

MINISTERUL CULTURII
MUZEUL CARPAȚILOR RĂSĂRITENI

EPISCOPIA ORTODOXĂ A COVASNEI ȘI HARGHITEI
CENTRUL ECLESIASTIC DE DOCUMENTARE
„MITROPOLIT NICOLAE COLAN”

ANGVSTIA

5

ISTORIE – ETNOGRAFIE – SOCIOLOGIE

Editura CARPAȚII RĂSĂRITENI
Sfântu Gheorghe
2000

ANGUSTIA, 5, 2000

COLEGIUL DE REDACȚIE

Redactor responsabil:

Ioan Lăcătușu

Secretari de redacție:

Alina Iancu

Violeta Pătrunjel

Attila Bató

Tehnoredactare și prelucrare imagini:

Marius Dănilă, Attila Bató, Adrian Grădinar, István Bartha

Orice corespondență se va adresa:

Please send any mail to the following address:

MUZEUL CARPAȚILOR RĂSĂRITENI

Piața Libertății nr. 4

4000, Sf. Gheorghe, jud. Covasna

Telefon/Fax: 067/314139

E-mail: mcr@planet.ro

CENTRUL ECLESIASTIC DE DOCUMENTARE

„MITROPOLIT NICOLAE COLAN”

Str. Școlii nr. 2

4000, Sf. Gheorghe, jud. Covasna

Telefon/Fax: 067/313534

E-mail: cohara_ro@yahoo.com

ISSN: 1454-8275

ISTORIE

Gheorghe Bichicean , Instituțiile centrale în principatul Transilvaniei - Principele (<i>Institutions Centrales dans le Pricipauté de Transylvanie - Le Prince</i>)	1
Vasile Crișan , Opinca română - o proiectată societate culturală în anul centenarului revoluției lui Horea (<i>Opinca română - une société culturelle projetée pendant l'année du centenaire de la révolte du Horea</i>)	9
Maria Băilă , Biserică și școală în Trei Scaune (1750-1850) (<i>The Church and the School in Trei Scaune</i>)	15
Constantin Costea , Gheorghe Lazăr - cel dintâi învățător de ideal românesc (<i>Gheorghe Lazăr - First Teacher of the Romanian Ideal</i>)	23
Liviu Boar , Românii din Scaunele Ciuc, Giurgeu și Cașin în secolul al XIX-lea. Istoriografia problemei și sursele de cercetare (<i>The Romanians of the Ciuc, Giurgeu and Casin County's during the XIXth century</i>)	27
Ioana Cristache Panait , Întorsura Buzăului. Construirea bisericii de piatră Sfântu Gheorghe. Implicații istorice și artistice (<i>Întorsura Buzăului. The Construction of the Sfântu Gheorghe Church. Historical and Artistic Implications</i>)	37
Vasile Lechințan , Incitarea secuilor prin presa maghiară din Cluj și Debrețin la 1848-1849 (<i>The Seklers's Incitened Trough the Hungarian Publications from Cluj and Debretin in 1848-1849</i>)	51
Ana Grama , La vremea "Zidindelor Biserici", cu "Carul iute" spre Vâlcele, Sfântu Gheorghe și alte locuri (<i>In the times where the churches were being built, with the fast car towards Vâlcele, Sf. Gheorghe and other places</i>)	57
Mihai și Radu Racovițan , Situația românilor din Ungaria dualistă la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea (<i>The Situation the Roumanians at the End of the 19th Century and the Beginning of the 20th Century</i>)	79
Vasile Lechințan, O. Gr. Zegrean , Corespondență de la românii din secuime în "Gazeta de Transilvania" din 1894 (<i>he Correspondence of the Romanians from the Sekler Land in "Gazeta de Transilvania" from 1894</i>)	85
Ioan Bălan, Ancu Damian , Sud-estul Transilvaniei în primul Parlament al României Mari : noiembrie 1919 - martie 1920 (<i>The South-East of Transilvania in the First Parliament of the Great Romania : November 1919 - March 1920</i>)	97
Dumitru Stavarache , Patriarhul Miron Cristea și Mitropolitul Visarion Puiu. Mărturii de colaborare (<i>The Patriarch Miron Cristea and the Metropolitan Bishop Visarion Puiu. Testimonies of Collaboration</i>)	101
Eugenia Crișan , Viața ilustrată (1934 - 1943) privind funcția educativă a cărților și a lecturii (<i>La Vie illustree - la fonction educative des livres et de la lecture</i>)	111
Virgil Pună , Considerații privind prezența minoritarilor în magistratura Transilvaniei interbelice (<i>Considérations sur la présence des minoritaires dans la magistrature de la Transilvanie d 'entre les deux guerres mondiales</i>)	115

Costel Cristian Lazăr , Considerații privind relațiile interetnice din județul Ciuc în perioada interbelică (<i>Considerations Regarding the Interethnic Relationships in Miercurea Ciuc District in the Inter-war Period</i>)	119
Ioan Lăcătușu , Reromânizarea populației românești maghiarizate din fostele Scaune secuiești. Încercări de evaluare a unui proiect interbelic (<i>Re-Roumanization of the Magyarized Romanian Population from the Former Sekler Region. Attempts to Evaluate an Inter-war Project</i>)	127
Beatrice Dobozi, Ramona Păcurar , Date și fapte privind soarta ardelenilor refugiați pe teritoriul județului Ținava-Mare după 1 septembrie 1940 - I. (<i>Data and Facts regarding the Transylvanians Refugees Fate on the Ținava-Mare District Area, after September the 1st, 1940 I.</i>)	137
Beatrice Dobozi , Date și fapte privind soarta ardelenilor refugiați pe teritoriul județului Ținava-Mare după 1 septembrie 1940 - II. (<i>Data and Facts regarding the Transylvanians Refugees Fate on the Ținava-Mare District Area, after September the 1st, 1940 - II.</i>)	143
Andreea Rotche , Problema Transilvaniei în raporturile României și Ungariei cu Germania (1 septembrie 1940 - 1 ianuarie 1943) (<i>The problem of the Transylvania in Relationships between Romania and Hungary with Germany</i>)	147
Constantin I. Stan , Ghiță Popp și semnarea armistițiului de la Moscova cu Națiunile Unite (12 septembrie 1944) (<i>Ghiță Popp and the Signing of the Annistice from Moscow with United Nations - September 12/13, 1944</i>)	157
Violeta Pătrunjel , Transilvania și scenariile politice în anii instaurării comunismului în România. Particularități în județul Covasna (<i>Transylvania and the Political Scenarios in the Period of the Establishment of Communism in Romania. Particularities in Covasna District</i>)	169
Simion Costea , Alegerile falsificate din 1946 în județul Mureș (<i>The Falsified Elections from 1946 in Mureș County</i>)	175
Valentin Istrate , Soarta tragică a arhivelor fostului județ Ciuc (<i>The Tragic Fate of the Archives of the Former Ciuc District</i>)	189
Valentin Istrate , Câteva considerații privind populația județului Ciuc în anul 1945 (<i>Some Consideration Regarding the Population of the Ciuc District in 1945</i>)	195
Mihail Artimon Mircea , Petre A. Boțianu - exponent al intereselor patrimoniale ale obștilor unor așezări de la poalele Călimanilor (<i>Petre A. Boțianu - Representative of the Patrimonial Interests of the Communities of some settlements from the Foot of the Călimani Mounties</i>)	197
Traian Bosoancă , Dr. Ioan Harșia din Reghin, renumită personalitate a vieții politice, administrative și culturale românești (<i>Dr. Ioan Harșia, personnalité renommée de la vie politique, administrative et culturelle roumaines u Reghin</i>)	201
Eugenia Moldovan, Traian Bosoancă , Dr. Petru Muscă (1833 - 1969). Personalitate marcantă a vieții politice și medicale românești din zona Mureș (<i>Dr. Petru Muscă, a great personality of political and medical Romanian life</i>)	211
Oana Dimitriu , Profesorul Universitar Alexandru Tohăneanu - date din viață și activitate (<i>Univ. Professor Alexandru Tohăneanu. Life and Work</i>)	215

ETNOGRAFIE

Codrina Șandru , Moartea și renașterea timpului anual și a timpului uman: revelionul și priveghiul de înmormântare (<i>La meurt et la rennæssaince du temps annuels et du temps humain: le Reveillon et le veille d'enterrement</i>)	227
Nicolae Bucur , Imagini și simboluri în folclorul păstoresc harghitean (<i>Images et symboles dans le folklore pastoral du département Harghita</i>)	231
Dorel Marc , Evoluția etnodemografică a zonei Toplița (1785-1992). Procese și structuri etnodemografice (<i>L'évolution de la structure éthno-démographique dans la zone de Toplița</i>)	241
Zorel Suci , Etnoforme - proiect plastic. Arhetip și Geneză (<i>Etnoformes - project plastique. Arhétipe et Genèse</i>)	253
Dorina Drăghici , Monografia folclorică a satului Livezi. Pagini de etnografie (<i>The Folklore Monography of the Livezi Village. Elements of the Material Culture</i>)	257

SOCIOLOGIE

Lily Rain , Aspecte demografice privind căsătoria etnic mixtă (<i>Demographical Aspects Regarding the Mixed Ethnic Marriage</i>)	265
Codrina Șandru , Problematika elitelor etnice între teoria latențelor și teoria grupurilor de interese (<i>The ethnical elites question between the latencies theory and the interest groups theory</i>)	273
Ioan Lăcătușu , Aspecte ale evoluției structurii etnice și confesionale în zona Covasna-Harghita și semnificațiile lor geopolitice (<i>Aspects of the Ethical and Confessional Evolution in the Covasna - Harghita Area and their geographical and political significations</i>)	281

RECENZII

Dr. Ioan Pop , <i>Românii din secuime și răscoala lui Horea</i> , de Ioan Ranca	295
Mihai Filimon , <i>Oameni și locuri din Călimani</i> , de Ilie Șandru	296
Simona Puiu , <i>Un nume pentru istorie - Patriarhul Miron Cristea</i> , de Ilie Șandru, Valentin Borda	297
Simona Puiu , <i>Personalități din Covasna și Harghita</i> , de Ioan Lăcătușu	297
Teofil Tecuschi , <i>Aurel Nistor - O pagină din istoria Bisericii și a Neamului</i>	299
Drd. Doina Butiurcă , <i>Reflexii</i> , de Nicu Vrabie	300

CRONICA ACTIVITĂȚII

Ioan Lăcătușu , <i>Galina Cavruc, Cronica activității pe anul 1999</i>	303
<i>Abrevieri</i>	311

ISTORIE

Instituțiile centrale în Principatul Transilvaniei - Principele -

Perioada autonomiei electorale¹. Începând cu anul 1541 statutul politico-juridic al Transilvaniei s-a modificat, în sensul organizării și consolidării unei instituții - **Principatul** - ce a permis desprinderea totală de vechile structuri monarhice care i-au îngrădit până atunci autonomia. Transilvania va avea administrație proprie, toate instituțiile centrale funcționând ca structuri ale unui stat suveran. Autonomia *de facto* fusese dobândită deja din perioada voievodului Ioan Zápolya. La aceasta a contribuit contextul politico-militar internațional favorabil și activitatea Dietelor separate, care au conturat funcția legislativă ca atribut esențial în dezbaterile stărilor și ordinilor țării, consolidând în acest fel baza constituțională a Principatului. Recunoașterea internațională *de jure*, realizată ca urmare a voinței stărilor transilvane și a intervenției otomane, este cel mai important act înfăptuit sub principii. Statutul Transilvaniei indică însă și existența unei mentalități - vizibilă în manifestările anterioare ale voievozilor, prin tendințele centrifuge -, privind separarea structurilor Transilvaniei de cele ale regatului Ungariei. Definind particularitățile suzeranității otomane Paul Rychaert menționa că provincia a fost disputată de Casa de Austria încă din secolul al XVI-lea iar Poarta, ținând seama de această situație, a aplicat aici un regim mai blând, prin perceperea unui tribut mult mai scăzut și respectarea dreptului de alege a principilor². El a surprins faptul că sultanul arăta o deferință specială pentru Transilvania, întrucât se temea de revolta supușilor și „*amestecul*” împăratului de la Viena.

În perioada autonomiei electorale (1541-1691) autoritatea principelui Transilvaniei se extindea asupra comitatelor din Partium, câteva din Ungaria de Sus și o parte din Banat (până la 1552), menținându-se în privința celor șapte comitate ale fostului voievodat, a scaunelor săsești și secuiești, districtelor Brașov, Bistrița și Făgăraș. Extinderea teritorială

s-a realizat ca urmare a contextului internațional, a intervenției otomane care a dislocat autoritatea monarhică ungară și a tranșat în favoarea Porții disputa dintre Casa de Austria și Buda cu privire și la spațiul transilvan. Urmare a acestei acțiuni Ioan Sigismund primea Partium-ul. Pare limpede că Partium exprimă abrevierea expresiei originale „*Regnum Transylvaniae et Partes Hungariae eidem anexare*”, utilizată - în general la genitiv - în relație cu principele (*princeps Regni Transylvaniae et Dominus Partium Hungariae eidem anexarum*) și Constituțiile Transilvaniei (*Approbatæ Constitutiones Regni Transylvaniae et Partium Hungariae eidem anexarum*). În folosință s-a consacrat denumirea **Partium** - desinență la genitiv, utilizată cu sens de subiect³. Teritoriul a fost lipsit de individualitate politică în perioada voievodatului Transilvaniei, dar nu putem omite că acesta era locuit de români, voievodatul lui Menemuror fiind situat „*in Partium*” posterior regiunii înconjurată de munți (Transilvania).

În noua situație instituțiile centrale - de drept public - ale Transilvaniei erau principele suveran, Consiliul acestuia și Dieta. În timp intensă activitate de legiferare a Dietei și marele număr de hotărâri, unele contradictorii, au dat naștere unei stări confuze și dezordine legislativă⁴. Pentru a pune capăt acestei situații a fost inițiată acțiunea de colectare a hotărârilor dietale, eliminarea textelor inutile și regruparea lor metodică, pentru a forma o singură lucrare legislativă. Începută de principele Gabriel Bethlen cu prima colecție de legi (*Specimen iuridici processus, 1619*)⁵, acțiunea a fost continuată de Gh. Rákoczi I și finalizată de Gh. Rákoczi al II-lea. Textul colecției hotărârilor dietale, dezbatut și aprobat de Dietă, a fost promulgat de acest din urmă principe la 15 martie 1653 și aplicat sub denumirea de *Approbatæ Constitutiones Regni Transylvaniae et Partium Hungariae eidem anexarum*⁶. Princi-

pele Mihai Apafi I (1661-1690) a dispus codificarea după același model a hotărârilor dietale din perioada 1653-1669, în colecția denumită *Compilatae Constitutiones Regni Transylvaniae et Partium Hungariae eidem anexarum*⁷. Constituțiile au format, împreună cu Codul Tripartit, armătura juridică instituțională a Transilvaniei. În anul 1691, odată cu trecerea sub stăpânire habsburgică, întreg acest ansamblu constituțional al Transilvaniei a fost recunoscut prin Diploma leopoldină.

Principele. Conducerea supremă a Transilvaniei o realiza principele suveran. În cadrul procesului evolutiv de la Voievodat la Principat se remarcă revenirea la recunoașterea dreptului de liberă alegere a principelui pe viață - de către stările reunite în Dieta Transilvaniei⁸ -, fiind ulterior confirmat de Poartă. În 1543 Dieta de la Cluj a legiferat modul de alegere a principelui. Ideea că mandatul acestuia trebuie să rezulte din *libera electis*, condiționa exercitarea puterii de introducerea în scaunul princiar în această formă. Succesiunea la tron era exclusă⁹. Cu ocazia alegerii principele depunea jurământul, care conținea obligațiile sale: menținerea și respectarea religiilor recepte¹⁰, a privilegiilor stărilor¹¹, asigurarea aplicării tuturor hotărârilor luate de Dietă¹². Cel dintâi principe al Transilvaniei a fost Ioan Sigismund, ales în 1541 și reales în 1556 când, prin firman, sultanul a reconfirmat dreptul de alegere al Dietei (*"Principe țara își va alege pe cine va dori, liberă fiind în aceasta și cercetându-ne și pe noi, pentru a-l împodobi"*¹³). Raporturile cu Poarta otomană erau reglementate prin intermediul capitulațiilor. În baza lor se întărea alegerea principelui și se trimiteau însemnele domniei. După alegerea de către Dietă sultanul confirma noul principe și îl învestea cu însemnele puterii: steagul, sceptrul, arme, o pălărie de paradă împodobită cu pene și un cal cu tot harnașamentul. Însăunarea avea loc în cadrul unui ceremonial - în prezența reprezentantului sultanului - în orașul de reședință a curții princiare, Alba Iulia. După obținerea confirmării principele era obligat, sub prestare de jurământ, să asigure respectarea capitulațiilor și menținerea raporturilor cu Poarta. Treptat, pe măsura creșterii intereselor Porții, procedura se va modifica: principele va fi numit - sau impus - de sultan, urmând o confirmare a Dietei.

Dispoziții imperative interziceau viitorului principe să facă promisiuni (donații, recompense bănești) până la însăunare și oricum, dacă existau, acestea fiind lovite de nulitate.

Puterea principilor a fost limitată de stările privilegiate întrunite în Diete, supremația acestora aflându-și explicația în condițiile (*pacta conventa*) cuprinse de jurământul de credință depus de principe cu prilejul însăunării¹⁴.

Principele se intitula *"domn din mila lui Dumnezeu"* (*dei gratia*)¹⁵, suport al afirmării suveranității, care îi asigura prerogative largi. În plan legislativ el se bucura de dreptul de inițiativă (*propositiones*) și de convocare a Dietei (*comitia*), căreia îi fixa locul și data întrunirii. Era îndrituit să numească președintele Dietei. După votarea proiectelor de legi de către Dietă principii le sancționau dându-le valoare juridică, întărindu-le cu sigiliul și semnătura lor¹⁶.

Prin și împreună cu Dieta statua asupra problemelor celor mai importante ale țării. Principele, ca șef al puterii executive, avea dreptul de a numi demnitarii în funcții publice, comiții și căpitani scaunelor secuiești *"după felul indicat în condițiile lor"*¹⁷. Putea conferi titluri de noblete și să facă noi acte de donație¹⁸, acorda și reinnoia privilegiile orașelor și ale nobililor¹⁹. Aprobarea stabilirii străinilor, intrarea și ieșirea din țară, circulația liberă pentru a face comerț era dreptul principilor.

În relațiile externe, țara era reprezentată de principii, care încheiau convențiile și tratatele cu alte state, trimiteau și primeau solii, erau îndrituiți să declare război și să încheie pacea. Potrivit tratatelor încheiate cu Poarta, principii erau obligați să păstreze alianța și să respecte condițiile impuse prin acestea²⁰. În relațiile cu alte țări se obligau să mențină buna vecinătate și pacea, întreținând legături diplomatice și participând la viața internațională. Remarcabilă este atenția acordată relațiilor cu Țara Românească și Moldova. Pentru încheierea tratatelor cu acestea, cât și pentru reinnoirea *"confederațiilor"* și menținerea lor, principii erau obligați *"ca să o facă împreună cu statele (= stări, n.n.) țării"*²¹. În această perioadă s-a realizat unitatea politică a Transilvaniei, Țării Românești și Moldovei, urmarea acțiunii politice și militare a lui Mihai Viteazul²², iar în timpul lui Gabriel Bethlen renăște ideea *"regatului Daciei"*. După consfințirea Unirii Țării Românești cu Transilvania, la 1 noiembrie 1599, Mihai Viteazul va reuni stările în Dietă: de două ori la Alba Iulia (20-28 noiembrie 1599 și 22-27 iulie 1600), iar câte o dată la Brașov (12-15 martie 1600) și Sebeș (1 septembrie 1600). Mihai nu va putea menține însă echilibrul cu stările privilegiate ale Transilvanici aflate în

opozitie. Reacția acestora s-a manifestat prin revolte și convocarea unor Diete separate, care au anulat sau respins măsurile politice și sociale promovate de Mihai Viteazul. Sunt semne ale manifestării stărilor privilegiate ale Transilvaniei în adunări paralegale, desfășurate fără consimțământul împăratului Rudolf al II-lea sau al lui Mihai. Pare limpede însă că din perspectiva stărilor privilegiate ale Transilvaniei adunările nu aveau această conotație, fiind știut că ele reprezentau modul de exprimare a propriilor interese, că organizarea Dietei privea organizația proprie stărilor: nu un atribut al suveranului, ci un mijloc de limitare a puterii acestuia. Dietele separate au fost convocate și s-au desfășurat în tabăra de la Grindul Făgărașului și Ghimbav (4 mai și 4 - 6 octombrie 1600), Turda (2 - 9 septembrie 1600, când nobilimea a refuzat să participe la adunarea convocată de Mihai Viteazul pentru 1 septembrie la Sebeș), Let (25 octombrie - 4 noiembrie 1600) și Cluj (21 ianuarie - 8 februarie 1601).

Prerogativele principelui sunt variate și în domeniul financiar și fiscal. În această perioadă obligațiile față de vistieria principelui au continuat să crească. Principele putea uza fără nici un control de veniturile curiale, provenite din baterea monedei și a mutațiilor monetare, din exploatarea minelor și salinelor din domeniile fiscale, din unele dări și dijme și din taxele percepute cu ocazia importului de mărfuri²³. Multe venituri proveneau din impozitele fixate în Dietă, în conformitate cu cererile principelui. Ele erau folosite pentru cheltuielile proprii și plata tributului²⁴. Unitatea de impunere era *"darea după numărul porții"*, de la care numai principii puteau acorda scutire pe timp limitat și *"printr-o deosebită favoare"*²⁵. După reforma religioasă (secolul al XVI-lea), dijma bisericască va fi plătită în parte principelui, dar acesta o arenda de cele mai multe ori în favoarea stăpânilor de moșii. Deși putea fi concesionată și perceperea taxelor vamale, veniturile reveneau în mare parte tot principelui. Conform jurământului depus principele nu avea dreptul să înstrăineze veniturile țării²⁶. El era obligat ca - împreună cu Consiliul - să hotărască asupra bunurilor fiscale și să le recupereze, când era cazul, cu justă despăgubire²⁷. Privind termenul și procedura de dovedire a dreptului asupra bunurilor urmărite de fisc, este remarcabil că și în acest domeniu se face distincția, prin chiar conținutul unei hotărâri dietale, între legile Transilvaniei și cele ale Ungariei (*"să-și caute dreptul veșnic în așa fel că transilvănenii*

*să-l caute la termenele transilvănene, iar cei din Ungaria la termenele maghiare"*²⁸).

Principele Transilvaniei era judecătorul suprem al țării, atât în materie penală cât și civilă. Scaunul suprem de judecată era Tabla principelui, unde din ordinul lui se alegeau 12 asesori *"dintre oamenii pricepuți la legile țării, cu bună conștiință"*²⁹. Fiind instanța supremă în Principat, căile de atac erau aduse *"în fața persoanei Măriei Sale"*³⁰. Era îndrituit să acorde *"dreptul de paloș"* (*jus gladii*), grațierea, amnistia, pedeapsa capitală și să comute pedepsele³¹. În situația când pentru o judecată erau necesare probe noi, el putea aproba eliberarea pe cautiune *"puternică"*, până la administrarea probelor³². În probleme judecătorești avea ca sfetnic și ajutor un membru al Consiliului intim (*judex curiae, palatinus curiae*).

Fiind comandantul suprem al armatei, principele era singurul care putea decreta mobilizarea - *"fie generală, fie parțială"*³³ - pentru război și îndrituit să fixeze efectivele militare în funcție de gradul de pericol. Declararea războiului se făcea însă *"numai cu știrea și consimțământul întregului Sfat și statelor țării"*. În același fel se duceau și tratativele pentru încheierea păcii, iar *"din inițiativa și autoritatea lor, să nu dea și să nu caute motiv pentru război și ostilități"*³⁴. Transilvania a participat la o serie de războaie, unele în cadrul coalițiilor europene (Liga Sfântă, Războiul de 30 de ani), sau alături de Poartă (asediul Vienei, 1683). În executarea prerogativelor militare principele era ajutat de un membru al Consiliului (gladifer, spătar). Acesta era considerat mai marele oștirii țării și avea în subordine garda principelui. Întreținerea oastei, a cetăților (inclusiv lucrările de refacere și reparație a acestora) și paza hotarelor acordau largi prerogative principelui. Și în acest sens el era obligat *"să propună sfaturilor natura nevoilor acelor timpuri și împreună cu ei să delibereze"*³⁵.

Ca șef la cultelor principele supraveghea întreaga viață confesională, având competență exclusivă în numirea și confirmarea înalților prelați. El se obliga, prin jurământul depus la înscăunare, să respecte libertatea celor patru religii recepte: *"principele să respecte exercitarea liberă doar a celor patru religii - catolică, luterană, calvină și unitariană"*. Religia ortodoxă, situația confesională a românilor rămânea mai departe supusă discriminării³⁶. Din secolul al XVI-lea, când pe plan european se manifestau efectele reformei religioase, prin-

ciplul *cujus regio, ejus religio* (proclamat în Dieta de la Augsburg în 1555) promova de fapt ideea că popoarele supuse trebuiau să-și urmeze principele în practicarea confesiunii. Începând cu Ioan Sigismund unii principii, aderând la calvinism, vor încerca să atragă și populația românească. Aceste măsuri au reușit doar în mică măsură să dezrădăcineze credința românilor.

Drepturile principilor privind credința ortodoxă a românilor sunt cuprinse în Constituțiile Aprobate (P. I., Titlul VIII – *“Despre preoții valahi”*, art. I – *“Rânduiala ordinelor bisericești valahe”*) care stipulează dreptul preoților români de a-și *“cere episcopul de la principe (...) prin aprecierea lor unanimă”*. Constituțiile Aprobate au legiferat interdicția imigrării preoților români ortodocși din alte țări sub rezerva aprobării principelui: *“Preoții valahi, care vin din alte țări să fie obligați a se înfățișa protopopului, iar aceștia ei înșiși sau prin episcopul lor, să fie obligați să-i aducă pentru cercetare înaintea slujbașilor din acele comitate, scaune sau cetăți mai apropiate, care cercetându-i, dacă constată astfel de caz să fie ținuti conform obligațiilor să raporteze principelui”*. Se observa o ameliorare față de textul inițial, aprobat în Dieta de la Leczfalva/Leț (25 octombrie - 4 noiembrie 1600), care hotărâse anularea măsurilor luate de Mihai Viteazul și, printre alte hotărâri, interzicea categoric intrarea preoților români din Muntenia și Moldova în Transilvania: *“Fiindcă stricăciunea și pericolul nostru de acum a venit din cele două țări române (...) nici un preot român să nu mai poată intra niciodată din cele două țări române”*. Obligatorietatea aprobării principelui constituia o uzanță feudală practică față de străini în general. Unii principii, interesați să atragă iobagii români, au sprijinit preoții ortodocși, scutindu-i de anumite dijme (Gabriel Bethlen) și apoi de orice dări (Acațiu Barcsai), au confirmat mitropoliți (Gh. Rákoczi al II-lea) și au înlesnit tipărirea unor cărți românești, înființând o școală și o tipografie românească la Alba Iulia.

Gubernarea se realiza cu ajutorul *Consiliului principelui* (intim), format din nobili aleși de el, cu care se consulta în toate problemele³⁷. Constituțiile Principatului autonom - *Aprobatele* și *Compileatele*, completate de hotărârile dietelor ținute între 1542-1545 -, i-au precizat structura și funcțiile. În conformitate cu această principelui era obligat *“să chibzuiască”* și să conducă treburile statului cu ajutorul unui Consiliu.

Dieta de la Turda, întrunită la 29 martie 1542, a hotărât ca din Consiliu să facă parte 21 de persoane³⁸, câte 7 din partea celor trei națiuni privilegiate, aleși câte unul din fiecare comitat și din scaunele săsești și secuiești. Ei puteau fi oricând chemați pentru a ține sfat împreună, spre *“binele, folosul și păzirea țării”*. Ulterior numărul acestora se stabilește la 12, câte patru din fiecare stare privilegiată, toți aleși de principe. Regula va fi astfel consacrată în Aprobate și Compileate³⁹. La rândul ei, Diploma leopoldină confirma acest drept al principelui, cu anumite precizări impuse de existența celor patru religii recepte⁴⁰: Consiliul intim era compus tot *“din cei 12 bărbați”*, din care obligatoriu trei erau catolici. Judele regesc din Sibiu era socotit membru de drept la Consiliul lui. Cel puțin unul din protonotari trebuia să fie catolic. Componența sa evidențiază diversitatea de atribuții⁴¹.

Membrii Consiliului intim îl asistau direct (*consilium*) pe principe și acordau sfat principelui în toate problemele politice (interne și externe) și în probleme judiciare⁴². Pe plan intern informa principele asupra situației din țară, participa la hotărârile privind bunurile fiscale și era consultat în problemele militare⁴³. Unul din membrii Consiliului (*judex curiae*) exercita de obicei prerogativele judecătorești ale principelui. Principele nu putea declara război, decât cu știrea și consimțământul întregului sfat și *“statelor țării”*. Consiliul delibera împreună cu principele, corespunzător necesităților țării, asupra timpului, numărului și locului de dispunere a gărzilor în garnizoanele cetăților fiscale⁴⁴.

Constituțiile Principatului Transilvaniei precizau că datoria Consiliului era să sfătuiască principii în conformitate cu legile în vigoare, iar dacă sfaturile se dovedeau potrivnice acestora, membrii Consiliului cădeau *“în vina necredinței veșnice”*⁴⁵, asemenea celor care uneltesc împotriva statului. Consiliul intim nu putea primi împuterniciri excepționale, care să-l scutească de obligațiile pe care le avea față de stările privilegiate, a căror interese le reprezentau. La rândul său principele era obligat să respecte părerile și sfaturile Consiliului. Dacă însă sfaturile ar fi fost *“împotriva legilor, libertăților, decretelor țării”*, consilierii urmau să fie pedepsiți *“cu scoaterea de sub lege și pentru necredință”*⁴⁶. În perioadele în care autoritatea principilor se manifesta cu mai multă putere influența Consiliului se reducea, dar în perioadele de întărire a regimului de stări rolul acestuia devenea decisiv.

Pe plan extern Consiliul acorda sfat principelui în problemele care priveau încheierea tratatelor, reorientarea politicii și relațiilor cu Poarta ori cu alte state. Consiliul trebuia înștiințat despre primirea solilor și legăturile cu trimișii străini.

Îndeplinirea acestor prerogative, pe o bază constituțională solidă, au ridicat autoritatea principilor, Transilvania situându-se la rangul unei depline suveranități.

Perioada autonomiei succesoriale. După eșecul turcilor la asediul Vienei (1683), habsburgii au reușit, prin abile manevre diplomatice dar și prin forță, să se instaleze în Transilvania și, înainte chiar de a tranșa definitiv în favoarea lor disputa cu Poarta (1699), împăratul emitea *Diploma leopoldină* (4 decembrie 1691)⁴⁷. Cele 18 puncte ale acesteia stabilesc principiile după care urma să fie condusă Transilvania în cadrele Imperiului habsburgic. Ea asigură respectarea celor patru religii recepte (art.1) și confirmă privilegiile și donațiile făcute anterior de regii Ungariei și principii Transilvaniei (art.2)⁴⁸. Vechile legi ale țării rămânau în vigoare: *“Aprobatele și Compilatele, ca legi ale acestei patrii, decretele, Tripartitul lui Verbóczi ... constituțiunile, dreptul municipal al națiunii săsești, declarăm în adevăr că au să rămână neschimbate în vigoare”* (art.3)⁴⁹. În dregătorii urmau să fie numiți numai *“transilvăneni de baștină”* (art.5)⁵⁰: guvernatorul trebuia ales din rândul nobililor sau magnaților țării - dintre catolici sau altă religie recunoscută (art.7)⁵¹, la fel și toți ceilalți demnitari, consilierii, cancelarul, generalul comandant la armatei, urmând să fie confirmați apoi de împărat.

Pe măsura consolidării dominației în Transilvania Curtea imperială va subordona principalele instituții politice, administrative și fiscale, pentru a contrabalansa opoziția stărilor⁵². Dominația habsburgică a însemnat violarea dreptului public anterior. Dietei i se vor restrânge atribuțiile și va fi convocată mai rar. Guvernatorul va fi numit direct de împărat, iar Guvernul subordonat Cancelariei aulice transilvane de la Viena.

În condițiile în care și după Reforma religioasă a secolului al XVI-lea situația confesională a românilor a rămas aceeași, s-a recurs la încercarea de consolidare a catolicismului, prin atragerea românilor la Unirea cu Biserica reprezentând religia Casei domnitoare⁵³. Manifestarea opoziției românilor, mai ales a celor

din sudul Transilvaniei, s-a împletit cu cele cauzate de fiscalitatea austriacă, abuzurile armatei imperiale și limitarea prerogativelor stărilor privilegiate. Rezultatul a fost răscoala antihabsburgică din anii 1703-1711, condusă de Francisc Rákóczi al II-lea, care a pus sub semnul întrebării durabilitatea și viabilitatea noului regim. Pacea de la Satu Mare din anul 1711 pune capăt mișcării⁵⁴, marcând instalarea unui compromis între Curtea de la Viena și nobilii Transilvaniei și consolidarea stăpânirii habsburgice în Principat.

Reformele Mariei Tereza (1740-1780) au adus o serie de prefaceri în sistemul instituțional, social și militar dar acestea aveau și scopul de a reduce influența și rolul stărilor privilegiate și a Dietei. Transilvaniei i se recunoaște autonomia de jure prin edictul de la 1765, fiind ridicată la rangul de Mare Principat (*Decernimus etiam, et hoc nostro Diplomate firmissime statuimus, ut post hac futuris temporibus, dictus Magnus Transsilvaniae Principatus*)⁵⁵. Reforma instituțională sub Iosif al II-lea (1780-1790) a modificat structurile administrative și juridice ale Principatului⁵⁶. După ce Dieta dispăruse dintre centrele de putere încă din epoca tereziană (1762), împăratul lichida și *“al doilea stâlp al libertăților și regimului de stări”* - autonomia jurisdicțională (din nou era deschisă calea de atac la foruri judecătorești din afara Transilvaniei, la instanțele supreme ale Imperiului habsburgic). Totuși, reorganizarea administrativă prin înlăturarea vechilor limite teritoriale și formarea celor 11 și apoi 10 comitate, a suprimat temporar *“sistemul”* celor trei națiuni privilegiate.

Toate măsurile luate de Iosif al II-lea, inclusiv Decretul de concivilitate pentru egala îndreptățire a tuturor locuitorilor, de care s-au bucurat și românii, au fost anulate în 1790⁵⁷. Decretul *revocatio ordinationem* a readus astfel viața constituțională și administrativă a Transilvaniei la cursul anterior anului 1780.

Instituția principelui a suportat o serie de modificări. Deși menținută în conformitate cu Constituțiile și prevederile Diplomei leopoldine, aceasta pierde cea mai importantă cucerire din perioada anterioară - eligibilitatea. Dicta nu a mai ales principe - cu excepția lui Francisc Rákóczi al II-lea (la 7 iulie 1704) - nici un nobil din Transilvania. Diploma leopoldină din 1691 menționa că, fiind minor, principele moștenitor Mihai Apafi al II-lea nu putea fi ales până la împlinirea vârstei de 24 de ani,

guvernarea fiind astfel încredințată Consiliului intim⁵⁸.

După încheierea păcii de la Karlowitz (1699) și emiterea noii Diplome leopoldine suveranul de la Viena devenea și principe al Transilvaniei. Din 1765, când Transilvania fusese ridicată la rang de Mare Principat, împăratul folosea în *intitulatio* formula "*Mare principe al Transilvaniei*". În aceste condiții el venea la tron conform regulilor de succesiune la tronul imperial, ca "*împărat ales al romanilor*" și "*principe ereditar*". Hotărârea stabilită prin *Pragmatica sanctio* în anul 1713, care asigura succesiunea la tronul imperial și pe linie feminină, fusese supusă aprobării Dietei Transilvaniei în 1722 (*de successionem Foemini Sexus in Principatum in casu defectus Stirpis masculine in Augustissima Domo Austriaca concluderant*⁵⁹). Astfel împăratul Carol al VI-lea (rege al Ungariei sub numele Carol al III-lea) a asigurat succesiunea fiicei sale Maria Tereza la tron.

Ca șef al puterii executive împăratul a condus Principatul prin edicte. Problemele administrative intrau în sfera de competență a guvernatorului, reprezentantul său în Transilvania. Guvernatorul Marelui Principat (*supremus status director*), prin poziția pe care o deținea și prin prerogativele ce-i reveneau era considerat, conform Diplomei leopoldine, "*cel mai înalt dregător al statului*"⁶⁰. În virtutea acestui act constituțional din 1691, guvernatorul era asimilat cu "*voievodul din timpurile de mai înainte*" și ar fi trebuit să dispună de o reală suveranitate. Dreptul de liberă alegere a guvernatorului a fost încălcat încă de la început, deși conform Diplomei în alegerea și prerogativele celui mai înalt demnitar al țării trebuia "*să rămână totul neatins*"⁶¹. Este semnificativ refuzul lui Nicolae Bethlen, pe care imperialii au încercat să-l numească guvernator al Transilvaniei. În perspectiva intențiilor Curtii de la Viena de a-și realiza planurile politice, Nicolae Bethlen vedea periclitat dreptul tradițional al țării de a-și alege cârmuitorul prin votul Dietei⁶². Confirmarea guvernatorului era atributul împăratului. Perioada nu era determinată, de aceea guvernatorul putea fi schimbat în fiecare an "*dacă folosul obștesc și liniștea fiecărei religii aflătoare acolo ur cere*", rămânând același dreptul Dietei în alegerea și obligativitatea confirmării de către împărat. În virtutea prerogativelor sale împăratul confirma și președintele Cancelariei aulice transilvane⁶³.

Puterea legislativă era exercitată de împărat și guvernator, prin ordinele (stările) întrunite în Dietă. Conform Diplomei leopoldine convocarea anuală a Dietei era atributul suveranului (art.10)⁶⁴. Pentru a evita opoziția stărilor întrunite în Dietă, suveranii o vor convoca tot mai rar (deși erau obligați să sancționeze hotărârile dietale, nu au exercitat această prerogativă decât sporadic până la 1744).

Guberniul Transilvaniei (*gubernium*) era organul executiv al puterii centrale pentru administrarea țării. A fost instituit "*sub ocrotirea lui Leopold mare împărat și principe al Transilvaniei*" în anul 1693, având reședința la Sibiu⁶⁵. În anul 1791 reședința se stabilește la Cluj⁶⁶, apoi în alte orașe (Turda, Alba Iulia). Sub conducerea guvernatorului și a celor 12 consilieri intimi, acesta dezbătea problemele politice, economice și religioase în numele principelui moștenitor. Dezvoltat din Consiliul intim și organizat după modelul celui din perioada suzeranității otomane, Guberniul a devenit o instituție mult mai cuprinzătoare. Era alcătuit din generalul comandant al armatei transilvane (desființată după răscola "*curuților*"), cancelarul suprem, vistiernic (*tezaurarul*), președintele Dietei (*statuum praesidens*) și un număr de 12 consilieri intimi (*consilium decemvirale*)⁶⁷. Poziția juridică a acestor dregători a fost stabilită prin Diploma leopoldină.

Guberniul dezbătea, sub conducerea guvernatorului și a celor 12 consilieri guberniali intimi, problemele de ordin politic, economic și religios, în numele principelui. El putea funcționa și ca instanță superioară de judecată, la care se putea face apel de la Tablă în anumite cauze⁶⁸. Pe lângă guberniu mai funcționau, ca organe centrale, comisariatul pentru încasarea dărilor, revizorul cărților, ce se ocupa cu cenzura publicațiilor, direcția construcțiilor edilitare, congresul medical etc.⁶⁹

Pentru a-și asigura dominația și controlul asupra Guberniului și guvernatorului, Curtea imperială a înființat în anul 1694 Cancelaria aulică transilvană (*Kaiserliche-Hofkanzlei*) cu reședința permanentă la Viena⁷⁰. Activitatea acesteia era condusă de un cancelar, numit de împărat dintre marii nobili. El era purtătorul de cuvânt al politicii imperiale. În subordinea lui se aflau ceilalți membri ai Cancelariei aulice⁷¹. Din secolul al XVIII-lea Cancelaria aulică a devenit cel mai important organ constituțional al Transilvaniei. Împărăteasa Maria Tereza l-a înputernicit să dea nemijlocit ordine Guber-

niului, chiar fără încuviințarea prealabilă a împăratului. Piesa centrală a conducerii directe a Transilvaniei de către Curtea de la Viena a devenit, astfel, Cancelaria aulică. Controlul tot

mai apăsător al acesteia asupra instituțiilor centrale ale Principatului a transformat-o, remarca Al. Papiu Ilarian⁷², în "adevăratul guvern" al Transilvaniei.

NOTE

1. Vezi în acest sens GH. BICHICEAN, *Cu privire la activitatea dietală pentru organizarea Principatului autonom al Transilvaniei (1529-1540)*, în *Angustia*, 3, Sfântu Gheorghe, 1998, p. 85-91;
2. P. CERNOVODEANU, *Țările române în viziunea călătorilor englezi (a doua jumătate a sec. XVII și primele decenii ale celui de-al XVIII-lea)*, în SMIM, VI, 1973, p. 126;
3. Limba latină oferă exemple asemănătoare din punct de vedere fonetic: Latium, Noricum etc;
4. AL. HERLEA, *Condițiile istorice ale elaborării Constituțiilor Aprobate*, în *Studii de istorie a dreptului. I. Organizarea de stat*, Cluj-Napoca, 1983, p. 62;
5. Z. TRÓCSÁNYI, *Az Erdély Fejedelemség kornak országgylése*, Budapest, 1976, p. 151; SÁNDOR SZILÁGYI, *Erdélyi Országgyűlési emlékek történeti bevezetésekkel. Monumenta Comitialia Regni Transsylvaniae*, 11-dik kötet (1649-1658), 1886, p.170;
6. Cuprind norme privitoare la instituțiile de drept public din perioada secolelor XVI-XVII: organizarea de stat, prerogativele principelui și ale Consiliului său, rolul Dietei, reguli privitoare la statutul românilor. Vezi *Monumenta Comitialia*, 11, p. 168. În acest sens: AL. HERLEA, *op. cit.*, p. 60-96; *Vechile legislații transilvane. I. Approbatæ Constitutiones, 1653*, în *Mitropolia Ardealului, XXI* (1976), nr.7-9, p. 427-615 (Ap. C.); GH. BICHICEAN, *Religia românilor din Transilvania în cuprinsul Constituțiilor Aprobate (Dietă din anul 1653)*, în *Sargetia*, XXV, 1992-1994, p. 277-278 (*Religia românilor*);
7. *Istoria dreptului românesc*, vol. I, București, 1980, p. 220, 262; OV. SACHELARIU, *Instituții publice fundamentale în cele trei țări românești (sec. XVII)*, în *SAI*, XX, 1972, p. 135
8. Ap. C., P. II, T. 1, art. 1, *op. cit.*, p. 474;
9. Ibidem, art.6/IX, *op. cit.*, p. 480;
10. Idem, P. I, T. 1, art. 2, *op. cit.*, p. 463;
11. Idem, P. II, T. 1, art. 1-4, *op. cit.*, p. 474-478;
12. Ibidem, art. 5, *op. cit.*, p. 479. Vezi și *Compilatae Constitutiones*, în *Istoria dreptului românesc*, I, p. 262;
13. ȘT. PASCU, VL. HANGA, *Crestomație pentru studiul istoriei statului și dreptului RPR, vol. II (Feudalismul I)*, București, 1958-1963, Crestomație, p. 421-422
14. Ap. C., T. 2, art. 2, *op. cit.*, p. 486;
15. Idem, "Prefața și aprobarea legilor țării noastre Transilvania și al părților Ungariei anexate acesteia", p. 461; Idem, P. II, T. 1, art. 2, *op. cit.*, p. 475-476;
16. Idem, P. III, T. 12, art. 1, *op. cit.*, p. 512;
17. Ibidem, T. 43, art. 1, *op. cit.*, p. 528; T. 76, art. 1, *op. cit.*, p. 545;
18. Idem, P. IV, T. 13, art. 2 și 6, *op. cit.*, p. 572;
19. Ibidem, T. 41, art. 1, *op. cit.*, p. 526; T. 14, *op. cit.*, p. 512-513; T. 52, art. 1, *op. cit.*, p. 538; P. III, T. 60-67, *op. cit.*, p. 541-545;
20. Idem, P. II, T. 1, art. 1, 2, 5/III, *op. cit.*, p. 475-478;
21. Ibidem, T. 6, art. 1, *op. cit.*, p. 487;
22. Vezi ȘT. ȘTEFĂNESCU, *Mihai Viteazul. Între "Republica cristiană" și monarhia absolută*, în *Istoria României. Pagini transilvane*, p. 79-100; GH. BICHICEAN, *Mihai Viteazul și Dietele transilvane în perioada autonomiei electorale*, în revista Fundației cultural-științifice "Mihai Viteazul - Călugăreni", 5, nr. 7, 1999, p. 11-14;
23. Ap. C., P. II, T. 9, art. 1, *op. cit.*, p. 491; T. 16, art. 5, *op. cit.*, p. 501. P. III, T. 55, art. 1, *op. cit.*, p. 533; T. 15, art. 1, I, p. 514;
24. Idem, T. 2, art. 11, *op. cit.*, p. 505;
25. Ibidem, art. 2, *op. cit.*, p. 503;
26. Idem, P. II, T. 1, art. 5/VII, *op. cit.*, p. 482;
27. Ibidem, T. 8, art.1-2, *op. cit.*, p. 489;
28. Ibidem, art. 3, *op. cit.*, p. 490;
29. Idem, P. IV, T. 1, art. 14, *op. cit.*, p. 559; T. 16, art. 1, *op. cit.*, p. 574;
30. Idem, P. II, T. 1, art. 5/XIII, *op. cit.*, p. 480; P. IV, T. 11, art. 1, *op. cit.*, p. 571;
31. Idem, P. III, T. 47, art. 7 și 14, *op. cit.*, p. 534; T. 76, art. 20, *op. cit.*, p. 548 (condamnarea la moarte a secuilor, pentru neîndeplinirea îndatoririlor militare);
32. Idem, P. II, T. 7, art. 1, *op. cit.*, p. 487. Și pentru eliberarea celorlalți deținuți și proscrisi era nevoie de aprobarea prealabilă a principelui (Idem, P. III, T. 10, art. 1, *op. cit.*, p. 511);
33. Idem, P. III, T. 6, art. 5; T. 19, art. 1, *op. cit.*, p. 508;
34. Idem, P. II, T. 1, art. 5, *op. cit.*, p. 482; T. 4, art. 1, *op. cit.*, p. 486;
35. Ibidem, T. 13, art. 1, *op. cit.*, p. 497;
36. J. BENKŐ, *Transilvania, Sive Magnus Transilvaniae Principatus, olim Dacia Mediterranea dictus*, Tom I, Vindobonae, Tipis Josephi Nob. de Kurtzbök, MDC-CLXXVIII, p. 337-339. GH. BICHICEAN, *Religia românilor*, passim;
37. Ap. C., P. II, T. 3, art. 1, *op. cit.*, p. 486;
38. Vezi *Monumenta Comitialia*, I, p. 84-86;
39. Ap. C., P. II, T. 1, art. 2/4, *op. cit.*, p. 476. În același sens și *Compilatae Constitutiones*, P. III, T. 5, art. 1, apud *Istoria dreptului românesc*, I, p. 287;
40. J. BENKŐ, *op. cit.*, vol. I, p. 2-5;
41. Prefectul curții (*magister curiae*) supraveghea și administra curtea principelui; spătarul (*gladifer*) avea în subordine garda principelui, fiind și mai marele ostirii; logofătul (*summus cancellarius et secretarius*), șeful cancelariei principiare avea în păstrare sigiliul statului, la fel cu cei din Țara Românească și Moldova; vistiernicul (*thesaurarius*) răspundea de finanțele țării; postelnicul (*cammerarius*) avea în grijă patul și camera de culcare a principelui; stolnicul (*magister mensarum*), șeful bucătăriei principelui; vornicul (*iudex curiae, palatinus curiae*) răspundea de problemele judecătorești, fiind a doua persoană după principe în acest domeniu; paharnicul (*magister pincenarum*) se ocupa de pregătirea băuturilor principelui, având și alte atribuții administrative legate de această calitate; comisul (*magister agasonum*) avea în grijă grajdurile principiare, dar și unele atribuții militare în îndeplinirea acestei sarcini; intendentul curții se ocupa cu problemele gospodărești; căpitanul aprozilor avea în supraveghere copiii de nobili trimiși la curtea principelui; șeful poștelor se îngrijea de buna funcționare a poștalioanelor și curierilor (*Istoria dreptului românesc*, I, p. 287, 298-299);
42. Ap. C., P. II, T. 3, art. 1, *op. cit.*, p. 486; P. II, T. 1, art.5/6, *op. cit.*, p. 478;
43. Ibidem, T. 1, art. 5, *op. cit.*, p. 482; T. 8, art. 1, *op. cit.*, p. 489;
44. Ibidem, T. 13, art. 1, *op. cit.*, p. 497;
45. Ibidem, T. 3, art. 1, *op. cit.*, p. 486. În privința puterilor excepționale, v. T. 1, art. 5, *op. cit.*, p. 482;
46. Ibidem;
47. Diploma leopoldină (=Dipl. Leop.), în ȘT. PASCU, VL. HANGA, vol. III (*Feudalismul II*), Edit. Științifică, București, 1963, p. 483-484;
48. Ibidem, p. 484;
49. Ibidem;
50. Ibidem, p. 485(5);
51. Ibidem (7);
52. GH. BICHICEAN, *Adunări de stări în Țările Române*.

Congregațiile generale în Transilvania voievodală, Sibiu, 1998, p. 101-102;
 53. *Istoria României, III*, București, 1964, p. 237-244; În același sens, GH. BICHICEAN, *Religia românilor*, p. 281;
 54. ANS, Colecția de documente Brukenenthal, H1-5, nr. 155 (12 f.);
 55. ANS, Colecția de documente Brukenenthal, Q1-4, nr. 198 (4 p.);
 56. *Istoria dreptului românesc, II/1* (1984), p. 160. Vezi Dipl. Leop., art. 4, în *Crestomație, III/II*, p. 485;
 57. *Istoria României, III*, p. 735, 740-741;
 58. Dipl. Leop. (Prefață), în *Crestomație, III/II*, p. 483;
 59. ANS, Fond Magistratul orașului și scaunului Sibiu, Act nr. 1/1722, fila 9;
 60. Dipl. Leop., 7, în *Crestomație, III/II*, p. 180. Dispoziția Diplomei Leopoldine în privința menținerii instituției și a principului de liberă alegere a guvernatorului - în special - este confuză și a permis numirea guvernatorului în același mod cu voievozii din perioada suzeranității ungare și nu alegerea acestuia, conform tradiției din perioada

autonomiei electorale a Principatului. Asimilarea acestuia cu voievodul din "*timpurile de mai înainte*" este puțin probabilă, de altfel și ca Diploma să se fi raportat tradițiilor voievodale românești;
 61. Dipl. Leop., 3-4, în *Crestomație, III/II*, p. 484;
 62. Ibidem, 11, *op. cit.*, p. 180. V. și I. LUPAȘ, *Scrieri alese*, vol. I, Cluj-Napoca, 1977, p. 106;
 63. J. BENKŐ, *op. cit.*, p. 11;
 64. Dipl. Leop., 10, în *Crestomație, III/II*, p. 223; J. BENKŐ, *op. cit.*, vol. II, p. 2-5;
 65. J. BENKŐ, *op. cit.*, vol. II, p. 15-16;
 66. v. ANS, Colecția de documente Brukenenthal, Q1-4, nr. 204 (3 f.);
 67. Dipl. Leop., 7, în *Crestomație, III/II*, p. 180; J. BENKŐ, *op. cit.*, vol. II, p. 15-16;
 68. *Istoria dreptului românesc, I*, p. 385;
 69. Ibidem, p. 300;
 70. J. BENKŐ, *op. cit.*, vol. II, p. 11;
 71. Ibidem;
 72. Apud *Istoria dreptului românesc*, vol. II/1, p. 130.

RÉSUMÉ

Institutions centrales dans le Principauté de Transylvanie – Le Prince

Des 1526 le statut de la Transylvanie prend un autre caractère e la suite de la défaite de Mohács et l'Empire ottoman triomphe des armes hongroises. La Transylvanie allait être entraînée dans les luttes consécutives e l'effondrement de l'État hongrois: Mohács fut le point de départ d'une guerre de succession au trône de Hongrie entre les Habsbourg d'Autriche et le voevode de Transylvanie, Jean Zapolyai. Celui-ci fut élu roi par la noblesse du "parti national", tandis qu'une autre Diète réunissant le "parti de la Cour" désignait Ferdinand de Habsbourg, frère de l'empereur Charles Quint. Zapolyai fit appel aux Ottomans et devint roi de la partie orientale de la Hongrie e titre de vassal du sultan. Après sa mort (1540), la Porte voulut imposer son fils, mais devant la menace des Habsbourg, Süleymân transforma en pachalik la Hongrie centrale et méridionale, n'abandonnant e la Maison d'Autriche que la Hongrie du nord, dite "Hongrie royale".

La Transylvanie, grossie du Partium, devenait officiellement une Principauté indépendante par rapport au royaume de Hongrie, mais les Habsbourg s'y faisaient reconnaître leurs droits éventuels de succession, tandis que la Porte maintenait sur elle une vassalité précisée par un firman de Süleymân en 1566: versement d'un tribut annuel et droit pour Constantinople de confirmer le prince élu par la Diète.

En ce qui concerne les institutions centrales, parmi lesquelles la Diète a joué un rôle fondamental dans l'organisation du Principauté, le proces de leur transformation fut de plus en plus visible. La Diète deviendra la principale institution de la vie constitutionnelle de Transylvanie. Les Diètes sont réunies e la requête de prince. Nous mettons en évidence qu'en Transylvanie s'esquissa un nouvel équilibre des forces. Une grande opposition de la part des "privilegiés" s'exerçait sur les mesures adoptées par le Michel le Brave: les états de Transylvanie vont refuser se présenter au dernières Diètes convoqués par Michel et vont réunir des Diètes parallèles.

La constitution de la Principauté de Transylvanie a rendu possible le développement et l'organisation des institutions libérées des entraves mises par l'Hongrie. A la tête de la Principauté était le prince, choisi par la Diète et confirmé par la Porte Ottomane. Les fonctions des princes ont devenu de plus en plus renforcées. Il était investi de larges prérogatives en ce qui concerne les problèmes de politiques interne et externe, il était le commandant de l'armée, juge suprême du pays (il avait compétence sur les questions e caractère judiciaire), chef de l'Eglise et prenait des décisions e caractère législatif. Dans le gouvernement de l'Etat le prince était aidé par le Conseil dont le nombre fut fixé e 12 dignitaires. Quand il fallait prendre des décisions d'une plus grande importance, en matière économique (des questions financières, les impôts extraordinaires etc.), militaires, judiciaire ou politique, s'imposait le consilium du Conseil de prince et l'autorité de la Diète.

De même, nous mettons en évidence l'évolution de l'institution de prince dans la période de suzeraineté de la Maison d'Autriche sur les attributions judiciaire, sanction de certaines réformes sociales et fiscales, ratification des traités internationaux, levées des impôts extraordinaires, levée de l'armée etc. Dans ce période la Diète fut convoquée de plus en plus rarement. Le souverain d'Autriche deviendra le Grand prince de Transylvanie: son élection était destinée e assurer la succession directe au trône du Principauté. Des autres institutions vont apparaître: le gouvernateur (supremus status director), le Gouvernement (guberniu) et la Chancellerie (Cancelaria aulică) transylvaine de Vienne. De ce point de vue on remarque la violation du droit public antérieur.

Dr. Gheorghe Bichicean

Școala de Aplicație de Artilerie "Ioan Voda cel Cumplit", Sibiu

OPINCA ROMÂNĂ - o proiectată societate culturală în anul centenarului revoluției lui Horea

Înlănțuirea evenimentelor care au condus la inițiativa întemeierii societății culturale **Opinca română** ilustrează în mod elocvent modul în care o latentă stare conflictuală, exacerbata de mass-media și gestionată greșit de organele statului, poate să conducă la consecințe care lasă urme în istorie.

Se împlinea în acel an, 1884, un veac de la Revoluția lui Horea, Cloșca și Crișan și treizeci și cinci de ani, de la stingerea Revoluției de la 1848/49 din Transilvania și Ungaria, evenimente care erau încă vii în memoria colectivă a acelor timpuri. Rapoarte confidentiale trimise pe adresa ministerului de interne maghiar, condus de intransigentul și puțin flexibilul Kálmán Tisza, informau despre inițiative și acțiuni ale societăților culturale ale românilor de peste Carpați în vederea comemorării evenimentelor, receptate de către guvernul unguri drept manifestări iredentiste, săpând la temelii statului și a națiunii politice maghiare, una și indivizibilă. Erau vizate societățile *Dacia Traiană*, *Iredenta română* și, mai ales, *Societatea Carpații*, întemeiată la 24 ianuarie 1882 la București, organe de presă din România și din Transilvania, precum și fruntași ai românilor din monarhie¹. Guvernul maghiar, cuprins de temeri privind pericolul unor manifestări comemorative în Transilvania, întreprinde măsuri energice pentru preîntâmpinarea lor. La 24 februarie 1884 ministrul - președinte Tisza Kálmán, în calitate sa de ministru de interne, emite Ordinul 911, prin care șefii administrațiilor locale sunt somați să urmărească cu cea mai mare atenție și să pedepsească în germen orice agitații îndreptate contra oricărui neam din cele ce trăiesc în țară iar organizatorii lor să fie pedepsiți cu toată severitatea legii². Deși în țară era liniște, ministrul de interne, prin telegrama cifrată nr. 580/1884 anunța comiții supremi ai comitatelor Arad, Bistrița-Năsăud, Bihor, Brașov, Făgăraș, Hunedoara, Caraș - Severin, Sibiu, Alba de Jos, Solnoc-Dăbâca,

Turda-Arieș, Trei Scaune, Maramureș, Târnava Mică, Târnava Mare, Sălaj, Timiș, Odorhei și Satu Mare, informându-i că serbarea lui Horia și Cloșca urmează să se țină la 10 mai, după calendarul vechi, ordonându-le să ia măsurile cele mai severe, dacă este nevoie chiar cu forța armată, pentru oprirea acestor manifestări ilegale³.

O dată interzise orice fel de manifestări comemorative privitoare la Revoluția lui Horia prin ordine ministeriale, s-a dat frâu liber presei naționaliste maghiare și funcționarilor guvernamentali de a-și dovedi zelul și atitudinea patriotică împotriva oricăror ziare, asociații sau persoane bănuite de intenții naționaliste. Clujul s-a nimerit a fi principalul teren de manifestare a încrâncenării naționalist - șovine a presei și tinerimii universitare maghiare. Adunarea Societății de lectură Julia a studenților români din Cluj, în frunte cu profesorul de limba română de la Universitate, Grigore Silași, desfășurată la hotelul Biasini, a fost întreruptă și împrăștiată de manifestările ostile ale colegilor maghiari protejați de poliție și autorități. Casa profesorului Silași a fost vandalizată iar profesorul înlăturat din învățământ prin pensionare forțată. Studenților participanți la manifestarea ce dorea să comemoreze, ca în alți ani, ziua de 3/15 mai 1848, au fost trimiși în judecată iar societatea de lectură Julia desființată prin ordin al primarului pe motivul că, făcând politică, și-a încălcat statutele. În aceleași zile, și plecând de la aceleași cauze, un maioral organizat de femeile române într-o grădină publică din același oraș, în scopul adunării de fonduri pentru școala românească din Gilău⁴, a fost perturbat de elementele șovine dezlănțuite, care au intonat cu ostentație un cântec pe versuri confecționate pe plan local, jignitor la adresa românilor, intitulat *Kerek ez a zsembre*⁵ sau în altă variantă *O te bűdös bocskor*⁶. Aici sunt rădăcinile **Societății Opinca română**.

Evenimentele de la Cluj au produs un puternic ecou în rândul opiniei publice românești. *Observatorul* din 5/17 mai relatează evenimentele sub titlul *"Declarațiune de războiu a tinerimei maghiare din Clusiu în contra tinerimei române și a publicisticii românești"*⁷. În ziua următoare, într-o corespondență de la Cluj, *Tribuna* publică poezia încriminată aducând-o la cunoștința lumii⁸. *Observatorul* o reia în limbile română și maghiară⁹. Comentariile pe marginea întâmplărilor de la Cluj - sunt vehemente: *Concetățenii maghiari vor fi știind că toate generațiunile azi în viață ale societății noastre culte sunt ieșite din "opincă"; "opincă" va să zică-părinții noștri, acei oameni muncitori și plini de abnegațiune, care și-au dat bucata de la gură și cămașa de pe trup pentru ca să se pună prin noi în contact cu societatea europeană; "opincă" va să zică - frații noștri, rudele noastre și prietenii de copilărie ai noștri, oamenii săraci, care din sudoarea feței lor au înființat în țara aceasta aproape trei mii de școli și tot din sudoarea feței lor ne susțin și pe noi, conducătorii așezămintelor lor de cultură. Acela dar, care ne atinge la "opincă", acela ne provoacă!* - conchide editorialistul *Tribunei*¹⁰. Care să fie ținuta noastră a tuturor românilor din monarhie față de blăstămațiile de la Cluj și față de mai câte pot să urmeze? - se întreabă la rândul său *Observatorul*, al cărui redactor - responsabil era decanul de vârstă al presei românești transilvane - Gheorghe Barițiu - și tot el răspunde: *Acuma ca niciodată solidaritate perfectă, toți pentru unul și unul pentru toți, solidarizare (s.a.) cu cauza românilor din Cluj*¹¹. Din această solidarizare și din orgoliul rănit al atentatului la *"opincă"* va rezulta imboldul transformării acesteia într-un simbol al mândriei naționale. Inițiativa, și de data aceasta, i-a aparținut lui Gheorghe Barițiu, mereu tânărul și vigurosul luptător național, atunci în etate de 72 de ani. O spune chiar el în paginile ziarului său: *La înființarea Societății "Opinca" românii au fost provocați prin exemplele date de maghiarii din toate părțile și mai de aproape de studenții din Cluj, cu care a simpatizat populația maghiară. Românii auzind declarațiile maghiarilor că le pute opinca după care trăiesc și ei, le răspunseră zicând: Vom face ca opinca să nu mai pută cum pute cămașa unsuroasă și neagră a locuitorilor de pe pustele Ungariei*¹². Deși nu există documente care să ateste legătura directă între această societate și Partidul Național Român, nu este lipsit de noimă să subliniem în context două coincidențe: Prima se referă la faptul că în zilele premergătoare publicării statutelor societăți s-a desfășurat la

Sibiu a doua Conferință a Partidului Național Român în sălile de la Împăratul Romanilor (1 - 3 iunie 1884). În cuvântul la ședința de deschidere Partenie Cosma face un aspru rechizitoriu politicii duse de guvernele ungurești în problema naționalităților, evident influențat de evenimentele de la Cluj: *Șovinismul de maghiarizare nu numai că nu s-a mai moderat, dar din contră, în timpul mai recent s-a organizat peste patria întreagă astfel încât demoralizarea este virtute patriotică, iar constanța de caracter este păcat strămoșesc, de care românul numai prin botez s-ar putea curăți - arată vorbitorul, continuând că pornind de la ideea de stat maghiar ... astăzi pe stradă, în adunări, în jurnalistică, e insultat românul care ține la caracterul său național, care voiește să rămână aceea ce l-a lăsat Dumnezeu și să-și dezvolte naționalitatea sa*¹³. A doua coincidență vizează pe inițiatorii și semnarii proiectului de statute ale *Societății Opinca română*: Gheorghe Barițiu, Iosif Sterca Șuluțiu, Visarion Roman și Anania Trombițaș. Toți patru se numără printre membrii Comitetului național ales de Conferința de la Sibiu¹⁴. Mai mult; în apelul acestei conferințe adresat electoratului român și semnat de G. Barițiu, președinte și A. Trâmbițaș, secretar, răzbate același mesaj: *Tendința de maghiarizare pe cale directă și indirectă a trecut în netoleranță neînfrânată, care propagată din partea autorităților publice de stat, de sus până jos, și nutrită de presa maghiară, a pătruns toate păturile societății astfel, încât românul ca român nu mai întâmpină în patria sa astăzi decât înfruntări nemeritate de la cei puternici și insulte publice de la gloatele fanatizate*¹⁵.

La puțin timp după încheierea lucrărilor conferinței, în 24 iunie 1884, comisia *ad hoc* formată din personalități proeminente ale vieții naționale românești, în frunte cu Gheorghe Barițiu semnează Statutele *Societății pentru cultivarea naționalismului românesc - Opinca română*. Ele sunt date publicității la 1 iulie și sunt înaintate, conform legii, spre aprobare Ministerului de interne de la Budapesta¹⁶.

Scopul societății era susținerea, cultivarea și dezvoltarea prin mijloace legale și morale a naționalismului românesc în ținuturile locuite de românii din Imperiul austro-ungar. Pentru atingerea lui membrii Societății trebuiau să acționeze pentru promovarea scrisului, lecturii și folosirii limbii române în familie și societate, să cultive tradițiile, datinile și obiceiurile naționale, muzica, dansurile și cântecele populare, să ajute, să respecte și să reintroducă, acolo

unde s-a pierdut, portul românesc. De asemenea, considerând școala un fundamental factor de conservare a identității culturale, membrii Societății erau datori să promoveze și să sprijine învățământul românesc în școlile elementare și medii. Membrii Societății erau îndemnați să înființeze și să ajute la înzestrarea cu mijloace necesare a școlilor confesionale românești, să adune fonduri pentru organizarea în școli a bibliotecilor, pentru acordarea de burse elevilor merituosi care se pregăteau pentru a deveni învățători în școlile elementare confesionale. O prevedere aparte a statutelor impunea membrilor Societății să stăruiască pentru ca acei români care au nume neromâne să le schimbe pe cale legală în nume românești.

În privința drepturilor membrilor fondatori și ordinari, ele erau ostentativ limitate la a purta denumirea de onoare de *OPINCARI* și emblema Societății, care era formată dintr-o opincă de aur pe un scut vânat. Dacă drepturile erau așa de puține, în schimb datoriile lor erau multe și implicau atât obligații materiale cât și morale în promovarea scopurilor și a mijloacelor de atingere a lor. În ansamblu, *Societatea Opinca română*, născută din aspirația legitimă pentru păstrarea demnității și identității culturale - naționale, își propunea promovarea și cultivarea unui naționalism clădit pe valorile pozitive, valabile și astăzi, ale ceea ce numim generic *conștiință națională*. Nimic subversiv, nimic din ceea ce ar putea incita la șovinism și ură de rasă în prevederile proiectului de statute. Și totuși soarta proiectului a fost să se piardă în hățșurile birocrăției guvernamentale, iar în final să fie respins. Asupra lui s-au abătut furiile presei naționaliste ungurești, în frunte cu *Kolozsvári Közlöny* și *Pesti Napló*, care continuau să speculeze asupra pericolelor ce amenință statul maghiar prin posibile manifestări dedicate Revoluției lui Horea, Cloșca și Crișan și, mai ales, ale *Societății culturale Opinca română*¹⁷.

În acest timp ziarul *Observatorul* își anunța cititorii, la începutul lunii septembrie, că la redacție s-au primit câteva sute de adeziuni la proiectata societate culturală, solicitând răbdare deoarece statutele înaintate la Ministerul de interne încă nu au fost aprobate... Redactorii gazetei mai cunoșteau faptul că s-au solicitat informații oficiale despre cei patru semnatari ai statutelor¹⁸.

Nu cunoaștem natura și conținutul caracterizărilor trimise de către autoritățile locale ministerului de resort. Mai degrabă credem că aceste solicitări erau menite să temporizeze luarea deciziei în legătură cu soarta *Societății Opinca română*. Cu atât mai mult cu cât semnatarii proiectului erau personalități de mult consacrate în viața publică a monarhiei dualiste, chiar dacă din punctul de vedere guvernamental erau etichetați drept agitatori naționaliști.

Gheorghe Barițiu (1812 - 1893) este, într-o triplă ipostază, pentru români, făuritor de conștiință națională, purtător de cuvânt al ei și cronicar al suferințelor și luptelor neamului său pentru neatarnare. S-a manifestat cu vorba și cu fapta, asemenea unui pulsar care adună și împrăștie energii naționale într-un spectru larg de domenii și pe o arie ce definește însuși spațiul românesc peste granițele vremii sale. Cu spontaneitatea ziaristului și verticalitatea omului politic călit în bătăliile purtate pe frontul rezistenței naționale, Gheorghe Barițiu este cel care a luat inițiativa transformării opincii puturoase, din versurile ultranaționalistilor unguri din Cluj, în nobilă emblemă a națiunii române. Armele pe care a ales să le folosească au fost conștiința identității naționale, cultura și școala românească. Și ce idee era mai potrivită pentru însuflețirea celor ce se simțeau ofensați în sufletul lor de cuvintele aruncate în bătaie de joc, decât o societate culturală care să poarte numele *Opinca română*?

Iosif Sterca-Șuluțiu (1827-1911) era plămădit din același aluat. Născut în Câmpeni, cu studii la Cluj, Târgu - Mureș și Budapesta, a trăit evenimentele deșteptării românilor la 1848 - 1849, devenind primul biograf al eroului tragic al munților - Avram Iancu. A participat la Dieta de la Sibiu (1863 - 1864) și la acțiunile care au condus la constituirea Partidului Național Român, fiind alături de Barițiu, V. Roman și A. Trâmbițaș susținător al pasivismului politic. În 1884 a fost ales în Comitetul central al P.N.R. Era unul dintre membrii activi ai Astrei, multă vreme vicepreședinte, apoi președinte al ei între 1905 și 1911.

Visarion Roman (1833-1885) era în 1884, în amurgul vieții sale, vechi tovarăș de luptă și de idei cu Gheorghe Barițiu. Legăturile lor pe terenul politicii, culturii și ziaristicii românești datează din 1867 și vor continua fără întrerupere până la încetarea din viață a lui Visarion Roman¹⁹. Împreună se numără printre fondatorii Astrei, ai Partidului Național Român, ai

instituțiilor de credit pentru români și ai ziariştilor românești transilvane. În 1877, Visarion Roman este ales membru corespondent al Academiei Române, unde Gheorghe Barițiu se număra printre întemeietori. Alături de preocupările și inițiativele în domeniul economic, de pionier al promovării intereselor țărănimii și a micilor întreprinzători, Visarion Roman a activat intens și pe teren școlar. A tradus și a elaborat manuale școlare, a editat prima revistă pedagogică a românilor din Transilvania *Amicul școlii*, a tipărit calendare cu largă circulație în rândul populației românești²⁰. Un pedagog social de anvergura lui Visarion Roman nu putea să nu adere entuziast la proiectul *Opincii române*.

Anania Trombițaș (1838-1886) era și el, la data elaborării statutelor *Opincii române*, o personalitate recunoscută a vieții cultural-naționale românești din Transilvania. Se născuse la Târgu Mureș în 1838. A urmat studiile gimnaziale la Sibiu și facultatea de drept la Viena, devenind un remarcabil avocat în Sibiu. S-a numărat printre fruntașii Partidului Național Român și membrii activi ai Așteii. În calitate de asesor consistorial în senatul școlar al Arhiepiscopiei ortodoxe sibiene s-a remarcat prin sprijinirea învățământului românesc din Transilvania. *Opinca este talpa țării iar școala - soarele care dă lumină și căldură pentru trăinicia opincii* - era mesajul pentru care acesta s-a luptat.

Pentru ultimii doi participarea la proiectul cultural al *Opincii române* a fost ultima

manifestare de anvergură națională. Visarion Roman se stinge din viață în primăvara anului 1885, urmat, după numai un an, de Anania Trombițaș, răpus la numai 48 de ani de boala secolului - tuberculoza²¹.

Alături de cei patru semnatari ai proiectului statutelor, documentele îl pomenesc și pe avocatul brașovean Ioan Lengheru, membru al conducerii Partidului Național Român. Acesta intră, la rândul său, în vizorul ministerului de interne unguresc, care, printr-un ordin adresat comitelui suprem al comitatului Turda-Arieș, György Kemény, îi cerea să-l urmărească cu atenție și să trimită ministrului Kálmán Tisza un raport detaliat despre activitățile acestuia deoarece, potrivit unor înștiințări confidentiale acest cunoscut extremist român, având asupra sa și bani din partea susținătorilor săi, face un circuit în scopul înființării societății culturale *Opinca*²². Acest lucru se întâmpla la începutul lunii februarie 1885 și dovedește faptul că inițiatorii proiectului nu s-au limitat numai la elaborarea statutelor ci au întreprins și acțiuni pentru punerea lui în practică.

*

Deznodământul acțiunii era previzibil: tergiversarea deciziei guvernamentale, respingerea proiectului și interzicerea oricăror acțiuni de organizare în teritoriu a societății²³. *Opinca* a rămas, însă, un simbol pe care românii l-au adoptat și l-au transformat în stindard.

NOTE

1. *Documente privind mișcarea națională a românilor din Transilvania 1881-1891*, vol. I, Editura Viitorul românesc, 1997, Vezi doc. nr. 33, 34, 35, 38, 47, 51, p. 164 - 214;
2. TEODOR V. PACĂȚIAN, *Cartea de aur sau luptele politice naționale ale românilor de sub coroana ungară*, vol. VII, Sibiu, 1913, p. 147;
3. *Documente privind mișcarea națională a românilor din Transilvania. 1881-1891*, vol. I, Doc. 35, p. 167-168;
4. *Observatorul*, an VII, nr. 35, 2/14 mai 1884 publică Apelul către publicul român pentru sprijinirea școlii românești din Gilău;
5. *Rotundă-i frânzela aceasta*;
6. *O tu opincă puturoasă*; Poezia a fost publicată în *Tribuna*, I, nr. 18, 6/18 mai 1884, p. 68-69;
7. *Observatorul*, an VII, nr. 36, 5/17 mai, 1884, p. 145;
8. *Tribuna*, an I, nr. 18, 6/18 mai, 1884, p. 68-69;
9. *Observatorul*, an VII, nr. 37, 9/21 mai, 1884, p. 149;
10. *Tribuna*, an I, nr. 19, 8/20 mai, 1884, p. 73;
11. *Observatorul*, an I, nr. 37, 9/21 mai, 1884, p. 149;
12. *Ibidem*, an I, nr. 57, 18/30 iulie, 1848, p. 230;
13. T. V. PACĂȚIAN, *op. cit.*, p. 154, 156;
14. Făceau parte din Comitetul național ales de conferință: V. Babeș, Gh. Barițiu, Coriolan Brediceanu, Partenie

- Cosma, Iuliu Coroianu, Nicolae Cristea, George Pop, Ioan Popescu, Dr. I. Rațiu, Visarion Roman, Iosif Sterca Șuluțiu, Anania Trombițaș. (Vezi T. V. PACĂȚIAN, *op. cit.*, p. 200);
15. T. V. PACĂȚIAN, *op. cit.*, p. 202;
16. *Telegraful român*, an XXXII, nr. 70, Sibiu, marți 19 iunie/1 iulie, 1884, p. 279;
17. *Tribuna*, an I, nr. 73, 13/25 iulie 1884; *Idem*, nr. 109, 28 aug./9 sept. 1884;
18. *Observatorul*, an VII, nr. 68, 6/25 sept. 1884, p. 276;
19. *George Barițiu și contemporanii săi*, vol. VII, *Correspondență trimisă*, Ediție îngrijită de ȘTEFAN PASCU, IOAN CHINDRIȘ și GHEORGHE ASANACHE. Documente literare, Ed. Minerva, București, 1985, p. 179 - 219;
20. VASILE CRIȘAN, EUGENIA CRIȘAN, *Presa pedagogică sibiiană. Amicul școlii (1860 - 1865). Studiu istoric și indice bibliografic analitic*, în Sargetia, XXVI/2, 1995-1996, p. 106 - 107;
21. *Telegraful român*, XXXIV, nr. 27, 11/23 martie, 1886;
22. Documente privind mișcarea națională a românilor din Transilvania 1881 - 1891, vol. I, 1997, Doc. 58, p. 228 - 229;
23. *Observatorul*, an VII, nr. 57, 18/30 iulie 1884, p. 230.

Résumé

"L'opinca roumaine" - une société culturelle projetée pendant l'année du centenaire de la révolte du Horea

En 1889 on faisait un siècle depuis la Revolution de Horia, Cloșca et Crișan. Ayant peur des soulèvements populaires, les autorités gouvernementales ordonnent des mesures sévères pour la prévention de n'importe quelles manifestations commémoratives. La presse nationaliste hongroise entretient une atmosphère hostile et les étudiants hongrois de l'Université de Cluj, protégés par la police et les autorités, entreprennent des manifestations avec un évident caractère offensant à l'adresse des collègues roumains et de la population roumaine des villes. Un chanson composé ad-hoc, ayant comme refrain Oh, tu, opinc puturoas (Oh, tu, sandale paysanne puante), assimilé par la presse, a eu un vif choqué dans l'opinion publique roumaine. De la solidarité avec les roumains de Cluj, agressés par les actions chauvines et de l'orgueil, blessés de l'attentat à l'opinc natra, le projet de la socit culturelle - nationale Opinca român. Les auteurs des statuts de la socit sont des personnalités bien connues de la Transylvanie. Gheorghe Barițiu, Iosif Sterca Șuluțiu, Visarion Roman et Anania Trombiș. Le but de la socit taint de soutenir, cultiver et développer, par des moyens légales et morales, le nationalisme roumain dans les régions habitées par les roumains de l'Empire Autrichien - Hongrois. Opinca est la semelle du pays et l'école et la culture nationale représentent le soleil qui donne de la lumière et de la résistance à l'opinca - soutiennent les auteurs du projet. Les statuts n'ont pas été approuvés par le gouvernement et la socit preconise est reste au stade de projet.

Muzeograf Vasile Crișan

Muzeul Bruckental, Sibiu, Piața Revoluției, nr. 4

Tel. 069.211761

Biserica și Școala în Trei Scaune (1750–1850)

Biserica este considerată *“punctul unde se întâlnește cerul cu pământul” sau “al armoniei între cer și pământ”*. Biserica, concentrând *“viața liturgică și cultul colectiv”* devine prin rolul ei de *“creuzet unde gândurile și sentimentele poporului au fost forjate pentru a organiza o viață cotidiană”*, un adevărat simbol al vieții colective și al sensibilității colective¹. Biserica, în lumea românească a reprezentat viața religioasă și spiritualitatea satului. Într-o societate, în care satul era preponderent, biserica și-a avut rolul său, s-a situat în centrul vieții și activității omului, totul fiind raportat la ea.

Într-o astfel de lume, preoții reprezentau majoritar elita, cultura rurală, ei erau cei care direcționau actul de cultură și instrucție în lumea satului, detașându-se de celelalte categorii sociale ale comunității.

Singura putere pe care o are preotul de la început este aceea a cuvântului. Acesta rămâne în lumea satului un conducător din toate punctele de vedere și foarte interesantă ar fi o paralelă cu viziunea despre preot a Occidentului modern, unde preoții sunt *“cei care țin prin excelență mulțimea în mână”*². Astfel, satul, biserica și cartea (școala) se află într-o postură sintagmatică, organică, se presupune una pe alta, *“fiind preot și biserică există și cartea”*³, există și un anumit nivel de cultură, mai mult sau mai puțin ridicat. Biserica, în referința ei teritorială devine o parohie, e un *“tot social”*, e o unitate grupată organic. Satul și biserica se nasc în acest spațiu și de cele mai multe ori istoria lor se confundă.

Biserica și comunitatea, purtătoare a actului cultural, se relevă prin intermediul mai multor variante conotative: civile (popor, săteni), confesionale (parohieni, temători de Dumnezeu, smeriți), etice (cinstiți), sociale (jupâni, jupânesc, boicri). Toate acestea sugerează impactul puternic pe care biserica, religia și cartea l-au avut în comunități atât ca purtă-

toare a învățaturii creștine și a educației religioase, cât și ca purtătoare la modul general al procesului cultural.

Încercând să vorbim despre școală, trebuie să vorbim și despre biserică, aceste două instituții fiind strâns legate între ele. Marele mitropolit al Ardealului, Andrei Șaguna rostea în discursul de deschidere al Sinodului din 1864: *“biserica nu se poate gândi fără școală”*. Tot Andrei Șaguna spunea: *“școala ocrotită de biserică a putut să-și păstreze caracterul ei național și să exercite o influență binefăcătoare dezvoltării poporului român din Ardeal”*. Aici școala a reprezentat un puternic bastion al românismului⁴. La nivelul elitei rurale, preoți, protopopi se pot identifica rudimente de conștiință istorică în care este prezentă ideea latinității și continuității cu aplicare la cristalizarea unei conștiințe de sine a românilor⁵. Se poate observa că în Secuime aceste sentimente sunt mult mai puternice.

În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, mișcările populare erau atribuite lipsei de cultură, ignoranței și superstițiilor. Învățământul sătesc era destinat realizării unei baze culturale în rândul maselor. Acum au loc inițiative în vederea ridicării prin cultură a maselor românești. Politica școlară reformistă vedea în școala sătească, un instrument pentru prevenirea zguduirilor sociale.

În martie 1785, guvernul Transilvaniei printr-o ordonanță emisă pe baza decretului lui Iosif II din 22 noiembrie 1784, cerea episcopilor să înainteze situația fundațiilor în vederea destinării unor fonduri care le prisosesc pentru școli și săraci⁶, iar în 1786, Iosif II lua măsuri cu privire la organizarea școlilor românești din Transilvania. În urma hotărârilor lui Iosif II, în 1787, episcopul Ioan Bob menționa într-o circulară: *“decretumul cel împărătesc, carele s-au înțipărit pentru croirea și întemeierea școalelor între români”*⁷.

În această perioadă, școala românească a avut mult de suferit. În 1790 au fost revocate reformele lui Iosif II, începând perioada restituțiilor nobiliare. Stările privilegiate urmăreau să anihileze realizările dobândite de români pe tărâm școlar, prin sistarea ajutoarelor materiale pentru școlile ortodoxe, tendința înlăturării directorilor școlari români, încrederea de a introduce limba maghiară în școlile românești.

În 1808, Radu Tempea, directorul școlilor ortodoxe solicita sprijinul autorităților jurisdicționale pentru construirea clădirilor necesare, procurarea subzistenței dascălilor și asigurarea frecventării obligatorii a școlilor existente. La aceste revendicări, Guberniul cerea Consistoriului ortodox o situație exactă a școlilor și propuneri privind modalitățile de instituire a unor noi școli și dascăli fără agravarea sarcinilor contribuabililor⁸. Gheorghe Haines era mult mai hotărât în ceea ce privește revendicările școlare. Cerea înființarea în fiecare protopopiat a unor școli capitale, iar în satele ce depășesc 15 familii românești, să se instituie școli cu durată semestrială. Pentru construirea și întreținerea școlilor, ca și pentru plata dascălilor să fie folosite veniturile alodiale ale comunităților de pe Pământul Crăiesc, precum și un fond rezultat dintr-o contribuție suplimentară de 6 creștări pentru fiecare familie ortodoxă. Dascălii să beneficieze din partea statului de scutiri de taxa capului, recrutare și celelalte sarcini obștești⁹. Haines considera necesare doar cunoștințele elementare de scris și citit.

Era invocat și articolul de lege 60/1791 în sensul tratamentului similar cu ceilalți locuitori ai țării, prevăzut pentru ortodocși, pentru a se asigura dascălilor români toate avantajele și scuti-
tirile de care beneficiază cei de alte confesiuni.

În anul 1810, notarul Consistoriului ortodox, Aron Budai era de acord cu Haines și preconiza înființarea în fiecare parohie a unei școli iar funcția de dascăl să fie îndeplinită de cantori sub supravegherea parohiilor și protopopilor¹⁰. Aceste proiecte au fost adoptate și de episcopul Vasile Moga în 1811. Un deosebit interes pentru problema școlară l-au manifestat Petru Maior și Samuil Vulcan, însă toate aceste măsuri și proiecte au avut prea puține efecte concrete în vederea promovării cauzei școlare românești.

Rezoluția imperială din 2 august 1842 încerca să realizeze un compromis, stabilind ca

în cadrul comunităților baza materială a școlilor românești să se asigure din veniturile alodiale și din pământurile publice, în timp ce în comunitățile aflate sub jurisdicție dominală, stăpânii de pământ "*să fie convinși*" să acorde benevol teren și lemn de construcții pentru școală. Întreținerea dascălilor să revină fie pe seama pământurilor comunale, fie părinților, acolo unde nu există pământ în acest scop¹¹.

Punerea în aplicare s-a întârziat, s-au făcut prea puține pentru materializarea măsurilor prevăzute. Aplicarea generală a prevederilor rezoluțiilor a rămas un deziderat pentru mult timp.

În Trei Scaune, învățământul românesc a cunoscut o situație aparte, ca de altfel în toată Secuimea. Trebuie menționat aici, aportul pe care Petru Maior l-a adus la existența și menținerea școlilor în Secuime. El a manifestat un deosebit interes pentru școală, iar cărțile sale au cunoscut o circulație intensă. Spunea: "*Spre ajutorul acelor preoți care nu sunt în starea aceea ca să-și poată câștiga alte cărți mai iscusite, dau la lumină aceste Predici, dintru cari peste toate Duminicile și Sărbătorile pot împărți pâinea cerească, adecă cuvântul lui Dumnezeu, poporenilor săi, pentru ca să nu se împlinescă prin bisericile lor tânguirea aceea a prorocului Ieremie: «Pruncii au avut pâine și nu este cine să le frângă lor» [...]*", "*scopul meu întru osteneala aceasta fu, ca și preoții aceia, care nu sunt procopsiți întru știința ritoricească să se îndemneze cu mijlocire acestora a face poporului învățătură de rost*" căci "*oricare poporan carele va asculta cetania predicilor acestora cu luare aminte, pururea mai cu sănătate și suflet după darul lui Dumnezeu va eși din biserică, decum a intrat*", "*de aceea sfătuesc pe fieștecarele stăpân de casă, carele ști ceti, ca să aibă în casa sa carte de predici*", "*primește dară predicile acestea și le măncați, adecă cu de adins să le cetiți*"¹². Prin predicile sale Petru Maior a venit în ajutorul preoților instruindu-i în scopul emancipării poporului (preoți și enoriași).

Politica ecleziastică iosefină vedea în preot principalul executant al măsurilor de reformare a vieții bisericești, spirituale. Prin reformare se urmărea și întărirea educației. Petru Maior s-a dovedit a fi un preot interesat de educația enoriașilor: "*mergea Petru Maior prin sute, unde adunând pruncii, făcea examen, pe cei ce știa îi lăuda, pe ceilalți părintește îi dojenea și rânduia mijlociri cu să învețe [...]*. Alături au fost prins Petru Maior voia pruncilor spre

învățătură, cât pruncii uitase jucăriile sale, ci când se întâlneau la uliță tot de învățătură grăia și se întreba unul pe altul [...]”¹³. Atunci când apăreau scrierile bisericești ale lui Petru Maior (1809-1811) înseși cerințele “învățăturii” în Biserică se schimbaseră, și în “Cazania”, tradiționalistă, apărută la Viena în 1793 se arăta expres ce important era ca învățăturile să nu fie reproduse aidoma, ci ele să fie “starea vremii, locului, oamenilor, obiceiurilor”¹⁴.

În Secuime, românii aveau puține școli confesionale, dar totuși existau în ciuda vicisitudinilor vremii: “confesiunile noastre, sărace și neajutorate de stat, nu aveau mijloace îndestulătoare ca să mai susțină și școalele, iar acolo unde românii cu grele sacrificii susțineau câte o școală, ungurii prin măsuri ilegale și legi abuzive căutau desființarea lor”¹⁵. George Popa Lisseanu considera școala o servitoare a bisericii – “analla ecclesiae” – preoții având mână liberă de a dispune în școalele lor care erau confesionale. Considera că “școale” de stat s-au înființat mai târziu, după epoca absolutismului, de către miniștrii Trefort și Apponyi.

În Trei Scaune, printre cele mai vechi școli românești, documentele menționează pe cele din Zagon (1540), Araci (1700), Ghelnița (1770), Covasna (1790), Brețcu (1793), Boroșneu Mic (Valea Mare) (1795), Mărtănuș (1796), Sfântu Gheorghe (1799). Prima atestare documentară despre învățământul din Trei Scaune datează din 1429 la Hăghig. În perioada următoare, documentele vorbesc și de înființarea altor școli.

Școala confesională, “fică a bisericii” își are începutul, și în Trei Scaune, în tinda modestelor lăcașuri de cult, construite din lemn. În aceste școli copii învățau în primul rând religia, și în al doilea rând să scrie și să citească. În condițiile în care școala reprezenta un bastion al românismului, dascălii și învățătorii (care pentru vremea aceea în general erau preoți) erau urmăriți de autoritățile maghiare erau prost plătiți, cu timpul ocupația de a învăța copii în școli devenind o muncă benevolă.

Încă din secolele XV-XVI, lângă parohii depistăm forme incipiente ale învățământului. În 1503, Nicolae, episcopul Transilvaniei, ordona vicarului său să aibă grijă de plebanii și “scholasticii” din Secuime să-și primească salariile¹⁶.

În Trei Scaune, școlile elementare aveau un caracter confesional, în marca lor majori-

tate. O astfel de școală funcționa în 1626 în orașul Sfântu Gheorghe avându-l ca dascăl pe Bekesi István¹⁷. La Târgu Secuiesc în anul 1680, s-a înființat un gimnaziu, care putea fi frecventat și de copiii din localitățile și scaunele învecinate, ce nu-și puteau permite studiul în gimnaziile din Cluj, Aiud sau din alte orașe cu școli reunite. În mod organizat, aceste școli erau frecventate în mare măsură de băieți, fetele înscriindu-se în astfel de școli ocazional. Durata anului școlar era foarte scurtă, ținând în general de la căderea zăpezii până la apariția primăverii, când începea munca la câmp.

La începutul secolului al XVIII-lea, chiar dacă numărul elevilor era ceva mai mare, situația școlilor era mult mai dificilă. Politica de maghiarizare, “secuizare”, viza în principal biserică și școala, ori în aceste condiții menținerea școlilor, circulația cărților deveniseră probleme majoritare. În această perioadă avem date din ce în ce mai multe privind școlile și învățătorii din satele scaunelor secuiești. Pe lângă parohiile cele mai importante se organizau școli cu învățător separat, iar în cele mai mici, în cel mai bun caz, preotul sau cantorul au predat cunoștințele elementare elevilor.

De exemplu, în comuna Belin, comună maghiarizată, exista școală confesională ortodoxă de la 1774, iar la Arpătac, unde românii nu și-au pierdut limba, era școală confesională ortodoxă încă de la 1700. Protopopul Aurel Nistor afirma că în orașul Sfântu Gheorghe, unde nu se știa prea bine românește, școala românească ortodoxă era foarte bună, mulți romano-catolici și reformați trimițându-și copiii la această școală¹⁸. În Cernatul de Jos, situația a fost ceva mai grea, școală confesională ortodoxă existând abia de la 1850.

În ceea ce privește vechimea școlii românești din comuna Dobolii de Jos, autorul maghiar Berecz Gyula ne spune că școala românească din această comună funcționa din anul 1820 în casa lui Fehér Antal, fiind frecventată de 20 de elevi¹⁹. Despre salariul învățătorului, acesta era suportat de familiile ce aveau copii la școală și consta din: o jumătate ferdelă de bucate de la fiecare familie, câte 40 creițari pentru fiecare copil. Locuința învățătorului era pusă la dispoziție de biserică, iar lemnele de foc le aduceau elevii; “învățătura începea în zorii zilei și se termina la apusul soarelui”²⁰. Cât privește sala în care erau ținute cursurile, în lipsa unor săli speciale tinda bisericii era locul cel mai potrivit în unele cazuri, în altele orele ți-

nându-se în casa cantorului, dascălului, preotului sau case închiriate.

Aurel Nistor, face precizarea, că la 1820 în Dobolii de Jos, învățător era Andrei Pop, având 25 de elevi. În 1840, a fost zidită o școală nouă în această comună: *“În anul 1840, românii au cumpărat teren pentru școală și pe acesta au ridicat și edificat școala. Începând de aici, școala a fost în edificiul ei propriu. Greco-orientalii, în privința aceasta i-au întrecut pe reformați, care numai în 1870 au ajuns să aibă școală proprie”*²¹.

Contra școlilor confesionale românești din Trei Scaune s-a manifestat o permanentă ofensivă întreținută de guvernanți, care urmăreau desființarea și înlocuirea lor cu școli de stat în limba maghiară. Se cunoștea și faptul că în statul maghiar, învățătorul român nu era admis la școala comunală înainte de a fi dat dovadă de sentimentele sale pronunțat ungurești. Există pe lângă acestea numeroase cazuri în care elevii români erau obligați a frecventa școli confesionale ungurești.

Această ofensivă maghiară contra școlilor s-a manifestat mai puternic în zonele marginase ale comitatului Trei Scaune, aici elementul românesc fiind mult mai puternic: *“în comunele așezate sub munți, peste tot sunt școli românești, corespunzătoare legilor. Ba în comune cum sunt: Covasna, Întorsura Buzăului, Brețcu și Poiana Sărată, avem școli cu câte două sau trei puteri didactice foarte bune”*²². Se cunoaște că mai mult ca oriunde, în sud-estul Transilvaniei, existența școlii confesionale cu *“substratul ei național mereu prezent depindea nu numai de realitățile economice sătești, de ținuta clerului și de zelul dascălilor, ci și de atitudinea funcționarilor de stat maghiari”*²³. În condițiile în care o serie de calamități ca: foametea, ciuma, au agravat situația și au rărit populația în Secuime, dezmoșteniți de drepturile lor, reduși la starea de iobagi, românii de aici cu greu își mai întrețineau școlile, situația acestora înregistrând regrese spre sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea. Deseori, când existența școlilor era amenințată se făcea apel la ajutorul sinoadelor din Sibiu și Blaj.

În anul 1781, împăratul Iosif II a dat așa-numitul *“edict de toleranță”* prin care se oprea asuprirea cetățenilor din cauza credinței și se dădea voie poporului, indiferent de *“religiune”* să-și clădească biserici și școli. Astfel, în urma acestui edict bisericile, cu concursul poporului au început a deschide școli fie prin case închiri-

ate, fie în localuri anume clădite pentru școală. Se introducea obligativitatea învățământului prin Guvernul Transilvaniei și autoritatea bisericească adică prin consistoriul episcopesc.

În anul 1829, episcopul Vasile Moga trimitea protopopilor următorul circular cu nr. 586: *“Cinstite părinte protopoe! Prin milostivul decret gubernialicesc din 8 octombrie a.k., no=9088 eșit se poruncește ca toți copiii de la 5 ani până la 13 ani să meargă la școală [...] și copiii din școală să învețe legea creștinească și năravuri bune [...], să se facă în tot satul școală și să puie dascăl și la toată finăteata de an, să se facă încoace relație [...]”*²⁴. Este evident că autoritățile politice și bisericești se ocupau mai serios de problema instruirii prin școală. Chiar diecii fuseseră chemați la Sibiu pentru a li se da unele cunoștințe de pedagogie.

La sfârșitul secolului al XVIII-lea și în Covasna s-a ținut școală prin preoți și dieci, în tinda bisericii iar mai târziu în casa gocimanului de atunci. În 1825, negustorul brașovean Gheorghe C. Băcanu cumpăra o moșie ce o dăruiește bisericii. În același an, vine și un dascăl – Iosif Pop zis și Popovici – care locuia în casa de pe moșia donată de acel brașovean. Acest Iosif Pop nu era numai cântăreț în biserică ci și învățător care preda pe lângă rugăciuni și scris, cetitul, ceea ce antecesorii lui nu au făcut²⁵. Deci o școală mai sistematică începe cu acest Iosif Pop. Din registrul socotelilor se vede că local propriu de școală s-a ridicat abia în 1861. Iosif Pop este dascăl până în 1828, urmează preotul Ioan Grid până în anul 1838, apoi Gheorghe Dogar din Prejmer.

La începutul secolului al XIX-lea, existau școli confesionale ortodoxe și în următoarele localități: Întorsura Buzăului, Zăbala, Sita Buzăului, Hăghig.

De remarcat este efortul preotului Gheorghe Neagovici din Întorsura Buzăului, care nu de puține ori a intervenit pe lângă protopopiat, implicându-se în bunul mers al vieții comunității buzoiene. A intervenit atât în problemele de învățământ cât și de viață bisericească: *Așa cum românii de aici și-au zidit singuri bisericile, la începutul secolului al XIX-lea și-au organizat și un învățământ primar confesional.*

Același preot, Gheorghe Neagovici, într-un răspuns dat chestionarului episcopiei face unele precizări privind situația învățământului din zona Buzaieiilor. Vorbește de starea precară

a acestuia; numărul copiilor care frecventau cursurile era foarte mic, în jur de 20, iar această situație se datora faptului că părinții refuzau a-și da pruncii la școală. Se adăuga și inexistența unei săli, case speciale sau clădire pentru școală, dascălul fiind nevoit a-i învăța pe copii în casa sa, sau în tinda bisericii. Drept răsplată pentru munca depusă, învățătorul primea *“pă cursul de iarnă pentru un copil, în bani îmblători, adecă în aramă, florinți: 1”*²⁶. La acea vreme, fiind o zonă în care predomina păstoritul și creșterea animalelor, în mentalitatea țăranului de atunci, care continua să trăiască pe văi și înălțimi, oarecum izolat, școala nu avea o mare însemnătate, însă odată cu ridicarea bisericii și a circulației cărților bisericești apare necesitatea scrisului și cititului. Pentru început nu au existat nici dascăli calificați, preoții constituiau elita societății, erau cei mai instruiți și pregătiți având un rol important în viața comunității.

Atât părintele Gheorghe Neagovici cât și fiii săi *“s-au străduit să lumineze satul din rădăcina căruia răsăriseră, învățând cu schimbul copiii să scrie și să citească în tinda Bisericii [...]”*²⁷. Prin eforturile acestora se pun bazele unui învățământ primar sistematic; se adaugă și eforturile primului învățător calificat – Gheorghe Zaharia, acesta fiind numit învățător conducător la Întorsura Buzăului, în 1874. Dacă la 1838 numărul elevilor era de 20, în timpul acestuia numărul lor crește ajungând la 120 de elevi.

Se poate observa că românii din Trei Scaune nu le era ușor să-și susțină școala în condițiile în care comunitatea satească era sărăcită, nemaexistând mijloace să o întrețină. Documentele de la începutul secolului al XIX-lea, dezvăluie această realitate, ca și pe cea a strădaniilor pentru menținerea lor, dar și a ademenirii către școlile ungare. Comunitatea fiind foarte săracă nu avea posibilități de a-și întreține școală și dascăl. Au existat situații când școlile erau pur și simplu dăruite nemaexistând posibilitatea de a ridica altele. Astfel în lipsa școlilor copiii învățau în casa cantorului, în biserică, dascăli de multe ori exercitându-și meseria fără nici un fel de plată.

Această sărăcie, aceste lipsuri sunt reflectate în documente. De aici aflăm că în Târgu Secuiesc, deși exista școală româncască confesională, situația era deosebit de grea, obștea plângându-se încă din 1836 că *“această meșhie stă căm din puținii poporâni și n-ău putere de a ținea cu leafă dascăl”*²⁸.

La nivelul comunităților satești, impresionează strădaniile preoților, în calitatea lor de directori ai școlilor populare și ai consiliilor parohiale cu funcțiunile de comunitate școlare. De remarcat sunt și eforturile protopopilor, manifestate față de învățământ. Astfel printr-o dispoziție superioară, de la începutul secolului al XIX-lea se cerea protopopului numit al Haromsecului (Trei Scaune), Nicolae Popovici, de a se implica în pregătirea dascălilor și învățarea pruncilor pentru a citi și scrie *“cu litere latinești rumânești”*. Astfel: *“Întru urmarea prea milostivului, înălțatului crăescului gubernium, decret din 26 ianuarie anul 1809 no = 333, te poftesc pe frăția ta ca să dai înaintea dascălilor din protopopiatul frății tale, cu numele meu poruncă, că fieștecare în școala sa, pe pruncii care vor putea ceti rumânește, numai decât, în deosebit ceas, să-i înveți a cetiși scrie cu slovele latinești și cu cuvinte rumânești, precum dascălii lor care la anul 1809 la mine la ascultarea cursului fiind, ce am tâlcuit și prin tipărirea spre acel sfârșit a unei cărțicele, la fiește care dascăl i-am dat formular. Însă, fiindcă poate fi că la acel curs n-au putut veni toți dascălii să se adape întru a putea ceti și a scrie cu slove latinești [...]”*. Se cerea ca mai întâi dascălii să învețe din acea carte și adia apoi să-i învețe pe prunci. Protopopul urma să intervină pe lângă părinți *“de a-și trimite pruncii și fetișoarele de la 6 până la 10 ani la școală”*. Se luau măsuri și în ceea ce privește simbria dascălilor dar și împotriva celor ce nu respectau această hotărâre, prin *“a se lipsi de dăscălie”*²⁹.

La rândul său, protopopul Petru Pop cerea credincioșilor să-și dea fiii și fiicele la învățătură, cu speranța că *“doară se va lumina vremea și pentru noi românii, și când se va desprimăvăra să fim gata cu plugul, cu sămânța a semăna, că apoi e târziu, până vom găta cu învățătura trece vremea semănatului”*. Petru Pop, în munca sa de *“preot protopop și inspector școlar teritorial pentru școlile ortodoxe”*, a fost un propovăduitor de nădejde al măsurilor benefice pentru învățământul românesc.

Petru Pop a întărit cererile ce veneau de la Sibiu pentru ca pruncii, în sate, să fie dați la școală încă din primele luni ale toamnei, pentru a nu pierde un timp folositor studiului (1841), retransmite și susține ideea ca în postul Crăciunului să se citească în biserici *“Didahiile despre creșterea pruncilor”* (1842), face propagandă pentru o carte de geografie a Ardealului necesară instruirii elevilor (1847) și a insistat asupra unui atent și riguros *“Recensământ”*

care se dorea o oglindă a stării școlilor din zonă, pe baza căruia urma apoi să se ia măsuri de sprijinire și dezvoltare a acestora (1847)³⁰. Este de remarcat capacitatea protopopului Petru Pop, de a adopta la specificul local și a formula pe limba poporului și la puterea de înțelegere acestuia, ordinele primite de la organele superioare. Un exemplu edificator în acest sens este Circulara din 1845, pornită de la Brețcu și ajunsă în toate satele *“tractului”* care era *“bogată în informații, marcată de particularități locale de o undă de poezie și un profund sens patriotic”*³¹. Acest document era explicația pe care o făcea Petru Pop unei adrese emise de *“Tistia minerească a Haromszekului”* ce urmărea să-i convingă pe români să întrețină material școlile. Știind că documentul va urma a fi citit în fața credincioșilor, protopopul de Brețcu încerca să lămurească pe românii din satele sieși subordonate, că pruncii trebuie dați la școli, școlile trebuiesc întreținute de părinți, cu dascăli cu tot, adică făcea exact ceea ce îi ceruse organele superioare să facă, dar într-un mod specific lui³². Se cunoaște că după 1850, școala din Trei Scaune, imediat după revoluția de la 1848, a cunoscut un moment de restriște, numărul școlilor românești scăzând.

Documentele vremii reflectă și o mare circulație a cărții bisericești, se fac referiri la donații, cumpărări de carte, lucru care nu poate decât să demonstreze interesul pentru scris și citit. Pe o Evanghelie din 1760 se află următoarea însemnare: *“această sfântă și dumnezeiască evanghelie o au cumpărat robii lui Dumnezeu, Oprea birăul și Mihail Moravice din Belin, de la popa Radul din Săcele, ca să o dăruiască sfintei biserici din Belin [...]”*³³. Marele istoric Nicolae Iorga și-a manifestat interesul pentru astfel de cărți și în această regiune. El era de părere că: *“orice carte din Ardeal, mai ales din asemenea părți, trebuie scotocită și notițele de pe ea clasate și publicate [...] Cine nu poate ceti să fotografieze și poate că fotografia ar trebui luată și de aceia care-și închipuie doar că au citit bine [...]”*³⁴.

Cărțile religioase din tipografia bucureșteană au cunoscut o largă circulație peste munți. Cunoscută sunt un *“Apostol”* (1683) și *“Evanghelia”* din 1682. În circulația acestor cărți un rol deosebit l-au avut negustorii transilvăneni, atât ca vânzător-cumpărător de carte, dar și ca donator de carte peste munți.

Astfel se remarcă Tudor Stama din Brașov care a dăruit ctitorici salc de la Dobolii

de Jos un exemplar din *“Evanghelie”* (București, 1746) și negustorul Iancu din Săcele care cumpără pentru biserica din Mărtănuș, în 1803, un *“Apostol”* (București, 1777)³⁵. Relațiile neîntrerupte dintre locuitorii celor trei țări românești se oglindesc și în circulația aceleiași tipărituri în toate acestea. Factorul principal al răspândirii cărții românești peste munți a fost preotul, conducătorul de fapt al comunității în condițiile istorice date.

Dintre cărțile bucureștene în Transilvania remarcăm *“Catavasierul”* din 1742, care după o comunicare a lui Ilarion Pușcariu și căruia Nicolae Iorga îi sublinia semnificația ca singură semnalare aflată peste munți, i se adverește circulația prin trei exemplare: unul a aparținut bisericii din Valea Mare (județul Covasna), altul a folosit la Bretea și Bărsău (Hunedoara) iar ultimul, fără localizare, având, prin prețul în mărieși dovada circulației în Transilvania³⁶.

Cum am mai spus existau strânse legături cu românii din afara comitatului dar și cu cei de dincolo de Carpați. Astfel cărțile bisericești au ajuns și în Trei Scaune, ele constituind obiectul studiului în școli. În condițiile în care autoritățile maghiare puneau piedici bunului mers al învățământului, distrugând școlile, la reconstituirea edificiilor școlare, satele românești aflate în apropierea Carpaților apelau la sprijinul românilor de peste munți. Așa este și cazul sătenilor din Brețcu care hotărând să organizeze o colectă *“în comună și în afara ei pentru reconstituirea școlii”*, acționau preventiv în scopul evitării închiderii ei pe motiv că nu corespunde exigențelor legii, așa cum se întâmplase în satele Mărtănuș și Dobolii de Jos³⁷.

S-au menținut totuși școlile confesionale, în primul rând în localitățile aflate la graniță cu Moldova și Țara Românească, respectiv de la Toplița Română până la Buzăul Ardelean, cu toate că au existat situații în care în localitățile unde funcționau școli confesionale ortodoxe în sec. al XVIII-lea și al XIX-lea (Micfalău, Bixad, Ghidfalău, Lisnău), în prezent să nu mai existe învățământ în limba română.

Pe baza conscripției urbariale din 1785-1786, s-au încercat unele estimări privind numărul celor care știau să scrie; în Trei Scaune, în 30% din sate existau știutori de carte (jurați). Din 433 de juzi și jurați, 43 au

știut să semneze, adică, 9,93%³⁸. Totuși pentru acea dată e foarte dificil a se stabili gradul de alfabetizare. Există o diferențiere categorică după poziția socială și una după scaune. Un grad mai avansat de analfabetism întâlnim în satele care înainte de 1786 au făcut parte din Comitatul Alba Superioară.

La începutul secolului al XIX-lea s-a făcut o altă analiză a nivelului alfabetizării pe baza conscripției Czirákiene din 1819-1820. De aici reiese că rata analfabeților în scaunele secuiești era simțitor mai mică decât în restul Transilvaniei. Dacă în Transilvania numai în 6% din comune găsim țărani care știau să sem-

neze, în Secuime, acest procent este de 17%³⁹, dar trebuie să amintim că aici multe școli erau ungurești. Trebuie remarcate și diferențele confesionale, situația școlară mai bună la reformați și unitarieni, dar în câteva sate catolice (mai ales lângă mănăstirea Kanta), școlile lor bucurându-se de sprijinul autorităților locale. Se poate vorbi și de un oarecare "monopol de carte" deținut în Secuime de categoriile libere, în mare majoritate secui. Nivelul alfabetizării era în strânsă legătură cu starea socială și într-o altă măsură cu așezarea geografică, respectiv cu condițiile economice, cu confesiunea și nivelul școlarizării.

NOTE

1. DORU RADOSAV, *Sentimentul religios la români*, Editura Dacia, Cluj Napoca, 1997, p. 195;
2. JEAN DELUMÉAN, *Frica în Occident (sec. XIV-XVII). O cetate asediată*, vol. I, Editura Publirom, București, 1986, p. 252;
3. DORU RADOSAV, *Carte și societate. Secolele XVII-XIX (în N-V Transilvaniei)*, Fundația Culturală "Cele Trei Crișuri", Oradea, 1995, p. 142;
4. EMIL MICU, *Din trecutul bisericesc, cultural, și economic al românilor din Secuime*, Editura "Bravox", Brașov, 1996, p. 25;
5. TOADER NICOARA, *Transilvania la începuturile timpurilor moderne (1680-1800). Societate rurală și mentalități colective*, Presa Universitară Clujeană, Cluj Napoca, 1997, p. 76;
6. AUREL RADUTIU, LADISLAU GYEMANT, *Repertoriul actelor oficiale privind Transilvania. Tipărite în limba română (1701-1847)*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1981, p. 124;
7. Ibidem, p. 137;
8. LADISLAU GYEMANT, *Proiecte școlare românești din Transilvania în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie*, XXIX, Cluj Napoca, 1988-1989, p. 467;
9. Ibidem, p. 467;
10. Ibidem, p. 468;
11. Ibidem, p. 470;
12. PETRU MAIOR, *Predici sau Învățeturi la toate Duminicile și sărbătorile anului, Editate acum întâi dată cu litere latinești după ediția din Buda de la 1811*, de DR. Elie Dăianu, paroh și protopop, Tipografia "Carmen" Petru P. Barițiu, Cluj, 1906, p. 4-7;
13. LAURA STANCIU, *De la modelul maiorean la realitățile oferite de protopopiatele Gurghiu-Reghin în perioada 1785-1809*, în volumul *Spiritualitate Transilvană - Spiritualitate Europeană*, coord. ANA DUMITRAN, IACOB MĂRZA, editat de Muzeul Național al Unirii, Universitatea "1 Decembrie 1918", Alba Iulia, 1999, (în curs de apariție);
14. LAURA STANCIU, *Omiletica lui Petru Maior între baroc și iluminism în Analele Universității "Lucian Blaga"*, Seria *Historica*, Sibiu, 1999 (în curs de apariție);
15. GEORGE POPA LISSEANU, *Secuii și secuizarea românilor*, București, 1932, p. 45;
16. PÁL JUDITH, *Cunoștință de carte și învățământ în scaunele secuiești în sec. al XVIII-lea*, în *Anuarul Institutului de Istorie*, Cluj, XXXV, Cluj Napoca, 1996, p. 83;
17. xxx, *Covasna. Monografie*, Editura Sport-Turism, București, 1980, p. 158.
18. AUREL NISTOR, *Problema românească din ținuturile secuizate și biserica ortodoxă*, în *Revista-Teologică*, Tiparul Tipografiei Arhiepiscopale, Sibiu, 1939, p. 276;

19. BEREZ GYULA, *Háromszek Vármegye. Népoktatási intézeteinek története*, Brassó, 1983, p. 53;
20. EMIL MICU, *op. cit.*, p. 27;
21. Idem;
22. OVIDIU MUNTEAN, *Situația învățământului românesc în comitatul Trei Scaune la sfârșitul sec. al XIX-lea*, în *Angustia I*, Editura Carpatica, Sfântu Gheorghe - Cluj Napoca, 1996, p. 207;
23. IOAN LĂCĂTUȘU, *Identitate și cultură la românii din Secuime*, Editura Carpatica, Cluj Napoca, 1995, p. 134;
24. Arhiva Centrului Ecleziastic de Documentare "Mitropolit Nicolae Colan", Sfântu Gheorghe, *Condica Parohială a Bisericii Române. Comuna Covasna*, 1925, p. 30-31;
25. Ibidem, p. 32;
26. Arhiva Centrului Ecleziastic de Documentare "Mitropolit Nicolae Colan", Sfântu Gheorghe, *Fond Protopopiatul Ortodox Trei Scaune*, Dos. III. 4.1839, f. 2, verso.
28. IOAN LĂCĂTUȘU, *Personalități din Covasna și Harghita*, Editura Carpatica, Cluj Napoca, 1998, p. 165;
29. MARIA I. NEGREANU, *Românii din Târgu Secuiesc și satele învecinate (1781-1898). După condica bisericii ortodoxe din Târgu Secuiesc*, Institutul de Istorie Națională, București, 1943;
30. Arhiva Centrului Ecleziastic de Documentare "Mitropolit Nicolae Colan", Sfântu Gheorghe, *Fond Protopopiatul Ortodox Trei Scaune*, Dos. 1811, f. 10, verso;
31. IOAN LĂCĂTUȘU, *Protopopul Petru Pop*, manuscris;
32. ANA GRAMA, *Petru Pop, protopop de Brețcu, luptător pentru supraviețuirea românilor din fostul județ Trei Scaune, în Îndrumător bisericesc*, Mitropolia Ardealului, Sibiu, 1991, p. 224;
33. IOAN LĂCĂTUȘU, *Protopopul Petru Pop*, manuscris;
34. NICOLAE IORGA, *Începuturile și motivele desnaționalizării în Săcuime*, în *Academia Română, Seria II, Tom XVIII, Mem. 8*, București, 1936, p. 7;
35. Ibidem, p. 15;
36. IOANA CRISTACHE PANAIT, *Circulația cărții vechi bucureștene în Transilvania*, Editura Biblioteca Bucureștilor, București, 1998, p. 18-19;
37. Ibidem, p. 32-33;
38. IOAN LĂCĂTUȘU, *Identitate și cultură la românii din Secuime*, Editura Carpatica, Cluj Napoca, 1995, p. 138;
39. PÁL JUDITH, *op. cit.*, p. 79.

ABSTRACT

The Church and the School in Trei Scaune.

The article is a chapter from the work "The Church and The Community. The Orthodox Ecclesiastic Discourse and Everyday Life in Trei Scaune" (1750-1850), and it deals with the problematics of the confessional school, especially, the Orthodox ones. Based on archive documents, the article presents the effort of the local communities to build schools and pay teachers, but also information referring to the structure and context of the teaching process, the school equipment and the relationship between school and church.

Profesor Maria Băilă

Școala Generală "Várady József", Sf. Gheorghe, Str. Benedek Elek, nr. 20

Tel. 067.317773

Gheorghe Lazăr - cel dintâi învățător de ideal românesc

După o dată prezumtivă, dar nu atestată documentar, Gheorghe Lazăr s-a născut la 5 iunie 1779, deși la inaugurarea în 1971 a muzeului din Avrig, satul natal al marelui cărturar, se propunea pe baza unor argumente, data de 9 ianuarie 1782.

Dintr-un document din 1817 prin care boierii bucureșteni informau pe vodă Caragea despre venirea unui oarecare Lazăr din părțile Transilvaniei, dar fără a preciza locul în care a văzut lumina zilei.

Acest lucru reiese din documentele sale școlare care consemnează numele satului natal în șasește pe numele de Fréck. În 1809, Gheorghe Lazăr pentru prima dată într-un document folosește denumirea românească a satului său natal - Avrig. Acest document este interogatoriul la care Lazăr a fost supus de către mitropolitul Stratimirovici: *"Părinții mei sînt din Avrig, scaunul Sibiului și au fost de origine valahă, S-au murit ca și mine, Au fost oameni săraci"*. De fapt era fiul cel mai mic al lui Gheorghe și al Măriei Lazăr, uneori numiți de consăteni *"Lăzăroaie"*.

Urmele materiale ale scurtei, dar zbu-ciumatei vieți a primului mare *"învățător de ideal românesc"* s-au pierdut pentru totdeauna în cea mai mare parte.

Nici o batistă, nici un fular din cele 50 înregistrate la vama cezaro-crăiască de la Turnu Roșu în 1823, nici unul din ceasornicele lui de argint, nici o pană de scris n-a mai ajuns până la noi.

Dar pierderea cea mai grea pentru istoria culturii românești este că nu ni s-a păstrat nici măcar o însemnare despre conținutul unei valoroase lucrări de care nu se despărțise nici în ultima călătorie a victiei sale. Au fost lucrări personale, traduceri, copii ale unor tratate care l-au interesat în mod deosebit scrisori de la familie, prieteni.

Cărțile sale semnate cu simplitate dar și cu conștiința valorii sale *"Lazăr"* grămădite în diligențele vremii pe drumurile Europei îl însoțeau și în ultima sa călătorie de la București la Avrig fiind numărate până la trei sute de la vameșul de la Turnu Roșu, urcate apoi în pod ca nefolositoare după ce Gheorghe Lazăr a închis ochii volumele lui latinești, frantuzești, nemțești și românești cu slovă chirilică; tratate de filozofie și istorie, de exegeză creștină și de etică, de matematică superioară și geometrie în marea lor majoritate nu au ajuns la noi.

S-au așteptat date și informații referitoare la viața lui Lazăr din partea celui mai apropiat colaborator al său Ioan Eliade Rădulescu. Abia după 15 ani acesta publică amintiri despre marele cărturar, care sunt foarte vagi, apoi Gheorghe Barițiu în *"Foaia pentru minte, inimă și literatură"* reia o parte a afirmațiilor lui Eliade-Rădulescu.

Abia după o sută de ani de la moartea dascălului au început preocupările pentru realizarea unei monografii - autorii Bogdan-Duică și Popa-Lisseanu iar mai târziu Ion Mateiu cu lucrarea *"Pagini de pomenire"* editată de Biserica ortodoxă, la Cluj în 1936.

Mai recent au avut preocupări în acest sens Ștefan Lupșa și Emilia Milicescu.

După ce parcurge clasele primare la Avrig, tânărul însetat de cultură și știință studiază la Liceul din Sibiu, apoi la Liceul regesc din Cluj: filozofia, fizica, chimia și matematica, dreptul.

Nu este prea ușor să realizăm astăzi ce însemna în 1803 și 1804 ca un fiu de țăran român sărac, într-o Transilvanie cu analfabetism îngrijorător chiar pentru stăpânitorii ei vremelnici, să se dovedească un element excepțional la absolut toate materiile și să fie declarat *"eminent"*, de întregul colectiv didactic, în concurență cu fiii nobililor din națiunile privilegiate.

La începutul celui de-al doilea an de drept, posibilitățile de întreținere la Cluj ale lui Gheorghe Lazăr se ameliorează. Profesorul sub a cărui influență zilnică s-a aflat în toți anii petrecuți în orașul de pe Someș, Samuel Crișanul, era obișnuitul familiilor cultivate din Cluj, unde reuniunile aveau caracterul celebrilor saloane din Franța secolului al XVIII-lea, în care se discutau nu numai evenimente din lumea imperiului, ci și teme de artă și literatură.

Un asemenea salon select era deschis săptămânal în palatul contelui Gyulai Kuhn, palat care dăinuie și azi în Piața Libertății nr. 10 din Cluj. Printre oaspeții de onoare ai salonului se afla Kazinczi Ferenc, mare admirator al contesei Gyulai, dar și profesorul Samuel Crișanul, profesorul de logică a lui Gheorghe Lazăr.

Cu prilejul uneia dintre aceste Ședințe, se pare că i s-a cerut profesorului Crișanul de către familia contelui Gyulai, să-i recomande un preceptor pentru cel mai mic copil al lor, Lajos, în vârstă de 5 ani.

Fără ezitare, profesorul care-și notase elevul cu *"prima eminentă"*, îl recomandă pe Lazăr, convins de capacitatea și sânguinta acestuia.

În această familie își va petrece anii de studii din Cluj, aici studia în fața unei uriașe biblioteci, și tot prin această familie se leagă prezența lui pe meleaguri harghitene, respectiv la Săcel unde se află castelul și una din moșiile baronului Gyulai.

În vacanțele anilor 1805 și 1806 Gh. Lazăr a însoțit familia Gyulai la Săcel. În jurnalul intim al contelui Lajos început în 1830, deci după șapte ani de la moartea fostului său educator, apar o serie de date care atestă timpul petrecut la Săcel. *"În Săcel știu că a predicat de mai multe ori spre marea mulțumire a românilor"*. Patetică oratorie a magistrului și pledoaria în favoarea limbii române, și a unității de neam a impresionat pe creștini până la lacrimi.

Oratorul ocazional, Gheorghe Lazăr, s-a folosit probabil de aceste ocazii ca de niște exerciții folositoare pentru mai târziu, semn că încă din acea epocă proiectul unor studii teologice la Viena începuse să se profileze. Vorbitorul ar fi trebuit să capete învoire de la parohul bisericii, trecând peste interdicțiile autorităților ecleziastice superioare. Dacă i-a

permis totuși, acestui tânăr, deocamdată fără legătură cu teologia, să vorbească, parohul a făcut-o desigur din considerență față de stăpânul moșiei pe care se afla biserica sa.

În alte locuri din jurnalul lui Gyulai Lajos acesta își amintește de lecțiile de latină și germană pe care le primea la vârsta de 5-6 ani în castelul din Săcel și pe care nu le-a uitat.

A reprodus o serie de lucruri învățate de la *"scumpul și de frumoașă amintire al meu dascăl"*. Uitând că a mai dat aceleași relații despre Gheorghe Lazăr, și intențiile sale de viitor, Gyulai Lajos le repetă și în alt loc din memoriile sale, adaugă unele precizări: *"Lazăr se pregătea atunci de preoție românească; la Săcel a și predicat în biserica românească. I-am pierdut urmele. După ce a plecat de la noi, ne-a mai scris o bucată de vreme..."*.

Mai mult decât din amintirile lui Lajos, putem deduce din cele patru scrisori pe care acesta le-a păstrat - două în limba germană și două în limba maghiară - trimise de Gh. Lazăr de la Viena în 1807 și 1808, în aproape doi ani cât i-a fost educator la Cluj și Săcel, l-a învățat să scrie și să citească în limba germană și maghiară, să socotească la nivelul primelor clase elementare, să povestească întâmplări reale sau imaginare, aflate din lecturi, să se joace exercitându-se spiritul de observație și capacitatea de a descrie obiectele receptate de simțuri. Mai presus de orice, însă, tactul pedagogic al educatorului român izbutise să stabilească între el și copilul maghiar sentimente de puternică afecțiune. Din textul scrisorilor existente, păstrate cu pioasă iubire și admirație de Lajos, de-alungul unei vieți întregi, înțelegem că ele au fost mai numeroase, că alternând intenționat limba germană cu limba maghiară și cerându-i copilului să-i răspundă la fel; trimițându-i din modestul său buget pe lângă poze și chiar un ceas, modele de caligrafie cu alfabet latin și îndemnându-l să execute cu grijă fiecare literă, fostul său educator continua să-l instruiască de la distanță, prin corespondență. După formula de adresare: *"Prea iubite conte Ludovic"* *"Dragă Ludovic"*, *"Dragul și dulcele meu domnișor"*, Gheorghe Lazăr își laudă elevul pentru sânguinta lui la învățătură ca un frate mai mare și îl stimulează, mărturisindu-și bucuria prilejuită de succesele discopolului său.

Originea română și personalitatea lui Gh. Lazăr au avut desigur, un rol precumpănitor în cristalizarea atitudinii ferme cu care

Gyulay Lajos, om de vastă cultură, luminat și umanist a repudiat orice deviere ideologică îngust naționalistă și a susținut în perioada premergătoare anului 1848, revendicările țărâniilor în majoritatea ei românească a Transilvaniei. Cea mai frumoasă manifestare a simpatiei cu care a urmărit lupta dreaptă a țăranilor iobagi a constituit-o filele de jurnal consacrate arestării Ecaterinei Varga, conducătoarea mișcării minerilor și țăranilor români din Munții Apuseni. Suntem de părere că la consolidarea unei asemenea atitudini a contribuit și Gheorghe Lazăr.

În 1807, la o vârstă de 25 de ani, Lazăr este la Viena, studiind teologia și având o bursă cu greu aprobată de biserica română neunită, și nu cu sprijinul lui Bruchenthal așa cum susțineau anumiți cercetători.

În anul II de teologie, tânărul student intră în contact cu trupele franceze care se aflau în preajma Vienei, în calitate de topograf voluntar cerut de Napoleon. Astfel s-a interesat de adevăratul mers al revoluției franceze.

Probabil pentru că nu a mai beneficiat de bursă, Lazăr nu mai este întâlnit în matricolele universității din Viena, deși fostul elev de la Sf. Sava, Petrache Poenaru, într-un elogiu pe care-l făcea fostului său profesor, arată că a absolvit facultatea de teologie, că și-a luat doctoratul și că a primit drept răsplată un inel cu diamante din partea împăratului, deși toate acestea nu pot fi dovedite. Se impunea să urmeze cursul de rit specific uniților și apoi să fie hirotonit ca preot, însă cu toate eforturile, mitropolitul de la Karlowicz nu a aprobat pe motiv că a învățat teologia catolică.

Cu mari intervenții va ocupa un post la școala de candidați la teologia din Sibiu, unde bolnav și părăsit de colaboratorii săi se zbătea cu fel de fel de acuzații ce i se aduceau. Învinovătit de *"nesupunere și aroganță față de episcopul său"* este exclus și nevoit să părăsească Sibiul în 1816, lăsând în urma sa idei ce aveau să prindă rădăcini și să pregătească ștergerea granițelor forțate dintre sufletele românești de pe cuprinsul întregii Dacii.

Trece Carpații cu gândul că școala românească trebuie întărită și că este chemat să depună în acest sens toate forțele sale pentru că *"acea făclia va fi mai luminoasă mai binefăcătoare"*.

În prefața *"Gramaticii românești"* tipărită de Ioan Eliade Rădulescu, se preciza *"Încă*

de la anul 1816 s-a deschis aci la București școală românească în care să se învețe gramatica și științele în limba românească unde cel dintâi profesor care a aruncat într-însa cele dintâi seminții spre luminarea rumînilor a stătut fericitul arhidiaconul și doctorul în teologie și legi Georgie Lazăr, a cărui pomenire trebuie să fie de mult preț la toți rumîni".

Ioan Eliade Rădulescu situează începutul redeșteptării noastre naționale în anul 1816 deci, îndată după sosirea lui Lazăr în București, când își organizase acea clasă de elevi fără nici o încuviințare oficială, cărora le sădește în suflete dragostea pentru patrie și pentru limba noastră străbună capabilă să slujească drept instrument de comunicare al celor mai înalte și alese idei.

Din primele zile se împrietenește cu Iancu Văcărescu prin intermediul căruia reușește să se încadreze mai ușor în societatea bucureșteană.

Gheorghe Lazăr s-a implicat tot mai mult pentru a introduce în învățământ științele reale. Treptat se ocupă și de topografie, își meșterește unelte necesare. În divanul Țării Românești a luat cuvântul în mai multe ori, reușind să-l lămurească pe Ioan Vodă Caragea de necesitatea constituirii celei mai înalte școli românești de până atunci, în care să se învețe și ingineria și care se va deschide în 1817 la Sf. Sava.

În timpul evenimentelor din 1821, la recomandarea mitropolitului Dionisie Lupu, Tudor Vladimirescu și-a exprimat dorința să-l cunoască pe Gh. Lazăr și acesta s-a prezentat la Mănăstirea Cotroceni, probabil și cu câțiva din prețuiții săi elevi, pentru că numai așa se explică faptul că Petrache Poenaru a ajuns grămăticul lui Tudor Vladimirescu. S-a stabilit o bună conlucrare între conducătorul pandurilor și inginerul Lazăr. În tabăra de la Cotroceni se discuta problema întăririlor, a reglării unghiului de bătaie, teme de teorie balistică etc.

Din cuvintele lui Cristian Tel, un alt fost elev a lui Lazăr, reiese că însuși dascălul a tras într-un obiectiv unde erau portați boierii adversari al lui Tudor Vladimirescu.

Participarea lui la revoluția lui Tudor a atras după sine închiderea școlii de la Sf. Sava, apoi groaznica ucidere a lui Tudor au agravat o veche boală achiziționată în anii studenției, tuberculoza. La 13 iunie 1823 i s-a eliberat

pașaport pentru întoarcerea la Avrig. Căruța fratelui său era însoțită de prieteni, elevi și părinți ai acestora. La Băneasa căruța se oprește și dascălul Lazăr își luase rămas bun de la Bucureștiul pătimirilor, dar și al gloriei sale eterne, de la cei care aveau să-i poarte prin timpul viitor ideile regeneratoare.

Ca un apostol, cu brațele înălțate spre cerul patriei nemuritoare și-a binecuvântat dis-

cipolii, pe când lacrimile picurau în barba crescută în lungile luni de boală și pe obrajii tineri ai fiilor săi sufletești.

A mai trăit două luni în casa preotesei Ana Racotă, sora sa, după care "s-a stins luminând" prin veacuri desfășurarea istoriei spirituale a neamului său, căreia îi pusese piatra de temelie.

BIBLIOGRAFIE

1. Arhiva istorică a Filialei Academiei R.S. România, Cluj Napoca, *fondul Gyulay Kuhn*. Jurnalul lui Gyulay Lajos;
2. IORGA N., "Cel dintâi învățător de ideal românesc: Gheorghe Lazăr", Institutul de arte grafice, București; Bibl.

- Loc. "Steaua", 1916;
3. MILICESCU E, "Gheorghe Lazăr", Editura Dacia, Cluj Napoca, 1982.

ABSTRACT

Gheorghe Lazăr - first teacher of the romanian ideal

Gheorghe Lazar is the outstanding representative of the Romanian intellectuals and scientists, who tried, in the first half of the 19-th century, to develop Romanian higher education.

Born in Transylvania, in a peasant family from Avrig, not far from Sibiu, he finishes primary school in his native village, attends successfully the high school in Sibiu and then the Royal High School in Cluj, being a remarkable competitor for the privileged students of the time.

He had the chance to study theology in Vienna, where he became familiar with the Western European ideas spread by Napoleon Bonaparte's army.

While a law student in Cluj, he is introduced, by his professor Samuel Crișanul, to Count Gyulai Kuhn's Palace, as a tutor for the count's children. Here he became an assiduous reader of the huge library of the palace and even spent some of his summer holidays together with one of the count's sons, Gyulai Lajos, on the family's property of Săcel (today in Harghita county).

The two young men became very close friends and Gyulai Lajos would not forget his tutor while in Vienna.

In 1816 he fails to get a position with the theological school in Sibiu and decides to cross the Carpathians to Bucharest, convinced of the fact that he has to do something in the field of education.

Once there, he is the founder of a Romanian school, without any support or acknowledgement from the authorities of the time. Very soon, the school proves to be very successful due to the study of sciences, and the first specialists in topography finish their studies, fact that determined Ioan Voda Caragea who was ruling the country at that time, to officially recognize the St. Sava engineering school.

Lazăr's students, impressed by his commitment and dedication stayed by his side, supporting the revolution conducted by Tudor Vladimirescu.

Later on, ill and helpless, he leaves Bucharest, city of his glory and suffering, like an apostle, blessed by his disciples.

He goes back to Avrig, where he dies in August 1823, the light of his spirit still illuminating the cultural history of his nation.

Inspector general adjunct, Constantin Costea,
 Inspectoratul Școlar Județean, Harghita,
 Str. Libertății, nr.10, Miercurea Ciuc,
 Tel. 066/112514

ROMÂNII DIN SCAUNELE CIUC, GIURGEU ȘI CAȘIN ÎN SECOLUL AL XIX - LEA .

Istoriografia problemei și sursele de cercetare

Istoriografia chestiunii Scaunelor secuiești cuprinde un mare număr de lucrări, studii, articole, contribuții documentare, publicate în special începând cu prima jumătate a secolului al XIX-lea, atât de istorici români, dar mai ales de istorici maghiari.

Majoritatea istoricilor maghiari, atât cei de dinainte de Unirea de la 1 Decembrie 1918, cât și cei de după, au abordat istoria Scaunelor secuiești din punct de vedere instituțional, istoric, etnografic, lingvistic, cultural, aproape în exclusivitate prin prisma elementului secuiesc, a populației majoritare. Românii, atât câți au mai rămas, au fost ori trecuți cu vederea, ori tratați cu superficialitate, fiind amintiți în treacăt.

Propunându-mi să elaborez o teză de doctorat în care să abordez elementul românesc din Scaunele Ciuc, Giurgueu și Casin în secolul al XIX-lea, sub aspect istoric, demografic și al vieții spirituale - mă refer aici la școala și biserica românească din Secuime - precum și al vieții economice, pe lângă cercetarea surselor arhivistice, am căutat să văd ce s-a scris de-a lungul timpului pe această temă.

Parcurgând bibliografia problemei am încercat o structurare a studiilor, articolelor și lucrărilor publicate de-a lungul timpului, astfel:

- *Prima etapă* este cea până la 1 Decembrie 1918 când problema a fost abordată aproape exclusiv de istoriografia maghiară.

- *A doua etapă* este perioada interbelică, în care autorii maghiari atât din România, cât și din Ungaria, care se considera nedreptățită istoric de Tratatul de la Trianon, au continuat să abordeze istoria Scaunelor secuiești, dar au apărut și o serie de studii, articole și chiar cărți dedicate problemei, scrise de istorici români, care încercau pe baza argumentelor avute la îndemână să prezinte o istorie a românilor maghiarizați din Scaunele secuiești.

- *O etapă controversată* a istoriografiei problemei o constituie perioada totalitarismului comunist (1944-1989) când în ciuda indicațiilor Partidului Comunist, care considera rezolvată problema națională, au apărut o serie de lucrări interesante, scrise atât de istorici români și maghiari din România, dar și de istorici din Ungaria, care au contestat cu vehemență istoriografia românească privind Transilvania în general și istoria Secuimii în special.

- *Ultima etapă*, care este foarte bogată pe tărâm istoriografic, este cea de după 1989, când au apărut o serie de lucrări fundamentale pentru elucidarea problemei atât de controversate a istoriei Secuimii și îndeosebi a existenței și afirmării elementului românesc din Secuime.

Se pune logic întrebarea: de ce am abordat istoria românilor din Secuime în secolul al XIX-lea ?

În primul rând secolul al XIX-lea a fost poate cel mai bulversat din punct de vedere politic pentru ținuturile locuite de secui și români deopotrivă.

După înfrângerea Revoluției de la 1848-1849, vechea formă de organizare administrativ-teritorială a secuilor, Scaunele, care presupunea o autonomie politică și administrativă, a fost desființată, instaurându-se timp de aproape 5 ani starea de asediu și o administrație militară, care a durat până la 4 iunie 1850, când teritorial Transilvania a fost împărțită în 10 Prefecturi, secuii fiind înglobați în Prefectura Odorhei cuprinzând o populație de 174.127 locuitori din 200 de localități¹.

În 1860 s-au reînființat vechile Scaune, dar restaurația a durat puțin, deoarece prin Legea XXXIII din 1876, teritoriul Transilvaniei a fost reorganizat în Comitete, pe teritoriul Secuimii luând ființă Comitetele Mureș, Ciuc, Odorhei și Trei Scaune².

Revenind la periodizarea pe care am propus-o, din prima perioadă a bibliografiei problemei se remarcă monumentală lucrare, mediatizată și bine cunoscută, reeditată de curând sub formă de facsimil, a lui *ORBÁN BALÁZS* - "A Székegyföld leirása..."³ publicată în șase volume, dintre care volumul II publicat în anul 1868 se referă la Scaunul Ciuc. În cuprinsul lucrării sunt publicate și câteva gravuri reprezentând portul popular al românilor din zona Topliței și Tulgheșului la mijlocul secolului al XIX-lea.

Despre atitudinea lui Orbán Balázs față de românii din Secuime și ecoul acesteia în conștiința contemporanilor săi români din Transilvania, a se vedea studiul lui *VASILE LECHINȚAN* - "Orbán Balázs despre români în lucrarea *A Székegyföld leirása...*" din anuarul "Angustia"⁴.

A doua lucrare semnificativă este cea a lui Kis Batzoni *BENKŐ KÁROLY*, publicată la Cluj, în anul 1853 cu titlul "*CSIK GYERGYÓ ÉS KÁSZON LEIRÁSOK két t.i. ALTALÁNOS ÉS RÉSZLETES OSZTÁLYOKBAN*" 163 p. Autorul (1805-1863) a fost funcționar (*tábla írnök*) la Tabla Continuă din Tîrgu-Mureș și a publicat două monografii ale scaunelor Ciuc și Mureș.

Lucrarea lui Benkő Károly, folosește metoda pe care o va aplica și Orbán Balázs, de descriere a fiecărei localități din aria geografică abordată, dând date interesante privind așezarea geografică, istoria, populația localității. Ea este însoțită de statistici pe localități privind numărul de case, de bărbați și femei, religia și naționalitatea acestora. De asemenea, sunt transcrise o serie de documente aflate în diverse arhive, bisericești sau laice.

Din a doua etapă a istoriografiei maghiare din perioada interbelică, trebuie remarcată monumentală lucrare a lui *dr. ENDES MIKLÓS* (633 p.) - "*Csik, Gyergyó, Kászón - Székek (Csik Megye) Földjének és népének története 1918-ig.*", Budapest, 1938. Autorul, originar din Sinsimion Ciuc, a fost judecător la Tribunalul Regal Maghiar Administrativ din Budapesta, lucrarea apărând în bine cunoscutul context al revendicărilor teritoriale ale Ungariei hortyste asupra Transilvaniei, ea fiind un argument în politica revizionistă maghiară.

Lucrarea este structurată pe patru capitole, conform cronologiei impuse de autor, având și patru anexe.

Capitolele:

- I - de la origini la 1571,
- II -1571- 1691,
- III -1691 - 1867,
- IV - 1867 - 1918.

Anexele conțin printre altele Conscripția din 1702 din Ciucul de Sus, Lista proprietarilor nobili maghiari din sec. al XIX-lea și în fine Lista familiilor nobile secuiești din Ciuc, a căror acte de nobilitate au fost recunoscute de M. I. -al Ungariei în perioada 1927-1935.

"În istoriografia română, perioada dintre cele două războaie mondiale a marcat accentuarea preocupărilor privind românii din Secuime, cercetările inițiate de Nicolae Iorga mobilizând, alături de istorici, și geografi, sociologi, etnografi, intelectuali ai locului, presa din acele părți". - arată Ladislau Gyemant în "*Cuvântul înainte*" la lucrarea lui *I. I. RUSSU* - "*Românii si secuii*", (publicată postum în 1990 (vezi nota 9), iar *I. I. Russu* aprecia că "*repetând păreri mai vechi, nu totdeauna fondate pe temelia solidă a faptelor și documentelor, ceea ce a lăsat (după cum e firesc) largi goluri în documentare și bibliografie, erori de amănunt foarte importante, unele aserțiuni ce puteau să pară exagerări propagandistice, aducând chiar oarecare neîncredere și prejudicii tezei juste în ansamblu*".

Dintre lucrările autorilor români aş vrea să remarc doar câteva reprezentative pentru tema abordată.

În primul rînd este vorba de "*Contribuții la istoria românilor din Giurgeul Ciucului*" a profesorului *TEODOR CHINDEA* din Gheorgheni, publicată în anul 1930 și republicată după 65 de ani de Editura "Brăduț" din Tîrgu-Mureș, revăzută și adăugată sub îngrijirea profesorului *MIHAI SUCIU* fiu al Voşlobeniului, cu un cuvânt înainte de *dr. IOAN RANCA*⁵. Lucrarea are meritul de a folosi, pe lângă lucrările publicate, documente aflate la parohii, la comune, la percepțiile fiscale, în arhivele județului Ciuc și ale Cărtii Funciare, pentru a dovedi cu argumente, așa cum arată autorul în prefața lucrării "*Căci Giurgeul a fost un colț de pământ românesc și e bine să fie reamintit lucrul acesta și celor care par a-l fi uitat*" (1930).

A doua lucrare este cea a lui *G. POPA-LISSEANU*, membru corespondent al Academiei Române - publicată în anul 1934 cu titlul "*Originea secuilor si secuizarea românilor*" în Editura Societății "Transilvania". Cartea a fost tradusă și în limba maghiară de *KENDY*

SÁNDOR, fiind publicată la București în anul 1936.

Cea de-a treia lucrare asupra căreia merită să ne oprim este cea a lui VASILE M. THEODORESCU - *"Transilvania sub maghiari și români"* - București 1941, publicată la puțin timp după Dictatul de la Viena. Autorul, jurist cu o bogată contribuție la literatura juridică românească, abordează în această lucrare un aspect mai puțin tratat și anume: *"documentarea istorică a exercițiului dreptății românești și maghiare pe tărâmul cultural, național, social, politic, economic și legislativ"* așa cum precizează în subtitlul cărții sale.

A patra lucrare este cea a lui SABIN OPREAN intitulată *"Săcuizarea românilor prin religie"*, publicată la Cluj în anul 1927 sub egida "Astrei" în Biblioteca Secțiunii geografico-etnografice, în care autorul abordează una dintre cele mai importante căi de deznaționalizare a unui popor și anume cu ajutorul bisericii și a slujitorilor acesteia, atunci când nu-și respectă menirea pe care au primit-o odată cu sfințirea ca preot și slujitor al Domnului.

Dintre autorii maghiari din România se remarcă *Monografia Comitatului Ciuc* publicată în 1935 de către FERENCZ BÉLA⁶ care grupează de fapt micromonografii ale tuturor localităților din fostul județ Ciuc, prezentând date privind populația, ocupațiile locuitorilor, alte date culese atât din lucrări publicate cât și de la fața locului.

În perioada totalitarismului (1944-1989) au apărut o serie de lucrări de sinteză ale unor istorici români și maghiari din România, care au abordat istoria spațiului geografic pe care îl investigăm.

În primul rând este vorba de sinteza istoricului clujean IMREH ISTVÁN, originar din actualul județ Covasna, publicată la Editura Kriterion prima dată în limba maghiară, în 1979 și apoi în limba română în 1982 cu titlul *"Viața cotidiană la secuî 1750-1850"*⁷.

CSETRI ELEK și IMREH ISTVÁN publică la aceeași editură Kriterion din București în 1980 o serie de studii bazate pe metoda statisticii istorice, având ca sursă documentară tabelele de impunere a populației din perioada 1767-1821 cu titlul *"Erdély változó társadalma 1767-1821"*⁸.

Tot acestei perioade îi aparține lucrarea lui IOAN I. RUSSU (1911 - 1985) *"Românii și secuîi"*, publicată însă postum în 1990 sub îngrijirea lui Ioan Opriș, cu un "Cuvânt înainte" de Ladislau Gyémánt⁹. Lucrarea tratează pe baza unor cercetări în arhive, dar și la fața locului, așezarea secuilor în Transilvania, în rândul populației majoritare românești, fenomenul de deznaționalizare și asimilare a elementului românesc. Trebuie menționat faptul că lucrarea cuprinde și un capitol intitulat *"Alte mărturii ale originii etnice românești a așezărilor din sud estul Transilvaniei"* scris de Ioana Cristache-Panaît.

Scriitorul FRANCISC PĂCURARIU, publică în 1988 la Editura Minerva un masiv volum de peste 600 de pagini intitulat *"Românii și maghiarii de-a lungul veacurilor"*¹⁰ cu subtitlul *"Paralelisme, interferențe, convergențe și contradicții în cursul istoriei"*, în care analizează, folosind o bogată bibliografie, relațiile româno-maghiare (inclusiv româno-secuiești) de la origini până la *"Contribuția României la înfrângerea fascismului și eliberarea Ungariei și Cehoslovaciei"*.

După 1989 bibliografia temei s-a îmbogățit cu o serie de lucrări importante atât ale unor istorici maghiari dar și români, care eliberați de unele bariere impuse de cenzura, vădită sau mascată a regimului totalitar au publicat lucrări elaborate anterior sau finalizate după 1989.

Un exemplu semnificativ îl constituie cele două volume ale istoricului și arhivistului mureșean IOAN RANCA, care a început publicarea mai multor volume sub genericul *"Românii din Secuime în antroponimele din conscripții"*¹¹, vol. I fiind dedicat Scaunului Mureș, apărut în anul 1995, iar vol. II Scaunelor Ciuc, Giurgeu și Casin - 1567-1850, apărut în anul 1997.

Volumul II prezintă atestarea elementului românesc în conscripții, pentru cele 60 de localități care au făcut parte din fostele Scaune Ciuc, Giurgeu și Casin, fiind ilustrat cu ample extrase din conscripțiile folosite sau din alte documente care atestă existența elementului românesc în Secuime. Sursa documentară o constituie conscripțiile publicate, dar și materialul inedit de arhivă aflat la Arhivele Naționale din Miercurea-Ciuc și Tîrgu-Mureș, dar și la Arhivele Naționale din Budapesta (Országos Levéltár Budapest).

IOAN LĂCĂTUȘU publică în 1995 o interesantă lucrare¹² dedicată spiritualității creștine și identității naționale la românii din Secuime, cu accent mai ales pe zona fostului județ Trei Scaune, dar abordează și situația românilor din fostul județ Ciuc, aria geografică care face obiectul cercetării noastre. Este relevantă activitatea unor personalități marcante care s-au afirmat din Secuime, printre care mitropolitul Nicolae Colan și scriitorul Romulus Cioflec.

Tot unor personalități marcante din Secuime le este dedicată o altă lucrare a aceluiași autor, apărută în 1998 la aceeași editură din Cluj-Napoca cu titlul "*Personalități din Covasna și Harghita*"¹³. Printre personalitățile evocate în acest volum îl găsim și pe ELIE CÂMPEANU (1859-1937), care și-a început activitatea ca tânăr preot la Subcetate în 1884 fiind numit apoi viceprotopop în 1898 și protopop în 1908 al Districtului Giurgeului. A fost în același timp și inspector al școlilor confessionale românești din Tractul Giurgeului.

Lui ELIE CÂMPEANU îi este dedicat și volumul "*Elie Câmpăneanu - Omul și faptele sale*" apărut în anul 1999 la Tîrgu-Mureș sub egida Fundației Culturale "Vasile Netea"¹⁴.

La Miercurea-Ciuc a apărut în anul 1999 o culegere de studii intitulată "*A TÖBBESÉGI KISEBBSÉGE*" (*Minoritatea majorității*) cu subtitlul "*Tanulmányok a Székelyföldi románok történetéről*" (*Studii privind istoria românilor din Secuime*) din care se remarcă, referitor la tema investigației noastre, studiul lui SZŐCS JÁNOS "*A románok meglepedése, román falvak kialakulása Csík, Gyergyó, Kászonszékben (1614-1850)*" (*Așezarea românilor, formarea satelor românești în Scaunele Ciuc. Giurgeu și Casin (1614-1850)*"), în care susține ideea că "*majoritatea românilor stabiliți în Scaunul Ciuc în secolele XVII-XVIII, provine din Moldova, doar o mică parte a lor venind din Comitatele transilvănene. Migrația moldovenilor către ținuturile secuiești - susține autorul studiului - a fost determinată de circumstanțe de natură istorică și socială războaiele turco-polone de la sfârșitul secolului al XVII-lea, cele ruso-turce din secolul al XVIII-lea, precum și de înrăutățirea situației țăranilor în urma sarcinilor boierești*"¹⁶.

În anul 1994 GÁRDÁ DEZSŐ, cercetător al istoriei Bazinului Giurgeului, publică o lucrare dedicată organizării militare și comunităților secuiești din Giurgeu cu titlul "*Székely hadsereg és faluközösség*"¹⁷.

Tot Bazinului Giurgeului îi este dedicată și lucrarea lui TARISZNYÁS MÁRTON intitulată "*Gyergyó történeti néprajza*" (*Etnografia istorică a Giurgeului*), un reprint publicat la Budapesta în 1994, după ediția originală publicată la Editura Kriterion din București în anul 1982¹⁸.

O categorie importantă de surse pentru tema cercetării noastre o constituie izvoarele demografice, conscripțiile și recensămintele de populație, unele publicate, altele aflate în arhive¹⁹.

Dintre cele publicate amintim "*Izvoare de demografie istorică*", volumul II, *Transilvania*, care conține izvoare demografice din perioada secolului XIX - 1914, volum publicat sub egida Direcției Generale a Arhivelor Statului din București în anul 1987²⁰.

Recensămintele din 1857 și 1880 au fost publicate în "*Colecția Studia Censualia Transilvanica*" coordonată de prof. univ. dr. TRALAN ROTARU de către Catedra și Laboratorul de Sociologie a Universității "Babes-Bolyai" din Cluj-Napoca²¹.

O altă sursă demografică importantă o constituie seria de peste 40 de volume publicate până la recensământul din 1910 de "*Oficiul Central de Statistică Regal Maghiar*" (*Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal*) în seria "*Magyar Statisztikai Közlemények*" (*Publicațiile statistice maghiare*) în a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

O categorie aparte, cu o deosebită valoare documentară o constituie "*Șematisme*" publicate de Mitropolia greco-catolică de Alba-Iulia, apoi de Alba-Iulia și Făgăraș care conțin informații privind viața spirituală a comunităților greco-catolice. Având în vedere că majoritatea covârșitoare a românilor din Scaunele Ciuc, Giurgeu și Casin erau de confesiune greco-catolică, Șematisme ne oferă date privind numărul de suflete din cadrul parohiei, anul construirii bisericii, hramul pe care îl poartă, numele preotului paroh.

Dintre cei care au publicat studii sau articole în reviste de specialitate referitoare la aria geografică și temporală a temei de cercetare, îi amintim, într-o ordine aleatoare, pe IOAN RANCA "*Date noi privind lupta pentru egală îndreptățire a națiunii și a limbii române în Comitatele Alba de Jos, Dăbâca, Tîrnava, Turda și în Scaunele Ciuc, Giurgeu și Casin în anul*

1861”²²; GARDA DEZIDERIU “Contribuții la istoria satelor românești din Bazinul Giurgeului (secolul al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea)”²³; PÁL-ANTAL SÁNDOR “Jobbágyviszonyok a Gyergyói - mendencében 1820-ban” (Relații iobăgești în Bazinul Giurgeului în anul 1820)²⁴; VASILE LECHINȚAN, ZEGREAN GR. OCTAVIAN “Corespondență de la românii din Secuime în «Gazeta Transilvaniei» din 1889”²⁵; LIVIU BOAR “Date referitoare la românii din Scaunele secuiești Ciuc, Giurgeu și Cașin în secolul al XIX-lea”²⁶, “Contribuții la viața confesională a românilor din fostele Scaune Ciuc, Giurgeu și Cașin în secolul al XIX-lea”²⁷, “Protopopul Elie Câmpeanu luptător pentru drepturile românilor din Secuime”²⁸.

Pe lângă materialul bibliografic, cercetarea surselor arhivistice este indispensabilă pentru cunoașterea cât mai exactă a societății românești din Secuime în secolul al XIX-lea, a relațiilor sale cu populația secuiască din zonă.

Cea mai bogată sursă o constituie arhivele harghitene. Astfel la Arhivele Naționale, Direcția Județului Harghita se păstrează câteva fonduri și colecții arhivistice deosebit de valoroase sub aspectul informației, în marea lor majoritate inedite sau prea puțin cercetate de istoricii români, prima barieră în calea accesului la aceste arhive fiind limba documentului. Majoritatea lor sunt scrise în limba maghiară, apoi în mai mică măsură în germană și latină.

Dintre aceste fonduri, la care am avut acces în perioada 1978-1990 cât am fost angajat al fostei Filiale Harghita a Arhivelor Statului (după 1996 odată cu apariția Legii 16/1996, Arhivele Naționale, Direcția Județului Harghita) cele mai importante sunt:

- Scaunul Secuiesc Ciuc - 1563-1876;
- Scaunul Filial Ciucul de Sus - 1656-1849;
- Scaunul Filial Ciucul de Jos - 1624-1849;
- Scaunul Filial Giurgeu - 1607-1851;
- Scaunul Filial Cașin - 1651-1848²⁹.

Documentele reflectă viața cotidiană din localitățile Scaunelor, diversele aspecte ale vieții economice, sociale, politice până la Revoluția din 1848-1849. Contractele de vânzare-cumpărare ale unor terenuri, legăturile economice cu Moldova vecină prin Pasul Ghimeș sau Tulgheș, ascultările de martori, ordinele guberniale, protocoalele Scaunelor sunt deosebit de relevante pentru creionarea profilului societății secuiești din veacul al XIX-lea, în care regăsim elementul românesc la tot pasul.

Perioada de după înfrângerea Revoluției de la 1848-1849 când a fost instaurată administrația absolutistă austriacă până în anul 1861 când aceasta a fost retrasă, este ilustrată de documentele fondurilor instituțiilor administrative care au funcționat în Secuime în această perioadă și anume:

- Oficiul Districtual Odorhei - 1849-1861;
- Oficiul Subcercual Ciucul de Sus - Frumoasa - 1849-1855;
- Oficiul Subcercual Ciucul de Jos - Cozmeni-Sînmartin - 1848-1861;
- Oficiul Cercual Gheorgheni - 1850-1861.

Documentele din aceste fonduri arhivistice se referă la măsurile luate de autorități împotriva participanților la Revoluția de la 1848-1849, depistarea și confiscarea armelor deținute de populație, activitatea instanțelor statariale, organizarea administrativă și judecătorească a teritoriului, organizarea comerțului, mai ales a celui cu Moldova, organizarea serviciului poștal, organizarea statisticii, purificarea aparatului administrativ de cei care au participat la revoluție³⁰.

Situația socială, economică, politică, culturală a ultimelor decenii din secolul al XIX-lea este ilustrată de documentele din *fondul “Comitatul Ciuc”*, (Prefectura județului Ciuc) instituție care a luat ființă în baza Legii XXXI-II din 1876.

Una dintre cele mai importante surse pentru tema abordată o constituie însă “*Colecția Registrelor Parohiale de Stare Civilă*” care însumează peste 25 metri liniari de arhivă din perioada 1684-1950³¹.

Pentru localitățile din zona de investigație, fostele Scaune Ciuc, Giurgeu și Cașin s-au păstrat în cadrul colecției un număr de 36 registre parohiale de stare civilă care cuprind consemnarea cazurilor de botez (naștere), căsătorie și deces din perioada 1784-1909. (Vezi anexa cu localitățile pentru care s-au păstrat registre parohiale).

Arhivele Naționale, Direcția Județului Mureș deține câteva fonduri și colecții arhivistice cu informații deosebite privind tema abordată; dintre acestea se remarcă “*Protopopiatul Greco-Catolic Gheorgheni*” (1810-1922) care conține informații deosebite pentru aproape fiecare parohie greco-catolică românească din fostele Scaune Ciuc, Giurgeu și Cașin. Documentele se referă la construirea de școli și bi-

serici românești, administrarea acestora, activitatea preoților, a senatelor școlare românești.

"Fondul personal Elie Câmpeanu" (1859-1934), completează în mod fericit informațiile din fondul prezentat anterior, deoarece protopopul Elie Câmpeanu³² a activat ca preot, viceprotopop și apoi protopop în Protopopiatul Giurgeului în perioada 1884-1916.

Fondul "Despărțământul Gheorgheni al ASTREI" (1874-1912) conține informații inedite privind activitatea culturală a românilor din zona de nord a actualului județ Harghita.

În fine, în cadrul *"Colecției de conscripții urbariale - Conscripția din anii 1819-1820"* (Cziraki) se află conscripțiile localităților din Scaunele Ciuc, Giurgeu și Cașin (55 de localități) care ne oferă date importante privind

numele localității, data efectuării conscrierii, numele conscriptorilor și reprezentanții aflați de față din ambele părți, a nobililor proprietari din localitate, respectiv posesorul și jurații sau bătrânii satului din partea obștei iobăgești. În continuare erau redată cele 9 întrebări cu răspunsurile lor, care se refereau la relațiile dintre iobagi și nobili, obligațiile în bani, muncă, și alte obligații prestate de iobagi³³.

În Arhivele Naționale, Direcția Județului Alba se află un fond deosebit de valoros *"Mitropolia Greco-Catolică de Blaj"*, care conține corespondența dintre forul ecleziastic suprem al cultului greco-catolic și protopopiatul și parohiile din Secuime. După cum se știe, românii din fostele Scaune secuiești Ciuc, Giurgeu și Casin erau, în secolul al XIX-lea în marea majoritate greco-catolici.

NOTE

1. LIVIU, BOAR, *Îndrumător în Arhivele Statului. Județul Harghita*, Direcția Generală a Arhivelor Statului, București, 1988, p. 32-37;
2. * * *, *Corpus Juris Hungarici -1875-1876 évi törvény-czikkek*, Budapest, Franklin Társulat, 1896, p. 482;
3. ORBÁN, BALÁZS, *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népművészeti szempontból*, vol. I-VI, Pest, 1868-1873;
4. VASILE, LECHINTAN, Orbán Balázs despre români în lucrarea *A Székelyföld leírása (Descrierea ținutului secuiesc)*, în *"Angustia"*, 2 (1997), Sfântu-Gheorghe, p. 331-352;
5. TEODOR, CHINDEA, *Contribuții la istoria românilor din Giurgeul Ciucului*, Ediția a II-a revăzută și adăugită, sub îngrijirea prof. Mihai Suciuc, Editura Brăduț Publishing House. (Tirgu-Mureș), Romania, (1995). Ediția I a fost publicată la Gheorgheni, Tipografia Kahan, 1930;
6. FERENCZ, BÉLA, *Csikvármegye monográfiája a legrégibb időkől napjainkig*, Tiparul Tipografiei Francisc Peter Ferenc, Miercurea-Ciuc, 1938;
7. IMREH, ISTVÁN, *Erdélyi hétköznapiak 1750-1850. Társadalom és gazdaságtörténeti írások a bomló feudalizmus időszakáról*, Bukarest, Kriterion, Könyvkiadó, 1979; Vezi și traducerea în limba română cu titlu *"Viața cotidiană la secui 1750-1850"* cu o prefață de Ștefan Ștefănescu, București, Editura Kriterion, 1982;
8. CSETRI, ELEK; IMREH, ISTVÁN, *Erdély változó társadalma 1767-1821 (Történeti tanulmányok)*, București, Editura Kriterion, 1980;
9. IOAN I. RUSSU, *Români și secuii*, Ediție îngrijită de Ioan Oprea, Editura Științifică, București, 1990;
10. FRANCISC, PACURARIU, *Români și maghiari de-a lungul veacurilor*, Editura Minerva, București, 1988;
11. IOAN, RANCA, *Români din Scaunele secuiești în antropomimele din conscripții, vol. I, Scaunul Mureș, 1699-1821*, Cluj-Napoca, 1995; idem vol. II, *Scaunele Ciuc, Giurgeu și Casin 1567-1850*, Editura Pax Historica, Tirgu-Mureș, 1997;
12. IOAN, IACĂTUȘU, *Identitate și cultură la românii din Secuime*, Editura "Carpatica", Cluj-Napoca, 1995;
13. IOAN, IACĂTUȘU, *Personalități din Covasna și Harghita*, Editura "Carpatica", Cluj-Napoca, 1998;

14. * * *, *Elie Câmpeanu - Omul și faptele sale*, Fundația Culturală "Vasile Netea" - Caiete mureșene - 5, Coordonatori GRIGORE PLOEȘTEANUȘI DUMITRU POPTĂMAȘ - Autorii studiilor: SILVA CÂMPEAN, LIVIU BOAR, CORNEL SIGMIREAN, MELINTE ȘERBAN, GRIGORE PLOEȘTEANU, TRAIAN BOSONCA, DIMITRIE POPTĂMAȘ;
15. * * *, *A TÖBBSÉG KISEBBSÉGE - Tanulmányok a Székelyföldi románság történetéről*, Pro-Print Könyvkiadó, Csikszerecs, 1999;
16. Ibidem, p. 302;
17. GARDA, DEZSÓ - *Székely hadszervezet és faluközösség (Organizarea militară a secuilor și comunitățile satești)*, Gyergyószentmiklos, 1994;
18. TARISZNYÁS, MÁRTON, *Gyergyó történeti néprajza - Tíz tanulmány. Koós Károly Előszavával*, Akadémiai Könyvkiadó, Budapest, (1994);
19. Despre cele aflate în arhive a se vedea capitolul dedicat surselor arhivistice din prezentul referat;
20. * * *, *Izvoare de demografie istorică, vol. II, Secolul al XIX-lea - 1914, Transilvania*, Direcția Generală a Arhivelor Statului, București, 1987, Ediție întocmită de IOSIF I. ADAM, IOAN PUȘCĂȘ;
21. * * *, *Recensământul din 1857 - Transilvania*, Ediția a II-a, revăzută și adăugită, TRAIAN ROTARU - coordonator, MARIA SEMENIUC, IULIAN PAH, MEZEI ELEMÉR; Editura Staff, 1997; *Recensământul din 1880 - Transilvania*. TRAIAN ROTARU, MARIA SEMENIUC, CORNELIA AJUREȘAN, Editura Staff, 1997;
22. * * *, *Marisia*, XI-XII, Tirgu-Mureș, 1981-1982, p. 165-195;
23. * * *, *Studia Universitatis "Babes-Bolyai"*, Historia, Anul XXXI, Nr. 2, 1986, p. 20-30;
24. * * *, *Acta Hargitensis*, I, M-Ciuc, 1980, p. 73-96;
25. * * *, *Angustia*, 2 (1997), Sf-Gheorghe, p. 321-329;
26. * * *, *Marisia*, XXIII-XXIV, Tirgu-Mureș, 1994, p. 391-408;
27. * * *, *Angustia*, I, (1996), Editura "Carpatica", Sfântu-Gheorghe - Cluj-Napoca, p. 201-204;
28. * * *, *Angustia*, II, (1997), Sf-Gheorghe, p. 291-308;
29. Vezi pe larg prezentarea fondurilor, istoricul instituției scolare și importante documentar-istorice a fondului

arhivistic la: LIVIU BOAR, *Îndrumător în Arhivele Statului. Județul Harghita*, Direcția Generală a Arhivelor Statului, București, 1988, p. 13-26;
30. Vezi pe larg la: LIVIU BOAR, *Îndrumător...*, p. 32-38.
31. Vezi prezentarea pe larg a colecției la LIVIU BOAR, *Îndrumător...*, p. 151-167;

32. * * *, *Elie Câmpeanu - Omul și faptele sale*, Editura Fundației Culturale "Vasile Netea", Tîrgu-Mureș, 1999;
33. Vezi pe larg *Îndrumător în Arhivele Statului. Județul Mureș*, Direcția Generală a Arhivelor Statului, București, 1984, p. 319-320.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

Lucrări

1. BENKŐ, KÁROLY - CSIK, GYERGYÓ ÉS KÁSZON MÚLTJA ÉS JELENE (Trecutul și prezentul Ciucului, Giurgeului și Casinului), Kolozsvár, 1853.
2. ORBÁN, BALÁZS - A SZÉKELYFÖLD LEIRÁSA, TÖRTÉNELMI, RÉGÉSZETI, TERMÉSZETI TUDOMÁNYI ÉS NÉPISMERI SZEMPONTBOL, IRTA... (BUDA) PEST, ...II, (Ciuc), 1868.
3. OPREANU, SABIN - SĂCUIZAREA ROMÂNILOR PRIN RELIGIE, Cluj, Institutul de Arte Grafice Ardealul, 1927.
4. VOILEANU, MATEIU - CONTRIBUȚIUNE LA ISTORIA BISERICESCĂ DIN ARDEAL, Tipografia Arhidiecezană, Sibiu, 1928.
5. TEODOR, CHINDEA - CONTRIBUȚIILE ISTORIA ROMÂNILOR DIN GIURGEUL CIUCULUI, Editia a II-a, revăzută și adăugată, sub îngrijirea prof. MIHAI SUCIU, Editura BRĂDUȚ Publishing House, (Tîrgu-Mureș), România, (1995). Ediția I a fost publicată la Gheorgheni, Tipografia KAHAN, 1930.
6. POPA-LISSEANU, G. - ORIGINEA SECUIOR ȘI SECUIZAREA ROMÂNILOR, Editura Societății "Transilvania", 1934.
7. FERENCZ, BÉLA - CSIKVÁRMEGYE MONOGRÁFIÁJA A LEGRÉGIBB IDŐKTŐL NAPJAINKIG (Monografia Comitatului Ciuc din cele mai vechi timpuri până în zilele noastre), Tiparul Tipografiei Francisc Péter Ferenc, Miercurea-Ciuc, 1935.
8. POPA-LISSEANU, G. - A SZÉKELYEK ÉS A ROMÁNOK SZÉKELYESÍTÉSE, (Fordította: dr. KENDY SÁNDOR), Bukarest, 1936.
9. ENDES, MIKLÓS - CSIK-, GYERGYÓ-, KÁSZON-SZÉKEK (CSIK MEGYE) FÖLDJÉNEK ÉS NÉPÉNEK TÖRTÉNETE 1918-IG. (Istoria pământului și populației din Scaunele Ciuc, Giurgeu și Cașin (județul Ciuc) până la 1918), Budapest, 1938.
10. THEODORESCU, M. VASILE - TRANSILVANIA SUB MAGHIARI ȘI ROMÂNI, București, 1941.
11. DRAGOMIR, SILVIU - STUDII ȘI DOCUMENTE PRIVITOARE LA REVOLUȚIA ROMÂNILOR DIN TRANSILVANIA ÎN ANII 1848-1849, vol. II, Sibiu, 1944.
12. ANTAL, IMRE - BIBLIOGRÁFIAI ADATOK CSIKSZEREDA TÖRTÉNETÉHEZ, (Date bibliografice referitoare la istoria orașului Miercurea-Ciuc), Csikszeredai Múzeum Kiadványa, Editat de Muzeul din Miercurea-Ciuc, Miercurea-Ciuc, 1972.
13. NETEA, VASILE - LUPTA ROMÂNILOR DIN TRANSILVANIA PENTRU LIBERTATE NAȚIONALĂ, București, 1974.
14. CSETRI, ELEK; IMREH, ISTVÁN - ERDÉLY VÁLTÓZÓ TÁRSADALMA 1767-1821, (TÖRTÉNELMI TANULMÁNYOK, București, Editura KRITERION, 1980.
15. IMREH, ISTVÁN - VIAȚA COTIDIANĂ LA SECUI 1750-1850, Editura KRITERION, București, 1982. (Traducerea în limba română a lucrării cu același titlu publicată la aceeași editură în anul 1979).
16. FENEȘAN, COSTIN - IZVOARE DE DEMOGRAFIE ISTORICĂ, Vol. I, TRANSILVANIA, Editat de Direcția Generală a Arhivelor Statului, București, 1986.
17. IZVOARE DE DEMOGRAFIE ISTORICĂ, vol. II, Editat de Direcția Generală a Arhivelor Statului din Republica Socialistă România, Ediție întocmită de IOSIF

I. ADAM ȘI IOAN PUȘCAȘ, București, 1987.

18. HITCHINS, KEITH - CONȘTIINȚĂ NAȚIONALĂ ȘI ACȚIUNE POLITICĂ LA ROMÂNII DIN TRANSILVANIA (1700-1868), Introducere și îngrijirea ediției de POMPIIU TEODOR, traducere de SEVER TRIFU și CODRUȚA TRIFU, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1987; vol. II, Idem, 1868-1918, Cluj-Napoca, 1992.
19. BOAR, LIVIU - ÎNDRUMĂTOR ÎN ARHIVELE STATULUI - JUDEȚUL HARGHITA, Editat de Direcția Generală a Arhivelor Statului din Republica Socialistă România, București, 1988.
20. RUSSU, I. I. - ROMÂNII ȘI SECUII, Ediție îngrijită de IOAN OPRÎȘ, Editura Științifică, București 1990.
21. IDEOLOGIE ȘI ACȚIUNE POLITICĂ ROMÂNEASCĂ, Autori: POMPIIU TEODOR, LIVIU MAIOR, NICOLAE BOCSAN, ȘERBAN POLVERE-JAN, DORU RADOSAV, TOADER NICOARĂ, Editura Progresul Românesc, 1992.
22. LĂCĂTUȘU, IOAN - IDENTITATE ȘI CULTURĂ LA ROMÂNII DIN SECUIE, Editura CARPATICA, Cluj-Napoca, 1995.
23. ENDES, MIKLÓS - ERDÉLY HÁROM NEMZETE ÉS NÉGY VALLÁSA AUTONÓMIÁJÁNAK TÖRTÉNETE, Budapest, 1995.
24. HITCHINS, KEITH - ROMÂNII 1774-1866, Editura Humanitas, București, 1996.
25. MUREȘAN, CAMIL - NAȚIUNE, NAȚIONALISM. EVOLUȚIA NAȚIONALITĂȚILOR, Cluj-Napoca, 1996.
26. RANCA, IOAN - ROMÂNII DIN SCAUNELE SECUIEȘTI ÎN ANTROPONIMELE DIN CONȘCRIȚII - SCAUNELE CIUC, GIURGEU ȘI CASIN, VOL. II. 1567-1850, Editura Pax Historica, Tîrgu-Mureș, 1997.
27. LĂCĂTUȘU, IOAN - PERSONALITĂȚI DIN COVASNA ȘI HARGHITA, Editura CARPATICA, Cluj-Napoca, 1998.
28. ELIE CÂMPEANU - OMUL ȘI FAPTELE SALE, Fundația Culturală "VASILE NETEA", Caiete Mureșene, 5, coordonatorii volumului: GRIGORE PLOEȘTEANU ȘI DIMITRIE POPTĂMAȘ, Tîrgu-Mureș, 1999.
29. A TÖBBSÉG KISEBBSÉGE - TANULMÁNYOK A SZÉKELYFÖLDI ROMÁNSÁG TÖRTÉNETÉRŐL, Pro-Print Könyvkiadó, Csikszereda, 1999.
30. RĂDUTIU, AUREL; GYÉMÁNT, LADISLAU - REPERTORIUL IZVOARELOR STATISTICE PRIVIND TRANSILVANIA, 1690-1847, Editura "Universul Enciclopedic" f.a.

Studii și articole

1. SULICĂ, NICOLAE - Contribuții la istoria vechimii elementului românesc și a circulației cărții românești în regiunile săcuizate, în "Reînvierea", (Tîrgu-Mureș), an I, nr.1, 1937-1938.
2. PAL-ANTAL, ALEXANDRU - Scaunul Mureș. Istoricul instituțiilor scaunale (sec. XIV-1849), în "Revista Arhivelor", nr. 2, 1967, p.127-146.
3. CSETRI, AL.; IMREH, ȘTEFAN - Stratificarea socială a populației din Transilvania la sfârșitul orânduirii feudale (1767-1821), în Populație și societate", Studii de demografie istorică, vol. I, sub redacția prof. Ștefan Pascu, Editura Dacia, Cluj, 1972.
4. DOBRESCU, VASILE - "ASTRA" în viața social-economică a românilor din Transilvania (1861-1918) în "Marisia", 1976, 8, p. 175-200.

5. PÁL-ANTAL, SÁNDOR - Jobbágyviszonyok a Gyergyói-medencében 1820-ban, (Relații iobăgești în Bazinul Giurgeului în anul 1820), în "Acta Hargitensia", I, Miercurea-Ciuc, 1980, p. 73-96.
6. NAGY, BENEDEK - Paraszt mozgalmak és a munkásság harcának kezdetei a Csiki-medencében, a XIX. század második felében és a XX. század elején, (Mișcări țărănești și începuturile luptei muncitorilor în Bazinul Ciucului, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și la începutul secolului XX), în "Acta Hargitensia", I, Miercurea-Ciuc, 1980, p. 97-106.
7. DUNĂRE, NICOLAE - Semnificații etnografice ale pădurăritului tradițional din Munții Giurgeului și Harghitei, în "Acta Hargitensia", I, Miercurea-Ciuc, 1980, p. 183-197.
8. RANCA, IOAN - Date noi privind lupta pentru egală îndreptățire a națiunii și a limbii române în Comitatele Alba de Jos, Dăbâca, Târnava, Turda și în Scaunele Mureș, Ciuc, Giurgeu și Cașin în anul 1861, în "Marisia", XI-XII, Tîrgu-Mureș, 1981-1982, p.165-195.
9. GARDA, DEZIDERIU - Contribuții la istoria satelor românești din Bazinul Giurgeului (secolul XVIII și începutul secolului al XIX-lea), în "Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Historia", Anul XXXI, nr. 2, 1986, p. 20-30.
10. GARDA, DEZSŐ - Falu vagy város? (Ditrő népessége és gazdasági fejlődése), (Sat sau oraș? Dezvoltarea economică și demografică a localității Ditrău), în "Korunk", 1986, 45, nr. 8, p. 594-596.
11. SIUPIUR, ELENA - Intelectualii români ardeleni în secolul al XIX-lea, în "Transilvania", 1987, 16, nr. 7, p. IV-VII.
12. SUCIU, D. - Mentalități europene în gândirea și acțiunea politică a românilor din Transilvania față de unele realități din propria mișcare națională și din România în secolul al XIX-lea - ANN, 1989-1993, 26-30, 2, p. 235-262.
13. GARDA, DEZSŐ - Gyergyószentmiklós gazdasági élete 1870 és 1940 között (Viața economică a Gheorgheniului între 1870-1940), în "Művelődés", 1990, 39, nr. 6-7, p. 44-46.
14. EGYED, ÁKOS - Erdély átalakuló társadalma 1848-1870 között (Societatea ardeleană în transformare 1848-1870) în "A polgárosodás útján", Budapest, Pedagógiai Kiadó, 1990, p. 415-441.
15. EGYED, ÁKOS - A földtulajdon Erdélyben a XIX-században (Proprietatea funciară în Transilvania în secolul al XIX-lea) în "Korunk", 1991, 2, nr. 6, p. 69-773.
16. NIESSEN, JAMES - Relații interconfesionale și procesul formării națiunii române în Transilvania, în AIICN, 1992, 31, p. 79-92.
17. RETEGAN, SIMION - Clerul rural românesc din Transilvania la mijlocul secolului al XIX-lea: modalități de instruire, în AIICN, 1992, 31, p.103-120.
18. GĂLĂȚEANU, IOAN - Românii din Transilvania în secolele XIX-XX, în "Academica", 1992, 2, nr. 9, p. 3-5.
19. PRODAN, DAVID - Eforturi de deznaționalizare, în "Academica", 1992, 2, nr. 9, p. 3.
20. BOLOVAN, SORINA; BOLOVAN, IOAN - Biserica și familia la românii din Transilvania în secolul al XIX-lea, în AIICN, 1992, 31, p. 93-102.
21. GYÉMANT, LADISLAU - Elita intelectuală românească din Transilvania. Evoluția comparativă 1848-1918, în AIICN, 1993, 32, p.141-147.
22. RETEGAN, SIMION - Funcții sacre și laice ale bisericii în satul românesc din Transilvania la mijlocul secolului al XIX-lea, în CTC, 1993, 4, nr. 3-4, p. 2.
23. BOCSAN, NICOLAE - Ideea de națiune la români, în "Vatra", 1993, 23, 268, p.11.
24. FLOCA, IOAN, N. - Măsuri și dispoziții luate pe cale de legi de stat și bisericești din Ungaria, Transilvania și Austria în privința românilor până la 1918, în R.T., 1993, nr. 3, p. 46-54.
25. BOAR, LIVIU - Date referitoare la românii din Scaunele Ciuc, Giurgeu și Cașin în secolul al XIX-lea, în "Marisia", XXIII-XXIV, Tîrgu-Mureș, 1994, p. 391-408.
26. NEAMȚU, GELU; CORDOȘ, NICOLAE - The Hungary policy of magyarisation in Transylvania, 1867-1918, (Politica Ungariei de maghiarizare în Transilvania; 1867-1918), Cluj-Napoca, "Romanian Cultural Foundation", 1994, 56 p.
27. BOLOVAN, SORINA - Legislația cu caracter matrimonial la românii din Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, în "Studii de istorie a Transilvaniei", Cluj, 1994, p. 168-175.
28. BOAR, LIVIU - Contribuții la viața confesională a românilor din fostele Scaune Ciuc, Giurgeu și Cașin în secolul al XIX-lea, în "Angustia", I, (1996), Editura Carpatica, Sfântu-Gheorghe, Cluj-Napoca, 1996, p. 201-204.
29. LECHINȚAN, VASILE; ZEGREANU, Gr. OCTAVIAN - Corespondență de la românii din Secuime, în "Gazeta Transilvaniei", din 1993 în "Angustia", 2 (1997), Sfântu-Gheorghe, 1997, p. 321-329.
30. BOAR, LIVIU - Protopopul Elie Câmpăneanu - Luptător pentru drepturile românilor din Secuime (1859-1937), în "Angustia", 2 (1997), Sfântu-Gheorghe, 1997, p. 291-308.
31. LECHINȚAN, VASILE - Orbán Balázs despre români în lucrarea «A Székelyföld leírása...» (Descrierea ținutului secuiesc), în "Angustia", 2 (1997), Sfântu-Gheorghe, 1997, p. 331-353.

**Lista Registrelor parohiale de stare civilă ale parohiilor greco-catolice românești
de pe raza fostelor Scaune secuiești Ciuc, Giurgeu și Casin aflate la
Arhivele Naționale Direcția jud. Harghita.**

Nr. Crt.	Localitatea	Anii extremi	Conține înregistrări și liste din localitățile registrului	Nr. reg.
1.	Bilbor	1885-1895	-	1
2.	Ciucsângeorgiu	1853-1907	Bancu, Armășeni, Armășenii Noi, Sâncrăieni, Sântimbru, Sânmartin	2
3.	Corbu	1885-1895	-	1
4.	Frumoasa	1841-1895	Ciceu, Delnița, Coșnea, Șoimeni, Șumuleu, Livezeni, Racu, Nădejdea, Tatarbuk, Toplița-Ciuc, Mihăileni-Ciuc	1
5.	Gheorgheni	1792-1891	Chilieni, Ciumani, Joseni, Lăzarea, Suseni, Valea-Strâmbă, Voșlobeni	2
6.	Imper	1793-1909	Casinu Nou, Iacobeni, Plăieșii de Jos, Plăieșii de Sus	5
7.	Joseni	1874-1911	Ciumani	3
8.	Lăzărești	1836-1911	Cozmeni, Tușnad, Vrabia	4
9.	Sărmaș	1844-1947	Gălăuțaș, Hodoșa, Jolotca, Filpea, Subcetate	5
10.	Sândominic	1784-1886	Cârța, Dănești, Ineu, Mădăraș, Tomești	5
11.	Subcetate	1846-1910	Filpea, Ditrău, Jolotca, Hodoșa, Sărmaș	6
12.	Tulgheș	1885-1895	-	1
13.	Voșlobeni	1837-1904	Chilieni, Suseni, Valea-Strâmbă	4

ABSTRACT

The Romanians of the Ciuc, Giurgeu and Casin County's during the XIXth century

In his effort to elaborate his Ph.D. thesis entitled "The Romanians of the Ciuc, Giurgeu and Casin County's during the XIXth century", the author of this study has reviewed all of the most important works that have been published along the years on the subject of the Seklers. He concluded that most of the historians that have approached this subject have concentrated their studies on the majority Seklers, ignoring the Romanians or mentioning them vaguely.

The second part of this study is dedicated to present the main archival funds that can be found at the National Archives of Târgu-Mureș, Miercurea-Ciuc, Alba-Iulia and Cluj-Napoca containing unpublished data and informations regarding the Romanians living amongst the Seklers in the XIX-th century.

LIVIU BOAR

Doctorand, Director,

Arhivele Naționale Direcția Județeană Mureș

Str. Crizantemelor, Nr. 8,

tel. 065-135064

Târgu-Mureș

Întorsura Buzăului. Construirea bisericii de piatră Sfântu Gheorghe - implicații istorice și artistice -

În pragul secolului XX, Nicolae Iorga, jalona activitatea de aflare a cărților vechi, de prin satele transilvane¹ marcând, totodată, importanța sa majoră. În ultimele trei decenii, începutul de atunci, a cunoscut o amplă desfășurare, fenomenul cultural, cu semnificații politice atingând apogeul². Investigarea fondurilor arhivistice se conturează prin bune rezultate, a deveni un atare proces cultural-istoric, stringenta sa necesitate având în vedere importanțele fonduri documentare ale românilor transilvăneni, răpite, într-un fel sau altul istoriei sale³. Informațiile aflate și comunicate de cercetători competenți sunt de o indubitabilă valoare științifică, ele luminând aspecte neștiute sau voit întunecate⁴. Pentru trecutul românilor din sud-estul Transilvaniei, pentru nădejtile, truda și jertfa lor în jurul bisericii, în scopul surmontării împotrivirilor ce-i barau fireasca evoluție, protocoalele (și inventarele) din secolul al XIX-lea se constituie în surse de prim rang, în ele pulsând viața acestora. Activitatea de cercetare și publicare a unor astfel de izvoare ale memoriei strămoșilor este meritorie⁵, ea trebuind sistematic sprijinită.

Despre cărțile de slujbă se găsesc informații în amintitele protocoale, arareori cu precizarea ediției, dar simpla înșiruire a titlurilor vădește circulația acestora odinioară, în așezări deznaționalizate, vădește faptul că: *"toate cărțile acestea sunt tipărite în limba noastră românească"*, după spusa preotului din Cernatu de Jos⁶. Repertoriul de probleme, de domenii ce-și află referiri, în protocoale, este cuprinzător, de la cele privind biserica, școala, casa parohială, averea deținută, la cele ce surprind procesul desnaționalizării, în această vatră străbună. Amintim pentru cel din urmă, prezența a numai două familii românești la parohia din Țirgu Secuiesc, folosirea pământului de către autorități⁷, dar și trecerea la reformați a patru familii românești, din filiile parohiei de la Cernatu de Jos⁸. Procesul deposedării

bisericii românești de pădurea avută se poate urmări de la deținerea, încă, a acesteia (Mărcuș, Poiana Sărată, Dobârlău), la folosirea, în comun *"din vechime"* cu biserica reformată (Arini, Apața), la răpirea acesteia (Cernatu de Jos), la desăvârșita lipsă de pădure (Sfântu Gheorghe, Întorsura Buzăului, Sita și Vama Buzăului, Vâlcele).

În 1857 Pretura de cerc din Sfântu Gheorghe, *"partizana reformaților"* împiedica obștea românească din Chileni să-și folosească cimitirul (*progada*), fără *"nici o judecată"* ci numai prin *"silnicie"*⁹. Cazul se leagă, pe firul vremii, cu abuzul săvârșit asupra românilor din Joseni (Harghita), cu mai mult de un veac în urmă, cărora: *"stăpânii le-au desțelenit cimitirul"*¹⁰.

Este întristător gândul la atâtea bunuri înregistrate, ulterior dispărute precum antimise vechi, iconostase, icoane (dintre care și cele 15 de glaje de la Lisnău¹¹), sfeșnice, potire, ș.a. Cum vor fi arătat, ce calități artistice vor fi avut, cele 32 de strane de la Apața, existente în 1868¹² întrebare îndrituită și pentru casele parohiale, cum vom mai putea afla? (eventual prin analogie). Insistând asupra mulțimii informațiilor desprinse din protocoale, ne gândim la necesitatea grupării lor și la folosirea viitoare în elaborarea unei istorii obiective a Transilvaniei, cu precădere a celei de sud-est.

Introducerea studiului nostru, conținutul său, nu a fost ales întâmplător, el datorându-se faptului că elaborarea acestuia și-a aflat izvodirea tot în anume protocoale. Este vorba de manuscrisele românești, nr. 1423 și 1424, din Arhiva Națională din București¹³, parcurgerii acestora adăugându-li-se o literatură de specialitate dar și o cercetare adecvată, la Întorsura Buzăului¹⁴. Vom introduce, în cele ce urmează ridicarea bisericii de piatră de la Întorsura Buzăului în context istoric, extinzând aria șantierului transilvan pentru acest gen de construcții, cât și coborând în timp, rădăcinile

sale istorice. În pofida aprigelor dispoziții prohibite, românii transilvăneni și-au înălțat biserici de piatră (ce au conviețuit, prin veacuri, cu cele din lemn) faptul fiind susținut, în mod indubitabil, de monumentele ce au răzbit până astăzi (în Țara Hațegului, a Zarandului, în districtul Alba, pe Valea Arieșului, în apropierea Cheilor Turzii, ș.a.). Teritoriul județului Covasna (în arondarea actuală), a cunoscut timpurie ctitorie de piatră, vestigiile de netăgăduit rezistând pe dealul Cipa (com. Brăduț)¹⁵. Este posibil ca sub glia așezării Brețcu (*villa volahalis*) să stăruie, în taină, urmele de piatră ale bisericii cnezilor de aici¹⁶. Edictul de toleranță religioasă al lui Iosif al II-lea (1781), a legalizat mai degrabă, construirea de biserici ortodoxe, acțiune începută anterior¹⁷, dându-i impuls. În susținerea afirmației, alegem exemple din perimetrul Covasnei, amintind astfel bisericile din Araci (fost Arpătac) din 1688, Căpeni (1712), Dobolii de Jos (1746), Arini (1752), Baraolt (1755), Cernatu de Jos (prima jumătate a sec. al XVIII-lea), cărora li se pot alătura și altele. După 1781, activitatea de înlocuire a bătrânelor biserici de lemn, prin cele de zid, se intensifică, multe, păstrate până astăzi, fiind cuprinse în lista monumentelor istorice (încă nevalidată).

În strânsă legătură cu șantierul bisericilor de piatră din al XVIII-lea veac, se cuvine a reliefa un aspect major și evident acela al rolului negustorului român (purtător al idealurilor naționale) în actul de ctitorire¹⁸; sudul și sud-estul Transilvaniei păstrând îndestulătoare dovezi, în acest sens¹⁹. Biserica de piatră de la Dobolii de Jos, în ruină la sfârșitul secolului al XIX-lea²⁰, a lăsat amintirea construirii în 1746²¹, ctitorul fiind consemnat pe filele unei Evanghelii de București, în 1746 tipărită, pe care: "... o cumpărat jupânul Teodor Stama, de pomană la biserica Dumnealui de la Dobolii de Jos"²². În 1769, biserica Sfinții Apostoli din Prejmer, a fost înălțată de negustorul Ioan Vlad și de alții²³. Pe negustorul brașovean Ioan Boghici, îl aflăm în rol de mare ctitor, în 1779 la biserica din Tohanul Nou, în anul următor la cea din Ghimbav, iar în 1793 la Codlea²⁴. Vrednicia ctitoricească a fraților, negustori din Brașov, Radu și Răuț Leca, este înscrisă în zidurile bisericii de la Dârste (1782-1783)²⁵, în ale aceleia din Măeruș (1787)²⁶, iar memoria bisericii din Măgheruș (com. Ozun), reținea în rolul ctitorului de la 1786 pe George Radu Leca²⁷. Numele negustorilor Ioan și Dobra Noica, sunt păstrate pentru biserica de la Belin

(1782)²⁸. Sfârșim menționarea unor biserici prin ctitorii lor, cu monumentul Sfântu Nicolae din Covasna, la înălțarea căruia (1797) s-au alăturat preotului ctitor Ioan Grid, negustorii Ioan Brașovean, Ioan Coșnean, Vlad Ciungă, Manea Coșnean, Ioan cel Tânăr Coșnean, Mihai Furtună, Bucur Dobroș, Voicu Muntean²⁹. Am ajuns, acum, după scrutarea istoriei la Întorsura Buzăului, putând astfel mai lesne înțelege momentul renunțării, de nevoie, la bătrâna biserică de lemn și la înlocuirea acesteia, după cerințele timpului, cu o alta din piatră. Se cuvine, mai întâi, a privi așezările din Depresiunea Întorsurii în cadrul lor geografic. Recurgem, în acest scop, la pitoreasca frescă: "*De sub muntele Ciucașului*", semnată de "*un buzăeanu*", spre sfârșitul secolului al XIX-lea. O redăm ca atare: "*Din jurul șghiaburilor petroase ale acestui munte, pentru care îi mai zic poporeni și «petrosul» curg diferite pâraie cristaline în diferite părți, acestea încetul cu încetul se măresc și împreună dau naștere la un pârau mare, acesta iarăși, la rândul-i, mai la vale, se împreună mai jos de pasul Buzău cu un altul pârau ce poartă numele de Buzău. Așa se dă naștere unui râuleț ce curge spre miazănoapte, până la o distanță de vreo 8 kilometri și de acolo îndată se întoarce către răsărit și trece pe pământul României, acest râu poartă numele de Buzău. Împrejurul acestui râu se estinde, în dreapta și în stânga, un loc foarte romantic, cu lunci, cu dealuri și coline, pe care sunt situate trei comune curat românești: Vama Buzăului, Întorsura Buzăului³⁰ și Sita Buzăului...*"³¹. Apa Buzăului, întoarcerea ei spre răsărit este nedespărțită de succesiunea edificiilor de cult și a altora de obște de la Întorsura Buzăului, pe care le vom evoca prin consemnările din izvoarele scrise, mai sus menționate.

Cuprinsă într-o străveche vatră românească³², Întorsura este târziu menționată documentar³³, conscripțiile veacului al XVIII-lea, inclusiv cea a generalului Bucov (1761 - 1762)³⁴, nu o înscriu, știrile din protocoale, realitățile pe care le conțin, au darul să suplinească fie și parțial lacunele sus menționate.

Prin 1830 obștea de la Întorsura Buzăului este cuprinsă de desnădejde din pricina stării în care ajunsese biserica lor de lemn, în hramul Cuvioasei Paraschiva, ea nemaiputând primii alte reparații, pe lângă cele ce i se tot făcuseră dealungul timpului. Dar să lăsăm să curgă jelania obștii, căci păcat ar fi să-i substituim vorbele: "*Drept aceea văzându-se și aicea în parohia aceasta ce se numește Întorsura*

Buzăului sfânta biserică din lemn de brad, făcută și tencuiită cu var, din care pricină au fost ars lemnul, de tot putrede și derăpănată-i, fără de a se putea mai mult prin nici-o mijlocire a se ajuta sau cârpi, fiind gata spre surpare, de nu prin mai multe proptele fiindu agățat și sprijinit coperișul ce era făcut de șindrilă. Cu mare jale era la tot norodul această privire, ridicând ochii săi cu lacrimi și căutând către această vrednic de jale sfânt lăcaș sau biserică... sub care vremi cu mare frică a primejdiei de moarte acest obidit norod ca vitejii stă neclătiți până la săvârșirea dumnezeieștii și sfintei liturghii”³⁵.

În conscripția românilor ortodocși din 1805 este înregistrată o biserică la Întorsura Buzăului³⁶, fără alte precizări privind materialul de construcție sau hramul. Când este atestată, biserica era deja veche, tencuirea bânelor fiind urmarea unor lucrări de renovare și acestea devenite ineficiente: “așa răbdând sub vreme de ani”, după mărturia obștii din aceeași suplică. O sursă de datare, mai apropiată de zilele de început ale bisericii o constituie clopotul mic (strămutat de la ea în turnul celei de piatră), după tradiție de la Ștefan cel Mare, de fapt din al XVIII-lea veac, după anul înscris pe el (posibil 1775)³⁷.

La construirea bisericii de piatră s-a trecut cu mare zăbavă: “neavând în sine norodul putere de așa mari cheltuieli; măcar că prin mai multe cercări alergând în toate laturile cerând ajutoiri de la creștinii vecinătății”³⁸ anul 1835 marcând însă fapte palpabile, hotărâtoare, în scopul propus. Nu ne putem lipsi de stilul curat, plin de simțire, și nici abate de la obligația de a evoca numele tuturor celor din comisia ce reprezenta obștea, în nobila sarcină, recurgând, astfel, tot la textul, devenit document, din 1835: “Întru această vreme aflându-se slujitori bisericești și preoți adică preot bătrân și duhovnic sfinț<ia> <sa> păr <intele> Gheorghe Neagovici sen<ior>; preot tânăr păr. Gheorghe Neagovici jun<ior>; Gociman Niculae Stanciu, aceștia ca niște osârduitori împreună și cu alți bătrâni cu chip de jurați și anumiți întocma ostenitori, cel dintâi ca dascăl și cantor Moisi Neagovici, Nicolae Tohănean, Gheor. Crăciun, Radu Mocanu, Nicol<ae> Blidaru, Goci. Nicol<ae> Aldea, Toma Bularca aceștia, ca întrupați, luând în sine dumnezeiesc îndemn și râvnă numai prin mijlocirea și ajutoru Prepodoamnei Paraschiva cu patron al sfintei bisericii vechi, ca numai cu toți să se apuce la cele de lipsă, mai întâi de a zidi și a ridica sfânta biserică nouă de piatră în parohia Întorsurii

Buzăului...”³⁹ Lucrările erau deja intrate în ritm grăbit, fuseseră tocmiți “din Ozun meșteri de a face cărămida aicea pe Buzău în jos unde au putut afla pământ bun”. Până în toamnă, cu mâncare de la obște, meșterii făcuseră 80.000 de cărămizi, tot până atunci fiind aduși la locul zidirii, 80 de stânjeni de piatră de către “toată gazda, osebit cu carul și vitele sale”⁴⁰. A fost înștiințat crai birăul locului Tâmpa Janos, locuitor la Boroșneul Mic, care nu numai că a fost îndemnător, dar cu cheltuiala sa au pus să se ardă două cuptoare de var (33 buții)⁴¹, obștea mai adăugând până la 49 buții. A revenit celei din urmă și procurarea lemnului necesar de brad, pentru elementele de sub acoperișul de țiglă (300 șucuri), lemn tăiat în pădure, cu îngăduința Domnilor stăpânitori. Pentru zidărie au fost tocmiți meșteri sași din Brașov, dar pentru prelucrarea lemnului “au fost tocmit maistor român de la Brașov cu numele Gheorghe Șindilică”⁴². Subliniem, din cele expuse, masiva participare a norodului la procurarea materialului de construcție. Reținem un meșter brașovean, în lemn, a cărei faimă trecuse în nume (de nu va fi fost deținut și de înaintașii săi). Birăul generos Tâmpa Janos era, fără îndoială, român, numele Tâmpa (Tompa), regăsindu-se între antroponimele din conscripții⁴³, ca și în toponimia majoră din Transilvania⁴⁴.

În iunie 1836 a fost deschis șantierul bisericii noi cu blagoslovenia Episcopului Vasile Moga, în hramul Cuv. Paraschiva⁴⁵: “aproape de biserică veche, pe un loc mai ridicat pentru a putea susține greutatea zidirii”⁴⁶. Acolo, “către apa Buzăului se afla stătătoare și casa parohială cu tot cuprinsu ei: șura, grajduri și altele”. Pământul îi fusese “din vechime spre acest sfârșit închinat și dăruit de către vrednici de pomenire răposați părinți, moși și strămoși, așa și acum întru asemenea, fără de nici o plată sau dare, s-au îngăduit și de către următorii fii și moștenitori grof Nemeș Ianoș lăc<uitor> la Hăghig, ca să se ridice și zidească sfântă casă de rugă sau bise<rică> spre veșnica pomenire a tot prea fericit neam”⁴⁷. Vom zăbovi puțin la acei “vrednici de pomenire răposați părinți moși și strămoși” Nemeș. Reprezenta, fără bănuială, nobilimea de baștină intrați în rândul grofilor prin renunțarea la etnie. Protocoale din sud-estul Transilvaniei pomenesc o familie românească, a Beldeștilor, stăpânitoare și dăruitoare de pământuri. În 1854 pentru pământurile bisericii din Budila (de piatră, din 1786) pe care stătea aceasta, școala și casa parohială “după spusa celor mai bătrâni ar fi fost dăruite de sumi-

lia Beldeștilor, posesori din vechime”⁴⁸. În același an se declara pentru cele ale bisericii din Teliu, știința dăruirii de către Beldești posesori “din veac în veac, așa le-am pomenit”. Hrisoavele au fost mistuite, în casa parohială, odată cu satul în incendiul din 1794, biserica scăpând, fiind din piatră⁴⁹.

Lăcașul din Mărcuș (com. Dobârlău) deținea încă, la 1868, locuri de semănat dăruite de nemeși, de mai multă vreme și anume de “Beldești”, “înainte de rebelie (1848, n.n.) cu multu”⁵⁰.

Revenim în cele ce urmează la familia Nemeș. În 1868, la Hăghig, se menționa faptul că locul țințirului fusese dăruit de grof Nemeș Joji, de câți ani nu se știe⁵¹. Se cunoaște amplasamentul de atunci al cimitirului, în partea de sat unde fusese biserica de lemn arsă, în 1812, dar a cărei existență era atestată la mijlocul secolului al XVIII-lea⁵². Biserica din Arini (din 1752), avea țințirul, dar și alte pământuri dăruite de groful Nemeș László⁵³. Amintind că în scaunul Mureș “Nemeș” este prezent în conscripții printre gentilicele românești⁵⁴, că protopop al Ciucului era la mijlocul secolului al XVIII-lea Nicolae Nemeș⁵⁵ vom aduce dovezi pentru “nemeșia românească” din restul Transilvaniei. Pe la 1539, în Maramureș, nobilii sau nemeșii erau menționați după cnezi și voievozi⁵⁶. Dobra (din Hunedoara), cu cnezi atestați în 1387, păstrează până târziu aprecierea de: “nemeșul și privilegiatul oraș Dobra”⁵⁷, la biserica de lemn din Cărmăzinești, clopotul mic are inscripția: “fecit în 1741 George Nemeș” iar pisania de pictură (1808) a celei din Furcșoara (Hunedoara) îl menționează pe Iosif Nemeș, protopopul eparhiei⁵⁸.

Toponimia majoră furnizează exemple ilustrative, în sensul celor de mai sus, din Banat⁵⁹, Beiuș⁶⁰, Satu Mare⁶¹, din zona Gherlei amintind de aici Nemeș-Buzak⁶²; Jucul nobil (*terra nobilium de Suuk, Nemeș-Suk*)⁶³. În satul Vidra din Munții Apuseni s-a contopit cătunul Nemeș⁶⁴.

Revenim la Întorsura Buzăului unde, se zidea biserica “mare și puternică” și la care, prin râvna norodului și a meșterilor: “au mers lucrarea iute și grabnic, și până la vremea de iarnă s-au ridicat zidurile până la turn și s-au făcut și așezat și coperișul, punându-se și țiglă care s-au adus dela Brașov prin obște, fără chirie”. Astfel gătată biserica a fost sfințită, în luna noiembrie același an, 1836, prin îngă-

duința și blagoslovenia Episcopului Vasile Moga, “prin protopopul Haromsecului⁶⁵ Petru Pop, paroh al Brețcului, împreună și cu alți părinți, spre a se putea, mai încolo, prin parohii locului a se sluji sfânta liturghie”⁶⁶. Toate cele, până acum, preluate din protocol, au fost scrise “de smeritul și mai micul fiu Nicolae Frateș Jun<ior> dascăl lângă sfânta biserică românească din orașul Prejmer”, până la 31 decembrie 1837⁶⁷, acestuia revenindu-i și listele cu numele acelora, ce până atunci, au ajutat bănește la ridicarea bisericii.

Sunt înșiruiți mai întâi “titorii streini”⁶⁸, apoi “titorii locuitori aici la Întorsură, Floreasa și alți benefactori care au ajutat cu bani, în mai multe daturi, la cheltuielile zidirii sfintei biserici”⁶⁹. Banii primiți de la disc cât și cei de la benefactorii străini și localnici, au constituit obiectul dării de seamă a gocimanului Nicolae Stanciu, din porunca Protopopului, de la anul numirii sale, 1834 până la 1837. După spusa respectivului, cheltuielile erau în deosebit protocol, cele vechi, cât și cele din vremea lucrării la biserică (în 49 poziți) “leghitimăluite cu înțelesul cinstitei preoții jurați și poporeani, după cum din vreme în vreme, rânduri, rânduri am cheltuit, spre a mea știință și odihna tuturor”⁷⁰. Respectiva dare de seamă, dată în casa parohială a fost semnată de jurați și întărită de protopopul Petru Pop și de Ioan Ioan Grid, parohul Covasnei⁷¹.

În privirea de ansamblu pe care o vom face ctitorilor străini, îi vom avea în vedere și pe cei 20 de săceleni ce au contribuit ulterior, numiți în darea de seamă dată în 1/13 mai 1841, pentru anii din urmă⁷². Abia luată, hotărârea construirii bisericii de piatră, că: “s-au și aflat un benefactor și mai încolo ctitor cu numele Vartolomeu Moroianu de la Purcăreni⁷³ ca spre veșnica pomenire a dumnealui cât și a răpos<atului> unuia născut parte bărbătească al dumnealor fiu cu numele Gheorghe, ce au răposat în anul acesta la Țara Românească lângă turma dobitoacelor⁷⁴, fiind și din partea răpos. fiu, au și numărat în mâna maistorului zidari cinci sute nemțești, 20:20, înainte de a se apuca de zidire după sunetul contractului”⁷⁵. În șirul ctitorilor străini, Vartolomeu Moroianu este cel dintâi trecut, pentru suma de mai sus dar și cu cci 100 fl.r. dați în Brașov, pentru țigla⁷⁶. Peste câțiva ani, își sporește milostivenia cu încă 100 fl.r⁷⁷. Din Purcăreni era și binefăcătorul Oprea Trandaburu (cu un total de 125 fl.r.) dar și Gheorghe Stroe⁷⁸. Din cetatea Brașovului sunt înscrși printre donatori Gheorghe Nica Nichi-

for⁷⁹ și Ioan Secăreanu⁸⁰. La dovezile aduse deja, pentru activitatea ctitoricească a negustorului brașovean, le adăugăm pe cele din perimetru covăsnean, constituite din biserica de lemn de la Zăbala, 1828⁸¹ și de cele din piatră de la Ozun (1833)⁸² și Bixad (1835)⁸³. În același prestigios rol îl află și sfârșitul de veac XIX, pe negustorul brașovean, prin Diamandi Manole, la Dobolii de Jos⁸⁴.

Neuitând a sublinia dania pentru biserica din Întorsură a lui Nicolae Ganea din Sf. Gheorghe⁸⁵, trecem la numărul impresionant al binefăcătorilor din Săcele⁸⁶. Nu-i vom înșirui pe cei peste 30 din Satulung, ce și-au dat contribuția în prima etapă⁸⁷, nici pe cei 20 de săceleni, în frunte cu preotul Oprea Verzea, din anii de până la 1841⁸⁸, ci vom încerca să-i grupăm ca neamuri, identificându-i în alte consemnări istorice.

Puternică și unită, obștea de negustori și oieri din Satulung și-a construit, în mai puțin de două decenii două lăcașuri de piatră, cel dintâi în 1794, *"la mormintele cele vechi"*, în locul celui de lemn⁸⁹. La Întorsură găsim printre ctitori, familia Butu (pe Ioan Neagoe Butu, pe Neagoe senior și junior, pe Radu)⁹⁰. Din neamul Pârvu sunt întâlniți în prima listă de binefăcători (Ioan Pârvu, din Cernat și apoi din Satulung, văduva Paraschiva Manea Pârvu, Zaharia Pârvu, tatăl și fiul⁹¹) fiul revenind în cea ulterioară (1841). Zaharia Pârvu tatăl, nu mai apare, ci văduva Zaharioaia Pârvuleasă, cu fiul amintit mai sus și cu Stan, celălalt fiu⁹². Zaharia Pârvu, tatăl, anterior daniei de la Întorsură își încredințase memoria bisericii de lemn de la Zagon (1814)⁹³. El a renovat lăcașul, făcându-i adăugirile de zid, de pe Vest, monumentul fiind mult mai vechi. Din neamul Peteu din Satulung, prima dare de seamă, îi numește pe Bucur, Drăgan, Nicolae, Radu și Petru, cel din urmă împreună cu Ioan Peteu fiind înscrși și la 1841⁹⁴. Numele lui Bucur a rămas înscris în proscomidia ctitoriei sale din tinerețe, de la Dobârlău (1795)⁹⁵. Moise Ciută din Satulung ce apare în ambele liste de binefăcători de la Întorsură⁹⁶ este ctitor, de sine, la biserica de zid a vecinilor de la Sita Buzăului (1848) pe care o și înzestrează cu odoare⁹⁷. Menționând, în trecere, neamurile Albuț și Sasu (din Cernat)⁹⁸, ne vom opri asupra celui al lui Țiței (din Satulung). În protocolul de la Întorsură, îi aflăm pe Alexie, pe Radu, dar și pe fiul celui din urmă, Radu Țiței junior⁹⁹. Despre familia călătoare cu turmele de oi pe largi spații geografice, au rămas câteva marturii. La Velika

Kupanja (Ucraina) a fost construită în sec. al XVII-lea, o frumoasă biserică de lemn, înrudită cu ale noastre. Pe bârnele ei o însemnare din 1781, consemnează moartea cântărețului Țiței Mihail¹⁰⁰. Pe filele unui manuscris românesc, din 1698, se află însemnarea: *"logofătul Oprea feciorul dumnealui jupân Oprea Țiței ot Săcele, de la Satulung, 1835 aug. 1"*. În 1863 mai 23, același Oprea¹⁰¹ sau fiul său, notează la Câmpina, pagubele avute la turmele din munte, din pricina întoarcerii iernii¹⁰².

Să nu-i părăsim pe săceleni fără amintirea câtorva din faptele lor ctitoricești. Spre sfârșitul secolului al XVIII-lea Moise Fulea ajută obștea din Budila să-și ridice biserica din zid¹⁰³. În 1807 printre ctitorii de la Baciul sunt numiți Urs Gălă și Ion Manole¹⁰⁴, ultimul, împreună cu Niță Gălă ctitoresc biserica Sf. Nicolae a mănăstirii Predeal¹⁰⁵. Printre benefactorii de la Întorsură este întâlnit Vlad Manole¹⁰⁶, fără îndoială din respectivul neam. În sfârșit, un alt săcelean, Nicolae Burduloi, înălța în 1820 biserica de zid de la Boroșneul Mic¹⁰⁷.

Fată de secolul trecut și chiar de prima jumătate a secolului al XIX-lea construirea bisericii de la Întorsură este, din ceea ce cunoaștem până acum, o adevărată premieră prin numărul însemnat de contribuabili (86) din afara obștii. Asemeni s-or fi petrecut faptele și prin alte locuri, pe care sperăm să ni le facă surpriză alte protocoale.

Cuvincioși și recunoscători, cei de la Întorsură au dat întâietate, în protocol, celor 46 de *"străini"*, localnicii urmând apoi, sub 176 numere curente¹⁰⁸, mulți dintre aceștia fiind înregistrați cu două sau chiar trei *"daturi"*¹⁰⁹. Ei nu reprezintă însă totalitatea contribuabililor în bani, căci ce-i ce și-au adus obolul după 1837, sunt grupați, în darea de seamă, din mai 1841, în rânduri de *"ajutorințe"*, fără numele fiecăruia: *"pentru ca să nu se sporească multă scrisoare"*, acestea fiind înșirate pe alte coli de hârtie sau în alt protocolaș¹¹⁰. Sunt menționate patru rânduri de *"ajutorințe"* ce totalizează 278 poporeani (și 1437 fl.r. 27 cr.)¹¹¹. Erau, desigur, nume de familii cunoscute anterior, altele putând fi presupuse după cele oferite de crucile de morminte¹¹³, dar și de antroponimia celor ce dănuie. Se aflau, sigur, între contribuabili, Moldoveanu și Olah, întâlniți ca jurați la darea de seamă din 1854¹¹⁴. Vom cita, în cele ce urmează, nume de familii reprezentative, întâlnite și printre jurați, epitropi, *"ostenitori"*, pre-

cum Bularca¹¹⁵, Baci¹¹⁶, Tohăneanu, Boriceanu, Niță (Nițu), Mocanu, Măcelaru, Munteanu, Aldea, Blidaru, Barbu, Radu, Cârstea, Despa¹¹⁷. Din numele, răspândit, Băilă, a derivat, prin tineri, Băilaș (Ioan Băilă senior, Ioan Băilaș junior, dar și Băilică), aceeași remarcă necesitând și numele Popa (antroponim rezultat din harul preoției, ca și în restul țării¹¹⁸), din care a derivat individualizându-se numele Popică¹¹⁹.

Am folosit știrile de mai sus privind participarea poporeanilor¹²⁰, aceia care purtase „de toată gazda” atâtea alte sarcini, la înălțarea mult doritei biserici de piatră. Aceștia reprezintă, prin veacuri, ctitorul colectiv al statului românesc transilvan, din adâncă istorie. După ce se consemnează sfințirea bisericii, în noiembrie 1836¹²¹, scribul adaugă: *“spre veșnica pomenire o am scris cu numele și porecla pe fiștecare bine făcător și milostiv creștin care s-au îndurat a ajuta cu bani la cheltuielile zidirii și mai încolo podoabe ce vor lipsi sfintei biserici, aceștia, care până acum și acelor și după aceasta se vor învrednici, care și cât au ajutat mult, puțin, cât s-au îndurat de la mic până la mare, să vor scrie ca să se afle și la cei ce în urma noastră vor rămâne, spre pomenire și îndemnare întru asemenea a face la sfânta biserică”*¹²². Tulburătoare regăsire, în acest text, a formulelor bine cunoscute, prin care obștea cumpăra cartea în limba sa, își construia lăcașul de rugă, îl împodobește cu pictură, își apără legea străbună¹²³. Participarea *“de obște”* dar și aceea a *“străinilor”* în construirea bisericii de piatră de la Întorsura Buzăului imprimă acesteia puterea de simbol al *“solidarității românești”*. În Protocoale, specificații samodașe au fost scriși toți binefăcătorii după numele lor, ei neputând fi, în nici un caz, trecuți ca atare în pisania bisericii. Nu știm care a fost conținutul inscripției originare dispărută ulterior. Deasupra intrării în biserică, pe Vest, este înflorat în stuc, anul 1840. Va fi fost la acea dată executată și podoaba picturii, a tâmplei. Nu se mai poate afla. În însemnarea de repictare, din 1956 (în altar pe Sud), este reamintit anul 1840 pentru ridicarea bisericii iar pentru ctitori, obștea, ajutată de persoane din Săcele, Purcăreni, ș.a. În inventarele solicitate de forurile eclesiastice, rubrica ctitorilor nu este completată la Întorsura Buzăului¹²⁴, nu puteau fi amintiți toți și era nedreaptă omiterea oricăruia *“de lu mare lu mic”*.

De la 1841¹²⁵ până în anul 1850 nu s-a mai dat, la Întorsură, nici un samodaș, cauzele fiind astfel formulate: *“despre o parte că sub vremea aceea nici tistie bisericească n-au mai venit de a ne lua seama, iară de alta, că în zilele rebeliei ni s-au prăpădit toate însemnările veniturilor și ale cheltuielilor încă și acest protocol și mai multe protocoale și cărți bisericești”*, deci de nimic ne mai putându-se da seama¹²⁶. De relațiile până acum făcute, de informațiile culese, cât și de altele ce vor urma, a fost posibil să fi fost păgubiți, căci și: *“acest protocol de samodași a cinstitei obște de la Întorsura Buzăului în vremea rebeliei sau prădat”*, aflându-se însă, la Cic Șandor birău din Giofalău, după cum a mărturisit însuși, în scris, la 1853 sept. 8¹²⁷.

Darea de seamă pe perioada de la 1850 a fost dată de gocimanul Nicolae Cârstea, la 6 febr. 1854, cu prilejul vizitei canonice a protopopului. Conținutul prețios al samodașului¹²⁸, îl vom avea în atenție în cele ce vor urma. Biserica, în hramul Sf. Mucenic Gheorghe (primit poate la sfințire)¹²⁹; *“din vremea revoluției fiind mult stricată”*, primise unele reparații, dar mai erau necesare și altele, acestea rămânând în sarcina gocimanilor, a juraților și a parohului.

După mai bine de un veac și jumătate de la evenimentele distrugătoare, nu putem să nu resimțim suferința obștii la vederea lăcașului pentru care trudise, jertfind ultimul creițar.

Samodașul din 1854, înscrie biserica de la Întorsura Buzăului în rândul celor avariate și jefuite în zilele revoluției pașoptiste. Aceleași evenimente au dezgolit și biserica de la Vama Buzăului de toate podoabele¹³⁰. Prigoana celor de la Întorsura Buzăului este păstrată și de alte acte de arhivă. În 15 noiembrie 1848, cârmuirea județului Buzău, raporta despre trecerea în acel plai, a 24 de bărbați și femei de acolo, fugiți din calea ungarilor ce omorau, dădeau foc caselor și bisericilor, aceștia fiind primiți și ocrotiți frățeste¹³¹.

Este rândul aici să ne referim la cererea de învoire a Episcopului Andrei Șaguna către Dimitrie Barbu Știrbei (noiembrie 1851): *“de a chema și pe credincioșii din Prințipatul românesc în ajutorul bisericilor ce se reclădesc în Transilvania, în urma ruinării ce li s-a pricinuit din evenimentele trecute”*¹³². În memoriul său, Andrei Șaguna¹³³ avea atunci știință că în zilele revoluției pașoptiste *“șase preoți se ucisese, 40 de biserici se arseră, una se demolă cu totul și 319*

se jefuірă mai mult sau mai puțin. Nici reședința, nici capela episcopală nu fură cruțate ci și acestea se prădară cu totul”¹³⁴. Nu cunoaștem ce rezultate a avut demersul lui Andrei Șaguna, dar, în 1859, când prin protopopul Ioan Moga i se cerea, pentru biserica de la Aita Mare, o binecuvântare de a se merge și în Țara Românească pentru ajutor, Episcopul îi îndemnă să meargă în dieceză: “căci scaunul episcopesc nu se afla în poziție acum a le da recomandafia cerută”¹³⁵. Menționăm faptul că în 1872, biserica de zid de la Sf. Gheorghe a fost construită: “prin colecte de aici și din România”¹³⁶.

Revenind la Întorsură, subliniem cheltuielile făcute cu reparația bisericii, cei 309 fl.r., 5 creițari, strânsi cu discul “pre 22 de foi sau câștigat”, dar: “și dăruirea înaltului nostru împărat la anul 1852 mai 30, spre despăgubirea sfintei noastre biserici din vremea revoluției”, (200 fl.r.)¹³⁷. Pentru locul bisericesc: “pentru care mai înainte de rebelie în tot anul s-au plătit câte un galben taxa, iară de la rebelie încoace nu s-au mai plătit nimic”¹³⁸, parohia de sub administrarea parohului Gheorghe Neagovici, numără 248 familii și 17 văduve¹³⁹.

Nu se va putea ști vreodată podoabele, odoarele, cărțile, ș.a., risipite din pricina revoluției pașoptiste. Lăcașul de lemn fusese înzestrat: “cu toate cele trebuincioase pentru dumezeiasca slujbă”¹⁴⁰. Inventarul parohiei din 8 mai 1868, enumera cele existente, dintre care amintim 1 antemis, două feloane, două stihare, trei epitrafire, șapte sfeșnice, șase candelă, trei clopote¹⁴¹; opt icoane împărătești, 12 icoane mici. Numărul cărților de slujbă se ridică la 26, titlurile vădind existența celor necesare (din mineele pe lună lipseau cele pe februarie și iulie)¹⁴².

După samodașul din 6 feb. 1854, dările de seamă se succedau la scurte intervale, fondurile bisericești cât și cele școlare, fiind trecute în protocolul, în discuție, până în 1888¹⁴³. Se constată grija deosebită în ținerea socotelilor, sporirea treptată a fondului bisericesc și a celui școlar. La 3 nov. 1862 se constată că nu fuseseră îndeplinite două puncte, drept care: “capitalul bisericii se împuținează, satu și școala nu înfloresc”¹⁴⁴, printre măsurile luate fiind și aceea de a nu se mai trage clopotul la morți, fără plată: “de toată trăsura, 10 cr.”¹⁴⁵. În 1880 fondul bisericesc era de 2159 fl. r., 36 cr., capital ce se afla împărțit la 41 persoane¹⁴⁶.

Să facem o retrospectivă a casei parohiale. Ea este consemnată în preajma bisericii de lemn, către apa Buzăului, cu tot cuprinsul ei, șura, grajduri și altele, spre adăpostirea și sălășluirea parohului slujitor cu familia sa¹⁴⁷. În darea de seamă (1854 feb. 6) se relua: “casa preotească este făcută de obște și casa de școală, șura și grajdul, casa cea din curte și fântâna de preotul acum slujitor și anume pr. Gheorghe Neagovici; stoborul împrejurul curții tot de preotul slujitoriu este făcut, iară în dosul, casa parohială este făcută de obște”¹⁴⁸. Surpată, posibil, de vreme, casa parohială dispare, la 1868, menționându-se lipsa acesteia¹⁴⁹. Nu deținem informația construirii alteia până la cea actuală.

Nu este prea greu să reconstituim, în imagine, ansamblul edificiilor din lemn: biserica, școala, casa parohială, anexe gospodărești, de lângă apa Buzăului. În raport cu lăcașul de zid, mai sus ridicat, apreciem că distanța între acesta și apă era de aproximativ 150 - 200 m. Săpături arheologice sistematice vor aduce la lumină, fără îndoială, urme materiale din dăinuirea sa. Casa de școală este menționată la 1854, dar existența ei anterioară nu poate fi pusă la îndoială. În antroponimia așezării numele din atributul dascăl se statornicește (Gheorghe Dascălul Rică, Toader Dascălu, Vaduva Domnica Dăscălița)¹⁵⁰. Printre “osârduitorii” și jurații de la construirea bisericii era trecut, mai întâi, ca dascăl și cantor Moise Neagovici¹⁵¹. Aici se formase, remarcându-se, Nicolae Frateș junior¹⁵², dascăl la Prejmer. În 1868, casa de școală din lemn, avea două odăi, iar pentru întreținere 108 ferdele de bucate pe an¹⁵³.

La Întorsura Buzăului, ca pretutindeni în Transilvania, biserica și școala au fost nedespărțite, ele fiind instituțiile reprezentative ale poporului român. Afirmația de mai sus este, cu prisosință, confirmată prin conținutul protocolului, supus cercetării noastre. În darea de seamă de la începutul anului 1854, se consemnează: “cercetându-se și școala s-au aflat în stare bună și copii umblători în școală, nr. 70, care cercetându-se de învățătură, se arată a merge bine”. Pentru că învățătorul de prunci Ieremia Neagovici, au căpătat darul preoției, “cinstita obște”, au plătit lui Johan Sârbul, locuitor în sat, până la o altă rânduială: “ca să nu fie învățăturii scădere”. I se cerea să fie sârguincios și a ține la timp examenul de cuvînță. Nicolae Aldea și Alexei Neagovici, dintre jurați trebuia să privegheze mersul școlii, învățătura pruncilor, dând rapoarte la Scaunul Protopo-

pesc. Pentru catehizare, preotul locului venea în școală de două ori pe săptămână¹⁵⁴. Curând este menționat ca dascăl, Solomon Barbu. În 1856 feb., fiind iar lipsă de învățător, de prunci și prunce, a fost primit, la cursul de vară, Niță Zugravu¹⁵⁵: *“ca să nu rămâne pruncii fără învățătură”*. Tistia bisericească urmarea mersul școlii, examenul cu pruncii, la vremea dată, având loc în fața cinstitei obști. Gocimanul cel mare primea sarcina să globească cu 1 fl. de argint pe părinții pruncilor, între 6 și 12 ani, ce nu urmau școala. Părintele Gheorghe Neagovici cel Tânăr¹⁵⁶, făcea catehizarea, privegherea școlii revenind preotului Gheorghe Neagovici și lui Alexie Neagovici¹⁵⁷. În 3 iulie 1858¹⁵⁸ sub conducerea protopopului, aleșii *“în numele a toată obștea”*, care nu putea, după spusa acestora: *“de multe lipse a ne câștiga un învățător cultivat și legiuir”* și pentru a nu rămâne fără învățătură *“nevinovații prunci și prunce”*, au cerut parohilor locului să ia asupra-și această sarcină, pe timp de șase luni (cu plata de 60 fl. de la comunitatea satului). Au rămas în continuare, ca ajutor la privegherea școlii, cei mai sus numiți, Alexie¹⁵⁹ și Gheorghe Neagovici.

La Întorsură, ca și în alte așezări, au luat ființă fundații școlare în care intrau, de bună voie, creștini ce promiteau a contribui cu bucate. În darea de seamă, din 11 noiembrie 1864, a fondului școlar¹⁶⁰ erau îndemnați și alți poporeni să se înscrie: *“căci pentru binele, luminarea și fericirea tinerimii”* s-a înființat această fundație. În câțiva ani se va ajunge la 110 ferdele, ce vor constitui simbria învățătorului, renunțându-se atunci la *“aruncătura de 50 creițari”*. Cu același prilej a fost tocmir învățător Eoșeanu Dogariu, până la Sf. Gheorghe 1868, cu salariu de 50 cr., lemne și locuință. Peste zece ani, când în 11 sept. 1874 se face socoteala fondului¹⁶¹ (pe aproape un an din urmă), capitalul (de 777 fl. 65 cr.) era împărțit, pe lângă obligații cu doi giurați, la 43 de persoane. În oct. 1879, fondul școlar ajunsese la 1801 fl.r. 42 cr.¹⁶².

Învățământul românesc din Transilvania era îndrumat de Centru ecleziastic sibian, ce se străduia a face față atâtor forme de năpăstuire a acestuia. Cel de al doilea protocol, de la Întorsura Buzăului, ajuns în Arhiva națională¹⁶³, cumpărat de preotul paroh Gheorghe Neagovici, în 1835 iunie 26, fusese dedicat poruncilor împărătești, guberniale, eclesiastice¹⁶⁴.

La școale se refera circularul din 13 febr. 1839 transmis de la Sibiu, de directorul Moise

Fulea, tuturor protopopilor, privind formularele, rubricile acestora, ce trebuiau completate. În vederea *“unui plan de lipsă”* se cerea răspuns la următoarele întrebări: *“1. În ce sat se află școala făcută pe locul ecleji, în care sat ar fi loc bisericesc de a se putea ridica școală și în care sat locuiește dascălul pe moșie domnească, după care trebuie să facă slujbă domnească cu carul și cu mâinile și câte zile în săptămână ?; 2. lea Când s-ar milostivi domnul posesor pe dascălul să plătească acea slujbă, cu taxă de un galben și doi pe an, voire dascălul a plăti acea taxă, ca fiind scutit de slujbă domnească să poată sta de copii ai învăța?; 3. lea În satele unde locuiesc românii, amestecați cu unguri, papistași și calvini ori sași, dascălii acelor nații ce plată au? în moșie de arat, de fân sau în bucate și cine le dă acea simbrie? Domnii posesori sau părinții copiilor? Și lemnele trebuincioase pentru încălzitul școlii de unde le capătă?”*¹⁶⁵. Prin conținutul, în sine, întrebările vădesc, cu prisosință, starea de fapt a învățământului românesc din Transilvania. Pentru pagubele aduse școlii de revoluția pașoptistă este edificator circularul din 20 sept. 1849, către protopopi, al directorului Moise Fulea¹⁶⁶, prin care se cerea ca, fără pregetare: *“pe unde au mai rămas casele de școală ne arse de rebeli să se dregă și să se puie în stare bună de a se putea aduna pruncii... iar pe unde nu sunt, casa dascălului, au altă casă în sat să se caute și spre sfârșit să se întocmească, ca tinerii să se poată primi la învățătură”*. În ceea ce privește lemnul pentru școală, se însemna *“să se ceară de la tistia politicească a scaunului, de acolo să se dea de unde și dascălii altor nații cu noi împreună locuitori se încălzesc”*. Se cereau informații cu numărul pruncilor (de la 5 până la 13 ani), cauzele pentru care părinții nu-și trimit copii la școală (sărăcia)¹⁶⁷.

Spre sfârșitul secolului al XIX-lea împotrivirile față de școala românească au dat roade. În 1893, în centru comitatului Trei Scaune, doar la Dobolii de Jos mai exista școală românească grație preotului luptător Nicolae Puianu¹⁶⁸. Școlile supraviețuiseră în comunele de sub munte, în unele dintre ele, printre care și Întorsura Buzăului; acestea erau: *“cu câte două sau trei puteri didactice foarte bune”*¹⁶⁹. Era vremea când anonimul *“Buzăeanu”* afirma că Întorsura Buzăului: *“poate fi mândră cu școala sa și ce este mai de laudă s-a pregătit mai demult, din anii cei mai favorabili și și-a asigurat salariul învățătorului”*, locuitorii ne mai având de dat nici măcar *“un crucer”*¹⁷⁰. Era învățător pe atunci și Gheorghe Zaharia, om al satului¹⁷¹, marcantă

personalitate a învățământului românesc din Trei Scaune¹⁷².

Sentimentul de ajutorare a celor ajunși în necaz este înăscut în sufletul românului. Se bazau pe acesta și apelurile respective, de la Centru ecleziastic din Sibiu. În 1837 (adresa cu nr. 502) Episcopul Vasile Moga cerea protopopilor să strângă mile pe seama locuitorilor din Jimbor¹⁷³ cărora la 9 zile mai, acest an, noaptea, prin foc s-au păgubit¹⁷⁴. Spațiu, în aceste situații, nu se oprea la marginile transilvane. În 20 aprilie 1835: "*prin întâmplare de foc s-au mistuit orașul Lorinți*" din Moravia, Episcopia apelând la protopopi: "*să adune ajutoare după chipul obișnuit*"¹⁷⁵.

Din protocolul de porunci de la Întorsura ne vom opri asupra circularului de la Sibiu, dat ca urmare a decretului gubernial (nr. 1245, 17 aprilie 1848) de amânare a adunării nației române la Blaj: "*spre a se face legea împreună*", fixată pentru Duminica Tomii: "*ca nu cumva prin adunarea mai multor mii de oameni, partea cea mai mare nepricopsiți, să se tulbure pacea și liniștea de obște*". Protopopilor li se cerea să oprească pe toți subordonații: "*preoți și prin tranșii pe toți poporeanii a se aduna în despomenita duminică a Tomii la Blaj*". Fusese fixată, pentru adunare, duminica viitoare (15/3 mai 1848), protopopul având voie să ia cu sine din partea mirenească: "*pe cei mai pricepuți și mai deștepți*"¹⁷⁶.

La Întorsura Buzăului, protopopul Petru Pop paroh al Brețcului, a fost îndemnător și veghetor. A sfințit biserica nouă de piatră, în noiembrie 1836¹⁷⁷, a fost de față la dările de seamă, chezaș al cinstei acestora. În memoria acestui înfocat apărător al drepturilor legitime ale românilor, al celor din Trei Scaune¹⁷⁷, ne vom referi acum, la circulara acestuia către preoții din subordinea sa, privind "*vestea de bucurie mare*" a sfințirii Episcopului Andrei Șaguna¹⁷⁹. Petru Pop cerea fieștecăruia ca rugăciunile pentru vrednicul stăpân să nu țină "*numai din datorita cămării ci din suflete curate*". După cinci ani, în 1853, protopopul Petru Pop este destituit din funcția sa prin rezoluția lui Andrei Șaguna: "*sporirea învățaturii și ridicarea școalelor naționale numai prin armonie și înțelegere cu tistia mirenească se pot câștiga*"¹⁸⁰. Vom afla vreodată prin însemnări ulterior descoperite, dacă bucuria protopopului Petru Pop, la numirea Episcopului Andrei Șaguna, a fost umbrită prin înlăturarea sa din funcție?¹⁸¹ Fără îndoială, pe Andrei Șaguna la îndurcat sacrifi-

ciul pe care a fost nevoit să-l facă.

Părăsim informațiile de arhivă, referitoare la înălțarea bisericii din Întorsura Buzăului, trecând la cele pe care însăși ni le furnizează prin cercetare și cunoaștere. De dimensiuni apreciabile, pentru acea vreme, monumentul ce va rămâne istoriei¹⁸², înfățișează planul triconc, cu absidele poligonale, cu câte cinci laturi¹⁸³. Cu antică origine, răspândirea triconcului în spațiul ortodoxiei bizantine a constituit o operă misionară¹⁸⁴. La sud și nord de Carpați, planul este preluat, în secolul al XIV-lea, prin bisericile monahale ale lui Nicodim (Vodița și respectiv Prislopul). Vestigiile mănăstirii Vaca (Zarand) descoperite arheologic, atestă existența acestei înfățișări planimetrice și în secolul al XVI-lea. Ctitorul de la Mănăstirea Sâmbăta de Sus (Făgăraș) Voievodul Constantin Brâncoveanu, alege acest plan pentru biserica mănăstirească de aici, care nu este însă preluat în arhitectura transilvană. Secolul al XVIII-lea aduce triconcului o intensă frecvență, în Transilvania, determinată de rolul ctitoricesc al negustorului, fapt menționat mai sus¹⁸⁶. Întâlnit la biserica românească din Covasna (1797) planul este adaptat la Întorsura nu întâmplător, ci dirijat. Pornind, în 1835, la construirea bisericii: "*spre acest sfârșit, după plan dat înscris, au și tocmii zidarii...*"¹⁸⁷, iar în anul următor: "*la luna iunie după planul s-au și țircăluit și săpat fundamentul*"¹⁸⁸. Dacă în elevația navei regăsim bolta semicilindrică, penetrată deasupra ferestrelor¹⁸⁹ în acea a altarului o semicalotă¹⁹⁰, partea centrală a pridvorului este acoperită cu o cupolă pe pandantivi și arce dublouri, de certă influență muntenească¹⁹¹. Propunem până la o eventuală cercetare, că pridvorul cu clopotniță deasupra a fost, inițial, retras față de navă¹⁹², colateralele fiindu-i adăugate ulterior¹⁹³. Fațada părții centrale, inclusiv a turnului¹⁹⁴ este delimitată prin pilaștri semiangajați.

Pisania din altar (nord), din 1956, consemnează pictarea "*din nou*" a bisericii, mărțurie a decorației murale anterioare¹⁹⁵. Nu putem să nu observăm o respectare a iconografiei tradiționale, menționând în acest sens, reprezentările "*Deisis*" (Rugăciunea); Sfinții Împărați Constantin și Elena, din conca sudică. Nu s-au mai aflat nici icoanele, existente în 1868, cele opt împărătești (patru la femei, patru la bărbați) și alte 12 mici (poate prăznicare)¹⁹⁶.

Când obștea era copleșită de tristețe pentru părăginitul lăcaș de lemn, aceasta remarca: *"măcar că era pe dinlăuntru împodobit cu slujitori și preoți vrednici..."*¹⁹⁷. Aceștia erau duhovnicul Gheorghe Neagovici cel Bătrân și preotul Gheorghe Neagovici cel Tânăr. Seniorul este atestat preot aici, în 1805, sub numele de George Neaga, hirotonisit în 1801 la Arad¹⁹⁸, familia, sub nume variate, Neaga, Neagu¹⁹⁹, Neagoe²⁰⁰, înscriindu-se printre citorii localnici. Preotul tânăr Gheorghe Neagovici și-a început activitatea păstorească în 1830²⁰¹. Prin 1848-1849, protopopul Petru Pop cerând o conscripție cu numele gazdei, a soției, a pruncilor, exemplifica prin cazul preotului Gheorghe Neagovici, ce avea soție pe Maria și șase prunci (trei parte bărbătească, trei parte femeiască)²⁰². Unul dintre fii era Alexie, îndatorat în 1856 a veghea școala. În 1858, la Întorsura erau preoți Alexa Neagovici (paroh) și Gheorghe Neagovici, care primesc atunci ruga obștii de a le fi și învățători, ajutați de tinerii Alexa (fiul preotului Gheorghe) și de Gheorghe Neagovici²⁰³.

Preotul paroh Alexie Neagovici după o bogată activitate pastorală, școlară, culturală (implicat în organizarea cercurilor asociației Astra)²⁰⁴, își doarme veșnicia în preajma bise-

ricii, mormântul său (1826-1909), distingându-se de acelea ale multor Neagu, Neagovici (din cele două cimitire)²⁰⁵. Moise Neagovici *"dascăl și cantor"* la ridicarea bisericii de piatră, preotit curând după aceea, păstorește din 1840, la parohia Zagon, ca și la filia Păpăuți, unde era și în 1868²⁰⁶. Ieremia Neagovici, după rosturi scolare (învățător la Întorsura) este preotit din 1853 fiind preot la Aita Mare²⁰⁷. Acte de arhivă, consemnează strădaniile depuse pentru construirea în 1858-1859, a bisericii de zid: *"în locul celei de lemn care este de tot stricată"*²⁰⁸.

La Întorsura Buzăului *"cinstitul paroh"* și *"cinstita obște"* au fost două identități în una singură, nedespărțite în cuget, credinți și faptă. Întrebând protopopul cinstita obște dacă are ceva asupra preotului *"s-a declarat că nu are nimic"* asemenea, întrebând cinstitul paroh răspunsă: *"că nu are nimic asupra obștii"*²⁰⁹. În această unire s-a construit biserica, a înflorit școala.

Studiul nostru a îndeplinit după 165 de ani dorința celor de la Întorsura Buzăului: *"ca să se afle și la cei ce în urma noastră va rămâne spre pomenire și îndemnare întru asemenea a face"*²¹⁰.

NOTE

1. NICOLAE IORGA, *"Scrisori și inscripții ardeleni și maramureșene"*, II, București, 1906;
2. O succintă bibliografie a problemei la IOANA CRISTACHE - PANAIT, *"Circulația cărții bucureștene în Transilvania"*, București, 1998, p. 46, nota 1;
3. *Revista arhivelor*, nr. 1/1992 p. 29-33; IOANA CRISTACHE - PANAIT, *"O conscripție parțială din 1767 din fostul comitat al Târnavei"*, în ANGUSTIA, Sf. Gheorghe, nr. 3, 1998, p. 101; ANA GRAMA, *"Inventare cu bunuri ale comunităților românești ortodoxe din spațiul arcului intracarpatic în a doua jumătate a sec. XIX"*, în ANGUSTIA, nr. 4, 1999, p. 205;
4. VASILE LECHINȚAN, *"Aspecte inedite ale structurii confesionale românești din Scaunul Odorhei în ultimele decenii ale sec. XVIII"*, în ANGUSTIA, 3, 1998, p. 401-421; DAN BAIJU, *"Unele date și informații privind elementul românesc în Trei Scaune, consemnate în documente ale Patrimoniului Național"*, în Angustia, 3, 1998, p. 127-131;
5. ANA GRAMA, *"Documente arhivistice sibiene (1850-1870). Donații din țară și conflicte cu autoritățile locale în județul Covasna (1851-1859)"*, în ANGUSTIA, 1, 1996, p. 165-186; Idem, *"Protocoloale de porunci" din Budila și Borșneul Mic și valoarea "inscrisurilor" în viața satului românesc transilvănean (1780-1848)*, în ANGUSTIA, 3, 1998, p. 133-144; Idem, *"Inventare cu bunuri"*, p. 205-250; *Camina Muier*, *"Urme sigilure pe inventare de bunuri ale bisericilor ortodoxe din sud estul Transilvaniei"*, în ANGUSTIA, 4, 1999, p. 251-255;
6. ANA GRAMA, *"Inventare cu bunuri"*, p. 236. Ar fi de mare folos confruntarea stărilor despre cărți cu exemplarele pă-

- trate, amintite în literatura problemei, inclusiv de Lista cărților și perioadicele achiziționate în ultima perioadă de Filiala Arh. St. Covasna, din Buletin de Informare și documentare arhivistică, nr. I/1993, p. 40-41;
7. ANA GRAMA, *"Inventare"*, p. 229. Pentru această așezare a se vedea lucrarea: MARIA NEGREANU, *"Românii din Târgul Secuiesc și satele învecinate"*, după condica bisericii ortodoxe din Târgul Secuiesc, București, 1943;
8. ANA GRAMA, *op.cit.* p. 207;
9. Idem, *"Documente arhivistice"*, p. 172;
10. I. I. RUSSU, *"Les roumains et les sicules"*, Cluj-Napoca, 1998, p. 192;
11. ANA GRAMA, *"Inventare cu bunuri"*, p. 232;
12. Idem, p. 216-217;
13. Se identifică, desigur cu cele două protocoale necercetate, transferate de la Biblioteca Academiei Române, la care face respectiva referire ANA GRAMA în *"Protocoloale de porunci"*, p. 225, nr. 6;
14. Biserica Sfântu Gheorghe a fost cercetată în 4-5 august 1999;
15. I. I. RUSSU, *op. cit.*, p. 235-236;
16. Idem, p. 253;
17. IOANA CRISTACHE - PANAIT, *"Considerații privind arhitectura românească de zid din Transilvania, sec. XVIII"*, în Bulet. Mon. Ist. 2, 1973, p. 37 și următoarele;
18. Idem, p. 37-40; Idem, *"Monumentele românești din Săcele"*, în Mon. Ist. Sudii și lucrări de restaurare, București, 1968, p. 72-93; IOAN LĂCĂTUȘU, *"Identitate și cultură la românii din Secuime"*, Cluj-Napoca, 1995, p. 109;

19. Ibidem;
20. V. LECHINTAN, OC. GR. ZEGREANU, "Corespondența de la românii din Secuime", în "Gazeta Transilvaniei" din 1899, în Angustia, 3, 1998, p. 153-154;
21. ANA GRAMA, *Inventare*, p. 236;
22. IOANA CRISTACHE-PANAIT, *Prezența cărții vechi românești în sud-estul Transilvaniei, Semnificații istorice*, în Angustia, 1, 1996, p. 143;
23. Idem, *Considerații privind...*, p. 37;
24. Ibidem;
25. Idem, *Monumentele românești din Săcele*, p. 76-77;
26. Idem, *Considerații privind...*, p. 38;
27. ANA GRAMA, *Inventare cu bunurile*, p. 236;
28. IOAN LĂCĂTUȘU, *op.cit.* p. 109;
29. IOANA CRISTACHE-PANAIT, *Contribuții privind...*, p. 38;
30. În 1850 la Întorsura Buzăului, proporția românilor era de 99,5 procente ce scade foarte puțin, până în 1992, când se înregistrează 98,9 români, 1,0 maghiari, cf. TRAIAN ROTARIU, MARIA SEMENIUC, MEZEI ELEMER, *Evoluția structurii etnice și confesionale a populației județului Covasna între 1850 și 1992*, în Angustia, 1, 1996, p. 280-285. În cimitirele de la Întorsura Buzăului, întâlnim pe cruci nume maghiare sau maghiarizate: Bokor, Hári, Lukeria (1873-1952), Mikola, Imr., Peter Iano, Soós Fülöp Jenő (1909-1979), Szabó István, Nagy Catalina, Tóth Emeric.
31. V. LECHINTAN, OC. GR. ZEGREANU, *Corespondență de la românii din Secuime*, în "Gazeta Transilvaniei" din 1889, în Angustia, 2, 1997, p. 326;
32. PAVEL BINDER, *Date geografice referitoare la pasurile și plaiurile transcarpatice din Județul Covasna*, în "Aluta", Muzeul Sf. Gheorghe, 1972; I. SOMEȘAN, E. MICU, V. POP, *Depresiunea Întorsurii Buzăului*, Brașov, 1947; VASILE ARTEMIE, *Țara Buzaielor, vatră de istorie*, în Cuvântul Nou, nr.45, Sf. Gheorghe;
33. În Dicționar istoric, are o primă semnalare la 1839 (cf. C. SUCIU, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, vol.I, București, 1967, p. 313; Pentru Sita și Vama Buzăului datele importante se suprapun, respectiv 1533, 1721 (cf. C. SUCIU, *op.cit.* vol II, p. 123, 236) sinonimia denumirii lor - Boza, Bodza, a putut crea confuzii;
34. VIRGIL CIOBANU, *Statistica românilor ardeleni din anii 1760-1762*, în An. Inst. De Ist. Naț., III, Cluj, 1926, p. 678-680;
35. Arh. Naț. mss. 1423, f. 2 v., 3 (textul a fost transcris în protocol în 1834);
36. MATEI VOILEANU, *Contribuțiune la istoria bisericească din Ardeal*, Sibiu, 1928, p. 190;
37. Descifrarea trebuie reluată, nefăcându-se în condițiile necesare, în turn fiind întuneric, slovele au fost doar urmărite prin pipăire;
38. Mss. 1423, f. 3;
39. Ibidem, f. 3 v;
40. Ibidem;
41. În lista ctitorilor, arderea varului socotit la 25 fl. (cf. Ibidem f.11 v.);
42. Ibidem, f. 4 și v;
43. IOAN RANCA, *Românii din Scaunele Secuiești în antroponomia din conscripții*, vol. I (Sc. Mureș), Cluj-Napoca, 1995, p.190, 199; Idem, vol. II, *Scaunul Ciuc, Giurgeu, Cașin*, Tg. Mureș, 1997, p. 4, 46;
44. Satele cu numele de Tompa, în Hunedoara, Alba, Mureș (cf. C. SUCIU, *op.cit* II), București 1968, p. 71, 196;
45. Hram ulterior înlocuit cu acela în numele Sf. Gheorghe (posibil pentru comunitatea de nume a celor doi preoți Neagoviei. O fi fost dat cu prilejul sfințirii, nu știm, apare în acest hram în darea de seamă din 6 feb. 1854 (pe perioada 1850 - 1854), cf. Mss. cit. f. 24;
46. Mss. cit. f. 5;
47. Ibidem;
48. ANA GRAMA, *Inventare cu bunuri*, p. 210-211;
49. Ibidem, p. 212;
50. Ibidem, p. 236;
51. Ibidem, p. 211;
52. I. I. RUSSU, *op. cit.*, p. 237 (biserica de piatră a fost construită la vale în 1821), locul fiindu-i dăruit de negustorii Evghenie Ion și Iordan Zaharie (cf. ANA GRAMA, *op. cit.* p. 211). Amintim că la 1761, Bucov înregistra la Hăghig 100 de familii românești (cf. V. CIOBANU, *op.cit.*, p. 628);
53. Ibidem, p. 209 (În 1868 se hotărâse legarea bisericii, care avea boltitura crăpată în două, cf. Ibidem, p. 215);
54. IOAN RANCA, *op.cit.*, I, p. 55, 105, 109, 151, 169, 219;
55. Idem, *op.cit.*, vol II, p. 11, 105;
56. ȘTEFAN PASCU, *Voievodatul Transilvaniei, vol. I*, Cluj-Napoca, 1979, p. 430-431;
57. În inscripția bisericii de piatră din 1815 (cf. IOANA CRISTACHE-PANAIT, *Arhitectura de lemn a județului Hunedoara*, sub tipar);
58. Ibidem;
59. C. SUCIU, *op. cit.*, I, p. 423 (Nemeșești);
60. Ibidem, p. 262 (Jinta, Nemeș Giantă);
61. Ibidem, p. 143 (Chesau, Nemes Keszer, Olah Keszi);
62. Ibidem, p. 115;
63. Ibidem, p.219;
64. Ibidem, p.423;
65. Trei Scaune;
66. Mss. 1423, f. 5 v;
67. Ibidem, f. 7;
68. Ibidem, f. 7 v. - 10 v;
69. Ibidem, f. 11 v. - 19;
70. Ibidem, f. 19, 19 v;
71. Ibidem f. 20 v., 21 (se menționa faptul că nu mai sunt bani);
72. Ibidem, f. 22 v;
73. Sat, com. Tăgălungeni, județul Brașov;
74. O mărturie în plus pentru prezența dincoace de munți a celor din sud-estul Transilvaniei. În același sens se adaugă și informația din 1868 către Consistoriul de la Sibiu, că nu s-au ținut sinoadele parohiale la Brețcu, Capa Mărtănuș, Poiana Sărată, din pricină că mai mulți membri sinodali sunt economi de oi risipiți prin România (cf. ANA GRAMA, *Inventare*, p. 27). În același an, de la Mărtănuș se cerea, și cu învoirea celorlalți cinstiți confrați din Trei Scaune mai ales a celor din Brețcu, Poiana și Covasna, modificarea datei examenelor, căci la cea fixată: "sunt toți în Moldova și România, la vite", (cf. Ibidem, p. 219);
75. Mss. 1423, f. 5 v;
76. Ibidem, f. 7 v;
77. Ibidem, f. 22 v;
78. Ibidem, f. 3 v., 23; f. 9 v;
79. Ibidem, f. 7 v. (au plătit pentru țigla 100 fl.r);
80. Ibidem, f. 7 v;
81. ANA GRAMA, *op. cit.*, p. 238 (Filip Soio ? și urmașii săi din Brașov);
82. Negustorii George Ioan și Vasile Petcu (cf. Ibidem, p.237);
83. IOAN LĂCĂTUȘU, *op. cit.*, p. 109;
84. V. LECHINTAN, OC. GR. ZEGREANU, *Corespondență, 1889*, p. 322;
85. Mss. cit., f. 11 v;
86. Orașul Săcele de lângă Brașov, constituit din satele: Baciuc, Cernat, Turcheș, Satlung;
87. Mss. cit., f. 8-10 v. (suma tuturor celor străini din prima etapă totalizând 1171 fl.r., daniile pornind de la 15 creștari);
88. Ibidem, f. 22 v. (suma totală fiind de 105 fl., 50 cr.);
89. IOANA CRISTACHE-PANAIT, *Monumentele românești din*

- Săcele, p. 89-93;
 90. Mss. cit. f. 9 v;
 91. Ibidem f. 8 v;
 92. Ibidem, f. 22 v. (mai sunt nominalizați văduva Moise Părvu cu fiul său și Nicolae Părvu);
 93. ANA GRAMA, *Inventare*, p. 230 (unde a ctitorit împreună cu Cosma Bercaru);
 94. Ibidem, f. 9-10, 22;
 95. PETRE STRĂCHINARU, *Biserica Adormirea Maicii Domnului din Dobârlău* (pliant), Sf. Gheorghe, 1998;
 96. Mss. cit. f. 10, 23;
 97. ANA GRAMA, *Inventare*, p. 237;
 98. Mss. cit. f. 8 v., 22;
 99. Ibidem f. 9, 22 v;
 100. IOANA CRISTACHE-PANAIT, *L'Architecture en bois et l'art Européen*, în *Revue roumaine d'histoire de l'art*, tom XXV (1988), p. 25;
 101. Menționează că scrie cu mintea întreagă, ceea ce poate însemna că era vârstnic;
 102. ILIE CORFUS, *Însemnări de demult*, Iași, 1975, p. 153;
 103. IOANA CRISTACHE-PANAIT, *Monumentele românești din Săcele*, p. 74;
 104. Ibidem, p. 85-86;
 105. IORDAN TACU, *Predealul cu împrejurimile*, București, 1927, p. 69-79;
 106. Mss. cit. f. 9 v;
 107. ANA GRAMA, *op.cit.* p. 238;
 108. Mss. cit. f. 11 v. - 19 (în realitate sunt 180 persoane, două numere fiind triplate);
 109. Suma totalizată fiind de 1373 fl.r., 21 crețari;
 110. Care posibil nu s-au mai păstrat fiind distruse la revoluție (1848);
 111. Mss. cit. f. 22 și v;
 112. Botaș, Bordaș, Bădârcea, Beldeanu, Bocarne, Bologa, Borcea, Bran, Brumar, Chiper, Chirilaș, Ciobanu, Coles, Drăgulin, Filofie, Florei, Floroian, Gabor, Găvăneci, Găitan, Hermeneanu, Hosu, Iagăr, Moise, Șelaru, Timaru;
 113. Cel din preajma bisericii și cel de pe Str. Mihai Viteazu, ambele existente la 1868, primul de 639 stânjeni pătrați, iar celălalt de 1000 stj. (cf. ANA GRAMA, *Inventare*, p. 223);
 114. Mss. cit., f. 25 v;
 115. Cu 14 reprezentanți: (Dumitru, Gheorghe, Ioan, Gheorghe junior, Ioan Ion, Ioan Lazăr, Lazăr, Moise, Niculae, Niculae, Ioan Niculae Lazăr, Niculae Stanciu, Toma, Vasile Toma (Ibidem, f. 13-18);
 116. Cu nouă prezențe: Achim, Văduva Maria lui Bucur, încă o văduvă cu același nume, David, Gheorghe, Ioan, Bucur Nicolae, Petre (Gheorghe Baci Petre, fiind numele inițial);
 117. Mai adăugăm aici: Dascălu, Gociman, Huneu, Marin, Călcioi, Crăciun, Linsu, Lițoi, Sporea, Stanciu, Medrea, Mitrofan, Zaharia, Anghelușan, Balcu, Bobeș, Boita, Botiș, Bucur, Budileanu, Burcuș, Cărbunaru, Chelman, Ciobanu, Cojocar, Zagăr-Contran, Dăbârlingeanu, Dima, Direguț, Dițoi, Dobran, Dobrescu, Dobrinaș, Dragomir, Ene, Filip, Frateș, Găureanu, Ghidanu, Glăjilă, Iliaie, Joga, Luca, Magdalinu, Mazăre, Moraru, Martaloi, Neagoe, Părvu, Pătrunjel, Pitiliga, Podaru, Șandru, Solomon, Șerban, Tătaru, Telega, Tudorache, Todorean, Tolea, Treacbunoaie, Țuglea, Vasilonic, Zărnescu, Socu (Suci), Șerbeni, Săccleanu, Ilarion Călugăru;
 118. Remarcăm nume frecvente în Scaunele Secuiești, cum rezultă din Conscriptii (cf. IOAN RANCU, *op.cit.* I, p. 312 - Pop, Popa, Popovici -; vol II, p. 262 - index);
 119. În același sens putem da un exemplu din Pădureni. La lășdău se păstra o casă veche a lui Popa Dumitru-Popieș.
 120. Suma totală, ce apare în protocol strănsă de la acestia este de 2806 fl.r. și 48 cr;
 121. Este data pe care parohia ar trebui să o aibă în vedere, la socotirea vârstei bisericii;
 122. Mss. cit., f. 6 v;
 123. IOANA CRISTACHE-PANAIT, *Obștea transilvană ctitor de cultură și de artă (secolul al XVIII-lea)*, în *Rev. Mon. Ist.*, 1-2, 1996, p. 27-39;
 124. ANA GRAMA, *Inventare*, p. 229;
 125. Darea de seamă din 1/13 mai la care s-a făcut deja referiri, dată de gocimanul Nicolae Cârstea, în casa parohială (cf. Mss. cit., f. 22 v., 23 v.);
 126. Ibidem, f. 24 v;
 127. Ibidem, f. 24;
 128. Ibidem, f. 24 v., 25 v., 26 v;
 129. Este posibil să se fi avut în vedere comunitatea de nume a preoților Neagovici, cu acest Mucenic, la alegerea hramului;
 130. I. LĂCĂTUȘU, *op.cit.*, p. 41-42;
 131. EMIL BURLACU, *Despre refugiații transilvăneni primiți de Țara Românească în anii 1848-1849*, în *Angustia*, 4, 1999, p. 201-203 (este amintită și o listă cu numele celor din Întorsură, dar ea nu se găsește la dosar);
 132. Arh. Naț. Minist. Instr. și cultelor, 1830/1851, f. 1.
 133. Conținutul memoriului (Ibidem f. 4 v., 5) merită a fi integral publicat, de nu va fi fost, fapt de care nu avem cunoștință;
 134. Ibidem, f. 5;
 135. ANA GRAMA, *Documente arhivistice*, p. 180-182;
 136. ANA GRAMA, *Inventare*, p. 237;
 137. Mss. cit., f. 25;
 138. Ibidem, f. 24;
 139. Statistica de la 1805 înscrisa 44 familii (cf. M. VOILEANU, *op. cit.* p. 190) cifră pe care o apreciem a nu fi cea reală. În 1857 se înregistrau 1238 ortodocși și 45 greco-catolici (cf. *Recensământul din 1857*, Cluj-Napoca, 1996, p. 95). În același an conscripția religioasă înscrisa 1350 suflete ortodoxe (cf. ANA GRAMA, *Surse ecclesiastice*, p. 138). În 1868, după inventarul parohiei, numărul sufletelor era de 1512 (cf. ANA GRAMA, *Inventare*, p. 231);
 140. Mss. cit. f. 3;
 141. Darea de seamă din 10 ian. 1856 surprinde momentul ridicării, în turn, a clopotelor pentru care: "la cârciumă s-au făcut chibzuiala", aldămașul cumpărat, 4 fl.r., 57 cr. (cf. Ibidem, f.27);
 142. ANA GRAMA, *Inventare*, p. 233;
 143. Mss. cit., f. 26-59;
 144. Ibidem, f. 38 v;
 145. Ibidem, f. 39;
 146. Ibidem, f. 53 v;
 147. Ibidem, f. 5;
 148. Ibidem, f. 24 v.;
 149. ANA GRAMA, *Inventare*, p. 222;
 150. Mss. cit. f. 11, 14, 15 v;
 151. Ibidem, f. 3 v;
 152. Între ctitorii locali este înscris Andrei Frateș, cu suma de 14 fl.r., 40 cr. (cf. Ibidem, f. 16 v.);
 153. ANA GRAMA, *Inventare*, p. 233;
 154. Mss. cit. f. 26;
 155. Fără îndoială, un zugrav local, din cunoscuta familie Niță;
 156. A treia generație;
 157. Mss. cit., f. 29 v;
 158. Ibidem, f. 32 v;
 159. Alexie era fiul parohului Gheorghe Neagovici;
 160. Ibidem, f. 41 (dare de seamă semnată de protopopul Ioan Petricu și de parohul Alexie Neagovici);
 161. Ibidem, f. 45 v. (sub semnătura protopopului Spiridon Demian și a parohului Alexie Neagovici);

162. Ibidem, f. 52 v;
163. Mss. 1424;
164. În cuprinsul acestuia, se constată nerespectarea cronologiei, dovadă că actele au fost transcrise dintr-un tom, după un anume criteriu;
165. Ibidem, f. 35, 36;
166. Ibidem f. 1 v., 2;
167. Alte circulare nu mai sunt, ultima însemnare din protocol fiind din 8 oct. 1859 (Ibidem, f. 90). Circularele sibiene s-au înmulțit, rubricile s-au diversificat (cf. ANA GRAMA, *Surse ecclesiastice*, p. 136);
168. OVIDIU MUNTEAN, *Despre situația învățământului românesc din comitatul Trei Scaune la sfârșitul secolului al XIX-lea*, în *Angustia*, 1, 1996, p. 206; V. LECHINTAN, O. GR. ZEGREANU, *op.cit.* 1899, p. 153-155;
169. OVIDIU MUNTEAN, *op.cit.*, p. 207;
170. V. LECHINTAN, O. GR. ZEGREANU, *op.cit.*, 1889, p. 326-337;
171. Înaintașii familiei sale apoi printre ctitorii bisericii: Dumitru Zaharia, Văduva Bucura Zaharia;
172. I. LĂCĂTUȘU, *op.cit.*, p. 12, 81, 95, 224; Idem, *Învățătorul Gheorghe Zaharia*, în "Cuvântul Nou", an IV, Sf. Gheorghe, 31 ian. 1995;
173. Sat, com. Homorod, jud. Brașov;
174. Mss. 1424, f. 28;
175. Ibidem, f. 6 v., 7;
176. Ibidem, f. 82 v. (La semnăturile celor de la Consistoriu Sibian, se menționează că Episcopul nu a fost de față);
177. Dată ce trebuie respectată ca vârstă a bisericii Sf. Gheorghe;
178. I. LĂCĂTUȘU, *op.cit.*, p. 42-43; ANA GRAMA, *Petru Pop luptător pentru supraviețuirea românilor din fostul județ Trei Scaune*, în *Îndrumător bisericesc*, Sibiu, 1991;
179. Mss. 1424, f. 82 v., 83;
180. I. Lăcătușu, *Identitate și cultură*, p. 169-170;
181. Preotul Petru Pop și după destituirea sa, a luptat pe căile sale pentru drepturile românilor, altfel nu ne-am justifica suprimarea sa fizică, la 14 oct. 1869 "lovit de cățani" (cf. I. LĂCĂTUȘU, *op.cit.*, p. 204);
182. În apropiere, pe Str. Mihai Viteazu este în construcție biserica nouă, adevărată catedrală;
183. Nava măsoară 13 m/8,30 m; absida altarului are laturile între 1,87 m-3,47 m; iar cele laterale (horele) între 1,23 m-1,90 m;
184. RĂZVAN THEODORESCU, *A propos de l'architecture du sud-est européen du haut moyen âge*, în *Romains et balkaniques dans la civilisation sud-est européenne*, București, 1999, p. 163-175;
185. ADRIAN ANDREI RUSSU, *Mănăstirea Vaca*, în *Renovația*, Dir. Mon. Ist., nr. 9, 10 aug. 1991;
186. IOANA CRISTACHE-PANAIT, *Monumentele românești din Săcele*, p. 74-93; Idem, *Considerații privind arhitectura românească de zid*, p. 37-38;
187. Mss. 1423, f. 4;
188. Ibidem, f. 5;
189. Câte una la absidele laterale și câte trei (nord sud) la navă (partea de jos, a ferestrelor, cu evazarea țesită);
190. Cu marcarea, prin muchii, a laturilor de est, de la registrul de naștere al boltii;
191. IOANA CRISTACHE-PANAIT, *Considerații*, p. 37-40;
192. După modelul celui de la Valea Mare (1796);
193. Se constată nișele provenite din arcurile dublon. Cele două trane acoperite cu un fel de á vela, vădesc stângăcii de execuție;
194. Scund, ziduri groase cu o singură deschidere, spre vest;
195. Și pictura lui Iosif Vasu a fost curățată;
196. A se vedea nr. 142;
197. Mss. 1423, f. 3;
198. MATEI VOILEANU, *op. cit.*, p. 90-91;
199. Ioan Neagu (doi sub acest nume), Gheorghe Neagu junior;
200. Gheorghe Neagoe;
201. CARMINA MAIOR, *op.cit.*, p. 251 (fiind paroh și în 1859);
202. Mss. 1424, f. 87 v., 88;
203. Mss. 1423, f. 32 v.-33;
204. I. LĂCĂTUȘU, *op.cit.*, p. 219-220;
205. În cimitirul de pe Str. Mihai Viteazu este mormântul "Văduvei E. Neagovici" (n. 1881- d. 1947) și al norei sale Suzana Neagovici (1907-1988). Nu a avut șansa a fi așezat printre neamuri preotul Aurel Neagovici, mort la canalul Dunăre-Marea Neagră, figură senină, luminoasă, așa cum reiese din portretul aflat în casa parohială;
206. CARMINA MAIOR, *op.cit.*, p. 251; ANA GRAMA, *Inventare*, p. 225;
207. A fost preot și la Belin (cf. CRISTIAN CRIȘAN, *Mențiuni documentare cu privire la istoricul unor biserici ortodoxe din zona Baraolt*, în *Angustia*, 4, 1999, p. 304;
208. ANA GRAMA, *Documente ecclesiastice*, p. 180-182;
209. Mss. 1423, f. 24 v;
210. Ibidem, f. 7.

ABSTRACT

Întorsura Buzăului. The Construction of the "Sfântu Gheorghe" Church. Historical and Artistic Implications.

Based on unpublished archive documents and on a minute field research, the study actually presents a micromonography of the Sfântu Gheorghe Church from Întorsura Buzăului and of the parochial community which built it. The article reconstructs the aspects referring to the spiritual and cultural life of the place, the activity of the local leaders, the confessional teaching system, the solidarity of the Romanian communities situated on both sides of the Carpathians and the relationships with the laic and confessional authorities.

Cercetător Dr. Ioana Cristache Panait
Institutul de Istorie a Artei, București, Calca Victoriei, nr. 196
Tel. 01.4131979 (domiciliu)

Incitarea secuilor prin presa maghiară din Cluj și Debrețin la 1848-1849

În abordarea istorică a Revoluției Române de la 1848-1849 din Transilvania este necesară și o privire de perspectivă asupra rolurilor pe care l-au jucat apelurile, manifestele, ideile, conceptele și (re)sentimentele exprimate și vehiculate în tabăra adversă și care au un rol incitator și distructiv, ducând la transformarea unor mase de oameni pașnici în gloate puse pe jafuri, prăzi, ucideri și „tăciunării” – cum le zicea Barițiu, ducând la incendieri și distrugerii de case, averi, chiar sate întregi. Se cunoaște, de exemplu, rolul nefast pe care l-a jucat Berzenczei László¹ în adunarea de la Lutița, pe care a transformat-o într-o oaste cu aspect barbar, ca în timpul cruciaților – iarăși expresia lui Barițiu. Și ceea ce a urmat se cunoaște: din 21 octombrie până la 16 decembrie 1848 peste o sută de sate românești și săsești au fost devastate și arse și mulți oameni nevinovați – români și sași - au fost uciși². Această gloată, transformată într-o masă atât de barbară de ideile lui Berzenczei și ale lui Gál Sándor³, dar și ale altor unguri care și-au asumat rolul de conducători kossuthiști, era într-atât de fanatizată încât considera că participă la un act de justiție. Se crease psihoza că românii se pregătesc în comitate să pustiască maghiarimea și „nu se poate ști minutul când se ordonă pornirea taberei” în acest scop, „de aceea maghiarii din comitate se refugiază și se tem de viața și avutul că vor fi atacate și pustiite” – se spune în scrisoarea adresată „adunării naționale secuiești” la 10 octombrie 1848 de către Groisz Gustav, judele prim al Clujului și de către Kenyeres Károly, în numele comunității orașului liber regesc Cluj. Ei se mai plâneau despre „pericolul din partea colonelului Urban⁴ din Năsăud” (de la Regimentul al II-lea românesc de graniță), care ar fi în solda „Camarilei de la Viena”, și de pericolul din partea „românilor instigați”, care-și pregătesc lănci în comitate, iar „armatu de rând nu este prea multă în zonă și atât cât este nu te poți baza pe ea”. Astfel cerea ajutorul secuilor⁵.

Firește că nu se voia o înțelegere, ci o confruntare, prin forța armelor, cu românii, care nu acceptau nici decum ideea de stat ungar în Transilvania. Mai mult chiar, fanatizarea era atât de criminală încât se voia exterminarea românilor sau cel puțin micșorarea numărului lor.

Un rol nefast pentru acei ani l-au avut, tot în partea adversă, și apelurile, manifestele, ideile, conceptele și resentimentele vehiculate în presa maghiară de la Cluj și Debrețin (unde era refugiat guvernul Kossuth), adresate secuilor, pentru a-i incita mereu contra românilor, dar și a sașilor, sârbilor și croaților. „*Patria maghiară e în pericol, dușmanii noștri au ca țel stărpirea nației maghiare*” – se spunea în proclamația *Apel către națiunea secuiască* a lui Csány⁶, comisar al lui Kossuth, document publicat în gazeta „*Honvéd*”⁷ de la Cluj, la 15 februarie 1849. „*Tălharii români și sârbiucid în patria noastră pe maghiari, dar acest fapt nu se întâmplă într-o asemenea măsură ca în Ardeal. Sârbii îiucid cu o neîndurare înfricoșătoare pe frații noștri, ne prefac în cenușă și ne tilheresc orașele înfloritoare și pe locuitorii de aici îiucid. Au trecut turcii, tătarii, peste sârmana noastră țară mult încercată, dar o asemenea neîndurare nu s-a mai văzut*”⁸. Csány spunea toate acestea după ce au avut loc neîndurătoarele atrocități comise în toamna anului precedent contra românilor la Mihalt, Luna, ori cu ocazia invaziei barbare de după momentul Lutița etc.

În numărul din 5 februarie 1849 al aceleiași gazete clujene, Székely Ádám, căpitan în Batalionul 1 Vânători, semna un apel *Către toți locuitorii din ținutul secuiesc* la fel de incitator și în același ton al confruntării sângeroase și nu al înțelegerii. „*A bătut ceasul pericolului care planează deasupra țării noastre – spune el pe un ton dramatic spectaculos. Stăm pe marginea mormântului unei dulci mame care întinde spre noi mâna-i cu inima frântă. Ați văzut urmele salbutice ale soldaților (imperiali) jefuitori printre*

ruinele localităților incendiate; ați auzit horcșitul de moarte al rudelor noastre ucise, sugrumate, și ați lăsat nepedepsite furiile sălbatice ale cetelor care trec. Este pângărită mândria națiunii secuiești pe care s-au sprijinit prietenii libertății, pentru că voi nu ați oprit infama distrugere(...) Sus, voi, bărbați puternici! Sus, voi, rudele noastre, secui! Scâlțați fiarele voastre în balta de sânge care spală petele libertății noastre(...) Sus, voi, copiii camarazilor viteji ai lui Racoczy Ferenc⁹, sus, sus, la bătaie(...). Până când trăiește între voi dușmanul care urzește contra voastră. Sus, la arme! În numele libertății! Amintiți-vă de Siculeni (Madéfalva)¹⁰ și de toți acei ucigași ai Casei de Austria, care au vărsat sângele taților noștri nerăzbunați". Se mai îndeamnă la luptă cu alternativa extrem de sumbră a „stărpirii națiunii” lor, a secuilor, a interzicerii vorbirii limbii materne, a interzicerii portului lor secuiesc. „Dar ce mai așteptați de la Casa de Austria de acum încolo? – spune el în continuare. Mizerie și nevoi pe care nu le veți putea suporta: Sclavia și tirania pe care a pus-o pe oamenii noștri prin legile-i seculare după bunul plac?! Închisoarea în adâncul căreia, în putreziciune, vă va cădea carnea de pe oase?! Și de asuprire, așa cum nu s-a mai pomenit vreodată pe pământul Europei! Acestea vor fi urmate inevitabil de stărpirea națiunii voastre. Vi se va interzice vorbirea limbii voastre, vă vor dezbrăca de portul vostru”¹¹. Firește că aceeași perspectivă sumbră nu era văzută și pentru națiunea română, care după secole de asuprire nemaiîntâlnite pe pământul Europei, își apăra eroic ființa națională în Apuseni, în luptele grănicerilor români născuți, a celor din Orlat și din Banat.

Comisarul guvernamental Csány László mai publica un *Apel către națiunea secuiască* în gazeta clujeană „Honvéd” la 7 februarie 1849, apel semnat la 6 februarie 1849, prin care el mulțumește secuilor „în numele patriei”, incitându-i din nou: „Sus, în masă, viteji ai națiunii secuiești. Frații voștri sunt crunt măcelăriți, rudele voastre, sângele vostru rabdă cea mai cumplită mizerie. Orașele și satele noastre sunt prefăcute în cenușă. Mășăluții alături de generalul Bem, acest erou al libertății, care a venit din patria lui îndepărtată pentru a se sacrifica pentru noi. Trebuie cu noi să ne ridicăm la luptă și să ne sacrificăm. Sus, să ne grăbim spre Sibiu cu să zdrobim capul șarpelui!”.

Acest personaj nefast al istoriei Revoluției Române de la 1848, care a fost Csány László, mai afirma în același *Apel către nați-*

unea secuiască din 6 februarie 1849 că „Regele, care a jurat că va apăra libertatea, după numai câteva luni îi sprijină cu armata sa pe ucigașii sârbi, croați și români, nu numai în ceea ce privește jefuirea de libertate, ci și pentru exterminarea neamului unguresc, care atât de des a apărât coroana casei domnitoare”¹².

În gazeta „Közlöny”¹³ de la Debrețin se publica și un apel către secui al generalului Bem, din 22 februarie 1849, dat în Mediaș, în care „eroul libertății ungurești”, neînțelegând cauza românească și fiind în solda ideii de stat ungar extins peste granițele etnice ale maghiarimii, jignește poporul român: „Trebuie să ne străduim – spune el secuilor – să ne asigurăm hotarele dinspre Bucovina pentru că poporul român este infidel. Eu le-am acordat (românilor) amnistie generală dar acei care au fost izgoniți din țară împreună cu Urban nu s-au întors¹⁴, iar cei acre au rămas în interiorul țării s-au înțeles cu dușmanii”¹⁵. Spune acestea după ce le mulțumește secuilor „în numele poporului ungar (al lui Kossuth) și al libertății”. A cui libertate, este ușor de ghicit, el vorbind de libertatea maghiară, așa cum a fost ea înțeleasă de Kossuth, inclusiv prin terorism contra românilor, sașilor, croaților, sârbilor și a altor popoare.

Un alt apel incitator este făcut „Către națiunea secuiască” de către Fábrián Dani, deputat de Târgu Secuiesc, apel publicat în „Közlöny” de la Debrețin în 20 februarie 1849 și reluat de „Honvéd” din Cluj la 24 februarie 1849.

„Credeți – spune el – că pe culmile încoronate de brazi va fi salvată existența voastră națională de către oastea imperială și de hoardele ucigașe și jefuitoare românești și secuiești? Ori credeți că purtându-vă bine cu ei se vor mulțumi cu sângele vărsat până acum și cu pământul hrănit cu cadavrele ungarilor uciși? Credeți că puteți să lăsați din mâinile voastre armele, tunurile din orașe, echipamentele militare, etc. Sunteți fără de minte dacă credeți asta (...) Sus pe cai, să vă înarmați; grăbiți-vă să intrați în oastea lui Bem în interesul maghiarimii. În câteva zile este gata victoria și pe urmă puteți să vă odihniți în liniște, în libertate (...). Șarpele care pânzește libertatea noastră vă este cunoscut. Capul lui se află la Sibiu, acela trebuie să-l distrugeți și astfel calomniile ivite din trădarea românilor și sașilor vor dispărea până la apusul soarelui. Dar până când acel șarpe trăiește, până atunci nu se va pune capăt vărsării de sânge în Ardeal, nu vor

înceta vărsările de sânge, tălhăriile și incendiile”.

Se atribuia astfel, în mod nedrept și cu fanatism responsabilitatea pentru vărsările de sânge din țară taberei românilor și sașilor.

“Sus, mai strig odată nație secuiască cu putere uriașă – continuă el cu emfază. Pornește ca o piatră căzută din vârful unei stânci (...). Vă rog, în numele lui Dumnezeu și al patriei, nu credeți nimănui care vă rețin din drumul vostru, căci acela este ori neputincios, ori e trădător care se întovărășește cu trădătorul Ardealului, Puchner¹⁶ și vrea să dea faliment sfânta cauză națională (...). Amintiți-vă de maiorul Balázs¹⁷ și condamnați la moarte pe trădător (...). Dușmanii noștri vor râde batjocoritor deasupra cadavrelor voastre, să tulbure chiar și somnul morții, iar națiunile or să strige milenii de-a rândul că sunteți cu sufletele mici (...). Și fără voi Ungaria este destul de tare ca să vă sfârșame capul zmeului reacționar, însă mai târziu cu câteva luni și dacă așa ceva se va întâmpla nu vă veți putea întâlni, fără a roși de rușine, cu orice ungur onest. Grăbiți-vă să fiți cu sufletul la altarul patriei, să fiți părtași la lauda victoriei și la binecuvântarea păcii. Nu, pe Dumnezeul meu, aceasta nu se poate. Nu se pot crește astfel de progenituri ale lui Attila care a cucerit lumea. Deci, sus, secuilor! Dumnezeu să te binecuvânteze în această viață și pe copiii tăi în măsura în care iubești patria liberă și participi la salvarea ei”¹⁸.

Sunt câteva din apelurile incitatoare adresate secuilor prin presa maghiară din Cluj și Debrețin, folosindu-se cuvinte emfatice care să acopere realitatea tragică, deloc simplistă și unilaterală, văzută doar prin prisma interesului maghiar, al ideii de libertate maghiară asumată cu mijloace criminale contra libertății altor popoare, combinată cu impunerea prin forță a ideii de stat maghiar.

Aflăm, de asemenea din gazeta *“Honvéd”* și date concrete de epocă despre sfârșitul de martir al prefectului de Câmpia Ardealului, Constantin Romanu-Vivu¹⁹. În același mod incitator se aprobă în presă cu satisfacție diabolică crima comisă asupra eroului român. În numărul din 28 februarie 1848, este republicat, după *“Közlöny”*, apelul lui Székely Ádám, care vorbește de *“răzbunarea îndreptătită”* a secuilor, când *“infamul Roman Constantin a fost trimis pe lumea cealaltă”²⁰.*

Într-o corespondență din Trei Scaune, publicată în ziarul *“Honvéd”* la 9 aprilie 1849 se amintește din nou de *“cetele jefuitoare de sași și*

de români” care amenințau scaunul Trei Scaune. Se spune apoi în continuare despre modul cum a fost *“executat în chinuri”* maiorul secu Balázs, considerat trădător de patrie²¹.

Cunoaștem cazul de la Barițiu, care menționează în *Părți alese din istoria Transilvaniei*, acest episod plin de cruzime, caracteristic gloatei fanatizate secuiești de atunci, această cruzime, fiind de fapt aplicată și românilor și era asemănătoare crimelor comise de popoarele sălbatice – spune Barițiu²².

Tot din presa sus-menționată aflăm despre un episod mai puțin cunoscut al luptei pentru libertate de la 1848, când o parte din secuii din scaunul Odorhei s-au alăturat românilor contra aristocrației feudale și a altor privilegiați ai secolelor întunecate ale istoriei. Despre acest fapt aflăm mai mult indirect, dintr-o corespondență publicată în *“Honvéd”*, intitulată: *“Din scaunul Odorhei”*, în care la început, secuii din Odorhei sunt admonestați drastic pentru alăturarea la cauza adevărată a luptei pentru libertate: *“«N-am avut puști», «N-am avut conducători», «Au venit polonezii și românii și a trebuit să procedăm cum am procedat». Așa se scuză (...). Era nevoie ca voi să-i persecutați pe intelectualii, pe oficialii voștri “nemös embörök”, în răspăr față de fonetica secuiască și să prădați casele și bunurile acestora cu ajutorul românilor și încă chiar voi înșiși să-i chemați pe români împotriva avutului domnilor, să-i vânați pe cei refugiați în păduri, să-i dați pe mâinile criminalilor români? Așa a fost că ați cerut chiar cinci florini de la comandantul români ca să uciideți pe cutare și cutare “domn” sau să trădați locul unde se află ascunși? Așa a fost că pe străinii unguri persecutați nu i-ați primit în satele voastre? Așa a fost că ați executat, târându-vă, poruncile lui Heydte²³. Frații mei, nu ați fost nevoiți să le săvârșiți pe toate acestea (...).*

Ziceți că nu aveți comandanți! Aveți dreptate! Durere! Doar în nici o municipalitate nu sunt așa de puțini oameni inteligenți ca în a noastră (corespondentul care semna XY. Se pare că era localnic, din Odorhei) și chiar și aceia care există sunt sătui până la dezgust (Usque ad nauseam) de spiritul partinic (...). Nu este de mirare că voi, fraților, ați mers pe drumul condus de astfel de conducători. Nu e de mirare că voi, sub conducătorii voștri, ați mers pe drumul acesta (...). În Odorhei, oraș secuiesc, este un jude prim sas, un protopop armean și un maghiar negrugalhen, culorile imperiale austriece, căpitan de stradă. Se poate imagina o astfel de treabă fără

Dumnezeu?²⁴ . Totul este astfel privit prin prisma fanatismului maghiar și nu prin aceea a ideii de libertate, egalitate și democrație, cum cerea spiritul veacului. Adevărul a fost că românii și sașii, sub comanda căpitanului de dragoni austriac baronul Heydte au ocupat Odorheiul și *“s-au făcut stăpâni ai orașului și scaunului Odorhei”*, spune o corespondență semnată de același XY din Odorhei, la 21 februarie 1849. Se arată apoi că românii s-au instalat în Colegiul Reformat și sașii la Școala Civilă. Au plecat apoi în tabăra română din Ținutul Pădurenilor. În acest timp Guvernul (lui Kossuth) a trimis pe căpitanul Klement să organizeze administrația orașului Odorhei.

Trimișilor Guvernului, *“onorații cetățeni”* – se spune sarcastic în corespondența sus-amintită, nu le-au dat de mâncare și nici loc de cazare, doar reformații le-au dat de mâncare și catolicii nu. Comisarul guvernamental a făcut o schimbare în conducerea orașului, care s-a dus în acea noapte la Heydte, la Sighișoara. Heydte a scris o scrisoare în limba germană prin care a poruncit scaunului și orașului Odorhei că dacă i se împotrivesc și trec de partea rebelilor (unguri) orașul va ajunge soarta Aiudului. Astfel, imediat, sub comanda lui Rajmond – se mai spune în corespondență – o delegație de șase persoane, a orașului, s-a dus din nou la Sighișoara și s-a supus. Căpitanul Klement a plecat astfel din oraș, cu un mic comentariu (*egi vis commentar*) – spune XY – și anume: *“Mai bine plec între țigani decât să rămân în Odorhei”* (*Cziganyok koze is inkobb megyen mint Udvarhelyt maradjon*)²⁵.

Românii și sașii au stat în Odorhei timp de trei luni, cât a ținut asediul scaunului Trei Scaune, se spune într-o relatare a publicației *“Közlöny”*, din 8 februarie 1849²⁶.

Ce s-a realizat, așadar, prin această fanatizare a secuilor, incitați fiind de ungurii ce și-au asumat un rol mesianic, incitare făcută fie

prin viu grai, ca Berzenczei, fie prin scrisori, fie prin presa maghiară de la Debrețin și Cluj? O spune chiar în epocă un for de opinie imparțial, și anume publicația *“Figyelmező”* (*Observator*) din Pesta²⁷, care constată că odată cu năvălirea secuilor, care s-a produs după adunarea de la Lutița din 16 octombrie 1848, a început dezordinea și indisciplina, sau mai bine zis domnia bunului plac; Secuii au pustiit pe cei fără apărare, au fost atacați nu cei înarmați, ci românii care fugeau de ei (*tolok futo olahokra*) satele lor le-au incendiat, au prădat totul. *“Poporul român s-a retras în grupuri în păduri și dealuri, unde să se ferească de secui și a continuat prădarea și neîndurarea. Ardealul arată acum ca pe vremea tătarilor”*²⁸ se spune în relatarea din *“Figyelmező”*, publicație care a caracterizat foarte bine *“democrația”* propagată de Kossuth, drept *Kossuthokrácia*²⁹ și a sesizat corect dispariția aristocrației ungare, care se temea că prin revoluție se ajunge la democrație și implicit la pierderea *“pământului maghiar”*, ce trebuia să ajungă în mâinile poporului român³⁰ (care l-a lucrat de secole și de care a fost privat prin diferite împrejurări istorice).

Apelurile incitatoare către secui au jucat deci un rol nefast, prezentându-i pe românii care-și apărau drepturile naționale drept vinovați pentru sângele vărsat în țară, în postura de ucigași, incendiatori și prădători, cu intenția de a extermina pe ungurii din țară. *“Relele au fost săvârșite de către acei români cu care ne-am purtat omenește și ne-am împărțit drepturile cetățenești”* – se spune într-unul din apelurile publicate în *“Honvéd”*. Se știe cât de *“omenește”* s-au purtat acești instigatori cu românii.

Prin aceste documente suntem deci contemporanii epocii 1848-1849, în miezul evenimentelor de atunci și avem o imagine mai cuprinzătoare asupra condițiilor în care se desfășura lupta românilor pentru libertate și emancipare națională, politică, socială și spirituală în chiar zorii primăverii popoarelor.

NOTE

1. Despre Berzencsei László – "acest Herostrat al Transilvaniei" (Barițiu îl poreclește astfel după acel locuitor din Efes, care a trăit în sec. I î. d. Hr., și care din dorința de a deveni celebru a incendiat în anul 356 î. d. Hr. templul zeiței Artemis din oraș), vezi GEORGE BARIT, *Părți alese din istoria Transilvaniei, II*, ediția a II-a, Brașov, 1994, p. 216, 218, 264, 265, 270, etc;
2. GEORGE BARIT, *op.cit.*, p. 325;
3. Maior, respectiv colonel secui, care a comandat secuimea insurgentă. După înfrângerea rezistenței insurgenților în august 1849, a fugit împreună cu soția sa în străinătate, pentru a scăpa de judecata imperialilor;
4. *Carol Urban (1802-1877)* – general austriac de origine polonez, comandantul Regimentului al II-lea de graniță românesc;
5. Direcția Județeană Cluj a Arhivelor Naționale, Scaunul Odorhei, *Lada secuiască*, dos. 95, f. 21-24;
6. Csányi László (cca. 1790-1849) – comisar plenipotențiar al guvernului Kossuth, la Cluj, executat la Pesta de imperiali prin spânzurare, la 10 octombrie 1849;
7. "Honvéd" – gazetă care a apărut la Cluj în perioada decembrie 1848 – august 1849, redactată de Ocsvai Ferenc, având poziția guvernului Kossuth și a lui Bem;
8. "Honvéd" nr. 43, din 15 februarie 1849, p. 171;
9. *Rákóczi Ferencz II (1735)* – principe al Transilvaniei (1704-1711), conducătorul răscoalei antihabsburgice din Transilvania și Ungaria (1703-1711);
10. Măcelul de la Siculeni (Madéfalva) din 1764, 7 ianuarie, "eveniment foarte trist pentru bietul popor secuiesc" (Barițiu) s-a datorat aristocrației maghiare, și au pierit cca. 400 de secui, uciși de trupele imperiale comandate de vicecolonelul Carato, GEORGE BARIT, *op.cit.*, vol. I, Brașov, 1993, p. 386-389;
11. "Honvéd" nr. 34 din 5 februarie 1849, p. 133;
12. "Honvéd" nr. 36, din 7 februarie 1849;
13. "Közlöny, hivatalos lap" – organ oficial de presă al guvernului Kossuth de la Debrețin;
14. Urban cu militarii grăniceri români se retraseră atunci în Bucovina, de unde apoi făceau incursiuni în Transilvania asupra oastei lui Bem;
15. "Közlöny", nr. 46 din 7 martie 1849, p. 161;
16. *Baronul Anton Puchner (1779-1852)* a fost general comandant al armatei imperiale din Transilvania. Vezi biografia sa la GEORGE BARIT, *op.cit.*, vol. II, ediția a II-a, Brașov, 1994, p. 143-149;
17. *Emanuel Balázs*, fost căpitan la grănicerii secui, apoi maior la honvezi, acuzat că era în corespondență cu comanda militară imperială de la Sibiu, a fost prins de soldații din batalionului său și dus la "tribunalul negru" în Sf. Gheorghe. A fost linșat de mulțimea dezlănțuită de secui, care l-a scos afară din sala tribunalului, "unii îl împușcără,

- iară alții îl străpunseseră cu baioneta și, în fine, călăreții îl sfășiară cu potcoavele cailor". GEORGE BARIT, *op.cit.*, p. 360-361;
18. "Közlöny" nr. 33 din 20 februarie 1849, p. 119; "Honvéd" nr. 51, din 24 februarie 1849, p. 201-202;
19. *Constantin Român-Vivu*, martir al Revoluției Române de la 1848 din Transilvania, prefectul Legiunii din zona Teaca-Reghin, linșat de unguri la marginea orașului Târgu Mureș. SILVIU DRAGOMIR, *Un precursor al unității naționale: profesorul ardelean Constantin Romanul-Vivu*, București, 1919;
20. "Honvéd" nr. 54, din 28 februarie 1849, p. 216;
21. "Honvéd" din 9 aprilie 1849;
22. vezi infra, nota 17
23. *Baronul Heydte "un bavarez curajos"*, căpitan, respectiv maior, comandantul unui escadron de dragoni, comanda și un corp de lăncieri sași și români și în noiembrie 1848 a înaintat de la Sighișoara spre Cristuru Secuiesc, unde husarii kossuthiști i-au ținut calca, dar aceștia au fost puși pe fugă. Heydte a dezarmat satele secuiești din jur și a reorganizat administrația localităților. Câteva sate din scaunul Odorhei se alăturaseră românilor și se răsvrătiră contra nobilimii. Heydte a ocupat Odorheiul, cu românii și sașii, la 9 noiembrie 1848, unde a schimbat administrația. La 2 decembrie, cu o companie Bianchi, cu escadronul său și cu 2000 de lăncieri români și sași învinge pe secui la Căpeni, apoi la 9 decembrie îi învinge la Racoș și se instalează în satul Vârghiș, unde este atacat de regimentul al II-lea secuiesc care pune pe fugă cetele de lăncieri și Heydte se retrage la Rupea, în 13 decembrie 1848 și de aici la Sighișoara, unde era și la mijlocul lunii ianuarie 1849. Începând din 2 martie 1849 a participat la lupte contra ofensivei insurgenților secui și a armatei lui Bem, alături de alte unități militare imperiale și la 21 martie, în urma învrângerilor suferite, se retrage în Țara Românească, pe la Bran. La 31 iulie 1849 maiorul baron Heydte participă la lupta contra lui Bem la Albești (unde a murit Petőfi). În 1851 baronul Heydte este trimis de guvernatorul Schwarzenberg în Transilvania, acesta se instalează în castelul de la Albești pentru a spiona și cerceta pe secui care intenționau să conspire contra imperialilor. GEORGE BARIT, *op.cit.*, p. 355-357, 360, 362-365, 392, 428, 453-474, 570, 898;
24. "Honvéd", 2 martie 1849, p. 222;
25. "Honvéd", februarie 1849, p. 130-131;
26. "Közlöny", nr. 22 din 8 februarie 1849, p. 79;
27. "Figyelmező", gazetă de limbă maghiară care apărea la Pesta, situându-se pe pozițiile Curtii de la Viena;
28. "Figyelmező", nr. 9 din 31 ianuarie 1849, p. 35;
29. "Figyelmező", nr. 10 din 1849;
30. "Figyelmező", nr. 27 din 1849.

ABSTRACT

The Seklers's Incited Trough the Hungarian Publications from Cluj and Debrețin in 1848-1849

The author evokes several articles from the publications from Cluj and debrețin which incite the Seklers against the Romanian population.

These calls presented the Romanians as guiltz for the bloodshed.

These documents give us a more ample image of the circumstances of the Romanians fought for freedom.

Arhivist Vasile Lechințan

Arhivele Naționale Direcția Județeană Cluj,
Cluj Napoca, Str. Mihail Kogălniccanu, nr. 10,
Tel. 064.198979

La vremea “zidindelor biserici”, cu “carul iute” spre Vâlcele, Sfântu Gheorghe și alte locuri

Orice analiză obiectivă a existenței comunităților românești din sudul și sud-estul Transilvaniei, care privește ultimele decenii ale secolului al XIX-lea, nu poate să nu semnaleze că aceasta a cunoscut nedreptăți național-sociale cu o pondere mai mare decât în alte microzone din aceeași țară românească stăpânită de “națiuni” privilegiate. Dar, a reduce tabloul vieții românilor doar la o zbatere continuă (și deșartă), la o permanentă luptă dintr-o “*poziție de apărare*”, perpetuă, este, de asemenea, o greșeală. Noi considerăm că cea mai adevărată, mai simplă, dar și mai plină de conținut afirmație, care se poate face în acest caz, este aceea că **românii au câștigat bătălia cu timpul istoric și cu neprietenii ... existând**. Persistența lor aici a fost marcată, firește, de o luptă propriu-zisă cu tot felul de obstacole. Dar, în cadrul acestei lupte, sau doar concomitent cu ea, ca și semenii lor, ei s-au străduit, și au reușit, să-și construiască, să-și întărească și să valorifice un perimetru în care să poată trăi normal, dorindu-și să aibă școli (și având chiar “*învățămint post-școlar*”), apreciindu-și conducătorii (cum au fost și Andrei Șaguna, Ioan Moga și Ioan Petric), asumându-și cele mai moderne norme, chiar pe cele birocratice, cum sunt și acelea care au produs protocoalele sedințelor organismelor de conducere comunitară, funcționând în cadrul unor structuri riguroase (a se observa modul de aplicare a hotărârilor Congresului Sinodal din anul 1864).

Dar, mai presus de toate, construind edificii comunitare, îmbogățind și păstrând cu sfințenie valorile materiale și culturale ce le erau specifice. Aceasta a și fost sursa forței de a rezista, de a evolua, de a se integra în societate, sub semnul firescului, în consonanță cu vremurile, cunoscând împliniri și înregistrând eșecuri. În orice judecată dreaptă, nepătimasă și nerezistă la preconcepții conjuncturale, lucrurile nici nu pot apărea altfel, pentru că, fundamental, românii au vocația perma-

nenței; pașnici și constructivi, ei prețuiesc viața și cultivă respectul față de tradiții. Într-o lume în continuă schimbare, viziunea față de modul în care abordau ei viitorul, era firesc să se manifeste astfel: *rezistând în orice condiții, integrându-se în contextul european, evoluând pas cu pas*. Astfel, interesul nostru, în rândurile de față, este orientat spre a afla, a dezvălui (a ne convinge și a convinge) felul în care s-au comportat românii din estul transilvan, fie în împrejurări deosebite, cu caracter general, ori specifice epocii și spațiului pe care-l locuiesc, fie în situații “*banale*” (obișnuite), toate caracterizante pentru modul în care știau ei (și puteau) “*să-și ducă viața*”. La capătul tuturor investigațiilor este ușor să afirmăm că firescul și înțelepciunea, “*in actu*”, și-au pus amprenta pe toate formele existențiale. Se valorifica astfel experiența câștigată într-o civilizație seculară și o bună informare asupra momentului pe care-l trăiau, precum și o privire lucidă asupra perspectivei pe care timpurile o puneau în fața tuturor. Accentele naționalist-patriotice, care par acum celor neinițiați, sau lipsiți de bunăcredință, adevărate supralicitări patriotarde, sunt și ele semne ale “*integrării*”, acestea fiind specifice unei întregi Europe. În “*secolul naționalităților*”, astfel de tendințe nu puteau rămâne străine tocmai celor care au fost expuși tuturor ocupațiilor străine care s-au perindat, de-a lungul veacurilor, pe acest pământ – **ROMÂNILOR**.

În toate lucrările care privesc situația din Transilvania, anii 1865-1867 sunt tratați ca ani “*de graniță*”, de la această dată funcționând în mod “*legalizat*” dualismul agresiv austro-ungar antiromânesc. În mod paradoxal, tocmai în zona unde secuii predominau acum, ca număr și ca forță economică și politică, gesturile antiromânești par mai puțin șocante, lăsând spațiu de manifestare... “*vieții oarecare*”, cu toate ale sale. Această părere se datorează faptului că aici și până la această dată românii

au fost agresati în cele mai intime manifestări ale existenței lor, *“viața oarecare”* fiind puternic marcată de nedreptăți social-naționale. Românii au avut inteligența să convertească, pe cât a fost posibil, acest tratament într-o experiență bine valorificată ulterior. Ca un fapt conjunctural semnalăm, din acest moment, doar evenimentele de la **BRETCU** (în anul 1880 – 1542 ortodocși cu cei din Mărtănuș) și din **DOBOLII DE JOS** (în anul 1880 - 690 ortodocși) unde la începutul anului 1867 *“creștinii noștri de frică sunt siliți nu numai a lua parte la festivitățile săcuilor din TREI SCAUNE ce se fac pentru câștigarea Ministeriului unguresc (integrarea în regatul maghiar n.n.), ci să ridice și steaguri prin turnurile bisericilor noastre și să sufere a se face și procesiuni pe la acestea”*. Adresa din care am citat mai sus, redactată de Ioan Petric în 20 februarie 1867, primește din partea Conzistoriului următoarea rezoluție: *“(…) să se rescrie (...) cum că aceia ce cere, lipsa neîncongiurată spre binele pazei comune să o facă” (sn)*¹? Mai *“aplecă”*, mesajul era că, acum, împrejurările impuneau liderilor să fie preocupați de activități ce aveau șanse de izbândă, tot în interesul nației. Astfel de activități erau cele *“constructive”*, prin zidiri de biserici și de școli, prin cumpărarea de pământuri și de cărți, prin susținerea activităților de educație intelectuală și civică etc. Acestea, la rândul lor, urmau să-și arate roadele prin *“ridicarea”* unui popor care, pe astfel de temeuri să devină capabil să-și cucerească toate celelalte drepturi. În condițiile în care confruntările cu autoritățile s-ar fi exacerbât acum, nici aceste obiective, de perspectivă mai îndelungată, dar fundamentale, nu s-ar fi putut atinge.

*

În protopopiatele **HIDVÉG** [Hăghig], **TREI SCAUNE** și **BRAȘOV II** (parțial), vremea *“zidindelor și reparândelor”* biserici, de care ne vom ocupa, în special, cu prilejul de față, a fost deceniul 7 al secolului trecut. În acești ani, (aproape) toate caracteristicile specifice activi-tăților constructiv-comunitare din epocă au luat forme concrete care, sperăm, vor evidenția o realitate extrem de vie, de variată, pasionantă, chiar. Și, oricum, din aceste date se va vedea și că existența românească nu se consuma doar sub semnul confruntărilor pierdute, eventual al renunțărilor, al lamentațiilor, personalitatea oamenilor, a grupurilor, a liderilor, exercitând o puternică influență asupra a toate câte s-au petrecut aici în acești ani.

Invocarea documentelor din deceniile susnumite, nu înseamnă că anterior, în întregă a doua jumătate a secolului al XIX-lea, nu s-au înregistrat inițiative timide, sau strădanii susținute, pentru edificarea și repararea bisericilor, ori pentru dotația preoților și dascălilor. Până și din **SITA BUZĂULUI** (în anul 1880 – 1135 ortodocși), nici *“opid”*, nici centru de protopopiat, avem documente încă din anul 1863, care susțin această afirmație. Faptul este cu atât mai interesant cu cât de la această biserică ne vin semnale extrem de compromițătoare despre preotul-*“vârf de lance”* în edificarea bisericii. În 8 februarie 1865², 14 (!) locuitori de aici își descriau preotul ca pe un *“mancatoriu, intrigant în cele politice, neguțiatoriu de porci, literantul de fen”*, absentând din parohie cu săptămânile. În plus, *“s-a pus colector de dare”*, bate și maltratează pe oameni dimpreună cu dascălul lor Radu Comșa care, *“spre cea mai mare smintela a creștinilor țiene și două carciune aprôpe de usia bisericeii”*. Fără a se recunoaște posibilele facilități de care comunitatea ar fi beneficiat în vreun fel având un păstor sufletesc ... pragmatic, în împrejurările în care preocuparea principală a tuturor era ridicarea bisericii, ei cer să fie eliberați de *“acest tiran și de dascălul cel scandalos”*. Chiar dacă documente ulterioare confirmă *“characterul scandalos”* al învățătorului, și, poate, unele acuzații referitoare la preot conțineau afirmații adevărate, după cum vom vedea mai jos, biserica din **SITA BUZĂULUI** va fi terminată în anul 1866, și doar ridicarea turnului s-a dovedit a fi mai greu de realizat. Cât merit a avut parohul în aceste realizări nu putem stabili cu exactitate, dar, din experiența altor sate, parohul pârât, trebuie să fi fost, totuși, un bun manager al veniturilor bisericesti, pentru ca intențiile de ridicare a unei noi biserici să devină realitate într-un timp atât de scurt.

În anul 1865 se deschide și *“dosarul”* construirii bisericii din **TOPLITA**, dosar care, timp de două decenii, va aduna în sine sute de file ce relevă tocmai complexitatea realizării acestui edificiu, a unui astfel de edificiu, în general³. Când au pornit toplitenii pe acest drum, în anul 1865, Protopopul Iosif Brancoveanu, simplu, sincer, optimist și în duhul adevărului scrie din Idicel în această chestiune Mitropolitului Andrei astfel⁴: *“Comunitatea noastră Bisericeasca din Toplita, poporata de 700 familii, având o Bisericutie foarte veche și mica de lemn încat la ascultare Santei Liturgii abe 1/5 parte de popor pot se încape, țara celelalte patru parti de*

popor cant se siaza (să sează n.n.) pe afară sub Servitiul Dumnezeiesc, aceasi comunitate inca in 6 ianuarie a.c. în Zioa Botezului Domnului nostru Iisus Hristos vazindu-se sbiciulata pe afar in timp de eara (s.n.), s-au invoit a se apuca spre a-si zidi o alta Biserica spre care scop au si incheieat si subscrisu Protocol (...) dupa care au pregatit si un Plan (...) ca Biserica aceea se fie din Material Solid de peatra (...)", fapte pentru care și cer binecuvântarea Înaltului Ierarh. Sfântă demnitate românească născută în și din nevoi !!

După nici 2 ani, când constată comunitatea ortodoxă că pentru a-și clădi biserica cea nouă, "din Material Solid", un alt teren decât cel pe care-l ocupa biserica cea veche nu primește, cere, aparent în firea lucrurilor, tenace și de neclintit, binecuvântarea de la Conzistoriu pentru ... a-și muta "cele sfinte" sub turnul bisericeii celei vechi, unde vor și continua "servitiul Dumnezeiesc"⁵. Nouă ni s-a părut important să relevăm cu acest prilej că, așa cum era și firească, toplineții nu au renunțat (nu puteau renunța) la proiectul lor doar pentru că oficialități neprietene le puneau tot felul de piedici, tocmai cu intenția de a-i face să renunțe la ceea ce și-au propus. Din partea Conzistoriului sibian au căpătat cu ușurință binecuvântarea cerută și apreciată ca o modalitate eficientă de adaptare la condițiile concrete de viață.

La SFÂNTU GHEORGHE – pământ "erarial pentru biserică"

Până când un studiu serios va fi dedicat bisericilor românilor ortodocși din Sfântu Gheorghe, ne permitem să facem câteva observații necesare înțelegerii demersurilor din deceniul 7 al secolului al XIX-lea. Semnalăm întâi că primul document cunoscut, și care se referă la edificarea bisericii "obștii celei nou-nite", este cel prin care, în 5 decembrie 1790, Episcopul Gherasim Adamovici anunță că Înaltul Guberniu a dat "slobozenie" pentru a se zidi biserică ortodoxă în Seps S. György⁶, subiectul acesta trebuie și el temeinic studiat.

De asemenea, mai reținem următoarele: în anul 1850 erau cca. 60 ortodocși și 517 greco-catolici în anul 1857, 516 ortodocși și 5 greco-catolici (!), iar în anul 1880, 465 ortodocși și 5 greco-catolici⁷; subiectul acesta trebuie și el temeinic studiat.

La începutul celui de al doilea jumătate a secolului care ne interesează aici, în 30 octom-

brie 1851⁸, ortodocșii din Sf. Gheorghe, erau în măsură să-și susțină în fața superiorilor capacitatea de a întreține în parohia lor "pe viitorime, pe David Bărbat (...) pe lângă o făgăduință de capiție pe parte din poporenii. La vreo 40 gazde s-au legat a da câte 2 clăi bucate, 1 de toamna și 1 de primăvara, alții câte 1 ferdelă și alții câte jumătate ce dă la preotul care sunt materiații. Cum dă la preotul de altă religie, așa și partea de relighia noastră" (s.n.) să dea. Preotul ales – care făcea parte din lungul șir de preoți "Bărbat de Șercăița" – dispunea de cele mai serioase garanții, concretizate în nu mai puțin de șapte atestate (în limba latină, română, maghiară și germană), susținut fiind și de protopopul tractului Făgăraș din care venea. El era declarat ca un "bine năvăit tânăr", care a fost și "Ludi magistr" și notar, "fiind împodobit cu talent bun și cu toate calitățile cerute, ducând o viață de purtare bună (...)". Cu astfel de recomandări și "cvalificații", tânărul preot putea oricând ocupa un post bun. Dacă alegerea sa s-a oprit asupra acestei parohii, neîndoios, situația de la Sf. Gheorghe, era, imediat după sfârșitul revoluției pașoptiste, promițătoare.

Deceniul 7 al secolului al XIX-lea, începând din anul 1862, a fost dominat în Sf. Gheorghe de preocuparea pentru ridicarea unei noi biserici și în toate demersurile s-a pornit, evident, de la "căpătarea" locului "de sub talpa bisericii". În anul 1862 se ceruse loc, "în opid", pentru edificii românești noi, pe care oamenii se simțeau în stare să le ridice, iar Guvernul Regal al Marelui Principat al Transilvaniei – dovedind că agreează ideea în sine – cerea, la rândul său părerea despre alegerea "locului erarial pentru clădirea bisericeii și scoalei parohiale de acolo", "venerabilului ordinariat episcopesc greco-răsăritean din Sibiu". Acesta, la rândul său cere părerea protopopului local⁹. Dar iată că rezolvarea acestei probleme s-a tergiversat, din motive inexplicabile documentar, mai ales în condițiile în care întregul dosar al acestui edificiu¹⁰ a fost trimis din Arhiva Mitropoliei la Înaltul Guberniu. Referatul cu răspunsul cerut protopopului Ioan Moga conține, în esență, următoarele informații: ieșind la fața locului, el constată - entuziasmat și încrezător - că locul erarial cerut de obștea bisericească din Seps S. György "e foarte bun și corespunzător scopului nostru, e în piața Szent Gyorgiului in rend oblu cu cassele Pretoriale in loc ridicat, des-fetă, cu vază și destul de mare pentru zidirea bisericeii, schólei și a casei parchiale (s.n.) și numai acela loc e gol, ne zidit, adecă zicu de o parte sent

Casele Pretoriale, iare de alta casele Doctorului și in misloc in rend drept e locul erarial sus amintit (...). Pe seama acestor constatări, de unde vedem că, pornindu-se de la nevoia de biserică, se ajunge firesc și explicit la trei edificii-instituții fundamentale pentru o comunitate rurală, Consistoriul din Sibiu intervine și el pe lângă Înalțul Guberniu susținând *“o soluțiune mangaitore pentru creștinii noștri”* insistând, *“cu durere”*, ca Gubernul să *“binevoiască în părinteasca sa considerare a nu trece cu vederea această ferbinte și pia cerere a obștei noastre greco-ortodoxe din Sepsi Sz. Giorgy și a-i da o rezoluțiune favoritoare spre mulțumirea și mângăierea ei cea sufletească”*. Guberniul însă, recurge din nou la a cere ... deslușiri *“în patru puncte”*¹¹. Solicitarea românilor incomoda vizibil oficialitățile maghiare. Neputându-i refuza pe față, ceea ce ar fi contravenit promisiunii făcute în preajma Dietei românești de la Sibiu, când un *“vânt”* de egalitate se făcea simțit și în aceste locuri, ei temporizează rezolvarea acestei cereri.

La un moment dat, pentru accelerarea *“asemnarei”* locului erarial convenit, argumentele se extind într-un registru neașteptat: *“ridicându-se pe acest loc biserică și școala comunei noastre greco-orientale, ar căpăta și opidul cu totul alt prospect !”*¹².

Dar iată că, situația rămâne în același *“punct mort”*. Curatoriul și doi jurați (nu și preotul, pentru a se scoate în evidență o mai puternică voință populară și nu o chestiune doar bisericăască) fac noi demersuri scrise și-și motivează revenirea și cu alte argumente: fiind *“biserică cea veche într-un loc foarte slab și pornită spre darapanare /cu totul ruinată/ de unde ni s-au fost și fagaduiri și s-au cerut (...) a se requira, ca pomenitul loc erarial firear conraspunzatori pentru Eclezia noastră, și totusi pana în ziua de astăzi n-am capetat nici un felu de rezoluțiune cu care am putea fi mangaiati, santem tot în asteptare și cu nadejde. În biserică cea ruinată mai mult nu putem umbla, nici ca o putem repara sau alta a face, pentru ca locul nu-i conraspunzatori scopului nostru (...)*¹³. Ei speră că protopopul va face din nou un *“urzarium”* la scaunul arhiepiscopesc, ceea ce Ioan Moga și face în aceeași zi în care primește scrisoarea credincioșilor din SFÂNTU GHEORGHE.

În contextul acestei permanente tărgănări în care se consumă situația problematică a *“locului erarial promis”*, la sfârșitul anului 1865 se cere *“ajutor din mila adunată pe samu*

bisericilor” pentru *“rezidindă ruinatei lor biserici”*. În setul de documente¹⁴ care se referă la această chestiune, protopopul Hidvegului introduce expresia *“a-și repara biserică”(?)*, *“până la alt timp mai favorit”*. Obosiți de intervenții deșarte și de așteptare, aproape revoltați, oricum imputând explicit tratamentul nedrept la care erau supuși, și în afara chestiunilor constructiv-spirituale, credincioșii din Sf. Gheorghe își încep noul memoriu astfel: *“În decursul acestor 17 ani din urma de o parte, din an în an fiind îngreioiați cu niscari dajdii asea de mari, care cu mult au suit mai sus ca slujba ce o faciam candva Domnilor - de alta parte, noi aicia între sacui cari nimica n-am dobandit, noi aicea santem siliti a face slujba și pana astadi sau a ne rascumpara, ba pre langa toate aciestia înca fiind siliti a rascumpara și robotele celor care s-au slobodit, am devenit la o stare asea misea (mîșea n.n.) unde noi astadi mai nenorotiți ca stramosii noștri, unde - de o parte din pricina ca de vreo cativa ani nu s-au facut nici bucatele, ba în ani trecuti ne-au murit și vitele și asea am devenit într-o ticalosie și saracie încat nu avem modru de a ne putea facie o biserică. Și în biserică care ni-au făcut stramoși <i>nosti nemaiputand umbla întransa în pricina ca întratata se afla de ruinată și slabă, cat în lontru proptindu-se, atat în altariu, ca și în locul unde stau poporani, sta proptita cu bame, inșă slusiba dumnezeiasca fara primesdia vietii a preotului și a credintiosilor nu se pote tienea întransa înșă suprementionată biserică n-are nici un venit din care s-ar potea reintregii (...)*. Protopopul satisface cererea poporenilor – de a se interveni *“mai sus”* -, dar de data asta nu se mai insistă pentru *“loc erarial”* destinat celor trei edificii comunitare (biserică, școală populară și casă parohială), ci pentru milă în vederea ... reparării vechii biserici.

Și totuși, spre sfârșitul anului 1866, în cadrul întrunirii Sinodului Protopresbiterian, deși problemele la ordinea zilei erau altele, parohul din SFÂNTU GHEORGHE și protopopul Ioan Moga nu se pot sustrage tentației de a evoca, cu nădejdea și imaginația unor lideri *“vizionari”*, momentele glorioase ... când obștea locală va deține edificiile sale importante în centrul orașului SFÂNTU GHEORGHE, pe terenul crarial aprobat:

“Președintele, cu un toast cu care arăta Sinodului că creștinii noștri din S. Sanjorzu au cerut un loc al erariului ce e în piața orașului numit și e în speranța bună de a se câștiga cât mai curând și că dorește din toată inima a vedea

pe creștinii noștri de acolo prevăzuți cu o biserică frumoasă în piață, spre lauda lui Dumnezeu și a națiunii și a religiei noastre și dorește mai încolo și aceia ca să trăiască și să ajungă a-și cânta într-nsa laudele lui Dumnezeu și arată că creștinii noștri de acolo după ce vor vedea locul pomenit câștigat vor să jertfească mai mult din averile sale ca să-și poată ridica o biserică mai frumoasă tocmai în piață fiind, ba aceia o cere și timpul prezent ca să fie o podoabă în piață și arătând că deputatul susnumit George Szöci a mai dăruit 100 fl. v.a. bani gata - care se află astăzi adunați sau depuși în Casa Bisericii, însă afară de aruncătura ce i s-au fost pus în rând cu ceilalți, de 20 fl. v.a., dânsul a dat din bunăvoință 120 fl. v.a. arătând că are mare râvnă spre casa lui Dumnezeu și i-au urât Sinodul /:ca să trăiască:/, la care dândul a răspuns președintelui că ajutând M. (!?) Dumnezeu ca să-și poată câștiga locul erarial, dânsul mai dăruiește încă bani gata 1000 de fiorini v. aus., care auzind membrii Sinodului i-au urât /:ca să trăiască:/¹⁵.

ALTE "ZIDINDE" ȘI "REPARÂNDE" biserici

Aceste ultime documente ne trimit firesc spre un alt "dosar" din zonă care întregește imaginea atmosferei în care s-au petrecut demersurile poporenilor din Sf. Gheorghe. În el este implicat Ioan Petric, ca reprezentant al intereselor comunelor SITA BUZĂULUI, APAȚA, CERNATU DE JOS și Filia OSDULA [Ojdula], la începutul anului 1866.

Primul document¹⁶ aparține protopopului brașovean în care enumeră sumar nevoile celor patru sate și ... cere ajutor. Răspunsul Consistoriului este următorul: "nu poate încuviința această cerere până când nu vor arăta dâșii încoace ca cum au economisit dâșii cu crucerii ce i-au adunat cu discul Duminică", ce pot da dâșii de la sine și ce ar "costisii acea reparatură". Conducerea bisericii noastre obligă astfel comunitățile la o disciplină administrativ-financiară similară cu cea a celor mai moderne reglementări ale împrumuturilor acordate de FMI și Banca Mondială! Sintetizând socotelile realizate la nivelul fiecărei comune, Ioan Petric informează că Apața (pentru reparații) are nevoie de 265 fl. 10 hr. v.a., iar obștea va contribui "de la sine" cu 132 fl. și 6 cr. v.a., că pentru zidirea bisericii din CERNATU DE JOS este nevoie de 740 fl. dintre care 317 vor proveni de la obște, că ridicarea bisericii de lemn din OSDULA costă 600 fl., obștea are 123 și cu 180 vor contribui parohienii, iar pentru

ridicarea turnului din SITA BUZĂULUI se cer 1200 fl., comuna are "elocații" 413 și o promisiune de 871 fl. de la Comuna ZAGONULUI, "ca proprietara a teritoriului din Sita Buzeu", bani obținuți "dupe beuturile spirtuoase"¹⁷.

Toate bisericile se conformează cererilor¹⁸ superioare, își completează informațiile anterioare și astfel ajungem să fim în posesia și a altor date extrem de semnificative privitoare la bisericile românești din zonă.

Din APAȚA (în anul 1880, 281 ortodocși) aflăm că: "(...) având noi biserica nostra forte slaba, zidurile crucișu și curmezișu crepate încât abia stau, întinate de să vede de afară (...) ștucatoriul mai tot cazut, templa deabia stă de nu cade cat cand bate vantul cu ploaie sau cu zapada să umple biserica totă de mai ni s-au stricat caștile de tot și odejdiile. Ba ce e mai mult fiind un Comission Politic la Apața cu alta ocaziune la care au fost și D: Insp: Districtual și cercetand și Biserica noastră și mirandu-sa de ruinirea ei cea mare au zis ca cum mai îndraznim a ne baga într-nsa ca va cadea pe noi odată și ne va omora pe toți acolo (...) Însa cu deosebire de la focul escat la noi în a. 863 am ramas cu totul în sapa de lemn încat din pricina saraciei cei mare mulți din Poporeni s-au parasit satul, unii pe la sate streine, iar alții prin Romania (sn) încat abia am ramas vro 45 de familii și aceia mai toți fara vite și fara pic de moșie. Apoi ce am avut puțin capital la Sfa Biserica nu ne-au ajuns la zidirea Casei Parohiale, ba înca ne-am și îndatorit cu vro 60 fl."

În OSDULA, (în anul 1880 - 173 ortodocși) situația era chiar și mai gravă: "(...) suferirăm foarte în cele sufletesci, ne avend unde asculta si invetia cuventul lui D-dieu, remanand mai fora nici o învetiatură, fora neci o mangaiere, fora neci o adapare (...)" declară ei exprimându-și însă și nădejdea că în primăvară se vor "apuca de clădirea unei s. biserici".

În SITA BUZĂULUI (în anul 1880 - 1135 ortodocși) biserica s-a ridicat și cu binecuvântarea arhierească s-au și sfințit dar "ridicarea turnului" nu se poate face și din "pricina aceea poate să să întâmple o pagubă mare bisericii cu totul, că poporu nu este îndărătnic la ridicarea turnului, ci din nerodirea bucatelor de doi ani încoace" și din "alte vechi nevoințe" nu se poate desăvârși lucrul bun început.

Parohia CERNATULUI (în anul 1880 - 1095 ortodocși) era constituită din cinci localități, patru filii cu câte 5, 10, 15 și 20 gazde. Cele 50 de familii din Cernatul de Sus au

cumpărat de la înaltul erariu cu 160 florini teren pentru a-și zidi biserică și școală. Și-au adunat 20 stânjini de piatră *“pentru fundament”* și vreo 36.000 cărămizi din banii lor. Ulterior au avut însă neaparată nevoie de 100 florini *“pentru plățirea maisterilor”*, *“căci altfel, după ce sunt peste 18 gazde mestecate casatoriti și casatorite cu unguri și unguroaice, fara ajutoriu perdem și pe aceste suflete și trec la reformați”*.

În toamnă cele patru biserici trimit chitanțe pentru câte 50 florini primiți ca ajutor de la Conzistoriu¹⁹.

La VÂLCELE - pacostea “pociumbilor lui Leopold”

Sediu al Protopopiatului HIDVEG în cei mai interesați ani ai secolului al XIX-lea, marea comunitate românească din VÂLCELE (cu satele subordonate acum, în anul 1880 –1406 ortodocși) a beneficiat – după cum se știe și chiar se vede pe unul din pereții interiori ai bisericii – de ajutorul (ba chiar de subvenționarea integrală a unor lucrări) prințului Miloș Obrenovici. Personaj interesant nu doar pentru protopopul Ioan Moga, ci și pentru Episcopul Andrei Șaguna și întreaga biserică ortodoxă românească, în anul 1850 el prilejuiește următoarea corespondență²⁰: *“Cu fiască plecâciune îndrăznesc a face cunoscut Înalt Prea Luminat Măriei Tale precum astăzi la mai jos însemnata zi la 11 ore dimineața înălția sa Prințul Servii Miloș Obrenovici, patronul Sf. Bisericii noastre, au plecat de la Előpatak la Brașov, unde va mai zăbovi 5 sau 6 zile și va pleca de acolo spre Sibiu și pe la Turnu Roșu la București. De la care milostiv domn, pe lângă ostateaneala mea cea multă, totuși am dobândit 1000 florini argint spre a să săvârși casăle parohiale de aicea și de școală, care dinaintea revoluții stăteau numai începute, cu care sumă de bani să isprăvește casele cu toate celea trebuincioasă lucrând bărbătește acum toți meșterii fiind legați cu contract (s.n.) ca în termen de 5 săptămâni să le dea gata cu totul spre a putea lăcui într-nsele orice persoană cinstită”*. În rezoluția autografă a lui Andrei Șaguna se fac și următoarele precizări: *“Te îndatorezi pre Preacinstia Ta ca să scrii în pomelnicul bisericii și a pomeni în slujbe aceste nume: 1. Miloș, 2. Mihail – viii, 1. Vișca, 2. Ludița, 3. Mihail – morți. Apoi, după încheierea zidirii vei fi dator a-mi da socoteala despre cheltuieli (...)”*.

După multe alte episoade (consemnate și de noi chiar în numere anterioare ale revistei

ANGVSTIA) legate de creșterea bunurilor comunitare și de întreținerea edificiilor acestei comune, în anul 1865²¹ se apelează din nou la sprijinul familiei Obrenovici, de data aceasta cu o îndrăzneală nedisimulată, adresant fiind urmașul celebrului Miloș. Într-o lungă scrisoare în limba germană se invocă începuturile (din anul 1843) ale relației dintre familia prinților din Serbia și comuna-stațiune balneară de lângă Brașov, dar și grija părintească pe care prințul cel bătrân a avut-o ulterior față de această bise-rică, unde ortodocși din această parte a Europei veniți la băi își satisfăceau nevoile spirituale. Precaut, Andrei Șaguna răspunde că nu va tri-mite la Belgrad această scrisoare până nu va ști ce venituri are la data respectivă (28 august 1865) biserica din VÂLCELE. Cu o promptitudine demnă de remarcat, protopopul paroh răspunde printr-o *“arătare banală a veniturilor și cheltuielilor (...)”* din care reiese că de la 10 fl. 56 cr., cât aveau în anul 1860, tot adunând și cheltuind, au ajuns la *“bani remași gata”* ... 14 fl. 38 cr., în anul 1864. Mai interesantă este însă scrisoarea justificativă redactată în sensul de a dovedi că *“cheltuiile de pana acum au fost, pre cât s-au putut, cer-muite (țărnuite n.n.) ca se nu întreacă veniturile”*. Pe de altă parte însă se explică că *“acuma în primăvara viitoare se cere o reparațiune a bisericei mai mare, atata în bisereca din-luntru cât și afara carea poate se ne suie cheltuiilele cu mult mai mult decat cheltuiilele anilor trecuți, căci în sfanta biserică inleuntru podinile pe jos, stranele pe dedesubt și la famei, partea despărțitoare desi, este si stă în sus ridicata, totuși au putredit si se cere o reparație nouae, cat si la Templu, asemenea la o parte de jos, din pricina putreduniiei se cere reparație (...)”*²². Iată adevăruri concrete care, cel puțin teoretic, erau capabile să convingă pe oricine că nevoile vâlcelnilor erau reale, să determine pe prințul Mihail să simtă obligația de a sprijini în continuare biserica în care tatăl său era pomenit drept ctitor de zeci de ani, așa cum este și-n zilele noastre.

Energia lui Ioan Moga, a parohienilor săi, și chiar a unor vilegiaturiști de la băi (mai credibili?) se consumă însă, într-o pricină insolită, aceea a ... pociumpilor lui Leopold. Pentru a înțelege această *“pricină”*, de mare uzură pentru românii din sat, din protopopiat și pentru cei veniți la băi, vom invoca patru documente revelatoare.

1. Előpatak [Vâlcele], 11 Iunie 1864²³. Adresa protopopului Ioan Moga către Episcopul Andrei Șaguna și conceptul adresei episcopești

către Înalțul Guvern din Sibiu, din 30 iulie 1864.

- Ioan Moga expune următoarea stare de fapt: fiind vremile "foarte ploioase încât au eşit apele pe la Aropatak, Oltul au înecat ierburile şi cucuruzele şi de la Braşov n-au putut nimenea să vie la Előpatak", că n-au putut trece Oltul. Nici chiar "poşta de la Braşov n-au putut veni trei zile". Aceste ape mari au adus "lemne mari, punţi de pe la porţile oamenilor şi au lovit în pământul bisericii şi l-au stricat, unde şi astăzi de mărturie stă lemnul". Această stare s-a datorat mai ales faptului că polonezul Leopold Stipulcowski, pentru a-şi menaja propriile pământuri, a bătut în calea apelor, pe partea sa de părau, "potciumbi". Lemnele aduse de ape au stricat şi podul spre biserică, au măcinat pământul şi "e temere că venind valea aceasta mai mare, după cum are obicei în tot anu, ne va face pagube şi mai mari". Reclamând la comitele suprem Laday acest pericol "le-au răspuns că fiind o tină nu va putea merge, ci va porunci ca să vină solgăbirău locului", dar Leopold, acei "pociumpi", care erau fixaţi ilegal şi păgubitor pentru întreaga aşezare, "numai decât să-i taie jos". Cu toate acestea, lucrurile "au rămas liniştite, n-au făcut nimica", pericolul continuând să planeze asupra tuturor. Scrisoarea se încheie cu observaţia pertinentă, bazată pe o experienţă seculară de tipul "(...) paguba e vezute de mai multe persona cinstite, atunce n-ar trebui să se mai aștepte rezultatul recursului neomenitului aceluia, ci trebuia jos cu ei (!), însă nu s-a urmat așa, dar dacă era potiumpi lui Leopold a unui român şi dacă era bisereca noastră bisereca ungurească, de la porunca cea dintâi ar fi sburat (s.n.) potiumpi de unde sunt!".

Intervenţia lui Ioan Moga este, şi de această dată, temeinic susţinută de Andrei Şaguna, care dezvoltă, cu noi argumente, caracterul ilegal al acţiunilor polonezului Stipulcowski, nu doar "implantarea pociumpilor în albia apei", ci şi nesupunerea sa în faţa hotărârilor iniţiale ale autorităţilor locale. Ca un argument suprem, de la Sibiu se adaugă următoarele consideraţii: "(...) Înalțul Guvern să binevoiască a lua în consideraţiune obiectul acesta cu atât mai vertos cu cât biserica aceasta, pre lungă aceea că e o zidire nouă, reprezenta tot odată şi un monument de pietate a Principelui Miloş Obrenovici de fericita memoria, tata Domnitorului de azi al principatului Serbiei (s.n.), carele vediend neajunse creştinilor nostri de acolo cu spesele sale propri le-a ridicat acea biserică în anii de curând trecuţi".

2. Előpatak, 27 martie 1865²⁴. Ioan Moga "aicea în copie cu plecetiune aterne gratioza hoterire a Înalţului Guvern" din 30 martie 1866 "în privinţa cauzei pociumpilor bătuţi în vale de un polon" în legătură cu adresa lor din 10 decembrie 1864 "prin care s-au fost aşternut protocolul ingineriului în acea privinţă lucrat", protocol, bine-nţeles, scump plătit de biserica cea săracă.

3. Előpatak, 8 septembrie 1866²⁵. O nouă intervenţie a protopopului paroh Ioan Moga adresată tot şefului său ierarhic imediat superior, "Înalta Excelenţă", mitropolitul Andrei Şaguna. Aici relatează că pociumpii, scoşi în virtutea primelor decizii superioare, urmează a fi rebătuţi de numitul Leopold: "(...) acuma polonul numit iară vrea să-şi bată pociumpii cei scoşi odată şi tot cam pe urma celor scoşi". O soluţie de compromis a fost propunerea ca "polonul să rămână cu pociumpii lui, iar pe partea cealaltă a apei să bată pociumpi şi biserica ortodoxă". Cum această lucrare necesita sume de bani şi materiale considerabile "fiind poporul nostru foarte sărac nu este în stare a face şi dânsul asemenea întărituri" şi astfel, biserica şi podurile satului ar rămâne din nou expuse viiturilor distrugătoare.

Ca răspuns la această scrisoare, Andrei Şaguna înaintează Prezidiului comitatens al Albei superioare, "la Elisabetopole" o petiţie ce reţine, în manuscrisul original, un text la care apoi se renunţă, tăindu-se cu mai multe linii oblice, practică foarte frecventă în manuscrisele şaguniene. Textul eludat, izvorât din sentimentele sincere de nemulţumire şi revoltă ale românilor, erau inoportune în acele momente în care (după câteva luni) Dieta Transilvaniei de la Sibiu şi toate hotărârile acesteia au fost anulate²⁶, iar dualismul îşi intra agresiv în drepturi.

Să mai menţionăm că o altă practică a autorităţilor de "supraveghere" şi restricţionare a acţiunilor ierarhilor ortodocşi români a fost şi aceea de a înregistra, la cel mai înalt nivel, abia la începutul anului 1867 instalarea în funcţia de Mitropolit a lui Andrei Şaguna. Fraza "tăiată" este următoarea: "(...) ca aceea s <fântă> casă să nu devină cu timpul pradă nesocotinţei şi cerbicozităţii unui particular carele şi în cazul acesta fiind de naţionalitate şi religiune straine, nu şi-ar face nici un scrupul (...)".

Iată deci că, deşi interveniseră pe lângă autorităţile locale, deşi participaseră la confruntări în justiţie, deşi plătiseră ingineri specializa-

ți pentru a pregăti documentația corespunzătoare, chiar dacă nu pierd, românii nu câștigă, și nici nu pot câștiga în acest spațiu, fie și cu dreptatea *“în mână”*, și mai presus de interesele naționale sau bisericești. În acest context se înregistrează ultimele demersuri privind *“pociumpii lui Leopold”*, atât ale protopopului Ioan Moga, cât și ale Conzistoriului Arhiepiscopesc.

4. Előpatak, 17 noiembrie 1866²⁷. Ioan Moga trimite originalul hotărârii oficiatului Albei de Sus *“în privinția pociumpilor lui Leopold eșită”* din care se vede că acesta a primit aprobarea să-și bată pociumpii iarăși la loc și din care, de asemenea, se vede că *“protocolul inginerului nostru Szekey David nu să bagă în samă pe semne”*!. La capătul atâtor strădanii, nădejdi și decepții, protopopul nu mai cere de la Sibiu decât ... *“o gratiosa inviațiune”*, deci numai sfaturi sub forma răspunsurilor la câteva întrebări: să mai aducă alt inginer la fața locului pentru întocmirea unei noi documentații sau ba ? *“Sau să-i lesam să facă cum vor voi ? Și noi încă asemenea să ne apărăm bisereca cu lemne, spre acel scop avem cumpărate ?”* În luna septembrie nu le aveau ! Răspunsul Conzistoriului este și el marcat de desnădejdea abia ascunsă în spatele unei fraze care cuprinde soluții *“tehnice”*: *“Conzistoriul e de acea parere ca denșii să nu-și mai facă spese (cheltuieli n.n.) cu aducerea altor ingineri spre cercetarea acestui lucru, ci obștea să-și apere și să-și păzească partea ei”*, pentru că, atunci și acolo, toate expertizele nu-i puteau *“mângâia”* pe români cu dreptatea !

Liderii zonali - acolo unde trebuie să fie. IOAN MOGA și IOAN PETRIC

Pe parcursul pregătirii prezentării *“patrimoniului documentar”* care ne preocupă acum, adeseori am simțit că subcapitolul acesta trebuie să fie ori *“începutul”*, ori *“finalul”* lucrării noastre. - Căci dacă EI n-ar fi fost, câte s-ar fi putut petrece dintre toate cele ce s-au petrecut ?

Pe de altă parte, EI înșiși au existat ca un produs al vremii, al semenilor și înaintașilor lor !

Oricine privește cu atenție viața românilor din protopopiatele **HIDVEG**, **TREI SCAUNE** și **BRAȘOV II**, cu siguranță observă că deceniile 6, 7 și 8 ale secolului trecut sunt marcate de două persoane devenite personalități locale, și nu numai. Avem în vedere rolul jucat de ei în educația și deschiderea spre modernitate - în deplin respect pentru tradiție - a unci părți importante dintre românii transilvăni.

Oricum, activitățile lor au fost considerate, chiar și la vremea lor, de către superiori, și pot fi apreciate de noi astăzi, ca modele în activitatea oricărui lider comunitar-spiritual.

Pe lângă numeroasele lor calități individuale (intelectuale și de caracter), vizibile în modul lor de exprimare, în grafia și seriozitatea lor, remarcabilă este capacitatea lor de a găsi cele mai eficiente mijloace pentru a se integra într-un sistem funcțional, de a se supune conștient rigorii, de a construi structuri și de a respecta cuvântul scris, de a introduce democrația alegerilor în mediul pe care-l cultivă, de a-și manifesta sinceritatea și de a-și asuma curajul răspunderii pentru gesturile esențiale, chiar și nepopulare, de a cultiva relații onorante, de a se dăruia cu sinceritate pentru binele public. Deși situațiile în care s-au implicat sunt numeroase și variate - după cum s-a văzut mai sus și se va remarca și în continuare -, ne oprim asupra atribuțiilor lor de diriguitori-birocrați competenți și convingători.

Ioan Moga (în anul 1850 deja protopop al Hidvegului) a excelat într-atât în alcătuirea Protocoalelor protopopești²⁸ (Anexa I) încât provoacă de două ori felicitări din partea Consistoriului Diecesan și chiar un *“colaudatoriu”*²⁹ pentru aceste lucrări care se distribuie ca modele în toată Arhiepiscopia, ceea ce provoacă parohilor subordonați o justificată lucrare.

De o mai mare celebritate s-a bucurat în timpul vieții, și se bucură încă în zilele noastre, **Ioan Petric**, protopop întâi al Brașovului II, apoi și al Trei Scaunelor și din anul 1868 și al Hidvegului. Din această ipostază a realizat el celebrele inventare însoțite de situații cumulative neegale de cineva, care ajung până la 60 de rubrici³⁰. Exemplare sunt în acest sens *“Conspectele catehumenilor”*³¹ (Anexa II) și *“Protocoalele conferințelor învățătoresci”*³² (Anexa III). Socotim că aceste tipuri de documente dovedesc, atât capacitatea realizatorilor lor de a-și înțelege vremurile, cât și eficiența practicării acestei birocrății, capabilă să disciplineze o populație a cărei tradiție orală era dominantă până în urmă cu abia un secol, insuficientă în aceste vremuri. La rândul lor, aceste documente protopopești influențează comportamentul parohilor subordonați și implicit al *“poporenilor”*, al comunităților rurale transilvane, care au și intrat mai devreme în circuitul structurilor locale modernizate decât cele din țările românești extracarpătice. Consistoriul Arhiepiscopescan, sub directă influență a Mitro-

politului Andrei Șaguna, conștientizează relația directă dintre activitățile personalităților intelectuale locale și "binele de obște". Referindu-se la "protocoalele" lui Ioan Moga el nu poate "a nu-și exprima totdeauna mulțumirile sale deosebite la parohii din tractul Preacinstiei Sale, căci densele se poartă cu o atâta esachitate după cuprinsul regulamentului organizatoriu al Sinodului din 1864, ceea ce servește spre lauda și le face onoare (...)", care va spori binele comun și Dumnezeu le va răsplăti "ear copii și nepoții le vor benecuenta mormentele și cu mulțumire și vor aduce aminte de ei"³³.

Așa cum odinioară făcuse, fără a reuși pe deplin, protopopul Trei Scaunelor Petru Pop din Brețcu, Ioan Moga și Ioan Petric navigau printre conflicte potențiale și reale, cu adversari de tot felul (inclusiv din propriul lor mediu), luptau și cedau după cum interesele majore le-o impuneau, într-un cuvânt, se încadrau perfect în politica șaguniană a vremii.

Viață cotidiană și momente excepționale – "tregeri religioase", "venitul târgului", eforie școlară și altele

Una dintre cele mai interesante probleme pentru Andrei Șaguna era, în tot timpul cât a păstorit obștea ortodoxă transilvană, spinoasa problemă a "tregerilor religioase". Pe el îl interesa mai ales atragerea sau obligarea românilor ortodocși de a deveni greco-catolici ori reformați, dar și procesul invers, pe care l-a reglementat el însuși, și-l supraveghea cu mare atenție. Iată ce formular a conceput el pentru a se înregistra, și raporta, fiecare caz care se încadra în această situație³⁴.

Cel care ne reproduce în modul cel mai explicit acest formular și care îl și asociază "Ordinaciunii de raportare la Scaunul Arhieresc din 29 ianuarie 1853" este, nu întâmplător, chiar Ioan Moga într-un document emis în Előpatak, la 16 octombrie 1855.

1. Numerul curent
2. Numele, polecra și vârsta celui trecut (sn)
3. Mesăria și locul unde lăcuiește
4. Legea de care s-au ținut (sn)
5. Au mărturisit credința – ziua, luna și anul în parohia
6. Observații

1. Numerul curent
2. Numele, polecra și vârsta celui căzut din credință (sn)
3. Mesăria și locul unde lucră

4. Legea la care au trecut (sn)
5. În ce rânduială
6. Parohia de care s-au ținut
7. Observații

Deși aceste documente răspundeau unei cereri bine circumscrise, pentru noi acum ele sunt o sursă excepțională de informare, inclusiv pentru alte diverse subiecte, cum ar fi cel referitor la ... alcătuirea unui "nomenclator de stări, activități și profesii" sui-generis: "muncitoare cu mâinile", "gâzdoie de plugariu", "faori de fier", "coase, toarce, țese până de postav", "păstor", "păstoriș", "fișană", "econom", "economistă", "neorustic", "econom și cântăreț", "cătană cu Urlaupas", "arian", "băieș", "zugrav", "diurnist", "geometru", "croitor", "morăriță", "de legea lui Moisi", "lucrător de zi", "lemnariu", "covaci", "învățător", "cărămidar", "rudar", "econom de pământ", "econom de brad", "slugă pe an", "rotariu", "serv", "miser", "comerciant", "ferbătoare de vin ars" etc.

Interesante sunt, firește, și motivele pentru care se produceau trecerile religioase singulare, nespectaculoase, în esență. Din VAMA BUZĂULUI (în anul 1880, 1028 ortodocși) "De voie bună au trecut la legea noastră și din dragoste ce au avut cătră maica noastră biserică". "S-au cununat de preot unit din Ghida-falva, Moise Boieru (...) fără nici o rânduială morărița din Lisnău care locuia în Arcuș", "din țara Ciucului fiind slujnică în Dobolii de Jos", "aceasta și mai înainte cu vro câțiva ani au fost neunite", "lucrătoare cu mâni din bunăvoia sa a trecut la legea noastră (în Budila)". Cel mai adesea se întâmpla ca "numai din dragoste au trecut la noi" (Micfalău) sau într-o altă exprimare, "ambe persoanele acestea s-au schimbat credința pentru interesul măritatului", ori "ca să fie pe legea barbatului său" (Lisneu). Ioan Bogdan de 45 de ani, reformat, în anul 1860 face un gest curajos de a ieși din comunitatea reformată tocmai a opidului Seps Sz. Giorgy cu următoarele precizări: "acest om până la anu 1848 au fost tot de ai noștri, iară prin revoluția anului 1848/9 au trecut silii la religia reformată și acuma iarăși s-au întors la religia în care s-au născut și au crescut".

Cea mai motivată trecere religioasă în grup s-a produs în CERNAT. Chiar în prima zi a anului 1867, Protopopul Ioan Petric semnalează Conzistoriului din Sibiu că "după ce creștinii noștri din matra Cernatul de Jos și filia Cernatul de Sus, de la locurile competențe au caput licența spre a-și putea ridica în matra o

biserică nouă, în vera anului trecut o au și redicat din material solid până la acoperiș, neputând mai departe lucra pentru lipsa speselor. 2. Nevrând locuitorii din zisa filie cari se văd însemați în lista alăturată a plăți aruncătura pre ei obvenoitoare de voia bună, i-au silit la aceea prin judele comunal înse fără de doritul rezultat căci ei s-au dechiarat ca deca vor fi siliți a plăti acea repartiție la care densii nu se cunosc a se fi obligatu (s.n.) vor trece la religia reformată. 3. Parohul reformat Vitaliás din Cernatul de Sus le-ar fi promis la creștinii noștri că deca vor trece la religia reformată nu le va cere nici o simbrie preotească și i va împărtășii și din padurile bisericii reformatate și și din pamenturi (...). Conzistoriul recomandă "să li se mai usiureze încâtva suma cu care datoiesc ca se nu se facă vreun scandal (...). Să tracteze cu ei numa cu frumosu și fără amenințari (s.n.)"³⁵.

Faptul că în CERNAT au continuat să existe parohieni greco-ortodocși se datorează și faptului că Ioan Petric – alături de toți ce se numeau "Vérzea" în acel spațiu - a știut să manevreze eficient interesele bisericii la nivelul stării specifice a comunității locale, cum vom vedea și mai jos.

Pentru a ilustra mai convingător complexitatea situației din CERNAT, vom invoca și chestiunea "vămii târgului", așa cum se prezenta ea în anul 1865 și care, cu siguranță, influența și întreținerea bisericii și pierderea enoriașilor: "(...) din banii bisericii nostre de acolo, cu ocasiunea aceea cand au dobandit Comuna Privilegiul de a avea targ acolo /care si pana astadi se tine/ au împrumutat Comuna Politică cu 846 fl. 25 hr. v.a. sub acea expresa conditiune ca suma aceasta pe rend se o respletească bisericii din venitul târgului, care conditie pana la un timp s-au si observat, dar acum nu mai capătă biserica nice un crucer pentru ca D. Inspector local Ioachim Pantiel, pre care l-au rugat a le da mana de ajutoriu in privintia aceasta, simpatidând mai tare cu conaționalii (?) sei secui, care n-au cheltuit nimica la dobândirea darului, a dat venitul târgului în mana acelora, ca să-l întrebuintiede pre sama speselor comunale, desi in Privilegiul targului sta anume ca venitul târgului se se bonifice sortea preotimii si a scoalei romane din uceasta Comuna (...)"³⁶.

Cumulând chiar și numai informațiile de până acum, prin care locuitorii români din satele citate se dovedesc a fi supuși unor nedreptăți flagrante, pentru contemporanii noștri este chiar greu de imaginat de unde își mai găseau

aceștia resurse pentru a se preocupa și de lucruri care puteau fi amânate – când însăși existența lor în zonă era subminată -, cum ar fi "înființarea fondurilor scolastice" sau "dotarea scoalelor". Iată că în POIANA SĂRATĂ (în anul 1880 – 1155 ortodocși), alcătuiindu-se protocoale de venituri aparte se evidențiază că plata învățătorului nu se poate acoperi cu doar 100 florini. De aceea, "(...) pentru înflorirea scoalei sale populare" și propășirea întru învățăturile prescrise hotărâsc să plătească învățătorului 200 fl. prin adăugarea la suma inițială a contribuției comunale. Pentru aceasta, poporul a fost împărțit în trei clase (cei mai săraci, din clasa a treia, fiind scutiți de taxe), iar de administrarea acestor fonduri se va ocupa o nouă instituție locală, "Eforia școlară". Nu mai puțin de 22 semnatori ai protocolului normativ din care am citat întăresc această decizie. Ea s-a luat cu prilejul unui moment festiv dătător de încredere, și anume în timpul examenului anual și în prezența consilierului școlar dr. Pavel Vasici, una dintre cele mai interesante personalități românești transilvane din epocă. Bineînțeles, la luarea tuturor deciziilor a participat, dacă nu le-a și inițiat, protopopul Ioan Petric; hotărârea este agreată de Guvernul Transilvaniei și de Consistoriu³⁷.

Când preoții sunt chemați la Domnul ...

Păstori sufletești, lideri, dar și oameni de rând, preoții și-au marcat întotdeauna mediul în care au trăit și au păstorit fie că este vorba despre biserica-instituție, enoriași, adepți/adversari și, nu în ultimul rând, familia proprie și mai marea familie a liderilor spirituali locali.

Această "marcă" este percepută cu un dramatism autentic atunci când preotul "se mută la vecinicile locasiuri", părăsindu-și "turma", fiii sufletești, dar și pe cei trupești, uneori prea tineri, copii, prunci chiar. În astfel de împrejurări inamicitățile amutesc, (aproape) toți enoriașii și concurenții văd petrecându-se odată cu "bunul", "bătrânul", "bravul" lor preot vremurile bune (?) pe care le-au trăit; dacă vremurile n-au fost tocmai bune, măcar au fost "ale lor" și în orice caz, trecutul nu le mai putea face neplăceri, prin situații imprevizibile, ceea ce viitorul putea încă să le rezerve. Fie că erau sensibilizați de "taina" morții, fie din bun simț omenesc și cctățenesc, fie nesiguri pe un viitor greu de prevăzut, în cvasitotalitatea cazurilor "de moarte" a preotului nu apare nici o "pără" la "Înălțimea Sa" sau la Înaltul Consistoriu. În această ambianță, în aproape toate satele în

care un preot a murit, se cere de către o obște alteori rar unanimă, ca fostul preot să fie urmat de fiul/ginerele/nepotul său. Dorințele sătenilor, străniși uniți în jurul catafalcului fostului preot, se împiedică uneori de normele introduse de Andrei Șaguna, care, doar în mod cu totul excepțional admitea să facă derogări de la ele. Una din condițiile obligatorii pentru ocuparea unui post de preot era absolvirea cursurilor clericale integrale.

Situațiile create de starea parohilor – oameni și lideri, excepționale chiar și înainte ca ei să moară ! - este caracterizantă pentru întregul Ardeal, și poate fi ușor ilustrată cu evenimente petrecute în protopopiatele din arcul intracarpatic.

În **ARPATAC** (în anul 1880 – 715 ortodocși), unii membri ai celebrei familii Cioflec nu se bucurau de aprecieri pozitive din partea "*Exceleței Sale*". Pentru a-l sfinți preot desăvârșit pe diaconul Alexandru Cioflec, Andrei Șaguna pune condiții speciale. În 5 iulie 1865, el este sfințit la Sibiu doar drept capelan "(...) *pana cand nu va dovedi că s-a-nprietinit cu cele bisericesci întocma după cum cere Sfanta Maica noastră Biserică, pana atunci nu se va santi întru preot desăvârșit*"; protopopului i se cere să-l supravegheze pe capelan ca să se deprindă "*des întru slujirea la S. Altar*". Îndoielile lui Andrei Șaguna s-au confirmat pe deplin. Moștenitorii parohului Gheorghe Cioflec din **ARPATAC** cer "*a se sili fratele lor Alexandru Cioflec, capelanul reposatului, a da afara rata ce i se cuvenea aceluia din simbria parohială ca se poată plăti cheltuiala înmormenterii parintelui lor*"³⁸. Ulterior se va evidenția o antipatie generală față de Alexandru Cioflec. Dar, cultivându-și o relație mai veche cu Ioan Popasu, în anul 1865 episcop al Caransebeșului, preotul bătrân Gheorghe Cioflec reușește să-l vadă sfințit de paroh pe fiul său³⁹. În demersurile sale, preotul-tată este sprijinit de câțiva săteni care arătau că se află "*foarte scârbiți*" în condițiile în care bătrânul Gheorghe Cioflec a slujit altarul 40 de ani și acum, obosit de bătrânețe "*i-au căsunat de neputinția în picior și-n mâni (...), câte doi barbati vârtosi îl duc si-l aduc de la Sf. biserică*". În consecință, ei consideră că au mare nevoie de fiul acestuia, cleric, tocmai bun pentru această parohie risipită. Unde erau la data alcătuirii acestei scrisori detractorii lui Alexandru Cioflec ? Iată că erau alături de tatăl care nu vedea altă soluție pentru rezolvarea problemelor tuturor decât sfințirea fiului său, căci lui, "*din pricina răcelii și alte, atâta ne-*

au slăbit trupul și ni s-au umflat picioarele (...)"⁴⁰.

Situația era acceptată de toți pentru că, de fapt, care erau tinerii preoți dispuși să slujească în aceste sate, cu venituri atât de modeste, alții decât localnicii ?

O situație similară se deslușește și din dosarul parohilor Mihai și George Popovici din **BOROȘNEUL MIC** (în anul 1880 – 635 ortodocși). De aici remarcăm scrisoarea bătrânului Mihai Popovici, vădov de 24 de ani, de 27 ani preot în **BOROȘNEU**, ajuns chiar în situația de a nu-și mai "*vedea drumul*". Doctorul "*il oprește de a călării și a alerga în materă și filii (...) risipite prin văi și dealuri*". În plus el avea și grija tatălui său, și el fost paroh, acum trecut de 85 ani. Soluția propusă de el, și bine susținută de enoriași, este de a se "*santi de capelan ajutoriu langa mine pe fiul mei George, care a slujit aici în K. BOROȘNEU ca dascăl timp de 4 ani*"⁴¹.

Aceste două exemple, care susțin ideea nevoii de continuitate, și care evidențiază constrângerile economice și extraeconomice care perpetuau în zonă parohi și dascăli din mereu aceleași familii, sunt și ele caracterizante pentru întreg spațiul la care ne referim.

În vara lui 1864 murise parohul "*mai bătrân din Intorsura buzeului Georgiu Neagovici*" și "*Venerabilul Consistoriu arhiepiscopesc în absența Escelenței vostre pana a ve rentorțe de la băi*" a orânduit "*ad interim ca să administreze acésta parochie vacanta fiul reposatului Irime Neagovici, fost paroch la Nagy Aita, care remasese fara parochia*" (!?). Numai că Irime "*a capatat patima frasului*", e suspendat, cere să fie repus în dreptul de a sluji "*Căci ducend o viatia cumpatata, ferindu-se de benturi beife si de vinars, de 7 septemini nu ar fi mai avut patima frasului*". În **ÎNTORSURA BUZĂULUI**, el îl secondă pe "*celelalt preot de acolo*" Alecsie ... Neagovici. Împrecinatul se disculpă cu afirmația că doar de 2 ori "*a avut această patima*": "*în zioa de Crăciun în anu 1864 și în Dumineca lăsatului de carne, adecă 30 ianuar anu 866*". Ajungându-l "*boala (...) în Biserică supt Sfânta leturgie n-am putut-o săvârși, dar sfintele taine nu s-au vărsat, ci le-am potrivit a doa zi*". El cutează "*a zice că nu din beție ne-au venit aceasta neputință, ci din multa osteneala ce m-au ajuns în aceste doua zile*"; fusese și post, iar a doua oară, în noaptea precedentă "*de trei ori m-am sculat din pat de m-am dus în mare depărtare și am cumenecut pe copii*" în primejdie de moarte.

Din care unul suferea de ... boala frasilui, de care el însuși s-a speriat etc. etc.⁴²

Rezoluția manuscrisă șaguniană: *“să se viziteze de către un medic carele să-și dea părerea în privința boalei și acest certificat medical să astearnă. Să mai refereze (...) cum e moralitatea și religiozitatea susatinsului preot”* (s.n.).

Un set de documente deosebit de interesant se referă la nou creată stare din **DOBERLEU**, prin...moartea parohului Avraam Comsia (18 ianuarie 1866)⁴³.

La **DOBÂRLĂU** situația pare a fi mai complicată decât în alte locuri având în vedere revendicările filiei **BAȘTELEC**, vecinătatea cu **OZUN** etc. Oricum, la fel ca și în alte cazuri, primul pas a fost anunțarea *“candidațiunii ca să se pōta întregi acēsta stațiune vacantă”* prin deces. Participarea emotivă a credincioșilor este impresionantă: *“(...) facem aratare cum ca pre fostul nostru Paroch Cinstitul parintele Avraam Comsia mila Ddiească in versta de 79 ani, si ca preot noua sluzitoriu in timp de 54 ani, dupa o bola grea si indelungata la chemat la vecinicile lacasuri (...) la 8 ore diminetia, pre carele in 20 febr. Cinstitu Parintele Veniamin de la Ozun, Parintele Ionescu din Budila, Parintele din Markosiu, din Kikis, din Dobolii de Jos, din Lisneu si din Cernatu de Jos si mai multi cantori si invetiatori cu deosebita gibacie compuind Progrebantia preoților, la 2 ore dupa pranzul l-a inmormantat. Poporul cel plin de jale nu se putea satura de ascultarea sfintelor slujbe și încheindu-se tieremoniile cu o cuventare potrivită mângâind jalnicii și pe popor (...)”*. Iată o adevărată demonstrație la **DOBÂRLĂU** din care, dacă nu au lipsit elementele specifice funerariilor unui preot, cu siguranță nu au lipsit nici alte atribute ale unei mari întâlniri populare: observații asupra celorlalți, schimburi de idei, cugetările conjuncturale despre deșertăciunile vieții etc.

Cu același prilej și cu cea mai mare rigoare, e întocmit un inventar de bunuri, așa cum *“sunau”* strictele dispoziții șaguniene. După 3 luni, la **DOBÂRLĂU** rămânând *“prin candidațiune”* Veniamin Popovici din **OZUN**, poporeni de aici și din filiile **SANTION**, **LABORFALEU** și **COMOLEU** cer ca preot pentru cele 4 sate risipite pe ... (iarăși!) fiul dcedatului Ioan Popovici, cleric absolut și fost învățător în **DOBOLII DE JOS**. El corespundea nevoilor locale, mai ales pentru că era *“tiner și zelos cu mai mare capacitate ca cel betrân care sa priveghieze ca nici o ouie să nu se*

răpească din staul”. Vivacitatea și știința de carte a tânărului erau necesare mai ales pentru că în aceste sate credincioșii *“singuri mărturisesc că sunt jumătate sacuti si ca mieii în mijlocul lupilor”*. Pe lângă cele aproape 60 iscălituri ale *“comitetului parohial și celalalt popor cu drept de alegere ai comunelor bisericesti”*⁴⁴ (sn), cererea este sprijinită explicit de Ioan Petric și aprobată de Conzistoriu.

Ca într-o serie foarte bine orânduită, un nou memoriu apare la Sibiu, de data aceasta de la filia **BAȘTELEC**, întărită și ea prin iscăliturile localnicilor și care tratează probleme esențiale ale *“filiei”* lor, iar în concluzie cer ... ruperea de *“matera”* **DOBÂRLĂU**. Argumentele lor sunt, pentru început, cele clasice: nevoia de preot permanent, candidatul lor pentru funcția de paroh e verificat ca învățător în **BAȘTELEC** și în **PREJMER**, deține casă proprie în sat, unde face și orele de școală și, în plus, este unul din cei ce a susținut construirea bisericii. Pe seama acestui memoriu – care se întinde pe nu mai puțin de 7 pagini – Ioan Petric alcătuiește un referat din care noi reținem câteva considerații absolut incitante pentru acest spațiu: *“(...) Filia Baștelec posedea numai 70 familii statatōre din 262 suflete (...) și s-au rescumparat de la Domnii pamantesci cea mai mare parte, deși între cu averea din Matera si pe alte comune mai sarace de prin prejur mestecate cu sacui, ear aceasta comună este curat română desi au o bisericutia indiestrata cu 2 cimitera si tote ódorele de lipsă, totusi, pentru ca lipsesce casa parochiala si scola, numai invatatoriul Ioann Colceriu, care posedea casa pentru sine si incapere pentru scola si e provediuta cu pamenturi propri ar putea trai, din contra un preot strein cu venitul stolar si simbria de o feldara bucate nu ar putea trai cinstit, ci amarat ca si cei din jurul acesta. Cu tōte acestea, o imprejurare favorēza pe acēsta comuna, adeca teritoriul cela spatios si fructifer, care atrage la sine din an în an tot mai multi locuitori romani, cari cuprind pamenturi de la sacui nobili, dar ruinati de lucș si alte placeri si desfranari(s.n.)”*⁴⁵. Smerita părere a protopopului ar fi ca, de va fi considerat corespunzător învățătorul Ioan Colceriu, să fie primit la cursul clerical pentru o promițătoare viitoare carieră de preot.

Hotărât, obștea din **BAȘTELEC**, beneficiind și de o mai mare apropiere topografică de **PREJMERUL** cel evoluat (și nu numai), este nemulțumită de noul ei paroh bătrân și abia însănoșit după o boală în care își pierduse și auzul ! Conzistoriul nu poate încuviința

această cerere, atât de bine documentată, decât atunci când se va putea dovedi că ceea ce-i oferă locuitorii **BAȘTELECULUI** preotului ar fi de ajuns pentru ca acesta să poată subzista în numitul sat.

La începutul anului 1868 *"Atot puternicul Dumnezeu au binevoit a chema la sine pre vrednicul"* preot și părinte sufletească Alecsandru Bucșa *"carele de 26 ani ne-au pectorit pre noi în cele sufletești și cu cea mai mare rivne"*, scrie la Sibiu obștea din **HĂGHIG**. *"Mutându-se din lumea aceasta (...) au lesat după sine 4 copii orfan nu numai de bunul lor tate, dar și de mama pre care Dumnezeu voise a o loa (...) nainte de asta cu 17 ani"*, continuă scrisoarea. Unanimitate în durerea omenească supremă, care, iată, nu-l ocolește nici pe preot (când ei tărani sunt așa de des loviți), românii au în vedere situația nou creată, în toată complexitatea sa: cel mai mic băiat (Iosif) e la școală (în clasa a IV-a gimnazială) și în imposibilitate de a-și termina studiile la Brașov. Noua stare în care se găsea acesta, și surorile sale (probabil !), dar și enoriașii, rămași și ei *"orfani de părinte sufletească"*, se putea rezolva doar dacă fiul cel mijlociu al răposatului - cu 1 clasă gimnazială absolvită de 10 ani și care a funcționat ca dascăl - s-ar sfinți de preot ! Ei, credincioșii *"ar fi îndestulați cu dânsul"*, deși, toți își dădeau seama că studiile sale erau insuficiente. Dar ... aceasta era situația din **HĂGHIG**. Soluțiile obștei sunt susținute de cele 41 semnături ale fruntașilor satului și de Alexandru Cioflec din **ARPĂTAC**. Adresa nu mai păstrează o soluție din partea autorităților⁴⁶.

De veșnică pomenire, protopresbiterul Ioan Moga

Protopopiatele din spațiul arcului intracarpatic au simțit însă în mod dramatic, ca pe un adevărat seism, *"trista întâmplare despre pierderea sau trecerea din această lume la vecinicele lăcașuri a bunului nostru protopop Ioan Moga"* în deplinătatea forțelor sale creatoare, când, atât superiorii, cât și enoriașii din întreaga zonă mai așteptau încă multe realizări din partea sa. Momentul, petrecut la începutul anului 1868, a alimentat sensibilitatea unora într-atât încât se alcătuiesc scrisori impresionante, adresate Mitropolitului Șaguna, cum este cea a lui Alexandru Cioflec, parohul din Arpătac⁴⁷: *"Togmai când mă ocupam și îmi dam toată silinția de a putea mângăia obidată familie a vrednicului nostru preot de la Heghig, anume Alexandru Bucșa, carele în 27 ianu. a.c., prin*

nemilostiva bola ce l-au cuprins și l-au ținut de la 6-7 zile, fu constrâns de a-și da ultima răsuflare, lăsând în urma sa o prea jalnică și vrednică de totă compatimirea familie - zicu, prea înaltă excelenție, că togmai atunci când vream se-mi împlinesc una din datorile preotesce, ca un fulger detunătoriu îmi resbatu prin aeri un alt vai - și adevărat să mă grebesc a alerga de-a lua parte la petrecania cea mai de pre urmă a bunului și lăudatului nostru protopresbiter al tractului nostru Hidveg, anume Ioan Moga, și tot deodată de a mângăia și acolo orfana și jalnica remasă familie".

Dramatismul situației create prin moartea lui Ioan Moga - dus la spitalul din Brașov, unde a și murit și a fost înmormântat, la *"(...) Biserica Sf. Nicolae din Preurbui"* - răzbate și în documentele noastre, inclusiv în scrisoarea *"protopopiței"* din Vâlcele, rămasă *"în cea mai profundă jale"* cu *"4 orfani și adevărat un fiu de 20 ani studinte în Classa VII gimnaziale, 3 copii între care una de 10 ani, alta de 5 șaniț și cea mai mică de 9 luni"*.

Datorită acestei situații și a nevoilor asociate acesteia, văduva lui Ioan Moga⁴⁸, susținută de toți credincioșii protopopiatului și de protopopul Ioan Petric de la Brașov, se roagă, la câteva zile după tragicul eveniment, *"de ajutor"* din partea viitorului paroh local, eventual protopop, ajutor pe care urma să-l primească dacă Mitropolitul Andrei Șaguna ar fi aprobat o astfel de înțelegere. Rezoluția conducerii bisericii ortodoxe depășește emoțiile momentului critic și decide că situația materială va fi reglementată după numirea noului protopop. În afara cedării veniturilor parohiale pentru *"văduvita familie"*, se mai solicita ca fiul cel mare al protopopului dispărut să fie primit la cursul clerical și investit apoi ca paroh în postul rămas vacant în Vâlcele.

Conzistoriul și mitropolitul, înțelegând, în esență, graba văduvei Moga și a credincioșilor din Vâlcele, de a-l cere ca preot pe tânărul elev Ioan Moga, păstrându-și însă judecata rece și dreaptă, decide: *"(...) fiul protopopului reposat să continue studiile sale până la absolvarea gimnasiului, spre binele său și al bisericii (s.n.), apoi se va primi la seminar, se fia stradalnic în studii, să se îndeletnicescă în cântarea bisericească"*⁴⁹.

Instituțiile coordonatoare bisericești ortodoxe de la Sibiu însă conștientizează imediat, ca și localnicii direct interesați de noua situație creată, că de cea mai mare urgență este

numirea înlocuitorului lui Ioan Moga: pe de o parte un paroh pentru **VÂLCELE** și, pe de altă parte, un protopop pentru **Protopopiatul HIDVEG**. Ambele numiri vor crea dispute în interiorul comunității românești. Preoțimea tractuală *“în cel mai mare doliu de jale”* aflându-se, ca niște *“albine părăsite de matca lor”*, se tem *“a nu li se sfâșia protopopiatul”* și de aceea cere ea însăși să se grăbească alegerea noului protopop, să nu se aducă vreun *“individ străin de protopopiat”*. Rezolvarea celor două situații problematice este, în viziunea conducerii sibiene următoarea: în parohie să slujească preoții din localitățile învecinate cu schimbul, până la alte reglementări mai stabile, iar pentru reîntregirea Scaunui Protopopesesc să se convoace Sinodul Protopopesesc.

Această din urmă misiune i se trasează Protopopului IOAN PETRIC, căruia i se va și atribui funcția de administrator protopopesesc al **HIDVEGULUI**.

În 6 martie 1868, conform unei ordonanțe conzistoriale din 5 februarie, pentru alegerea unui administrator protopopesesc în tractul Hidvegului se desfășoară lucrările Sinodului Protobesbiterian⁵⁰, la sfârșitul căruia Ioan Petric este în măsură să declare că aici *“în unanimitate ni s-a oferat mie administrarea acestui Tract statatoriu din 13 parohii, din privința ca dintre preoții actuali nu s-a aflat nici unul calificat pentru purtarea oficiului protopopesesc ce este înpreunat cu așa mare responsabilitate”*.

Acesta este prilejul cu care s-au manifestat două caracteristici importante ale nivelului de cunoștințe și atmosferei de lucru din grupul intelectualilor locali români din Transilvania:

1. *“votizării”* mai cred că pot acredita într-o funcție pe cineva prin *“aclamațiune”*, dar unul din liderii vizați – este vorba tocmai despre Ioan Petric –, pentru că este implicat direct, dar mai ales pentru că este un democrat evoluat, introduce în mecanismul alegerilor următoarele: retragerea din grup și neparticiparea la vot a celor care concureau pentru un post, alegerea unui Comitet care să urmărească desfășurarea votului și numărătoarea acestora, inclusiv punerea în funcțiune a unei urne speciale etc.;

2. Apariția nemulțumirilor și exprimarea *detaliată a celor care îl contestă pe cel ales*; de data aceasta contestarea venea de la Conzistoriul chemat să consacre alegerea din protopopiat.

La Sinodul Presbiterial au participat 8 preoți (George Dogariu din Teliu, Alexie Popovici din S. S. Gyorgy, Ioan Ianovici din Budila, Damian Bucșia din Agostin, Iosif Bucșia din Arini, Alexandru Maierușan din Nagy Aita, Alexandru Cioflec din Arpătac, Cristofor Dogaru din Marcoș). Din partea mirenilor au fost prezenți 14 participanți din 14 localități. Cu acest prilej, ca la orice Sinod, s-au expus teme teoretice, s-au spus rugăciuni, s-au ales secretari, s-au distribuit biletele de votizare, s-a ales un președinte *“ad-hoc”* (Parohul G. Dogariu) și s-au anunțat cele trei candidaturi pentru funcția de protopop al Hidvegului: parohul Ioan Ianovici din Budila, onoratul părinte Radu Popeea *“din Tractul I al Brașovului”* și Ioan Petric. *“Cetindu-să toate biletele au ieșit 8 voturi din partea preoțimei și 16 voturi din partea mirenilor pentru al treilea candidat D <omnul> Ioan Petric”*, prin urmare toate voturile. Sinodul protobesbiterial trimise, acolo unde se retrăseseră candidații, 2 deputați *“să invite în Sinod pre Alesul Administrator Protopopesesc care, intrând în Biserica, fu întâmpinat cu un întreit să Trăiască !”*. Trimisă la Sibiu, hotărârea Conzistoriului Arhidieceșan a fost încuviințată cu următoarea observație pentru alesul Ioan Petric: *“dacă cunoaște cum că administrațiunea acestui protopopiat, pre langa administrarea celorlalte protopopiate cu care-i însărcinat și a parohiei sale i-ar face astfel de greutăți încât nu ar putea să corespundă cu acuratețe și chemare acesteia interimali în protopopiatul Hidvegului, atunci acesta împrejurare numaidecât să se arate încoace”*.

Acordul Conzistoriului se baza bine-nțele pe cunoașterea situației din protopopiatele spațiului arcului intracarpatic: a) lipsa preoților tineri bine pregătiți, datorată, în special, mijloacelor modeste de retribuire a acestora și, nu în ultimul rând, b) capacitățile superioare – și confirmate – ale protopopului Ioan Petric. Cu toate acestea, în chiar Conzistoriul Arhidieceșan se exprimă o riguroasă, deși nu vehementă, opoziție din partea protosinghelului și asesorului conzistorial Nicolae Popeea (contracandidatul lui Ioan Petric de pe locul al II-lea fusese Radu Popeea !?). Argumentele sale sunt de bun simț, dar se dovedesc inadecvate situației concrete în timpul acela și pentru spațiul la care ne referim. El invocă faptul că Ioan Petric este paroh la biserica Sf. Nicolae din **Brașov, protopop la Protopopiatului al II-lea al Brașovului și administrator al Tractului Protopopesesc al 1-lei Scaunelor**. Cele 3 atribuții

puteau "împedeca apriat ducerea corespunditoare a serviciului protopopesc". De altfel, Nicolae Popeea sublinia și faptul că "în țara Barsei se mai află anca și alți preoți calificați și destoinici de a administra un Protopopiat". În plus, Nicolae Popeea credea că Tractul Hidvegului nu are nevoie de un "administrator", ci de un protopop deplin.

La primirea confirmării alegerii sale, confirmare decisă la Conzistoriul Arhidieceșan, celui care-l contestă – impersonal – Ioan Petric îi răspunde punctual, motivându-și acceptul: "Deci, deôrece Protopopiatul Hidvegului este amestecat cu Tractul al 2-lea al Brașovului și al Haromszekului și, de altmîntrelea, pot fi lesne cercetate de creștinii noștri cari umblă des la Brasiov și cu alte trebi (s.n.), asia nu aş refuza primirea și acestui Tract Protopopesc, cu atata mai vertos, ca tôte trei Tracturile cred că nu cuprind mai multe suflete ca Tractul I al Brasiovului (...)"

Alegerea⁵¹ administratorului-paroh de la Vâlcele nu provoacă mai puțină agitație și contestație. În 7 martie 1868, la Vâlcele a avut loc "Sinodul Parochial în privintia administrării" parohiei vacante din acel loc, la care a participat și reprezentantul Conzistoriului Ioan Petric. Aici s-a devansat propunerea lui Andrei Șaguna ca din două în două duminici să slujească preotul Alexandru Cioflec din Arpatac. Comuna bisericească locală însă îl "cere de administrator numai pe parohul din Sepsi Sz. Gyorg Alexie Popovici, care sluji și până astăzi cu mulțumirea tuturor", iar Sinodul n-a putut fi "înduplecat" de la această dorință. Ioan Petric introduce și aici sistemul de vot democratic, supunând atenției candidaturile lui Alexandru Cioflec, Alexie Popovici și Ioan Popovici din Dobolii de Jos. Ca și în cazul administrării protopopiatului, pentru administrarea parohiei Vâlcele câștigă toate voturile un singur candidat, de data aceasta parohul din Sf. Gheorghe. Alexandru Cioflec era contestat de tot poporul, poate pentru că "(...) neînțelegerea și dusmania ce poartă cu fratele, surorile și cumnatii sei s-a făcut tuturor nesuferită și de aceea nu poate fi nici primit" Alexandru Cioflec de paroh la Vâlcele. Împrejurările obiective care fac ca această alegere să fie și mai riguroasă sunt: "(...) ca să nu suferă poporul în cele sufleteschi și ôspetii pacienți ce vin la apele minerale de aici (s.n.) și ca să nu lipsesca în nici o Dumineca și în alte zile preotul slujitoriu, fiindcă de biserica noastră sunt liber câte două septemani, am promis ca în timpul de cură, iuniu și iuliu (s.n.),

voi sluji și eu în septemanile care nu va putea veni administraturul ordinar, cu atât mai vertos ca în tôte dilele merge carul iute de la Brasiov la Eleöpatak și se reîntorce (s.n.)", ne asigură Protopopul Ioan Petric în 12 martie 1868. Tot acum reglementează el și situația văduvei lui Ioan Moga: "de sine se-ntielege ca jumetate din venit va premi doamna protopresbiterisa și orfanii ei și de la mine, ca și de la administraturul ordinar". De data aceasta, contestația vine din partea celui propus inițial, Alexandru Cioflec, care reclamă: "a) Că parintele Alexie Popovici a orbit pe creștini cu beutura și de aceea fu ales, b) Că Cinstia Sa ar fi păgubit biserica din S. Szengyörgy, ceea ce ar documenta archiva protopopească, c) ca din cauza ambulatilor sale pustii, în două case romanesci sunt botezați 5 copii de preotul reformat".

Numirea noului paroh, fie și administrator, la **VÂLCELE** a fost însoțită; bine-nțeles, mai ales pentru că întreaga acțiune era coordonată de Ioan Petric, cu realizarea protocolului de bunuri la data schimbării parohilor. Acesta este sumar, conține 34 poziții, evidențiază și banii bisericii care erau la data aceea 25 fl. 25 cr., plus 25 fl. dați cu camătă.

Și așa, aici, la **VÂLCELE**, ca și la **SFÂNTU GHEORGHE**, la **CERNAT** și **DOBÂRLĂU**, ca și în alte locuri, viața mergea înainte, românii rezistând, construind, trecând în cealaltă lume, aducând pe lumea aceasta copii, învățându-i carte și democrație, scriind cărți (Cioflecii), trimițându-i în "Țară" (Ioan Petric), trăind omeneste fie și într-o Europă care încă nu-și respecta promisiunea de a garanta fiilor săi libertatea, egalitatea și fraternitatea.

N.B.

- Pentru cunoașterea (aproximativă) a vârstei preoților citați mai sus, vezi listele din ANGVSTIA IV, pag. 251;

- Pentru cunoașterea (aproximativă) a numărului copiilor "umblători la școală", până la publicarea "Conspectelor școlare" din Eparhia Ardealului, vezi anexele la articolul nostru din ANGVSTIA III (1998) cu "Conspectele sufletelor";

- În transcrierea textelor citate, am respectat – pe cât ne-a fost posibil – reguli consacrate, am renunțat însă la "u" final, literele "ts" le-am transcris cu "ce/ci" etc;

- Transcrierea anexelor și culegerea computerizată le datorăm d. L. Oprescu, referent la

Muzeul ASTRA – Sibiu;

- Toate documentele arhivistice citate mai jos, care nu au altă mențiune, provin din Arhiva curentă a Mitropoliei Ardealului din Sibiu.

- Documentele subliniate, în note se află, în xerocopii, și la Centrul Ecleziastic "Mitropolit Nicolae Colan" din Sf. Gheorghe

NOTE

1. Doc. 217, 1867;
2. Doc. 155, 1865 și 508, 1866;
3. Doc. 248, 1876;
4. Doc. 494, 1865;
5. Doc. 271, 1867;
6. Cf. Arhiva Centrului Ecleziastic de Documentare "Mitropolit Nicolae Colan" din Sf. Gheorghe, publicat și în "Oituzul";
7. Vezi "Recensămintele" anilor citați, publicate de Universitatea "Babeș Bolyai", Coordonator Traian Rotariu, Editura Staff, 1996-1997;
8. Doc. 812, 1851;
9. Doc. 735, 1864;
10. Doc. 1012, 1864;
11. Doc. 99, 1866;
12. Doc. 128, 1865;
13. Doc. 951, 1865;
14. Doc. 1001, 1865;
15. Doc. 307, 1866. Transcriere în ortografia actuală;
16. Doc. 305, 1866;
17. Ibidem;
18. Doc. 678, 1866;
19. Doc. 819, 1866;
20. Doc. 783, 1850, cu caractere chirilice;
21. Doc. 625, 1865;
22. Doc. 769, 1865;
23. Doc. 632, 1864;
24. Doc. 265, 1865;
25. Doc. 780, 1866;
26. Doc. 574 și 575, 1867;
27. Doc. 1007, 1866;
28. Doc. 307, 1866;
29. Doc. 1179, 1867;
30. Vezi doc. din ANGVSTIA IV;
31. Doc. 884, 1865;
32. Doc. 646, 1866;
33. Doc. 383, 1867;
34. Doc. în dosarul "Trecerilor religioase";
35. Doc. 163, 1867;
36. Doc. 431, 1865;
37. Doc. 69, 1866;
38. Doc. 378, 1867;
39. Doc. 595, 1865;
40. Doc. 548, 1865;
41. Doc. 738, 1867;
42. Doc. 187, 1866;
43. Doc. 188, 1866;
44. Doc. 304, 1866;
45. Doc. 509, 1866;
46. Doc. 188, 1868;
47. Ibidem;
48. Doc. 168 și 188, 1868;
49. Ibidem;
50. Doc. 332, 1868;
51. Doc. 333, 1868.

ANEXE

ANEXA I. Document 307, 1866

Din "*Protocolul Sedinței Sinodului Protopresbiterial al Tractului Hidveg în 15 faur a.c. la Elöpaták cinut prin care s-au organizat Protopresbiteriatul conform Regulamentului Sfântului Sinod Metropolitan la 22 Martie 864, în Sabiu cinut și anumit dela foia 227 până la foia 238, asemenea intru toate s-au organizat*".

I. Nominalizarea Scaunului Protobesbiterial cu 6 "Assessori", un "Defensor matrimonial" și un Secretar (Alexandru Cioflec, capelan în ARPĂ-TAC)

II. Nominalizarea membrilor Sinodului Protopresbiterian: din partea clerului 4 membri, din

partea mirenilor 6 membri și un secretar (Hristofor Dogariu din MARCOȘ).

III. Stabilirea Comitetului Sinodului Protopresbiterian, cu 2 membri din partea clerului și 4 din partea mirenilor.

Alegerea tuturor acestor organisme s-a făcut pe baza votului secret exprimat și care avea în vedere cel puțin 3 candidați. După epuizarea tuturor articolelor care priveau aceste lucrări, s-a consumat o parte aparent "festivă", dar, de fapt, cu o mare valoare educativă pentru toți. Pentru început, Președintele Comitetului Sinodului Protebesbiterian susținea aici o cuvântare cu caracter general, în care se vorbește despre importanța noilor structuri

organizatorice, invocându-se "misiunea", "silința", "meritele", "laudele" și "împlinirile". Cuvântarea a fost adeseori întreruptă prin aclamația "Să trăiască!". Răspunsul Protopopului Ioan Moga, care se supune tuturor legilor elocinței sfârșitului de secol al XIX-lea transilvan, crează lectorilor posibilitatea de a se regăsi într-o atmosferă europeană bine consacrată. Pentru o mai ușoară lectură și receptare veridică a limbii vorbite, care, în scris, era deformată de reguli ortografice impuse prin multitudinea limbilor în care se scria în Transilvania, transcriem din acest text în ortografia actuală.

"Onorat Părinte Alexie !

Eu din parte-mi mulțumesc Cintiei tale, Onoratului Sinod Protopresbiterial pentru urările ce ni le-ați făcut, de o parte, iar de alta pentru meritele ce ni le-ați pomenit aceea, la care zic că eu n-am făcut, așa zicând, vreun merit însemnat, ci eu mi-am împlinit numai datorințele mele ce se țin de chemarea și sfera activității protopopești și că eu n-am așteptat aceea niciodată, ca prin măritele circulare mitropolitane să răsunе numele meu, nici am umblat după aceea, doamne ferește, ci dacă au bineplăcut Înalt Excelenței Sale a face, așa eu n-am ce face, s-au făcut și e făcut. Iar la provocarea la care mă poftiți ca și în viitor să duc și să conduc pe oficiurile astăzi reglate în misiunea lor, spre a putea face destul mai marilor săi, eu, ca președinte, precum până acum așa și în viitor nu voi lipsi a-mi conduce trebile oficioase, însă pe lângă acea observare ca membri Sc. Protopresbiterial, ai Sinodului Protopresbiterial și ai Comitetului Protopresbiterial care astăzi s-au așezat în oficiile lor, să fie ascultători și împlinitori datorințelor sale, că numai așa voi putea conduce trebile după pofta Onoratului Sinod. Iară fiind oareșarii în trebile acestea cu nepăsare, atuncea numaidacă e piedica gata și atuncea spui adevărat că în asemenea caz nu voi putea împlini datorințele Onoratului Sinod mie decherate (sic!), ci ca să putem face destul chemării noastre eu potesc pe toți membri ca să fie ascultători poruncilor și să silească pe acelea a le și împlini. Așa lucrând cu Președintele său mână-n mână, atuncea bucuros voi împlini cererea Preaonoratului Sinod și prin urmare vă potesc dragoste frățască între Cinstiile voastre și cu aceeași dragoste și iubire să vă și despărțiți unii de alții și vă potesc călătorie bună și la anul viitor 1867, 'ad revedere'(...)".

Partea "mondenă" a întâlnirii are, și ea, un pronunțat caracter ofical: "Membrii toți fiind poftiți la Președintele la masă, unde s-au ridicat

mai multe toaste, cel din 1-iu ridică președintele pentru sănătatea Înalt Excelenței Sale Domnului nostru Archiepiscop și Mitropolit Andrei Baron de Șaguna pe carele oaspeții îl salută cu /:să trăiască:/, al 2-lea toast, tot președintele, pentru Maiestatea Sa Împăratul Francisc Iosif I-lea, care s-a îndurat a sancționa și drepturile românilor /:să trăiască:/, al 3-lea toast, tot de președinte, pentru toți membrii Sinodului, cât și pentru cei aleși astăzi căroră urându-le ca /:să trăiască:/, să și poată împlini datorințele (...). Asemenea și deputatul din Sz. Georgy, George Szöciu ridică un toast în limba maghiară /:neștiind românește:/ pentru sănătatea Înalt Excelenței Sale Domnului Mitropolit Baron de Șaguna și i-au urat cu /:Eljen:/ (...)".

"Și așa, după mai multe toaste unii pentru alții, s-au despărțit fiecare la ale sale mulțumind președintelui pentru primirea în casa-i și pentru ospitalitate, salutându-l cu /:să trăiască:/."

Textul este autentificat de Ioan Moga, protopop și președinte sinodal și de secretarul sinodal Hristofor Dogar.

Pentru acest eveniment Cf. și nota 15.

ANEXA II. Document 884, 1865

Din "Conspectele Catehumenilor din Tractul protopopesic al II-lea Brasioului sub A și a III Scuneloru sub B (...) "

Documente sunt redactate în 26 octombrie 1865 de Ioan Petric. În comentariile din nota însoțitoare se menționează că la Catehizație au participat și feciori și fete și cei care "au remas fara invatiatura crestinesca, parte sunt servitori pe la alte sate, parte nu dau ascul-tare patronului sufletesc (...) " deși s-a dus "in persóna prin tóte comunele", pentru a se convinge "despre sporul învățaturii religioare". În unele comune, "la semnalul dat prin clopot nu s-au prezentat" învățăceii. Despre "zelul pre-oților întru împlinirea acestei sante datorii - repetite prin mai multe parintesci ordinaciuni ale Escelentiei vóstre de la 850 încóce (s.n.) nu-mi pot da nici o parere (...) " ! Propunerea lui Ioan Petric, în această situație, este ca "cei ce nu se supun la cercetarea catehizatiunei când cer concedia de cununia sa nu li se dea pana nu se vor obliga la un canon bisericesc de 1 II (pund n.n.) faclii seu o cofa untudelemn la biserica si cate 1-2 fl. v.a. la fondul scolar si totodată sa se indatoredie sub decurgerea vestirilor a se duce la preot

acasa ca sa invetie poruncile si rugaciunile pre-scrise, pe langa explicarea lor si o mica remuneratiune (...)"

ANEXA III. Document 646, 1866

Din Protocolul "Conferințelor învățătoarești" din anul 1866, desfășurate în Protopopiatele subordonate lui Ioan Petric.

Începutul Conferinței, ținută la Covasna, a constat nu doar într-o slujbă religioasă, ci și într-o intervenție a protopopului, susținută în fața întregului popor din biserică unde "a expus mai întâi însemnătatea culturii, după aceea a făcut reprimire la timpul nefast în care bietul Rumân nu participa mai deloc la cultură pentru că nu putea, fiindcă nu-l iertau împrejurările sociale și politice de atunci; după aceea urma aprecierea dreptului de care ne bucurăm având acum și noi școale care să răspândească lumina și cultura în popor (...) se expuseră și însușirile învățătorului care este sufletul școalei, în fine se termină cuvântul prin expunerea datorințelor reciproce în privința școalei ce le au între sine

învățătorul, părinții elevilor, parohienii și parohul". Printre multele probleme "tehnice"- discutate aici -, participanții și-au expus părerile și despre: "Ce se cere (care sunt condițiile n.n.) pentru prosperarea trupului și dezvoltarea puterilor lui ? Când e să se înceapă îngrijirea pentru trupul copilului ? Ce are învățătorul să păzească mai cu seamă în privința sănătății școlerilor în școală ?" În altă ordine de idei, tot în maniera "întrebări și răspunsuri libere" s-a discutat și despre: "Aduce scolariul din casa părintească vreo dexteritate în vorbire când intră-n școală ? Ce are învățătorul a întreprinde mai departe în privința linvistică ? Ce pregătiri are să facă pentru a introduce pe școlari la citire și scriere ? Ce deprinderi gramaticale sunt de a se face în școala populară ? În fine, cum sunt de a se deprinde școlarii să facă socoteala ? Cam ce rând este de a se urma la lucrarea cu numere ? (...)" (Transcriere în ortografia actuală).

ABSTRACT

In the times when the churches were being built with the fast car towards Vâlcele, Sf. Gheorghe and other places

The study reevaluates the unpublished documents from the Archives of the Transylvanian Metropolitan Church referring to the Orthodox parishes from south-eastern Transylvania in the second half of the 19th century. The article concludes that despite all vicissitudes in their fight for national independence the Romanian communities from this area was the battle with the historical time and with the enemies....by simply existing.

cercetător Ana Grama
Muzeul Civilizației Populare Tradiționale - ASTRA,
Sibiu, Piața Mică, nr. 13
Tel. 069.423992

ANEXA II. Document 884, 1865
Din "Conspectele Catehumenilor din Tractul protopopesic
al II-lea Brasiovului sub A și a III Scunelor sub B (...)

Nr.	Numele parohiilor	Numele Catechetilor	Câți au cercetat catechisatia? și câți nu ?		Însemnări
			Au cercetat	N-au cercetat	
1.	Presmir	Irodion + Alesie Fratesiu	35	35	Din indereptnicie și servitori
2.	Herman	Georgiu Dogariu	64	46	dto.
3.	Sanpetru	Nicolae Fratesiu	58	-	dto.
4.	Bod	Nicolau Popovici	79	17	dto.
5.	Feldióra	Iordache Stafan Ioan Morariu	66	32	dto.
6.	Rotbav	Avraam Comsia	21	15	dto.
7.	Magerusiu	Dimitrie Popovici	59	7	la 15 sbrie. au depus examen cu lauda.
8.	Apatia	Nicolae Goga	12	25	Servitori și neascultatori
9.	Crisbav	Ioan Marinn	35	21	dto.
-	Filia Nou	Ioan Craiovénu	-	40	Nu s-au ținut, cât fiind duși pe drum n-au raportat
10.	Doberleu	Avram Comsia	-	58	dto. + indereptnici
11.	Lisneu	Georgiu Popovici	-	32	dto.
12.	Ozun	Veniamin Popovici	12	22	Servitori și neascultatori
13.	Chichiș	Nicolae Ponta	34	3	dto.
14.	Doboli de jos	Ioan Popovici	26	13	dto.
Summa			501	366	-

(...)

1.	Breticu	Spiridon Dimian	42	93	Cei indereptnici și neascultători, apoi servitori și ciobani n-au cercetat
2.	Piana Serata	Ioan Beloiu	-	-	n-au raportat
3.	Cernatu de jos	Adm. Ven: Popovici	00	00	Nu s-a ținut catechisatia
4.	K. Martanusiu	N. Crisbasian	31	25	Servitorii n-au cercetat
5.	Covasna	Nicolau Comsia	66	-	La 13 octbre. Au depus esamen în prezenta prot.
6.	Zagon	Moise Neagovici	19	61	24 sunt în serviciu 37 indereptnic
7.	Borosneul mic	Mih: Popovici	15	26	dto.
8.	Sita Buzeu	Nicolau Comsia	20	62	dto.
9.	Întorsura Buzelui	Alecsei & Irimie Neagovici	48	57	dto.
Summa			211	324	

Protopopiatul BRAȘOV II

Nr. cur.	Numele satelor	Numele si conumele invetiatorului	De cati ani este?	De cati ani este invetiatoriu ?	Ce studii au absovat ?	Scie cantarile si tipicul bisericesc ?	Are decret de la suprema inspectiune scolara ?	Ce lefa are ? Si de unde	Ce calcul au raportat la conferintie ?	Observari ale Comisariului in privintia calitatilor intelectuale ale singuraticilor invetiatori
1.	Presmier	George Siurariu	844	3	III clase gimnas.	scie bine	are	126 fl. si 4 galete bucate din casa alodiala	Bun	Capace (capabil nn)
2.		Dometie Dogariu	846	1	III cl. gimnas.	binisior	are	105 fl. v.a. dto. si cuartir	Bun	Dto.
3.	Herman	Evsevie Dogariu	835	3	I cl. Dto.	Scie bine	Are	94 f. v.a. de la Alod si 40 cr. de scolar	Bun	Dto.
4.		Andrei Nanu	842	3	IV cl. principale	Scie bine	are	Dto. Dto.	Prima cu emin	Dto.
5.	Sanpetru	Ioan Cranga	844	6	IV cl. gimnasial	Scie bine	are	Dto. Dto.	Prima cu emin	Cu capacitate si diliginte
6.	Bod	Paroh N. Popovici ca suplent								
7.		George Cherciui	846	3	IV cl. capitale	Scie forte bine	are	120 fl. v.a. din Alodiu fenațiu + cuartir	Indestulatoriu	Dto. Dto.
8.	Feldiara	Iosif Morariu	836	11	III cl. Gimnasiale	Scie bine	are	100 fl. v.a. din Alodiu si 40 cr. de scolar	n-au fost	Ca infirm s-a escusat
9.		Ioan Neagu	846	2	I cl. Gimnas		are	Dto.	A absentat	Nu s-a scusat
10.	Rotbav	Iosif Leuca	841	5	II cl. gimnas	Mediocr.	are	40 fl. v.a. din Alodiu Poporul nu vrea sa-i dea lui, ci la streini	Binisor	Mai puțin capace
11.	Magerusiu	Parochul Dimitrie Popovici supleant	-	-	-	-	-	-	-	-
12.	Apatia	George Goicea	846	1	IV cl. Capitale	mediocre	are	60 fl. v.a. de la popor	Binisor	Dto.
13.	Crisbav	George Marin	846	2	I cl. gimnasiale	-	are	Dto.	Absent	s-a scusat
14.	Nou	Ioan Tulbure	840	4	Cursul pedagogic co-teologic	Scie bine	Are	60 fl. v.a. de la popor	A a bsentat	Capace. S-a scusat că n-a primit circulariul
15.	Doboli de Jos	Ioan Pop	842	6	I cl. Gimnas	Scie bine	are	40 cr. de scolaru + 1/2 ferdela bucate de la tota familia	Absentat	Nescusat
16.	Chiciș	Dimitrie Stoian	833	12	II cl. Normale	Scie binisor	are	40 cr. de scolaru + 1 ferdela bucate de la tota familia	Absentat	Putin capace, nescusat

17.	Ozun	Veniamin Popovici	<u>842</u>	6	I cl. Gimnas	Scie bine	are	40 cr. de scolaru + ½ ferdela bucate de la tota familia	Prima cu eminentia	Cu capacitate
18.	Lisneu	George Olariu	<u>843</u>	3	III cl. Principale	Mediocr.	are	40 cr. de scolaru + ½ ferdela bucate de la tota familia	Mediocr.	Mai putin capace
19.	Doberleu	Ioann Colceriu	<u>838</u>	7	IV cl. Principale	Scie bine	are	40 cr. de scolaru + ½ ferdela bucate de la tota familia	Indestulatoriu	Capace

Protopopiatul TREI SCAUNE

1.	Poiana Sarata	Procopiu Deac	<u>838</u>	22	IV cl. normale	Mediocr.	Are	226 fl. v.a. de la popor	Absentat ca infirm	Putin capabil
2.	Breticu	Gerasim Comanici	<u>840</u>	7	IV cl. principale	Scie binisor	Are	120 fl. v.a de la popor	Binisor	Capabil
3.	K. Martanusi	Ioann Popescu	<u>837</u>	7	Norma si cursul pedagogico-teologic	Scie bine	Are	40 cr. v. a ½ ferdela bucate de o familia	Indestulator	Capaca
4.	Covasna	Parochul N. Comsia supleant	-	-	-	-	-	-	-	Pe invetiatorul Th. Gridl-au dus la militia ca rezervist
5.	Zagon	George Negoescu	<u>843</u>	3	II cl. gimnasiale	Scie binisor	are	40 cr. v.a., ½ ferdela bucate si 8 jugere pament	Multiametor	capabil
6.	Sita Buzelui	Alecsie Comsia					Suspendat pentru totdeauna			
7.	Intorsura Buzelui	George Dogariu supleant	<u>841</u>	5	IV cl. pricipale	Mediocr.	are	60 fl. v.a. de la popor	Absentat Nescusat	Ca infirm
8.	Borosneul Mic	George Popovici	<u>841</u>	5	I cl. gimnas. Si cursul clerical	Scie bine	are	40 cr. v. a ½ ferdela bucate de o familia	Absentat	Capace nescusat
9.	Cernatu de Jos	Damian Iuga	<u>845</u>	2	I cl. gimnasiale	Mediocr.	are	40 cr. v. a ½ ferdela bucate de o familia	Bunisor	Capace

Brasiov în 2 August 866, Ioann Petric, m.p. Protopop.

Situația românilor din Ungaria dualistă la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea

În sistemul de stat austro-ungar, guvernele de la Budapesta s-au axat de la început pe principiul Ungariei uninaționale, oficializând în consecință, mai vechea politică de asimilare prin maghiarizare. Sub dominația directă a Ungariei se afla o însemnată parte a teritoriului românesc, cu un număr de circa 3 milioane de români.

Cunoscând foarte bine adevărul cu privire la vechimea și superioritatea numerică a românilor în Transilvania, nobilimea ungară a dus după 1867 o politică susținută de deznationalizare a românilor – ridicată la rangul de politică de stat, de periferizare politică, culturală, socială și economică a elementului românesc în totalitatea sa.

După realizarea dualismului la 1867, în luna decembrie a aceluși an, Imperiul austro-ungar a adoptat o nouă Constituție. În problema națională, ea a fost completată de Legea uniunii Transilvaniei cu Ungaria, cu denumirea oficială *“Despre regularea amănunțită a unirii Ungariei și Transilvaniei”* (articolul de lege 43 din 1868) și cu *Legea de naționalități*, sau *Despre egala îndreptățire a naționalităților* (articolul de lege 44 din 1868), legi sancționate la 6 decembrie 1868¹, legi care au ajuns a ordona menținerea privilegiilor unora și a introduce măsuri excepționale în folosul hegemoniei ungare, întreg actul *“uniri”* devenind în mâna corporilor legiuitoare de la Budapesta o armă împotriva poporului român. *Legea de naționalități* a proclamat existența unei singure națiuni politice, *“indivizibila, unitara națiune maghiară”* și a declarat limba maghiară ca singura limbă oficială, prevăzând și posibilități de *“întrebuințare oficială”* a limbilor naționalităților, ceea ce însă nu s-a respectat.

O *Lege electorală* discriminatorie, din 1848, diferită de cea aplicată în Ungaria, și mai mult agravată prin modificările din 1874, la care se adăugau abuziva și nedreapta arondare

a cercurilor electorale în zonele locuite compact de români, teroarea și presiunile administrative în timpul campaniilor electorale, a făcut ca doar un număr infim de deputați români să fie aleși în parlamentul Ungariei. O lege, în virtutea căreia, datorită censului, nu s-a recunoscut dreptul de vot decât la 3,3% din populația Transilvaniei², în timp ce în Ungaria beneficiau de acest drept 6,5%, baza dreptului electoral formându-se după alte criterii. Cu ajutorul unei confuzii intenționate în dispozițiile principale ale legii electorale, ungurii și-au făcut parlamentele, au declarat *“unirea”* legală și au creat legile de maghiarizare și asuprire pentru majoritatea populației Ungariei.

În ce privește instrucțiunea publică, pentru 3 milioane de români transilvăneni, 2/3 din populație și deci o masă imensă de contribuabili, guvernării unguri nu au întreținut școli de stat în limba română. Sarcina întemeierii și susținerii școlilor a revenit Bisericii Române – prin cele două confesiuni – sprijinită de instituții financiare, culturale și fundații românești, atâtea câte erau. După date statistice din anul școlar 1891-1892³, Biserica Română întreținea în Transilvania, prin mijloacele sale proprii, 3.083 școli primare, 4 școli civile de fete, 5 școli secundare, 7 școli normale (preparandii), 7 seminarii pentru preoți. Comunitățile bisericesti au făcut serioase eforturi pentru înființarea și întreținerea școlilor, aceasta socotind-o ca o datorie și un drept al lor, drept pe care au căutat să și-l asigure prin legile fundamentale ale statului. Autonomia Bisericii Române fiind asigurată prin lege specială, constituind o piedică serioasă pentru progresul ungarismului, guvernul pentru a o știrbi a dat ordonanțe care loveau în legi, iar parlamentul a votat legi care loveau în autonomia Bisericilor nemaghiare.

Școlile confesionale susținute din banii românilor au fost supuse unei presiuni formidabile, numărul orelor și al disciplinelor în limba română fiind redus progresiv, în aceeași

proportie fiind introdusă predarea unor obiecte de învățământ în limba maghiară. *Legea pentru introducerea obligatorie a limbii maghiare în toate școlile primare (prima lege Tréfort, 1879)*⁴, legea a doua Tréfort, care impunea limba maghiară și în școlile secundare românești⁵, *Legea azilelor (grădinițelor) de copii*⁶ din 1891, care îndatora pe toți părinții și tutorii de a trimite copii în vârstă de la 3 la 6 ani în “institutele azilului”, unde urmau să fie instruiți în “*exerciții evlavioase*” interconfesionale și unde urmau să învețe limba maghiară, încălcându-se prin această dispoziție chiar drepturile sfinte ale mamei și credinței – sunt doar câteva din legile discriminatorii pentru învățământul românesc doar în intervalul 1867-1900. Ca urmare a acestei legislații, pe teritoriul Ungariei, între 1869 și 1892, numărul școlilor nemaghiare a scăzut, în procente, de la 58% la 42%, iar numărul școlilor maghiare a crescut de la 42% la 56%⁷.

Apogeul politicii de maghiarizare a fost marcat de *Legile Apponyi* pentru sistemul de învățământ (1907). În art. 12 din lege se preciza că guvernul are facultatea de a suprima orice școală românească, dacă acest lucru este reclamat de “*interese superioare de stat*”, iar hotărârea ministrului de resort era inatacabilă. În decurs de trei ani după aplicarea legilor Apponyi, românii au pierdut circa 500 de școli⁸. În institutele de învățământ superior maghiare (românești nu putea fi vorba să existe – n.a.), nu numai că nu se preda nici o materie în limba română, ci s-a interzis chiar folosirea ei și în timpul pauzelor dintre orele de curs⁹. Același ministru A. Apponyi a creat în 1917, după intrarea României în Războiul de reîntregire, contra Austro-Ungariei, așa numita “*Zonă culturală*”¹⁰ în regiunile de graniță cu România, în care sute de școli au fost închise, în locul lor creându-se școli de stat maghiare pentru a face educația copiilor români. Existența națiunii române era pusă într-un grav pericol.

O *Lege de presă* excepțională avea misiunea de a ocroti ungarismul agresiv și de a opri pe români să se apere nepedepsiți de atacurile îndreptate împotriva lor. Legea de la 1848, însoțită de o patență din timpul absolutismului – ceea ce explică dispozițiile ei foarte severe – a fost menținută. Pentru a-i da însă o nuanță “*liberală*”, guvernării au instituit pentru judecarea proceselor de presă curți cu jurați. Datorită acestei legi “*liberale*”, numai în intervalul 1884 – 1894 au fost cumulați, în 47 de procese de presă, 161 acuzați români, procesele

soldându-se cu un total de 50 ani de închisoare și 11.840 florini amendă¹¹; între 1895 – 1899 au avut loc încă 64 de procese de presă și 32 de cazuri de măsuri arbitrare pe cale administrativă¹². Toate acestea se petreceau la finele secolului al XIX-lea, într-o Europă civilizată, pe câtă vreme guvernul ungar înăsprea măsurile de desființare a națiunii Române prin Legea numirilor de localități (1897), prin care s-au dat nume maghiare tuturor satelor și orașelor din Ungaria care până atunci avuseseră nume nemaghiare, nefiind iertate nici denumirile stațiilor de cale ferată¹³.

Și acțiunea de colonizare, printr-o lege votată în 1894, a fost pusă în serviciul maghiarizării. Au fost colonizați țărani aduși din Ungaria în condiții extrem de avantajoase, în zone în care se urmărea spargerea și izolarea masivelor comunități românești și chiar de cele săsești. Din fondul de colonizări, ajuns la cifra de 10 milioane forinți în 1910 – ceea ce dovedește că avem de-a face cu o politică de stat – s-au cumpărat proprietăți în diferite astfel de zone și localități din Transilvania, noi deținând date cifrate la 7.254 loturi de pământ, însumând peste 91.000 hectare¹⁴.

Printre mijloacele de asimilare forțată s-a folosit și maghiarizarea numelor de persoane. Broșura (de care dispunem – n.a.) lui Talkeș Simon (președintele *Societății de maghiarizare*), *Cum să maghiarizăm numele de familie, 1898* (în traducere), cuprindea instrucțiunile despre modul în care numele românești să fie schimbate în nume maghiare.

Tabloul măsurilor de deznationalizare luate de statul ungar, cu precădere împotriva românilor, nu este complet nici dacă-l întregim cu activitatea *Societăților de maghiarizare*, temeinic susținute financiar de către stat, având drept scop de a înlesni maghiarizarea, la nevoie, “*prin presiuni și silă*”. Ele acționau cu râvnă pe tot teritoriul regatului, pentru deznationalizarea slovacilor, românilor, sârbilor, rutenilor, germanilor. La Cluj, începând din 1885, a activat *Societatea transilvănească maghiară pentru cultură* – Emke – cunoscută prin activitatea depusă pe terenul deznationalizării și maghiarizării românilor¹⁵. În primii ani ai secolului nostru, în 1907, din îndemnul corifeilor politici de maghiarizare, conții Tisza, Apponyi și Andrássy, s-a scris o carte de mari dimensiuni de către Huszár Antal, *A Magyarországi Románok (Românii din Ungaria)*, cunoscută sub numele de “*Cartea secretă*” scrisă exclusiv

pentru uzul guvernului ungar, și în care, în mai multe secțiuni, se prevedeau planurile și măsurile concrete de desființare, în etape, a națiunii române din Transilvania. Bastioanele care au apărut ființa neamului și au rezistat tuturor asediilor organizate de Viena, Budapesta și Cluj, obstacole de neînvins în calea maghiarizării românilor au fost Biserica și Școala și de aceea ofensiva guvernelor s-a îndreptat în primul rând împotriva acestor instituții. Ambele cădeau în sfera de activitate a Ministerului Cultelor și Instrucțiunii și am văzut cum, din același an 1907 contele Apponyi a transpus în practică, prin noile legi școlare, măsurile de desființare ca națiune a românilor din Transilvania, propuse de Huszár Antal. De asemenea, este simptomatic faptul că, puțin mai târziu, a fost înființată, prin hotărârea parlamentului Ungariei, *Episcopia greco-catolică maghiară de Hajdúdorog* (în vara anului 1912), încorporând sub jurisdicția sa și 83 de parohii, 382 filii și 172 cătune românești, luate de la diecezele Oradiei, Gherlei și Blajului, cu un total de 73.225 de credincioși români, liturghiile și celelalte oficii religioase urmând a se face în limba maghiară. Era un nou pericol de maghiarizare, iar această episcopie maghiară va rămâne o amenințare deschisă la adresa românilor¹⁶.

Discriminarea națională s-a practicat în toate domeniile: economic, administrativ, politic, cultural, social. Sunt relevante, de pildă, câteva cifre reprezentând proporția funcționarilor români din Transilvania la începutul secolului XX: în administrația superioară erau 5,4%, în comitate și orașe 7,4%; în același timp, în justiție, procurorii și judecătorii maghiari și germani se cifrau la 94,4%¹⁷.

Inechitatea de tratament a naționalităților era vădită, bunăoară, în viața economică: agricultură, comerț, bănci. Burghezo-moșierimea maghiară a încercat, prin varii mijloace, să elimine sau să îngrădească participarea populațiilor nemaghiare în economia țării, în acest fel putând fi mai ușor dominate în viața politică și culturală.

Proprietatea funciară mare, de peste 500 ha, aparținea în proporție de 85% maghiarilor, 8% germanilor, numai 6% românilor și 1% altor minorități. Proporția e inversă la proprietatea mică și la gospodăriile fără proprietate: 70% românești, 19% maghiare, 6% germane și 5% alții¹⁸. Este de altfel cunoscut faptul că în extrem de puține țări sistemul uriașelor lati-

fundii nobiliare luase o atât de mare extindere ca în Ungaria, și în consecință, practicarea unei atât de dure exploatare a milioane de țărani lipsiți de pământ sau cu pământ neîndestulător. Pentru lucrătorii agricoli, media salariului de sezon se ridica în Ungaria la 500 coroane în 1905, în timp ce în regiunile locuite de români ea era de circa 380 de coroane¹⁹. Pretutindeni au loc frământări și agitații ale țăranimii. Presa afirma că *"masele populare agricole care formează baza țării, apăsate de greutatea sarcinilor publice, neputând să-și asigure minim de existență, sunt atât de nemulțumite, încât sau emigrează în România dar și peste mări și țări"*; în America, sau *"tulbură liniștea publică prin excese care abia se pot înfrâna cu întreg aparatul forței publice"* de care dispun organele politice²⁰. În consecință, doar în intervalul 1899-1913, au emigrat din Transilvania 95.390 de țărani și meseriași ruinați, mulți dintre aceștia pornind spre îndepărtata Americă²¹.

În industria Ungariei, aflată pe un drum ascendent la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, chiar dacă se afla în urma dezvoltării industriei din partea austriacă a monarhiei (Cisleithania), burghezia românească deținea proporții neglijabile. Dezvoltarea industrială s-a produs printr-o masivă penetrație a capitalului străin, datorită finanțării de către acesta putându-se construi un număr impresionant de fabrici, creșterea populației dependente de industrie ajungând între 1890-1910 de la 12,4% la 24,2%²².

În Transilvania, ca și în alte provincii de margine, menținute în principal ca piețe de desfacere a produselor industriale din vestul monarhiei, ca izvor de materii prime și forță de muncă ieftină, industria se caracteriza printr-o stare tehnică învechită în general, cu randament scăzut, deși existau unele întreprinderi miniere și metalurgice cu un grad de mecanizare ridicat. Numeroase fabrici și uzine erau concentrate în Banat și în comitatele Brașov, Sibiu, Hunedoara, Cluj, în vreme ce comitate și ținuturi întregi erau lipsite de industrie. În plus, datorită unei politici de salarizare axată pe principiul discriminării naționale, salariile muncitorilor români din Transilvania erau cu 25-30% inferioare celor din Ungaria. În timp ce media salariului pe săptămână era la Budapesta și împrejurimi de 24,5 coroane, în Transilvania era de 16,3 coroane²³.

În acest important sector al economiei, participarea burgheziei române era cu totul

neînsemnată, însăși burghezia română progredind puțin în perioada cuprinsă între *Mișcarea Memorandistă* și reluarea activismului politic (1905). De abia 2,3% din capitalul industrial și comercial îi aparținea, în timp ce burghezia maghiară și germană dețineau 97,3%²⁴, fiind împiedicată sistematic să ocupe poziții în acest domeniu.

Conform statisticii privitoare la ocupații, în întreaga Transilvanie cei ce se ocupau cu meseriile, în 1910 – proporția era aceeași și cu două decenii în urmă – erau: maghiari – 172.270 (52,5%), sași – 52.108 (15,9%), români – 88.108 (27,1%); cu comerț și bănci se ocupau: maghiari – 33.533 (59,8%), sași – 13.285 (22,3%), români – 9.521 (16,0%)²⁵. Ca atare, burghezia românească, slabă economic și numeric, a căutat refugii în domenii economice neacoperite de capitalul maghiar și german. Ea și-a întărit puterea economică prin înființarea instituțiilor de credit, a cooperativelor și asociațiilor, fără însă să cucerească rolul economic precumpănitor în ținutul ei natal. În anul 1900, situația băncilor românești față de cele cu capital maghiar era într-o inferioritate elocventă. În Ungaria, procentul băncilor românești era de 2,85%, iar în Transilvania, fără Banat și comitatele din vest era de 7,86%²⁶. Sașii, net inferiori numericeste românilor, aveau în acel timp un număr de zece ori mai mare de bănci decât românii. Semnificativă este și diferența între depunerile românești și cele maghiare în anul 1900. Aceste depuneri românești însumau abia 6,2% față de cele maghiare. Ele erau depășite până și de cele slovace, care reprezentau un procent de 10,1%²⁷. Acest capital al băncilor românești, grupate în uniunea bancară "*Solidaritatea*" a fost investit cu precădere în cumpărări de pământ, ajungându-se ca, pe lângă vreo cele 20 – 30 de familii de mari proprietari români, cu moșii de peste 1000 holzi (1 holz=0,48 ha): Ioan Mihu, Al. Vaida Voievod, Ilieș Victor, Mihalyi, Mocioneștii ș.a., în acțiunea de ajutorare a țăranilor de a cumpăra pământ, numărul proprietarilor români ce dețineau suprafețe de pământ între 100 și 1.000 jugăre să se ridice la cifra de 800 în anul 1913, iar al celor cu peste 50 jugăre, în intervalul 1902 – 1912, la cifra de 710²⁸.

Se crează astfel anumite interese economice între burghezia română și poporul larg, spre deosebire de Ungaria, unde țăranimea era greu apăsată de nobilimea latifundiară. Asemenea interese comune crează o platformă comună între toate clasele și păturile națiunii

române, toate resimțind dublul jug – național și social. Cu atât mai mult cu cât politica discriminatorie practică de clasele dominante ungare se agravase. Legea naționalităților era complet nesocotită, censul electoral era net în defavoarea naționalităților. Din numărul total de 103.193 muncitori industriali și mineri care lucrau în întreprinderi transilvănene în 1910, abia 30.475 erau români²⁹; dezvoltarea industrială a Transilvaniei în mod firesc trebuia să aducă cu sine creșterea numărului de muncitori români, recrutați din rândul țăranilor și meșteșugarilor ruinați. Autoritățile, fidele programului lor național, au preferat însă să recurgă la colonizarea unor muncitori din alte provincii ale monarhiei. Pentru supravegherea mișcării social-democrate se înființase o secție specială pe lângă Ministerul de Interne, iar dreptul de întrunire al muncitorilor a fost și mai mult îngrădit. În plus, muncitorii români aveau o situație inferioară în cadrul clasei lor sociale, oprimarea națională exercitându-se asupra lor atât ca și clasă exploatată, cât și ca parte a unei națiuni asuprite. Se adaugă situația artificială care rezulta din locul și rolul limitat atribuit proletariatului din Transilvania în cadrul mișcării muncitorești din Ungaria, precum și raporturile dintre conducerea Partidului Social-Democrat din Ungaria și cea a Secției române a acestui partid, ceea ce a frânat afirmarea muncitorilor români în viața social-politică și a creat fricțiuni ireconciliabile în modul de abordare și finalizare a problemei naționale. Secția română a P.S.D.U. (creată la sfârșitul anului 1905) nu putea să accepte linia partidului, care plătea tribut sistemului politic de guvernare. Mișcarea socialistă a muncitorilor români se încadrează în lupta generală a poporului român din Transilvania în lupta sa pentru emanciparea sa națională.

Inaccesibilitatea participării la industria de tip "fabrică" a determinat apariția unor tendințe spre protejarea meseriilor concurate puternic de sectorul industrial. Modalitatea apărării micii producții a fost considerată asocierea, prin înființarea reuniunilor de meseriași români, prima, *Reuniunea sodalilor români din Sibiu* (sau a meseriașilor - n.a.) fiind înființată încă în 1867 de Nicolae Cristea, viitorul memorandist. Sprijinite de bănci, acestea - între care *Reuniunea meseriașilor din Săliște*, *Reuniunea soldaților români din Cluj*, *Meseriașul român din Brașov*, *Reuniunea de citire și cântări a meseriașilor din Alba Iulia* - ajung treptat să-și constituie un capital capabil să atenueze

efectele concurenței. Dar numărul ramurilor de meserii a crescut destul de lent, industria înlăturându-le mai ales din orașe, menținându-se meseriile mai ales în lumea satelor. Oricum, cu toată asocierea și spiritul întreprinzător, meseriașii români s-au menținut cu mare greutate. În general, condițiile grele de muncă și de viață ale categoriilor lucrative românești, lupta pentru drepturi politice, vor conduce în anii de început ai secolului al XX-lea la o apropiere a poporului de lupta politică a Partidului Național Român, mai ales în campaniile pentru câștigarea dreptului de vot universal, egal și secret. Nobilimea ungară, proprietară a multor latifundii și care domina întreaga viață de stat în Ungaria dualistă, a sfidat orice principiu constituțional. În aparatul de stat, în armată și justiție, majoritatea funcțiilor erau deținute de nobilimea mijlocie, numită *"gentry"*, care urmărea pe toate căile și pe toate mijloacele realizarea concepției *"statului național ungar unitar"*. Nobilimea mare, servită cu credință și servilism de acești *"gentry"*, a confundat națiunea ungară cu propria castă. Burghezia, la rândul ei, a servit și ea interesele acestei înalte aristocrații, făcând eforturi de a pătrunde în rândul ei, prin cumpărarea de titluri de noblete și proprietăți funciare, facilitând în același timp pătrunderea aristocrației în consiliile de administrație ale întreprinderilor industriale și instituțiilor bancare. Această împletire de interese, pe seama popoarelor nemaghiare, dar și pe seama poporului ungar, caracteriza regimul Ungariei în epoca dualismului.

La sfârșitul secolului al XIX-lea, o întreagă armată de funcționari, juriști, jandarmi, ofițeri (cu familiile), medici etc. au fost aduși din Ungaria în Transilvania, cu precădere în orașe, schimbând într-o măsură configurația demografică a unor orașe ardelenene, mai cu seamă vestul teritoriului; se adaugă țărani aduși din Ungaria și colonizați aici, înzestrați cu pământ și inventar agricol. Totul în încercarea de a diminua, în fel și chip, elementul românesc și de a-și perpetua stăpânirea asupra acestui teritoriu românesc întins și dăruit.

Curtea vieneză și nobilimea ungară, prin măsurile administrative și prin politica economică, susținute de un aspru regim polițienesc, au încercat să adâncească separația dintre provinciile românești ale imperiului - Transilvania, Banatul, Bucovina, să orienteze economia acestora spre vestul monarhiei, să împiedice gravitația firească a lor spre statul român.

Dacă pe plan administrativ măsurile au putut fi impuse prin presiune și prin constrângere, economia, viața culturală și spirituală a provinciilor românești nu au putut fi incluse în tiparele construite de regimul dualist. Lupta împotriva regimului opresiv este sprijinită moral, material și politic de statul român; este lupta națiunii romane în totalitatea ei; se desfășoară în condiții și cu mijloace deosebite în România și în provinciile românești din cuprinsul Austro-Ungariei, obiectivul final este însă același - desăvârșirea unității naționale. Lupta națională a românilor din Transilvania sau Bucovina nu poate fi separată de cea care se desfășura în vechiul regat, este expresia unui și acelui organism național. *"La români - aprecia cu deplină justete Ion Ghica - aspirațiunea către Unire nu este tendință de mărire sau cotopire, ci este spirit de conservare și de legitimă apărare în contra vecinilor ce-i înconjoară, căci teama de cotopire și de reducere la o stare de inferioritate și de umilire este mai mare și le impune datoria de a căuta să devină un stat puternic ca să-și poată apăra cu succes existența"*.

Contemporanii aveau limpede conștiința legăturii organice între aspectele deosebite ale luptei naționale. Inferioritatea politică și culturală, ca de altfel și cea economică, demonstra cu claritate, pentru toate categoriile societății românești, că unica lor șansă de a dobândi poziții corespunzătoare cu dezideratele lor era aceea a unirii cu România. De aceea se va realiza un consens deplin între aceste forțe sociale în privința necesității obiective a desăvârșirii statului național român, menit să le asigure cadrul propice dezvoltării social-economice și politice.

NOTE

1. Vezi textul celor două legi în EUGEN BROTE, *Chestiunea română în Transilvania și Ungaria*, București, 1895, anexa 28, p. 110 – 113 și anexa 29, p. 114;
2. Ibidem, anexa 33, p. 173 – 201; textul integral al legii modificate;
3. Cf. Raportul Ministrului Instrucțiunii Publice pe anul 1891/1892;
4. Textul legii Tréfort din 1879, în EUGEN BROTE, *op.cit.*, anexa 34, p. 219 – 205;
5. T. V. PĂCĂȚIAN, *Cartea de aur sau luptele politice naționale ale românilor de sub coroana ungară*, vol. VII, Sibiu, 1913, p. 73 – 133;
6. Textul legii, în EUGEN BROTE, *op.cit.*, anexa 41, p. 219 – 236;
7. Ibidem, p. 103 – 104, constatat de profesorul Ludovic Lang pe temeiul datelor oficiale la Congresul demografic de la Budapesta, 1894;
8. Cf. *Magyar Statisztikai évkönyv*, 1882, caiet XI, p. 94 – 99 și *Magyarország Közoktatás Ügye az 1914 évben*, Budapest, 1917, p. 12;
9. CONSTANTIN STANCA, *Amintiri din anii de student*, Cluj, 1929, p. 77;
10. ROMAN CIOROGARU (episcop de Oradea), *Zile trăite*, Oradea, 1926, p. 97-98;
11. Cf. EUGEN BROTE, *op.cit.*, p. 111;
12. 1 Decembrie 1918. *Unirea Transilvaniei cu România*, 1972, p. 250–251;
13. Cf. EUGEN BROTE, *op.cit.*, p. 104;
14. I. L. CIOMAC, *Despre stările agrare din Transilvania*, București, 1931, p. 76–107;

15. Cf. EUGEN BROTE, *op.cit.*, p. 105–107;
16. "Cultura Creștină", Blaj, an. III, nr. 12, 25 iunie 1913, p. 355;
17. *Magyar Statisztikai közlemények (Comunicări statistice maghiare)*, seria nouă, vol. XVII, Budapest, 1906, p. 136 – 145;
18. ZOLTAN HORVÁTH, *Magyar Sásforduló. A második reformnemzedék története (1896 – 1914)*, Budapest, p. 485;
- ȘT. PASCU, C. C. GIURESCU, I. KOVÁCS, L. VAJDA, *Unele aspecte ale problemei agrare în monarhia austro-ungară la începutul secolului al XX-lea, în destrămarea monarhiei austro-ungare*, Edit. Academiei, București, 1964, p. 32;
19. CSÁTÁRI D., *Magyar-román kapcsolatok*, Budapest, 1958, p. 77;
20. "Unirea" (Blaj), an. II, nr. 23 din 1902;
21. LIVIU MAIOR, *Mișcarea națională din transilvania 1900 – 1914*, Editura Dacia, Cluj Napoca, 1986, p. 26;
22. Ibidem, p. 30;
23. CSÁTÁRI D., *op.cit.*;
24. NICOLAE N. PETRA, *Băncile Românești din Ardeal și Banat*, Sibiu, 1936, p. 39 – 73;
25. Cf. S. FÉNYES, *Ungaria revizionistă*, f. a., p. 108;
26. E. DEUTSCH, N. N. CONSTANTINESCU, A. NEGREA, A. NEGUCIOIU, *Unele aspecte ale capitalului financiar în Transilvania în primele decenii ale secolului al XX-lea, în destrămarea monarhiei austro-ungare 1900 – 1918*, p. 225;
27. Ibidem;
28. Apud V. JINGA, *Problemele fundamentale ale Transilvaniei*, vol. II, Brașov, 1945, p. 265.

Abstract

***The Situation the Roumanians at the End of the 19th Century
and the Beginning of the 29th Century***

In the Austrian-Hungarian state system, the government's activity from Budapesta centered, from the very beginning upon the principle of uninationality, making legal the policy of assimilation of the Romanians.

Under the direct domination of Hungary there still was a large part of the Romanian teritory with a population of about 3 mil. people. The Hungarian nobility led a sustained poilicy, of social, economic and cultural discrimination of the Romanians, an unjust treatment that was encouraged by the state.

The authors present Hungarian documents and statistics of the time that show the methods used by the Hungarian authorities in order to accomplish their goal.

**Conf. univ. Dr. Mihai Racovițan,
Drd. Radu Racovițan,
Universitatea "Lucian Baga", Sibiu
Tel. dom. 069/430532**

Correspondență de la românii din secuime în "Gazeta Transilvaniei" din 1894

Un important reper al luptelor naționale românești din Transilvania celei de-a doua jumătăți a sec. al XIX-lea a fost anul 1894, care a culminat cu marele proces al Memorandului din 7-25 mai de la Cluj.

Ecoul acestei mari izbânzi românești, care a adus în atenția opiniei publice internaționale cauza poporului român din Transilvania, s-a răsfrânt firește și asupra vieții românilor din Secuime, așa cum reiese și din corespondența trimisă "Gazetei Transilvaniei" în anul 1894, din această zonă. Se desprinde, și cu acest prilej¹, o adevărată frescă a societății românești din epocă, reflectată în această corespondență, de la evenimente de viață cotidiană până la protestul politic și național al învățătorimii române, care a avut loc în iulie 1894 la Sfântu Gheorghe, al doilea eveniment din acel an ca importanță, pe plan național românesc, după celebrul proces al Memorandului.

Prima informație din secuime, semnalată de "Gazeta Transilvaniei" în 1894, în două numere, este cea referitoare la un incendiu care a avut loc în satul Arpățacu (azi Araci). "Pentru nenorocirii din Arpățacu, care au fost bătuiți de foc", au venit ajutoare în bani la "administrația foaiei" brașovene, de la F. Cocianu, avocat în Cehu Silvaniei, de la Luca Șireanu din Brașovul Vechiu (azi Brașov), de la Vasile Moldovanu din Boziaș și de la Dumitru Lupanu din Brașov².

Actele de caritate nu lipsesc nici din partea românilor din Secuime, pentru o cauză sau alta, cum este și contribuția unor români din Corbu pentru școlile din Blaj, semnalată de "Gazeta Transilvaniei" din 17 februarie/1 martie 1894. Aflăm astfel că s-au colectat pe lista "nr. 488", de la parohul Ioan Dobreanu 2 florini, de la Augustin Dobreanu doi florini și câte un florin de la Grigore Trif, Gavril Ciubotariu, Ștefan Coșocariu și Paul Munck. S-au mai colectat și "cu crucerii", adică sume mai mici, de la alți

locuitori, în total 10 florini și 80 de creștari/cruceri ...³.

Despre alegerea de notar, primar și viceprimar din Bilbor, care a avut loc la 22 februarie 1894, aflăm din corespondența trimisă "Gazetei" de la "Un alegător" la 27 martie din același an.

"Vezi bine, alegerea s-a săvârșit și aici între baionetele gendarmilor – se spune în corespondență. Ca notar a reușit un maghiar cu numele Vild Sándor, care într-un timp a fost finanț [casier], după aceea subprimar în Tulgheșu, de unde pentru neregularitățile sale a fost alungat și în vara anului 1892 a fost pus cu puterea în spinarea locuitorilor din Bilboru, încredințându-se conducerea postului de subnotar. În calitatea aceasta încă s-a distins prin mai multe neregularități, fiind admoniat [avertizat] chiar și cu pierderea oficiului.

Drept răsplată pentru toate acestea, el este astăzi notar, iar candidatul român, care era bărbat cu studii complete, știe perfect cele trei limbi și a practicat ca funcționar timp îndelungat fără de a i se fi făcut o singură observație în contra purtării lui, a trebuit să se retragă și să facă loc ungurului care nu are nici măcar o mică cautiune, așa că în caz de fraudare, la care în tot momentul ne așteptăm, poporul are să suporte pierderile. Așa dară, notar avem ungur. Ca primar încă a fost ales "un ungur, car ca subprimar a reușit, ca din grația [mila], un român, de la care însă nu mult ne putem aștepta".

Abstrăgând de la coruperea și presiunea făcută asupra alegătorilor, rămâne ca dl. paroh Ioan Tăslăuanu, care a votat cu ungurii și cu jidovii, să spună cum s-a putut ca o comună cu Bilboru, care dispune de 180-190 de alegători români, să fie în asemenea mod batjocorit, fără de a face nici măcar o opziție demnă și hotărâtă".

Astfel încheia, cu amărăciune, autorul corespondenței din Bilbor, din care reies atât manevrele autorităților ungare de a face alegeri sub presiunea jandarmilor și o impune doi maghiari în fruntea acestei comune românești, cât și lipsa de unitate a intelectualilor români din localitate: preotul și candidatul de notar în primul rând, precum și abandonarea intereselor românești de către preot în acest moment hotărâtor al vieții comunității rurale din Bilbor⁴.

Următoarea corespondență trimisă *"Gazetei"* din Secuime este legată direct de marele eveniment al procesului Memorandului. Astfel, la 5 iunie 1894, se trimitea din *"Trei Scaune"* un articol intitulat *"Denunțări și uneltiri"*, semnat cu inițiala U. Autorul relatează un eveniment petrecut la începutul lunii precedente (în mai 1894, când va avea loc Procesul Memorandului la Cluj) *"în comuna românească Vama Buzău"*. Face legătura de la început, cu ținuta demnă a poporului român cu ocazia desfășurării Procesului Memorandului, *"care a scos din sârte pe puternicii zilei din toate ținuturile locuite de români"* și care a insuflat *"spaimă și secuilor celor atât de curajoși"*. Evident că spune *"curajoși"* pe un ton ironic, deoarece unii au ajuns *"să-și piardă cumpătu la o simplă denunțare de mișcare a românilor în o comună de la frontiera țării"*, adică în Vama Buzău, ceea ce *"nu prea corespunde vitejiei tradiționale siculice"*.

Ce se întâmplase? În Vama Buzău, învățătorul ortodox Ludovic Popu, român, renegat, căsătorit cu o *"săcuiancă de confesiune evanghelic reformată"*, a intrat în conflict cu comunitatea locală și cu superiorii ei confesionali, care l-au anchetat pentru abuz în serviciu. Tot atunci s-a întâmplat ca la cârciumă să se ște o bătaie între funcționari de la vama ungără din localitate *"și ficiorii români, la joc, pentru femei"*, ocazie cu care cei de la vamă (maghiari) *"au rămas fugăriți"*. Vameșul maghiar a denunțat pe români că țin, *"sub conducerea preotului, adunări secrete, din incidentul procesului Memorandului"* și că *"rebeliunea a izbucnit pe față, [românii] bătând pe finanții de la vamă între cântecul Desteaptă-te române, și întreaga țară se află în pericol"*. Concomitent cu acest denunț inflamator, învățătorul român renegat *"a plecat la Sepsi-Sân-Georgiu [Sfântu Gheorghe], declarând că viața îi este în pericol"*. Pentru zelul său contra românilor i s-a promis un post de învățător la *"școală de stat ce are să se înființeze între români"*.

Autorul corespondenței arată cu indignare că *"nici într-o țară nu sunt ocrotiți mincinoșii și trădătorii de neam ca la noi, din contră, pe aiurea aceia sunt și aceia trebuie să fie disprețuiți, ca oamenii cei mai necredincioși [cu mai puțină încredere], cari la ocazia dată, tot atât de ușor se pot lepăda de patrie precum s-au lepădat de națiune"*.

Urmarea a fost că au sosit în comună o mulțime de jandarmi, s-au făcut anchete timp de trei zile, oamenii fiind reținuți de la treburile lor. Firește că nu s-a putut constata nici *"o răscoală valahă"* și chiar oficiosul comitatului Trei Scaune, *"Székely Nemzet"* (*Națiune secuiască*), după ce alarmase fals despre mișcările românilor din zonă, a trebuit să recunoască, în fine, că *"totul nu a fost altceva decât o bătaie la cârciumă"*.

Autorul corespondenței se întreabă în final cu amărăciune până când își *"permite un guvern...să dea goană asupra-ne cu toate aparatele sale polițienești?"*. Mai mult chiar, un preot român din zonă, dacă iese din comuna sa este apoi escortat cu jandarmii la primărie pentru a fi interogat *"în ce cauză umblă, precum s-a întâmplat acum de curând cu parohul Alecsie Popovici din Sepsi-Sân-Georgiu [Sfântu Gheorghe], când s-a dus la Bicfalău"*.

Arată că *"acestea nu sunt stări normale, de drept, în statul nostru poreclit liberal"* și că fiecare cetățean trebuie să fie protejat de agitațiile care se fac, chiar încurajate de sus, *"pe teren tot mai larg, contra românilor"*. Corespondența se încheie cu observația că românii, în ciuda tuturor persecuțiilor *"se întăresc în hotărârea de a ține la drepturile lor și de a lupta pentru recâștigarea lor"*.

Interesantă este și remarca autorului corespondenței din Trei Scaune referitoare la *"menirea"* secuilor, insuflată de Gustav Beksics, om politic ungur, care a fost deputat al orașelului Sepsi-Sân-Georgiu [Sfântu Gheorghe], de *"a lua comerțul din mână sașilor și românilor din Brașov și apoi să cucerească pentru ideea de stat maghiar, cu puterea numerică și cultura lor secuiască, întreg Ardealul"*. Autorul corespondenței, dezumflând această *"menire"*, arată, cu sarcasm, că această idee ar fi fost *"frumoasă"* dacă *"realizarea ei depinde simplu de la invadarea servitoarelor și ucenicilor de cismari din comitatele Trei Scaune și Ciuc în Brașov, pe când părinții lor trebuie să colinde întreaga Moldovă, pentru a-și câștiga mijloacele de sub-*

sistință și a plăti dările cele mai grele către stat. Aerul și apa maghiare nu le folosește nici secuilor fără pâinea românească ce o câștigă mult mai ușor în regatul [României] atât de invidiat chiar de către cei ce cunosc mai bine năcasurile popoului lor”⁵.

Această corespondență ne dezvăluie astfel încă un episod din “persecuțiunile sistematice înscenate în timpul din urmă” românilor și un aspect interesant privind implicațiile mișcării memorandiste în Transilvania.

În numărul din 28 iunie/10 iulie 1894, în plină vară, “Gazeta” publică o corespondență din Brașov, intitulată “Boerii nu mai vin la noi!” cu referire la “boierii valahi”, cum îi numește presa maghiară ca pe un refren, presă care constată cu amărăciune că “Vâlcelele, Tușnadul, Borsecul, Mehadia și alte stabilimente balneare ale Ungariei, al căror contingent preponderent îl dedeau până acum oaspeții din România, astăzi stau părăsite de români și flueră a pagubă”. Motivul era, după părerea “foii kossuthiste” de la Budapesta, “Magyarország” (Ungaria) “că aceasta este o splendidă dovadă despre conștiința națională a românilor de peste Carpați. Să-i lăudăm pe români și să-i invidiem – zice această foaie (...). Românii știu că ei sunt români și români vor să rămână. Nu imploră ei grația [mila] nimănui, ci strigă sus și tare: Noi suntem și pe moarte și pe viață vom lupta ca să fim și să creștem cât mai mari! Băile lor sunt primitive, dar în zadar - continuă foaia ungurească [Magyarország]. Românii sunt șovinisti și mai preferă să rămână în petecoasele lor bordeie balneare pe care și le-au improvisat în pripă, decât să meargă în palatele strălucite ale străinilor. Și cu acest puternic sentiment național, ei la fiecare pas ne bat pe noi, maghiarii, care în privința dezvoltării economice, a inteligenței și a numărului (!) [semnul exclamării aparține autorului corespondenței] stăm mai pe sus ca ei!”.

Correspondentul din Brașov al Gazetei demonstrează apoi acest elogiu adus românilor (în prima parte) astfel: “foaia ungurească se prefăce a premări șovinismul acolo unde nu există, numai ca să poată prezenta un exemplu de imitat înaintea conaționalilor săi, de la care cere s-o mai slăbească cu atitudinea lor de până acum și să se facă și ei șovinisti, căci altfel nu mai e de trăit. O propoziție mai ridiculă ca aceasta nici că se poate – adaugă autorul corespondenței. Ungurii, care prin șovinismul lor nesuferit și-au făcut renume în toată Europa, să mai fie prezentați acum, după atâtea dovezi, de cel mai trist

exclusivism și netoleranță națională, ca un popor atât de blând, dezinteresat și neșovinist! Eată, cu fraze de acestea stie presa maghiară să amețească zilnic pe cetitorii săi, și să nutrească șovinismul, care în stratele [păturile sociale] ungurești și-a ajuns azi maximul grad de potență”.

Despre evitarea într-o anumită măsură de către “frații noștri din România” a băilor din Ardeal, autorul corespondenței spune că aceasta se datorează “exclusivismului exagerat și urei de rassă cu care sunt tratați din partea ungurilor la toate ocaziunile nu numai cetățenii nemaghiari ai statului [ungar] ci chiar și conaționalii lor din alte state”. Iar șovinismul să nu-l caute “Magyarország” la “frații noștri din România, căci nu-l va afla”. Și aceasta o știe foarte bine secuul Bartha Miklós, “al cărui organ de publicitate este “Magyarország”, deoarece “confrății săi secu, în România își agonisesc traiul de toate zilele, acolo își află fericirea, de acolo își adună banii cu cari reîntorcându-se își plătesc dările, își clădesc casa și-și cumpără moșii. Întrebă-i și va afla chiar din propria lor mărturisire că nu-i nicăiri mai bine mint a Czaraba [ca în “Țară”], ear despre o țară bântuită de șovinism nu se aude niciodată astfel de mărturisiri din gura străinilor”. Deci faptul că “boierii valahi” nu vin “să verse lei în punga maghiarilor, aceasta au să și-o impute lor înșiși”⁶.

Chiar în numărul de a doua zi, “Gazeta Transilvaniei” publică un ecou la articolul “Boierii nu mai vin la noi!” sub același titlu, corespondență tot din Brașov, din 10 iulie 1894, semnată cu inițiala X. Autorul corespondenței arată că este în măsură să comunice unele date noi în această problemă, “că unul carele tocmai în zilele acestea, sâmbătă, duminică și luni am avut ocasiunea de-a cerceta băile de la Tușnadu, Malnașu și Vâlcele”. Arată că Tușnadul, “care altădată pe vremea asta era plin de oaspeți din toate părțile și cu deosebire din România, acum este în înțelesul strâns al cuvântului, pustiu”. De doi ani în urmă nici o îmbunătățire nu s-a făcut acestei stațiuni balneare. “Malnașul are o înfățișare simpatcă”, vile noi, băile nou amenajate. Directorul stațiunii este un maghiar din Seps-Sân-Giorgiu (Sfântu Gheorghe) originar din Cucerdea, “bărbat inteligent, vorbește bine nemțește și știe chiar și românește”. În Malnaș “cântă muzica lui Salomon din Clușiu, care ar ști să cânte bine și românește, dar nu are cui!”. “Pustietate mare” era și în Vâlcele. Nici aici nu erau persoane din România. Autorul corespondenței a dejunat la un birt și a cerut niște ziarc. A constatat că nu sunt ziare românești și ger-

mane în Vâlcele. Birtaşul, amenințat că va fi publicat cazul în ziare, a început a-i vorbi în limba română, *“ba chiar și socoteala mi s-a făcut în limba română”*, spune corespondentul. Se cânta, de asemenea, numai în ungurește. Vorbind cu mai mulți maghiari deprimați de *“pustietatea”* stațiunilor, autorul corespondenței arată că aceștia *“recunosc [ei] înșiși că numai tractarea exclusivistă și spiritul de netoleranță națională al maghiarilor este pricina crizei actuale balneare de la noi”*⁷.

Ca epilog la problema absenței *“boierilor valahi”* din România de la stațiunile balneare din Ardeal, în special din secuime, este descris în *“Gazeta Tranilvaniei”* din 14/26 iulie 1894 cazul studentului bucureștean Nicolae Brânzeu și avatarurile călătoriei sale la Borszek. Corespondența este semnată cu inițialele B. B., sub titlul *“Arestarea de la Gyergyó-Szt-Miklós (Gheorgheni)”* și datată în București, la 11 iulie. Autorul corespondenței arată că a aflat din presă despre arestarea studentului Nicolae Brânzeu cu ocazia călătoriei acestuia *“la băile Borszek din Secuime, unde a mers pentru căutarea sănătății sale”*. În ziua de 10 iulie, *“amicul și colegul nostru s-a întors în capitală, obosit și mai mort de drum și de șicanele ce i s-au făcut”*. El a relatat următoarele: *“Fraților, n-am gândit în viața mea că ungurul cu șovinismul său a ajuns de poveste la lume. Bieții frații noștri, ce terorism au să mai îndure de la ei. Știți că la sfatul medicilor m-am decis să petrec vara aceasta la băile de la Borszék. Trecerea prin vama de la Piatra n-a suferit nici o piedică, aveam hârtiile în perfectă regulă. De-altcum și aici niște funcționari ignoranți se uitau încruntați la mine, vorbind o limbă pe care eu nu o pricepeam. În călătoria spre Tulgheșu, de unde aveam apoi să merg la Borszék, în tot drumul eram întâmpinat cu obrăznicie, cu înjurături și amenințări. Am ajuns la Corbu și am tras la primarul de acolo, [Ioan Cojocar], un român pe care-l cunoșteam mai dinainte. Obosit de drum, m-am culcat imediat. Ce mi-a fost surprinderea când dimineața, în zorile zilei, mă trezesc din somn trei gendarmi, îmi spun să mă îmbrac și să merg unde mi-or spune ei. Eu le-am cerut ordinul de arestare și motivele care-i fac să purceadă în așa chip cu mine. În loc de răspuns, însă, am putut observa că-s înjurat”. Arată apoi că a fost dus înaintea proctorului și înjurat mereu de jandarmi și de cei de la pretură, spunându-i că este “agitator din România și că facem complot cu cei de aici”. I-au deschis gemantanul și “răscolit” tot ce avea în el. De fapt avea în gemantan următoarele*

cărți: *“Electra”* (a lui Sofocle) în limba greacă, *“De rerum natura”* a lui Lucrețiu, câteva exemplare din *“Hore oțelite”* și o broșură de poezii a lui Aron Densușianu, cu care voia să facă un cadou băieților primarului. *“Când au pus mâna pe Electra, se uită cu lăcomie la ea, o răsfoiesc și aduc concludul că aceasta e o carte scrisă într-o limbă convențională între mine și românii din Transilvania și concludul îl iau la protocol [proces-verbal]. Asemenea, de Lucrețiu, că este o carte revoluționară și eu sunt agent secret, iar despre Horile oțelite zic că e revoluția lui Horea, după al cărui plan vreau să mă acomodez și eu”*. S-au scris toate trei motivele în procesul verbal. Mai avea o cutie cu praf de dinți în fața căruia anchetatorii s-au speriat, crezând că este exploziv. Toate *“corpurile delict”* s-au împachetat și sigilat. Ei și-au declinat competența în fața unui caz atât de *“grav”* și au zis că-l vor trimite la *“Judecătoria de ocol din centru comitatului”*. În zadar el le-a explicat că este student și că acestea sunt cărți de școală. Era mereu amenințat și înjurat, declarat ca *“anarchist bine aprovizionat”*. Astfel a trebuit să plece la Gheorgheni, *“mai bine de 60 de kilometri, pe o căldură nesuferită. Nici apă nu voiau să-mi dea. Toate casarmele de geandarmi din drumul meu le-am vizitat și în noaptea viitoare [următoare] am dormit în una din ele, când tot câte doi geandarmi îmi stau de pază: unul la cap și celălalt la picioare”*. La Gheorgheni a fost prezentat judecătorului drept un *“tâlhar - agitator - anarchist din București”*. Judecătorul a poruncit să fi imediat închis în celulă, sub pază specială. Studentul era obosit de drum, i se părea că boala i se agravase și abia atunci și-a dat seama de *“modul de administrație al maghiarilor”*. I-a deschis ușa intendentul temniței, care i-a spus că el a fost patru ani în București și i-a adus la cerere, o cană cu apă. Este chemat apoi de judecător, care-i face un lung interogatoriu, având ca traducător pe temnicer. *“Formalitățile procedurilor din Clusiu [se referă la procesul Memorandului] mi-au venit în minte numai-decât”*. A fost eliberat după o zi și o noapte de temniță, judecătorul rugându-l să nu facă *“multă vorbă de aceasta”*. La întoarcere toți știau că el este agitator și *“începura a se alarma toți vecinii”*. Nu a mai putut merge la primarul din Corbu și a stat la hotel păzit de jandarmi să nu fie trișat de secui. Nu a mai putut petrece la băile din secuime și s-a întors la București⁸.

Un aspect luminos din Secuime este înregistrat de *“Gazeta”* în numărul din 6/18 iulie 1894, transmis din Brăncu de unde este

anunțată logodna tânărului George Berănescu cu domnișoara Elena Dimianu, ambii din Brețcu. "Fia în ceas cu noroc!" - le urează "Gazeta"⁹.

Marele eveniment întâmplat în Secuime, al doilea ca importanță politico-națională românească, din acel an, după procesul Memorandului, a fost cel din iulie, prilejuit de ținerea cursului de limbă maghiară pentru învățătorii români, la Sf. Gheorghe. Cum s-au desfășurat lucrurile?

Statul ungar a ținut în vacanța de vară a anului 1894 cursuri de limbă maghiară, pentru învățătorii români și nemaghiari, la Sf. Gheorghe, în Trei Scaune, și în Hódmező-Vásárhely (azi localitate în Ungaria). Gazeta Transilvaniei preia cazul tratării intelectualilor prezenți la aceste cursuri și în special la cel din Sf. Gheorghe în mai multe numere din iulie (stil vechi)-august din acel an.

"Au pătit-o bieții învățători cu cursurile pentru învățarea limbii maghiare - spune gazeta. La început li se făceau câte și mai câte promisiuni, că li se vor da bani de cheltuielă, că vor avea mâncare și cuartire [găzduire] bune și alte multe asemenea, numai ca să câștige și ademenească. Cei ce au crezut, însă, promisiunile ungurești s-au înșelat amar: La Hódmező-Vásárhely mulți învățători au părăsit cursul și au fugit acasă, deoarece nu li s-au plătit la timp diurnele promise și astfel nu aveau cu ce trăi. La Sepsî-Sângeorgiu [Sfântu Gheorghe] însă bieții învățători au fost și mai batjocoriți. Nu numai că au fost tratați cât se poate de miserabil, dându-li-se cele mai proaste cuartire (locuri de dormit) și mâncări, dear au avut mult de-a suferi și din cauza purtării grobiane a fanaticilor lor profesori.*

Cu deosebire s-au făcut de râs profesori unguri de la Sepsî-Sângeorgiu prin faptul că tocmai acum, cu o zi două de încheierea cursului, văzând că n-au putut face nici o ispravă cu maghiarizarea, au aflat cu cale să-și verse focul de la inimă asupra a doi învățători bravi pe care i-au eliminat pe cuvânt [pe motiv] că ei au fost pedeca pentru care nu s-a putut face nici un progres cu maghiarizarea".

În continuare "Gazeta" redă o corespondență din Sfântu Gheorghe, datată 10 august stil nou, referitoare la acest caz, în care se relatează: "Cursul de limba maghiară de la Sepsî-Sângeorgiu s-a început în doi iulie st. n. La curs s-au prezentat numai dintre români vreo 85 de învățători, apoi au mai fost vreo 7 sași, vreo

șapte sârbi și 5 sârboace din părțile Verșetului. Pe cât de mari erau la început laudele, s-au mai bine zis amăgirile, pe atât de mare a fost și mizeria și dezamăgirea învățătorilor, după ce s-au prezentat la curs. Dintre învățătorii români, au fost încuartirați vreo 65 în sala de gimnastică a Colegiului reformat, care avea mai mult înfățișarea unui grajd, potrivit pentru adăpostirea vitelor, ear nu pentru oameni. Nopti întregi, bieții învățători, nu puteau dormi de mulțimea puricilor, de infecția și murdăria de acolo. Pe cât de prost era cuartirul, pe atât de prost era și costul [mesele zilnice]. Învățătorilor li s-a impus să-și comande costul de la o anumită unguroaică, internată în edificiul școlii industriale (ipariskola) și astfelii învățătorilor nu li s-a permis a-și comanda pe banii lor mâncările de lipsă". Mâncarea era astfel proastă și nerecorespunzătoare prețului, mulți învățători și-au comandat mâncare, până la urmă, din altă parte, de frică să nu se îmbolnăvească.

"Mai fost-au neregularități și în alte priveri. Vreo 10 zile, de la început, nu avurăm nici un profesor și pentru ca să nu umblăm toată ziua pustii pe stradă, un inspector de școală în pensiune, cu numele Szeremlei, luă asupra-și sarcina de profesor interimar. Acesta nu se părea a fi așa de fanatic ca ceilalți, știa și românește și cu învățătorii care nu pricepeau nimic ungurește vorbea în limba română".

Au sosit apoi cei patru profesori "însărcinați cu maghiarizarea profesorilor noștri". Programul era zilnic de la 7 la 12 și după masa de la 3 la 6, timp în care învățătorilor prezenți la cursuri "nu le era permis să vorbească nici un cuvânt în altă limbă, afară de cea maghiară", fapt urmărit de "anumiți supraveghetori" atenți să nu se facă "propagandă daco-română".

Sub pretext că face propagandă și fiind "denunțat că vorbește românește cu colegii săi, învățătorul din Boița d-l Nicolae Istrate, de repețite ori a fost tras la răspundere din partea mai marilor, în semn de pedeapsă, vezi Doamne, a fost strămutat cu cuartirul", și a fost citat la interogatoriu de mai multe ori de către conferința profesională.

"Culmea obrăzniciei însă - spune autorul corespondenței - a atins-o planul corpului profesoral de a se aranja cu învățătorii noștri un concert național unguresc. Planul acesta, pe cât de obraznic și cutezat, pe atât de păcătos, a fost ținut în secret față cu învățătorii până marțea trecută [7 august stil nou]. Atunci li s-a spus că

pentru sâmbătă seara, 11 august, este proiectată aranjarea unui concert". Ungurii șovini voiau astfel să umilească pe învățători și să "stoarcă admirațiunea lumii ungurești" cu progresul maghiarizării și cu statutul de "comedianți" ai cursanților. Dar învățătorii s-au întrunit a doua zi (în 8 august) și au hotărât să se întoarcă acasă, întrucât trecuseră cele șase săptămâni de cursuri, stabilite anterior, și pentru a se putea pregăti din timp de începerea anului școlar. Au hotărât ca la concertul proiectat "la nici un cas nu vor lua parte ca membrii activi". Aceasta cu atât mai mult cu cât "piesele cu cari se proiectase să debuteze la concert învățătorii noștri erau din cele mai neaoșe ungurești, precum marșul «Talpra sorba...», precum și «Vékony héja van a piros almának» și imnul «Isten áld meg a magyar» (Doamne miluiește pe maghiari)".

Hotărârea învățătorilor a ajuns la cunoștința profesorilor maghiari, care "erau ca turbați". Joia dimineața, directorul Szondi János a intrat în "școală cu o falcă în cer și una în pământ", insultându-i pe învățătorii români numindu-i "Judás emberek" (oamenii lui Iuda). S-au făcut investigații și s-a aflat că presupușii inițiatori ai hotărârii pe "doi dintre cei mai bravi învățători" și anume Nicolae Istrate din Boița și Nicolae Lepedeanu din Bacifalău Săcelelor (azi Săcel, județul Brașov). Au fost chemați "la inspectorul unguresc de școală, pe care le-a spus că sunt eliminați de la curs și că numai decât au să părăsească Sângeorgiu căci altfel vor fi scoși cu gendarmii". Li s-a dat și un act oficial, în care se spunea că "deoarce prin atitudinea d-tale agitatorică periclitezi succesul cursului", corpul profesoral a hotărât să fie oprit de la frecventarea acestuia, și pentru că "până acum nici sânguință și nici progres nu ai dovedit în învățarea limbii maghiare", i se impune restituirea diurnei cu începere din 5 august. Să plece "din Sângeorgiu cu trenul proxím și fără nici un sgomot", căci altfel vor fi "dați pe mâna geandarnilor". Așa s-a și întâmplat - se mai spune în corespondență, autorul acesteia încheie arătând că "n-ar fi fost nici o supărare dacă însă de la început ar fi fost eliminați de la curs toți învățătorii, căci și așa au pierdut timpul degeaba, suferind mulțime de perderi acasă, ear acolo foame, murdăria și o tractare miserabilă"¹⁰.

În numărul următor, din 2/14 august, "Gazeta" publică o altă corespondență din Sepsî - Sângeorgiu, dată în 26 iulie (stil vechi) sub titlul "Un învățător răitacit", în care era vorba despre "purtarea necalificabilă a învățătorului din Boița, Solgya Miklós"¹¹ care nu s-a sfârșit a

acuză la direcția cursului de limba maghiară" pe mai mulți învățători români ar fi "agitatori" în comunele lor și persecutorii lui pentru că e "bun patriot" maghiar. Învățătorii au dat în acest caz următoarea "Declarațiune: Noi, învățătorii români, cari am luat parte la cursul de limba maghiară din Sepsî Sângeorgiu, ținut în vara aceasta, declarăm că pe individul Solgya Miklós din Boița, care a luat în deșert sfânta chemare de învățător român și a pătat-o printr-o purtare nedemnă, neromânească, necolegială, denunțând cu rea voință la conferența profesorală pe mai mulți dintre noi, că am fi agitatori și turburatori primejdioși, din care cauză am fost aspru admoniați și amenințați în conferența profesorală din 25 iulie a.c. - nu-l mai putem considera de coleg al nostru și credem că lumea dăscălească română ne va urma. Victoru Lazaru, Ioan Berescu, Ioanu Banciu, Nicolau Istrati, Dumitru Bulicrea, Teodoru Necșa, Nicolae Secărea (urmează încă 36 de subscrieri)"¹².

Cu titlul "Alt învățător răitacit", sub semnătura "Mai mulți", este publicată o corespondență din Brașov, datată 1 august stil vechi, în "Gazeta" din 3/15 august 1894. Este acuzat de "patriotism maghiar", de astă dată, Bartolomeiu Bude, directorul școlii din Zernești și vicepreședintele Reuniunii Învățătorilor din Zernești, care a participat și el la cursurile de limbă maghiară din Sf. Gheorghe. Acesta nu numai că a votat contra hotărârii învățătorilor români, sârbi, și sași de a nu se compromite cu concertul pur maghiar proiectat de profesori, "mai ales români, în împrejurările de față, când asupririle au ajuns la culme și când temnițele ungurești gem de români inteligenți [intelectuali]", ci "spre scandalizarea tuturor, a insinuat vot separat contra concluzului și a cerut sus și tare de la președintele conferenței, Ioan Berescu, ca sub obligământul cuvântului de onoare, mâne, când se va comunica concluzul directorului de curs, să spună acestuia apriat [în mod expres] că dânsul a insinuat vot separat". A pus apoi pe colegul său, Ioan Spârghezu, "să amenințe pe învățătorii din tractul Zărnești că după ce au votat contra propunerii dânsului, drept răsbunare", vor fi pedepsiți de el, ca vicepreședinte al reuniunii, "cu teme pentru adunările generale, încât va fi vai de ei". Mai mult chiar, a doua zi, "după aducerea concluzului bărbătesc", la cunoștința profesorilor, Bude a început a "agita pe față și cu toată puterea, cu învățătorii să calce concluzul audus, să meargă la directorul cursului să se roage de iertare și să se dea concertul proiectat, ceea ce n-a isbutit".

Astfel a avut o "purtare necalificabilă și neromânească" deși "bătrân fiind, legea nu-l obligă la câștigarea diplomei de limba maghiară"! Învățătorii au fost scandalizați "până la extrem" de purtarea lui când ei fiind amenințați de directorul cursului că politizează, Bude "s-a sculat să se scuze cu: *Kérem, én nem vagyok bűnös, de vannak mások*" (Vă rog, eu nu sunt vinovat, dar alții sunt). Și "slugărmicia josnică" de care a dat dovadă în alte probleme "în timpul în care am stat la curs, ne-a mâhnit pe toți - spun semnatarii corespondenței - până în adâncul sufletului, deci recomandând-l așteptării publice, atragem totodată atențiunea membrilor Reuniunii învățătorilor, în fruntea căruia stă Domnul Bude, ca să-l aștepte după merit"¹³.

La toate aceste acuzații va răspunde Vartolomeiu Bude în "Gazeta" din 11/23 august, în epistola sa, dată în Zernești, la 8 august stil vechi. El contestă faptul că adunarea din 27 iulie a învățătorilor români, sârbi și sași s-ar fi constituit cu scopul de a lua poziție împotriva serbării proiectate de directorul cursului, așa cum susțin autorii coprespondenței. Admite doar că, la "încheierea ședinței, unul dintre învățători aduce pe tapet chestia ca noi să nu participăm la concertul proiectat" și că "O parte din învățătorii români, sașii și cei mai mulți dintre sârbi au desaprobat propunerea aceasta, din motive că dacă noi avem de cuget să nu participăm, eram datori a înștiința pe directorul cursului înainte de a se fi luat aceste dispoziții costisitoare și nu numai cu trei zile înainte de terminul statorii". Așadar pe Vartolomeiu Bude îl durea mai tare gândul pagubelor "costisitoare" ale conducerii cursului decât umilirea la care erau supuși învățătorii români. Arată că fiind președintele acelei ședințe, "iscând-se neînțelegeri", a "abzis de la preșidiu". S-a ales apoi alt președinte, în persoane lui Ioan Berescu, care a pus la vot problema boicotării concertului, atunci el "cu alți învățători români, sârbi și sașii" a părăsit ședința. A votat zice el - pentru participare la concert "din convingerea că e în interesul învățătorilor de a fi calificați de oameni de cuvânt", întrucât nici unul n-a fost inițial contra concertului "până aproape de terminul hotărât" (Nu amintește că programul înjositor a fost ținut secret și comunicat foarte târziu, când a izbucnit deja conflictul). Bude nu neagă faptul că "a încercat a îndupleca pe unii coriști ca să participe la concert", dar aceasta a făcut-o "la îndemnul mai multor învățători români, sârbi și sași, care având în vedere încheierea cursului, conform dorinței generale, n-au

aprobă pasul majorității". Nu este adevărat că s-ar fi exprimat ca ei "să se roage de iertare" directorului cursului. Acest director a aflat de cele petrecute în ședință și și-a "exprimat indignarea că învățătorii români, pe lângă toată purtarea sa amicală, l-am întâmpinat cu o purtare neprevenitoare când ne-am retras de la concert" și că i s-a adresat în special lui, care n-a fost contra concertului, și i-a spus că el nu poate fi vinovat, "dar nu în sensul cum au interpretat aceste cuvinte domnii Mai mulți, care nefiind de față, au fost rău informați". În încheiere arată, cu privire la comportarea sa că "dacă nu m-am substras de la responsabilitatea pentru concluzul majorității, nu mi se poate atribui purtare slugarnică și neromânească"¹⁴.

Îi răspunde, în numărul din 17/29 august al "Gazetei" chiar Ioan Berescu, într-o corespondență dată în Făgăraș, la 13 august. Arată că oare Vartolomeiu Bude a uitat "ce a făcut Bude Bertalan, cum se numea dânsul cu satisfacție pe acolo" (la Sfântu Gheorghe). Adevărul a fost că a refuzat să pună în discuție problema participării la concert și conferința, ca să poată continua, l-a ales pe el, Ioan Berescu, ca președinte, în calitate de notar al ședinței. Nu este adevărat că Bude a părăsit ședința ci "a rămas până la fine, d-sa și numai încă trei (3) mamelu-ci au votat pentru concert și el a insinuat vot separat", după cum s-a scris mai înainte în "Gazetă".

Referitor la purtarea "amicală" a directorului cursului față de învățători, "asta să-i stea pe inimă d-lui Bude căci așa va fi". Directorul, făcând o inspecție de seară la "cuartirul" învățătorilor, în loc să rezolve problema situației insuportabile a acestuia, a făcut o remarcă cinică, astfel că "d-l Bude, în cercul d-sale de activitate a tractat foarte rău dacă o astfel de purtare o numește amicală". E adevărat că Bude i-a zis să meargă toți protestatarii la directorul cursului să-l roage "de ertare" de față fiind colegii Pană și Popoviciu. Aceasta i-a spus-o "scoțându-mă - zice Berescu - din hora mare, care 30-40 de inși o învățam, jucându-o la lumina lunei, seara, în curtea colegiului care răsuna de fluierul lui Bucur".

Mai arată apoi că cei doi colegi, Istrate și Lepedeanu, au fost trimiși acasă după ce Bude a fost o oră și jumătate în audiență la conferința profesorală. "Nu-l acuz pe d-l Bude, dar se pare lucru curios cum s-a întâmplat chiar atunci, adaugă cu sarcasm Berescu. Astfel, Bude în con-tul celor 7 pișule, uitase suetele de atâția ani le-a

primit de la mama biserică și a prestat o astfel de purtare"¹⁵.

"Gazeta Transilvaniei" nu s-a mulțumit cu publicarea corespondenței pe această temă, ci redacția a publicat un prim articol de fond în numărul din 4/16 august 1894, sub titlul "*Greva de la cursurile de limbă maghiară*". Se arată că "*uneltirile*" de maghiarizare nu pot fi cu nimic mai viu caracterizate decât greva făcută de învățătorii populari români de la cursurile de limba maghiară organizate la Hódmező-Vásárhely și Sân-Georgiul săcuiesc [Sfântu Gheorghe]. Fostul ministru al instrucțiunii Publice ungar, contele Csáky, a ordonat aceste cursuri, "*pentru deplina însușire a limbei maghiare*". Deci se pretindea mai mult decât în legea de maghiarizare din 1879. Planul lui Csáky a sfârșit până la urmă într-un "*cumplit și ridicol fiasco*" - spune "Gazeta". La Sfântu Gheorghe au sosit învățători "*de prin Țara Făgărașului și a Bârsei și de prin Secuime*", trimiși acolo sub amenințări de către inspectorii școlari unguri, "*lăsați în neștiere, despre ce au să facă, de către consistoriile noastre* [de la Sibiu și Blaj], *vecinic îngăduitoare*". Ajunși acolo, învățătorii n-au găsit "*pe nimeni care să le dea să guste măcar din nectarul cunoștinței limbei maghiare*", scrie "Gazeta" cu sarcasm, deoarece "*guvernul ori a fost prea ocupat cu întemnițarea agitatorilor* [memorandiști], *ori nici nu s-a așteptat că va avea onoare de atâta căutare a cursului*". A sosit în fine "*directorul cursului*", un "*profesor de la preparandia maghiară din Arad*", care, slujind "*politica șovinistă*", i-a certat pe învățători și a organizat respectivul concert "*cu cântece și declamațiuni exclusiv ungurești*". Rezultatul a fost că atât la Hódmező-Vásárhely, cât și la Sf. Gheorghe, învățătorii au părăsit cursurile și orașele nemai-așteptând încheierea cursurilor "*și protestând contra încercărilor nerușinate de violentare a sentimentelor lor naționale*"¹⁶.

Gazeta a publicat un alt articol de fond în numărul din 5/17 august, intitulat "*Cursurile de limba maghiară și consistoriile noastre*". Arată că ziarul clujean "*Kolozsvár*", într-un raport din "*Sân-Georgiul săcuiesc*", datat 11 august făcea cunoscut faptul că în oraș s-a răspândit știrea "*că învățătorii români înscriși la cursul de limba maghiară au primit de la episcopii lor avisul că n-au lipsă de a mui depune examen nou de calificățiune, ci după încheierea celor șase săptămâni destinate pentru curs, să se reîntoarcă imediat acasă*" și că astfel "*vreo șaizeci de pedagogi români au și părăsit orașul, unde purtarea aceasta a lor a produs o generală scan-*

dalizare". Gazeta arată că "*S-a fi scandalizat cinstita comunitate săcuiască*", având dreptul să apobă "*sau să reprobeze pasul dascălilor români, dar ce să zicem atunci despre impresiunea ce a trebuit să o facă în publicul mare român purtarea guvernului și a organelor sale didactice în această păcătoasă afacere de maghiarizare?*". Desigur că obștea românească nu va fi încântată văzând cum au fost târați învățătorii noștri la aceste cursuri și cum au fost tratați acolo. Va avea, dar, credem, și această obște cuvânt de a turbura și scandaliza, când se petrec cu învățătorii ei lucruri ce lovesc nu numai în simțul de dreptate și umanitate, ci chiar și în legalitate".

"Gazeta" arată că nu are nici o bază legală dispunerea aceasta cursuri pentru "*deplina însușire a limbei maghiare*", în raport cu legea ungară din 1879. Nu se poate pretinde de la învățătorii români "*să fie perfecti unguri, bunăoară ca profesorii de la Universitatea din Clusiu*". Această pretenție intră astfel în conflict cu legea ungară din 1879. Guvernul ungar, însă, vrea să scoată din învățătorii români "*academicieni maghiari*". Dar școlile confesionale românești "*nu stau sub conducerea guvernului, ci a consistoriilor noastre*" - spune Gazeta, care se întreabă "*Unde au fost consistoriile noastre când s-au înființat aceste cursuri ilegale? De ce au tăcut și nu au protestat în contra lor*". La 1879, când în lege s-a introdus studiul limbii maghiare în școlile românești "*archereii noștri au protestat contra aducerii ei*", printre alte motive era și acela al dificultăților create învățătorilor și împiedicarea dezvoltării instrucției naționale. La cursul din Sf. Gheorghe, aproape toți învățătorii români aveau calificarea în limba maghiară legală, conform legii din 1879. Alții mai aveau "*câte două atestate valabile, de la cursurile de mai înainte și de la consistorii*". De ce să mai fie supuși "*torturei unui nou examen?*".

Abia în ultimile zile consistoriile din Blaj (greco-catolic) și Sibiu (ortodox) au recunoscut "*absurditatea acestei pretensiuni și le-au dat de știre învățătorilor că nu e nevoie de a se mai supune unui nou examen din limba maghiară*". Gazeta se întreabă dacă nu puteau, consistoriile românești, să prevadă de la început "*situația tristă și umilitoare că li s-a creat acestor învățători*" și dacă nu erau datorate "*ca în apărarea învățământului nostru național, tot mai mult amenințat, să ia de la început o poziție energică protestatoare față cu această nouă cursă de maghiarizare*". Dacă se tace "*în fața unor astfel de abusuri, de ilegalități fătice și de uneltiri anar-*

chice pentru subminarea și nimicirea învățământului nostru popular”, atunci prim ministrul Ungariei, Wekerle, poate să se laude “înaintea lumii, că ei nici nu se gândesc a maghiariza cu forța, cu toate că se petrec în pace, cu bună învoire și pe cale legală și că numai agitatorii angajați de străinătate tulbură apele și neliniștesc țara”¹⁷.

În numărul din 4/16 august “Gazeta” publicase un scurt articol, intitulat “Amenințări stupide”, în care arăta că “modul cum învățătorii noștri români au părăsit cursul pentru limba maghiară în Sepsi-Sângiorgiu au scos din pepeni pe foile ungurești”, recurgând chiar la amenințări. Astfel, “Kolozsvár” de la Cluj, din 14 august, publicând un raport pe această temă, scrie că “Respectivele autorități bisericești [de la Sibiu și Blaj], precum și dascălii fugari, merită pedepsire exemplară”. Adică să fie pedepsite consistoriile din Sibiu și Blaj pentru că au dat îndrumări învățătorilor să se retragă de la cursuri, “deoarece ei au diplome în această limbă și să fie pedepsiți învățătorii pentru că au suferit toate miseriile unui regim de tractare mojicească și insulte la adresa românilor”. Gazeta scrie: “Prea v-ați obrăznicit, d-lor de la Kolozsvár (...) De amenințările voastre nu se mai teme astăzi decât unul Solgya ori unul Bude, oameni rătăciți ori slabi de înger”¹⁸.

Sub titlul “Floricele de la cursul din Sepsi-St-Giorgiu”, “Gazeta” publică un alt articol de fond, în numărul din 6/18 august având subtitlul “După însemnările unui învățător român”. Se arată că inspectorul de școli, pensionat, Szeremlei, a început cursul de la Sfântu Gheorghe avertizându-i ca să învețe acum cât vor putea ungurește că în viitor cine știe ce va mai fi, “împrejurările sunt grele, lupta e mare, sau cum se zice românește : Rău s-a aude, rău va fi /Cin-va scăpa, bine-o fi”, în sensul că s-ar putea ca în viitor școlile să fie numai în limba maghiară și cine nu știe ungurește va fi rău de el.

Mai tranșant a fost directorul cursului, șovinul profesor de la Preparandia maghiară din Arad, Szondi János, care le-a spus următoarele învățătorilor nemaghiari prezenți la curs: “Țara asta, frumoasă și bogată, dar nenorocoasă, a fost totdeauna a maghiarilor (?), strămoșii lor au cucerit-o prin arme (?). Împrejurările fatale și tâmpirea lor în cele politice au contribuit ca această țară să fie copleșită (!) [semnele de întrebare și exclamare aparțin redacției Gazetei] de diferite naționalități, cari necurmat s-au luptat cu maghiarii pentru asigu-

rarea dreptului asupra acestui pământ. Care a fost cauza acestor lupte? Nu s-au putut înțelege unul cu altul căci nu cunoșteau limba. Un mijloc de înțelegere comună numai o limbă comună poate fi, căci e greu ca în școală să se învețe limba tuturor naționalităților, vreo 7 la număr. Statul maghiar pretinde deci, pe baza dreptului de cucerire (!), de la cetățenii pe care îi ocrotește, învățarea limbei statului, ...ear pe cei ce se vor opune intențiunilor statului, aceasta îi va zdrobi, ca pe niște nemernici și cei ce vor să-i scape nu vor reuși. Pildă: Un șarpe mare înghițise o maimuță. Soațele victimei văzând că nu o pot scăpa s-au sfătuit să o răzbune: au prăvălit o peatră mare peste șarpe, când acesta durmea sătul în fundul unei prăpăstii. Învățătură: Răzbunarea e proastă, necreștinească (dar înghițitura maimuței a fost creștinească?), să o combatem prin școală, noi, învățătorii și să învățăm a ne iubi unul pe altul creștinește, căci atunci mai fericită țară nu va fi ca “Magyarország-ul”.

“Gazeta” constată cu stupoare că astfel le vorbea “omul guvernului învățătorilor noștri, la prima a lui prezentare”, cum “s-ar putea fericii statul maghiar”.

În altă zi, zelesul director șovin, le spuse învățătorilor, “spre marea lor surprindere, că la venirea maghiarilor, aceștia n-au aflat nici urmă de român. Anonimul regelui Bela mintește când zice că erau aici și români, el a fost un italian care numai din dragoste pentru fugiții fii ai Romei a scris că erau [români] prin Ardeal. Românii, însă, au venit aici ca păstori numai în secolul al 13-lea, din Bulgaria, ear limba română s-a format în Balcani”. La acestea, învățătorii români nu știau “ce să facă, să se supere, ori să pufnească în râs”.

Ce alte “floricele” au mai ieșit din mintea șovinului director? “Întreaga configurațiune actuală a Europei - spunea el - atârnă de la venirea maghiarilor. Sub Ludovic cel Mare, patria maghiarilor s-a întins din Baltica până la Marea Neagră și la Marea Mediterană(?). Maghiarii sunt icul înțepenit în inima Europei, cari au scăpat (auzi minune!) pe nemți de slavizare și pe slavii din Ungaria de germanizare... Dar noi am crescut numai șerpi la sânul nostru .. Bujogatăii (agitatorii) fac ca bivoli, când văd locomotiva statului, se pun contra ei, adevă în calea mersului spre fericire al statului (atunci încrunat a luat poziția bivolului când împinge), dar vor fi zdrobiți și “gözösul” (locomotiva) va merge falnic mai departe...”.

Astfel de mizerii morale și spirituale erau nevoiți să asculte învățătorii români la Sfântu Gheorghe. Furios că învățătorii au refuzat să se prezinte la concert, directorul a spus că aceste cursuri *"s-au deschis ca să învățăm, a ne iubi unul pe altul. Dar între noi sunt oameni răi, cruzi, tâlhari, bastarzi, bujogatai etc"*, amenințând cu pumnul. Acuză că *"unui trag spre Rusia, alții spre România"*. Sunt câteva dintre *"floricelele"* de la cursul din Sfântu Gheorghe din 1894¹⁹.

În același număr al *"Gazetei"*, Ioan Berescu, învățătorul *"cursist"* român din Făgăraș explică *"De ce au părăsit învățătorii români cursul de limba maghiară?"*, răspunzând ziarelor maghiare care au *"colportat vestea"* că de aceea au părăsit cursul pentru că au primit ordinul de la consistoriul arhiepiscopal din Sibiu. Ioan Berescu declară că, deoarece învățătorii aveau deja diplome legale de limba maghiară, au întrebat consistoriile din Sibiu și Blaj dacă mai este nevoie de o nouă diplomă. Consistoriul de la Sibiu a răspuns telegrafic: *"Nu aveți să mai faceți examen"*, iar cel din Blaj a răspuns în scris tot astfel. Învățătorii au părăsit însă cursurile pentru că mereu au fost șicanați și umiliți de către profesori, pentru că au fost cazați în mod mizerabil, fiind tratați *"nu ca oameni liberi, ci ca prizonierii de profesori, pe baza ordinului de la poliție provocau pe învățători ca la 9 să se culce, să nu mai vorbească, să nu cânte, căci scandalizează vecinătatea, pe când în grădina publică de vis a vis, patrioții toată noaptea zbierau la cserdașuri"*. Unor învățători li s-au retras și diurnele. Inspectorul regesc, Dancs Bertalan, a dat ordin ca *"învățătorii să nu mai mănânce pe la birturi și pe la case private, căci fac politică și propagandă daco-romanistă și să mănânce la o secuiancă instalată în Kepezdeu, care neavând vase, învățătorii trebuiau să meargă la masă cu blidul, lingura și furculița subsuoară"*. Directorul cursului, Szondi János, *"a făcut din curs auditoriu pentru teoriile sale politice"*, și numea pe învățători *"agitatori"*, *"Iuda"* etc, amenințând că acei care *"nu vor reuși la examen, nu vor mai putea funcționa ca învățători"*. Acestea erau motivele mari pentru care învățătorii au părăsit cursul de la Sfântu Gheorghe²⁰.

Nu au lipsit nici șicanele la adresa învățătorilor după ce au plecat acasă. *"Gazeta"* publica în numărul din 19/29 august cazul învățătorilor români din Făgăraș, participanți la cursul de limba maghiară din *"Sângeorgiul secuiesc"*, care erau șicanați de către pretura

din Făgăraș, care-i citează la pretură, *"dacă nu-i duce cu jandarmii"*, și-i constrânge să declare de ce *"au părăsit cursul și pentru ce nu s-au supus la examen?"*. *"Gazeta"* se miră din al cărui ordin se fac aceste șicanări și mai ales de pretorul Făgărașului, Emeric Herseni care se trage din români, și de Ruszu János care nu au nici o autoritate asupra învățătorilor confesionali români. *"Avisăm pe învățătorii cari în cestiunea cursului din Seps-Szt-Georgiu vor mai fi chemați acolo, să spună d-lor pretori - scrie "Gazeta" - să-și vadă mai bine de primari, de notari și de geandarmi, ear învățătorilor să le dea pace, căci urciorul merge la apă până se sparge"*²¹.

În contextul mișcării naționale românești a Memorandului se înscrie, așadar și această înfruntare deschisă a șovinismului maghiar din epocă de către învățătorii români de la cursul din Sf. Gheorghe din vara anului 1894.

O veste tristă publica *"Gazeta Transilvaniei"* în numărul din 1/13 oct. 1894 din Odorheiu Secuiesc, unde *"ultimul președinte român de tribunal, Ioan Florian, a răposat în etate de 66 de ani"*. El *"s-a bucurat de simpatie generală înaintea tuturor cunoscuților săi. Ca funcționar, el a fost omul cel mai drept și conștient, prin ceea ce cu deosebire înaintea românilor a devenit foarte stimat și iubit. Ca grănițer năsăudean, repausatul Florian și-a câștigat în decursul îndelungaților ani cât a petrecut acolo ca funcționar merite mari pentru fondul gărniterilor români de la Năsăud. Românii vor aminti cu recunoștință numele acestui bărbat, care pe lângă toate greutățile cea au avut să le întâmpine în viață ca funcționar [de stat] unguresc, a rămas, de la început până la sfârșit fiu credincios al poporului din care s-a născut"*²².

În numărul din 9/21 oct. 1894 al *"Gazetei"* este publicat necrologul dedicat memoriei lui Ioan Florianu, *"președinte la tribunalul regesc din Odoreheiu-Secuiesc"*, trecut în eternitate la 66 de ani, în data de 12 oct. 1894 în Odorheiu Secuiesc. A fost înmormântat în cimitirul ortodox din suburbia Iosefin din Sibiu²³.

Ultima corespondență publicată de *"Gazeta"* în 1894 referitoare la românii din secuime este de asemenea tristă. Știrea are titlul *"Volnicia la culme"* și arată că *"Foile din Budapesta spun că ministrul de Culte, Eötvös Lóránd, a dat o ordinațiune către Inspectorul de Școale al Trei Scaunelor prin care dispune ca școalele confesionale românești din Brețcu, Dobolii Inferiori, Chezdi-Mărtănușu și Poiana*

Sărată să fie prefăcute în școale de stat, învățându-se în ele limba ungurească, ca limbă de propunere.

Dacă asta ar fi adevărat, atunci am avea de a face cu un atac atât de brutal, ca și cel îndreptat asupra școalelor române de la Nir [școlile din comitatul Szabolcs]"²⁴.

Correspondența publicată în "Gazeta Transilvaniei" de la și despre românii din secu-

ime în anul 1894 conturează astfel tabloul unei frământate epoci de asuprire națională dirijată de statul ungar contra românilor din Transilvania și lupta lor pentru libertate și demnitate, pusă sub semnul mării mișcări politice a Memorandului.

NOTE

1. Vezi și: VASILE LECHINTAN ȘI OCTAVIAN GR. ZEGREANU, *Correspondență de la românii din secuime în "Gazeta Transilvaniei" din 1889*, în *Angustia* nr. 2 (1997) p. 321-329; Idem, *Correspondență de la românii din secuime în Gazeta Transilvaniei din 1899*, în *Angustia* 3 (1998), p. 153-158; Idem *Correspondență de la românii din Secuime în Gazeta Transilvaniei din 1909*, în *Angustia* 4 (1999), p. 277-287;
2. *Gazeta Transilvaniei*, nr. 34 din 13/25 februarie 1894, p. 2; Idem nr. 36 din 16/28 februarie 1894, p. 2;
3. Ibidem, nr. 37 din 17 februarie/1 martie 1894, p. 3;
4. Ibidem, nr. 55 din 7/22 martie, 1894, p. 2-3;
5. Ibidem, nr. 129 din 12/24 iunie 1894 p. 3;
6. Ibidem, nr. 141 din 28 iunie/10 iulie 1894, p. 1;
7. Ibidem, nr. 142, din 29 iunie/11 iulie 1894, p. 2-3;
8. Ibidem, nr. 154, din 14-26 iunie 1894, p. 3; Ziarul "Csiki Lapok" (File din Ciuc) din 1 august 1894 scrie că studentul Nicolae Brandin (sic) "a venit în Corbu cu intenția de agitație secretă printre români" și "dacă jandarmii nu s-ar fi comportat cu el prevenitor, ar fi putut găsi la el acte compromițătoare". "Csiki Lapok" scrie că "nu se poate regreta (!)" [că studentul român] a scăpat nevătămat (!), deoarece pentru noi este de ajuns să scăpăm țara de contagiunea străină".
9. *Gazeta Transilvaniei*, nr. 147, din 6/18 iulie 1894 p. 3;
10. Ibidem, nr. 168 din 31 iulie 12 august 1894, p. 4-5;
11. Pe Solgya Miklos, român renegat, îl vom întâlni în 1896

- într-o relatare a ziarului *Tribuna* de la Sibiu, că se afla în proces la Cluj, ca reclamant împotriva a 7 românce din Boița (sat din Mărginimea Sibiului), care scriseseră un articol contra lui, în *Tribuna*, considerat de el defăimător, pentru că l-ar fi numit pe nedrept "șpion și trădător". Vezi : VASILE LECHINTAN, *Clujul de odinioară. Cele 7 ... magnifice* (1896), în *Monitorul de Cluj*, II, nr. 248-250 și 252 din oct. 1999;
12. *Gazeta Transilvaniei* nr.169 din 2/14 august 1894, p. 3;
 13. Ibidem, nr. 170 din 3/15 august 1894, p. 3;
 14. Ibidem, nr. 175 din 11/23 august 1894, p. 3;
 15. Ibidem, nr. 179, din 17/29 august 1894, p. 3;
 16. Ibidem, nr.171 din 4/16 august 1894, p. 1;
 17. Ibidem, nr. 172 din 15/16 august 1894, p. 18;
 18. Ibidem, nr. 171, din 4/16 august 1894, p. 2; Ibidem nr. 172 din 5/16 august 1894, p. 2;
 19. Ibidem, nr. 173 din 6/18 august 1894, p. 1-2;
 20. Ibidem, p. 2-3,
 21. Ibidem, nr. 179 din 17/29 august 1894, p. 3;
 22. Ibidem, nr. 215 din 1/13 octombrie 1894, p. 2;
 23. Ibidem, nr. 222 din 9/21 oct. 1894, p. 3. Despre Ioan Florian, vezi "Arhiva Someșană" nr. 21, p. 608-621;
 24. *Gazeta Transilvaniei*, nr. 229 din 19/31 oct. 1894, p. 2.

ABSTRACT

The Correspondence of the Romanians from the Sekler Land, in Gazeta de Transilvania from 1894.

Continuing the series article published on the same subject, in the previous numbers of Angustia, this article presents information about: the persecution of the Romanians from the former Sekler Region after the end of the Memorandum trial, the absence of the "Wallachian landowners" from the stations in the area, the charitable acts for the suffering, the death of the Romanian leader Ioan Florian from Odorhei and others. Documents on the development of Sfântu Gheorghe, courses of Hungarian for Romanian and non-Hungarian teachers from Transylvania, the tense relationships between students and their professors and the latter repercussions on the Romanian teachers are presented in detail.

Arhivist Vasile Lechințan
Arhivele Naționale Direcția Județeană Cluj,
Cluj Napoca, Str. Mihail Kogălniceanu, nr. 10,
Tel. 064.198979

Octavian Gr. Zegrean
Medic
Cluj-Napoca

Sud-estul Transilvaniei în primul Parlament al României Mari (noiembrie 1919 – martie 1920)

Finalizarea procesului de realizare a României Mari, prin actul de unire și voință al românilor din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș, de la 1 decembrie 1918, cele două reforme fundamentale adoptate imediat, reforma agrară și cea electorală, au schimbat complet datele problemei în viața politică românească.

În primul parlament al României Mari care și-a desfășurat activitatea între 15 noiembrie 1919-25 martie 1920, s-au reunit - pentru prima dată, reprezentanții provinciilor recent unite alături de reprezentanții Vechiului Regat. Orientările politice erau diverse: liberali, conservatori, țărâniști, reprezentanți ai Ligii Poporului, iorghești etc. la care s-au adăugat reprezentanți ai vieții politice din Basarabia, Bucovina și Transilvania. Cantitativ era mai numeros decât cel dinainte de declanșarea primului război mondial (erau 567 de deputați), calitativ noul parlament se situa sub cota celui anterior, cu toate că odată cu lărgirea bazei de masă, în noul organ legislativ a pătruns un suflu nou, aducător de speranță.

Atunci când am vrut să facem o analiză a prezenței transilvănenilor în primul parlament al României Mari, nu ne-am gândit să prezentăm activitatea tuturor parlamentarilor proveniți din această zonă geografică, i-am ales doar pe cei din fostele județe Ciuc, Odorhei, Trei Scaune și Mureș - Turda, astăzi părți componente (nu în aceleași limite geografice) ale județelor Covasna și Harghita.

Din județul Ciuc au fost aleși ca deputați: Aurel Esca, Emil Precup, Béla Maurer și Octavian Tăslăoanu¹; din județul Odorhei: Pető Moses, Szabó Gábor, Iosif Fay²; din județul Mureș: dr. Sarel Baci, Vasile Sava, Florin Bogdan, Ion Montani, Alex Lupean, Nicolae Vulcu și Aurel Dobrescu³; din județul Trei Scaune: Aurel Nistor, David Caudin, Endre Morvay și András Fekete⁴. Ulterior au mai fost aleși în

circumscripția Cristur - județul Odorhei, Eugen Savu și în circumscripția Toplița Română - județul Mureș, dr. Gheorghe Pop⁵.

Fekete András a făcut parte din secțiunea I-a, Octavian Tăslăoanu din secțiunea a II-a, Caudin Daniel, Endre Morvay și Florian Bogdan din secțiunea a IV-a, Aurel Dobrescu, Aurel Nistor și Ion Montani din secțiunea a V-a, Nicolae Vulcu și Vasile Sava din secțiunea a IV-a, Pető Moses din secțiunea a VIII-a⁶. Au fost aleși în Comisia de răspuns la Mesajul Tronului: Gh. Pop și Octavian Tăslăoanu; în comisia de petiții: Iosif Fay; în comisia comunală: Aurel Nistor; în comisia bugetară: Ion Montani, Aurel Esca, Octavian Tăslăoanu și Aurel Dobrescu⁷; în comisia pentru modificarea regulamentului de funcționare a Camerei Deputaților: Aurel Dobrescu și Gh. Pop⁸.

În ceea ce privește activitatea legislativă, Aurel Esca - împreună cu alți deputați, a propus un proiect de lege prin care urmările și pedepsele prevăzute la art. 53 din decretul-lege al reformei electorale nu se aplicau pentru alegerile de la Cameră⁹; tot el a făcut, împreună cu alți deputați, propunerea de a se constitui o anchetă parlamentară relativă la abuzurile săvârșite asupra țăranilor mobilizați la muncă pe moșiile particulare; s-a cerut ca zilele lucrate și pierdute să fie plătite după prețul timpului¹⁰.

Nicolae Vulcu, împreună cu alții, a depus un proiect de lege prin care art. 219 din legea de organizare judecătorească a fost modificat¹¹. Florin Bogdan și alți deputați au susținut ca o delegație a Camerei Deputaților să participe la Congresul Conferinței Internaționale Parlamentare din mai 1920 de la Paris¹². Aurel Nistor și un grup de deputați au depus un proiect de lege relativ la obligativitatea controlului medical pentru întreaga populație a țării și a certificatului de sănătate obligatoriu la încheierea actelor de căsătorie¹³.

Octavian Tăslăoanu a fost delegatul secțiunii a II-a la proiectul de lege privitor la crearea unui institut de speologie la Universitatea din Cluj¹⁴. Aurel Baciuc a fost delegatul secțiunii a IV-a la proiectul de lege relativ la acordarea unui spor de salariu de 40-60% funcționarilor.

Deputații transilvăneni, reprezentanți ai Partidului Național Român și ai minorităților naționale, nu s-au amestecat în conflictele politice care existau între partidele din Vechiul regat; și au căutat să aplece interesele populației care i-a ales să-i reprezinte. Problema națională, mai ales pe reprezentanții Partidului Național Român, nu i-a lăsat însă indiferenți. Florin Bogdan a surprins cel mai bine mișcarea deputaților transilvăneni: *“pe noi nu ne-au trimis aici alegătorii noștri să scormonim arhiva politicii din trecut a regatului și să aducem învinuiri și insulte la adresa bărbatilor de stat, din orice partid ar face parte, ci ne-au trimis să ne arătăm recunoștința față de vechiul regat că ne-a dezrobuit din lanțurile austro-ungare”*. Concluziona același deputat: *“datoria noastră este ca mai întâi să îndreptăm relele de acasă și numai după ce vom fi stăpânii răului dincolo de Carpați am avea căderea să venim aici cu pretenții de moralizatori”*¹⁶.

Florin Bogdan a făcut cunoscut ministrului agriculturii plângerea țăranului Iacob Ionaș din comuna Falfalău care a fost respinsă pe nedrept de comisia agricolă județeană (ceruse să fie împroprietărit, n.n.). În numele locuitorilor din comunele: Bodoc, Ibănești, Urșua, Kinces, Urisitul de Jos și de Sus a cerut să se respecte dreptul acestora de a ține arme de vânătoare¹⁷. Octavian Tăslăoanu făcea o comunicare ministrului de finanțe în care arăta: *“dintre regiunile cele mai pustiite din Ardeal este regiunea Tulgheșului, care odată cu intrarea armatelor noastre în acțiune, în Ardeal (în august 1916, n.n.) a fost evacuată până la armistițiu... Această regiune a fost complet evacuată și nu a rămas timp de 2 ani de zile nici un suflet de om la fața locului. Gospodăriile și întreg avutul acestor locuitori a fost complet devastat și complet risipit, iar o parte a populației a fost dusă în Ungaria, iar o altă parte a pribegit pe aici prin țară”*. Cereau sprijin pentru acești locuitori: *“puneți la dispoziția acestei populații, fie o sumă de bani, fie în mijloace, în natură, ca să-și poată continua țelul. Onor Consiliul Dirigent a și promis că se va interesa de soarta lor, iar această promisiune nu s-a îndeplinit, deoarece Consiliul Dirigent a cerut ministerului actual de aici să-i acorde suma de*

*5.000.000 lei ca avans de despăgubiri pentru acești locuitori”*¹⁸.

Despre suferințele populației românești din Transilvania a vorbit și Florian Bogdan. Într-o interpelare el arăta că populația românească de pe Valea Mureșului până la Reghin fusese evacuată în 1916 la intrarea trupelor românești în Transilvania și că tot avutul lor a rămas pradă trupelor ungurești: *“după retragerea trupelor noastre, populația reîntoarsă acasă nu și-a găsit nimic din avutul său, ba mare parte nici căminele lor nu mai existau decât mormane de cenușe, deci fără nici un sprijin de ajutor; pe acești oameni i-a găsit și a doua ocupație românească cu familiile lor în bordeie de pământ”*. Cereau și el ca populația românească din Chiherul de Jos și de Sus, Urisitul de Jos și de Sus, Serbeni, Căcuci, Beica, Sânmihai, Chinceș, Urșua, Ibănești, Hodou și alte localități de pe Mureș, să primească despăgubiri¹⁹.

Problema granițelor nu i-a lăsat indiferenți pe deputații din S-E Transilvaniei. Florin Bogdan a atins o chestiune delicată în acel moment, relațiile statului român cu tânărul stat iugoslav, mai precis problema hotarelor. Critica atitudine dublă a marilor puteri, *“marile noastre aliați nu vor o pace durabilă, ci vor cu orice preț un măr de ceartă între noi și sârbi”*. Pretențiile lui erau puțin cam exagerate: *“dacă marii noștri aliați vor dreptate, să meargă cu granițele noastre până acolo unde se întinde rasa noastră. Să ne deie valea Timocului, unde avem sute de mii de români! Dacă vor dreptate și umanitate, să deie independența Macedoniei și drepturi asemănătoare minorităților de la noi și fraților moldoveni de peste Nistru”*.

A prezentat pe larg și contextul semnării tratatului de pace cu Austria, considerând a fi vinovați:

“1. evreii născuți în Regat care se găseau în misiunile străine venite în România”.

2. ai noștri pentru că “nu au făcut destulă propagandă, sau au lucrat contrar marilor noastre interese”.

*3. “și mai vinovați cred să fie aceia care în ziarele din București făceau propagandă sârbilor și ungarilor”*²⁰.

Florin Bogdan prezintă o excepție în cadrul parlamentarilor transilvăneni, el vorbește în numele Partidului Țărănesc, declarând în acest sens *“noi nu avem încredere că acest guvern (guvernul Blocului Parlamentar, condus de Alex Vaida Voievod, n.n.) va fi în stare să*

poată duce la îndeplinire vastul program”²¹. Este unul dintre primii oameni politici ardeleni prinși în mrejele politicianismului de la București și face o primă breșă în rândurile Partidului Național Român.

Din rândurile minorităților naționale au fost aleși în primul parlament la României Mari elemente moderate care nu fuseseră compromise în timpul dualismului austro-ungar și care au provenit, de regulă, din rândul populației secuiești.

Iosif Fáy, vorbind în numele secuilor, menționa: *“avem nădejdea că interesele sale vitale vor fi ocrotite în marginea noului stat”*. Arăta că în rândurile acestei populații sunt și unele probleme: *“nu tăgăduiesc că au fost și poate sunt și de aceia care, accentuând lozinci de agitare, au voit să tulbure liniștea înțeleaptă a secuimii, prin lipsă de conștiință și cu ușurință”*, dar își exprima speranța că *“poporul acesta știe să cumpănească greutatea stringentă a schimbărilor universal istorice și a evoluțiunii precum se vede și din faptul că mica noastră națiune înconjurată de popoare străine, nu s-a putut păstra decât făcând numai politica reală”*.

Iosif Fáy a vorbit pe larg despre neînțelegerile dintre secui și maghiari, despre greutățile și împilările suferite de secui *“partea cea mai mare a vieții ... au petrecut-o ca un copil vitreg al statului maghiar. Viața tradițională separată a acestui popor a căzut jertfă tendințelor maghiare de unificare șovinistă, aproape tot așa ca și existența altor popoare vechi, locuitoare pe teritoriul statului maghiar”*. Situația a rămas aceeași și după 1867, chiar și în timpul cel mai din urmă, guvernul maghiar nu a recunoscut importanța secuimii ungurești, într-atâta chiar că *“în Ungaria puternic dezvoltată de la 1867 încoace ... numai această regiune a rămas nedezvoltată, neglijată, fără o rețea de căi ferate de oarece valoare și fără instituții culturale la înălțimea nivelului modern”*, motiv pentru care solicita: construirea de rețele de cale ferată care să facă legătura cu Marea Neagră; sprijinirea din partea statului a bisericilor și școlilor, o universitate secuiască și menținerea în continuare a funcționării secuiești.

Considera că *“părerile dvs. nu trebuie să le întemeiați pe aparență, trebuie să vedeți, să cunoașteți poporul muncitor, cu suflet cinstit”*; cerea sprijin *“ajutați-ne ca armele agitatorilor să le luăm prin aceea când nu veți privi la noi ca învingătorul la învins, ci să vă întoarceți ca pri-*

eten la prieten”, deoarece *“noi am adus cu noi încrederea și ca răspuns cerem tot încredere”*.

În același sens a vorbit și Béla Maurer și el reprezentant al secuimii: *“pe lângă menținerea intereselor noastre naționale să căutăm o armonie cu națiunea română, pe de altă parte ca eliberând poporul secuiesc și maghiar din Ardeal de sub influența concetățenilor șoviniști maghiari, de conducătorii lor vechi și de seducătorii lor de astăzi, să-i transformăm și să-i educăm ca cetățenii cinstiți ai României Mari”*. A scos și el în evidență problemele cu care se confruntă populația secuiască: *“cea mai esențială și urgentă lipsă este a ameliora lipsa de alimente în comunele ungurești din Ardeal, a asigura sămânța necesară, ocrotirea orfanilor și văduvelor din război, achitarea daunelor de război, a asigura materialul brut necesar pentru meseriași și întreprinderi”*.

Vorbind în numele locuitorilor din Gheorgheni, arăta că aceștia *“... m-au însărcinat să declar în fața Domniilor Voastre cum că secuimea persistă la mama care este pământul și respectă legile acelei țări de care aparține pământul lui... Cu mândrie, plin de bucurie și emoție, transmitem veștile sincere și cinstite ale populațiunii unui oraș și câteva sate de secui și dacă Domnia Voastră primiți cu plăcere mâinile asprite de muncă, vă rog să nu uitați niciodată că cercul din Gheorghieni a fost acea insulă de secui de unde a sosit prima felicitare, plină de încredere în parlamentul democratic la României Mari și pentru lucrările acestui parlament cu binecuvântarea înaltului Creator”²³*.

La aceste asigurări de fidelitate din partea populației maghiare președintele Camerei Deputaților, Nicolae Iorga, în numele statului român, a ținut să sublinieze că România va respecta toate drepturile și libertățile acestora *“România unită nu cere nici unui membru al unei alte națiuni, decât națiunii românești, altceva decât aderența loială”* și *“il asigură că vom avea față de națiunea maghiară, ca și față de toate națiunile care locuiesc pământul României, toată considerațiunea pentru valoarea sa actuală și tot respectul pentru purtarea glorioasă din trecutul său istoric”²⁴*.

În concluzie chiar dacă participarea transilvănenilor la activitatea desfășurată în primul parlament al României Mari a fost modestă, aceasta a însemnat o primă experiență care va fi valorificată în următoarele parlamente. Pentru prima dată parlamentul României

Mari a reunit români din toate provinciile locuite de ei, a dat posibilitatea minorităților naționale să-și apere de la tribuna parlamentului identitatea lor națională, conform principi-

ilor moderne, cu toate că secole de-a rândul românii din sud-estul Transilvaniei nu au avut nici un fel de drept politic.

NOTE

1. D.A.D., 26 noiembrie 1919, p. 10;
2. D.A.D., 26 noiembrie 1919, p. 17;
3. Ibidem, p. 30;
4. Ibidem, p. 30-31;
5. D.A.D., 11 decembrie 1919, p. 93;
6. D.A.D., 10 decembrie 1919, p. 83-85;
7. D.A.D., 11 decembrie 1919, p. 93-94;
8. D.A.D., 15 decembrie 1919, p. 153;
9. Ibidem, p. 130;
10. D.A.D., 3 martie 1920, p. 874;
11. D.A.D., 31 decembrie, 1919, p. 325-328;
12. D.A.D., 17 februarie 1920, p. 582;

13. D.A.D., 18 februarie 1920, p. 590-591;
14. D.A.D., 26 februarie 1920, p. 756-764;
15. Ibidem, p. 754-755;
16. D.A.D., 22 decembrie 1919, p. 226-269;
17. D.A.D., 25 decembrie 1919, p. 268-269;
18. D.A.D., 4 februarie 1920, p. 398-399;
19. D.A.D., 24 februarie 1920, p. 693;
20. D.A.D., 22 decembrie 1919, p. 226-227;
21. Idem;
22. D.A.D., 19 februarie 1920, p. 594;
23. D.A.D., 1 martie 1920, p. 833-835;
24. D.A.D., 1 martie 1920, p. 835.

ABSTRACT

The South-East of Transylvania in the First Parliament of the Great Romania (November 1919 - March 1920).

The representatives of the recently united provinces met the representatives of the Old Kingdom (Wallachia) in the first parliament of the Great Romania, which carried on its activities from 15th November 1919 till 29th March 1920.

The authors propose to make an analysis of the presence of Transylvanians in the first parliament of Great Romania, more precisely the presence of the inhabitants of the former Ciuc, Odorhei, Trei Scaune and Mureș-Turda Districts, today component parts (not in the same geographical limits) of the Covasna and Harghita Districts.

Even though the participation of the Transylvanians at the activity carried on in the first parliament of the Great Romania was modest, it represented a first experience which will be turned to good account in the following parliaments.

Arhivist Ioan Balan,

Arhivist Ancu Damian,

Arhivelor Naționale Direcția Județeană Giurgiu, Giurgiu, B-dul CFR 6

Tel. 046/213351

Patriarhul Miron Cristea și Mitropolitul Visarion Puiu - mărturii de colaborare -

Despre omul și marele ierarh **Miron Cristea (1868-1939)** născut la **Toplița**, primul patriarh al Bisericii Ortodoxe Române, s-a scris o bogată literatură și cu siguranță se va mai scrie. El este perceput și cunoscut ca o personalitate a neamului românesc și a Bisericii Ortodoxe Române, prin erudiția sa, contribuția la actul Unirii din anul 1918 și a unificării bisericești în noul stat român unitar, măsurile întreprinse pentru întărirea relațiilor cu alte Biserici creștine, participarea efectivă la viața politică a României pe timpul cât a făcut parte din Regență (20 iulie 1927 - 8 iunie 1930) și când a fost prim ministru (10 februarie 1938 - 6 iunie 1939).

Mitropolitul Visarion Puiu (1879-1964) este o altă mare personalitate a neamului românesc și a Bisericii sale strămoșești, dar mai puțin cunoscută în ultima jumătate de secol. Motivul principal al "*uitării*" este acela că după plecarea din țară, în anul 1944, a fost proscris de noul regim instalat la București. Mai mult, așa zisul Tribunal al poporului l-a condamnat la moarte, în anul 1946, iar Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Române l-a caterisit în anul 1950. Iată, însă, câteva argumente care îl recomandă pe acest - "*călugăr ostaș*" (cum îl numea Nicolae Iorga), considerat în epocă un adevărat "*Prinț al Bisericii*" - ca personalitate bisericească și laică:

- realizările ca ierarh al Bisericii Ortodoxe Române (episcop al Argeșului - 1921-1923, episcop de Hotin - 1923-1935, mitropolit al Bucovinei - 1935-1940, șef al Misiunii Bisericești Ortodoxe Române în Transnistria - 1942-1943);

- bogată activitate publicistică (peste 40 de studii și lucrări tipărite până în anul 1944), în care a abordat probleme de istorie a creștinismului, de educație și morală creștină, de pregătire a tinerilor pentru viață, de combatere a unor stări negative de lucruri din viața laică și bisericască românească.

- intensă corespondență cu Biserica din Occident și Orient, cu mănăstirile de la Mun-

tele Athos, cu mari personalități ale vremii, cu prestigioase instituții culturale și științifice;¹

- ajutorul material (banii, obiecte, hrană) acordat diverselor instituții de învățământ și culturale din orașele Iași, Cernăuți, București și unui număr mare de persoane și familii nevoiaș;

-- sprijinul moral și material acordat unor tineri din afara granițelor pentru a studia în România și unor tineri români pentru instruire în străinătate;

- rolul determinant în înființarea unor eparhii în țară (Chirindu, Hotin, Cetate Albă - Ismail, Maramureș) și peste hotare (SUA, Canada, Europa);

- donațiile făcute Academiei Române, Arhivelor Naționale Române, Bibliotecii Române din Freiburg, Bibliotecii Vaticanului, unor biserici și mănăstiri (manuscrise, cărți, tablouri, icoane, etc.);

- activitatea desfășurată în pribegie (1944-1964), ale cărei coordonate de bază au fost grija pentru soarta popoarelor aflate sub ocupația sovietică și în primul rând pentru România²; strădaniile pentru realizarea unității exilului românesc; preocuparea pentru refacearea unității creștine.

Între aceste două mari personalități, patriarhul Miron Cristea și mitropolitul Visarion Puiu, au fost în anumite momente și disensiuni. Acestea însă nu pot eclipsa lunga colaborare între cei doi pentru realizarea unor obiective majore ce preocupau Biserica și societatea românească în prima jumătate a secolului XX. Mă voi limita la a prezenta unele aspecte ale colaborării lor, așa cum rezultă din câteva scrisori. Peste ani, în timpul exilului, mitropolitul Visarion Puiu își amintește de colaborarea cu patriarhul Miron Cristea. Astfel, într-o scrisoare către arhiereul Teofil Ionescu, datată 1 septembrie 1955, povestind de contribuția sa la înființarea eparhiei din SUA, menționează că patriarhul Miron Cristea a apreciat cum se

cuvine eforturile depuse de el³. De altfel, o legătură de corespondență între cei doi ierarhi exista anterior Marii Uniri și instalării lui Miron Cristea în fruntea Bisericii Române. Spre exemplu, în iunie 1913, episcopul Miron Cristea al Caransebeșului îi mulțumește într-o scrisoare arhimandritului Visarion Puiu pentru broșurile trimise *“în repetate rânduri”* și aprecia că erau *“scrise cu multă pricepere”* (Anexa nr. 1). Pe timpul cât Visarion Puiu era episcop al Argeșului, Miron Cristea, mitropolit primat și președinte al Sfântului Sinod îl delegă să meargă la lăcașurile monahilor români de la Muntele Athos pentru a le asculta doleanțele, a afla unele neînțelegeri și *“a prezenta apoi Sfântului Sinod un tablou amănunțit despre viața și situația tuturor”* (Anexa nr. 2). Într-o altă scrisoare, din 20 septembrie 1929, patriarhul Miron Cristea analizează pe lângă unele propuneri făcute de episcopul Visarion Puiu al Hotinului, în special proiectul de organizare a Sfântului Sinod (Anexa nr. 3). Preocuparea celor doi ierarhi pentru asigurarea unei educații creștin-ortodoxe a Marelui Voievod de Alba Iulia, viitorul rege Mihai, se poate constata într-o altă scrisoare a patriarhului Miron Cristea, din 21 ianuarie 1932 (Anexa nr. 4).

Faptul că în 1935, Visarion Puiu este ales mitropolit al Bucovinei denotă și sprijinul pe care îl avea din partea patriarhului Miron. Fără o colaborare între ei doi, nu ar fi fost posibilă rezolvarea gravelor probleme constatate de mitropolitul Visarion Puiu la Fondul bisericesc

ortodox din Bucovina. A fost posibil și sprijinul patriarhului pentru votarea Legii de organizare a acestui fond, prin care erau înlăturate imixtiunile politice. Înființarea, în 1937, a Episcopiei Maramureșului și, încadrarea acestei eparhii în Mitropolia Bucovinei, constituie un alt exemplu al relațiilor existente între Visarion Puiu și Miron Cristea. Tot în anul 1937, în perioada 20-23 mai, patriarhul a făcut o vizită în Polonia, fiind însoțit de mitropolitul Visarion Puiu. Presa vremii a remarcat primirea și atenția deosebită de care s-au bucurat cei doi ierarhi români din partea autorităților poloneze⁴.

În anul 1939, trecerea în neființă a patriarhului Miron Cristea avea să-l afecteze pe Visarion Puiu. Un an mai târziu, lipsa unui om ca Miron Cristea și probabil și ospitalitatea deosebită cu care guvernul polonez refugiat a fost primit la Cernăuți⁵, au făcut ca mitropolitul Visarion Puiu să i se răsplătească verticalitatea printr-o demisie înscenată.

Reabilitarea, în anul 1990, a mitropolitului Visarion Puiu de către Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Române este un act de dreptate față de marele patriot român care s-a jertfit pentru neam și Biserică, sfârșind departe de țară⁶.

O cercetare temeinică de arhivă poate să facă cunoscute și alte aspecte ale colaborării între patriarhul Miron Cristea și mitropolitul Visarion Puiu.

NOTE

1. Pentru perioada cât a fost în țară (până în august 1944), corespondența se află depusă chiar de mitropolit la Arhivele Naționale Române. Pentru perioada din exil (1944-1964), o parte se află la Biblioteca Română din Freiburg (Germania), iar alta la Biblioteca Vaticanului;
2. Aceasta a constat în principal în demersuri pe lângă organisme internaționale (ONU) și scrisori, adresate unor șefi de state și personalități ale vremii din Franța, SUA, Anglia, Spania, URSS;
3. Biblioteca Română din Freiburg, *fond Mitropolit Visarion Puiu*, Cutia 3, dosar 2;

4. Vezi și *Calendarul “Universul”*, 1939, p. 262-264;
5. Primirea de către mitropolit Visarion Puiu, la Cernăuți, în 1939, a guvernului polonez refugiat este mai puțin cunoscută. Detalii am aflat de la un martor al acestui eveniment, Cosma Juncu, trăitor la Mănăstirea Cernica;
6. După plecarea din România, în anul 1944, mitropolitul Visarion Puiu a locuit vremelnic în Austria, Italia și Elveția, iar din anul 1949, în Franța. A murit la 10 august 1964, în localitatea Viloes Maisons, în cimitirul căreia a și fost înmormântat. Ulterior, rămășițele au fost strămutate în Cimitirul Montparnasse, din Paris.

ABSTRACT

The Patriarch Miron Cristea and the Metropolitan Bishop Visarion Puiu. Testimonies of Collaboration.

The author propose to capture in his paper some aspects of the collaboration between the patriarch Miron Cristea and the metropolitan bishop Visarion Puiu. As some of the few letters researched by the author suggest, the two proposed to accomplish some major objectives which concerned the Romanian church and society in the first half of the 20th century.

Profcsor Dumitru Stavarache
București
Tel. dom. 01/4110787

Catedrala episcopala "Sfintii împarati Constantin si Elena", ctitorie a episcopului Visarion Puiu al Hotinului, la Bălți în vremea patriarhului Miron Cristea

Act de fundațiune.

"Astăzi 28 Septembrie, anul Mintuirii una mie nouă sute douăzeci și patru, în al zecelea an de glorioasă domnie a Majestății Sale Regelui Ferdinand I al României și a soției sale Regina Maria, pusu-s'a temelie în orașul Bălți bisericii catedrale episcopale, cu hramul sfinților împărași și întocmai cu apostolii, Constantin și Elena, față fiind la acea: Insemnat act Alteța Sa Regală Principele Carol, moștenitorul Tronului, și Înalt Preasfințitul Mitropolit Primat dr. Miron Cristea înconjurat de membrii sfintului Sinod, Înaltul guvern al Țării, cu numeroși reprezentanți ai parlamentului, frunțații orașului și mult cler și popor."

Și se ridică acest sfânt locaș, prin osîrдіa preasfințitului Visarion Puiu, întâiul episcop al reînviatei eparhii a Hotinului, după planurile întocmite de arhitecții Adrian Gabrielescu și Petre Dumitrescu din București, ca să fie loc de închinare norocului creștinesc și podoabă acestui oraș, și semn de vecinică aducere aminte pentru înțoarcerea acestei laturi de țară dintre Prut și Nistru la patria mamă — România.

Făcure și semnat în orașul reședinței episcopale Bălți.

CAROL

† DAMIANOS, patriarhul Ierusalimului.
MIRON, mitropolitul primat al României.

† Metropol. de Selaștie DOSSITHEOS.

PIMEN, mitropolitul Moldovei.

† CURIE, arhiep. Chișinăului.

† VISARION, episcop de Hotin.

† LUCIAN, al Romanului.

† IPOLIT Rădăuțeanu.

Dr. C. ANGELESCU, ministru al instr. publice.

A. LAPEDATU, ministru cultelor.

GH. MIRZESCU, ministru al Justiției.

IOAN INCULEȚ, ministru Basarabiei.

IOAN NISTOR, ministru Bucovinei.

General I. POPOVICI.

General AL. I. LUPESCU, șeful Marelui Stat Major.

General STRATILESCU.

General adj. L. FLORESCU.

General N. PETALA.

General I. ZADIC, Comand. Corpului 4 de armată.

General N. BATIR.

General IOAN PAPANA, Comand. dir. 14 infanterie.

General V. ECONOMU.

General D. M. CONSTANTINESCU.

Dr. DRAGOMIR DEMETRESCU, profesor universitar.

C. AL. HOLBAN, inspector școlar.

C. N. TOMESCU, secretar eparhial Chișinău.

ENIAN. CATELLI, prefect.

ȘTEFAN SADOVICI, primarul orașului Bălți.

IULIU VALAORI.

ȘTEFAN IOAN.

EUFIMIE POPOVICI, senator.

XENOFONT ERACLIE, senator.

și numeroși frunțași din orașul Bălți din cler și mireni.

Mitropolitul Primat Miron Cristea binecuvanteaza temelia Catedralei din Bălți (28.09.1924)

Preacuvioase Părinte

Mulțumesc de atenție. În
repetite rânduri ai avut bunăvoința
am trimis broșurile Preacuvioasei
Tale, sper că multe prietere și -
câtăngit de caldă dorință de a pro-
mova mîșcările noastre bisericu-
rești-române.

Doamă oă-ți ajute, ca, ori în viitor
sa poți mîna cu succes pentru
bucureștii bisericu; luminarea clădirii și pro-
te tot pentru progresul neamului.

Coronulescu 25 Iunie 1913

Cu respect. binecuvîntare.

Leonoră Rădulescu
episcop

REGATUL ROMÂNIEI

București 26/12 Decembrie 1922.

SFÂNTUL SINOD
AL
SEINTEI BISERICI AUTOCEFALE
ORTODOXE ROMÂNE

No. 316.

PREA SFINTITE,

Indată dela așezarea noastră în scaunul de Metropolit Primat al României, interesându-ne de zersul lucrurilor în schitul românesc "Prodromul" din Muntele Atos, am aflat cu mâhnire sufletească, că nimbul de care se bucurau odinică "Prodromul" românesc înaintea monastirilor din Atos, a suferit în timpul din urmă foarte mult, mai ales pe urma neorânduelilor, a lipsei de frăție și de dragoste în Domnul dintre monahii aceluia schit, care a culminat în izgonirea a trei stareți, unul după altul, dintre cari îndosebi doi, se bucură în întreaga țară a regatului de cea mai bună considerație.

Această stare de lucruri este pentru înalta cărmuire bisericească din regat, cu atât mai neplăcută cu cât neorânduelile și certele din schitul românesc sunt apte nu numai a păgubi interesele duhovnicești și materiale ale schitului ci a compromite vaza și reputația Românilor preste tot, în fața celorlalte națiuni de aceeași credință cu noi. Drept aceea, voind, de o parte a cunoaște adevărata stare de lucruri, iar de altă parte, în scopul de a sfătui pe căvioșii monahi din întreg soborul schitului "Prodrom" să contribuie la restabilirea ordinii, a disciplinei monahale și a legumii :

Sf. Sinod, al Bisericii autocefale ortodoxe române, în sesiunea sa dela 6/23 Decembrie 1922, a aflat de bine

./.

P.S. Sale

Prea Sfântității Vășre, Episcopul Argeșului.

a delega pe P.S.Sa Episcopul Visarion Puiu al Argeşului să meargă la faţa locului însoţit de un delegat al Ministerului Cultelor.

Aducându-Vă aceasta la cunoştinţă, Vă invităm să Vă puneţi în înţelegere cu Ministerul Cultelor, spre a face pregătirile necesare de plecare la termenul pe care îl veţi afla mai corespunzător pentru această călătorie. Iar sosit acolo, Vă poftim, a descoperi întregului sobor şi cu graiul viu, atât dorinţa noastră cât şi a întregului Sf. Sinod pentru încetarea ~~împărţirii~~ a discordiei din acel sf. locaş, şi pentru aşezarea la conducerea lui a persoanelor care întrunesc aprobarea tuturor factorilor chemaţi după situaţia de drept a schitului «Prodrom» a se pronunţa în această chestiune.

În nădejdea că P.S.Voastră ascultând justele dorinţi ale monahilor noştri de acolo, veţi putea să restabiliţi între ei buna înţelegere de care au nevoie, pentru ca schitul să devie iarăşi acel sfânt locaş cu monahi, care au făcut einste neamului nostru, atât acolo, cât şi prin monastirile din vechiul regat, împărtăşim tuturor arhipăstoreasca noastră binecuvântare.

Totodată Vă poftim, a folosi acest prilej, pentru a cere şi celelalte sfinte locuri unde petrec călugări români, a le împărtăşi tuturor binecuvântarea noastră şi a prezenta apoi Sf.Sinod un tablou amănunţit despre viaţa şi situaţia tuturor.-

Cu frăţească dragoste în Doamul,

PRESEDINTE, MITROPOLIT PRIMAT

[Handwritten signature]
Director, Lem. Arhiv. Mitropoliei

Arhivele Nationale Romane, fond Puiu Visarion, dosar 71, fila 2

Preașfințitul în Hristos

Frate!

i. Atun pînă de mult proiectul prior:
 lor la îmbrăcăminte la clerului; de sos
 pînă pînă. E bucurie. Lăsa cetă așa
 ni grobă: O sa? E studiaz mar, amē-
 nunt, si sa. un fac observări.
 ne prima cetate m'au alb cu impresă,
 că haina m'au m'au m'au proiect este pen-
 tră "Mare haina", rămânend, ca pen-
 tră ocazii de rînd, acasă etc. si vla-
 chii si patriarhul se poate fi mar-
 simple. Si albul patr. si rosul vla-
 chilor e festin, dar grigori p. toate si-
 lele. Atunci se adunat 2 culori la a.
 cetate cler: una p. brău, alta p. căpo-
 țala. Nu e elegant. Le pot bate in
 capete colonile. Elegant e m'au m'au

Uita noaptea, ca organ executor al Sinodului
e Consiliul central cu 5 referenți preoți; dar
daca nu stii lucra nimic? Stom este singu-
rul om inteligent acolo. Negușca lucră, da-
că îi dai ce ți îl îndrumezi; dar a avut un
atac. Ța perde din via de-a ruina. Treves
vii de loc... începător; iar nu ce trebuie aco-
lo, sau de tot.

Alte trebuie la Sinod.

1. Directorul și secretarul birourilor, se prepa-
tesc toate actele sunt revizuite, conținutul min-
te se trimite la comisiunile, sau se ce revizuire etc.
2. Actele în meritul episcopii; gata pregătite cu
proiecte de rezoluții se prezintă Sinodului perma-
nent, care trebuie alți 3-4 zile. Aceste rezoluții
se bazează pe legi, canoane, Regulam. etc. Rezoluții
se trimite încoace de președ. autorizat.
3. Actele grele, însemnate, punaprice etc. se trimite
la comisiunile plenului sinodal, dar tot prepa-
tite, gata de expediat de director și secretar.
Sinodul schimbă, completază, dacă află de bine.
În felul acesta poate merge totul stăruie și
Sinodul rămâne Sinod.

Până la o femeie ordinară nu pot apropia
de ambele.

Eu mai stau aici până la finea Sept.
A început a se răci, deși avem și zile frumoase
Cu frăz. dragoste.

Dragoarele 20/IX 1929

Miron

Am dat chireșten de instrucție că s-a
cu Hrabinele lui stă, ce-a mai dispus.
u

SFANTUL SINOD
al
SF. BISERICI ORTODOXE ROMANE
București
Nr. 65
21 Ianuarie 1932.

EPISCOPIA HOTINULUI
REGISTRATURA
Nr. 833
3 Februarie 1932.
Secția Culturală.

P r e a S F I N T I T E,

Ca răspuns la adresa personală a Prea Sfinției Voastre Nr. 202/1931, cu frățescă dragoste avem onoare a vă aduce la cunoștință că pregătirea sufletească a M. Sale milui, Mare Voevod de Alba Iulia, Ne-a preocupat încă de pe timpul când Maria Sa era Rege, iar Noi Regent. În acel timp am asistat la examenale ce le depunea asupra studiilor făcute punându-i și diferite întrebări. Apoi, în înțelegere cu M. S. Elena, mama Sa, am cautat să fie bine îngrijit, și în fiecare Duminică și sărbătoare veneau împreună la biserică. Chiar și acum, când M. Sa e în București vin împreună la biserică și îi completează îndrumarea teoretică din școală. Afară de asta, învățătorul său e un bun pedagog, care-i predă bine și religia.

Actualmente, M. Sa Regule se îngrijește de aproape de educația și pregătirea fiului Său. La Sinaia îl trimite regulat la biserică însoțit de un adjutant regal. Cu ocazia audienței dela 5 Octombrie 1931, eu chiar i-am propus Majestății Sale să-i cautăm și un preot bun care să se ocupe de aproape de educația sa religioasă.

În ce privește cărțile de rugăciune am dat la toți membrii familiei regule, din cele tipărite la Institutul Biblic, acei și micului pe atunci Rege; dar acolo sunt lucruri grele pentru vârsta Sa. Deaceia Noi, socotim că e bine cu propunerea Prea Sfinției Voastre privitoare la întocmirea și oferirea unei cărți de rugăciuni și a unei icoane a patronului Său, sa fie supusă deliberării sf. Sinod.

Primiți vă rugăm, Prea Sfințițe, ale noastre întru Hristos frățești îmbrățișări.

PRESEDINTE PATRIARH, M I R O N.

Director, Tit

Prea Sfinției Sale.

Prea Sfințitului Episcop D. D. Visarion al Hotinului Bălți.-

Arhivele Naționale Romane, fond Puiu Visarion, dosar 71, fila 9

VIAȚA ILUSTRATĂ (1934 - 1943) privind funcția educativă a cărților și a lecturii

Subintitulată revistă de familie, *Viața ilustrată* apare la Sibiu la 1 martie 1934 sub auspiciile secției sibiene a Frăției Ortodoxe Române, avându-l ca director pe Nicolae Colan, profesor și rector la Academia teologică Andreiană. după numirea acestuia ca episcop al eparhiei Clujului, Vadului și Feleacului (30 aprilie 1936), *Viața ilustrată* va apare, începând cu numărul 8/9 din august-septembrie 1936, până în iulie 1943, în orașul de pe Someș.

Revista se adresa familiilor de intelectuali, având drept scop consolidarea concepției creștine despre lume și viață, lăsând să cadă lumina ei asupra diferitelor probleme pe care le agită timpul nostru¹. Deoarece majoritatea revistelor de cultură creștină și-au limitat aria preocupărilor la domeniul strict religios, *Viața ilustrată* își propunea să prezinte întreaga noastră viață națională în lumina evangheliei ortodoxe ... să pogoare duhul credinței strămoșești în viața particulară și obștească a neamului ... să zidească caractere creștinești și românești. În acest scop va publica pagini de istorie națională, exemplificând cu exemplul marilor înaintași, creații literare educative².

Revista și-a onorat programul. Rubrici diverse cuprind aspecte ale vieții sociale, politice și culturale ale vremii, depășind nu de puține ori cadrul național, istoria și geografia fiind prioritare: Istorie veche și nouă, Fresca marilor ardeleni, Zile mari, Din trecutul românesc, Pilde de eroism feminin, Așezăminte bisericești, Familia și patria, Ortodoxia în Diaspora, Note de drum, Drumuri românești, etc.

Publicațiile vremii, carte sau periodice, sunt prezentate și recenzate sub genericile Vitrina cărții, Cronica literară, Cronica dramatică, Cronica științifică, Cronica economică.

Atenție deosebită acordă revista generațiilor tinere, prezente și viitoare, educării lor în spirit creștin, dar și grijii pentru sănătatea lor

fizică și morală: Educația în familie, Familia și școala românească, Tineretul României de azi sau Spre un alt stil de viață, Intoxicarea și dezintoxicarea morală, Sectele religioase, Viclenii sectare, Datoria tineretului, Spovedania unei generații, Copiii și somnul, Din lumea celor mici. Jocul în nisip, etc.

Revista a avut colaboratori pe măsura valorii ei: Roman Ciorogariu, Grigore T. Marcu, dr. Grigorie Comșa, Victor Papilian, Octavian Goga, prof. dr. Dumitru Stăniloae, Teodor Bodgea, dr. Gh. Preda, Horia Petra - Petrescu, Ioan Moga, Ion Lupaș, P. Drăghici, Ilarion V. Felea, Mircea Eliade și alții.

Prezentarea grafică este fără cusur pentru condițiile timpului.

*

În conformitate cu programul revistei, una din temele tratate cu atenție și discernământ critic vizează lectura ca factor de zidire a personalității.

Și-au adus contribuția la dezbateră temei personalități de seamă ale vieții culturale bisericești din epocă precum Nicolae Colan, Grigore T. Marcu, Octavian Dragoș și Mircea Eliade. Sunt aduse în fața cititorilor avizați opinii privind influența benefică sau malefică a lecturii, rolul educatorilor - părinți, profesori, preoți - ca îndrumători ai ei, criteriile de selecționare a cărților, tehnici de lectură, rolul statului în domeniu, legislația și comerțul cu carte, rolul presei, etc.

Subliniem câteva idei de o izbitoare actualitate. Este îndeobște cunoscut că lectura exercită asupra tinerilor o atracție și o influență de care nu întotdeauna ne putem da seama. Cine n-a simțit în anii tinereții puterea de atracție a unor cărți de lectură? Este suficient să amintim doar cititul pe ascuns.

Ce se citește? În general, se citește cel mai mult de la 15 ani în sus - băieții, cu predicție lecturi în care apar haiduci, indieni, detectivi. În nemărginita lor admirație față de acești eroi - omul puternic - ei nu fac diferență între eroul pozitiv și cel negativ, criminal, căpitan de hoți. Dacă lectura cuprinde și ilustrații e cu atât mai interesantă, mai plăcută. Numărul eideticilor, adică al acelora care simt nevoia de a vizualiza scenele descrise în cărți, era în epocă destul de mare (în 1936, 35 - 37%, după germanul O. Kroh). Astfel se explică numărul mare al cititorilor de reviste ilustrate. Fetele, la vârsta adolescenței, citesc cu predilecție lectură cu conținut erotic. Curiozitatea și instinctul sexual dezvoltă fantezia erotică.

O carte poate constitui un pericol, mai ales când își ascunde intențiile, făcând apologia virtuților, dar strecurând în suflute câte o picătură de otravă: o lectură rea poate naște ușor dispoziții bolnăvicioase în viața tineretului ... sapă la rădăcina principiilor morale și îndreaptă cugetarea pe drumuri false³. Aici intervine rolul educatorilor de a îndruma tineretul spre o lectură sănătoasă. Aceștia trebuie să fie buni cunoscători, buni psihologi. Lectura nu trebuie judecată după modul nostru de a simți și de a gândi, trebuie să ne transpunem cu o binevoitoare înțelegere în lumea de simțire și gândire a tinerilor care se schimbă odată cu înaintarea în vârstă⁴. Lectura pe care o punem în mâna tinerilor să fie selectată după criteriile judecății etice, conchide autorul.

Sunt relevante și opiniile lui Mircea Eliade vizând universul cărții și raportarea individului la el. Într-un studiu intitulat *Despre lecturile necesare* - publicat în martie 1943⁵ - pornind de la o conferință a lui Henry de Montherland, ținută în 1940 și intitulată *La paix dans la guerre*, în care autorul ridică problema păstrării echilibrului sufletesc în timpul marelui conflict ce sângera lumea, Mircea Eliade ridică o problemă trecută sub tăcere de autorul conferinței - știința alegerii anumitor cărți a căror lectură să fie potrivită cu necesitățile zilelor și evenimentelor parcurse de omenire. Este interesant de subliniat ca amănunt biografic faptul că Eliade își propusese, încă din tinerețe, să scrie un tratat despre știința alegerii anumitor cărți pe care intenționa să-l intituleze *Manualul bunului cititor*⁶, idee întâlnită incipient în *Fragmentarium*⁷.

Din studiul publicat pot fi schițate câteva coordonate ale științei lecturii, precum

selectivitatea și ordonarea în funcție de criterii de vârstă, sex, grad de dificultate, valori, modele propuse, nivel de experiență socială. Cetim la întâmplare ce cărți ne cad în mână sau ce găsim la părinți, la amici, la liceu, la bibliotecă. Cetim pe Dostoievski înaintea lui V. Hugo și pe Gide înaintea lui Renan. Ne trezim la vârsta când viciul acesta trebuie moderat, fără a fi cunoscut anumite cărți mari ale adolescenței și ale primei tinereți. Nu numai cultura noastră rămâne incompletă, fragmentară, fracturată, dar și experiența sufletească ceea ce e mult mai grav ... Sănătatea sufletească, seninătatea, atât de necesară în aceste vremuri dramatice, se poate păstra sau dobândi prin lectură, dar să știm să alegem cărțile⁸. Mircea Eliade recomandă pentru lectură în ordine: cărțile religioase ale credinței noastre fie că sunt culese din scripturi, fie din literatura mistică a creștinismului; autobiografiile oamenilor mari (Benvenuto Cellini, B. Franklin); texte din literatura greco-latină (Tacit, Plutarh, Marc Aureliu); capodoperele literaturii universale (de la Eschil la Goethe). Relevăm în context opinia lui Eliade după care dramaticele momente ale războiului sunt propice receptării lecției de viață a marii literaturi. Trăim prin excelență timpul cel mai prielnic asimilării acestor capodopere căci ele sunt inspirate de conflicte tragice, de evenimente cumplite, de personalități gigantice, de scene eroice, și niciodată nu le putem înțelege mai bine decât acum, în cel mai formidabil conflict pe care-l cunoaște istoria modernă. Iar din înțelegerea lor învățăm măcar un lucru bun: că istoria n-au făcut-o decât oamenii cu sufletul ferm sau senin, că din marile conflicte se nasc marile personalități, că omul își dă măsura posibilităților sale numai atunci când totul pare că se dărâmă în jurul lui⁹.

În privința răspunsului la întrebarea cum citim? Mircea Eliade extrapolează o experiență proprie, mărturisește graba și adesea superficialitatea parcurgerii cărților moderne, citirea în goană, pe sărite, frunzărind multe din ele (deși admite că și printre acestea se găsesc opere de o admirabilă forță sufletească, exemplificând cu *Giovanni Papini - Un om sfârșit* și *Lev Tolstoi - Război și pace*). El sfătuiește însă pe cititori să se aplece asupra literaturii cu atenție și răbdare, să parcurgă marea literatură cu creionul în mână¹⁰.

Pornind de la aceleași comandamente ale funcției educative a cărților și lecturii, *Viața ilustrată* se așează pe poziția întăririi rolului statului ca factor de asanare a comerțului cu lite-

ratură pornografică. Printr-o politică editorială coerentă și conformă normelor moralei creștine, precum și prin orientarea programelor școlare și a manualelor, statul poate contribui la îmbunătățirea climatului spiritual în care crește tineretul. Ideile acestea sunt susținute în cicluri de articole semnate de directorul și colaboratorii revistei, supunându-se ministrului instrucțiunii publice ca manualele de literatură și bibliotecile școlare să fie plivite de toate cărțile cu miros de cocină¹¹. În sprijinul acestor idei privind purificarea literaturii este adus exemplul lui Nicolae Iorga care, într-o conferință în cadrul *Ligii culturale* anunța că a început tipărirea revistei *Cuget clar*, succesoare a *Semănătorului*, care a izbutit să impună numeroși scriitori talentați, răfuindu-se cu anumite produse strâmbe care au fost introduse hoștește în literatură de anumite curente periculoase¹². Tema este deosebit de actuală.

Și în privința presei timpului, abordată din unghiul de vedere al rolului ei adesea nociv în societate, putem, din păcate, constata destule similitudini. Considerată pe bună dreptate plămânii neamului, cea de a patra putere în stat, despre care Octavian Goga spunea că s-a betejit de mult, amenința, în viziunea revistei *Viața ilustrată*, să devină prima rușine națională, mulțumită atâtor aventurieri și neisprăviți cari găseau în presă cel mai comod mijloc de-a se căpătui, de a se face temuți și de-a se sălta în vaza domniilor și stăpânirilor de care am avut parte mai mult decât merităm niște nepăsători ca noi românii¹³.

Măsurile stabilite prin Decretul lege nr. 1507 privind controlul mijloacelor de existență al publicațiilor periodice, publicat în Monitorul

Oficial nr. 86 din aprilie 1938, prin care se interzicea sub orice formă primirea de subvenții sau foloase materiale din străinătate, sunt considerate binevenite pentru vindecarea bolilor de care suferea presa românească interbelică.

*

Iată doar câteva idei vehiculate cu insistență de *Viața ilustrată* pentru primenirea scrișului și a produsului său, atât de important în formarea generațiilor viitoare, sănătoase. Scrișul trebuie să contribuie la zidirea sufletească a lectorilor și nu la otrăvirea lor. Fără a cădea în extremism, revista selectează cu grijă din literatura română și universală, recenzează și recomandă cititorilor, creațiile de valoare apărute în această perioadă: Gala Galaction, *Doctorul Taifun*; Jan Bart, *Europolis*; Lucian Blaga, *La cumpăna apelor*; Cezar Petrescu, *Apostol*; Victor Ion Popa, *Velerim și veler doamne*; I. Rebreanu, *Jar*; Gib Mihăiescu, *Rusoaica*; Octavian Goga, *Fragmente autobiografice și Mărturisiri literare*; Aron Cotruș, *Printre oameni în mers*; traduceri din Lev Tolstoi, Dostoievski, Giovanni Papini, Selma Lagerlöf, etc.

Prezenta comunicare este și o invitație de a cerceta această publicație excepțională, colecția completă putând fi găsită la Biblioteca Astra din Sibiu. De asemenea colecțiile noastre speciale sunt în posesia unei bogate corespondențe dintre episcopul Nicolae Colan și Horia Petra-Petrescu, scriitor și secretar literar al Aștei din care aflăm despre preocupările și grija acestora pentru slova scrisă și tipărită în paginile *Vieții ilustrate*.

NOTE

1. NICOLAE COLAN, *La drum. Predoslovie*. nr. 1, martie, 1934, p. 1-2;
2. Ibidem, p. 2;
3. OCTAVIAN DRAGOȘ, *Tineretul și lectura*, nr. 1, ianuarie 1936, p. 16-17;
4. Ibidem, p. 16;
5. MIRCEA ELIADE, *Despre lecturile necesare*, nr. 3, martie 1943, p. 7-9;
6. Ibidem, p. 8;
7. MIRCEA ELIADE, *Fragmentarium*, București, 1939, p. 78-79;
8. MIRCEA ELIADE, *Despre lecturile necesare*, nr. 3, martie

- 1943, p. 7;
9. Ibidem, p. 8;
10. Ibidem, p. 9;
11. NICOLAE COLAN, *Cu mătușoiul prin literatură*, nr. 8-9, august - septembrie 1936, p. 1; Vezi și GR. T. MARCU, *Sf. Sinod osândește literatura imorală*, nr. 11, martie 1937, p. 2 ș.a.;
12. GRIGORE T. MARCU, *Se împușinează slova criminală*, nr. 2, februarie 1937, p. 2-3;
13. Idem, *Pe calea cea bună. Însănătoșirea presei românești*, nr. 5, mai 1938, p. 3-4.

RESUMÉ

Viața ilustrată (1934 - 1943) (La Vie illustre) - la fonction éducative des livres et de la lecture -

La revue Viața ilustrată (La Vie illustrée) (1934 - 1943), éditée à Sibiu et à Cluj, sous la direction de l'évêque Nicolae Colan, a eu comme but de présenter entièrement la vie nationale, dans la lumière de l'évangile orthodoxe, comparé aux autres revues de culture chrétienne qui ont limité le domaine de leurs préoccupations à celui strictement religieux.

Des segments divers - l'histoire et la géographie ayant la priorité - contiennent des aspects de la vie sociale, politique et culturelle de ces temps. La revue accorde une attention tout à fait spéciale aux jeunes générations, présentes et futures, à leur éducation dans l'esprit chrétien, mais aussi au soin de leur santé physique et morale.

La présente communication se propose de présenter l'un des thèmes traités avec attention et discernement critique, les livres et la lecture comme facteur important dans la formation de la personnalité, des opinions concernant l'influence bénéfique ou malefique de la lecture, le rôle des éducateurs (parents, professeurs, prêtres) comme conseillers, des critères de sélection du livre, des techniques de lecture, etc.

Nicolae Colan, Grigore T. Marcu, Octavian Dragoș, Mircea Eliade ont contribué au débat de ce thème.

Bibliograf Eugenia Crișan

Biblioteca ASTRA,

Sibiu, Str. George Barițiu, nr. 4,

Tél. 069.215775

Considerații privind prezența minoritarilor în magistratura Transilvaniei interbelice

Hotărând unirea Transilvaniei cu România, poporul român din această provincie istorică nu avea intenția să se transforme din oprimat în opresor. *“Voim să asigurăm libertatea pentru toate popoarele conlocuitoare - declara Iuliu Maniu în discursul festiv. Noi voim pe acest pământ al României Mari să întronăm libertatea națională pentru toți. Voim ca fiecare națiune să se poată cultiva în limba ei, să se roage lui Dumnezeu în credința ei și să ceară dreptate în limba lor”*(s.n.)¹.

Aceste sentimente față de minoritățile etnice se regăsesc și în Rezoluția de la Alba Iulia. Paragraful 1 al art. III proclama, ca principii fundamentale pentru noul stat român, *“deplină libertate națională pentru toate popoarele conlocuitoare. Fiecare popor se va instrui, administra și judeca (s.n.) în limba sa proprie, prin indivizi din sânul său și fiecare popor va primi drept de reprezentare în corpurile legiuitoare și la guvernarea țării în proporție cu numărul indivizilor ce-l alcătuiesc”*². Sintagma *“deplină libertate națională pentru toate popoarele conlocuitoare”*, atât de comentată, interpretată și deformată la epoca respectivă și nu numai, nu exprima altceva decât cuprinzătorul spirit de alteritate al poporului român într-un moment în care victoria armelor îi asigura puteri absolute asupra celorlalte populații.

Rămânând strict în cadrul subiectului propus spre discuție, trebuie subliniat și faptul că art. 8, al. IV din *Tratatul pentru protecția minorităților*, semnat și de România la 9 decembrie 1919, prevedea *“în cazul stabilirii de către guvernul român al unei limbi oficiale, înlesniri rezonabile vor fi acordate supușilor români de altă limbă decât cea română pentru folosirea limbii lor, fie oral, fie în scris în fața tribunalelor”* (s.n.)³.

Consecvente cu înțelegerea largă a condițiilor de conviețuire interetnice, guvernele românești au luat măsurile necesare pentru o cât mai completă aplicare a normelor de folo-

sire a limbilor minoritare în fața instanțelor judecătorești. În acest scop s-a căutat împlinirea cât mai armonică a existenței unei limbi oficiale, pe care însuși amintitul tratat o prevedea drept firesc, cu necesitatea de a se asigura cetățenilor români, vorbitori de altă limbă decât ce română, posibilitatea de a-și susține drepturile în fața justiției în limba lor maternă.

Referitor la această armonizare, tratatul obliga statul român să acorde minorităților înlesniri rezonabile. Analizat prin prisma tehnicii juridice, termenul folosit nu reprezenta altceva decât dorința autorilor de a nu lipsi de la recursul la justiție pe cei care nu cunoșteau limba oficială a statului. Prin urmare, această sintagmă nu însemna dreptul minoritarilor de a se exprima în limba lor și atunci când cunoșteau la fel de bine limba română, ci numai dreptul celor care erau lipsiți de această cunoștință de a-și susține și apăra interesele în fața justiției, în limba lor.

Guvernele românești nu au aplicat *ad litteram* dispozițiile tratatului în conformitate cu înțelesul clar al acestora. Dorind să împiedice de la început orice posibilitate de abuz, acestea au luat măsuri pentru libera folosire a limbilor minoritare în fața instanțelor judecătorești, indiferent dacă cei în cauză știau sau nu românește.

În acest scop, Regulamentul din 18 decembrie 1925, referitor la organizarea corpului de traducători și interpreți pe lângă instanțele judecătorești, prevedea existența pe lângă aceste instanțe a unui corp cu sarcina de a face traduceri autorizate de pe declarațiile orale sau piesele de la dosar, scrise într-o limbă străină, pe baza cărora urmau să se pronunțe organele judecătorești (art. 1).

Spiritul în care a fost formulată această dispoziție reiese și din grija cu care s-a reglementat recursul la traducători și interpreți, pre-

văzându-se că *“dacă la reședința instanței nu se găsește nici un traducător autorizat, se va putea însărcina cu traducerea o persoană de încredere care cunoaște suficient limba, iar dacă nu se află în localitate o astfel de persoană, se va chema la ședința orală traducătorul autorizat din localitatea cea mai apropiată”* (art. 43). Aceste înlesniri dădeau posibilitatea minoritarilor să facă mărturii în limba lor, să răspundă la interogatoriu, să obțină traducerea rechizitoriului în limba lor, să depună acte scrise în limba lor în sprijinul cauzei pe care o susțineau și chiar să introducă acțiuni în limba respectivă. În ceea ce privește acest ultim punct, art. 135 din *Condica de procedură civilă transilvăneană* prevedea că *“la judecătoria de Ocol acțiunea se putea face și verbal”*, ceea ce însemna că la aceste instanțe, care în general aveau rolul de instanțe de împăciuire, minoritarii puteau să-și formuleze acțiunea în limba lor, judecătorul având sarcina ca, fie personal, fie prin intermediul traducătorului, să o traducă în limba oficială.

Legea notarială adăuga la aceste facilități prevederea prin care notarii publici erau autorizați să redacteze actele autentice în limba cerută de părți (art. 7 și 8).

Legea din 11 iulie 1929 pentru accelerarea judecăților completa dispozițiile amintite, prevăzând că în fața instanțelor judecătorești se putea face dovadă în mod nelimitat și cu acte redactate în limbi străine și certificate pentru conformitate de partea care le depunea (art. 1). Numai în cazul în care partea adversă contesta exactitatea traducerii era necesar să se prezinte o nouă traducere a actelor, făcută de către traducători autorizați⁴.

Jurnalul Consiliului de Miniștri nr. 1750/bis, din 1 august 1938, dădea o enunțare și mai extinsă tuturor facilităților amintite, prevăzând că la judecătorii minoritari puteau să-și apere interesele în limba lor maternă⁵.

În practică, facilitățile prevăzute de aceste texte juridice s-au dovedit a fi și mai extinse, dat fiind că cea mai mare parte a corpului judecătoresc, cât și funcționarii judecătorilor din regiunile locuite de minoritari, cunoșteau limba acestora și se foloseau de aceasta pentru a ușura înțelegerea părților. De altfel, această stare de lucruri era confirmată și de art. 16 al amintitului *Jurnal al Consiliului de Miniștri* care prevedea că funcționarii din comunele cu populație minoritară trebuiau să cunoască și limba acestora.

Tot în legătură cu drepturile minoritarilor în justiție, trebuie subliniat faptul că nici una din legile de organizare judecătorească nu prevedeau vreo condiție cu privire la originea etnică a candidaților pentru admiterea în corpul judecătoresc și în cel al funcționarilor din judecătoria. De asemenea, nici o măsură administrativă nu a împiedicat recrutarea acestora din rândul minoritarilor.

În felul acesta, în anul 1931, prezența minoritarilor în structurile magistraturii românești din Transilvania se prezenta conform Tabelului 1.

Pe lângă judecători și procurori, care participau în mod direct la împărțirea dreptății, funcționarii judecătorilor și tribunalelor, notarii publici și avocații participau și ei, direct sau indirect, la actul de justiție (vezi Tabelele 2, 3, 4 și 5).

Dacă facem raportul între procentele de participare în structurile magistraturii românești, rezultă că românii participau la actul de justiție în proporție de 77,6%, iar minoritarii de 22,4%.

Raportând proporția minoritarilor în magistratura românească la proporția demografică a principalelor naționalități minoritare ale Transilvaniei (maghiari, germani, evrei) în totalul populației din această provincie (care reprezenta 37,4%), rezultă un minus de 15 %.

Această situație se explică, în primul rând, prin facilitățile acordate minoritarilor în fața instanțelor de judecată, ceea ce a făcut ca prezența magistraților și funcționarilor superiori minoritari, îndeosebi a judecătorilor și procurorilor, să nu fie necesară în mod expres. Acest lucru, coroborat cu avantajele materiale reduse, specifice acestor funcții bugetare, i-au îndemnat pe aceștia să prefere barourile avocațiale unde se înregistrează o prezență superioară românilor.

Dacă facem necesara comparație cu regimul anterior anului 1919 rezultă că regimul românesc a fost mult mai permisiv în ceea ce privește drepturile minoritarilor în fața justiției, cât și a participării acestora la actul de împărțire a dreptății (vezi Tabelul 6)⁷.

Românii, care reprezentau 53% din întreaga populație a Transilvaniei, având deci majoritatea absolută, erau reprezentați doar de 41 funcționari judiciari, adică în proporție de

1,5%. În ceea ce privește notarii publici, situația se prezenta conform Tabelul 7.

Din numărul de 300 notari publici care activau în Transilvania antebelică, românii erau reprezentați doar de 7, ceea ce reprezenta doar 2,3%.

Dacă însumăm procente de participare ale românilor la actul de justiție din fosta Ungarie, vom obține o medie de participare românească de 1,9%, adică de 51,1 procente în minus față de o reprezentare proporțională corectă, în timp ce maghiarii, germanii și evreii din Transilvania interbelică înregistrau un minus de numai 15 procente.

NOTE

1. *Marea Adunare de la 1 Decembrie 1918*, București, 1943, p. 102-103;
2. Ibidem, p. 109-111;
3. Vezi textul integral al *Tratatului la C. DAȘCOVICI, Principiul Naționalităților și Societatea Națiunilor*, București, 1922, p. 175-177;
4. Pentru *Regulamentul din 18 decembrie 1925, Codica de procedură civilă transilvăneană, Legea notarială și Legea pentru accelerarea judecăților* vezi Arhivele Naționale, Fond Președinția Consiliului de Miniștri, Dosar 2/1938,

5. *Drepturile minoritarilor în justiție*, f. 1-6;
5. Monitorul Oficial, nr. 178/4 august 1938, p. 3588;
6. Tabelele 1-5 au fost întocmite pe baza datelor înscrise în Calendarul justiției pe anul 1937, Cluj, 1938;
7. Tabelele 6-7 au fost întocmite în conformitate cu datele oferite de ZENOVIE PĂCLIȘANU în *Politica minoritară a guvernelor ungurești (1867-1914)*, București, 1943, p. 87; vezi în acest sens și "Universul", 7 martie 1935 și "Observator", 21 martie 1938.

R É S U M É

Considérations sur la présence des minoritaires dans la magistrature de la Transylvanie d'entre les deux guerres mondiales

Dans cet étude on analyse la présence des minoritaires de la Transylvanie dans les structures de la magistrature roumaine. L'auteur arrive à la conclusion que le régime roumain de l'époque d'entre les deux guerres mondiales a été plus généreux que le régime hongrois. Si, dans l'ancienne Hongrie, le pourcentage de participation des roumains à l'acte de justice était de 1,9%, dans la Transylvanie d'entre les deux guerres mondiales les nationalités minoritaires étaient présentes dans la magistrature et dans les structures qui participe à l'acte de justice (avocats; notaires publiques, etc) en proportion de 25,8%.

Muzeograf Virgil Pană

Muzeul Județean de Istorie Mureș,

Str. Horea, nr.24

Tel. 065.136987

Tabelul nr. 1 - Judecători și procurori

Total judecători și procurori	Din care:			
	Români		Minoritari	
	Nr.	%	Nr.	%
655	529	80,8	126	19,2

Tabelul nr. 2 - Funcționarii Curților de Apel din Transilvania

Total funcționari	din care:							
	Superiori				Inferiori			
	Români		Minoritari		Români		Minoritari	
	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%
273	97	85,7	15	14,3	136	82,2	25	17,8

Tabelul nr. 3 - Funcționarii din tribunale și judecătorii

Total funcționari	Din care:							
	Superiori				Inferiori			
	Români		Minoritari		Români		Minoritari	
	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%
273	97	85,7	15	14,3	136	82,2	25	17,8

Tabelul nr. 3 - Funcționarii din tribunale și judecătorii

Total funcționari	din care:							
	Superiori				Inferiori			
	Români		Minoritari		Români		Minoritari	
	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%
3770	800	79,5	196	20,5	2294	78,4	463	21,6

Tabelul nr. 4 - Notari publici

Total	din care:			
	Români		Minoritari	
	Nr.	%	Nr.	%
156	141	90,4	15	9,6

Tabelul nr. 5 - Avocați

Total	din care:			
	Români		Minoritari	
	Nr.	%	Nr.	%
3431	1605	46,8	1826	53,1

Tabelul nr. 6 - Funcționarii judiciari din fosta Ungarie

Total	din care:			
	Maghiari		Alte naționalități	
	Nr.	%	Nr.	%
2646	2560	96,7	86	3,3

Tabelul nr. 7 – Numărul notarilor din fosta Ungarie

Total	din care:			
	Maghiari		Alte naționalități	
	Nr.	%	Nr.	%
300	285	95	15	5

Considerații privind relațiile interetnice din județul Ciuc în perioada interbelică

Marea Adunare Națională de la Alba-Iulia a consfințit visul de veacuri al poporului român: unirea Ardealului și a teritoriilor românești locuite de români cu patria mamă. Se vedeau astfel integrate în granițele firești și românii din ținuturile secuiești, a căror viață a fost nemăsurat mai grea decât a românilor din celelalte județe din Ardeal. Dacă în mai toate județele din Transilvania populația românească era majoritară, în "*Terra Siculorum*" românii formau o minoritate care an de an își pierdea numărul, prin accentuarea continuă a procesului de deznaționalizare și maghiarizare. Secuimea, "*mormântul atâtor conștiințe românești*", cum se exprima Nicolae Iorga, era un bloc compact de populație de limbă maghiară colonizat în Sud-Estul Transilvaniei de regii maghiari, pe teritoriile locuite deja de populația românească.

Procesul de desnaționalizare, continuat cu cea mai mare brutalitate în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul celui de-al XX-lea, a dus la pierderea identității naționale de către mii și mii de români și înglobarea lor în elementul secuiesc. Dacă nu ar fi venit "*războiul cel mare, prăvălind tronul habsburgic întemeiat pe minciună*"¹ și consecința firească a sa - Unirea Transilvaniei cu România, unire consfințită prin Conferința de pace de la Versailles, s-ar fi împlinit visul de aur al guvernelor maghiare și anume, ca în 50 de ani să nu mai fie picior de român în ținutul secuilor.

Studiind statisticile populației românești și secuiești din a doua jumătate a secolului XIX și începutul sec. XX, ne dăm seama ca acest lucru era foarte aproape de a se întâmpla. Spre a exemplifica, vom lua situația românilor greco-catolici din Giurgeu, dintre anii 1871 și 1929.

În timp ce populația Giurgeului a crescut din 1871 cu o treime până în anul războiului mondial, numărul românilor greco-catolici din comunele secuiești ale Giurgeului a scăzut

din 1876 până în 1900 cu 202 suflete, aproximativ cu o cincime. În comuna românească Voșlobeni însă, mai puțin expusă maghiarizării, a crescut numărul sufletelor cu 384, aproximativ cu o treime. Cum nu este posibil ca prin procesul natural de înmulțire, să fi crescut numai elementul secuiesc din comunele secuiești și cel românesc să fi scăzut, este și aceasta o dovadă în plus de procentul mare al românilor care s-au secuizat în Giurgeu².

La Marea Adunare Națională de la Alba-Iulia, prin rezoluția adoptată atunci și prin cuvântarea lui Iuliu Maniu, au fost prevăzute largi drepturi pentru minoritățile naționale. Spicuim din cuvântarea lui Iuliu Maniu din 1 decembrie 1918: "*Nu voim ca din asuprași ce am fost să devenim asupritori. Vrem să asigurăm libertatea pentru toți și dezvoltarea pentru toate popoarele conlocuitoare. Noi, care am vărsat lacrimi văzând limba noastră scoasă din școli, biserici, justiție, nu o vom lua altora. Nu vom lua puțința vieții de la alții. Nu voim să trăim din sudoarea altora, pentru că noi putem să trăim din vrednicia și puterea noastră, din munca noastră. Numai într-un regim democratic putem să întărim țara noastră românească, mai ales când trebuie să ținem seama de cerințele vieții moderne de stat*"³.

În pofida asigurărilor de bună conviețuire și de respectare reciprocă a intereselor, "*liderii majorităților maghiare au adoptat o atitudine de așteptare, de «rezistență pasivă», sperând ca la Conferința de pace de la Paris, nu se va confirma unirea Transilvaniei cu România. O bună parte din funcționarii maghiari și-au părăsit funcțiile, având convingerea că statul român nu va fi capabil să asigure cadre necesare administrării Transilvaniei, iar actul unirii va eșua*"⁴.

"*Gazeta Brașovului*" adresa în luna martie o chemare secuilor (1919) de a se încadra în viața social-politică a României, care garanta

egala îndreptățire cu poporul român, dezvoltarea economică, culturală și socială⁵.

În același spirit, deputatul secuiei de Odorhei, baronul József Fáy, spunea de la tribuna Adunării Deputaților, în februarie 1920: *“Având nădejde că interesele lor vitale vor fi ocrotite în marginile noului stat, secuiei au primit cu liniște și cu încredere unirea cu România. Noi am adus cu noi încredere și ca răspuns cerem tot încredere”*⁶. Statul român s-a îngrijit de asigurarea cadrului legislativ care să asigure egalitatea tuturor naționalităților în noile granițe ale statului român⁷. *Constituția din 29 martie 1923*, consfințea de asemenea drepturile și libertățile tuturor cetățenilor. Și prin *Legea Unificării Administrative*, statul român se îngrijea de integrarea deplină în limitele noului stat, a minorităților: *“fiecare locuitor, fără deosebire de sex și naționalitate, trebuie să aparțină unei comune și să participe la sarcinile ei* (14 iunie 1925)”⁸.

După tratatul de pace de Trianon, reprezentanții minorității maghiare au abandonat poziția de rezistență pasivă față de statul român, și au început să se organizeze pentru a-și apăra interesele. Acest proces a fost îndelungat și marcat de puternice convulsii⁹.

Momentele de bună înțelegere au alternat cu momente tensionate, în care fruntașii maghiarilor au apelat la mijloace diverse pentru subminarea statului român.

Problema economică era o problemă care era comună atât populației majoritare românești cât și celei minoritare. Chiar și după 1918, capitalul minoritarilor a continuat să prospere cu mult mai repede decât cel românesc¹⁰. În ceea ce privește Reforma agrară, 46.069 capi de familie maghiari au fost împroprietăriți¹¹. O problemă deosebit de importantă pentru relațiile româno-maghiare a fost problema bunurilor private din județul Ciuc. Este vorba de un teren împădurit de 70.186 jugăre, pe care Maria Tereza l-a obținut de la turci din trupul Moldovei (1769). Această suprafață nu avea cum să treacă legal de la Turcia la Austria, după cum recunoaște și Maria Tereza, într-o scrisoare adresată ambasadorului austriac la Paris: *“în afacerile moldovene noi săvârșim deplina nedreptate”*¹².

Prețișii *“proprietari”* ai acestor bunuri s-au adresat Ligii Națiunilor, la 25 iunie 1929. Chestiunea s-a discutat pe 29 ianuarie 1932.

“Gazeta Ciucului” scria pe 3 februarie 1932 relativ la această chestiune: *“Petiționarii Ligii cer pentru ei un regim preferențial; până acum cererea lor n-a făcut obiectul unui examen în fața instanțelor românești. Alceva vrem noi să subliniem cu această ocazie: atitudinea puțin loială a acestor petiționari secuiei. Aici în țară cu asigurări de prietenie față de statul și poporul român, dincolo de fruntarii cu jalba-n proțap la Societatea Națiunilor”*¹³.

În legătură cu coproprietatea românilor la unele pământuri - cum de altfel era și cazul *“bunurilor private ale județului Ciuc”*, s-a ivit și problema composesoratelor. De exemplu, în composesoratul din Ciumani, au drepturi și românii, dar fiind puțini, nu pot să-și aleagă un membru în consiliul de administrație. Când s-a hotărât răscumpărarea dării către preotul catolic prin dăruirea unui teren împădurit din averea composesoratului, asupra căruia au drepturi și românii, ei n-au fost întrebați, deși față de preotul catolic nu au nici o obligație. Tot la Ciumani, românii au trebuit să sprijine ridicarea școlii confesionale catolice; chiar dacă nu erau interesați¹⁴. Este elocvent că în composesoratele din plasele Frumoasa și Centrală, nu erau nici un român în consiliile de administrație¹⁵.

Tot în legătură cu posesiunea pământurilor acordate prin reforma agrară, numeroase fricțiuni s-au ivit între români, pe de o parte, și secuiei și evrei, pe de altă parte. Elocvent este cazul comunei Tulgheș. În comuna care, la origine, a fost o comună curat românească, s-au infiltrat secuiei și evrei în număr foarte mare, și cu o situație economică mult deasupra populației românești. Cu ocazia reformei agrare, comuna Tulgheș primește de la comunele Chileni și Valea-Strâmbă o suprafață de 2780 jugăre de pădure. În 1928, composesoratul Chileni revendica suprafața, arătând că ele au aparținut nu comunei ci composesoratelor.

La 10 martie 1928, primarul și notarul comunei, fără procură din partea Consiliului Comunal, renunță la suprafață în favoarea composesoratului. Prefectul județului, prin adresa din 22 august 1929, contesta zadarnic cedarea pădurii. Și atunci la intervenția lui Herman Rosenfel, Comitetul Agrar, în baza unor acte false precum că composesoratul Chileni are mai mulți membri decât avea în realitate, scoate de sub exproprierie 2197 jugăre de pădure, astfel că Tulgheșul pierde o avere de 160.000.000 lei. Și ca totul să fie făcut ca la

carte, H. Rosefelt, face ca să fie aprobată legea din *"Monitorul Oficial"* numărul 101 din 29 aprilie 1932, p. 2956¹⁶.

Samsarul Herman Rosefeld a căpătat astfel dreptul de exploatare (prin acordul cu compozitoratul Chileni) a 1000 jugăre pădure (art. 1) în folosul său personal, în dauna comunei Tulgheș, care a acționat în justiție hotărârea Comitetului Agrar. Astfel soarta procesului se înclină în favoarea tulgheșenilor, presa maghiară deplângând soarta *"tragică"* a secuilor din Chileni, denunțând *"șovina tentativă de expropriere"* și poporul român ca pe un *"adevărat popor de câpcăuni"*. Poporul secuiesc a încăput pe mâinile unei administrații din fruntea căruia *"și cel mai bun ar trebui spânzurat"*¹⁷.

Cu drept conchidea *"Gazeta Ciucului"*: *"nu putem înțelege și cu atât mai mult explica graba cu care acești proaspeți cetățeni dau năvală pentru cel mai mic fleac în brațele groșilor budapeșteni, lamentându-se pe toate tonurile de nefericirile vieții lor secuiești în mijlocul poporului nostru «incult și barbar»"*¹⁸.

Pentru a recupera 70% din pădure, au fost necesari 10 ani de procese. Odată cu criza economică, terenul pentru propaganda antiromânească, la adăpostul greutăților economice, s-a lărgit mult. Dintr-o adresă a Ministrului Muncii și Cooperăției către prefect, pe 18 iunie 1930 spicuim: *"Desigur că asemenea împrejurări oferă agenților discordiei un admirabil teren de propagandă clandestină, căruia autoritățile nu-i pot opune nici un fel de argument plauzibil, fără a risca să fie dezmințite de realitatea vieții"*¹⁹.

Animizități s-au ivit și la fabrica de cherestea Ofa din Ciobănuș, unde *"lucrătorii români sunt insultați și batjocoriți de un funcționar pe nume Grossman, cetățean străin. Cazul de față nemaiputând fi tolerat, întrucât trăim într-un stat național român, vă rugăm a vă deplasa la fața locului. Primpretor, către Prefect 18 decembrie 1930"*²⁰. Se poate observa că numitul Grossman era un proaspăt cetățean al tratatelor de pace, ca să parafrazăm *"Gazeta Ciucului"*, mai sus citată. Să ne mai mirăm că niște muncitori români sunt insultați, când însuși șeful poliției din Miercurea Ciuc era ostracizat de populația secuiască, chiar în reședința județului?

Iată raportul către prefectul județului:

"Restaurantul Mihai Viteazu din Miercurea Ciuc, unde este sediul P. Maghiar este un

*sediul de iredentism maghiar care la un moment dat ar putea deveni periculos. Cum de la un timp subsemnatul împreună cu alți funcționari români ne-am stabilit cu masa la acest restaurant, desigur că incomodăm pe unii domni. Astfel că în unire cu patroana restaurantului se fac tot felul de încercări sub formă de mizerii spre a ne îndepărta. Între altele, se retrag funcționarilor români carnetele săptămânale, lăsându-le numai acelea ale unguirilor, pretinzând funcționarilor români să achite masa imediat, motivând că ungurii sunt de ani clienții localului, bucurându-se de toată încrederea. Îndrăzneala acestor unguri care toți sunt membri ai Partidului Maghiar, atitudinea lor față de noi în timpul mesei, precum și cea a patroanei, dau de gândit. Atitudinea de opoziție față de reducerea cu 40% și 29% a pornit de la patroana acestui restaurant, care a îndârjit și pe ceilalți hotelieri și restauratori contra acestei măsuri. Astfel fiind, domnule Prefect, pentru a desființa acest focar de infecție națională, cred că s-ar impune măsuri ce ar atrage după sine închiderea restaurantului a cărui patroană și-a luat ca tovarăș în acțiunea antiromânească chelnerul de plată, care prin atitudinea lui vexează orice român intră în local. Șef poliție, 23 august 1923"*²¹.

Dacă au fost numeroase raporturile de colaborare cu maghiarii, la fel de numeroase au fost și incidentele dintre populația secuiască și români, sau reprezentanți ai statului român. Cercetând arhivele și presa vremii găsim destule cazuri, unele de o gravitate extremă, de nesupunere față de statul român, de incitare față de populația românească. Serbările prilejuate de ziua de 10 mai 1929, la Gheorgheni au fost dintr-un anumit punct de vedere inedite, și iată de ce: *"De ce n-au participat toți salariații funcționari ai statului român, și dacă au făcut-o, de ce s-au prezentat în cele mai jerpelute costume ale lor? De ce nu s-au găsit fonduri să se astupe gropile din aceeași piață, pline atunci cu apa, și de ce câteva zile mai târziu, la 30 mai s-au găsit fonduri, pentru nivelarea gropilor, în vederea procesiunii religioase? De ce la 10 mai augustul corp al pompierilor n-a participat la defilare în piața orașului, când nu exista procesiune religioasă, nuntă sau înmormântare, la care în mare măsură și cu mânuși albe, să nu-și plimbe podoaba și strălucirea alămurilor?"*²².

Faptul nu trebuie să ne mire, fiindcă nu este singular. La 20 iulie 1929, la parastasul pentru regele Ferdinand I, o parte *"a autorităților de naționalitate maghiară, hîneîteles a lipsit"*²³. Și parcă nu ar fi de ajuns într-un singur oraș, dar percepătorul aceluiași oraș Gheorgheni,

pe 29 aprilie 1934, a ieșit de la un chef, strigând în virtutea dictonului «in vino veritas»: "Afară Valahii!"²⁴.

Și la Cristurul Secuiesc, s-a petrecut un lucru deplorabil - învățătorii minoritari, adunați la un curs de specializare, au luat portretul ministrului C. Angelescu și după ce l-au batjorcorit, l-au aruncat la closet²⁵.

Și față de toate acestea și de multe altele, Partidul Maghiar, la Congresul C. C. de la Cluj de la mijlocul lunii noiembrie 1934 a adoptat o rezoluție în care se protestează "împotriva procedeeilor arbitrare și ilegale care fac imposibilă nu numai activitatea culturală ci și exercițiul religios, clădirea de biserici și ținerea congreselor bisericesti ale minorității maghiare"²⁶.

Dar despre activitatea Partidului Maghiar avem un raport al unui comisar infiltrat la Adunarea Partidului Maghiar din 13 martie 1930 la Miercurea Ciuc, la care au participat vreo 300 de bărbați și 40 de femei.

Peste tot dușmani; care, cine au fost acești dușmani care au furat drepturile secuilor? Evident, românii. Dar minoritatea secuiască se pregătea și în mod mai pragmatic să "înlăture jugul asupririi, pentru recăștigarea drepturilor pierdute". Un raport al poliției informează prefectul județului că "locuitorii maghiari din Sâncrăieni posedă arme de calibru mic și cu bătaie lungă, fără a poseda permise"²⁸ - raport confidențial din 7 martie 1930. Acțiunea de introducere a armelor din Ungaria și de distribuire a lor către minoritatea secuiască începute de mult, din moment ce un raport confidențial al Regimentului de Jandarmi Brașov către Compania de Jandarmi Ciuc, din 2 iunie 1920 reliefează:

*"Din informații primite de la guvernul cehoslovac, ungurii introduc arme în Transilvania, spre a fi distribuite populației ungurești. Rog dispuneți cercetarea urgentă luând măsurile cele mai potrivite și a ține la curent acest comandament cu măsurile luate și cercetările întreprinse"*²⁹.

Un adevărat focar de iredentism - căci aceasta fiind realitatea, nu trebuie să ne ferim a întrebuița acest termen - era în comuna Sâncrăieni, comunitate cu populație majoritar secuiască, dar în care mai existau și destule familii de români, supuse la tot felul de presiuni menite a-i face să-și piardă identitatea națională.

Notarul comunei, un român, informa foarte des prefectul județului despre actele antiromânești petrecute în comună. Spre a da doar câteva exemple, ne vom referi la adresa din 9 decembrie 1930 către prefect, în care notarul arată următoarele fapte: "*Se vede clar ce idei și sentimente nutrește Consiliul Comunal condus de preotul romano-catolic Barabás Martin și ce măsuri contra românilor ia pentru a-i izgoni. Acest consiliu se compune din elementele cele de mai jos. Unii au fost la bolșevicii din Rusia, cu anii de zile, alții sunt rude cu preotul și sunt cei mai mari șovini iredentiști. Ilegalitățile lor - sustragerea de la impunere - nu ne convin, iar eu dacă-mi fac datoria să sesizez autoritățile, sunt scos din serviciu.*"

Unde s-a mai auzit ca secretarul - omul nostru de încredere - să fie scos din ședință sub motiv că este interesat în cauză și preotul să țină ședința secretă? Unde s-a mai auzit ca ședința să se țină în zi de sărbătoare, ca notarul și primarul să nu poată participa, nefiind convocați în scris? Unde s-a mai pomenit ca procesele verbale să fie numai adresate în limba străină? Oare nu sunt aceștia adevărați anarhiști care țin ochii la revizuirea hotarelor, pe care le-am decis noi cu armata română și voluntarii săi? Vă rog să binevoiți a pune capăt imediat acestei anarhii, ce stăpânește aceste suflete răutăcioase, dizolvând întreg consiliul comunal și deferind pe primar justiției, pentru fals în acte publice, fapt ce îl voi dovedi la anchetă.

*Nu aș fi crezut în viața mea, ca să ajung la 12 ani de dominație românească să fie scoși românii din funcții publice, pentru motivul că sunt români, naționaliști și patrioți, care reprezintă interesele țării lor cu demnitatea și elanul cuvenit"*³⁰.

Consiliul Comunal cerea îndepărtarea din funcție a casierului, care era român, pe nume Ștefan. Tot la Sâncrăieni, cum am mai spus, o comună cu majoritate secuiască, dar cu 104 români, după recensământul din 1930³¹, primarul era departe de a fi un slujitor al intereselor statului român. Într-un ordin al lui Eugen Cristescu, către primarul din Tulgheș, localitate de la marginea dinspre Moldova a județului, se cere ca refugiații care trec fraudulos peste Nistru să fie special anchetați înainte de a li se aproba refugiu³². Este posibil ca agenții comuniști de naționalitate maghiară să fi trecut granița în România, mai ales că este cunoscut faptul că o mare parte din populația maghiară avea sentimente comuniste: "*unii reprezentanți*"

ai acesteia (minoritatea maghiară - n.n.) aveau o altă orientare politică față de cea a Partidului Maghiar, acționând mai ales în Partidul Comunist și în Federația Partidelor Socialiste”³³.

Se poate observa în sprijinul acestei idei că într-adevăr în perioada interbelică, în anii crizei economice în special, foarte mulți secui din județul Ciuc erau membrii sau simpatizanți ai Partidului Comunist.

Legiunea de jandarmi din Brașov, de altfel, recomanda Comandamentului de jandarmi din Ciuc, ca muncitorii de la fabricile de chereștea din Gheorgheni să fie ținuti sub supraveghere, pentru a se evita tulburările (30 iulie 1930)³⁴. Acest lucru se datora, firește, faptului că muncitorii secui de la Gheorgheni erau în mare parte cuprinși de morbul comunismului.

Putem spune că nu toți secuii din regiune erau iredentiști sau comuniști, că au existat și momente de colaborare atunci când realitățile erau corect înțelese. Dar principalii instigatori la subminarea ordinii de drept existente au fost intelectualii secui, în special dascălii și preoții, oameni cu o mare aderență la restul masei de minoritari.

Un medic din Ciuc care înjură statul în care își câștigă existența ca funcționar public³⁵, funcționari care refuză să participe la serbările de la 10 mai 1930, deși au fost invitați și au participat la alcătuirea programului³⁶, sunt doar câteva exemple de “conlucrare” a minoritarilor secui cu românii din regiune, exemple care s-au repercutat negativ asupra vieții sociale din regiune, putând duce până la începuturi de rebeliune, cum s-a întâmplat la Ditrău, “o comună mare cu mentalitate comunistă, această stare de spirit manifestându-se în mai multe comune din județ (8 decembrie 1931)”³⁷.

Următorul aspect asupra căruia ne vom concentra atenția mai departe, va fi cel al învățământului și al bisericii în contextul relațiilor interetnice din regiune. De la început ținem să precizăm că acestă a fost cel mai dureros aspect al relațiilor românilor minoritari într-o țară majoritar românească, cu minoritatea maghiară, într-o regiune majoritar secuiască.

Maghiarizarea românilor, febril întreținută de statul maghiar până la 1918, a continuat în forme mai lente, dar sigur și cu rezultate fructuoase chiar după marca unire. Teodor Chindea, ilustru cărturar al zonei, inițiatorul și conducătorul “Gazetei Ciucului”, președintele

organizației locale a “Ligii Culturale a românilor” și a “Astrei”, despre care Nicolae Iorga avea cuvinte de mare apreciere, spunea:

“O înlănțuire firească de idei ne îndeamnă să credem că ruptura bruscă cu tradiția maghiară și mai cu seamă influența salutară a statului în regiunile mai profund atinse de morbul maghiarizării, vor aduce noi condiții de viață, provocând transformări care să se simțească la sfârșitul celor 12 ani de la unire. O clipă însă nu ne-am gândit că după chiar, s-ar putea să continue procesul de maghiarizare. Mintea noastră refuză să creadă că statul ar putea să continue cu atâta ușurință, acum chiar, să lase să se piardă suprema avuție națională, care este sângele și credința unui popor, și cu toate acestea, procesul de maghiarizare continuă și azi”³⁸.

Iar când aceste idei mai sunt cunoscute și arătate de marele istoric Nicolae Iorga, orice urmă de îndoială ar trebui să dispară. Într-un discurs la Senat, ilustrul savant conchidea:

“Dar ori și cine a fost acolo (în Secuime - n.n.) știe că noi nu ne-am luat înapoi pe ai noștri, dar ca opera aceasta de deznaționalizare a elementului românesc prin biserică - catolică mai ales - continuă și în momentul de față, iar mulți dintre învățătorii pe care îi trimitem noi acolo, învățătorii aceea nu sesc în satul odinioară românesc și în care se păstrează încă tradiția elementului românesc, nu sesc pe ai lor, pe cei adevărați ai lor de acolo, ci sesc ceea ce cere mediul înconjurător”³⁹.

În aceeași ordine de idei, cercetând arhivele, constatăm că multe comune (Ciucani, Sânmartin, Simionesti, Cetățuia, etc.), treceau în mod fraudulos clădirile școlilor pe teritoriile composesoratelor⁴⁰.

Este și aceasta o dovadă a relei credințe a unei părți a minorităților secuiești față de elementul românesc, căruia i se bara și în acest fel calea spre iluminare. Nu ar fi fost mai bine - pentru strângerea relațiilor interetnice - ca în același local de școală să învețe atât români cât și maghiari, mai ales în clădirile care se vedeau a fi ale statului?

Dar, acest lucru ar fi încurcat unele aranjamente.

Se căuta astfel să se perpetueze o stare de lucruri de până la 1918, și anume că poporul ungar era purtătorul unei “culturi superioare”, prin faptul că avea o rată mai mare de oameni

educați, așa cum se exprimau politicienii de la Budapesta într-un raport adresat Conferinței de Pace de la Versailles⁴¹. Dar raportul nu spunea nimic despre numărul mic de școli ale românilor din Transilvania, și suprimările școlilor superioare ale nemaghiarilor de către unguri.

Dar trecând peste apartenența sau neapartenența de stat a terenurilor și clădirilor școlilor confesionale romano-catolice, un alt aspect este cel puțin ciudat: faptul că aceste școli eludau legea învățământului și programele școlare. *“Multe din conducerea acestor școli căutau să eludeze programele de învățământ aprobate de Ministerul Învățământului, promovând un spirit conservator, de închistare națională”*⁴².

Au fost cazuri în care comunitățile secuiești au refuzat, chiar în fața probelor evidente, să recunoască apartenența la averea publică a clădirilor școlilor și să refuze predarea edificiilor școlare confesionale pentru a funcționa ca școală de stat. Un asemenea caz s-a petrecut la Lăzarea, la 16 septembrie 1924.

Un alt caz care sprijină ideea că popoarele minoritare voiau drepturi odată în plus de restul populației, se prezintă la Tulgheș, comună românească, dar cu mari comunități maghiare și evreiești. Aceste două comunități voiau să înființeze pe cheltuiala comunei o grădiniță de copii: *“În ceea ce privește grădina de copii, va trebui ca aceea să fie desființată, pe motiv că comuna Tulgheș se afla pe o distanță de 24 km. Dacă e vorba să fie Grădina de copii, atunci să fie pe partea numită Nagyrez sau în Poiana, unde se află mulți copii mici români, care sunt lipsiți de carte și învățătură. Nicidecum nu aduce roadele cuvenite grădina de copii actuală pe care o frecventează foarte mulți copii unguri și evrei, cărora le trebuie grădina de copii, să caute și să înființeze pe socoteala lor dar nu pe a comunei”* (1930)⁴³. Hotărârea Consiliului Comunal este îndreptățită dacă ne gândim că populația românească era cea mai săracă din zonă. De exemplu, o statistică din 1936, ne arată că din 33 de comercianți de pe raza comunei, doar 2 erau români, marea majoritate fiind evrei și câțiva maghiari⁴⁴, ca și proprietarul uzinei electrice, al hotelului, care erau evrei.

Putem deci concluziona că statul român s-a îngrijit deplin de învățământul în limbile minorităților, chiar dacă acestea au folosit împotriva statului drepturile acordate, soli-

citând drepturi în plus pentru comunitățile lor⁴⁵.

Să ne îndreptăm în final atenția asupra relațiilor interconfesionale din această zonă. Se cuvine de la început să facem o distincție între credincioșii minoritari de rând și preoții confesiunilor respective. Dacă s-au petrecut lucruri reprobabile, aceasta se datorește nu membrilor de rând ci capilor bisericii.

Foarte interesante sunt convertirile românilor de la religia greco-catolică la cea romano-catolică. Iată un caz semnalat la Sâncrăieni, din 1927:

*“În ultimul timp se observă că în comuna Sâncrăieni o mișcare cu caracter iredentist, care este dăunător intereselor supreme ale statului nostru. Și anume am observat că români de religie ortodoxă sau greco-catolică din această comună, în urma propagandei ce se face în această direcție, trec la religiunea catolică. Ba avem vreo 30 de familii din Andreești, Tantoșești care și sub fosta eră de tristă amintire se declarau români, iar acum se declară unguri secui. Cum în ultimul timp s-a decis de către forurile bisericești întocmirea unui cadastru al minorităților și cum în această afacere se procedează fără scrupule și mi se pare și cu amenințări, în ce privește viitorul, așa că din această comună or să se înscrie toți românii ca greco-catolici, cu onoare vă rog să binevoiți a lua convenitele măsuri, spre a nu se deznăționaliza și acei puțini români care poate ar mai vrea eventual să se declare români; chestia fiind de mare importanță și delicată, binevoiți a dispune ținerea în cel mai mare secret. Domnului Prefect”*⁴⁶.

Dar aceasta nu este un caz izolat. La Ditrău, s-a petrecut același lucru. Să lăsăm documentul să vorbească:

“Între locuitorii comunei Ditrău, ca în atâtea altele din secuime, se află vreo 80 de familii românești complet maghiarizate, cu sufletul și numele schimbat, vorbind numai ungurește și numindu-se în loc de Chindu-Kinda, în loc de Suciș-Szőcz, etc. Toți aceștia sunt de confesiune greco-catolică. Acum vreo 2-3 ani a început o acțiune printre acești români deznăționalizați pentru trecerea lor de la religiunea greco-catolică la cea romano-catolică.

Motivele trecerii:

-atroșirea totală a sentimentului național românesc.

-greutăți financiare ce derivă pentru dânsii

din faptul că sunt administrați de un preot cu sediul în altă comună (cheltuieli de transport la nuntă, înmormântare).

Organele administrative, prefectura, primăria au împiedicat această trecere prin manevrări atât timp cât acești credincioși n-au amenințat cu reclamațiuni la diferite ministere și presă. După reintegrarea subsemnatului în postul de notar, primarul comunei a dresat 75 de procese verbale despre hotărârea credincioșilor nemulțumiți de confesiunea greco-catolică de a rămâne fără confesiune. Acum, la câteva săptămâni de la părăsirea religiei, toți cer să fie trecuți la romano-catolicism. Cum, pe de o parte, legea pentru regimul general al cultelor asigură o deplină libertate pe seama celor care doresc trecerea de la un cult la altul, iar pe de altă parte trecerea de la greco la romano-catolicism s-ar putea considera ca o pierdere din punct de vedere național, vă rog respectuos, domnule Prefect, să binevoiți a-mi schița atitudinea ce am de urmat în aceasta chestie, având în vedere că procesele verbale de trecere trebuiesc contrasemnate de notar. Notar, Ditrău, la 29 august 1931⁴⁷.

Prefectura se adresează mitropoliei de la Blaj să trimită un misionar și apoi un paroh, pentru că nevoia de el "este din ce în ce mai simțitoare. Rugăm deci a trimite misionarul până nu este prea târziu. Pentru el este pregătită la Ditrău o locuință"⁴⁸ (la 24 septembrie 1931). La 1 octombrie, mitropolitul răspunde că va trimite un preot⁴⁹. Dar de la 29 august la 1 octombrie este mai mult de o lună. Cam mult pentru o cauză atât de importantă!

Dar și Teodor Chindea, în lucrarea citată ("Contribuții la istoria românilor din Giurgeul-Ciucului") relatează un caz asemănător de la Ciurmani, unde în 1927, câteva familii de greco-catolici au trecut la romano-catolicism⁵⁰.

Iată deci câteva cazuri clare, documentate, de trecere de la religia străbună la religia romano-catolică, prin care cel puțin 150 de persoane au părăsit greco-catolicismul. Tragic, dar adevărat, la 10-12 ani de la Marea Unire!. Din nou Teodor Chindea, care cunoștea foarte bine situația, despre aceste grave coruri de maghiarizare:

"Activitatea statului fiind inexistentă de la unire încoace, pierderea fraților s-a continuat spre rușinea noastră națională, întârind sub stăpânirea românească, bazu de existență a elementului secuiesc. Această stare de lucruri nesănătoasă și dăunătoare neamului românesc, nu

mai poate să dureze, dacă vrem ca azi mâine să nu se mai găsească picior de autohton român în secuime"⁵¹.

Încercând să concluzionăm, biserica romano-catolică a reprezentat și după Unire un factor de deznaționalizare a românilor.

Relațiile românilor din Ciuc cu secuii au fost și bune și rele. Oamenii de rând s-au înțeles bine și au conlucrat mereu; spre necazul nostru, capii minorității maghiare au fost un factor de destabilizare în zonă:

"Poporul secuiesc este un popor blând, bun și binevoitor țării românești. El a trăit întotdeauna în secuime, cât și în alte părți, în cea mai bună înțelegere cu elementul românesc, pe care l-a stimat și l-a apreciat. Iar dacă astăzi se nasc neînțelegeri și dușmăanii între cele două elemente, românesc și secuiesc, aceasta se datorește conducătorilor secuilor, care îi agită mereu, căutând să exploateze situația grea prin care trecem, pentru a critica în orice formă conducerea românească, comparând-o cu conducerea ungurească din vremurile bune, de dinaintea războiului mondial. Și ce este mai dureros? Mulți dintre cei ce critică și agită această problemă beneficiază de salarii, subvenții și pensii mari plătite din visteria sărăcită a statului român. Nu este aceasta o situație anormală? Unde s-a mai pomenit așa ceva?"⁵².

Să ne întoarcem la deputatul secuiei János Fáy: "Ajutați-ne ca să luăm armele agitatorilor, când nu veți mai privi la noi ca de la învingători la învinși, ci de la prieten la prieten"⁵³, așa își încheia cuvântul la Adunarea Deputaților reprezentantul secuilor, după ce se ridicase contra secuilor care agită spiritele fără alt sens pentru a-și dobândi drepturile pierdute odată cu dubla monarhie.

Trebuie recunoscută și vina statului român care prea puțin s-a ocupat de acești români vitregiți de soartă, nesprijinirea lor financiară; certurile dintre bisericile ortodoxă și greco-catolică; nesprijinirea învățământului românesc cum ar fi fost necesar, a ziarului românesc de aici. Și poate că mai multă fermitate față de iredenții maghiari nu ar fi stricat.

Să încheiem cu articolul de Paste, la 1 aprilie 1934, trimis "Gazetei Ciucului", spre reînvierea românilor din secuime, odată cu reînvierea lui Hristos, de Nicolae Iorga:

"Nu-i putem părăsi. Fiecare român din

țara veche are datoria de a salva unul din aceste suflete ce ni s-a furat. E oare așa greu s-o facem?"⁵⁴.

NOTE

1. TEODOR CHINDEA, "Contribuții la istoria românilor din Giurgeul-Ciucului", Ed. Kahan, Gheorgheni, 1930, p. 97;
2. Ibidem, p. 93;
3. * * *, "Minoritățile naționale din România", 1918-1925, vol. I, București, p. 7;
4. Ibidem, p. 8;
5. IANCU GHEORGHE, "Contribuția Consiliului Dirigent la consolidarea statului unitar român", Ed. Dacia, Cluj-Napoca, p. 86;
6. Ibidem, p. 87;
7. * * *, "Minoritățile naționale din România", p. 8;
8. Ibidem, p. 9;
9. Ibidem;
10. Ibidem, p. 14;
11. Ibidem;
12. TEODOR CHINDEA - op.cit., p. 83
13. "Gazeta Ciucului", Gheorgheni, an IV, nr. 2 din 3 febr. 1932, p. 2;
14. Ibidem, nr. 7 din 13 martie 1932, p. 1;
15. Arhivele Naționale ale României, Direcția Județeană Harghita (în continuare A.N.R.Hr), fond 7, dosar 13, nenumărat;
16. "Monitorul Oficial", nr. 101 din 29 apr.1932, p. 2956;
17. "Gazeta Ciucului", an IV, nr. 102 din 15 ian 1934, p. 1;
18. Ibidem;
19. A.N.R.Hr, fond 7, dosar 18, f. 83;
20. Ibidem, f. 87;
21. Ibidem, f. 18;
22. "Gazeta Ciucului", an I, nr. 13 din 24 martie 1929, p. 4;
23. Ibidem, nr. 17 din 28 iulie 1929, p. 2;
24. Ibidem, an VI, nr. 109 din 29 pr. 1934, p. 3;
25. Ibidem, nr. 115 din 30 iunie 1934, p. 3;
26. Ibidem, nr. 122 din 1 decembrie 1934, p. 1;
27. A.N.R.Hr, fond 7, d. 7, nenumărat;
28. Ibidem, d. 18, f. 53;
29. Ibidem, d. 1, nenumărat;
30. Ibidem, d. 8, f. 100;
31. SABIN MANUILA, "Recensământul general al populației României" din 29 dec 1930, Ed. "Monitorul Oficial", București, 1938, vol. II, p. 161;
32. A.N.R.Hr, fond 260, d. 6, nenumărat;
33. * * *, "Minoritățile naționale din România", p. 10;
34. A.N.R.Hr, fond 7, d. 118, f. 113;
35. Ibidem, d. 18, f. 219;
36. Ibidem, d. 16, nenumărat;
37. Ibidem, d. 13, nenumărat;
38. TEODOR CHINDEA - op.cit., p. 12;
39. "Gazeta Ciucului", an IV, nr. 108 din 15 sept. 1934, p.1;
40. A.N.R.Hr, fond 7, d. 9, nenumărat;
41. FREDERIC C. NANU, "Politica externă a României", 1919 - 1933, Ed. Institutului European, Iași, 1993, p. 76;
- 42.***, "Minoritățile naționale din România", p. 12;
43. A.N.R.Hr, fond 7, d. 9, nenumărat;
44. A.N.R.Hr, fond 260, d. 5, f. 102;
45. Ibidem, d. 10, f. 6;
46. * * *, "Minoritățile naționale din România", p. 13;
47. A.N.R.Hr, fond 7, d. 7, nenumărat;
48. Ibidem;
49. Ibidem;
50. T. CHINDEA, op.cit., p. 99-100;
51. "Gazeta Ciucului", an IV, nr. 107, din 1 apr. 1934, p. 1;
52. Ibidem;
53. "Adevărul Harghitei", an IV, nr. 1223/1224, 1995, p. 3;
54. "Gazeta Ciucului", an IV, nr. 107 din 1 apr. 1934, p. 1.

ABSTRACT

Considerations Regarding the Interethnic Relationships in the Miercurea Ciuc District in the Inter-war Period

The Great National Meeting from the 1st of December 1918 confirmed the union of Transylvania with the mother country. Despite the assurances of good cohabitation and mutual respect of interests, the leaders of the Hungarian majority from the Ciuc District adopted an active attitude of organizing themselves for the protection of their interests, many times defying the authority of the Romanian state in the area, by undermining its various forms.

Profesor Costel Cristian Lazăr
Liceul "Octavian C. Tăslăanu", str. Dealului nr. 1, Toplița
Tel. 066/141169

Reromânizarea populației românești maghiarizate din fostele Scaune secuiești.

Încercări de evaluare a unui proiect interbelic

Studiile de demografie istorică, având ca sursă statisticile confesionale, fiscale și administrative de până la 1850 și apoi recensămintele oficiale din Transilvania, pun în evidență secuizarea românilor din depresiunile intracarpatic¹.

Fenomenul deznaționalizării românilor, acest amestec social etnic de mari proporții ce a avut loc în întreaga zonă a "secuimii" a condus la dispariția unor întregi comunități românești și la deznaționalizarea majorității românilor trăitori în interiorul "ținutului secuiesc" (cu excepția localităților de la poalele Carpaților de curbură). Procesul de asimilare a românilor atinsese cote maxime în preajma primului război mondial².

După înfăptuirea unirii Transilvaniei, una din marile provocări ce a stat în fața forțelor politice românești și a autorităților centrale și locale de stat a constituit-o gestionarea județelor "secuiești" (singurele județe din Transilvania în care populația românească nu era majoritară) și integrarea lor în realitățile României Mari.

Liderii populației maghiare (secuiești) au acceptat cu greu noul statut de minoritari și au făcut tot ce le-a stat în putință pentru a-și menține pozițiile principale în viața economică, socială și politică a zonei. Este elocventă în acest sens, o scrisoare adresată, în toamna anului 1919, de cunoscutul publicist și om politic, Ghiță Popp, fiu al județului Treiscaune, născut în Poiana Sărată, adresată lui Nicolae Iorga:

"Mult stimată domnule Iorga,

Bolnăvicios, hotărâsem să nu iau parte la alegeri. Totuși, în ultimul moment am primit chemarea alegătorilor din ținutul meu natal (Treiscaune, circumscripția Tg. Săcuilor), dar m-am convins că a fost o naivitate să cred că acel ținut a fost anexat la România Mare odată cu restul

*Ardealului. Un birou electoral, compus exclusiv din unguri, mi-a înlăturat candidatura, invocând ca pretext propria lui neglijență în pregătirea operațiunilor electorale. El a uzat de acest cinism, spre a asigura candidatura unică tot a unui ungur, Fekete. Am apelat, nu în numele unei vechi prietenii personale, ci în numele dreptății jignite, la șeful Resortului de Interne, cerând amânarea unei alegeri ilegale. Dar prietenul Bucșan nu mi-a răspuns"*³.

Cu toate greutatele inerente perioadei de "unificare administrativă", și localitățile din "secuime" s-au integrat, fără incidente majore, în realitățile social – politice și economice ale României Mari.

Pe măsura normalizării conviețuirii interetnice și întăririi instituțiilor statului român în zonă, liderii populației românești și-au propus să vindece rănile provocate de stăpânirea trecută asupra românilor din secuime.

Unul din cele mai importante proiecte interbelice din depresiunile intracarpatică a fost "reromânizarea românilor maghiarizați". Prezentul studiu încearcă o evaluare a acestui proiect, respectiv surprinderea unor dimensiuni precum: instituții participante, modul de organizare, etapele de desfășurare, obiective, finalitate, percepția în opinia publică românească și maghiară, învățăminte, reflecții privind oportunitatea și actualitatea unui asemenea proiect în condițiile de astăzi. Formularea proiectului aparține intelectualilor locali și a fost făcută publică imediat după unire. Astfel, la adunarea de reactivare a despărțământului ASTRA Treiscaune, desfășurată la Sf. Gheorghe, în 15/28 septembrie 1919, preotul ortodox Aurel Nistor din Araci, referindu-se la românii maghiarizați, spunea: "Acești frați ai noștri trebuie salvați din ghiurele maghiarismului, să învețe din nou limba românească, să îmbrace iar portul românesc, să simtă și să trăiască ca români". Aceasta și-a propus-o ca țintă condu-

cătorii români din județ, având a stabili însă un plan de muncă întocmit și executat cu multă tragere de inimă. Primul lucru care trebuie făcut - menționează preotul Aurel Nistor în articolul *"Se ivesc zorile la românii din Secuime"*, apărut în *"Neamul Românesc"*⁴ - era să li se deștepte mândria că sunt români. Până acum nu au avut ocazia să vadă comorile atât de bogate ale sufletului românesc; li s-a spus de unguri, la toate ocaziile, ca să se rușineze, căci fac parte dintr-o *"naționalitate"* lipsită de cultură, săracă, întru toată inferioară celei ungurești. Le-au sugerat ideea care a și prins, că românii sunt o rasă decăzută, urmași de slugi și păstori veniți din alte părți în Ardeal, că ei nu au nici cultură, nici lucruri de samă ca arta, portul, obiceiuri, etc.

Este redată aici, sugestiv, cunoscuta aroganță a unor lideri maghiari și lipsa lor de respect față de români.

Acțiune *"începută sporadic"*, încă din anul 1919, de către autoritățile românești, prin ASTRA, Biserica, școli, presă, în cadrul unui remarcabil și deplin justificat interes și entuziasm colectiv (care, însă, adesea era mai mult aparent, formal, superficial) a devenit, după 1930, una din prioritățile perioadei interbelice⁵.

În documentele vremii, proiectul apare sub denumiri diferite.

Reromânizare sau *"readucerea la matcă a românilor maghiarizați"*, *"renaționalizarea românilor din secuime"*; *"readucerea la patrimoniul național a românilor maghiarizați"*, *"reromânizarea elementelor etnice românești"*; *"reintegrarea în masa românească a elementului român ce-și pierduse graiul și religia"*, *"readucerea românilor maghiarizați la patrimoniul strămoșesc"*, *"readucere la obârșie a românilor înstrăinați"*, constituia în viziunea intelectualilor ardeleni un *"act de restituire a unui fapt revoltător din patrimoniul nostru etnic"*, o *"reparare istorică"* necesară și îndreptătită, o *"chestiune vitală pentru neamul nostru"*.

Acțiunea de *"reromânizare"* a românilor maghiarizați din secuime, se înscrie într-un plan mai larg de ajutorare a românilor din *"zonele primejduite"* (în care mai erau cuprinse sudul Basarabiei și Dobrogea), regiuni unde deznaționalizarea populației românești a continuat - pe cale pașnică - și după înființarea României Mari⁶.

Atât din studiile teoretice, cât și din programele practice rezultă că acțiunea de *"reromânizare"* nu era îndreptată împotriva maghiarilor. Nimeni nu intenționează deznaționalizarea ungarilor sau a secuilor, dar nu se mai putea tolera ca zeci de mii de suflete cari se mărturisesc români, își au tradiția și obiceiurile familiale păstrate și strâns legate de masele neamului românesc, să rățăcească și astăzi: *"nu vrem să românizăm nici un ungur, cerem însă reromânizarea secuizaților"*⁷.

Există convingerea că *"nimeni nu ar avea de ce să protesteze contra unei acțiuni românești (care întârzie din nefericire) de readucere la matcă a românilor ce și-au pierdut graiul strămoșesc și care și astăzi declară - în limba streină - că sunt români"*⁸.

În primăvara anului 1937, în preajma Consfătuirii de la Tg. Mureș, asupra românilor maghiarizați, prefectul județului Trei Scaune, Ion Culcă, într-o ședință a Serviciului propagandei culturale, a relatat o discuție cu deputatul Szentkereszty Béla, președintele Partidului Maghiar din județ, din care rezultă că liderul local al maghiarilor *"nu are nici o obiecție de adus contra acțiunii pornite de organele statului, pentru readucerea românilor maghiarizați. Domnia sa - relatează prefectul - găsind această acțiune îndreptătită și recunoscând că în cursul timpului, în urma împrejurărilor locale, multe elemente românești s-au maghiarizat, și-a exprimat dorința ca această acțiune să se mărginească numai la elementele de origine etnică românească"*⁹.

Biserica a avut un rol important în formularea, organizarea și desfășurarea proiectului. Astfel, Mitropolitul Ardealului, Nicolae Bălan, *"încă din clipa urcării sale pe jilțul arhieresc a sesizat cu precizie miezul problemei, pătrunzându-i tainele, identificându-se cu ea, îndrăgind-o și urmărind-o cu o rară pasiune și perseverență"*.

Semnificativ este faptul că *"întâia vizitație canonică a mitropolitului Nicolae Bălan, în stil mare"* (a durat două săptămâni), a fost efectuată în primăvara anului 1922, în județul Trei Scaune. Cu această ocazie s-a formulat aprecierea potrivit căreia *"Problema românească din ținutul secuizat trebuie să fie o problemă de stat, realizată prin Biserica Strămoșească"*.

Acest deziderat a fost stabilit în urma constatărilor dramatice făcute pe teren, în zeci-

le de localități pe care le-a vizitat mitropolitul Nicolae Bălan și nu ca urmare a unor comandamente politice, așa cum susține istoricul maghiar Tóth Zoltán¹⁰.

Ierarhul s-a convins la fața locului de dimensiunile procesului de asimilare a credincioșilor ortodocși (în multe localități conversațiile au avut loc în limba maghiară), dar și de statornicia în credință a acestor români deznationalizați. *“Nici în Israel n-am aflat atâta credință”,* avea să exclame cu admirație Vlădicul Nicolae Bălan, în mijlocul comunităților românești din zona vizitată.

Răspândind cu generozitate cuvinte de mângâiere și de speranță, credincioșii au fost îndemnați: *“Alergați după lumină, trimițându-vă copiii la școală, căci lupta între popoare nu se mai dă cu ascuțiș de sulii și de sabie, ci de armele luminii”*.

Concetățenilor maghiari din Boroșneul Mare le-a spus: *“Vin în numele Evangheliei, a iubirii și a bunei înțelegeri. Doresc să înainteze fiecare în limba și cultura lui națională. Țara noastră este destul de largă, ca să încapă toți. Românii și Ungurii, după experiența de veacuri, au constatat că numai prin egalitate pot trăi împreună, prin dragoste frățească pe pământul care l-au locuit și muncit veacuri de-a rândul. Vă doresc tot binele și Vă împărtășesc arhierasca binecuvântare”*¹¹.

La recepția oferită de autoritățile locale, la Tg. Secuiesc, răspunzând preoților romano-catolic și reformat, mitropolitul Nicolae Bălan a spus *“cuvinte apăsate”*:

“Este un fapt incontestabil că poporul românesc în decursul veacurilor trecute până la schimbarea regimului, mai ales în aceste părți, a avut să îndure mari asupriri.

*În decursul vizitațiunii ce am făcut aproape toate comunele în care avem credincioși ai bisericii noastre, am putut constata pe toată linia efectul acestei asupriri, și deci trebuie să aveți obiectivitatea de a recunoaște această crudă realitate: totuși noi în credința și în sufletul nostru nobil găsim puterea morală pentru a ierta totul. În schimb, Vă rog pe Domniile Voastre și pe conducătorii poporului secuiesc, să găsiți forța necesară pentru a uita privilegiile, ca astfel, luminați cu toții de spiritul democrației care domină veacul nostru, să putem sta om lângă om, ca frate lângă frate, emulând prin vrednicia personală de care dispune fiecare, într-o producere de progres, cultură și iubire de patrie”*¹².

Pe tărâm bisericesc, s-au reorganizat protopopiatele înființându-se protopopiatele Sf. Gheorghe, Tg. Secuiesc (Oituz) și Odorhei, s-au înființat noi parohii, încadrate cu preoți, s-au construit noi biserici, case parohiale. Problematika întăririi Bisericii Ortodoxe Române în Secuime a fost pe larg dezbătută și la Adunarea Generală a Secției Sibiu a Asociațiunii Clerului “Andrei Șaguna” ce a avut loc la Sf. Gheorghe, în 14 iulie 1927¹³. În primăvara anului 1936, primăria municipiului Tg. Mureș, a propus înființarea unui vicariat ortodox pentru ortodocșii din “secuime” cu sediul în acest oraș. (În Tg. Mureș funcționase, între anii 1915 - 1918, vicariatul greco-catolic maghiar pentru secuime subordonat Episcopiei de Hajdúdorog, care avea menirea deznationalizării românilor din aceste ținuturi). Consiliul Arhiepiscopiei Ardealului, din Sibiu, după analiza acestei propuneri, în mai 1937, hotărăște să amâne organizarea acestui vicariat *“pentru alte vremuri mai prielnice”*¹⁴. Patriarhia Română, Mitropolia Ardealului, Arhiepiscopia Sibiului, protopopiatele din zonă, au întreprins o serie de măsuri privind: construirea de noi biserici și repararea celor în suferință; înființarea de noi parohii, salarizarea preoților, urmărirea trecerilor interconfesionale ș. a.¹⁵.

Același rol important l-a avut și ASTRA.

La Congresul cultural al Asociațiunii ASTRA ce a avut loc la Sibiu, în 1930, a fost reafirmată hotărârea de a continua să se aibă în atenție cu prioritate *“propaganda culturală în secuime, Banat și Munții Apuseni, fără ca aceasta să aibă vreo nuanță șovină, fără a cultiva ura de rasă și fără a afecta activitatea etniilor conlocuitoare”*.

Punctul de vedere al ASTREI față de problematica la care ne referim a fost exprimat cu claritate de Sabin Opreanu în studiul *“Problema culturii românești în ținutul săcuilor”*, apărut în Revista Transilvaniei, nr. 1-6/1930. După ce prezintă succint dimensiunea amplului proces de deznationalizare a românilor din fostele scaune secuiești, autorul creionează prioritățile mișcării culturale românești din Săcuime, pe care a nu fi răstălmăcită o denumeste *“defensiva culturală activă”*¹⁶.

Alături de Biserică, ASTRA, cu prestigiul său și experiența pe tărâmul afirmării identității naționale românești, cu sprijinul Academiei Române și al mass-mediei, a înscris problema *“readucerii la matcă a românului maghiar”*.

rizafi” printre prioritățile perioadei respective¹⁷.

Problematica românilor din “secuime”, legată indisolubil de cea a bunei conviețuiri, a făcut obiectul unor studii ale unor personalități publice născute sau care au activat în localitățile arcului intracarpatic: Miron Cristea, Nicolae Colan, Alexandru Nicolescu, Justinian Tăculescu, Veniamin Nistor, Emilian Antal, Ghiță Popp, Octavian Tăslăuanu, Romulus Cioflec, Elie Câmpeanu, Aurel Gociman - Oituz, Aurel Nistor, Valer Bidu, Octavian Dobrotă¹⁸.

În esență, în formulări diferite ce poartă amprenta fiecăreia dintre personalitățile menționate, se susțin câteva idei de forță, precum: problema păstrării identității românilor din secuime nu este o problemă locală, ci o prioritate națională, una și aceeași pentru toate partidele românești, lăsarea ei la voia soartei ar fi o mare greșeală cu consecințe fatale interesului național; soluționarea ei este posibilă prin elaborarea unei strategii preluate de fiecare guvern (nu subiect al “tocmelilor” electorale), etc.¹⁹.

Revenind la desfășurarea acțiunii de reromânizare este de semnalat faptul că după o primă etapă a “*sforțurilor și stăruințelor individuale*”, după 1931 a urmat perioada când au fost elaborate programe concrete pentru “*reintegrarea în masa românească a elementului român ce-și pierduse graiul și religia*”, prin implicarea structurilor instituționale chemate să urmărească aplicarea sa. S-a creat atunci, la nivelul Ministerului Educației Naționale, un compartiment ce reprezenta “*organul central care se ocupa cu lucrările propagandei culturale în regiunile deznaționalizate, cu coordonarea și supravegherea pe teren a activităților tuturor factorilor ce aveau răspunderi în acest sens*”, organism condus de inspectorul general școlar Silvia Țeposu. În teritoriu, s-au constituit Comitetele Culturale Județene care coordonau și controlau întreaga activitate pe raza unui județ.

Peste doi ani, în 1937, tot la Tg. Mureș, din inițiativa aceluiași ministru, Gheorghe Angelescu, a avut loc o nouă conferință a prefectilor din “*ținuturile secuizate*”, prilej cu care s-a făcut o trecere în revistă a rezultatelor obținute în domeniul bisericesc, școlar, sanitar și administrativ și s-au adoptat direcțiile prioritare conform cărora au fost elaborate programele de activitate ale Comitetelor culturale ju-

dețene pentru readucerea la matcă a românilor maghiarizați.

Elaborate cu concursul unui mare număr de intelectuali din zonă, programele întocmite, în afara limitelor inerente izvorâte din principiile ce guvernau atunci conviețuirea interetnică, rămân modele interesante pentru generațiile prezente și viitoare. Ele erau structurate pe secțiuni, precum cea cultural-bisericească, economică, sanitară, administrativă²⁰.

Modalitățile concrete de materializare a acestor programe poartă amprenta realităților din fiecare județ “*secuiesc*”, dar au și multe caracteristici comune. Ele sunt prezentate pe larg în presa locală și centrală și în documentele vremii. Cele din fostul județ Treiscaune (azi Covasna) sunt redată în lucrarea “*Aurel Nistor, o pagină din istoria Bisericii și a neamului*”²¹. Atât capitolele de “*înfăptuiri*”, cât și cele referitoare la “*deziderate*” sunt structurate pe domenii: bisericesc, școlar, cultural, administrativ, sanitar.

Din lucrarea “*Școala primară din Treiscaune*” și din revistele “*Era nouă*”, editată de Asociația învățătorilor din Treiscaune și “*Școala noastră*” ce apărea la Miercurea Ciuc, se desprind alte aspecte importante ale învățământului în limba română din sud-estul Transilvaniei (construirea localurilor de școli, locuințe de serviciu pentru învățători, sporurile salariale de care beneficiau cadrele didactice din “*secuime*” etc.)²².

Presa locală a vremii redă pe larg dimensiunile “*solidarității naționale*” concretizată în: patronarea școlilor primare din depresunile intracarpatică de către școlile normale din întreaga țară; înălțarea de troițe și clopotnițe în comunitățile cu populație românească maghiarizată; donații de cărți și publicații; burse pentru elevii din satele zonei; turnee de propagandă națională ale unor repute trupe teatrale și multe altele.

În rubrici permanente sunt prezente problemele privind românizarea numelor maghiarizate²³.

Încă din primii ani ai desfășurării acțiunii de “*reromânizare*”, proiectul a fost apreciat total diferit de către români și maghiari. În timp ce românii puneau în evidență “*aspectul legitim, de reparare a unei nedreptăți*”, precizând că nu este îndreptat împotriva maghiarilor, intelectualii maghiari au pus accentul pe “*politica*

de convertire pentru distrugerea blocului compact maghiar”, promovată de forțele politice românești.

După întreruperea dramatică a desfășurării programelor de “reromânizare” ca urmare a Dictatului de la Viena, au apărut și primele evaluări. Iată doar câteva dintre acestea, făcute atât de români, cât și de maghiari.

Critica cea mai vehementă a politicii românești din secuime a făcut-o istoricul maghiar Tóth Zoltán, în 1941. Datorită lui N. Iorga “*acestui fabricant de virgule, aventurier încăpățânat, sfidător al adevărului*”, problema românilor din secuime și cea a reromânizării au devenit “*probleme politice*”. Pe un ton de o virulență maximă, Tóth Zoltán neagă spiritul științific al articolelor lui Nicolae Iorga și ale celorlalți istorici români care s-au ocupat de istoria secuimii. Sunt contestate: interferențele și similitudinile puse în evidență privind casa, portul, vorba, folclorul, dintre români și secui; asemănările dintre secui și români relevate de P. Râmneamțu pe baza indicelui sanguin; diferența făcută între secui și maghiari; originea românească a unei mari părți dintre secui; și multe alte asemenea “*păcate*” sau “*proprile închipuiri despre trecutul românesc al unor oameni care au fabricat și adunat documente științifice*”.

Tóth Z. reproșează Guvernului român faptul că “*a uzat de forță și de toate metodele excrocheriei pentru coruperea secuilor de partea românilor*” pentru “*românizarea secuimii*”, acțiune considerată ca o “*dobitocie*”²⁴.

Varga Árpád afirmă că în perioada celor două războaie mondiale, statul român, în scopul distrugerii blocului compact maghiar din interiorul țării, a dus o politică susținută de convertire, adică a făcut orice pentru a trezi conștiința populației greco-catolice și ortodoxe maghiarizate. Sunt contestate “*metodele dubioase de culegere, de prelucrare și difuzare a datelor recensământului cu caracter administrativ din 1920*”, (după originea populării și nu după limba vorbită frecvent și cu plăcere - criteriu folosit de statistica maghiară), recensământ conform căruia “*numărul maghiarilor reromânizați «pe hârtie», în cele patru județe secuiești a ajuns la 25 mii*”.

Aceeași raportare critică o are Varga Á. și față de “*conceptul nebulos, cu încărcătură puternică politică și cu coloratură rasial-biologică de «descendență populară» cu care s-a operat la*

încercarea de recensare a populației făcută în 1927 de către Ministerul de Interne”.

Acțiunea de reromânizare este privită de același Varga Á. ca o “*încercare de dezagregare forțată a zonelor compacte locuite de maghiari*”, care a accentuat “*contradicția dintre minoritățile naționale și etnia dominantă*”. “*Furia de convertire*” a autorităților românești s-a întors împotriva lor, după noua schimbare de putere din 1940, realitate demonstrată cu o relatare locală maghiară, din care redăm selectiv: “*După schimbarea de imperiu din septembrie 1940, castelele din cărți de joc românești de pe Pământul Secuiesc, s-au dărâmat. Cei convertiți în timpul imperiului roman, s-au reconvertit imediat la vechea religie*”. Ei au fost urmați de cei din căsătoriile mixte și de toți cei care “*nu numai lingvistic, dar și în simțământe erau maghiari și care simțeau că apartenența lor la confesiunea română nu se împacă cu situația lor de maghiari*”²⁵.

Referindu-se la asimilarea românilor din secuime (studiu de caz efectuat în Merești), Oláh Sándor spune: “*În primele decenii ale acestui secol conștiința graniței dintre populațiile de origine etnică dănuia în societatea locală ca o construcție mental-simbolică în curs de destrămare. Această construcție mentală încă existentă a mai putut fi activată din afară - în scopuri politice - în anii 30 ai secolului nostru, provocând tensiuni locale, care au culminat cu dărâmarea în 1941, de către locuitorii satului, a bisericii greco-catolice construite în Merești, sub presiune oficială în 1940*”²⁶.

Analizând problema reromânizării, I. Bianu caută să găsească cauzele care au condus la unele disfuncționalități și la o eficiență scăzută a întregii acțiuni. Sunt enumerate “*greutățile inerente ale consolidării interne*”; “*lipsa unui program unitar*”, cel puțin în primii ani; demararea cu întârziere a acțiunii, concretizată în “*comportamentul vitreg al statului față de românii înstrăinați după două decenii de la Unire*”.

Bianu este intransigent față de: politicianismul sec de dragul căruia au suferit marile interese naționale; politicienii odioși, cocoțați în posturi nemeritate care prin discursuri mincinoase și fapte necugetate compromit o chestiune scumpă tuturor. Dintre “*dușmanii meschini*” ai reromânizării sunt amintiți: “*indiferențismul fraților de sânge*”, “*dușmăniile ascunse și adversitățile fățișe neamului și statului, mereu întreținute de propaganda subversivă a Buda-*

pestei", goana după valuri care a trivializat tot ce este românesc.

Pentru ca întreaga acțiune să nu devină o *"jalnică risipă de bani"*, I. Bianu consideră că este nevoie de *"muncă statornică și dezinteresată a unor oameni activi, destoinici, statornici în gând și faptă, cu tact, devotați cauzei, înțelegători ai realităților și cu viziune clară a idealului urmărit, ce simt în sufletul lor chemarea faptelor"*.

În rândul acestor *"activiști culturali"* este menționată contribuția multor intelectuali ai satelor, preoți și învățători, dar și din administrația locală (prefecți, pretori, primari, magistrați, ofițeri)²⁷.

O analiză temeinică și obiectivă asupra *"reromânizării"* face și savantul clujean Ion I. Russu în lucrarea sa *"Românii și Secuii"*. Ion I. Russu apreciază că acțiunea de *"reromânizare"* nu peste tot a dat rezultate apreciabile din următoarele cauze: lipsa unei documentări corecte și complete, exhaustivă, care să servească drept justificare precisă social-istorică și juridică; nu s-a putut recupera în două decenii ceea ce se pierduse treptat în câteva veacuri, printr-o acțiune îndelungată, perseverentă, în condiții politico-juridice, economice și culturale deosebit de favorabile, cum au fost cele în care însoțeau integrarea lentă în comunitatea socială și etno-lingvistică secuiască a maselor rustice româ-nești, care fuseseră lipsite de formele organi-zării politice și culturale proprii, despuiate de instituțiile școlare și eclesiastice în limba națională, deci fără forță colectivă de rezistență la presiunea maghiarizatoare; acțiunea a început atunci când, până în 1918, în cele mai multe sate procesul deznaționalizării (cel puțin în ceea ce privește limba vorbită) era consumat demult, încheiat și ireversibil; în cele mai multe locuri acțiunea apare ca ceva artificial, anacronic, chiar absurd (ea avea loc asupra urmașilor celor maghiarizați în secolele trecute); acțiunea ce venea cu întârziere de un secol se exercita asupra unor oameni integrați lingvistic culturii maghiare care apăreau ca *"cei mai curați reprezentanți ai națiunii siculoice, iar unii dintre ei chiar dușmani înverșunați ai poporului din care își trăgeau obârșia"*.

Această situație tristă - consideră I. I. Russu - lasă impresia că reromânizarea n-ar fi fost o acțiune de recuperare firească, justă, ci o simplă românizare, brutală, abuzivă, a unor *"secui neași"*. Savantul clujean este de părere că sprijinul guvernamental a fost insuficient, un

efect negativ avându-l birocracia administrativă, plaga politicianismului sectarist și aface-rismului, gâlceava confesională între ierarhii ortodocși și greco-catolici, la care se adugă cauzele obiective determinate de condițiile istorice date.

După ce trece în revistă cercetările și studiile românești, referitoare la românii din secuime și asimilarea lor, studii apărute după 1905 (A. Paul, N. Iorga, Al Lepedatu, V. Mihăilescu, S. Opreanu, I. Bozolog, Gh. Popa Lisseanu, Ștefan Metes, N. Sulică, Aurel Gociman, L. Someșean, P. Râmneamțu, S. Manuilă); I. I. Russu afirma că această bibliografie de proporții este, pe cât de bogată în aparență, pe atât de lacunară, deficitară ca documentare istorică, și uneori, sumară, unilaterală, superficială (în ciuda interesului și entuziasmului pasional cu care s-a lucrat).

Toate acestea au condus la statornicia unei reacții a liderilor populației maghiare locale (mai ales preoțimea, aristocrația și politicienii) care au prezentat totul ca o acțiune *"romantică a propagandei românești"*²⁸.

Într-un recent studiu, intitulat *"Dimensiunile urii interetnice în Secuime"*, Ștefan Bruno, preluând tezele istoriografiei maghiare se raportează foarte aspru la: *"șovinismul românesc, stimulată de iredentismul din Ungaria; colonizarea de mari proporții începută în secuime la îndemnul lui Brătianu; nesocotirea tradițiilor secuiești, devenite «ținuturi secuizate»"*. Este prezentată incapacitatea maghiarilor și a elitei secuiești maghiare de a accepta stăpânirea română, numeroasele plângeri înaintate de către aceștia Ligii Națiunilor.

"Pe acest fond - relevă St. Bruno - a început în anii '30, în Secuime o politică de românizare a maghiarilor, sub conducerea dr. Anghelescu, ministrul învățământului. Cu un buget extraordinar, acțiunea urmărea să-i descopere pe acei români secuizați și să-i aducă din nou la românism... promițându-le multe avantaje".

Operațiunea de reromânizare, împreună cu cea de *"năimicire treptată a școlilor secuiești"* și militarizarea excesivă a zonei, aveau rolul - după St. Bruno și sursele sale de inspirație - de a umili, de a intimida, de a teroriza etnia maghiară. Concluzia este aceeași: în astfel de acțiuni trebuie găsite explicațiile pentru evenimentele ce au urmat Dictatului de la Viena²⁹.

Perioada la care ne referim, reprezintă - potrivit aprecierii Alinei Mungiu Pippidi - pentru români o "*vârstă de aur*", iar pentru maghiari "*un infern*", respectiv două reprezentări care se exclud reciproc și între care nu există conciliere.

După Alina Mungiu-Pippidi, reprezentarea Trianonului în rândul maghiarimii din România este aceea a unui dezastru absolut, genul de ruptură majoră care schimbă fundamental și violent toate normele unei societăți, având deci o intensitate traumatică deosebită.

Referindu-se la evoluțiile ce au urmat "*Dictatului de la Trianon*", maghiarii reproșează românilor: încălcarea promisiunilor făcute la Alba Iulia (declarația României ca stat național, în Constituția din 1923, reducerea numărului școlilor maghiare prin Legea educației inițiată de ministrul Angelescu, obligația funcționarilor publici de a depune jurământul față de statul român, într-o limbă pe care nu o cunoșteau, "*colonizarea*" Transilvaniei cu români din spațiul transcarpatic, construirea bisericilor ortodoxe în "*inima pământului secuiesc*", în localități în care aproape că nu erau români)³⁰.

Contestarea atât de vehementă de către maghiari a modelului de conviețuire interetnică, include implicit o raportare negativă la "*reromânizarea*" românilor maghiarizați din estul Transilvaniei.

Bineînțeles că există încă multe puncte de vedere referitoare la acest important proiect interbelic din fostele scaune secuiești. Pentru surprinderea desfășurării în întreaga sa complexitate este nevoie de o analiză pertinentă, după o metodologie adecvată, a presei de limbă română și maghiară din cele patru județe "*secuiești*" (Mureș, Odorhei, Ciuc și Trei Scaune) și a documentelor din fondurile administrative și culturale³¹.

Din perspectiva românească, "*reromânizarea*" a constituit un demers firesc, o reacție normală, care urmărea eliminarea consecințelor intensului proces de maghiarizare la care au fost supuși românii din fostele scaune secuiești. Practic, demersurile întreprinse sub această denumire au cuprins acțiunile de reromânizare propriu-zise, cât și cele care aveau ca obiectiv păstrarea și afirmarea identității etnice a românilor din localitățile etnic mixte (maghiaro-române) și integrarea populației secuiești și maghiare în realitățile politice, economice, sociale și culturale ale României Mari.

În desfășurarea proiectului se distinge o primă etapă "*a eforturilor individuale*" și alta a "*acțiunilor coordonate*" cuprinse în programe cu obiective clare, concrete, cu răspunderi delimitate precis și cu o susținere financiară corespunzătoare.

Printr-o mediatizare corespunzătoare s-a creat o sensibilitate a opiniei publice din spațiul românesc față de problema "*reromânizării*". Din relatările celor implicați direct, aflăm că "*de fiecare dată, opinia publică a reacționat imediat, cu o căldură și o intensitate peste așteptări*". De remarcat, rolul Bisericii, al ASTREI, al Administrației centrale și locale, al presei, cât și buna colaborare între instituțiile de stat și cel ale societății civile.

În afară de percepția nefavorabilă din partea maghiarilor, pe parcursul derulării efective a acțiunilor de "*reromânizare*", s-au semnalat și unele disfuncționalități. O parte din cei care s-au implicat, nu au cunoscut problema în întreaga sa complexitate și în consecință au propus soluții nerealiste, unele exagerări (majoritatea rămase la nivel de intenții), dar percepute negativ de către maghiarii din zonă. Observațiile perene formulate de I. I. Russu pun în evidență o cunoaștere insuficientă a dimensiunilor reale ale proceselor de maghiarizare, pe fiecare localitate în parte, și o tratare nediferențiată a localităților, după perioada când a avut loc asimilarea românilor (în multe locuri reromânizarea venea prea târziu, românii fiind integrați lingvistic, confesional și cultural în comunitățile maghiare). N-au lipsit politizările, exagerările, răstălmăcirile și rapoartele statistice "*umflate*".

În timp ce maghiarizarea ce a avut loc înainte de 1918, este apreciată de mediile maghiare ca un proces "*firesc*" al conviețuirii interetnice din "*secuime*", "*reromânizarea*" este catalogată de aceleași medii, în termeni foarte aspri, și nominalizată drept cauza principală a atrocităților suportate de români după 1940.

Cei mai afectați de schimbările teritoriale ce au urmat dictatului de la Viena, au fost românii maghiarizați reveniți la "*matcă*". Aceștia au fost obligați, în toamna anului 1940, să revină la confesiunile de expresie maghiară.

Dramele sufletești trăite de aceștia, climatul intolerant, antiromânesc din majoritatea localităților "*secuiești*", au făcut ca cei mai mulți români vorbitori de limbă maghiară să nu mai revină, după 1944, la confesiunile româ-

nești. Ceea ce începuseră hortiștii, au finalizat comuniștii. Micile comunități românești din localitățile etnic mixte ale județelor Covasna, Harghita și parțial Mureș, au fost primele victime ale regimului ateist. Rămase fără biserică și școală în limba română, comunitățile aminate au fost aproape integral asimilate. Destinul lor dramatic a fost și continuă să fie puțin cunoscut³².

Încercând să găsim răspunsul la întrebarea: dacă astăzi mai este posibil să se reia într-o formă actualizată proiectul de *"reromânizare"* a acestor oameni peste care au trecut năpraznicele *"furtuni"* din ultimii 50 de ani, vom prezenta un episod relatat de protopopul Constantin Gane din Miercurea Ciuc.

Aflat într-o vizită la una din parohiile cu credincioși români maghiarizați, bătrânul episcop i-a spus în limba maghiară: *"Ați venit prea târziu, părinte! Ați întârziat 50 de ani. Acum tare mă tem că nu se mai poate face nimic"*. Un bun cunoscător al realităților din zonă, dr. Gheorghe Olteanu, stabilit în Germania, referindu-se la această problemă apreciază că *"este iluzoriu să creadă cineva, că românii pierduți în 1940-1944 (siliți să treacă la cultele maghiare) ar mai putea fi recuperați ("reromânizați") după atâta timp, la a doua sau a treia generație"* ca să nu mai vorbim de *"cutremurul"*

ce ar fi provocat în media internațională de cercurile maghiare³³.

Bineînțeles că există obligația conservării patrimoniului bisericesc ce constituie măturile materiale despre viața românească de altădată, salvării de la dispariție prin asimilarea comunităților românești din satele etnic mixte din zonă, cât și a asigurării cadrului instituțional și logistic pentru păstrarea și afirmarea identității etnice, lingvistice, culturale și confessionale a românilor din județele Covasna și Harghita³⁴. Nu sunt excluse nici *"minunile"* revenirii la credința strămoșească, fiind cunoscută statornicia în credință a românilor vorbitori de limbă maghiară din multe parohii ortodoxe din Episcopia Covasnei și Harghitei, cât și atracția pe care o exercită ortodoxia în satele din zonă. Dar acestea vor fi acte individuale de voință, vor porni de la dorința indivizilor și nu unor instanțe din afara lor.

Important este ca prin eforturi conjugate ale reprezentanților celor două etnii - română și maghiară - prin toleranță și ecumenism, să fie cicatrizate rănilor trecutului și eliminate faptele și vorbele îndreptate împotriva ortodoxiei și românității, acceptându-se astfel caracterul multiethnic și pluriconfesional al acestei frumoase zone din inima României.

NOTE

1. Vezi ION I. RUSSU, *"Românii și Secuii"*, Ed. Științifică, București, 1990, și TRAIAN ROTARU, coordonatorului colecției care a editat recensămintele din Transilvania, începând cu anul 1910, în *"Studia Consuelia Transsilvanica"*, Universitatea Babeș-Bolyai, Editura Staff, Cluj-Napoca;
2. MIHAI RACOVITAN, *"Maghiarizarea românilor din arcul intracarpatic"*, în *Istoria României*, Transilvania, vol. II, p. 116, Ed. George Barițiu, Cluj Napoca, 1999;
3. PETRE ȚURLEA, *"Din corespondența românilor din Secuime cu Nicolae Iorga - anul 1919"*, în *Angvstia*, nr. 4, p. 344, Editura Carpații Răsăriteni, Sf. Gheorghe, 1999;
4. Ibidem, p. 345;
5. XXX, *"Aurel Nistor, o pagină din istoria Bisericii și a Nemaului"*, volum alcătuit și îngrijit de IOAN LĂCĂTUȘU, Ed. Carpații Răsăriteni, Sf. Gheorghe, 1999;
6. IOAN LĂCĂTUȘU, *"Identitate și cultură la românii din secuime"*, Ed. Carpatica, Cluj Napoca, 1995, p. 39;
7. AUREL NISTOR, *op.cit.*, p. 135;
8. Ibidem, p. 136;
9. IOAN LĂCĂTUȘU, *op.cit.*, p. 72;
10. TÓTTI ZOLTÁN, *"Nicolae Iorga și învățătura despre originea românească a secuilor"*, în *"Erdély Múzeum"*, nr. 1-4/1991 și nr. 3/1992, Kolozsvár;
11. AUREL NISTOR, *op.cit.*, p. 129;
12. Ibidem, p. 131;
13. Ibidem, p. 54-61;

14. ALEXANDRU MORARU, *"La răscruce de vremi, o viață de om: Nicolae Colan, episcopul Vadului, Feleacului și Clujului (1936-1957)"*, Cluj Napoca, 1989, p. 247;
15. Ibidem, p. 251;
16. IOAN LĂCĂTUȘU - *"ASTRA și românii din Covasna și Harghita"*, în *"Revista Română"*, nr. 1 (6), 1997, p. 7, Iași;
17. Ibidem, p. 13;
18. IOAN LĂCĂTUȘU, *"Personalități românești din Covasna și Harghita"*, Ed. Carpatica, Cluj Napoca, 1997;
19. IOAN LĂCĂTUȘU, *Patriarhul Miron Cristea și românii din Covasna și Harghita*, mns., Sf. Gheorghe;
20. AUREL NISTOR, *op. cit.*, p. 145;
21. Ibidem, p. 145-175;
22. CONSTANTIN MELINTE, OCTAVIAN ZĂBĂVĂ, *"Școala primară din Treiscaune"*, Sf. Gheorghe, 1940;
23. IOAN LĂCĂTUȘU, *"Tradiții publicistice românești din fostul județ Treiscaune"*, în *"Identitate și cultură la românii din secuime"*, Ed. Carpatica, Cluj Napoca, 1995, p. 223;
24. TÓTH ZOLTÁN, *op. cit.*, p. 547;
25. VARGA E. ÁRPÁD, *"Erdély etnikai és felekezeti statisztikája"*, Budapesta, Csikszcreda, 1998, p. 28;
26. OLÁH SÁNDOR, *"Asimilarea românilor în Țara Secuilor"*, în *Altera*;
27. IOAN BIANU, *"Acțiunea de reromânizare în regiunile secuizate"*, în *"Reînvierea"*, nr. 1/1937, p. 34, Tg. Mureș;
28. ION I. RUSSU, *op.cit.*, p. 214;
29. ȘTEFAN BRUNO, *"Dimensiunile urii interetnice în*

secuime", mns., 1998;

30. ALINA MUNGIU-PIPIDI, "Transilvania subiectivă", Ed. Humanitas, București, 1999;

31. Vezi colecția ziarelor în limba română apărute în fostele județe Ciuc, Odorhei, Treiscaune și Mureș, în perioada 1920-1940, și Fondul ASTRA de la Direcția Arhivelor Naționale Sibiu;

32. Vezi "Angvstia", nr. 1-4, Anuarul Muzeului Carpaților Răsăriteni și al Centrului Eclesiastic de Documentare "Mitropolit Nicolae Colan", Sf. Gheorghe, 1995-1999;

33. GHEORGHE OLTEANU, "Scrisoare deschisă adresată

redactorului Petre Finn de la "The Washington Post", mns., Baden Baden, 2000;

34. Vezi "Grai Românesc. Foaie de spiritualitate ortodoxă a Episcopiei Covasnei și Harghitei", nr. 1-4, Miercurea Ciuc; "Buletinul Ligii Cultural-Creștine Andrei Șaguna", nr. 1/1998; lucrările cercetătoarei Maria Cobianu-Băcanu, "S.O.S. – românii din Covasna și Harghita", Ed. Petru Maior, Tg. Mureș, 1997 și "Drama maghiarizării românilor din Covasna și Harghita", Ed. Eurocarpatica, Sf. Gheorghe, 2000.

ABSTRACT

The Re-Romanization of the Magyarized Romanian Population from the Former Sekler Region. Attempts to Evaluate an Inter-war Project.

The article tries to evaluate an inter-war project applied in the districts from south-eastern Transylvania. Revaluating unpublished archive documents and the publications of that period, the article presents information about the institutions which elaborated and applied the project, the stages and methods of application, the logistics used, the results and the unfulfilments, the reflection in the Romanian and Hungarian publications, the dramatic end caused by the events following the Dictate from Vienna in 1940.

Muzeograf Drd. Ioan Lăcătușu

Centrul Eclesiastic de Documentare "Mitropolit Nicolae Colan",
Sf. Gheorghe, str. Școlii, nr. 2
Tel./Fax. 067.313534

Date și fapte privind soarta ardelenilor refugiați pe teritoriul județului Țirnavă-Mare după 1 septembrie 1940 (I)

În al IV-lea deceniu al secolului nostru, instaurarea fascismului în Germania a creat grave primejdii la adresa independenței și suveranității țărilor Europei. Intențiile revanșarde și revizioniste ale celui de-al III-lea Reich, pe de o parte, politica de concesi și încurajare promovată de puterile occidentale, pe de altă parte, au provocat serioase motive de îngrijorare țărilor mici și mijlocii.

Vizând cucerirea dominației lumii, diplomația hitleristă a practicat și a susținut o politică de dezmembrare a statelor naționale incitând divergențele dintre ele. Obținând mână liberă în zona de sud-est a Europei, Adolf Hitler a urmărit să subjuge pe diferite căi țări ca: Cehoslovacia, Jugoslavia, Ungaria, Bulgaria, România.

Mizând pe tendințele expansioniste ale cercurilor fasciste și profasciste din Ungaria, Germania a urmărit în permanență să înveineze relațiile dintre statul ungar și țările vecine. Politica de revizuire a granițelor ce au fost stabilite prin Tratatul de la Trianon a fost promovată în Ungaria cu fervoare de cabinetele care au guvernat în epoca ascensiunii hitlerismului.

Momentul intrării Ungariei în Axă la 24 februarie 1939, marchează o recrudescență a tendințelor anexioniste, cu adresă directă la teritoriul Transilvaniei, până acum exprimate cu mai multă prudență.

La sfârșitul lunii august 1940, Germania hitleristă și Italia fascistă pregăteau o cruntă lovitură statului român printr-un *"arbitraj"* rămas în istorie cu numele de *"Dictatul de la Viena"*, o parte însemnată din Transilvania trecând la Ungaria. Avea să fie un moment dificil pentru România; armata română conform hotărârii arbitrajului era obligată să evacueze zona cedată într-un termen de 15 zile, *"supușii români"* aflați în teritoriul cedat dobândeau

fără alte formalități cetățenia ungară, putând opta în favoarea cetățeniei române într-un termen de 6 luni. Cei care urmau să facă uz de acest drept trebuiau să părăsească teritoriul într-un termen de un an putând lua cu ei averea mobilă și să-și lichideze proprietatea imobilă. Dacă lichidarea nu reușea, statul ungar se obliga să-i despăgubească.

Încercarea noastră de a prezenta câteva aspecte privind evenimentele imediat următoare zilei de 30 august 1940, precum și eforturile autorităților românești de a rezolva problemele create, are ca bază fondul documentar al Arhivelor Naționale Direcția județeană Mureș¹. Cercetările s-au axat pe județul Țirnavă Mare, mai exact asupra plășii Odorhei-Saschiz.

Conform Decretului-Lege din 14 septembrie 1940² privitor la noua delimitare a circumscriptiilor unor județe din Transilvania³, județul Țirnavă Mare ceda comuna Drăușeni și primea de la județul Odorhei comunele: Bodo-gaia, Eliseni, Feleag, Mureni, Săcel, Săcuieni, Uilac, Dârjiu, Mujna, Petecu și Jacodul, toate intrând în cadrul plășii Odorhei-Saschiz, acesta fiind principalul motiv pentru care cercetările s-au îndreptat spre zona respectivă.

La scurt timp după semnarea arbitrajului, pe lângă Preșidenția Consiliului de Miniștrii ia ființă prin Decret-Lege *Comisariatul General al Românilor din teritoriile evacuate* (4 septembrie 1940). Atribuțiile sale erau: rezolvarea problemelor economice, sociale, culturale și juridice care decurgeau din deplasarea populației românești din teritoriile evacuate, repartizarea populației evacuate pe teritoriul Statului român, urmărirea și realizarea integrării acestei populații în viața națională sprijinind înființarea unor asociații și comitete de ajutorare a populației evacuate⁴.

La 16 septembrie 1940, tot printr-un Decret-Lege se înființează pe lângă Ministerul

Afacerilor Străine, Comisariatul General al Refugiaților din Nordul Transilvaniei având ca principală sarcină *“așezarea și plasarea la rosturile lor de viață după profesioni, a refugiaților din Nordul Transilvaniei”*⁵.

Printr-un alt Decret-Lege din 18 septembrie 1940⁶, atribuțiile celor trei Comisariate Generale⁷ trec asupra Subsecretariatului de Stat al Colonizării și Populației Evacuate.

Toate aceste Decrete-Legi aveau scopul de a crea cadrul legal necesar rezolvării problemelor cu care statul român se confrunta în acel moment.

După cum reiese din documentele cercetate, primii refugiați transilvăneni din zona cedată încep să sosească în județul Târnava Mare imediat după 30 august 1940. Ministerul Afacerilor Interne prin Ordinul nr. 23.230 din 26 noiembrie 1940⁸ cere întocmirea de tabele cu refugiați și expulzați veniți în țară din teritoriile cedate începând cu 1 septembrie 1940. Tabloul A trebuia să cuprindă situația numerică a românilor refugiați din Ungaria după profesii și zilele în care au trecut frontiera, iar tabloul B aceleași date, dar pentru românii expulzați de autoritățile ungare.

Categoriile de profesii care apar în rubricații sunt: funcționari, intelectuali, liberi profesioniști, comercianți, industriași, muncitori calificați, muncitori necalificați, agricultori, femei (casnice), copii, fără profesie.

Datele statistice descoperite în cele două fonduri cercetate *“Pretura Plășii Odorhei-Saschiz”* și *“Prefectura județului Târnava Mare”* arată că începând cu toamna anului 1940 și până în anul 1944, românii din teritoriul cedat au continuat să treacă frontiera fie ca refugiați fie ca expulzați. Conform Recensământului Populației din 1941 plasa Odorhei-Saschiz cuprindea următoarele localități: Archita, Bodogaia, Beia, Cloașterf, Criț, Daia, Dârjiu, Eliseni, Feleag, Grânari, Meșendorf, Mihai-Viteazul, Mujna, Mureni, Petecu, Săcuieni, Săcel, Saschiz, Șoard, Țopa, Uilac, Vinători⁹.

Primele rapoate ale comunelor către pretura plășii încep să apară în luna decembrie 1940. Notariatul din comuna Archita raportează la 3 decembrie 1940 românii refugiați din teritoriile cedate¹⁰:

- 8 septembrie 1940 - 7 persoane: 1 pensionar, 1 casnică, 1 croitor, 1 fierar, 3 copii;

- 10 septembrie 1940 - 2 persoane: 1 profesor, 1 casnică;

- 15 septembrie 1940 - 1 persoană: 1 pensionar;

- 10 octombrie 1940 - 2 persoane: 1 măcelar, 1 fierar.

Comuna Vinători trimite un tabel cu refugiații români veniți în perioada 1-22 septembrie 1940¹¹, fiind vorba de 24 funcționari, 11 femei și 6 copii.

În localitatea Șoard la 7 septembrie 1940 au venit 6 funcționari, 2 femei și 4 copii¹², iar în luna noiembrie 7 agricultori, 3 femei și 2 copii¹³.

În comuna Dârjiu în perioada septembrie-octombrie 1940 s-au refugiat 10 persoane¹⁴, iar în Mujna 6 persoane¹⁵. Profesiile care apar sunt: învățători, notari, jandarmi, agenți de urmărire.

La prima vedere numărul refugiaților nu pare mare, dar atât la nivel de pretură cât și la nivel de prefectură se pune problema cazării acestora. Ținând cont și de condițiile în care s-au refugiat se pune de asemenea problema asigurării alimentelor și a îmbrăcămintii.

La 7 ianuarie 1941, Prefectura Târnava Mare emite o Circulară cu nr. 19.484 către toate autoritățile locale, Preturi și Primării, prin care aduce la cunoștință acestora faptul că la 19 ianuarie 1941 avea loc consfătuirea Comitetului județean al Asociației Expulzaților și Refugiaților din Nordul Ardealului, la ședința de constituire fiind rugați să ia parte toți funcționarii refugiați putând fi prezente și alte categorii¹⁶.

Faptul că prefectura județului Târnava Mare se confruntă cu o adevărată situație de criză reiese și din adresa acesteia către Legiunea de Jandarmi, Poliție și Comandamentul de Grăniceri din 14 ianuarie 1941 cuprinzând și o copie a adresei Ministerului Colonizării din care reiese că autoritățile ungare forțează românii din teritoriul cedat să părăsească acel teritoriu cerându-se cercetarea în această direcție și propuneri pentru a se pune capăt acestui exod forțat al populației românești¹⁷. Tot la 14 ianuarie 1941 Prefectura solicită Preturilor și Primăriilor să înainteze situațiile cu refugiați în fiecare lună în data de 9, 19, și 29¹⁸.

O altă problemă cu care se confruntă prefectura este situația refugiaților și a expulzaților neplasați.

Cu referire la plasa Odorhei-Saschiz s-au găsit un tabel cu situația refugiaților neplasați¹⁹ în perioada 9-19 ianuarie 1941 - fiind vorba de 9 persoane: o familie de agricultori formată din 4 persoane, 2 casnice și 3 elevi - și un alt tabel cu situația expulzaților neplasați²⁰ pentru aceeași perioadă fiind vorba de 6 persoane: 2 casnice și 4 elevi acestea din urmă aflate în comuna Saschiz.

La 14 februarie 1941 printr-o Adresă a prefectului către pretori, primari de orașe, șefi de poliție, comandantul Legiunii de Jandarmi, subinspectorul municipiului Sighișoara și Biroul de Plasare Sighișoara se expediază Ordinul Ministerului Economiei Naționale prin care se cer măsuri de urgență pentru:

- plasarea refugiaților neplasați;
- refugiații plasați care refuză plasamentul să fie considerați plasați și să li se refuze alte ajutoare solicitate;
- refugiații aflați de 90 de zile în țară nu vor mai fi asistați decât dacă dovedesc că au făcut demersuri pentru a fi plasați și nu au reușit;
- refugiații plasați și cei cu mijloace de întreținere nu vor mai fi ajutați;
- refugiații vor fi ținuti în județele limitrofe teritoriului cedat²¹.

Subsecretariatul de Stat al Colonizărilor și Populației atrăgând atenția asupra faptului că mulți refugiați colonizați în alte județe se reîntorc sub diferite pretexte, prin Ordinul din 7 martie 1941 cere ca Birourile de refugiați să se preocupe de plasarea lor pentru a se rezolva definitiv situația acestora, refugiații fiind *"una dintre problemele de prim interes național și social al întregului guvern"*²².

Ca urmare a acestui Ordin, în luna martie 1941, localitățile din plasa Odorhei-Saschiz trimit Preturii tabele cu refugiați specificând numărul de familii, numărul de copii, profesiile și data refugierii.

În cadru fondului Pretura Plășii Odorhei-Saschiz s-au găsit tabele întocmite de comunele: Săcel, Vânători, Saschiz, Săcuieni, Mureni, Mihai-Viteazul, Dârjiu, Mujna, Daia și Archita cuprinzând 93 de persoane din care 28 copii. La rubrica profesii apar: brigadieri, plugari, servitori, învățători, agenți de urmărire, jandarmi, notari, secretari, muncitori C.F.R., pensionari, meșteșugari²³.

La 24 aprilie 1941 Prefectura județului solicită noi date privind refugiații:

- numele și prenumele capului de familie;
- starea civilă;
- numărul de copii;
- dacă este expulzat sau refugiat;
- de unde a venit;
- data expulzării sau a refugierii;
- ocupația în prezent;
- domiciliul actual.

Ca urmare a acestei adrese²⁴ și a Ordinului Ministerului Educației Naționale privind recensământul general al refugiaților, dintr-un raport al Preturii către Prefectură aflăm că în luna aprilie în 12 comune din plasă se aflau 72 refugiați din care 12 erau copii²⁵.

În luna iunie 1941 se întocmesc noi tabele cu refugiați. Studiind aceste tabele se constată că în cele 12 comune din plasă în care s-au stabilit refugiați și anume: Archita, Șoard, Mureni, Beia, Daia, Dârjiu, Mujna, Mihai-Viteazul, Saschiz, Săcuieni, Bodogaia și Vânători existau la acea dată 173 persoane venite din județele Cluj, Odorhei, Ciuc, Maramureș, Mureș, Someș, Sălaj, Satu-Mare, Năsăud, Trei-Scaune; dintre acestea 77 erau copii. Din cele 96 de persoane mature doar 49 erau plasate la locuri de muncă²⁶.

La 28 mai 1942, Prefectura decide înființarea unui Birou al Refugiaților Transilvăneni condus provizoriu de Poșa Gheorghe, șeful Biroului de Studii și Statistică²⁷, pentru ca o lună mai târziu dintr-un raport al prefectului către Ministerul Afacerilor Interne-Subsecretariatul de Stat - Biroul Refugiaților să constatăm că în perioada 1 ianuarie 1942 - 1 iulie 1942 s-au prezentat 40 de familii și izolați, în total 89 persoane din care 84 s-au stabilit în județul Târnava Mare. Motivele pentru care aceștia au ales calea refugiului sunt specificate clar: *"... sunt împiedicați prin diferite mijloace de a ajunge la alimente și alte articole de primă necesitate. Românii din Ardealul cedat suferă fizic și moral, fiind bătuți ... și batjocoriți ... sunt trimiși în lagăre în urma unui simplu denunț, ... le rechiziționează toate produsele agricole nelăsându-le nimic pentru consum propriu"*²⁸. Refugiații au venit clandestin, cu excepția a 2-3 cazuri, veniți cu permise de trecere în baza declarației de renunțare la cetățenia ungară. Ca urmare a acestui fapt s-a creat o populație în continuă mișcare. Existând riscul de apariție a vagabondajului Comisariatul General al Refugiaților propune printr-un Ordin al Ministerului Afacerilor Interne - Direcția Administrației de Stat din 22 aprilie 1943:

- orice refugiat plasat la muncă se va prezenta la organele polițienești, pentru a se înscrie într-un registru special;
- pe carnetul de refugiat se aplică o viză de prezentare;
- la mutare refugiatul va anunța autoritatea polițienească;
- pentru părăsirea localității va depune o cerere care va fi aprobată de prefectul județului;
- cel găsit în altă localitate decât în cea în care a avut ultima mutație, va fi trimis înapoi la ultimul domiciliu²⁹.

La 21 mai 1942 prin Ordinul nr. 19.098 Subsecretariatul de Stat din Ministerul Afacerilor Interne solicită o situație a refugiaților din județ³⁰. S-a găsit un Raport al Biroului Refugiaților din județul Târnava Mare din luna iunie 1943 în care se specifică:

- cei din comune sunt cazați în locuințe gospodărești spațioase, fără a plăti chirie sau plătesc o sumă mai mică;
- sunt plasați în agricultură lucrând pământul în dijmă sau în arendă revenind fiecărui membru de familie 2-3 jugăre cadastrale, în acest fel fiind asigurate condițiile de existență;
- starea sanitară este bună și consultațiile medicale sunt gratuite;
- problemele refugiaților sunt în atenția Prefecturii și a comitetului județean de Patronaj format din "*elita doamnelor române*" din Sighișoara și având în frunte pe locotenent-colonel Traian Antohi, prefectul județului.

Se înaintează și o situație a copiilor refugiați: 488 elevi la școala primară, 117 la școala secundară, 18 la Universitate și 3 fără părinți³¹.

În general cu fiecare ocazie când se solicitau date noi referitoare la refugiați se cerea și înaintarea unor declarații scrise ale acestora în care să se specifice:

- dacă a satisfăcut serviciul militar sau dacă e apt de armată;
- motivul părăsirii locului de origine;
- ce avere posedă în localitatea de unde s-a refugiat, dovezi;
- suferințe îndurate până la plecare;
- amănunte asupra suferințelor celorlalți români;
- dacă au făcut însămânțări și dacă au fost lăsați să-și lucreze pământul;
- dacă li s-au rechiziționat produse agricole, vite, căruțe, îmbrăcăminte etc.³².

Aflat la o frontieră creată artificial prin arbitrajul a două state a căror principal scop era slăbirea din punct de vedere economic a statului român și pentru aceasta crearea unui conflict etnic în zona Transilvaniei, județul Târnava Mare se confruntă și cu situații cum este cea semnalată în nota informativă cu referire la populația românească din comuna Vidacut rămasă în teritoriul cedat, pe care prefectul județului locotenent-colonel Traian Antohi o trimite ministrului afacerilor interne la 31 martie 1941, solicitând ajutorul acestuia³.

Astfel de cazuri sunt semnalate de-a lungul întregii frontiere în această perioadă, ele fiind în atenția noastră și vor constitui baza documentară a unei lucrări viitoare.

NOTE

1. Direcția județeană Mureș a Arhivelor Naționale (se va prescurta în continuare D.J.A.N. Mureș), fond: Prefectura județului Târnava Mare, fond: Pretura Plășii Odorhei-Saschiz;

2. Codul General al României, "*Colecția C. Hamangiu*", vol. XXVIII, partea a II-a, 1940, p. 1595;

3. Decretul-Lege se referă la județele: Bihor, Cluj-Turda, Târnava-Mare, Târnava-Mică și Brașov;

4. Codul General al României, "*Colecția C. Hamangiu*", vol. XXVIII, partea a II-a, 1940, p. 1449-1450;

5. Idem, p. 1593;

6. Ibidem, p. 1604;

7. Comisariatul General al Refugiaților din Nordul Transilvaniei, Comisariatul General al Populației Evacuate din Dobrogea, Comisariatul General al Refugiaților din Basarabia și Bucovina;

8. D.J.A.N. Mureș, fond: "*Pretura Plășii Odorhei-Saschiz*", dos. 142;

9. D.J.A.N. Mureș, fond: "*Pretura Plășii Odorhei-Saschiz*",

dos. 117;

10. D.J.A.N. Mureș, fond: "*Pretura Plășii Odorhei-Saschiz*", dos. 142;

11. Idem;

12. Ibidem;

13. Ibidem;

14. D.J.A.N. Mureș, fond: "*Pretura Plășii Odorhei-Saschiz*", dos. 23;

15. Ibidem;

16. Ibidem;

17. D.J.A.N. Mureș, fond: "*Prefectura Târnava-Mare*", dos. 11/1941, fil. 77;

18. D.J.A.N. Mureș, fond: "*Pretura Plășii Odorhei-Saschiz*", dos. 23;

19. Idem;

20. Ibidem;

21. D.J.A.N. Mureș, fond: "*Pretura Plășii Odorhei-Saschiz*", dos. 23;

22. Idem;

23. Ibidem;	89/1943;
24. Ibidem;	30. D.J.A.N. Mureș, fond: "Pretura Plășii Odorhei-Saschiz",
25. Ibidem;	dos. 52;
26. D.J.A.N. Mureș, fond: "Pretura Plășii Odorhei-Saschiz",	31. D.J.A.N. Mureș, fond: "Prefectura Târnava-Mare", dos.
dos. 23;	43/1943, fila 2;
27. D.J.A.N. Mureș, fond: "Prefectura Târnava-Mare", dos.	32. D.J.A.N. Mureș, fond: "Pretura Plășii Odorhei-Saschiz",
20/1942;	dos. 52;
28. Idem;	33. D.J.A.N. Mureș, fond: "Prefectura Târnava-Mare", dos.
29. D.J.A.N. Mureș, fond: "Prefectura Târnava-Mare", dos.	11/1941, filele 133, 135-136.

ABSTRACT

Data and Facts regarding the Transylvanians Refugees Fate on the Tîrnava-Mare District Area, after September the 1st, 1940 - I.

The article presents the international context which favored the dismemberment of the national states from South-Eastern Europe by the Hitleriste Germany. The dramatic consequences on the Romanian population from the Târnava Mare and Odorhei areas after the Dictate from Vienna, the efforts of the Romanian authorities to narage the various problems of the Transylvanian refugees are other topics of this study.

Arhivist Beatrice Dobozi

Arhivele Naționale, Direcția Județeană Mureș

Tg. Mureș, Str. Crizantemelor, nr. 8

Tel.065.135064

Referent de specialitate Ramona Carmen Păcurar

Arhivele Naționale, Direcția Județeană Mureș,

Tg. Mureș, Str. Crizantemelor, nr. 8

Tel. 065/135064

Date și fapte privind soarta ardelenilor refugiați pe teritoriul Județului Tîrnava-Mare după 1 septembrie 1940 (II)

Județul Tîrnava Mare, aflat chiar la granița stabilită între România și Ungaria prin Dictatul de la Viena din 30 august 1940, a fost locul unde s-au refugiat românii din Ardealul cedat, în număr mare, căutând să-și salveze viața, iar cei mai norocoși și o parte din bunurile adunate într-o viață. Afluxul mare al acestora a determinat confruntarea autorităților române cu probleme de ordin economic și social, greu surmontabile pentru situația limită în care se găsea țara în acei ani vitregi.

Statul român, prin conducătorii de la nivel local, județean și național a căutat să ia măsuri prin care să-i ajute pe acești dezmoșteniți ai sortii să se adapteze noilor condiții și să treacă, mai ușor, peste șocul refugului.

Un număr semnificativ dintre acești „destăruți” s-au stabilit în cele 21 de comune aflate aproape de graniță, o parte din ele fiind înglobate în județul Tîrnava Mare după august 1940. Aceste localități aparțineau plășii Odorhei-Saschiz, având pretura la Saschiz.

O primă măsură în favoarea celor în cauză a fost de ordin legislativ. Prin trei decrete-legi, din 14 decembrie 1940¹, 24 iulie 1941², respectiv din 26 noiembrie 1941³, au fost acordate o serie de facilități pentru cei ce au avut întreprinderi, exploatare, sedii ale firmelor în teritoriile cedate, ca și pentru contribuabilii simpli. Dintre aceste facilități pot fi amintite: scutiri sau reduceri de impozit pentru bunurile rămase dincolo de graniță, pentru înființarea, înmatricularea sau reînmatricularea unor firme, scutirea de impozit pe proprietate pe timp de 2 ani, reducerea la 0 a impozitului de 4% pentru apărarea țării etc.

Deoarece între refugiați erau și copii de vârstă școlară, Ministerul Educației Naționale, prin Ordinul din 24 octombrie 1940⁴, îi scutește pe aceștia de orice taxe școlare și oferă burse celor care aveau medii de minimum 7. Minis-

terul cerea, totodată, întocmirea unor situații privind elevii veniți din teritoriile evacuate și date referitoare la starea lor materială, tocmai pentru a stabili suma necesară ajutorării lor.

Refugiații ardeleni au primit și ajutor direct sub formă de bani, alimente, îmbrăcăminte și încălțăminte, mai ales cei aflați în situații disperate, fiind lipsiți de orice mijloc de subzistență sau de locuință.

Prefectul județului Tîrnava Mare, Ion Creangă, solicita Ministerului Afacerilor Interne (M.A.I.), la 4 noiembrie 1940⁵, bani, hrană și foi gratuite pe C.F.R., pentru a transporta pe raza județului numărul mare de refugiați și expulzați sosiți.

O serie de chitanțe depistate în dosarele cercetate atestă sprijinul în bani oferit unor refugiați, mai ales celor cu familii numeroase. Astfel, Ioan Albu, refugiat din Odorhei și stabilit în Archita, primea de la prefectură, spre sfârșitul anului 1940, suma de 600 lei, în completarea celor 1.400 lei primiți anterior, el având o familie formată din șapte persoane⁶.

În cursul anului 1941 continuă acțiunile de sprijinire a românilor veniți din Ardealul cedat. La 13 februarie 1942⁷, prefectura județului Tîrnava Mare solicită pretorilor să trimită tabele cu refugiații lipsiți de orice mijloace de existență, pentru a li se distribui opincile trimise de Comisariatul General pentru Refugiații din Transilvania.

În luna iunie a aceluiași an⁸, prefectura cere primăriei Archita să rezolve situația lui Savu Titu, refugiat, care nu este cazat încă, deși în comună există două case părăsite de proprietari, aceștia trecând granița clandestin în Ungaria.

Spre sfârșitul anului 1942, la cererea conducerii județene, cinci comune din plasa Odorhei-Saschiz (Mureni, Mujna, Dârjiu,

Vînători și Archita) trimit tabele cu refugiații săraci aflați în aceste localități⁹. Erau menționați capii și numărul membrilor de familie, fiind vorba de peste 20 de copii minori. Cei din tabel erau veniți din județele Mureș, Cluj, Sălaj, Năsăud, Odorhei și Ciuc. Nevoile primare erau cele de îmbrăcăminte și încălțăminte. În dreptul a două familii, una cu 7 copii, alta cu 5 copii, ambele stabilite în Vînători, era trecută mențiunea *“Nu au nici un fel de îmbrăcăminte”*.

Cu prilejul sărbătorilor de iarnă din același an, 1942, s-au organizat serbări în beneficiul refugiaților și evacuaților ardeleni. La 18 decembrie 1942¹⁰, prefectul raportează Comisariatului General al Refugiaților că în județ se va organiza o asemenea serbare în comuna Vînători, unde vor veni și refugiații stabiliți în Șoard, Săcuieni și Mureni.

Prefectura va ordona, la 22 decembrie 1942¹¹, ca darurile colectate cu ocazia Crăciunului să fie distribuite numai refugiaților și expulzaților săraci.

În 21 decembrie 1942¹², pretorul plășii Odorhei-Saschiz înaintează la prefectură un tabel cu refugiații săraci din plasă. Sunt trecute 16 familii dintre care 3 cu câte trei copii, o familie cu patru copii și alte 3 familii cu câte cinci copii. În tabel figurează și un refugiat minor, fără familie. Se pare că nu toți erau lipsiți de posibilitatea de a-și câștiga existența, în dreptul a 6 persoane fiind trecută observația *“Nu propunem ajutor”*.

Anul următor, 1943, autoritățile locale și județene continuă acțiunile de genul celor amintite până acum. Primăria Jacod solicită la 8 octombrie 1943¹³, aprobarea prefecturii de a putea dona cei doi saci cu haine, rămași de la o persoană trecută ilegal în Ungaria, lui Bărbăș Ioan și familiei sale numeroase, refugiat din Vidacut, fără nici un fel de avere.

La aproape 4 ani de la Dictatul de la Viena, în 1944, expulzații și refugiații ardeleni continuă să fie în atenția autorităților române.

Un borderou întocmit de Prefectura Tîrnava Mare¹⁴ cuprinde 20 de refugiați care au primit bani și încălțăminte, valoarea ajutorului acordat ridicându-se la 100 mii lei.

Într-un tabel din 30 martie 1944¹⁵, sunt menționați 50 de refugiați care au primit, contra-cost, încălțăminte. Dintre aceștia 15 erau din plasa Odorhei-Saschiz.

În perioada 1943-1944 județul Tîrnava Mare a primit pentru refugiați și expulzați încălțăminte și alimente de primă necesitate, așa cum rezultă dintr-o situație justificativă din 13 aprilie 1944¹⁶.

În Sighișoara a funcționat, în toți acești ani, o cantină specială pentru refugiați și evacuați, condusă de persoane de încredere cum a fost învățătoarea de la Școala Primară de Fete, Aurelia Giurgiuică, căreia i se eliberează o dovadă privind activitatea depusă de ea la această instituție de binefacere, între 26.04.-07.10. 1944¹⁷.

Un act justificativ din 1944¹⁸, întocmit de prefectură, cuprinde 31 de persoane refugiate care au primit bani, suma totală fiind de 100 mii lei. Deși nu se menționează localitatea de domiciliu, este sigur că între ei erau și dintre cei aflați în plasa Odorhei-Saschiz.

Pretorul acestei plăși raportează prefecturii că a distribuit zahărul și paste de făinoase primite unui număr de 149 de refugiați (24 de familii), stabiliți în Vînători, Archita, Eliseni, Bodogaia, Feleag, Jacod, Jacul, Mihai Viteazul, Mureni, Saschiz și Săcel¹⁹. Din Săcel erau 33 de persoane.

Refugiații din Saschiz, Vînători, Archita, Bodogaia, Eliseni, Feleag, Mihai Viteazul și Mureni figurează și în tabelul întocmit la prefectură, tot în 1944, cu privire la alimentele distribuite în 17 comune²⁰. Era vorba de 326.950 kg. zahăr și 132.750 kg. paste făinoase.

Problema refugiaților este abordată și în conferința administrativă a preturii plășii Saschiz din 3 mai 1944. Procesul verbal²¹, încheiat cu acel prilej, menționează cererea pretorului către notarii prezenți, ca aceștia *“... împreună cu preoții, învățătorii din sat să renască în inima cetățeanului nostru sentimentul de milă pentru cei refugiați”*. Se arată că cei pricepuți la agricultură trebuie să aibă posibilitatea de a-și asigura traiul lor și al familiilor lor, deoarece statul nu-i putea ajuta pe toți gratuit.

Prefectura Tîrnava Mare a cerut pretorilor, periodic, rapoarte cu privire la refugiați și expulzați stabiliți în localitățile subordonate lor, după 30 aprilie 1940. Astfel de documente sunt numeroase în cele două fonduri cercetate, cum este raportul pretorului plășii Odorhei-Saschiz, din martie 1941²², în care comunică stabilirea în comuna Archita a lui Savu Titus, cantonier, cu soția Veronica, refugiați din Berghia, județul Mureș.

Autoritățile locale, județene și naționale române, au dorit să cunoască, pe lângă datele statistice referitoare la refugiați, și motivele pentru care aceștia au trecut granița în România începând cu toamna anului 1940. De aceea lor li s-au luat declarații, dintre care o parte au rămas în copie sau original în fondurile cercetate, altă parte au fost trimise la M.A.I., fără a se păstra o copie a lor.

Un tabel din 1940 cuprinde numele a 21 de persoane aflate pe teritoriul județului Tîrnava Mare, veniți în refugiu din județele Odorhei, Mureș, Cluj, Sălaj și Bihor²³.

La 11 ianuarie 1941 o circulară a prefecturii Tîrnava Mare²⁴ către pretori cerea acestora să ia declarații de la funcționarii refugiați, declarații în care să precizeze și motivele pentru care au plecat din locurile de baștină, precum și ce avere au lăsat în teritoriul evacuat și valoarea ei.

În scurt timp pretorul plășii Saschiz răspunde acestei cerințe și printr-o adresă din martie 1941²⁵ raportează și expediază declarațiile date de expulzații așezați în unele comune din teritoriul său de competență: Doboși Constantin (stabilit în Beia), Ioan Șerban (aflat în Săcuieni), Patriche B. Maior și Costea Mihail (domiciliați în Săcel) și Savu Titus (cu domiciliul în Archita).

Aceste declarații au fost permise la pretură după ce, în martie 1941²⁶, pretorul ceruse și el notarilor comunali să ia declarații de la românii refugiați în comunele lor, declarații care să conțină și *“motivele care i-au silit pe acești expulzați să-și părăsească căminurile (sic!) lor și pagubele ce au suferit”*. Din păcate, doar o parte din aceste declarații s-au păstrat în fondurile documentare cercetate restul, probabil, au fost trimise la M.A.I., cum o dovedește corespondența purtată de prefectură cu acest minister. Iată câteva spicuri din declarațiile date de refugiați și expulzați, stabiliți în plasa Odorhei-Saschiz.

Ioan D. Bucur, refugiat cu soția și cei 2 copii din Miercurea Ciuc și stabiliți în Boiu, declară, la 14 iulie 1942, că familia sa nu a suferit decât *“... sfidări, vorbe de batjocură și altele din partea celor care ne dușmăneau”*. În schimb, are cunoștință de expulzarea, din același oraș, a preotului greco-catolic, Isidor Vlad, a fostului primar din Miercurea Ciuc, Victor Făruga și a deputatului Ioan Cristea²⁷.

Bucur Ioan, s-a refugiat din Vidacut în Șoard și declară, printre altele la 18. 02. 1942, că *“... soldații unguri au venit în curte la mine și mi-au tăiat cămașa de pe mine pe motiv că era scoasă afară și pentru faptul că acela era un port românesc”*²⁸.

Nicolae Ioan, fost locuitor al localității Merești, domiciliat în Bodogaia, povestește în declarația sa din 04. 10. 1940 că întâlnindu-se cu un consătean ungur acesta i-a strigat *“stai român puturos, acum s-a gătat cu mămăliga voastră (sic!), să vă duceți în țara opincilor, hoților și tilharilor, căci ne-ați supt tot sângele unguresc”*. Apoi a fost bătut cu pietre și lemne de alți consăteni, până a căzut, după care a fost dus la primărie. Aici notarul a strigat celor prezenți *“... bine ați făcut căci acest român v-a mâncat până acum”*. La sfârșitul declarației menționează că știe că bisericile greco-catolice din Mărtiniș și Crăciunel au fost distruse și că *“... românii din teritoriul cedat sunt schingiuiți și maltratați, iar locașurile sfinte românești sunt distruse și incendiate”*²⁹.

Vasile Gliga, fost cantonier în Porumbenii Mici, județul Odorhei, aflat în comuna Mujna, declară în 1940 că *“... tinerii unguri ... au ieșit la haltă ... au ridicat tabla indicatoare al (sic!) comunei și tablele de la canton, aruncându-i (sic!) în Tîrnava Mare, precum și troița din fața cantonului ... strigând că de azi încolo nici un picior de român nu vrea să vadă”*. A fost amenințat că *“... o să-mi frece capul de piatra troiței spre a fi acoperit cu sânge din capul meu”*. Însăpăimântat, a fugit în pădurea din apropiere unde a stat 3 nopți, apoi a reușit să treacă granița³⁰.

Irma Silaghi, fostă învățătoare în Atid, stabilită în comuna Beia ca educatoare, declară tot în anul 1940, că este *“de origine etnică română maghiarizată”* și că s-a refugiat pentru că șeful de post din comună i-a cerut să plece, președintele comitetului școlar i-a luat cheile de la școală, dar și pentru că *“... nu am mai putut suporta cuvintele murdare și de batjocură adresate de intelectualii maghiari intelectualilor români”*³¹.

Cea mai lungă și mai impresionantă declarație este cea dată de Ioan Borcan, fost preot ortodox în Miercurea Ciuc, expulzat și stabilit în Vinători. Pe mai multe pagini povestește, la 18 octombrie 1940, calvarul trăit de el în ultimele zile înainte de a pleca în bejenic. Biserica i-a fost pângărită, o parte din

obiecte distruse, între care și Sfânta Evanghelie. În noaptea de 12 septembrie *“mi-au fost sparte geamurile de la locuința mea”*. În data de 15 septembrie 2 jandarmi au venit la el și *“insultându-mă și bruscându-mă mi-au pus în vedere ... să părăsesc orașul cum știu, chiar și pe jos”*. La câteva zile poliția i-a luat cheile de la biserică și de la poartă. La 23 septembrie i s-a percheziționat casa și i s-a înmănat hotărârea de expulzare, cu termen de executare de 4 zile. A doua zi a aflat că au primit hotărâri asemănătoare și fostul prefect, dr. Valer Oțetea, fostul primar, Victor Faroga și avocații D. N. Dancu și I. Debu. După ce în 25 septembrie i-au fost sechestrare diferite bunuri personale și a fost obligat să plătească niște impozite restante ale bisericii, anterioare anului 1934, când el nu era paroh, în 27 septembrie pleacă spre graniță și trece în România. În încheiere el declară că a

descrie faptele *“în ordine cronologică prin însemnări zilnice”* și cere intervenția autorităților pentru a-i fi restituiți cei 21.000 lei confiscați de autoritățile maghiare și pentru a protesta contra expulzării, pentru că *“sunt născut pe pământul Ardealului din părinți originari de aici”*³².

Asemenea declarații există în număr destul de mare, fiind date de refugiați stabiliți și în alte plăși ale județului Țirnavă Mare. Considerăm că ele merită a vedea lumina tiparului, în întregime, cu singurul scop de a cunoaște mai bine istoria acestor locuri, în vremurile tulburi ale celui de-al doilea război mondial.

NOTE

1. Codul General al României (“Colecția Hamangiu”), vol. XXVIII/1940 (p. II), p. 2201-2204;
2. Idem, vol. XXIX/1941 (p. II), p. 1625;
3. Ibidem, (p. III), p. 2453-2455;
4. Direcția județeană Mureș a Arhivelor naționale (în continuare D.J.A.N. Mureș), fond “Prefectura Țirnavă Mare”, dos. 6/1943, fil. 39;
5. Idem, dos. 7/1940, fil. 15;
6. Ibidem, dos. 6/1940, fil. 226;
7. D.J.A.N. Mureș, fond “Pretura Plășii Odorhei-Saschiz”, (în continuare “Pretura Plășii ...”), dos. 23;
8. Idem, dos. 68/1942;
9. D.J.A.N. Mureș, fond “Prefectura Țirnavă Mare”, dos. 20/1942;
10. D.J.A.N. Mureș, fond “Pretura Plășii ...”, dos. 68/1942;
11. Idem;
12. D.J.A.N. Mureș, fond “Pretura Plășii ...”, dos. 89/1943;
13. Idem;
14. D.J.A.N. Mureș, fond: “Prefectura Țirnavă Mare”, dos. 17/1944;
15. Idem;
16. Ibidem;

17. Ibidem;
18. Ibidem;
19. Ibidem;
20. Ibidem;
21. D.J.A.N. Mureș, fond: “Prefectura Țirnavă Mare”, dos. 101/1944;
22. D.J.A.N. Mureș, fond: “Pretura Plășii ...”, dos. 23;
23. Idem, fond: “Prefectura Țirnavă Mare”, dos. 4/1940;
24. Idem, fond: “Pretura Plășii ...”, dos. 23;
25. Ibidem;
26. Ibidem;
27. D.J.A.N. Mureș, fond: “Prefectura Țirnavă Mare”, dos. 4/1940, fil. 21;
28. Ibidem, fil. 20;
29. D.J.A.N. Mureș, fond: “Prefectura Țirnavă Mare”, dos. 5/1940, fil. 58;
30. Ibidem, fil. 43;
31. Ibidem, fil. 2;
32. Ibidem, fil. 98-102.

ABSTRACT

Data and Facts regarding the Transylvanians Refugees Fate on the Țirnavă-Mare District Area, after September the 1st, 1940 - II.

The article presents the international context which favored the dismemberment of the national states from South-Eastern Europe by the Hitleriste Germany. The dramatic consequences on the Romanian population from the Țirnavă Mare and Odorhei areas after the Dictate from Vienna, the efforts of the Romanian authorities to nargate the various problems of the Transylvanian refugees are other topics of this study.

Arhivist Beatrice Doboz
Arhivele Naționale, Direcția Județeană Mureș
Tg. Mureș, Str. Crizantemelor, nr. 8
Tel.065.135064,

Problema Transilvaniei în raporturile României și Ungariei cu Germania (1 septembrie 1940 - 1 ianuarie 1943)

„Arbitrajul” de la Viena părea a fi soluționat în viziunea autorilor săi, Germania și Italia, diferendul româno-ungar, oferind totodată Germaniei posibilitatea de a influența acțiunile viitoare ale României și Ungariei. Angajată în bătălia Angliei și temându-se de o posibilă intervenție rusă ce ar fi amenințat câmpurile petrolifere ale României, Germania caută să evite prin acest *“arbitraj”* izbucnirea unui conflict în zona Europei Centrale și de Sud-Est. Departamentul însă de a rezolva neînțelegerile dintre România și Ungaria, Actul de la Viena va determina o exacerbare a antagonismelor, de acum înainte atât România, cât și Ungaria, vor acționa pentru a obține întreaga Transilvanie, calea pentru aceasta fiind câștigarea bunăvoinței Germaniei.

Afirmația că Ungaria, imediat după *“arbitraj”*, urmărește să cucerească întreaga Transilvanie este certificată de ordinul de zi pentru armata ungară în vederea ocupării Transilvaniei de Nord, dat de Horthy la 4 septembrie 1940, unde acesta face referire la Transilvania și nu doar la Transilvania de Nord.

Campania de propagandă a Ungariei începe imediat după 30 august 1940, aceasta acuzând România de neaplicarea deciziei de la Viena și de tratament necorespunzător față de maghiarii din Transilvania de Sud. Aceste acuzații sunt false, Ungaria adoptând tactica ofensivei trece sub tăcere masacrele de la Trăzneu, Ip, Mureșeni de Câmpie.

În România, deși situația internă este dificilă, are loc abdicarea regelui Carol și venirea la putere a generalului Antonescu, preocuparea pentru soarta teritoriului cedat este permanentă. Astfel, Buletinul de informare al Marelui Stat Major din 14 septembrie 1940 privitor la atrocitățile ungarilor, generalul Antonescu dădea dispoziție ca aceste fapte să fie comunicate urgent lui Valer Pop la Budapesta și legațiilor germane și italiene din Bucu-

rești. În ziua de 18 septembrie, generalul Antonescu dispune inventarierea tuturor atrocităților și actelor de încălcare a Actului de la Viena și ordona marelui Stat major discutarea în presa străină a acuzațiilor aduse României de Ungaria.

Ministrul român de externe, Sturdza, va informa pe ministrul german la București de comportamentul autorităților militare ungare în teritoriul cedat, Fabricius răspunzând că și ungurii se plâng Germaniei, dar verificând aceste plângeri ce se refereau la concedieri de funcționari, le s-au dovedit a fi neîntemeiate. În această atmosferă de suspiciune și acuzații reciproce încep la Budapesta la 14 septembrie 1940, lucrările Comisiei mixte, româno-ungare. Ungaria va refuza orice discuție privitoare la situația românilor din Transilvania de nord, considerând că preocupările Guvernului român privind tratamentul românilor din teritoriul cedat, constituie un amestec în treburile interne la Ungariei. Guvernul român, în fața atitudinii ostile a Ungariei, va iniția demersuri la Berlin și Roma, anunțând că pentru a demonstra spiritul său de conciliere și importanța acordată intervenției Germaniei și Italiei, a luat măsuri pentru a sista orice campanie de presă privitoare la atrocitățile maghiare. Apelul la puterile Axei va fi făcut de România, numai după ce Ungaria a refuzat în repetate rânduri propunerile guvernului român referitoare la constituirea unei comisii mixte româno-ungare de anchetă în Transilvania de nord. Raportul lui Valer Pop, reprezentantul României în Comisia mixtă româno-ungară refuză o comisie româno-ungară de anchetă, motivând că nu dorește iritarea spiritelor. Pop propune înțelegerea activității diplomatice la Berlin și Roma pentru a se produce presiuni diplomatice asupra guvernului maghiar și pentru constituirea unei comisii germano-italiene de anchetă și trimiterea de observatori germani și italieni în cât mai multe locuri din teritoriul cedat. Ulti-

ma încercare de înțelegere a guvernului român a fost făcută prin Valer Pop la 4 octombrie 1940, Ungaria respingând din nou ideea unei comisii ungaro-române, delegatul ungar Vornle vorbind chiar de posibilitatea izbucnirii unui război între cele două țări. Probabil această amenințare era doar o suprasolicitare a situației pentru a vedea reacția românilor. Atitudinea generalului Antonescu este foarte hotărâtă, pe un raport al Ministerului de Interne din 4 octombrie, referitor la atrocitățile maghiarilor, generalul notează că dacă va fi cazul se va recurge chiar la represalii, vor fi luate căpeteniile ungarilor, se vor înființa tabere de concentrare până ce abuzurile vor înceta, iar în ceea ce privește presa, să nu apară gazete ungurești decât atâtea câte gazete românești apar în teritoriul cedat.

Scriindu-i de la Budapesta, lui Ion Antonescu, Pop îi înfățișează un plan de acțiune ce va fi pus în aplicare ulterior. Acesta recomandă: acțiunea diplomatică a miniștrilor României la Berlin și Roma să fie susținută de misiuni ale fruntașilor vieții publice românești, ale unor persoane cunoscute lui Ribbentrop și Ciano și comisii mixte germano-italiene să ancheteze situația românilor în teritoriul cedat. Pop vorbește și despre represalii față de minoritatea maghiară din România, fără orori și sub observația Axei, deci măsuri de răspuns la acțiunile ungarilor, în condițiile în care Ungaria făcea o propagandă foarte activă, prezentându-i pe români ca purtându-se cu brutalitate față de minoritatea maghiară. Deși românii, după ce guvernul maghiar a refuzat constituirea unei comisii mixte româno-ungare de anchetă, s-au adersat puterilor Axei pentru trimiterea unei comisii germano-italiene, la 7 octombrie 1940, guvernul maghiar comunică că refuză comisia mixtă româno-ungară nu pentru că ar avea ceva de ascuns, ci pentru că în urma propagandei antimaghiare a românilor în Germania și Italia, chestiunea iese din domeniul relațiilor româno-ungare, trecând pe plan mondial, astfel încât guvernul maghiar este nevoit să ceară ancheta germano-italiană. La 15 octombrie, Ungaria anunță în presă că a rupt negocierile cu România și neavând încredere în comisia româno-ungară a apelat la puterile Axei, deși guvernul român a avansat ideea unei comisii mixte germano-italiene, după ce repetatele cereri adresate guvernului maghiar pentru o comisie mixtă româno-ungară au fost refuzate. Relațiile dintre România și Ungaria fiind tot mai încordate și consta-

tând că o înțelegere directă nu este posibilă, guvernele german și italian acceptă propunerea de trimitere a unei comisii mixte de anchetă. Nota ministrului Germaniei la București către Ministerul Afacerilor Străine comunică decizia Axei de a răspunde solicitărilor guvernelor român și maghiar pentru constituirea Comisiei mixte Altenburg-Roggeri și cerea pentru comisie: drept de extraterritorialitate și suport pentru investigarea populației, funcționarilor, arhivelor. Este anunțată sosirea la București în data de 16 octombrie 1940.

Membrii comisiei se întâlnesc cu ministrul de externe, Sturdza în prezența miniștrilor Axei la București, Gheghi și Fabricius. Sunt trecute cu această ocazie în revistă, principalele cazuri de atrocități ale ungarilor în Transilvania de Nord și pretensele abuzuri ale românilor. Această întâlnire va fi urmată de o alta între Sturdza, Altenburg și Roggeri, când cei doi îl întreabă direct pe Sturdza, care ar fi în viziunea lui soluția pentru rezolvarea situației românilor din teritoriul cedat. Soluția avansată de Sturdza consta în constituirea unui ținut autonom românesc din districtele cu populație în totalitate sau majoritate românească. Propune totodată ca, comisii germano-italiene să staționeze în mai multe puncte din teritoriul cedat, până când cu autoritatea și influența puterilor garante, statutul românilor în aceste ținuturi ar fi fost reglementat.

La 17 octombrie 1940, comisia va pleca spre Brașov; în 11 zile de activitate vor parcurge 3000 km și vor audia 500 persoane. Atitudinea contelui Roggeri s-a dovedit a fi net filomaghiară. Conștient că după plecarea comisiei, autoritățile maghiare îi vor persecuta pe cei audiați, Sturdza, în telegrama sa din 25 octombrie 1940 către legațiile României din Berlin și Roma, cere reprezentanților români să facă demersuri pentru instalarea de către Germania și Italia a unui aparat de subcomisii mixte locale în Ardealul de Nord, propunând astfel monitorizarea zonei de către puterile Axei. Acest aparat temporar stabil de control l-a considerat de mare importanță *"în ceea ce privește desfășurarea întregii noastre acțiuni privitor la teritoriile cedate la Viena"*. Rezultă din rândurile anterioare că guvernul român avea în vedere inițierea unei acțiuni pentru schimbarea hotărârii de la Viena și în acest sens spera probabil ca observațiile făcute de comisiile mixte să îi furnizeze argumentele, și totodată comisiile să fie un garant pentru protejarea minorității române.

Comisia Altenburg-Roggeri se pare că a fost preocupată nu atât de tratamentul aplicat celor două minorități, cât să confere concluzii utile Axei pentru dialogul pe care generalul Antonescu și contele Teleki, separat, urmau să-l aibă cu Mussolini și Hitler în noiembrie 1940.

În vederea vizitei la Roma și Berlin, generalul Antonescu cere Ministerului Afacerilor Străine și Subsecretariatului de Stat pentru presă și propagandă, statistici și grafice privind pierderile teritoriale ale României, pierderile de populație, expulzările, grafice cu situația școlilor și bisericilor după cedare și un istoric al Dobrogei, Transilvaniei, Banatului, Basarabiei și Bucovinei însoțit de hărți. Între 14-16 noiembrie 1940 va avea loc vizita la Roma, apoi la Berlin, anterior acestor vizite fiind înlocuiți ambasadorii în aceste capitale. Contele Teleki, vizitând Berlinul, înaintea lui Antonescu, recunoaște în fața lui Hitler că au existat excese din partea autorităților maghiare, însă Hitler, favorabil Ungariei îl asigură că dacă Antonescu se va plânge, îi va răspunde că atitudinea ungarilor este o reacție firească la comportamentul rău al românilor în cei douăzeci de ani în care Transilvania a aparținut României. Teleki va semna, probabil mult mai optimist, aderarea Ungariei la Pactul Tripartit, la Viena, la 20 noiembrie 1940, devansând cu câteva zile aderarea României.

Vizita la Berlin a generalului Antonescu va avea loc între 22 și 25 noiembrie 1940, prilej pentru Antonescu să abordeze și problema Transilvaniei. În ziua de 22 noiembrie 1940, prilej pentru Antonescu se va întâlni cu von Ribbentrop, care cu cinismul ce-l caracteriza, afirmă că prin verdictul de la Viena, României i s-a făcut un mare serviciu, pentru că fără garanția Germaniei și Italiei, ar fi încetat probabil să mai existe ca țară independentă. Ribbentrop arată că Ungaria era ferm hotărâtă să atace România; în același timp Rusia concentrase forțe puternice la granița cu România. Ministerul de Externe German justifică arbitrajul prin faptul că Germania nu dorea război în această zonă, iar preferința pentru Ungaria este motivată prin aceea că Ungaria pierduse Transilvania în folosul României când Germania a fost înfrântă, iar Ungaria era aliatul Germaniei. Astfel, Transilvania este privită ca un teritoriu de schimb, dată și primită ca o recompensă pentru servicii aduse, fără a se lua în considerare drepturile românilor. Ca unul dintre autorii verdictului, Ribbentrop afirmă că hotă-

rârea luată la Viena a fost cumpănită cu grijă, conform punctele de vedere geografice și istorice, Ungaria primind două cincimi din ceea ce a pierdut iar România menținând trei cincimi din ceea ce a câștigat în urma războiului, *"cu aceasta chestiunea este reglementată odată pentru totdeauna"*.

Îi cere lui Antonescu să nu mai critice verdictul, așa cum a cerut și Ungariei să se rețină de la orice propagandă privind o revizuire ulterioară. Ribbentrop a văzut din raportul Comisiei Altenburg-Roggeri că *"în unele locuri ungarii au făcut lucruri ce nu pot fi înțelese și ar fi trebuit să nu aibă loc"*, dar afirmă că s-au întâmplat diverse lucruri și de partea română, aceste afirmații dovedesc faptul că Germania avea în vedere teza reciprocității, fără a se pronunța direct pentru Ungaria sau pentru România, totuși cu o atitudine binevoitoare față de Ungaria, considerată un vechi aliat din vremuri de restriște. Ribbentrop îi comunică lui Antonescu, că Germania și Italia vor trimite recomandările lor guvernelor român și ungar, asigurându-l pe general, că vor acționa ca tratamentul echitabil pentru minoritatea română din Ungaria, prevăzut în verdict să fie garantat, exact cum trebuie garantat comportamentul corespunzător al României. Antonescu va replica că România a fost pedepsită prea sever pentru greșelile unei singure generații. După ce va reorganiza țara, declară că este gata să intre în război alături de Axă, dar solicită ajutorul pentru rezolvarea a două probleme: securitatea la frontiere și protecția minorității române.

În convorbirea avută cu Hitler, în prezența lui Ribbentrop Antonescu va aborda problema Actului de la Viena, reluând cele spuse lui Ribbentrop: garanția frontierelor și protecția minorității de 1.350.000 români. Consideră că Ungaria a încălcat obligațiile asumate față de Germania și Europa, mărturie stând cei 45.000 refugiați și actele de violență din teritoriul cedat. Cere ajutor economic și politic pentru reconstrucția României, insinuând că slăbind România, aceasta nu va putea ajuta Germania.

Hitler reia argumentația lui Ribbentrop, privind iminența izbucnirii unui conflict armat în august 1940, și reînnoiește garanțiile afirmând că Reichul nu poate îngădui nici o încălcare a teritoriului României. Acum va rosti celebra propoziție, care-l va încuraja pe generalul Antonescu în acțiunile sale viitoare: *"... și la urma urmelor, istoria lumii nu se termină cu anul*

1940". Pe stenograma întâlnirii, Schmidt menționează că generalul s-a plâns în declarații de o lungime considerabilă de modul cum a fost tratată minoritatea română și a raportat amănunte în legătură cu acest tratament. Încercând să contracareze argumentația ungarilor, bazată pe dreptul istoric, Antonescu arată că din punct de vedere istoric România poate pretinde Transilvania pentru că ea a aparținut României și nu a fost niciodată divizată, susținând această teză cu date istorice. A pledat cu multă vigoare, după cum apreciază Schmidt, pentru respectarea verdictului de la Viena în ceea ce privește obligațiile privind minoritățile.

Generalul Antonescu îl asigură pe Führer că România va sta liniștită, dar la încheierea păcii își va ridica glasul pentru a obține dreptate și totodată a făcut aluzie că consideră posibilă o soluție satisfăcătoare pe baza unui schimb de populație. Hitler, probabil pentru a încheia subiectul, recunoaște că verdictul de la Viena n-a fost soluția ideală, dar la fel argumentează și Ungaria; el înțelege durerea lui Antonescu și repetă că istoria nu se va opri în 1940.

După întoarcerea de la Berlin, la sfârșitul lui noiembrie și începutul lui decembrie 1940, extrasul raportului Altenburg-Roggeri este cunoscut la București, iar la 3 decembrie 1940, Legația germană și cea italiană remit Ministerului Afacerilor Străine o notă verbală identică cu recomandările Axei pentru politica guvernelor român și maghiar și raporturile româno-ungare. Germania și Italia recomandă ca tratativele de la Budapesta între România și Ungaria, asupra problemelor privitoare la reglementarea granițelor, problemelor economice și de comunicație să fie reluate, să fie stabilite granițele definitive conform cadastrului comunal. Este recomandată realizarea unui acord comun româno-maghiar cu privire la tratamentul reciproc al minorităților; până la punerea în aplicare a acestui acord o comisie germano-italiană va sta la dispoziția României și Ungariei pentru evitarea și cercetarea expulzărilor și brutalităților. Raportul Comisiei Altenburg-Roggeri culpabilizează ambele părți recunoscând totuși că *„partea ungară poartă o vină mai mare decât cea română. Concluzente pentru această hotărâre au fost omorurile în masă comise de către unguri”*.

Prin nota verbală din 4 decembrie, adresată Legațiilor germane și italiene, guvernul român arată că faptele reprobrate continuă,

la fel și expulzările, acestea fiind considerate ca un plan sistematic de maghiarizare în vederea recensământului din februarie 1941. Guvernul român cere reîntoarcerea expulzaților și refugiaților și anunță că nu mai acceptă Budapesta pentru negocieri.

Nota verbală adresată Ministerului Afacerilor Străine de Legația germană la 4 ianuarie 1941 anunță hotărârea guvernelor german și italian de instituire a unor comisii mixte la Cluj și Brașov și face apel la guvernul român să reia negocierile directe cu Ungaria. Comisiile anunțate vor fi instalate la Cluj și Brașov, Ungaria căutând prin orice mijloace să câștige simpatia membrilor, după cum rezultă din Notele Serviciului Special de Informații din septembrie 1941. Conform acestor note, membrii comisiilor participă la banchete și primesc daruri de la maghiarii bogați, în urma unui astfel de scandal fiind schimbat delegatul italian, maiorul Passanini.

Conform recomandărilor Axei, guvernul român propune Ungariei, locul și data reluării negocierilor, Sinaia sau Viena, la 12 ianuarie 1941. Ungaria, nu va răspunde, continuând politica de maghiarizare; în aceste condiții România reia intervențiile la Berlin și Roma. Între timp au loc schimbări importante: în decembrie 1940, Sturdza va fi înlocuit cu Greceanu, dar de fapt funcția de ministru de externe și-o asumă generalul Antonescu până la 27 iunie 1941, când va fi preluată de Mihai Antonescu. Ministrul german la București, Fabricius, va fi înlocuit în decembrie 1940, cu Manfred von Killinger care va sosi la 24 ianuarie 1941 la București.

Indiferent de problemele discutate la întâlnirile ulterioare cu Hitler, Antonescu va aborda întotdeauna și problema raporturilor cu Ungaria și a „arbitrajului” de la Viena. La întâlnirea cu Hitler din 14 ianuarie 1941, la Obersalzberg, Antonescu reia problema raporturilor cu Ungaria arătând că nu s-a înregistrat nici un progres în relațiile cu această țară și solicitând intervenția lui Hitler. Führerul va răspunde, motivând atitudinea prevenitoare pentru Ungaria, prin aceea că Germania se găsește într-o poziție deosebită față de această țară. În vederea acțiunii în Balcani, Germania pregătește o armată puternică, care are nevoie de acordul voluntar al țărilor pe unde trebuie să treacă, deci se găsește în imposibilitatea exercitării de presiuni asupra Ungariei.

Memorandumul înaintat lui Hitler la 14 ianuarie 1941, lansează o idee, ce va fi reluată mereu și anume importanța României pentru Germania, ca bază pentru supremația politică germană asupra Europei de Est și Sud-Est. În vederea desfășurării evenimentelor diplomatice și militare din primăvară, România poate deveni un centru de operațiuni militare. Generalul Antonescu declară că România este gata la acțiuni militare alături de Germania, constituind un flanc defensiv în evoluția operațiunilor spre sud, iar dacă Rusia va ataca, România dorește să participe la operațiunile militare cu toate forțele. Declarațiile generalului Antonescu sunt perfect explicabile prin aceea că la acea dată, Germania era cea mai puternică forță angajată în război, înregistrase numai victorii, deci alianța cu cel mai puternic era singura viabilă. Antonescu spera că în noua Europă, Germania va recunoaște rolul firesc al României de hegemonie regională, hegemonie reclamată și de Ungaria.

Neînțelegerile dintre România și Ungaria, se manifestă și cu prilejul operațiunilor militare din primăvara lui 1941. În vederea atacului asupra Iugoslaviei, Hitler intenționase să cedeze pentru concentrare regiunea Timișoara, ungarilor, dar Antonescu cere renunțarea la folosirea de trupe ungare la est de Tisa. La aceasta se adaugă problema Banatului, principal obiectiv al revendicărilor ungare, dar atitudinea generalului Antonescu este fermă anunțând că nu va admite ocuparea Banatului iugoslav de Ungaria. În Ungaria, după sinuciderea lui Teleki, funcția de prim ministru este preluată de Bardossy, care cel puțin la început, duce o politică de mai mare supunere față de Germania.

La 12 iunie 1941, la München, Ion Antonescu se va întâlni cu Hitler, care-l va informa despre un eventual atac asupra Rusiei, însă nu-i va cere ajutorul, ci așteaptă ca România să facă totul în propriul interes. Hitler, sigur de forța Germaniei, nu vroia ca prin solicitarea directă a ajutorului să-și creeze obligații. Antonescu declară că a venit pentru a pune la dispoziția Führerului toate forțele României, rugându-l însă să nu ia o hotărâre definitivă privind cerințele României, înainte ca situația să fie încă o dată examinată în modul cel mai precis din punct de vedere etnografic, politic și istoric. Fără a se referi direct la Transilvania, este clar la ce se gândea Antonescu care, caracterizându-se ca un diplomat și politician improvizat, își exprimă dezamăgirea că până acum nu

a avut darul de a reuși să-l convingă pe Führer de dreptatea țării sale. Din această afirmație a lui Antonescu rezultă, că până la acea dată nu i se făcuse nici o promisiune privitoare la o eventuală retrocedare a Transilvaniei de Nord. Această atitudine echivocă, va fi adoptată de Germania și față de Ungaria, care spera într-o stăpânire asupra întregii Transilvanii. Tot la această întâlnire, Hitler îl asigură pe Antonescu că după terminarea conflictului, România va primi despăgubiri care, atât cât interesează Germania, nu ar avea delimitări din punct de vedere teritorial. Planul Germaniei pare clar: pentru România teritorii în Est, iar pentru Ungaria, Transilvania de Sud.

Atacul asupra Uniunii Sovietice, din 22 iunie 1941, inaugurează o etapă nouă în relațiile româno-ungaro-germane, acum România și Ungaria sunt aliate, luptând împreună contra Rusiei. Reich-ul va interveni de câte ori relațiile româno-ungare amenințau să zdruncine „unitatea” aliaților. Dificultățile acestei alianțe sunt prezente încă din primele zile, astfel, Germania a trebuit să promită că unitățile române și cele ungare nu vor fi unele lângă altele pe front. Antonescu refuză trecerea peste teritoriul românesc a formațiunilor de aprovizionare pentru „grupul Carpați”, grup ungar ce acționa în estul Galiciiei. La 13 iulie 1941 va fi retras de pe front corpul rapid ungar și îndreptat spre nord, pentru a nu ajunge în contact cu trupele române.

Speranța că vor primi Transilvania îi va menține și pe români și pe unguri în luptă alături de germani. Se pare că temerile românilor că Ungariei i-a fost promisă întreaga Transilvanie, dacă va lupta împotriva Rusiei, erau întemeiate. Nota Informativă a Serviciului Special de Informații, din 23 iulie 1941, document publicat de Petre Țurlea, aduce o mărturie în acest sens. La consfătuirea fruntașilor maghiari din România, de la Aiud, Szász Páll, vicepreședintele Comunității Naționale a Maghiarilor din România, a comunicat celor prezenți că Ungaria a primit garanții solemne din partea puterilor Axei pentru cucerirea întregului Ardeal. Imediat ce România va ocupa Basarabia și Bucovina, Ungaria va trece la ocuparea Ardealului de Sud conform planului stabilit ce prevedea atingerea Mureșului în prima zi.

Încurajat de succesele militare în Est, la 1 august 1941, Mihai Antonescu îl anunță pe von Killinger că va începe o nouă acțiune diplo-

matică, pregătită printr-o serie de memorii către puterile Axei. Îi cere ambasadorului german să influențeze Berlinul că Ungaria prin propria acțiune a făcut ca Tratatul de arbitraj de la Viena să devină caduc, astfel încât „*guvernul român nu se mai simte obligat să respecte Arbitrajul de la Viena, urmând să dea acestei concluziuni de ordin juridic consecințele politice pe care le va crede, la timp și în condițiunile pe care la vreme le va anunța guvernului Reich-ului*”.

La 15 septembrie 1941, Mihai Antonescu trimite o scrisoare către Raoul Bossy la Berlin și V. Grigorcea la Roma, însoțită de un memoriu privitor la tratamentul aplicat de unguri, populației române din Transilvania de Nord, pentru a-l transmite miniștrilor de externe. Sunt înfățișate pe larg toate acțiunile ungurilor în teritoriul cedat, arătând că pe lângă toate acestea, guvernul maghiar „*continuă și azi să considere situația teritorială dobândită prin târg internațional, drept un provizorat insuficient și manifestă în toate ocaziunile direct și indirect voința sa de așa zisă reconstituire a Coroanei Sfântului Ștefan și de încorporare a pământului strămoșesc al Transilvaniei de Sud*”. Toate faptele Ungariei sunt prezentate pentru a demonstra că guvernul ungar a dovedit din primele zile ale intrării în vigoare a Actului de la Viena că repudiază în mod unilateral decizia de la Viena și că a izbit de caducitate acest act prin voința sa unilaterală. Mihai Antonescu le cere reprezentanților României la Berlin și Roma să vadă efectul acestei declarații privind caducitatea Actului de la Viena, fără a insista și să reia materialul documentar predat cu ocazia vizitelor Mareșalului Antonescu și materialul anexat la Memoriul din 15 septembrie.

Răspunsul Germaniei întârzie, iar contele Ciano se arată nemulțumit de permanentul conflict între două aliate. Germania, după cum am menționat anterior, era adepta acordării României a unei compensații spre Est. Diplomația ungară era pregătită să speculeze problema Transnistriei, considerând că extinderea teritoriului românesc ar trebui urmată de noi cuceriri teritoriale în Transilvania (vezi și nota Serviciului Special de Informații din 23 iulie 1941).

Mihai Antonescu îi cere la 13 octombrie 1941, lui Raoul Bossy, să arate guvernului german că treccrea Nistrului nu are legătură cu drepturile României la Vest, de fapt, mareșalul Antonescu declarase la 12 septembrie 1941, în răspunsul său din Tiraspol la Apelul refu-

giaților și expulzaților transilvăneni (document aflat în arhiva S.R.I. și publicat de Petre Țurlea) că: „*Jertfele de la Odessa nu sunt numai pentru granița românească, ci pentru împlinirea tuturor drepturilor și năzuințelor neamului. Nu trăiesc decât pentru pregătirea aceetei împliniri*”.

Mihai Antonescu va caracteriza Actul de la Viena ca fiind nedrept, ofensat fiind de intervenția lui von Killinger în favoarea Ungariei. Incidentul a avut loc în octombrie 1941, când von Killinger își exprimă nemulțumirea față de publicarea în ziarul „*Ardealul*” a unui articol ce califica ca nedrept Arbitrajul, considerându-l o încălcare a armistițiului de presă dintre România și Ungaria. Armistițiul de presă se pare că nu a fost respectat de Ungaria și mareșalul Antonescu s-a plâns de nenumărate ori de campania defăimătoare la adresa României dusă de Ungaria. Cu ocazia acestui incident, Mihai Antonescu va expune clar obiectivul urmărit de România, prin participarea la războiul din Est: „*Luptând împotriva Rusiei pentru drepturile noastre sfinte cu loialitate și onoare, alături de armatele germane ale marelui Reich, noi luptăm, domnule ministru, în realitate și pentru recăștigarea drepturilor asupra Transilvaniei*”.

Românii erau convinși că Ungaria deține o poziție favorabilă în fața Germaniei pe care și-ar fi întărit-o în urma ultimei întâlniri Hitler-Horthy. În lunile august-septembrie 1941 au avut loc numeroase întâlniri germano-ungare privind participarea Ungariei la războiul din Răsărit. Înaintea atacului asupra U.R.S.S., șeful Statului Major ungar și ministrul Ungariei la Berlin, au cerut ca guvernul să ofere participarea Ungariei la război, în vederea acumulării de capital, pentru a fi în Europa Centrală, primul prieten al Germaniei. Ungaria se va mulțumi inițial doar cu ruperea relațiilor diplomatice cu Rusia, dar la presiunea șefilor militari poziția cercurilor guvernamentale se schimbă. Guvernul ungar se alarmează văzând că țările vecine, România și Slovacia, trimit trupe pe front și în ciuda avertismentului lui Molotov către Bardossy ce sugera neutralitatea, balanța înclină spre agresiune, la aceasta adăugându-se și succesul ofensivei germane. Sub pretextul atacării orașului Kassa de avioane sovietice, Ungaria va declara la 27 iunie 1941 război U.R.S.S. De la începutul conflictului, participarea Ungariei a fost mult redusă față de cea a României, temerile românilor privitoare la păstrarea trupelor maghiare în vederea unui eventual atac asupra Transilvaniei de Sud fiind perfect întemeiate.

Participarea României la război îi permite lui Mihai Antonescu ca aflat în vizită la Berlin la sfârșitul lui noiembrie 1941, să pună condiții conducătorilor germani. Reichsmareșalul Göring îi arată care sunt nevoile armatei germane pentru petrol, păcură și alte produse, solicitând noi eforturi ale românilor și asigurându-l de toată înțelegerea Germaniei. Mihai Antonescu profită pentru a-i expune problemele politice ale României, tocmai în legătură cu contribuția la război. Granița din 1940 este considerată de ministrul român ca intolerabilă, explicabilă în 1940 când Germania și Italia urmăreau să bareze invazia rusă și să asigure stăpânirea petrolului, dar când acele împrejurări au trecut, perfect nejustificată. Îi va prezenta cu date concrete teroarea maghiară, precizând că: *„dacă guvernul Reich-ului nu exercită toată autoritatea sa pentru a determina Ungaria să renunțe la această atitudine, România va fi silită să examineze situația nu numai în drept, cum am făcut-o prin declarația de caducitate a Arbitrajului de la Viena, prin nota și memoriul din 15 septembrie, dar chiar în fapt, pentru că exasperarea românilor începe să-și atingă marginile”*.

Göring, la fel ca Ribbentrop și Hitler, în întâlnirile ulterioare, va replica că și situația germanilor din Ungaria este foarte grea. El va spune acum clar, ceea ce înainte doar s-a sugerat, și anume: România are Transnistria, Odessa trebuie să aparțină românilor pentru că au câștigat-o cu sânge. În ceea ce privește drepturile românilor spre Ungaria, consideră granița din 1940 foarte grea și promite că va discuta cu Hitler. Convorbirea din ziua următoare, 27 noiembrie 1940, aduce prima promisiune asupra unei eventuale reconsiderări a Actului de la Viena: *“Coridorul Transilvaniei trebuie să dispară. Convin că nu este o graniță. Aveți încredere și răbdare”*.

Prin penetrările informative în Ungaria și în zonele de interes ale acesteia, efectuate de agentura Frontului de Vest, S.S.I.-ul a obținut date foarte importante valorificate în studiile: *“Atrocitățile ungarilor în Ardealul ocupat”*, *“Propaganda maghiară, obiectivele și manifestările ei înainte și după Arbitrajul de la Viena”*, *“Revizionismul maghiar”*, *“Ungaria Mare cu orice preț”*, *“Substratul provocărilor ungare la adresa României”*. Aceste studii la care se adaugă informările operative curente au influențat diplomația românească și conduita mareșalului Antonescu la întâlnirile cu Hitler. Mihai Antonescu, având o situație la zi a atrocităților

ungurilor o va prezenta și lui Ribbentrop în întâlnirea din 26 noiembrie 1941. Contestă actul de la Viena, considerându-l născut mort, folosește o argumentație diferită în susținerea acestei afirmații, nu se mai referă la acțiunea Ungariei, ci la faptul că realitățile anului 1941 sunt diferite de cele ale anului 1940, care justificau Actul. Germania avea în 1940, în viziunea lui Mihai Antonescu, trei mari obiective militare: garantarea stăpânirii petrolului, nevoia opririi pe Carpați a unei eventuale invazii rusești și pregătirea campaniei spre Balcani. În 1941, aceste cauze au dispărut, deci nici Actul de la Viena nu-și mai găsește justificarea, nu mai poate constitui o bază a raporturilor româno-ungare și nici chiar în discuțiile româno-germane. Până acum, românii nu au contestat, cel puțin oficial, valabilitatea *“arbitrajului”*, mărginindu-se să obțină o îmbunătățire a situației minorității române, pornind tocmai de la prevederile actului. Mihai Antonescu va afirma acum că acest act nu mai este valabil.

Răspunsul lui Ribbentrop definește raporturile României și Ungariei cu Germania. Angajată în războiul cu Rusia, Germania nu poate oferi spectacolul unui conflict între aliați. Ribbentrop promite că va interveni la Budapesta și roagă guvernul român să nu facă propagandă ostilă Ungariei, fapt ce ar putea fi speculat de englezi și ar crea o stare de instabilitate în regiune.

Discutând la 27 noiembrie 1941 cu Hitler, Mihai Antonescu arată că România consideră deschisă problema raporturilor cu Ungaria, care este tot mai gravă. Hitler îl asigură că știe despre atrocitățile ungarilor, dar și germanii din Ungaria suferă. Ungaria a ajutat Germania, lăsând trupele germane să treacă peste teritoriul ei în acțiunea din Sud și merge alături de germani în războiul din Răsărit. Reinnoiește propunerea făcută României de a lua teritorii în est: *“Dumneavoastră aveți la răsărit drepturi și puteri fără limită; luați cât credeți. Esențialul este însă să ocupați aceste teritorii cu populație românească nu numai cu suveranitatea politică, pentru ca să mă ajutați în lupta pe care trebuie s-o dăm cu toții împotriva biologiei slave”*.

În ce privește drepturile la apus, așa cum v-am spus, va veni momentul ca să discutăm și această problemă, care nu este ușoară, mai ales în împrejurările de azi”. Hitler lasă să se înțeleagă că situația din 1940 nu este definitivă și că se va rediscuta problema.

În tot acest timp, când românii luptau la Odessa, în Ucraina, la Marea de Azov, Ungaria duce o intensă campanie radio și de presă de defăimare a României, ridică fortificații la granițe și provoacă incidente. Totodată Ungaria rezervă armament, unități și aviație, considerând că la sfârșitul războiului trebuie să aibă pe picior de luptă 1.500.000 soldați. La 7 ianuarie 1942, von Ribbentrop vizitează Budapesta pentru a cere trupe, Bardossy încercând să reziste exigențelor acestuia și să reducă la maxim participarea la război. Situația nu mai este aceea a verii lui 1941 când ungurii contau pe o victorie germană rapidă, în decembrie 1941 Germania a suferit prima înfrângere în fața Moscovei. Când au declarat război U.R.S.S. ungurii credeau că va fi înfrântă în șase săptămâni, acum, la începutul lui 1942 riscurile apar enorme, eforturile mari și victoria incertă. La 20 ianuarie 1942, feldmareșalul Keitel face o vizită la Budapesta, ocazie cu care se pare că a amenințat Ungaria că dacă nu trimite trupe, Germania ve reglementa chestiunea Transilvaniei în avantajul românilor.

În ianuarie 1942, la Budapesta sunt agitații, presa cere ocuparea întregii Transilvanii. Mareșalul Antonescu solicită întâlnirea cu Hitler pentru lămuriri și la 10 februarie 1942 pleacă la Berlin. Cere explicații asupra declarației lui Ribbentrop conform căreia Germania și statele satelit participă la război pentru revizuirea tratatelor de la sfârșitul primului război mondial. Hitler, dorind atât ajutorul României, cât și al Ungariei, nu poate promite nimic. Memorandumul înmănat lui Hitler, cu această ocazie, prezintă motivele îngrijorării României. La 20 decembrie 1941, șeful Marelui Stat Major ungar a afirmat că forțele armate ungare și bulgare trebuie menținute pentru a constitui o forță, decisivă în organizarea viitoare a continentului. Primul ministru, demnitarii, presa maghiară vorbesc de necesitatea menținerii forței militare intacte pentru ca 1918 să nu se mai repete. Presa maghiară atacă armata română, pe mareșalul Antonescu, nerespectând armistițiul de presă convenit la 1 mai 1941.

România, condiționează participarea la război în cazul în care i se cer noi contribuții, solicită ajutorul german în dezvoltarea economiei, echiparea armatei și mai ales clarificarea raporturilor cu Ungaria. Exprimându-și totala neîncredere în Ungaria, mareșalul Antonescu arată că, ajutând poporul german în lupta contra slavilor, poporul român are o misiune față de el însuși și anume Transilvania. Antonescu îi

roagă pe Hitler să-l informeze asupra contribuției de război a Ungariei și Bulgariei; asupra poziției Germaniei față de raporturile româno-ungare și poziția Germaniei în problema Transilvaniei. Speră că Germania va ajuta România, așa cum România a luptat pentru marea cauză antislavă.

Nemulțumirea lui Antonescu și insistența sa pentru ca Ungaria să participe cu toate forțele la război, este determinată de declarația lui Ribbentrop de la Budapesta. Se pare că, cu ocazie acestei vizite, Ribbentrop ar fi declarat că problema graniței româno-ungare a fost definitiv soluționată prin Arbitrajul de la Viena. Guvernanții maghiari au declarat după această vizită că dacă merg la luptă vor avea toată Transilvania. Hitler îl asigură pe Antonescu că asemenea promisiuni nu s-au făcut. Cu toate asigurările Führerului, Antonescu pune condiții, participă la campania din vara lui 1942, doar dacă Ungaria și Bulgaria vin cu toate forțele și sunt completate lipsurile armatei române. În ceea ce privește diferendul româno-ungar, îl va amâna până după terminarea luptei cu rușii, când va fi soluționat cu armele. Hitler se pronunță împotriva unui conflict armat între România și Ungaria. Hitler, Ribbentrop și Keitel îl asigură pe mareșal, că i s-a pus clar în vedere Ungariei că dacă nu participă la luptă nu va primi nimic și Ungaria s-a angajat să participe cu toate forțele.

Antonescu reia declarațiile lui Ribbentrop care ar fi spus că trebuie să se facă justiție Ungariei și ar fi toastat pentru România Mare. Hitler remarcă că România Mare s-a realizat dar, tăios, Antonescu replică, că România Mare nu înseamnă slavizare spre răsărit și maghiarizare spre vest, ci restabilirea blocului etnic românesc existent înainte de arbitraj. Cu aceste cuvinte mareșalul respinge oferta făcută lui Mihai Antonescu la 27 noiembrie 1941, considerând că, compensațiile primite în est nu despăgubeau România pentru pierderea unei părți din Transilvania.

Rezultatele acestei vizite au fost puțin încurajatoare pentru Hitler, care a constatat că antagonismul româno-ungar, departe de a fi rezolvat, a fost adâncit prin Arbitraj. În aceste condiții, Hitler lasă ambele țări să spere, fără să se pronunțe clar în favoarea uneia sau alteia dintre ele. Atât Ungaria, cât și România vor participa cu importante forțe la campania din vara lui 1942. Antonescu a crezut că, prin participarea la luptă, va reuși să încline balanța în favoarea României:

"Am ținut să fac afirmația aceasta: nu acceptăm definitiv Arbitrajul de la Viena, în speranța de a obține de la el o afirmație de revedere a arbitrajului. Nici cu această ocazie nu am primit vreo speranță de la Führer. Deoarece câștigă cei ce luptă, voi continua cu perseverență, oricare ar fi mentalitatea Germaniei, pentru a răsturna Arbitrajul de la Viena, chiar prin acei ce l-au făcut. Sunt sigur că voi reuși".

Temerile românilor că Ungaria nu participă cu destule trupe la război erau întemeiate, cuvintele lui Eugen Cristescu, șeful S.S.I. fiind următoarele:

"Ungurii făceau tot posibilul să sustragă cât mai multe trupe de pe Frontul de Est, pe care le țineau în secuime, deasupra Brașovului. În cazul unei defecțiuni a armatei române pe Frontul de Est, aceste trupe trebuiau să treacă frontiera și să ocupe Ardealul de Sud".

Vara lui 1942 înregistrează un nou incident între cei trei aliați: România, Ungaria și Germania. Manfred von Killinger, într-o scrisoare din 19 iunie 1942 către Ion Antonescu, arată că comisia germano-italiană de ofițeri din Brașov a raportat guvernelor german și italian rechiziționarea de alimente de la grupul etnic maghiar. Guvernul german și cel italian își exprimă dorința ca aceste rechiziționări să înceteze, guvernele român și ungar să pună capăt refugierilor și guvernul ungar să soluționeze plângerile românilor în caz că se va aproba că dispozițiile autorităților ungare din Transilvania au creat motive întemeiate pentru acestea. Cere acordul guvernelor României și Ungariei pentru ca Germania și Italia să delege în Transilvania însărcinați speciali pentru ajutorarea lucrărilor Comisiilor de ofițeri și în executarea punctului 3 al Arbitrajului, să delege miniștrii plenipotențieri în Transilvania pentru a examina situația.

Mareșalul Antonescu și Mihai Antonescu sunt ofenșați de această intervenție, mareșalul răspunzând că nu restituie nimic și că această procedură este inadmisibilă, mai ales *"față de neîngăduita indiferență arătată tuturor plângerilor noastre"*. Răspunsul guvernului german și italian pentru constituirea de comisii de anchetă în Transilvania va fi remis lui von Killinger la 23 iunie 1942. Acest document face o trecere în revistă a tuturor demersurilor guvernului român, demersuri la care nu a primit răspuns. În iulie 1941, a fost înmănat un Memorandum cu toate cazurile de violență,

Legăției germane. În noiembrie 1941 a fost trimis un Memorandum lui von Ribbentrop, iar la ultima vizită la Hitler, Ion Antonescu a înaintat un Memorandum general. Către von Killinger a fost înaintat un supliment de memorandum în iulie 1942 și o notă verbală ce solicita intervenția Germaniei pentru încetarea abuzurilor. La 15 septembrie 1941, guvernul român notifică constatarea neaplicării Actului de la Viena prin voința unilaterală a Ungariei. În timp ce soldatul român moare pe Frontul de Est și România dă importante contribuții economice la acest război, actele guvernului român nu primesc răspuns din decembrie 1940, *"dar plângerile făcute de câțiva unguri supărați pentru că li s-a luat grâul, într-un moment când neamul românesc, popor agricol și-a coborât la 250 grame rația pentru tot poporul, aceste plângeri determină marile guverne aliante ca să deschidă o procedură împotriva guvernului român"*.

Intervenția Germaniei și Italiei în favoarea grupului etnic maghiar naște în România sentimentul inegalității față de Ungaria, în raporturile cu aliații. Guvernul român este de acord cu ancheta, dar nu de către comisiile mixte de ofițeri, instituite pentru aplicarea Actului de la Viena, pentru constatarea incidentelor de frontieră și a expulzărilor, ci ancheta să fie realizată prin legațiile Germaniei și Italiei la București.

Guvernul german arată că inițiativa procedurii propusă prin scrisoarea din 19 iunie, nu are caracter de preferință pentru Ungaria, ci se datorează dorinței Germaniei și Italiei ca diferențele româno-ungare să nu conducă la un grav conflict, când toată atenția trebuie dată primejdiei comune din Răsărit. Germania și Italia informează că au intervenit energic la Budapesta pentru ca expulzările să înceteze și acceptă propunerea românilor ca informarea să se facă pe lângă cele două Legații, de către doi ambasadori speciali: Roggeri și Hemcke, cu concursul primilor consilieri ai Legațiilor.

Comisia Roggeri-Hemcke a activat în Ungaria și România între 5 iulie-5 septembrie 1942 și 20 octombrie-20 noiembrie 1942. Favorabilă tezelor ungare, adoptă aceeași atitudine ca și comisia Altenburg-Roggeri, caută să demonstreze că ambele guverne au acționat la fel. Conte Roggeri, filomaghiar, insistă pentru obținerea precizării de către România a liniei de frontieră în Transilvania dar guvernul român refuză. În fața acestei atitudini intransigente a guvernului român, Germania și Italia

cer comisiei renunțarea la delimitarea frontierei ungaro-române.

Raportul comisiei, datat la 8 februarie 1943, va fi comunicat lui Mihai Antonescu în 29 martie 1943 printr-o Notă verbală la care se adaugă recomandări și instrucțiuni pentru Comisia mixtă germano-italiană ce urma să devină organism permanent al Axei în Transilvania.

Germania, nemulțumită de permanențele fricțiuni între România și Ungaria, caută să le aplaneze, nu în interesul celor două țări, ci pentru că avea nevoie de liniște în zona Europei Centrale pentru a-și putea concentra toate forțele în războiul cu Rusia.

BIBLIOGRAFIE

1. *Al doilea război mondial. Transilvania și aranjamentele europene (1940-1944)*. Ediție, studiu introductiv, note, dr. VASILE PUȘCAȘ, Centrul de Studii Transilvane, Fundația Culturală română, Cluj Napoca, 1995;
2. VIANU ALEXANDRU și colaboratorii, *Relații internaționale în carte și documente, vol. II (1939-1945)*, Editura Didactică și pedagogică, 1976;
3. FLORIN CONSTANTINIU (coordonator științific), *Antonescu-Hitler, Corespondență și întâlniri inedite (1940-1944), Vol. I, II*, Editura Cozia, București, 1991;
4. *România - marile sacrificat al celui de-al doilea război mondial. Documente Vol. I*, București, 1994;
5. *Actul de la 23 august 1944 în context internațional. Studii și documente*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1984;
6. BUZATU GHEORGHE, *Ion Antonescu, Un ABC al anticomunismului românesc*, Editura Moldova, Iași, 1992
7. Idem, *Din istoria secretă a celui de-al doilea război mondial, vol. I*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1988;
8. BODEA I. GH., SUCIU T. VASILE PUȘCAȘ, I. ILIE, *Administrația militară horthystă în nord-vestul României, septembrie-noiembrie 1940*, Editura Dacia, Cluj Napoca, 1988;
9. CAMPUS ELIZA, *Din politica externă a României 1913-1947*, Editura Politică, București, 1983;
10. DOBRINESCU FL., TOMPEA, *România la cele două conferințe de pace de la paris (1919-1920; 1946-1947)*, Editura Neuron, Focșani, 1996;
11. DOBRINESCU FLORIN, *România și organizarea postbelică*

- a lumii, Editura Academiei, București, 1988;
12. ENESCU ION, *Politica externă a României în perioada 1944-1947*, Editura științifică și enciclopedică, București, 1979;
13. DUROSELLE J.B., *Histoire diplomatique de 1919 a nos jours*, Dalloz, Paris V-e, 1974;
14. HILLGRUBER ANDREAS, *Hitler, Regele Carol și Mareșalul Antonescu. Relațiile germano-române (1938-1944)*, Humanitas, București, 1994;
15. HITCHINS KEITH, *România 1866-1947*, Humanitas, București, 1996;
16. *Marea conflagrație a secolului XX - al doilea război mondial*, Editura Politică, București, 1974;
17. *Regimurile fasciste și totalitare din Europa, vol. I*, Editura Militară, 1979;
18. *România în anii celui de-al doilea război mondial, vol. I, II*, Editura Militară, București, 1989;
19. SIMION AURICA, *Dictatul de la Viena*, Editura Dacia, Cluj Napoca, 1972;
20. Idem, *Preliminari politico-diplomatice ale insurecției române din august 1944*, Editura Dacia, Cluj Napoca, 1979;
21. TRONCOTĂ CRISTIAN, *Eugen Cristescu, Asul serviciilor secrete românești. Memorii, mărturii, documente*, Editura Roza Vânturilor, Editura R.A.I., București, f.a.;
22. ȘUTA ION, *România la cumpăna istoriei*, Editura Științifică, București, 1991;
23. WATTS L. LARRY, *O casandă a României. Ion Antonescu și lupta pentru reformă 1918-1941*, Editura Fundației Culturale Române, București, 1994.

ABSTRACT

The problem of the Transylvania in Relationships Romania and Hungary with Germany

The act from Vienna, from the 30 of August 1940, increased the contradictions between Romania and Hungary. Romania takes action for regarding the yielded, and Hungary hopes to annex the whole Transylvania. Germany used Transylvania to get the alignment of the two states to its politics and their participation in the war against the Soviet Union.

Profesor Andreea Rotche

Colegiul Național "Horia, Cloșca și Crișan"

Alba-Iulia

Tel. dom. 058/752945

Ghiță Popp și semnarea armistițiului de la Moscova cu Națiunile Unite (12 septembrie 1944)

Înfrângerile suferite de armatele germane și române pe frontul de răsărit în primăvara anului 1944, au demonstrat că România trebuia să iasă cât mai repede din războiul antisovietic.

Încă din anul 1943 se desfășurau pe diferite canale diplomatice tratative cu reprezentanții Națiunilor Unite de o serie de diplomați români sub coordonarea lui Mihai Antonescu.

În țară, liderii opoziției acționau în favoarea alăturării Națiunilor Unite. Unul dintre aceștia era Iuliu Maniu, președintele Partidului Național Țărănesc. Printre colaboratorii săi cei mai apropiați se află **Gheorghe (Ghiță) Popp**. Născut la 3 ianuarie 1883 în localitatea Poiana Sărată din fostul județ Trei Scaune, a urmat școala primară în satul natal, apoi liceul la Brașov. În anul 1902 se înscrie la Facultatea de Drept din Budapesta, continuându-și studiile la Cluj și Viena. După asasinarea lui Virgil Madgearu în noiembrie 1940, Ghiță Popp este ales secretar general al P.N.Ț., deși formațiunea sa politică nu era în legalitate. El coordona un serviciu de informații al partidului, și din motivele arătate era supravegheat de organele românești de specialitate.

Ghiță Popp era, de asemenea, un susținător al revenirii Transilvaniei de Nord-Vest la patria mamă. De aceea, el a ținut o serie de conferințe în unele orașe transilvănene sub numele de *"Ardealul Nostru"*. În ziua de 3 februarie 1944 a rostit un discurs la sala *"Dalles"* din Capitală. Două zile mai târziu, secretarul general al P.N.Ț. a ținut o nouă expunere despre *"Legitimitatea Statului Național"*. Vorbitorul a afirmat că după încheierea războiului mondial, la conferința păcii se va pune problema noilor frontiere ale Europei, iar România - indiferent dacă va fi în calitate de învinsă sau învingătoare își va formula pretențiunile sale care sunt rezumate într-un singur cuvânt *"dreptate"*. Gh. Popp a subliniat că *"Legitimitatea statului național va câștiga și în în ciuda*

avioanelor în picaj, a tancurilor și blindatelor. Statul național având la bază principiile democratice de libertate, egalitate și fraternitate, va învinge oricare vor fi piedicile. Chiar învins momentan va învinge până la urmă".

Optimismul robust al liderului național-țărănist era izvorât din faptul că în opinia sa *"România îndeplinește toate condițiile unui stat național. Timp de aproape o mie de ani, românii din Ardeal au rezistat ungarilor fără a-și pierde limba, organizațiile, școlile și bisericile"*.

Vorbitorul a condamnat, în final *"Arbitrajul"* de la Viena din 30 august 1940 care *"a lovit în aspirațiile noastre naționale, păcătuiind contra dreptului internațional sfidând principiul naționalităților și constituind o flagrantă violare a tuturor concepțiilor moderne"*¹.

În vara anului 1944, Ghiță Popp a redactat un manifest către români. Autorul documentului afirmă că trupele sovietice deja au invadat de trei săptămâni Basarabia și Bucovina, precum și nordul Moldovei. De asemenea, el susținea că bombardamentele anglo-americane au provocat mari distrugerii și pierderi de vieți omenești, în special la București și Ploiești. Situația este dramatică, iar continuarea războiului alături de Germania și aliații ei nu mai este posibilă deoarece deja pierderile sunt imense, iar ostașii noștri *"au conștiința tragică a unui sacrificiu zadarnic"*. De aceea lucrurile cât mai grabnic. *"A sosit scadența falșurilor, amăgirilor și minciunilor cu care țara a fost târâtă în această tragică și funestă eroare. Nimic, nimic nu îi mai poate reda încrederea și speranța. Nu mai credem în "restituirea" Transilvaniei de atâtea ori făgăduită; nu mai credem în dobândirea Transilvaniei, pe care niciodată nu am cerut-o; nu mai credem în Axa care a murit și nu mai credem în victoria germană"*.

Autorul manifestului cerea cu tărie întoarcerea armelor justificându-și astfel punc-

tul de vedere: *"Țara nu mai vrea să te urmeze domnule Mareșal pe calea aceasta. Țara îți cere o hotărâre repede și bărbătească, vrem sfârșitul războiului și al bombardamentelor, vrem sfârșitul unor sacrificii absurde, vrem pace imediat. Acesta este singurul lucru pe care-l cere țara"*².

Într-adevăr, situația militară și politică a României era foarte grea. Trupele sovietice pătrunse în Moldova au comis numeroase jafuri, distrugeri, omoruri. În județul Botoșani, potrivit documentelor vremii, unitățile armatei roșii au confiscat mari cantități de alimente, animale: 520,85 tone cereale, 390 tone cartofi, 10,8 tone fasole, 4,950 tone mazăre, 5,90 tone sare, 4,994 tone carne, 1356 porci, 348 kg mezeluri, 150 kg unt, 1730 oi, 500 păsări, 5750 bucăți ouă. Pe lângă alimente au fost rechiziționate fără plată 1470 kg săpun, 9900 kg sodă, 21,840 tone fier, 206 m.p. cherestea, 1 tonă hârtie, 5,275 tone cărbuni, 412 litri acid sulfuric ș. a.³

De asemenea între 23 august - 31 decembrie 1944 în județele Bacău, Fălciu, Iași, Neamț, Roman și Vaslui au fost confiscate: 97.360 animale (8169 cai, 10,452 boi și vaci, 60.864 oi, 7615 porci și 10,290 păsări). Ocupanții și-au însușit peste 35.000 tone de cereale. Pagubele au fost calculate la 171.988.600 lei. S-au comis apoi 61 de agresiuni contra jandarmilor. Au fost 110 morți și 53 de răniți⁴.

În aceste împrejurări, România s-a desprins de Axă și a intrat prin actul de la 23 august 1944, când armata română a întors armele, în tabăra Națiunilor Unite. Trebuia însă semnat armistițiul cu aceste puteri.

La 25 august 1944, Alexandru Cretzianu, ministrul României la Ankara a primit împuterniciri din partea regelui Mihai și a primului ministru C. Sănătescu de a înmâna lui Vinogradov, șeful Legației Uniunii Sovietice în Turcia, țară neutră, o notă diplomatică prin care se comunica faptul că *"Noul guvern român de uniune națională a hotărât înlăturarea forțelor germane din România"*⁵. Diplomatul român a transmis imediat ambasadorului sovietic că mareșalul Ion Antonescu a fost înlăturat de la putere, iar România a rupt relațiile cu Germania și se află acum în tabăra aliaților.

Al. Cretzianu afirmă în memoriile sale că Vinogradov l-a primit cu simpatie și i-a declarat: *"Noi rușii suntem un popor generos și dorim să se uite tot ce a fost. Am promis în mod solemn să respectăm independența și suveranitatea dumneavoastră dacă o rupeți cu Axă. Ați*

*făcut-o acum și noi ne vom îndeplini cu scrupulozitate promisiunile"*⁶.

Din păcate aceste afirmații au avut mai ales un caracter de complezență. Atitudinea U.R.S.S. a fost însă cu totul alta, profund ostilă țării noastre.

Al. Cretzianu desfășurase în ultimele luni alături de alți reprezentanți diplomatici români o intensă activitate, purtând tratative cu solii Națiunilor Unite. Negocierile au continuat după 23 august 1944, între șefa Legației Uniunii Sovietice în Suedia Alexandra Kollontay și reprezentantul lui M. Antonescu, George I. Duca, fiul fostului prim ministru liberal I. Gh. Duca. La Cairo, tratativele erau susținute de Frederic Nano, Barbu Știrbei și Constantin Vișoianu și reprezentantul sovietic N. V. Novicov⁷. În capitala Egiptului, negocierile s-au prelungit până la 5 septembrie 1944. Primul sentiment al populației a fost acela că războiul se va termina repede, de aici rezultând o creștere a optimismului. În primele momente după evenimentele din 23 august 1944 s-a creat o stare de euforie generală. Treptat ea s-a risipit și au început să apară o serie de probleme a căror rezolvare nu mai putea fi amân timer. Una dintre acestea a fost stabilirea componenței delegației care trebuia să se deplaseze la Moscova în vederea semnăturii convenției de armistițiu.

Primul ministru generalul Constantin Sănătescu l-a solicitat pe Iuliu Maniu să facă parte din delegație, dar el a refuzat oferta, desemnându-l ca înlocuitor pe Ghiță Popp. Șeful guvernului român nota în jurnalul său că a organizat comisia ce va merge la Moscova pentru semnarea armistițiului: *"Aș fi dorit să se ducă Maniu și Brătianu, căci altfel s-ar fi prezentat comisia cu ei, însă au refuzat pe motivul că nu pot semna un act prin care se recunoaște cedarea Basarabiei și Bucovinei"*⁸. Alături de Ghiță Popp au mai făcut parte din delegație Lucrețiu Pătrășcanu care era șeful ei, apoi Ion Cristu și generalul Dumitru Dămăceanu, ultimul ca reprezentant al Palatului. Ei au plecat la 29 august 1944 din București și au ajuns a doua zi la Moscova, deplasându-se prin Teheran. Lor li s-au alăturat Barbu Știrbei și Constantin Vișoianu, venind de la Cairo, unde au negociat fără sorți de izbândă.

Sovieticii au amânat însă deschiderea discuțiilor, ei dorind să ocupe întreg teritoriul României înainte de începerea negocierilor,

fapt care a făcut ca autoritățile de la București să intervină în dese rânduri⁹.

Relevând acest lucru, istoricul german Andreas Hillgruber scria în celebra sa lucrare dedicată relațiilor germano-române în perioada 1938-1944 următoarele: *"Scopul iminenței amânării armistițiului era evident: armata roșie trebuia să ocupe mai întâi, dacă era posibil, întreaga Românie pentru a asigura împotriva oricăror eventualități"*¹⁰.

Pe tot cuprinsul țării, sovieticii s-au dedat la jafuri și distrugeri comportându-se ca veritabili ocupanți. Mărturiile sunt foarte numeroase și elocvente. Astfel, Dumitru Vlădoiu, telefonist la Serviciul Salubrități din Buzău declara la 26 ianuarie 1945 că în data de 29 august 1944 *"Au venit patru soldați sovietici și au spart ușile Biroului, devastând lăzile casieriei. Au scos toate actele și au găsit bani mărunți luându-i cu ei"*¹¹. Autoritățile române au protestat energic față de repetatele amânări ale negocierilor. Ministrul român de externe Grigore Niculescu-Buzești a cerut la 31 august și 1 septembrie 1944 lui Al. Cretzianu să intervină pe lângă aliați pentru a grăbi declanșarea convorbirilor între cele două delegații¹². De asemenea la 5 septembrie 1944 primul ministru român, C. Sănătescu a expediat o telegramă delegației române la Moscova insistând asupra urgentării începerii tratativelor în vederea semnării armistițiului¹³. Abia la 10 septembrie 1944 au debutat convorbirile între delegația română și cea sovietică condusă de comisarul sovietic pentru Afacerile Străine, Viaceslov Molotov, și compusă din locuitorii săi A. I. Vâșinski și I. M. Maiski, mareșalul Rodion Malinovski și ambasadorii S.U.A și Marii Britanii, Averell Harriman, respectiv Sir Archibald Clark Kerr. Aceștia din urmă au avut un rol de decor. În adevăr reprezentanții anglo-americanilor făceau mai mult un act de figurație. Însuși ambasadorul S.U.A., A. Harriman recunoștea acest lucru într-o telegramă transmisă la Washington superiorilor săi în data de 15 septembrie 1944 arătând: *"Era clar că rușii au intrat în aceste negocieri cu hotărârea și convingerea că terenul era în cea mai mare parte al lor și că noi le dăm mână liberă atât în redactarea termenilor de armistițiu, cât și în tratamentul ulterior aplicat românilor. Atitudinea Statelor Unite în timpul acestor negocieri a ținut seama de aceste dorințe ale rușilor și ea a fost apreciată de aceștia, la justa lor valoare"*. *Scindalul* documentului recunoaște că armistițiul este total în favoarea sovieticilor deoarece el dă *"comanda-*

*mentului rus controlul absolut nelimitat asupra vieții economice a României. Reducerea standardului de viață a poporului român la nivelul celui sovietic va urma treptat dar sigur. Nici un ofițer de poliție sau funcționar român nu va fi tolerat, dacă nu va fi la discreția poliției rusești"*¹⁴. La rândul său, istoricul Ghiță Ionescu scria într-o lucrare dedicată regimului comunist în România că *"cei doi ambasadori occidentali, Sir Archibald Clark-Kler și Averell Harriman s-au rezumat la rolul de observatori tăcuți, preocupați mai presus de toate de a evita orice întrevederi private cu delegația română"*¹⁵.

România era deci încă de pe acum abandonată în mâinile sovieticilor.

Prima ședință a discuțiilor s-a desfășurat în noaptea de 10-11 septembrie la sediul Comisariatului Sovietic pentru Afacerile Străine. Această întâlnire a avut mai ales un caracter protocolar deoarece s-au prezentat cele două delegații. V. Molotov a înmănat acum șefului delegației României, Lucrețiu Pătrășcanu, textul Convenției de Armistițiu, anunțând că documentul final va conține și un protocol anexă care nu fusese încă redactat. Tot acum s-a convenit ca reprezentanții României să facă observațiile și obiecțiile de rigoare pe text, stabilindu-se ca următoarea ședință să se desfășoare a doua zi 12 septembrie 1944 ora zece seara¹⁶. Informat de Constantin Vișoianu, colonelul George Magherescu, apropiat colaborator al Mareșalului Ion Antonescu scria în memoriile sale despre modul în care s-a desfășurat prima rundă de negocieri de la Moscova următoarele: *"Molotov, Vâșinski și doi generali ruși, la care se adăugară reprezentanții diplomați ai S.U.A. și Angliei, au primit delegația română într-o imensă sală. Fără ca cineva să fi pronunțat un singur cuvânt ni s-a întins un text pe care trebuia să-l semnăm fără nici o modificare, față de acelea ce ne fuseseră prezente la Cairo, ceea ce însemna că nu s-a ținut seamă de nici o cerere din cele ce făcuse ulterior regele Mihai"*¹⁷.

La 11 septembrie 1944, șeful delegației române, L. Pătrășcanu a fost primit de A. I. Vâșinski în legătură cu problema semnării Convenției de Armistițiu. Demnitarul sovietic a precizat în notele sale de conversație că interlocutorul său a ridicat mai multe probleme. Pătrășcanu a pus în dezbatere chestiunea schimbului de reprezentanți diplomați, partea sovietică arătând că este de acord cu un asemenea schimb. De asemenea el a informat

pe A. I. Vășinski că autoritățile militare sovietice din România au pus în circulație valută de război (lei), care circulă la un curs forțat. Pătrășcanu a prezentat în acest sens o notă și a rugat *“să se reglementeze problema în concordanță cu principiul suveranității de stat a României”*. Șeful delegației României a arătat că în Convenție *“nu se spune nimic despre jurisdicția asupra militarilor sovietici în materie de infrațiuni comise pe teritoriul României”*. Frunțașul comunist român a precizat, totodată, că *“este necesară reglementarea problemei rechiziționării diverselor articole pentru necesitățile Armatei roșii”*. Pătrășcanu a subliniat necesitatea că aceste probleme să fie înscrise într-un protocol sau convenție specială, *“care ar putea fi încheiată ulterior la București”*. El a cerut lămuriri referitoare la câte persoane din partea română pot semna convenția: *“delegația ar dori să desemneze, în calitate de semnatari pe Pătrășcanu, Știrbei, Dămăceanu și Popp, drept reprezentanți ai diferitelor partide românești”*. Pătrășcanu a remarcat în cadrul discuțiilor că industria petrolieră românească se află într-o situație foarte grea și a cerut ajutorul Uniunii Sovietice. Demnitarul român a propus în final stabilirea unor relații mai strânse între cele două țări vecine¹⁸.

În după amiaza zilei de 12 septembrie 1944, tot la sediul Comisariatului Sovietic pentru afacerile străine a avut loc o întâlnire particulară a reprezentanților celor trei mari puteri la care au participat A. I. Vășinski, N. N. Novicov, Sir A. Clark-Kerr și A. Harriman. Adjunctul șefului diplomației sovietice a prezentat proiectul românesc al ar(t)icolului 20 și a subliniat că *“Moscova nu l-a acceptat, dar îl va aproba într-o reasezare mai aproape de termenul celui din aprilie”*. A. Harriman a declarat că *“termenii din aprilie”* prevedeau colaborarea trupelor sovietice la eliberarea Transilvaniei și a mărturisit că, după opinia prințului Barbu Știrbei, cuvântul *“dorință”* era cea ce dispăcea cel mai mult delegației române, în proiectul prezentat în noaptea de 10-11 septembrie 1944¹⁹.

A doua ședință s-a desfășurat în aceeași sală în noaptea de 11-12 septembrie 1944. Șeful delegației sovietice a atras atenția interlocutorilor români că o serie de argumente și observații ale acestora sunt inacceptabile. El a avertizat *“Nu putem uita că Guvernul a fost alături de Hitler și armata germană și pentru acest fapt, România rămâne responsabilă”*.

Nici de data aceasta protocolul special

*nu fusese redactat. Aproape toate obiecțiunile noastre au fost respinse”*²⁰. Informat în legătură cu evoluția dezbaterilor pentru semnarea armistițiului de către C. Vișoianu, scriitorul de origine evreiască, Mihail Sebastian nota în jurnalul său la 18 septembrie 1944 următoarele: *“Discuțiile n-au dus la modificarea nici unei virgule în textul armistițiului de înaintă pregătit. Obiecțiile cădeau una după alta inutil. Din când în când Molotov îi întreba: Ce ați căutat la Stalingrad ?”*²¹.

Sintetizând modul de desfășurare a lucrărilor primei zile, Nicolae Baciuc, contemporan al evenimentelor, scria după aproape patru decenii următoarele: *“Delegații români participă la discuții făcând sugestii sau propuneri și cerând explicații. Ghiță Popp susținea că România vrea o lungă frontieră cu Cehoslovacia. Vișoianu obținea o remarcă a lui Molotov, privind retragerea trupelor rusești inserată în procesul-verbal. Cristu vorbește de situația economică, Pătrășcanu despre prizonierii politici, Dămăceanu și Focșăneanu de probleme militare. Toți delegații au putut să spună câte ceva”*²².

La discutarea articolului 2 și a anexei care stipulează că *“Guvernul și Înalțul Comandament al României se obligă să ia măsurile pentru dezarmarea și internarea forțelor armate ale Germaniei și Ungariei aflate pe teritoriul României ca și pentru internarea cetățenilor celor două state, menționate, care își au reședința acolo (art. 2). Măsurile prevăzute la art. 2 al Convenției referitoare la internarea cetățenilor germani și unguri aflați în teritoriul român nu se aplică cetățenilor de origine evreiască ai acestor țări”*²³.

Ghiță Popp a arătat în ședința Consiliului de Miniștri din 15-16 septembrie 1944 că ar fi existat *“un plus de cheltuială pentru întreținerea evreilor și ar fi continuat oarecare comentarii că România nu ar fi încetat politica ostilă împotriva evreilor. În sfârșit, am făcut-o mărturisesc și cu tendința de a sublinia încă o dată în fața Alianților că evreii din Ungaria au fost în ultima vreme excluși în mod sălbatic și mulți s-au refugiat în România demonstrând prin aceasta că România aplică un regim mai favorabil decât Ungaria. Acesta a fost rostul articolului”*²⁴.

Sovieticii au profitat de noua prevedere și au deportat zece mii de sași din Transilvania și șvabi din Banat în U.R.S.S., fiind utilizați ca forță de muncă foarte ieftină.

Nichifor Crainic consemna în memoriile sale că în timpul refugului său de la Sibiu când

se ascundea, sașii erau deportați în Uniunea Sovietică, autoritățile române și sovietice instituind controale foarte severe. Panica și teama domnea peste tot: *“În Sibiu nu se mai putea rămâne. Raziile româno-sovietice se înmulțeau. Se căutau sași capabili de muncă, se imbarcau în trenuri și se expediau la minele de cărbuni din Ucraina (...). De groază tinerele săsoaice, trăite până atunci în orgolioasa lor izolare de cetate medievală se măritau peste noapte cu români ca să se poate salva (...). Toate ieșirile orașului erau baricadate de controale sovieto-române”*²⁵.

Nu au fost uitați nici nemții din Valea Jiului. La 22 ianuarie 1945, potrivit unui martor ocular au fost imbarcați în vagoane de marfă în gara din Petroșani. Unul dintre aceștia, Oravetz Fridrich descrie în jurnalul său publicat recent, calvarul deplasării până în lagărul de la Djerjinsk, dincolo de Nepropretorovsk unde a ajuns la 9 februarie 1945. Condițiile din lagăr erau foarte aspre, temperaturile foarte scăzute, iar lucrul în mină istovitor²⁶. Abia la 20 aprilie 1946 au fost eliberați din lagăr. O situație asemănătoare exista în Banat de unde au fost transportați circa 30.000 de oameni bărbați și femei împotriva voinței lor în minele de cărbuni din bazinul Doneț. Unul din cei 7000-8000 de supraviețuitori, Ignaz Fischer din Timișoara mărturisește că a fost dus la Zaporojie, unde a lucrat într-o fabrică. Mortalitatea era foarte ridicată datorită muncii fizice foarte grele, frigului, înfometării permanente la care erau supuși²⁷. Și în Banat fetele de șvabi, potrivit unor martori oculari contractau căsătorii formale cu români ca să scape de deportare în U.R.S.S.²⁸.

La discuția asupra punctului 19, Ghiță Popp a arătat că primul text avea o formulare ambiguă: *“Guvernele aliate socotesc arbitrajul de la Viena privitor la Transilvania ca nul și neavenit. Și doresc să vadă Transilvania sau cea mai mare parte a acestui teritoriu restituit sub condiția de a fi confirmat la Tratatul de Pace”*. Secretarul general al P.N.Ț. a precizat că față de acest text *“noi am susținut, noi am arătat că refuzul Alianților de a recunoaște tratatul de arbitraj de la Viena a făcut o mare impresie la noi și că aceasta este o dovadă a bunelor sentimente pe care le au Alianții și Rusia față de noi*.

Am subliniat că acest articol este aproape singurul câștig pe care ni-l aduce tratatul de armistițiu.

Am adăugat: poporul românesc va fi recunoscător Rusiei pentru ajutorul promis pentru recucerirea Transilvaniei și am arătat că domnul Maniu a adresat o scrisoare domnului mareșal Stalin prin care își exprimă recunoștința.

Dar am spus “Așa cum este redactat acest articol este o decepție pentru noi, mai ales cum era redactat cu formula “Alianții doresc”.

Deci era vorba numai de simpla dorință a Alianților și nicidecum de un angajament ferm.

În al doilea rând lipsea angajamentul conform căruia armata rusească urma să dea concursul său armatei române pentru cucerirea Transilvaniei.

În al treilea rând am cerut ca România să capete graniță comună cu Cehoslovacia, așa cum am avut-o înainte. Domnul Molotov a răspuns că va lua în considerație aceste lucruri și să-i prezinte un nou text. Noul text pe care l-am propus avea următoarele redacțiuni: “Națiunile Unite consideră deciziunile arbitrajului de la Viena pronunțat la 30 august 1940 - am precizat data - ca injuste, nule și neavenite și vor restitui teritoriul atribuit Ungariei în acest arbitraj. Guvernul sovietic va conduce în acest scop operațiunile militare comune cu România în contra Ungariei și Germaniei pentru a elibera acest teritoriu, restabilind astfel frontiera comună care exista înainte între Cehoslovacia și România sub rezerva confirmării la reglementările păcii”, ceea ce era în textul de la Cairo.

*Textul a fost aprobat însă nu amintește de frontiera comună cu Cehoslovacia”*²⁹.

Rememorând aceste clipe, Ghiță Popp scria într-un memoriu înaintat la data de 13 ianuarie 1966 președintelui Consiliului de Stat următoarele: *“la negocierile de armistițiu de la Moscova, în septembrie 1944, în calitatea mea de reprezentant al P.N.Ț. am fost singurul care am izbutit să obțină modificarea esențială în folosul țării noastre a condițiilor propuse de aliați, recunoașterea obligatorie nu facultativă a retrocedării Transilvaniei de către Marile Puteri”*³⁰.

Ghiță Popp a rămas consecvent luptei pentru revenirea Ardealului de Nord la țara mamă precizând la mijlocul lunii aprilie 1946 într-un articol publicat în paginile ziarului *“Patria”* care apărea la Cluj următoarele: *“oricât ar fi de înverșunată lupta politică între guvernul F.N.D. și opoziția națională, nici o deosebire nu despărțește forțele celor două tabere*

asupra acestei probleme. E poate singurul punct asupra căreia se poate constata o desăvârșită unitate de vederi între cele două tabere"³¹.

Delegația României a solicitat, de asemenea o reeșalonare a plăților referitoare la datoria de război. Ghiță Popp a afirmat în ședința Consiliului de Miniștri din 15 septembrie 1944: *"că după ultima întrunire când se fixaseră textele tratatului în mod definitiv delegații noștri au avut o lungă așteptare de patru ore. Am profitat de acest moment să încercăm o ameliorare în ceea ce privește eșalonarea plăților și ne-am adresat domnului Molotov. Ni se spusese că poate ar fi dispus să facă o concesie. Din nefericire a fost politicos, dar ferm. Noi propunem eșalonarea termenului de plată pe 9 ani. D-ul Molotov a spus că este o sumă mică pe care nea propus-o și opinia publică rusească este nemulțumită cu această sumă și pornită contra dumnealor, atât pentru modicitatea sumei, cât și eșalonarea ei pe 6 ani*"³².

Eforturile lui Ghiță Popp și a celorlalți membri ai delegației României nu au avut sorti de izbândă, deoarece clauzele armistițiului erau deosebit de grele. Documentul a fost semnat din partea română de Lucrețiu Pătrășcanu, Generalul Dumitru Dămăceanu, Barbu Știrbei și Ghiță Popp, iar din partea U.R.S.S., Marii Britanii și S.U.A. de mareșalul sovietic Rodion Malinovski. El preciza la articolul 1 că *"România a încetat cu totul operațiunile militare împotriva U.R.S.S. pe toate teatrele de război, a ieșit din războiul împotriva Națiunilor Unite, a rupt relațiunile cu Germania și sateliții săi, a intrat în război și va duce războiul alături de Puterile Aliate, împotriva Germaniei și Ungariei"*. Când conducerea militară aparținea Înaltului Comandament Aliat (Sovietic). *"Se restabilește frontiera de stat între U.R.S.S. și România stabilită prin acordul sovieto-român din 28 iunie 1940 (art. 4)"*. Trebuie să menționăm că nu există nici un acord între guvernul român și cel sovietic privind cedarea Basarabiei, Bucovinei de Nord și Ținutul Herței. Punctul acesta nu a intrat în discuție, fapt recunoscut și de Iuliu Maniu în ședința Consiliului de Miniștri din 15 septembrie 1944: *"Acum, în ce privește Basarabia și Bucovina suntem o țară învinsă, ni s-au impus anumite condițiuni de armistițiu, și nu avem ce face și ne supunem fiindcă suntem într-o situație silită"*³³.

Pierderea Basarabiei și a Bucovinei de Nord și Ținutului Herța l-a mâhnit pe Ghiță Popp. Într-un memoriu referitor la aceste

provincii înaintat în 1966 președintelui Consiliului de Stat, Popp afirmă *"am avut durerea sufletească mereu arzătoare de a fi semnat prin același act (armistițiul din 13 septembrie 1944) sub presiunea unei necesități fatale, cedarea Basarabiei și a Bucovinei de Nord"*³⁴.

Împotriva cedării Basarabiei și Bucovinei de Nord s-au pronunțat numeroși oameni de cultură. Unul dintre aceștia, Onisifor Ghibu adresa în septembrie 1944 o scrisoare deschisă lui Ghiță Popp. Semnatarul scrisorii îi reamintește lui Popp că prietenia lor datează de peste 40 de ani, încă din anii 1905-1911 când au colaborat la *"Tribuna"* și *"Românul"* din Arad și *"Luceafărul"* de la Sibiu.

"Soarta a pus pe umerii săi povara grozavă de a semna, în împrejurări aproape catastrofale, armistițiul menit să dea o nouă întorsătură unui război pe care fatalitatea ni l-a impus la 1941, după ce cu un an mai înainte acea fatalitate ne lovise aproape mortal, rășluând în întregime sau în părți cu totul esențiale patru provincii ale țării noastre întregite abia cu două decenii mai înainte". O. Ghibu îi reamintea lui Gh. Popp despre *"uriașa demoralizare și de rușine care cuprinsese pe toți românii patrioți după actele de nemernică trădare de la 1940. Pierdusem patru provincii prin simple renunțări lașe, fără să se fi tras un glonț nici în dușmanii externi care ne-au îngenuncheat cum au vrut, nici în conducătorii ticăloși care ne-au dus la acea catastrofă lipsită de cea mai elementară demnitate și iubire de neam"*. Autorul scrisorii sublinia că România a fost nevoită să renunțe la Basarabia și Nordul Bucovinei prin armistițiul cu Națiunile Unite singura consolare fiind legată de anularea Dictatului de la Viena. Totuși O. Ghibu era nemulțumit pentru faptul că nu se spunea nimic în legătură cu retrocedarea Cadrilaterului care ne-a fost luat tot în urma arbitrajului de la Viena³⁵.

Articolul 11 al Convenției de Armistițiu prevedea că România era obligată să-și achite în curs de șase ani o despăgubire în valoare de trei sute de milioane de dolari S.U.A., în mărfuri (produse petroliere, cereale, materiale lemnoase, vase maritime, fluviale, diverse mașini și utilaje etc)³⁶. În realitate, suma plătită de România a fost cu mult mai mare deoarece s-a avut în vedere cursul dolarului din 1938.

Unitățile sovietice de ocupație au făcut, la rândul lor, numeroase rechiziții fără plată după 23 august 1944 până în anul 1946. Astfel

în plasa Mihăilești din județul Buzău au fost confiscate cu forța: 144 cabaline, 125 bovine, 2317 ovine, 236 porci, 1543 tone cereale, 506 tone furaje, 689 căruțe, 21 trăsură, 2 autoturisme, 524 tractoare. Valoarea totală a bunurilor rechiziționate s-a ridicat la suma de 187.951.115 lei³⁷. La rândul său, Nichifor Crainic preciza în jurnalul său că pe plaiurile sibiene situația era foarte grea: *"Bieții oameni nu vorbeau decât de excesele soldaților sovietici care tratau ca pe o țară de ocupație. Vilele izolate de pe deal erau asaltate neconștient de vizitatori înarmați, care nu spuneau niciodată ce caută"*³⁸. Acțiuni similare aveau loc pe întreg cuprinsul țării. Relevând acest lucru Arthur Gould Lee, biograful Regelui Mihai consemna: *"Toți erau îngrijorați și indignați de comportamentul rușilor (...). Din toată țara soseau știri despre rechiziționarea de echipamente, material rulant, mașini, căruțe, echipament agricol, animale, semințe de cereale și cât mai mult combustibil. Toată această pradă era trimisă în Rusia în cel mai scurt timp"*³⁹.

Au existat însă și unele persoane care au fost de acord cu atitudinea trupelor de ocupație. Cunoscutul scriitor de origine evreiască, Mihail Sebastian nota în jurnalul său la 1 septembrie 1944: *"Nu pot lua prea tragic toate incidentele sau accidentele. Mi se par normale. Chiar juste. Nu e drept că România să scape prea ușor. La urma urmelor, Bucureștiul ăsta îmbelșugat, nepăsător, frivol, e o provocare pentru o armată care vine dintr-o țară pustie"*⁴⁰.

Potrivit articolului 5 din convenția de armistițiu, guvernul României avea obligația să predea pentru *"repatriere"* Înaltului Comandament Aliat (Sovietic), prizonierii de război, cetățenii internați și pe cei aduși cu sile. În categoria refugiaților care trebuiau expediați în U.R.S.S. intrau cei care în perioada 28 iunie 1940 și 22 iunie 1941 se aflau în Basarabia și Bucovina de Nord și acum se găseau în România⁴¹. Acest aliniat a dat naștere la abuzuri și ilegalități. Comisia Română pentru Aplicarea Armistițiului a pus problema dreptului la opțiune, arătând că acest lucru corespunde *"principiilor de drept și echitate internațională"*⁴². Cu toate acestea, autoritățile sovietice au luat măsuri creând organelor de poliție și jandarmerie să treacă la depistarea și expedierea lor. Totuși formalitățile se derulau destul de lent. În județul Buzău, din cei aproximativ 5000 de refugiați basarabeni și bucovineni până la 12 martie 1945 au fost înscrși numai 688 de persoane din care au fost trimiși pe plaiurile

natale doar 460 de cetățeni⁴³. La nivel național până în iunie 1945 au fost repatriate de organele de ocupație sovietice 50.050 persoane⁴⁴. Mulți refugiați basarabeni și bucovineni se eschivau de la luarea în evidență sau de la întocmirea formalităților necesare repatrierii. Într-un tabel realizat de prefectura județului Bihor la începutul lunii iunie 1945 sunt înscrși 80 de refugiați din zona de sud a județului care au dispărut de la domiciliu⁴⁵.

Un alt articol, 14, a avut consecințe negative pentru poporul român, deoarece se preciza necesitatea ca guvernul să asiste Înaltul Comandament Aliat (Sovietic) la arestarea și judecarea persoanelor acuzate de crimele de război. În felul acesta puteau fi arestați cu ușurință adversarii politici și în general persoanele incomode noilor autorități sovietice. Relevând acest lucru, cercetătoarea franceză Nicoleta Franck scria: *"Vânătoarea de vrăjitoare a debutat în septembrie. Pro-naștiții pe care zadarnic îi căutaseră în ziua de 23 august Gerstenberg și Freissner ca să formeze guvernul favorabil Germaniei cerut de Hitler, pro-naștiții pe care Henson nu-i găsisese niciodată în România sunt acum peste tot: în guvern, unde generalul Potopeanu ministrul economiei și finanțelor este arestat drept criminal de război, în uzine, în întreprinderi, unde muncitorii reclamă înlocuirea conducerii în administrație, unde funcționarii sunt alungați (...). Și tot în septembrie iau ființă și tribunalele poporului"*⁴⁶.

Tot potrivit armistițiului s-a creat Comisia Aliată (Sovietică) de control. Aceasta verifică administrația românească, sectoarele economice. Vârful de lance este Partidul Comunist din România, care în august 1944 număra sub 1000 de membri înregistrați. Drumul său către acapărarea puterii centrale începe chiar din septembrie 1944⁴⁷.

Armistițiul de la Moscova a avut de fapt rolul unui dictat. România era înfeudată Uniunii Sovietice. Intuind acest fapt, George I. Duca aflat la Stockholm unde purtase tratative cu Națiunile Unite scria la 14 noiembrie 1944: *"La noi, deci, este astăzi pașalâc rusesc, ceea ce înseamnă că viitorul este pecetluit pentru multă vreme. Din fericire însă sunt destul de sănătos spre a-mi plăti luxul de a fi totuși optimist"*⁴⁸.

Delegația României nu și-a putut susține punctul de vedere, ea fiind pusă în fața faptului împlinit. În zilele de 15-16 septembrie 1944, Consiliul de Miniștri al României a luat

în dezbaterile conținutul Convenției de Armistițiu. Cu acest prilej, membrii delegației au informat guvernul asupra situației constatate la Moscova, atitudinea destul de rece a guvernanților sovietici, precum și în legătură cu modificările propuse. Singurul succes al delegației a fost clarificarea problemei dictatului de la Viena din 30 august 1940.

Prevederile Convenției de Armistițiu au fost cu mult mai grele față de înțelegerile convenite la Cairo. Relevând acest lucru, Al. Cretzianu arată într-o scrisoare trimisă din Ankara la 29 martie 1945 lui Viorel Virgil Tilea *“Condițiile Armistițiului erau mult mai dure decât cele asupra cărora se convenise la Cairo. Nu se puneau problema unei zone libere. În schimb se prevedea, în plus un control sovietic în întreaga României asupra diferitelor mijloace de exprimare a opiniei publice, cum ar fi presa, radioul și spectacolele, precum și asupra tuturor comunicațiilor telegrafice ale statului, ori ale persoanelor particulare”*. De asemenea în capitala Egiptului nu se avusese în vedere problema întreținerii trupelor sovietice de către guvernul român.

Deși armistițiul prevedea nulitatea actului de la Viena, Transilvania de Nord trebuia deci predată administrației românești cu excepția unei zone de cincizeci până la o sută de km de la linia frontului *“totuși acest teritoriu a continuat să fie administrat de armata sovietică”*. În același timp, diplomatul român sesiza faptul că nici o dispoziție a Convenției de Armistițiu nu autoriza trupele sovietice să staționeze în România. *“Nu se puneau problema decât de un drept de trecere, în măsura în care ar fi impus necesitățile militare. Ori România, deși foarte departe de front este plină de unități sovietice care par a fi instalate aici pentru o perioadă nedeterminată de timp”*⁴⁹. Acestea au uitat de altfel să plece până în anul 1958.

Au fost însă și unii cetățeni români care au salutat armistițiul de la Moscova. Scriitorul evreu Emil Dorian consemna în jurnalul său din 13 septembrie 1944 că *“S-a încheiat în sfârșit armistițiul pe ziua de ieri. Condițiile sunt în număr de 20 și nu atât de grele cum se aștepta. Dacă precum se afirmă în mod oficial, pagubele pricinuite de români în Uniunea Sovietică se cifrează la 1500 milioane de dolari, cât s-a fixat suma este foarte modestă”*. Autorul respectivelor rânduri arată, exagerând lucrurile că nu trebuie să uităm, *“că sub dezmațul antonescian am batjocorit viața și așezările sovietice, cum nu*

*se poate mai cumplit și le-am distrus fără milă, fără gândul la posibilitatea unei despăgubiri mai târziu”*⁵⁰. E. Dorian trecea însă sub tăcere fără-delegile săvârșite de sovietici înainte și după 12 septembrie 1944 pe întreg teritoriul românesc.

Numeroși observatori străini au subliniat complicitatea autorităților aliate. Robert H. Makham scria că *“Acest armistițiu a predat România cu mâinile și picioarele legate Uniunii Sovietice și a arătat că Marea Britanie și Statele Unite au capitulat în fața Rusiei”*. În acest angrenaj, ambasadorul american la Moscova nu a întreprins nimic *“nu numai că a consimțit totul dar a împins cu putere România să accepte, după cum Hitler în 1940 împinsese România să dea Basarabia și Nordul Bucovinei”*⁵¹.

Istoricul francez Henri Prost scria în cartea sa dedicată României despre complicitatea Națiunilor Unite arătând: *“Guvernele de la Londra și Washington s-au dat în mâna comandamentului sovietic de aici înainte în tot ce privește execuția clauzelor armistițiului nu numai că autorizează, dar chiar invită pe ruși să se amestece în afacerile interne române; lor le aparține dreptul de a determina organizații (...) de a dispune de guvernul României. Un act internațional aprobat de Statele Unite și Marea Britanie a predat România bunului plac al Uniunii Sovietice”*⁵².

În schimb, ziarul francez *“L’Humanité”* organul de presă al Partidului Comunist Francez publică chiar o știre în numărul din 14 septembrie 1944 în care informează cititorii în legătură cu negocierile între reprezentantul Națiunilor Unite; U.R.S.S.; Marea Britanie; S.U.A. și delegația guvernului român purtate *“pentru încheierea unui armistițiu cu România”*. Ziarul enumeră componența celor două delegații și anunță faptul că armistițiul s-a semnat în ziua de 12 septembrie 1944⁵³.

O atitudine binevoitoare față de U.R.S.S. întâlnim și la cercurile politice engleze. Însuși premierul britanic W. Churchill preciza în septembrie 1944 că poporul rus a avut mult de suferit de pe urma Germaniei și de aceea are dreptul la frontiere sănătoase și la vecini prietenoși în granițele lui de vest; fără însă să explice prin ce era mai sănătoasă granița de la Prut față de cea de la Nistru. Până la urmă omul de stat englez recunoaște adevărul când afirma că *“Condițiile de armistițiu încheiate în Finlanda și cu România poartă firește pecetea voinței sovietice”*⁵⁴.

Presa sovietică a salutat armistițiul încheiat de România și Națiunile Unite. Ziarul *"Pravda"* din 14 septembrie 1944 sublinia că prevederile documentului pe care România l-a semnat la Moscova *"sunt subordonate în primul rând misiunii de mare importanță: grăbirea victoriei împotriva Germaniei hitleriste"*. Scopul principal era după opinia organului de presă al P.C.U.S. *"nădărușirea rapidă a inamicului urât"*. Întoarcerea armelor de către România împotriva Germaniei a dus la agravarea situației ei militare în mod catastrofal *"acordul semnat cu România aduce de asemenea schimbări importante în ceea ce privește situația generală din Balcani"*. Aici *"pozițiile germanilor sunt definitiv minate. România are acum un rol deosebit în lichidarea completă a dominației hitleriste în Balcani și eliberarea completă a popoarelor din această zonă"*⁵⁵.

La rândul său ziarul *"Izvestia"* scria în numărul din 15 septembrie 1944 că România a parafat armistițiul cu Națiunile Unite *"acest document are o mare importanță politică internațională"*. România a intrat astfel în război contra Germaniei și Ungariei *"pentru a-și restabili independența și suveranitatea"*. În felul acesta se lichidează hegemonia germană din Balcani: *"condițiile armistițiului deschid în fața României calea spre restabilirea drepturilor sale suverane"*⁵⁶. Din păcate afirmațiile menționate ale presei sovietice nu au fost puse în aplicare de autoritățile de la Moscova, deoarece practic țara noastră și-a pierdut independența intrând în orbita U.R.S.S.

La 4 noiembrie 1944 Ghiță Popp a fost numit secretar de stat la Departamentul Cultelor și Artelor, fiind nevoit să demisioneze din funcția de secretar general al P. N. T. În data de 6 decembrie 1944 în guvernul condus de generalul Nicolae Rădescu a fost numit Ministrul Cultelor și Artelor. P. N. T. se confruntă însă cu o serie de frământări interne.

Potrivit unui document aparținând Serviciului Român de Informații, Ghiță Popp era în conflict cu grupul A. Leucutia și V. Solomon, tot în anturajul lui Maniu deoarece ei din motive de oportunitate politică s-au apropiat de D-rul N. Lupu, deși acesta din urmă a avut o atitudine neprietenească în chestiunea șefiei organizației național-tărăniste din Buzău. Aici a fost confirmat în ianuarie 1945 de D-rul N. Lupu că șef avocatul N. Anghel, cu toate că Iuliu Maniu îl numise în fruntea organizației pe Ghiță Popp⁵⁷.

În iunie 1945 a sosit din Ucraina în România Ivan Grigorievici, unul dintre conducătorii naționaliștilor ucraineni (melnicoviști). Potrivit unei note afirmative asupra organizației anticomuniste *"Mișcarea de rezistență din România"*; publicată recent de istoricul Florin Constantiniu *"Gheorghe Manu a comunicat că el s-a întâlnit cu unul din leaderii național-tărăniști. Ghiță Popp care a fost la întâlnire împreună cu conducătorii naționaliștilor ucraineni cu care lucrează împreună. Manu a declarat în privința aceasta că Ghiță Popp se ocupa de mult cu problemele ucrainene și întreține legături cu ucrainenii"*⁵⁸.

Ghiță Popp a fost ales în cele din urmă șef de organizație P. N. T., din județul Someș. În această calitate, el a participat la alegerile parlamentare din 1946. În notele întocmite de Brigada I Siguranță sau de Corpul detectivilor era socotit *"dușman al muncitorilor"*, fiind acuzat că *"a sabotat atât producția cât și pe muncitori"*⁵⁹. În timpul campaniei electorale a fost reținut de organele de ordine fiind acuzat că *"a instigat pe țărani din județul Someș"*. Într-o declarație făcută în fața unui anchetator în data de 4 septembrie 1947, Ghiță Popp mărturisea că în campania electorală a fost ajutat de șapte șefi de plasă dar constată cu regret că *"din cauza teroarei partidului comunist ei nu au prea activat (...). Personal eu nu am fost în județ decât de cinci ori"*. În zilele de 27-28 aprilie 1946, Ghiță Popp și dr. I. Mureșanu au fost agresați la restaurantul *"România"* din Dej. Ghiță Popp declara, de asemenea, că a fost la Gherla în campanie electorală. A fost arestat însă la Cluj și ținut închis timp de trei săptămâni până la 10 decembrie 1946⁶⁰.

În anul 1947, după înscenarea de la Tămădău, Ghiță Popp a fost anchetat și închis la Văcărești în cadrul lotului *"Zămești"*. A primit ca pedeapsă pentru trădare și insurecție armată zece ani de pușcărie. Urmează apoi cinci ani de domiciliu obligatoriu în satul Cătești din Bărgan. I s-a tăiat pensia pe care a primit-o în august 1940. Deși a făcut numeroase demersuri, inclusiv la președintele Consiliului de Stat (Nicolae Ceaușescu) în 13 ianuarie 1966, nu a fost repus în drepturi.

Moare la București în data de 25 octombrie 1967, la înmormântare au participat circa 2000 de persoane, între care se aflau vechii colegi de partid și statornici prieteni: Ioan Hudiță, Pan Halippa, Corneliu Coposu.

În toate etapele vieții sale s-a bucurat de un mare prestigiu din partea celor care l-au cunoscut și a opiniei publice. Erau unanim recunoscute calitățile sale precum: erudiția, cinstea, seriozitatea, optimismul, verticalitatea morală. Marele om politic Iuliu Maniu declara la procesul intentat fruntașilor țărăniști despre Ghiță Popp că *“Este un om de erudiție excepțională, de o profundă judecată și un temperament cald (...), este un om de încredere desăvârșită (...) unul din consilierii mei cei mai apropiați”*⁶¹. La rândul său, cunoscutul profesor și om de cultură, Onisifor Ghibu remarcă într-o scrisoare expediată din Sibiu la 5 noiembrie 1967 profesorului de Paul Țurcanu aflat în Sighișoara, modestia, altruismul, talentul deosebit al marelui ziarist trecut în neființă: *“Din parte-mi țin să-ți împărtășesc aici convingerea mea că Ghiță Popp a fost unul din puținii mari gazetari români, care au avut un singur cusur mare, acela de a fi pătimit de o modestie exagerată”*. Autorul scrisorii evidenția opera publicistică deosebită a lui Ghiță Popp, socotindu-l *“un ziarist român de proporții internaționale”*.

Ghibu își exprima speranța că *“Se va găsi cândva, cineva, care să dezgroape din uitare nemeritată pe acest strașnic exemplar de român și de om. Eu îl deplâng ca pe unul din foarte puținii prieteni pe care i-am avut în lunga mea viață”*⁶².

Am încercat în aceste pagini să surprindem o latură a activității uriașe desfășurată de Ghiță Popp în folosul neamului românesc. Din păcate eforturile sale nu au fost încununate de succes. Prevederile armistițiului cu U. R. S. S. au fost deosebit de aspre. Premisele bolșevizării României, erau create. Ceea ce nu știa atunci Gh. Popp era abandonarea României de către puterile aliate occidentale, țara noastră intrând în sfera de influență sovietică. Consecințele s-au răsfrânt și asupra lui: zece ani de detenție, de domiciliu obligatoriu. A înfruntat acești ani cu demnitate deși ei i-au grăbit sfârșitul.

NOTE

1. Șerban Madgearu, *Ghiță Popp, un condamnat politic în arhivele serviciilor secrete*, București, 1998, 91-93.
2. Ibidem, 94-95.
3. Constantin Cloșcă, *România în infernul marii conflagrații (Frontul Iași-Chișinău)*, Iași, 1997, 162.
4. Gheorghe Onișoru, *Economie, societate și abuzuri sovietice în România anilor 1944-1947*, în *Cercetări Istorice*, Iași, XVII, 1997, 376.
5. *Arhivele Naționale București* (în continuare se va cita Arh.Naț.București), fond Ministerul Propagandei Naționale. Informații, dosar 245/1944, f. 286.
6. Al. Cretzianu, *Ocazia pierdută*, Ediție de Valeriu Fl. Dobrinescu, Iași, 1995, 162.
7. Arh.Naț.București, Colecția Microfilme S.U.A., rola, 62, c. 670.
8. Constantin Sănătescu, *Jurnal*, Ediție de Simona Ghiteșcu-Sănătescu, București, 1993, 168; vezi și Gh. Onișoru, *Iuliu Maniu și “Democrația populară”*, în *ActaMP*, XX, 1996, 452.
9. *Arhivele Ministerului Afacerilor Externe* (în continuare se va cita Arh. M.A.E.), fond 71, România 1944-1946, vol. 162, f. 10-14.
10. Andreas Hillgruber, *Hitler, Regele Carol și Mareșalul Antonescu. Relațiile germano-române (1938-1944)*, Ediție de Stelian Neagoe, București, 1994, 269-270.
11. *Arhivele Naționale Buzău* (în continuare se va cita Arh. Naț. Buzău), fond Primăria oraș Buzău, dosar 33/1944, f. 119.
12. Arh. Naț. București, Colecția Microfilme S.U.A., rola 662, c. 407-408; Arh. Naț. M.A.E., fond 71/România 1944-1946, E2, vol. 352, f. 162-163; vezi și Gh. Buzatu (coord.), *Mareșalul Antonescu în fața istoriei*, vol. II, Iași, 1990, 336-342, doc. 162-163.
13. Marin Radu Mocanu (coord.), *România marele sacrificat al celui de al doilea război mondial. Documente*, vol. I, București, 1994, 286, doc. 164.
14. Cf. Nicolae Băciu, *Agonia României 1944-1948*, Cluj-Napoca, 1990, 153-154.
15. Ghiță Ionescu, *Comunismul în România*, cd. a II-a,

București, 1994, 119.

16. Gh. Buzatu, *Din arhiva istorică a României (I)*, în *România în istoria universală*, vol. III/1, Iași, 1988, 773; V. Fl. Dobrinescu, Ioan Pătroiu, *Semnarea armistițiului României cu Națiunile Unite (Moscova 13 septembrie 1944)*, în *Arhivele Olteniei*, nr. 6, 1989, 198.
17. George Magherescu, *Adevărul despre Mareșalul Antonescu*, vol. III, București, 1991, 198.
18. *Misiunile lui A. Vășinski în România (Din istoria relațiilor româno-sovietice, 1944-1946). Documente secrete*. Ediție de Radu Ciuceanu, Ioan Chiper, Florin Constantiniu, Vitalie Văratec, București, 1997, 71-72, doc. 5.
19. V. Fl. Dobrinescu, *România și Ungaria de la Trianon la Paris (1920-1947). Bătălia diplomatică pentru Transilvania*, București, 1996, 198.
20. Gh. Buzatu, op. cit., în *România în istoria universală...*, III/1, 774-781.
21. Mihail Sebastian, *Jurnal 1935-1944*. Ediție de Gabriela Omăt și Leon Volovici, București, 1996, 566.
22. N. Băciu, *Yalta și crucificarea României*, Roma, 141-142.
23. Ștefan Lache, Gh. Țuțui, *România și Conferința de pace de la Paris din 1946*, Cluj-Napoca, 1978, 316-319, anexa III.
24. *23 august 1944. Documente*, vol. III 1944-1945, București, 1985, 35, doc. 918.
25. Nichifor Crainic, *Memorii*, vol. II. Ediție de Alexandru Condeescu, București, f. a., p. 37.
26. Edith Oravetz, *Țărul morții. Jurnalul unui deportat german*, Brăila, 1996, 19.
27. Ignaz Fischer, *Date despre deportarea în Rusia a etnicilor germani din Banat*, în vol. *Instaurarea comunismului între rezistență și represiune*, București, 1995, 416-417.
28. Lucian Plapșa, *Memorii*, vol. I. *Soarele de la Nord*, Timișoara, 1996, 42.
29. *23 august 1944. Documente...*, vol. III, 64-65, doc. 918.
30. Arh. Naț. București, fond Ghiță Popp, dosar 2, f. 3; Cristina Dinu, *Un document autobiografic Ghiță Popp*, în *Angustia*, III, 1998, 380, anexă.
31. Gh. Popp, *În preajma Conferinței de Pace. Problema Transilvaniei*, în *Patria*, Cluj. XXVII, nr. 49, din 16 aprilie

- 1946.
32. 23 august 1944. *Documente...*, vol. III, 50, doc. 918.
33. Ibidem, 35.
34. Ioana Burlacu, *Basarabia în conștiința lui Gheorghe <Ghiță> Popp - un memoriu adresat de Ghiță Popp lui Nicolae Ceaușescu*, în *Angustia*, III, 1998, 187.
35. *Onisifor Ghibu în corespondență*, vol. II. Ediție de Mihai Ghibu, București, 1998, 164-165.
36. Ion Enescu, *Politica externă a României în perioada 1944-1947*, București, 1979, 338, anexa 3.
37. Arh. Naț. Buzău, fond Prefectura jud. Buzău. Armistițiu, dosar 15/1944-1945, f. 35.
38. Nichifor Crainic, op.cit., 27.
39. Artur Guld Lee, *Coroana contra secera și ciocanul. Povestea Regelui Mihai al României*, ed-a II-a, București, 1998, 143.
40. M. Sebastian, op.cit., 559.
41. Antonio Faur, *Măsuri legislative și economico-administrative de aplicare a Convenției de Armistițiu (septembrie 1944 - mai 1945)*, Oradea, 1995, 2.
42. Lidia Brâncianu, Adina Berciu Drăghicescu, *Basarabiei și bucoviniei între drept internațional și dictat. Documente. 1944-1945*, București, 1995, 49-50.
43. Arh. Naț. Buzău, fond Prefectura jud. Buzău, Armistițiu, dosar, 15/1944, f. 68.
44. Cf. Ioan Scurtu, Constantin Hlihor, *Complot împotriva României 1939-1947*, București, 1994, 163.
45. A. Faur, *Destinul tragic al românilor basarabeni și bucovineni aflați pe teritoriul Bihorului (1944-1945)*, Cluj-Napoca, 1998, 268-270, doc. 193.
46. Cf. Nicoleta Franck, *Din înfrângere în victorie. Cum a devenit din România din Regat Republică populară (1944-1947)*. Ed. a II-a, București, 1992, 107.
47. Dinu C. Giurescu, *Gubernarea Nicolae Rădescu*, București, 1996, 30.
48. Iosif Constantin Drăgan (coord.), *Antonescu. Mareșalul României și războaiele de reîntregire*, vol. I, ed. a II-a, Veneția, 1991, 597.
49. Gh. Buzatu (editor), *România în arhivele Americii. Comunismul trece Nistrul (1944-1947)*, Iași, 1992, 12-14.
50. Emil Dorian, *Jurnal din vremuri de prigoană*, ediție de Marguerite Dorian, București, 1996, 366-367.
51. Cf. Platon Chirnoagă, *Istoria politică și militară a războiului României contra Rusiei sovietice 22 iunie 1941 - 23 august 1944*, ed-a IV-a, Iași, 1998, 376.
52. Henri Prost, *Destin de la Roumanie 1918-1954*, Paris, 169-170.
53. Arh. Naț. București, Colecția Microfilme Franța, rola, 142, c. 96-97.
54. Cf. Victor Frunză, *Istoria stalinismului în România*, ed-a II-a, București, 1990, 158.
55. *Presa străină despre contribuția României la victoria asupra fascismului*. Ediție de Constantin Căzănișteanu, Florin Constantiniu, Alesandru Duțu, București, 1985, 102, doc. 108.
56. Ibidem, 104, doc. 110.
57. S. Madgearu, op.cit., 96.
58. Fl. Constantiniu, *De la războiul fierbinte la războiul rece*, București, 1998, 89, anexa.
59. S. Madgearu, op.cit., 105.
60. Ibidem, 147-148.
61. Cf. Ioan Lăcătușu, *Personalități din Covasna și Harghita*, Cluj-Napoca, 1998, 120.
62. *O. Ghibu în corespondență...*, vol. II, 223.

ABSTRACT

Ghiță Popp and the signing of the Armistice From Moscow with the United Nations – September 12/13, 1944

On the 23 of august, Romania left the alliance with Axis and joined the United Nations Coalition. After this date the Red Army was no longer, de facto on the territory of an enemy state.

The author analyses the role of Ghiță Popp to the signing of the Armistice on september 12/13 1944 from Moscova, by the Romanian government and the United Nations did not put on end to military occupation of Romania. He present the negotiations from Moscova and the contribution of Ghiță Popp.

Trapped in the major powers "interests gamble" whose most telling evidence was Stalin and Churchill's understanding om the procentage (October 1944), Romania had no other choice but accept the inclusion, in the international documents she sighed of several previsions, sanctioning painful territorial losses for the Soviets Union's benefit. The Romanian diplomat's efforts to modify some of previsions agreed with the United Nations and mainly with the Soviet Union failed. The Armistice convention and the Peace Treaty (February 10, 1947) where an expression of the Kremlin's Standpoint. Romania lost Bessarabia, Northern Bucovina and the Hertza county was abandoned, with the western democracies tacit agreement, to the Soviet Union, sphere of interests.

Profesor Dr. Constantin I. Stan

Liceul de Artă,
Buzău, Str. Bucegi, nr.11

Transilvania și scenariile politice în anii instaurării comunismului în România. Particularități în județul Covasna

Evoluția politică și militară a României după momentul de la 23 august 1944, este în general cunoscută iar, bucuria populației din zona Covasna-Harghita, manifestată în acele momente a fost umbrită curând de ceea ce va urma în Transilvania, până la instalarea guvernului Petru Groza din 6 martie 1945 și după.

În contextul politico-militar din vara și toamna anului 1944, armata românească a trecut la eliberarea Transilvaniei de Nord, orașul Sfântu Gheorghe fiind primul eliberat din teritoriul răpit la 30 august 1940. Județul Covasna, după declanșarea celui de al doilea război mondial, a constituit extremitatea sud-estică a teritoriului cedat Ungariei în urma dictatului de la Viena. Prin acest spațiu s-a realizat așa numitul "întrând secuiesc", în scopul strategic de apropiere de zona industrială a Brașovului și a văii Prahovei. "Secuimea" a fost promisă în cadrul discuțiilor între Hitler și Mussolini lui Horthy¹. La 23 august 1944, România a rupt alianța cu Germania. Acționând cu rapiditate nelăsând timp armatelor inamice să se consolideze pe linia Munților Carpați, unitățile românești au depășit în scurt timp granița nedreaptă stabilită la 1940. Alertate, forțele inamice și-au adus întăriri masive în sud-estul Transilvaniei. Cu toată această concentrare, unitățile românești au acționat rapid pe lina Sfântu Gheorghe – Odorhei – Târgu Mureș, eliberând la 8 septembrie orașul Sfântu Gheorghe². Cu toate că în municipiu s-a ridicat prin anul 1946 monumentul ostașilor sovietici, iar principalele arte-re au fost numite "Stalin", "Malinovskhi" etc, documentele scot în evidență adevărata eliberatori care s-au jertfit pentru eliberarea Transilvaniei de nord. În cinstea acestui fapt de vitejie, primul document emis de primăria românească reînaltată la Sfântu Gheorghe (nr. 1 din 10 septembrie 1944) este un mesaj adresat comandantului Diviziei 1 Munte, divizie care si-a adus o contribuție esențială în eliberarea orașului Sfântu Gheorghe. "Domnule Comandant, sub-

semnatul Sima Ilie primarul orașului Sfântu Gheorghe, vin a vă ruga să binevoii a primi propunerea noastră și a da aprobarea ca (denumirea) trei străzi din acest oraș să fie înlocuite cu «strada Sfânta Maria», «strada 8 septembrie 1944», «strada Vânătorilor». Această propunere este motivată de următoarele fapte: «În ziua de 8 septembrie 1944 (Sfânta Maria Mică), Vânătorii de munte au eliberat orașul Sfântu Gheorghe de sub ocupația străină. S-au împlinit în ziua de 8 septembrie 1944, patru ani de când s-a semnat actul de subjugare, iar la împlinirea acestor ani, orașul este din sub nou falfăirea steagului românesc - eliberat după grele zile de iobăgie – de către trupele române, vânătorii de munte au înscris glorioase pagini în istoria Neamului românesc»³. Revenea în acest fel administrația românească, așa cum a fost înainte de septembrie 1940, sau cel puțin așa se credea și se încerca. Prefectura și unitățile administrative din subordine încercau revenirea la firesc a vieții politice și sociale a județului, fără persecuții, fără răzbanare, manifestându-și dorința repunerii în drepturi a românilor și instaurării unui climat firesc dezvoltării vieții locuitorilor județului. S-au redeschis școlile, apărea din nou presa românească, pe lângă cea a etnicilor maghiari, se luau măsurile ce se impuneau pentru activitatea normală a spitalelor, și a căilor de comunicații⁴. În primul proces verbal încheiat la ședința prefec-turii județului, din data de 3 octombrie 1944, în prezența notarilor și a pretorilor s-au trasat obiectivele și măsurile necesare în vederea bunului mers al administrației românești considerându-se ca: „fiecare să-și facă datoria de buni români și funcționari cinstiți și corecți, rupând din sufletul lor pentru executarea fără șovăire a ordinelor și instrucțiunilor ce vor primi, pentru o cât mai bună gospodărire a acestui județ ce a fost timp de patru ani sub jugul nemiloșilor dușmani. Feudalismul maghiar a căutat de sute de ani să se învâdăceze în Ardealul nostru strămoșesc și românesc. Urmele celor patru ani trebuie să dispară pentru cu poporul român să

poată intra în drtepturile lui strămoșești [...] toată lumea să fie pe teren și să-și facă datoria cu suflet și inimă de român, pentru a face față greutăților inerente unui început de veac nou pentru Ardealul dezrobii”⁵. În cadrul acestei întâlniri s-au avut în vedere, cu precădere problema întocmirii inventarelor cu ocazia preluării administrațiilor comunale, problema recensământului celor plecați cu armata maghiară și a inventarierii bunurilor mobile și imobile, hotărându-se preluarea acestora în mod provizoriu de funcționari și cetățeni români, care să le păstreze intacte, începutul reparării unor edificii publice – școli, biserici, spitale - străngerea recoltelor și însămânțarea terenurilor agricole din această toamnă, refacerea drumurilor și podurilor pentru reluarea circulației etc.⁶ Pe fondul unui optimism generat de refacerea vieții românești din județ, autoritățile și locuitorii români au făcut față momentelor grele ale retragerii armatelor maghiare și germane din zonă, care și-au manifestat sub toate formele ostilitatea față de actul eliberării și instaurării administrației românești. Astfel, prin toate punctele de retragere, românii au semnalat cazuri de distrugere a unor locuințe, biserici, case parohiale, troițe, cruci, poduri și drumuri etc. În plus de aceasta, maghiarii au refuzat să părăsescă vechile posturi din administrațiile locale, ajutați și sprijiniți acum de trupele rusești, care prin venirea lor au dat din nou aspectul de ocupație al județelor eliberate. Un exemplu ilustrativ în acest caz este situația creată la Târgu Secuiesc, de unde se relatează că: *“autoritățile maghiare continuă să-și manifeste autoritatea în plasa respectivă. Zilnic aceste autorități împreună cu alți maghiari și ostași ruși formează patrulă, plecând prin comunele din apropierea orașului, luând contact cu diferiți maghiari, și ridicând animalele din gospodării (...). Și populația maghiară este supusă jafului din partea soldaților ruși, aceasta manifestându-și îngrijorarea față de faptul că o parte dintre ei se dau drept comuniști și că soldații ruși îi jefuiesc de bunurile materiale, circulând dese zvonuri printre maghiari că armatele sovietice, au dat în Ardeal de bogății și băutură și de aceea nu înaintază mai repede cu frontul spre a termina odată cu războiul, voind a anexa Ardealul la Rusia”*⁷.

Se profila o nouă direcție politică, ce va fi pusă în aplicare odată cu intrarea trupelor rusești în Ardeal, maghiarii pregătind un întreg arsenal ideologic pentru autonomia Ardealului în cadrul României, Uniunii Sovietice sau alipirea lui la Ungaria. Documente numeroase

certifică dorința maghiarilor de a-și atrage de partea lor pe ruși pentru acest obiectiv preconizat. *“Odată cu intrarea trupelor româno ruse - se spune într-un document- în Ardealul de nord și apoi în Ungaria, de teamă să nu cadă sub stăpânirea română și a obține cât mai multe avantaje [maghiarii] au făcut tot posibilul pentru a obține și câștiga bunăvoința trupelor și comandamentelor rusești punându-le la dispoziție toate avantajele, avere, bani, femei. De formă au adoptat toate ideile și măsurile luate de comandamentul sovietic invocând și vechea mișcare a lui Bela Kun. Față de statul român, autoritățile și populația română au manifestat același sentiment de ură”*⁸. Deși se prevăzuse instalarea de primari români, acolo unde erau prezente trupele rusești s-a continuat cu administrația maghiară, *“primarii maghiari numiți de dumealor fac propagandă ca nimeni să nu asculte de ordinele jandarmilor, deoarece jandarmii români vor pleca imediat”*⁹. În județ s-au instalat încă la 1-2 zile după eliberare, autoritățile sovietice, în calitate de ocupant. Ca în întreaga țară, pe lângă nesocotirea autorităților administrative și militare românești, trupele sovietice au pricinuit prin jaf noi pierderi la fel de grele ca în timpul războiului. *“Întregii populații i s-au devastat gospodăriile de către ruși, luându-li-se vitele și cerealele. Acum în continu vin soldați ruși răzleți, care se dedau la diferite jafuri, căutând să dezarmeze jandarmii români”*¹⁰. Situația creată s-a tensionat mai mult, pe fondul revenirii românilor la casele lor, care și-au găsit o parte de lucruri vândute în timpul refugiului, vreme când s-au format anumite comisii maghiare ce le-au vândut vitele, cerealele și obiectele gospodărești la cetățenii maghiari din sat sau din localitățile apropiate, la prețuri derizorii.

Se preconiza în acest timp o alianță anti-românească, menită să obstrucționeze măsurile administrației românești și să creeze un curent de opinie potrivit căruia aceasta este provizorie, și cele două forțe, maghiară și sovietică, vor conduce pe viitor. În acest sens rapoartele jandarmilor comunali menționau permanent legăturile între fostele autorități din timpul ocupației maghiare și comandanții ruși: *“mi s-a pus în vedere - raporta un jandarm român din Catalina, județul Covasna - că nici un jandarm nu are voie să ridice nimic de la locuitori, căci dumealor [rușii] administrează plasa și că noi nu avem misiunea decât urmărirea partizanilor germani”*¹¹.

O sinteză asupra situației generale din zonă este prezentată în raportul 118/20 octom-

brie 1944 al *Regimentului de voluntari Iuliu Maniu, Batalionul Brașov*, în care se constată peste tot că populația maghiară, pentru a capta bunăvoința rușilor, și-a pus în piept insigne comuniste și a instigat contra românilor. De aceea rușii au numit primari în orașe și comune, numai dintre maghiarii declarați comuniști, care au trecut la rechiziții draconice. De prezentarea acestui raport și a activității batalionului se ocupă istoricul Petre Țurlea în *"Monumente non grata, Falși martiri maghiari pe pământul românesc"*. Din inițiativa ziarului *"Adevărul"*, organ al P.N.Ț., s-a format la București un *Comitet național de înrolare și organizare a voluntarilor pentru Ardeal*, într-o *Legiune* cu numele *"Iuliu Maniu"*. Organzația a avut drept scop asigurarea spatelui frontului pe măsura înaintării armatelor româno-ruse în Transilvania și asigurarea reinstaurării administrației românești în zona cedată. *Batalionul de voluntari Iuliu Maniu*, a acționat în județele Trei Scaune (Covasna), Ciuc, Odorhei, Mureș. A fost organizat la Brașov, la apelul ziarului local țărănist *"Tribuna"*, având ca scop principal pregătirea terenului pentru reinstalarea administrației românești în județele menționate. Dintre obiectivele realizate de aceștia se numără restabilirea căilor ferate în județele Covasna și Ciuc și a liniilor de telecomunicații telefonice, a poștei, strângerea armelor. Acțiunea detașamentului a fost benefică după cum arată documentele vremii. *"Voluntarii și-au dat tot concursul - scrie într-o scrisoare primarul orașului sfântu Gheorghe din 5 octombrie 1944 - fără de care concurs nu aș fi putut înfrîna abuzurile și atacurile populației secuiești din acest oraș și județ"*¹².

Administrația românească în județ, în sensul deplin al expresiei, în județul Covasna, pe baza documentelor de arhivă a durat între 8 septembrie și 14 noiembrie 1944. În septembrie în fruntea ei s-a aflat Eugen Sibianu, fost primar al orașului Sfântu Gheorghe, devenit prefect al județului, funcție exercitată și după retragerea administrației românești la Prejmer. Odată cu revenirea autorităților române în zonă, în primăvara anului 1945, Eugen Sibianu a devenit indezirabil pentru noua orientare politică¹³. Retragera administrației românești din zona Ardealului de Nord, în luna noiembrie 1944, s-a făcut pe fondul spectrului politic din toamna anului 1944, rezultat din Convenția de Armistițiu, semnată la Moscova în luna septembrie 1944. Cea mai presantă sarcină a guvernului Sănătescu, instalat după 23 august

1944 a fost aceea de a-și stabili relațiile cu Aliții, în primul rînd cu Uniunea Sovietică. Armata Roșie se revărsa în România în mod necontrolat, comandanții sovietici tratau țara ca un teritoriu cucerit și nu erau dispuși să discute cu guvernul de la București, pe care îl considerau inamic. Guvernul Sănătescu și-a concentrat toate eforturile spre a încheia o convenție de armistițiu cât mai curând posibil, pentru a restabili ordinea în țară, dorință direct contradictorie cu cea a U.R.S.S.-ului, ce profita de inexistența acesteia, pentru implementarea cât mai solidă a elementelor comuniste în structurile românești. De altfel, se cunoaște faptul că, schimbarea politică și militară de la 23 august a încurcat și tergiversat planurile Uniunii Sovietice, care-și dorea ocuparea României, în condițiile lipsei planului intrării în război alături de Aliți, creându-le în acest fel obligații noi față de români, neprevăzute în schema cuceririi necondiționate a României. Așa s-a căutat să se considere că, armata română a contribuit la efortul războiului, abia după semnarea armistițiului din 12 septembrie 1944. Uniunea Sovietică a tratat România ca pe o țară cucerită, și deși, s-a căzut de acord cu înființarea *Comisiei Aliate de Control*, ce avea în componență reprezentanți americani și britanici, deciziile importante aparțineau Comandamentului Sovietic, care va trata direct cu guvernul român. Se cunoaște însă că, reprezentanții americani și britanici nu au avut decât un rol șters, fără putere de decizie în această Comisie și apelurile făcute de ei guvernelor lor, pentru intervenție și ajutor dat autorităților de stat române, au rămas fără apel și solitudine, în condițiile în care soarta României fusese pecetluită cu mult timp înainte de semnarea *Convenției de Armistițiu din septembrie 1944*. Delegația română din care au făcut parte Lucrețiu Pătrășcanu, reprezentantul Partidului Comunist, Gheorghe Știrbei și Ghiță Popp, reprezentantul Partidului Național Țărănesc, au făcut eforturi deosebite pentru a obține o ușurare a condițiilor armistițiului. Delegația română a fost în principal preocupată să obțină recunoașterea calității de cobeligerant a României, în războiul împotriva Germaniei, să stabilească limitetele precise ale ocupației armatelor sovietice, să acorde autorităților române o mai mare libertate de mișcare în problemele administrative interne, să-și asigure un angajament din partea Aliților privind restituirea întregii Transilvanii, României. Armistițiul a fost semnat la 12 septembrie și în esență, detalia doar, condițiile menționate în cadrul

tratativelor de la Cairo. România și-a asumat povara unor reparații însemnând plata unei sume de 300 milioane de dolari, către Uniunea Sovietică pentru pierderile înregistrate în timpul operațiilor desfășurate pe teritoriul acesteia. Singurul lucru bun înregistrat în cadrul Convenției a fost recunoașterea Transilvaniei în cadrul statului român. E vorba în fapt de articolul 19, care a adus cu sine o mare ambiguitate, ce a folosit din plin planului URSS de introducere a unui guvern comunist în România. Astfel, în articolul 19 al Convenției de Armistițiu, se menționa că: *“Transilvania revine întreagă sau parțială la România, dar timpul și modul instalării administrației românești trebuie să fie rezolvate, prin tratări directe între guvernele URSS și al României”*. Pe această problemă s-a purtat o corespondență între Marele Stat Major Român condus de Generalul Rădescu și comandantul Frontului II Ucrainean, mareșalul Malinovski. La 10 noiembrie 1944, Nicolae Rădescu cerea aprobarea restabilirii administrației militare românești în Cluj și Oradea. Față de această dorință răspunsul lui Malinovski a venit la 20 noiembrie 1944, *“până la semnarea tratatului de pace nu este posibil a se reînființa în Transilvania administrația românească”*¹⁴. În realitate, guvernul sovietic folosea Transilvania de nord ca mijloc de intervenție în viața politică a României deși pierderile românești în bătălia pentru Transilvania au fost de aproximativ 50.000 morți și răniți. În ciuda cooperării pe câmpul de luptă, guvernul Sănătescu și autoritățile sovietice de ocupație se aflau într-un permanent dezacord. Întrucât Armata Roșie a ocupat largi zone ale țării, ce fuseseră desemnate drept *“zone militare de operații”* și comandanții armatei sovietice numiseră cu de la sine putere oficialitățile locale, guvernului român i-a fost aproape imposibil să stabilească o administrație normală și să îndeplinească politica sa, în afara Bucureștilor.

În aceste condiții se produce retragerea, în a doua decadă a lunii noiembrie, a administrației românești din Transilvania de nord, guvernele de la București fiind acuzate de atitudine antisovietică, sabotarea frontului anti-hitlerist și chiar *“persecutarea minorităților naționale în Transilvania”*. În plus, administrația sovietică era menită să restabilească ordinea (!), considerând că *“trupele române s-au dedat la acte de război în zona eliberată a Transilvaniei de nord”*.

Ceea ce s-a petrecut în județul Covasna, poate fi privit ca un element care are particu-

laritățile sale. Sub presiunea ocupantului sovietic și concursul maghiarilor, autoritățile românești s-au retras în localitatea Prejmer din județul Brașov. În județ va funcționa de acum înainte o așa zisă *“prefectură populară”* (de fapt maghiară) și o prefectură legală în exil, în județul învecinat. Conducerea județului a fost preluată de Uniunea Populară Maghiară, parte componentă a Frontului Național Democrat, aderentă la platforma acestuia din septembrie 1944, în care în afară de comuniști, singurul colaborator politic al Uniunii era Frontul Plugarilor. Pentru aceasta din urmă arhiva nu s-a păstrat. În schimb pentru cea populară, din arhive rezultă că prea multe lucruri nu s-au schimbat față de anii 1940 – 1944. Documentele sunt redactate exclusiv în limba maghiară, puținele acte în limba română, sunt circulare emise de autoritățile din București, inclusiv Ministerul de Interne, care de pildă solicită situația exercițiului bugetar al primăriei 1944-1945 sau atenționează asupra inactivității primăriei privind ajutorarea familiilor celor mobilizați pe front care luptau pentru eliberarea Ungariei, Cehiei, Slovaciei și Austriei. Ele rămăneau fără răspuns, pe verso fiind înscrisă mențiunea *“la arhivă”*¹⁵.

A început un nou val de teroare asupra populației românești și a unităților militare care, staționate în zonă, au fost jefuite și dezarmate. În orașul Sfântu Gheorghe, în luna noiembrie au fost arestați mai mulți români pentru simplul motiv că erau români, apoi bătuți și maltratați în mod îngrozitor. Un ordin circular emis de Legiunea de Jandarmi menționa că, din: *“Ungaria se face sosirea unor ofițeri maghiari, care au misiunea de a organiza tineretul maghiar, formându-l în batalioane. Aceste batalioane au misiunea de a face o propagandă vie în rândurile populației maghiare pentru dezlipirea Ardealului și alipirea lui la Ungaria. Ofițerii maghiari ar umbla numai prin județele cu populația majoritar secuiască, unde sunt susținuți de către fruntașii secuilor, care-i ajută materialicește și moralicește pe teren”*¹⁶. Din luna noiembrie se intensifică acest efort al maghiarilor de câștigare a bunăvoinței rușilor prin toate mijloacele posibile. Rușii au încurajat și tolerat în perioada noiembrie 1944 – martie 1945, acțiunile antiromânești ale maghiarilor, patronând o adevărată teroare la adresa populației românești. Este de semnalat faptul că, atmosfera nou creată se desfășura sub oblăduirea comisiei militare ruse staționate în județ. Un raport aparținând tot Legiunii de Jandarmi,

retrasă și ea la Prejmer, menționează în legătură cu retragerea trupelor române, că în multe locuri, au fost cazuri de subofițeri dezarmați de către ruși și unguri¹⁷.

Alături de metodele cunoscute amintite pentru câștigarea bunăvoinței noilor ocupanți, cel mai mult va cântări comportamentul slugarnic față de reprezentanții URSS în teritoriu și fidelitatea față de comunism, fidelitate comparată cu rezistența anticomunistă și deci antisovietică, tacită sau deschisă a românilor. Așa se va ajunge la solicitarea maghiară de a cere patru județe din Transilvania, la Conferința de Pace de la Paris, cerere refuzată de URSS, în schimb Stalin, a a fost acord cu crearea *Regiunii Autonome Maghiare*, o unitate administrativă cu efecte negative asupra statului român¹⁸. Din toate problemele moștenite de la guvernul Constantin Sănătescu de către noul guvern condus de N. Rădescu, nici una nu a provocat atâta îngrijorare partidelor istorice, decât soarta Transilvaniei de nord, care de abia, acum, urma să fie recâștigată de facto de către România. La sfârșitul lunii octombrie reieșea limpede faptul că, Uniunea Sovietică va avea rolul decisiv în atribuirea acestui teritoriu românesc. Nordul Transilvaniei va deveni scena unor confruntări dure între cei de stânga, aliați cu Frontul Național de la București și condus de comuniști, pe de o parte, și partizanii Partidului Național Țărănesc și Nartidul Național Liberal, pe de altă parte. Primii au pornit cu un avantaj, întrucât teritoriul se afla sub administrație militară sovietică, Comitetul executiv al Frontului nutrind speranțe serioase, privind crearea unei Transilvanii autonome. Membrii acesteia căutau să asigure pe această cale victoria socialismului și să garanteze drepturile civile și politice depline și egale pentru toți cetățenii, indiferent de naționalitate, scopuri pe care le considerau de neatins într-o țară guvernată de mai multe partide istorice. La mijlocul lunii februarie 1945, s-a procedat la organizarea unei administrații provizorie cu 11 comisii sau ministere care urmau să se ocupe de probleme ținând de finanțe, publice, învățământ¹⁹. În lunile noiembrie – decembrie 1944, se creează în Transilvania un guvern al Ardealului de Nord, cu sediul la Cluj, având în componența sa, 90% maghiari și câțiva români trecuți de partea partidului comunist, având în program autonomizarea Transilvaniei, mai întâi a Transilvaniei de nord și, pe urmă a întregii Transilvanii. Inițiatorii proiectului erau maghiarii. Guvernul era făcut sub oblăduire

sovietică și a rezistat pînă în martie 1945, până la reinstalarea administrației românești în Transilvania²⁰. Venirea guvernului Dr. Petru Groza la 6 martie 1945, pune capăt acestor proiecte de autonomie sub protecția URSS sau Ungariei, până la instaurarea *Regiunii Autonome Maghiare*. Prețul pentru obținerea Transilvaniei de Nord, a fost plătit prin aducerea acestui guvern în frunte cu Dr. Petru Groza de orientare comunistă. Instaurarea lui se spera a fi menită să pună rînduială în haosul existent, deoarece situația pentru Transilvania de Nord, devenise un adevărat calvar în acest răstimp. Pentru județul Covasna însă, documentele de arhivă nu îngăduie să se observe o diferență majoră între situația din preajma datei de 6 martie 1945 și de după. Cu ajutorul autorităților sovietice, așa cum dovedesc conținutul și forma documentelor, limba oficială nu era respectată, ca de altfel nici autoritățile centrale, manifestându-se aceeași ignoranță față de românii care se întorceau. Erau semnele ce configurau proiectul autonomizării locale, lucru acceptat de guvernarea comunistă a lui Petru Groza. Evenimentele din martie 1945 și aducerea unui nou guvern, cel dorit de comuniști, nu se regăsesc în mod special în documentele de arhivă păstrate, situația la nivelul local continuând fără mari modificări. O reală instaurare a administrației românești după 6 martie 1945 în județul Covasna, într-un cadru politic condiționat de prezența rușilor, nu a mai avut loc. Puterea a fost preluată de comuniști dirijați de la Moscova, România fiind condusă practic de două personalități comuniste, origine din România, dar cetățeni sovietici, care reprezentau, prin Ana Pauker – minoritatea evereiască iar prin Vasile Luca, evreu de origine – minoritatea maghiară din România. La Conferința de pace ținută în 1946, reprezentanții Ungariei au cerut inițial un teritoriu de 22.000 km.p. apoi au declarat că se mulțumesc și cu 4000 km.p. care să cuprindă o fâșie îngustă de teren de-a lungul frontierei româno-ungare, în care să intre orașele Arad, Oradea și Satu Mare, cu calea ferată care le unește. Declarația delegației române prezentată de Gheorghe Tătărăscu, a demonstrat netemenicia cererilor delegației maghiare, determinând Conferința să respingă la 5 septembrie 1946, cererile ungurești. În felul acesta, granița de vest a României cu Ungaria a rămas aceeași existentă după primul război mondial²¹. Conferința de la Paris din 10 februarie 1947, a recunoscut granițele României conform tratatului de la Trianon. *Iluziile părții maghiare privind hotărârile finale*

au fost mari, sperându-se ca și în alte momente istorice - prin oportunitatea diplomatică de care au dat dovadă față de o putere sau alta - să beneficieze de anumite pretenții și nu drepturi favorabile lor. Servilismul oferit de maghiari sovieticilor, după cotelura militară din august 1944, nu a fost încununat cu succesul dorit de aceștia. La Conferința de Pace de la Paris, Stalin, din rațiuni politice neclarificate până acum, a sprijinit delegația română hotărând retrocedarea întregului teritoriu al Ardealului României. Până atunci, maghiarii nu au încetat să trimită scrisori de amenințare și răzbunare românilor din cele patru județe pe care mai sperau să le obțină la tratativele de la Paris, dar care erau de fapt reintrate în hotarele României și ocupate de trupe române²². Tratatul de pace semnat la 10 februarie 1947, poartă semnătura a 12 state, consfințind în articolul 2, următoarele: "*Hotărârile sentinței de la Viena din 30 august 1940 sunt declarate nule și neavenite. Frontiera dintre România și Ungaria este restabilită prin articolul de față astfel cum exista la 1 ianuarie 1938*". În 1952 se creează cu acordul lui Stalin, după model sovietic, *Regiunea Autonomă Maghiară*, care pe lângă județul Trei Scaune (Covasna), mai cuprindea Ciuc,

Mureș și Odorhei. Cu toate că, o treime din populația acestei regiuni era formată din români, în funcțiile cheie de conducere, în organele de partid și de stat, în cadrul securității și miliției, în instituțiile sociale, culturale și științifice, în întreprinderile economice, organizațiile comerciale și de altă natură se aflau persoane din rîndul maghiarilor și securilor. Aici s-au petrecut lucruri cu totul ieșite din comun, limba vorbită era maghiară, actele oficiale se întocmeau fie bilingv, fie în maghiară, inscripțiile cu denumirea localităților, instituțiilor, întreprinderilor erau bilingve sau numai în limba maghiară. În unele părți ale R.A.M. ecusoanele elevilor erau numai în limba maghiară; în registrele de stare civilă de la primării, numele românilor erau maghiarizate. Preoții, învățătorii și intelectuali români erau amenințați și timorați până când părăseau această zonă²³.

După reorganizarea administrativ-teritorială a țării, pe baza legii din februarie, când în locul raioanelor și regiunilor au fost luat ființă județele, Regiunea Autonomă Maghiară a fost desființată și pe teritoriul acesteia s-au creat județele Mureș, Covasna și Harghita.

NOTE

1. VALER POP, *Bătălia pentru Ardeal*, București, p. 20;
2. *România în anii celui de al doilea război mondial*, vol. 3, Editura Militară, București, 1989, p. 60;
3. Anuarul "*Angustia*", nr.1, Editura Carpatica, Cluj Napoca, 1997, p. 241;
4. Idem, p. 241;
5. Arhivele Naționale Direcția Județeană Covasna, *Fond Primăria orașului Sfântu Gheorghe*, 1944;
6. Idem;
7. Arhivele Naționale Direcția Județeană Covasna, *Legiunea de Jandarmi județul Trei Scaune*, anul 1944, dosar 3, fila 36;
8. Arhivele Naționale Direcția Județeană Covasna, *Legiunea de Jandarmi județul Trei Scaune*, anul 1944, dosar 3, fila 181;
9. PETRE ȚURLEA, *Monumente non grata. Fałși martiri maghiari pe pământ românesc*, Editura Bravo Press, București, 1997, p. 20;
10. Arhiva Centrului Eclesiasc de Documentare "Mitropolit Nicolae Colan", *Fond Prototopiatul ortodox român Sfântu Gheorghe*, anii 1944-1945, p. 94;
11. PETRE ȚURLEA, *op. cit.*, p. 20;

12. *Angustia*, p. 242;
13. Ioan Lăcăușu, *Personalități din Covasna și Harghita*, Editura Carpatica, Cluj Napoca, 1998, p. 144;
14. PETRE ȚURLEA, *op. cit.*, p. 45;
15. *Angustia*, p.242;
16. Arhivele Naționale Direcția Județeană Covasna, *Fond Legiunea de jandarmi Trei Scaune*, 1945, dosar 3, fila 193;
17. Ibidem, dosar 2, fila 333;
18. *Contribuția unor minorități naționale la instalarea comunismului*, vol. colab., Editura Bravo Press, București, 1995;
19. HEITH HITCHINS, *România 1866 - 1947*, p. 504; cf. lui D. CȘATARI, "*Dans la tourmente : "Les relations hungaro - roumaines de 1940 a 1945"*", Budapesta, 1974, p. 380-383;
20. Revista Euxin, 1996, p. 220;
21. PAUL ABRUDAN, MIHAI RACOVITEAN, *Transilvania. Documente istorice*, Editura Țara noastră, București, 1991, p. 210;
22. GRIGORE NEDEI, "*Iredentismul maghiar, boală fără leac*", 1997, p. 76;
23. PAUL ABRUDAN, MIHAI RACOVITEAN, *op. cit.*, p. 211.

ABSTRACT

After the 23rd of August 1944, Romania enters under the sphere of influence of the Soviet Union. Northern Transylvania constituted the subject of blackmail through which the Soviet Union achieved its goals in communizing Romania. The Convention of Truce signed at Moscow on the 12th of September 1944 was the legal means through which Northern Transylvania was recognized as belonging to the mother country, but this didn't take place "de facto" until the 6th of March 1945, when the P. Grnza government was installed. In the Covasna District, the reinstallation of the Soviet administration, the Hungarian in fact, created chaos and great insecurity for the Romanian population.

Muzeograf Violeta Pătrunjel
Centrul Eclesiasc de Documentare "Mitropolit Nicolae Colan",
Sf. Gheorghe, str. Școlii, nr. 2
Tel./Fax. 067.313534; E-mail: cohara_ro@yahoo.com

Alegerile falsificate din 1946 în județul Mureș

Conform deciziilor adoptate de Stalin, Roosevelt și Churchill la Conferința de la Yalta (11 februarie 1945), în țările Europei de Est eliberate de sub dominația Germaniei naziste, trebuiau să se instaureze guverne amicale față de URSS, dar să fie guverne democratice reprezentative care să organizeze alegeri libere. În România, la 6 martie 1945, prin dictatul lui Vișinski (care a declarat "*Yalta sunt eu!*"), Stalin a impus guvernul dr. Petru Groza, care era un guvern al puterii sovietice ocupante, susținut în țară de o coaliție procomunistă nerepresentativă. Coaliția reunea în cadrul său Frontul Național Democrat - creat la 12 octombrie 1944, apoi Blocului Partidelor Democratice, creat în mai 1946 - și o serie de partide minore: PCR (Gheorghe-Gheorghiu Dej, Ana Pauker), PSD (Constantin Titel Petrescu, Lothar Rădăceanu), Frontul Plugarilor (Petru Groza), PNL - Gh. Tătărescu, PNT - Anton Alexandrescu, Uniunea Populară Maghiară (Kurko Gyárfás), Uniunea Patrioților (transformată apoi în Partidul Național Popular). Aceasta era de fapt o coaliție fictivă, dominată de PCR, menită să servească drept etapă tranzitorie spre un regim monopartidist totalitar, conform tipologiei consacrate a istoricului Hugh Setton-Watson. În această etapă (1944-1947), comuniștii au folosit partidele "*burgheze*" din coaliția fictivă ca "*tovarăși de drum*" într-o așa-zisă "*democrație populară*", au promovat un program reformist-burghez înșelător, evitând retorica revoluției socialiste, au preluat puterea reală în condițiile menținerii formale a instituțiilor constituționale (inclusiv a monarhiei), ajungându-se astfel la o veritabilă dualitate a puterii în stat, au organizat alegeri parlamentare (în 19 noiembrie 1946) pe care însă le-au falsificat. Puterea procomunistă, lipsită de suportul majorității populației, s-a confruntat în alegeri cu "*partidele istorice*" tradiționale, PNT (Iuliu Maniu) și PNL (Dinu Brătianu) - adevăratele forțe politice democratice și reprezentative ale țării¹.

Fenomenul instaurării puterii comuniste a cunoscut o complexitate specifică în Transilvania de Nord (inclusiv în județul Mureș), în condițiile unei realități multietnice, marcate de ocupația horthystă (1940-1944) și a manipulării problemei naționale de către Stalin. Reconstituirea procesului electoral din 1946 necesită studii de caz asupra realităților din fiecare județ în parte, pe baza documentelor de arhivă, inaccesibile până de curând. Un astfel de studiu de caz se dorește și demersul nostru, care își propune să abordeze aspecte ale evoluției partidelor politice, campaniei electorale și rezultatelor reale ale alegerilor din 1946 din județul Mureș, valorificând în spirit critic pentru prima dată, ca surse istorice, rapoartele secrete al Comitetului Județean de Partid Mureș către CC al PCR și presa locală. Aceste rapoarte comuniste erau documente secrete, de uz intern, nu de propagandă, care informau CC al PCR asupra situației reale din teritoriu, motiv pentru care reprezintă surse istorice credibile de primă importanță.

La alegerile din 19 noiembrie 1946, puterea procomunistă a depus, în județul Mureș, două liste de candidați: una a Blocului Partidelor Democratice (PCR, Frontul Plugarilor, Partidul Național Popular, PSD, PNL-Tătărescu) pentru electoratul românesc, cu candidați exclusiv români, alta a Uniunii Populare Maghiare, pentru electoratul maghiar, cu candidați exclusiv maghiari².

Partidul Comunist din România avusese structuri organizatorice și activiști ilegaliști în județul Mureș încă din perioada interbelică. La Congresul de constituire a PCdR din 8-12 mai 1921 au participat 4 delegați din județul Mureș, iar la 23 iulie 1922 Köblös Elek și Anton Pețan au organizat secțiile din Târgu-Mureș și de pe Valea Superioară a Murcului ale acestui partid. Ales la Congresul al III-lea al PCdR desfășurat la Viena, Köblös Elek (activist comunist de etnie maghiară din județul Mureș) a fost

secretarul general al partidului în perioada 1924-1928. Partidul a fost o agentură a Kominternului care a militat în ilegalitate pentru dezmembrarea României Mari și pentru distrugerea instituțiilor sale democratice. Comuniștii și-au asigurat în județul Mureș o anumită bază socială prin intermediul organizațiilor legale controlate de ei, precum *"Sindicatelor Unitare"* (organizate în 1923), *Blocul Muncitoresc-Țărănesc* și *Madosz* (Uniunea Oamenilor Muncii Maghiari) - înființată la Târgu-Mureș în 1934, care promovau discursuri axate pe drepturile muncitorilor și ale minorităților. Între 1925-1933 comuniștii din județ au participat la alegerile locale și parlamentare pe listele Blocului Muncitoresc-Țărănesc, obținând în 1928, 9 consilieri comunali (Simo Geza, Soos Joska, I. Rațiu, I. Moldovan etc.) iar în 1931 un deputat (Ștefan Dan din Târgu-Mureș), mandat invalidat însă de Adunarea Deputaților alături de celelalte 4 ale B.M.Ț. Incomparabil mai mare a fost popularitatea PNT, PNL și a Partidului Maghiar în județul Mureș³.

După eliberarea județului Mureș de sub ocupația horthysto-fascistă de către Armata Română, în colaborare cu cea sovietică, prin bătălii precum cea de la Oarba de Mureș, Tîrgu-Mureșul fiind eliberat la 28 septembrie 1944, comuniștii au declanșat asaltul asupra instituțiilor puterii locale⁴. Acest asalt a fost favorizat de administrația militară sovietică asupra Transilvaniei de Nord (inclusiv a județului Mureș) între noiembrie 1944 - martie 1945, și apoi de guvernul dr. Petru Groza, după reinstaurarea administrației statului român (în martie 1945).

Organizație mică inițial, PCR Mureș și-a dezvoltat structurile prin atragerea multor oportuniști dornici de putere, numărul membrilor săi sporind de la 160 în martie 1945, la 300 în mai 1945, la 2.800 în decembrie 1945, la 4.467 în martie 1946, la 4.708 în mai 1946, la 4.762 în iunie 1946⁵.

Comitetul Județean de Partid Mureș continua să fie dominat de oameni fără studii, de etnie maghiară, sau evrei maghiari: Csányi Károly (ceferist, maghiar), Vársarhely Domokos (electrician, maghiar), Benke Jozsef (zidar, maghiar), Schussler Carol (tipograf, evreu ilegalist), Fuchs Simon (mecanic, evreu ilegalist), Soos Joska (zidar, maghiar ilegalist), Csupor Lajos (muncitor, maghiar), Szocs Bela (strungar, maghiar, fost membru Madosz) etc.⁶ Comitetul raporta în permanență *"lipsa tovară-*

șilor români" în organizația județeană a partidului, cauzată de acapararea conducerii PCR Mureș de către minoritari cu manifestări naționalist-șovine, care îi îndepărtau pe românii cu simpatii stângiste⁷.

În vederea alegerilor din 1946 însă, PCR Mureș s-a văzut nevoit să atragă și să promoveze câțiva *"tovarăși români"* pentru a putea infiltra și controla partidele românești din coaliția procomunistă și a-și îmbunătăți imaginea în fața electoratului românesc ostil. În acest sens, comunistul ilegalist român Eugen Man (șeful Poștei Reghin) a fost promovat în Comitetul Județean de Partid (în decembrie 1945), infiltrat și impus ca secretar politic al Frontului Plugarilor Mureș și instalat în funcția de președinte al Comitetului Blocului Partidelor Democratice Mureș (în mai 1946)⁸. Profesorul Romeo Dăscălescu (român) a fost adus de la Reșița în Comitet și impus pe lista electorală a BPD Mureș drept candidat din partea PCR Mureș⁹.

Acaparând puterea locală, PCR Mureș și-a impus oamenii în poziții-cheie: Soos Joska (maghiar) - primar al Târgu-Mureșului (din mai 1945), Mihály Jozsef (maghiar) - șef al Siguranței județene, Ștrul (evreu) - șeful Poliției județene, Traian Bratu (român) - președintele Tribunalului Târgu-Mureș și al Biroului Electoral în timp ce Frontul Plugarilor l-a impus pe prefectul Anton Mera (român)¹⁰.

Pentru pregătirea alegerilor, în iunie 1946 a fost înființată Regionala PCR Mureș, având autoritate asupra județelor Mureș (scos de sub jurisdicția Regionalei Cluj), Odorhei, Ciuc și Trei Scaune, zone în care populația maghiară secuiască avea o pondere mare (fiind majoritară în ultimele 3 județe). Regionala Mureș își avea sediul la Târgu-Mureș și era condusă de Alexandru Moghioros (Mogyorosi Sándor), vechi comunist ilegalist și fost deținut politic (între 1935-1944), unul dintre liderii influentului *"grup maghiar"* din PCR, și de soția sa Eszter Mogyorosi¹¹.

În județul Mureș partidele din coaliția procomunistă aveau organizații constituite pe criterii etnice, din cauza tensiunilor româno-maghiare agravate de ocupația horthysto-fascistă recentă (1940-1944). Prin urmare, Frontul Plugarilor și Uniunea Patrioților erau menite să atragă o parte a electoratului românesc iar Uniunea Populară Maghiară să atragă electoratul maghiar.

Frontul Plugarilor, deși înființat în 1933

în zona Hunedoarei de Petru Groza, nu reușise să-și constituie nici o organizație în județul Mureș înainte de anul 1944. Însă în noiembrie 1944, în condițiile administrației sovietice asupra Transilvaniei de Nord și ale asaltului coaliției procomuniste asupra puterii centrale și locale, a fost numit în funcția de prefect al județului Mureș medicul Victor Groza, unul dintre frații lui Petru Groza (care era atunci vicepreședinte al Consiliului de Miniștri în al doilea guvern Sănătescu și apoi în guvernul Rădescu). Victor Groza (1889-1969) era un intelectual român ardelean de formație europeană, a absolvit Facultatea de Medicină din Viena, a urmat studii postuniversitare la Oxford, a fost medic la Târgu-Mureș și inspector sanitar general pe Transilvania¹². Ca prefect al județului (noiembrie 1944-septembrie 1945), Victor Groza a creat organizația județeană Mureș a Frontului Plugarilor la 20 decembrie 1944, pe care a condus-o de-a lungul anilor care au urmat. Din conducerea Frontului Plugarilor Mureș mai făceau parte avocatul Anton Mera, primarul orașului Reghin între noiembrie 1944-octombrie 1945, țăranul Iacob Ichim din Jabenita, fost participant la Marea Unire din 1918, Alexandru Olteanu, Nicolae Olteanu, preotul David Lazăr¹³.

Începând din 4 ianuarie 1945, Frontul Plugarilor Mureș a publicat ziarul săptămânal propriu *„Înfrățirea”* condus de scriitorul Francisc Păcurariu (redactor responsabil), Traian Dragoș (administrator), de Remus Pop, Iacob Pop, Constantin Câmpeanu¹⁴. *„Înfrățirea”* a fost singurul ziar politic românesc care a apărut la Târgu-Mureș în perioada ianuarie 1945-iunie 1946, făcând propagandă pentru Frontul Plugarilor și Uniunea Patrioților, pentru guvernul Groza și *„prietenia”* cu URSS și pentru armonia interetnică. Din 21 iunie 1946 ziarul își va schimba numele în *„Ardealul Nou”*, fiind menit să facă propagandă electorală în favoarea B.P.D.¹⁵

Având un discurs axat pe ideea de reformă agrară și de atragere a etnicilor români spre funcții în puterea locală, făcând apel la nevoia de pământ a plugarilor săraci și la sentimentul național românesc, Frontul Plugarilor Mureș a cunoscut o dezvoltare considerabilă. Până în iunie 1945 acesta a atras 19.458 membri și a creat organizații în 141 de sate (din 248 câte avea județul), a acaparat puterea locală în majoritatea satelor românești, impunând 108 primari români. În decembrie 1945 Frontul Plugarilor Mureș avea 21.953 membri, 10

comitete de plasă și 131 de primari, ajungând în luna iunie 1946 la 25.311 membri, în timp ce Uniunea Populară Maghiară avea 43.647 membri¹⁶. Dar influența reală în societate a Frontului Plugarilor a rămas mult inferioară celei a partidelor istorice.

Frontul Plugarilor Mureș a ajuns la o alianță foarte strânsă cu organizația județeană a Uniunii Patrioților, creată în Târgu-Mureș la 2 ianuarie 1945 de intelectuali români, în frunte cu Remus Pop (președinte), Ion Dredețianu (secretar I) și Constantin Câmpeanu (secretar II). Uniunea Patrioților Mureș avea 700 de membri în iunie 1945 și colabora cu Frontul Plugarilor la editarea ziarului *„Înfrățirea”*¹⁷. Aliate între ele, cele două organizații județene au refuzat să se subordoneze organizației județene PCR Mureș, manifestându-se inițial ca forțe politice individualizate, în anul 1945. Liderii PCR Mureș raportau că Frontul Plugarilor și Uniunea Patrioților aveau în județul Mureș organizații etnice românești conduse de intelectuali și *„nu avem nici o influență politică asupra lor. Acesta este motivul că intelectualitatea românească din fruntea acestor organizații are linii separate și opuse intereselor politice generale din județ”* ale PCR. Aceste organizații au intrat în competiție pentru puterea locală cu organizațiile județene ale PCR (dominată de etnici maghiari) și ale Uniunii Populare Maghiare (partid etnic dominat de comuniști). Din cauza faptului că în ceea ce privește *„cadrele românești”*, *„se simte foarte mult slăbiciunea partidului”*, *„lipsa tovarășilor români”* fiind o realitate, PCR Mureș nu avea activiști pentru a infiltra conducerile celor două organizații județene etnice românești și nu le putea instrumenta¹⁸.

PCR Mureș a declanșat o campanie împotriva prefectului Victor Groza și a primarului Reghinului, Anton Mera, reușind să-l înlăture pe primul și să-l înlocuiască cu un nou prefect, comunist de etnie maghiară, susținut și de Uniunea Populară Maghiară. Frontul Plugarilor Mureș și Uniunea Patrioților Mureș, în frunte cu fratele premierului Groza, au trecut la contraatac împotriva PCR Mureș și UPM Mureș, ajungându-se la un conflict deschis cu conotații etnice în coaliția progubernamentală. Comuniștii denunțau Frontul Plugarilor și Uniunea Patrioților care *„întreprind acțiuni pe linii naționale fără o prealabilă dezbateră înaintea FND-ului, cauzând o rupere politică în sânul FND”*, în septembrie 1945, etichetându-i pe liderii acestora drept *„elemente șovine și reacționare”*. Pentru a liniști spiritele în rândul popu-

lației românești care își manifesta nemulțumirea în fața acaparării cvasitotale a puterii locale de către etnici maghiari, guvernul Groza l-a numit pe Anton Mera în funcția de prefect al județului Mureș, în octombrie 1945, în ciuda opoziției vehemente a PCR Mureș. Noul prefect l-a numit imediat pe Alexandru Negrea (activist al Frontului Plugarilor Mureș) în locul său, în funcția de primar al Reghinului¹⁹.

Însă începând din aprilie 1946, PCR a reușit să infiltreze sistematic conducerea Frontului Plugarilor Mureș cu comuniști de etnie română, "*tovarășul*" Eugen Man din Reghin fiind impus ca secretar politic al acestei organizații județene (și ca președinte al BPD Mureș)²⁰. Prin urmare, Frontul Plugarilor Mureș și prefectul Anton Mera vor deveni tot mai obedienți față de PCR Mureș. Conducătorii din interior de comuniști infiltrați, Frontul Plugarilor Mureș a devenit în preajma alegerilor din 1946 o organizație criptocomunistă care avea sarcina de a atrage țărănimea românească spre coaliția pro-comunistă prin ideea înșelătoare de susținere a micii proprietăți agrare. Într-o manieră propagandistică, "*plugarul*" Iacob Ichim (pozând în costum popular) a fost promovat ca președinte al Frontului Plugarilor și candidatul nr. 1 pe lista BPD din județul Mureș la alegerile parlamentare din noiembrie 1946²¹.

Uniunea Patrioților s-a transformat în Partidul Național Popular și a participat la alegerile din 1946 în județul Mureș cu un candidat propriu pe lista BPD, în persoana lui dr. Ion Mitrea, un intelectual român din afara județului, impus de la centru²².

Organizația județeană Mureș a Partidului Social Democrat s-a constituit tot pe criterii etnice, conducerea sa fiind acaparată de o serie de intelectuali români dornici să reînființeze instituțiile românești interbelice de învățământ din Târgu-Mureș care au fost desființate în timpul ocupației horthyste (1940-1944). Demersurile lor din anii 1945-1946 s-au lovit de rezistența liderilor locali ai Uniunii Populare Maghiare și ai PCR, care refuzau să retrocedeze clădirile școlilor românești, ajungându-se apoi la soluții de compromis²³. Liderul autoritar al PSD Mureș era învățătorul Silviu Bot, care din februarie 1945 deținea funcția de inspector școlar pentru învățătorii români, și care a candidat la alegerile din noiembrie 1946 pe lista BPD²⁴. Din conducerea PSD Mureș mai făceau parte: profesorul inginer Pavel Ardelean (directorul Liceului industrial Târgu-Mureș,

venit din refugiu de la Reșița), profesorul Grigore Ciortea (directorul Liceului "Al. Papiu Ilarian"), profesoara Maria Georgescu (directoarea Liceului de fete "Unirea"), medicul oftalmolog Vasile Săbedeanu (devenit ulterior profesor universitar la Facultatea de Medicină din Târgu-Mureș), învățătorul Aurel Gherasim, Traian Suci (funcționar la Primărie, comunist infiltrat în secret), profesorul Eugen Dașchievici (directorul Școlii Normale de învățători din Târgu-Mureș). PSD Mureș avea 1100 membri în iunie 1946²⁵.

Partidul Social-Democrat (în frunte cu Lothar Rădăceanu și Ștefan Voitec), la Congresul său din 10 martie 1946 a hotărât să participe la alegerile parlamentare din același an pe liste comune cu PCR, decizie urmată de majoritatea membrilor PSD Mureș. Dar liderul PSD, Constantin Titel Petrescu și adepții săi au refuzat să se subordoneze în continuare față de PCR, optând pentru participarea în alegeri pe liste separate. Prin urmare, gruparea lui C. Titel Petrescu s-a desprins din PSD, formând un nou partid, Partidul Social-Democrat Independent "*titelist*", care s-a alăturat opoziției anticomuniste²⁶. În județul Mureș, secretarul organizației municipale Târgu-Mureș a PSD, profesorul Eugen Dașchievici, împreună cu alți social-democrați, au urmat opțiunea lui C. Titel Petrescu, înființând organizația județeană Mureș a PSDI "*titelist*"²⁷. În această organizație, condusă de E. Dașchievici, au intrat și "*titeliștii*" Cistelean Lazăr, dr. Togănel și funcționarul Rusu care au fost excluși din PSD procomunist în luna mai 1946. PSDI "*titelist*" a participat la alegerile din 19 noiembrie 1946 în județul Mureș cu o listă proprie de candidați, în frunte cu Vasile N. Gheorghe (un general în rezervă din București, impus de la centru pe listă) și cu Eugen Dașchievici, reușind să atragă un număr de voturi ale electoratului anticomunist românesc și maghiar²⁸.

Partidul Național Liberal - Tătărescu, partid burghez oportunist, creat în 1944, avea în județul Mureș o organizație condusă de Victor Maior din Reghin, vechi politician liberal interbelic, fost prefect, participant la Marea Unire din 1918, care se afla în conflict deschis cu PCR. Victor Maior a candidat și a fost ales deputat pe lista Blocului Partidelor Democratice, spre nemulțumirea comuniștilor locali, care îl denunțau ca "*dușman*" al PCR, arătând că el a făcut propagandă anticomunistă inclusiv în campania electorală. De altfel, ziarul BPD

„Ardealul Nou” a evitat orice propagandă în favoarea lui Victor Maior și a partidului său²⁹.

Pe lista celor 7 candidați ai Blocului Partidelor Democratice la alegerile din 19 noiembrie 1946 în județul Mureș, figurau, în ordine: 1) Ichim Iacob (Frontul Plugarilor); 2) Victor Mera (PNL Tătărescu); 3) Ioviță Dumbravă (Frontul Plugarilor); 4) Ion Mitrea (Partidul Național Popular); 5) Romeo Dăscălescu (PCR); 6) Angela Moșoiu (PNL Tătărescu); 7) Silviu Bot (PSD)³⁰.

Fără să ia în considerare în suficientă măsură propunerile organizațiilor județene ale PCR și BPD, „centrul” a impus pe listă o serie de candidați lipsiți de popularitate, străini de realitățile județului, în timp ce unii politicieni locali au fost plasați pe poziții neeligibile sau nu au mai avut loc pe listă. Oameni din afara județului și total necunoscuți până atunci electoratului mureșean erau candidații: Ioviță Dumbravă (țăran din județul Huneedoara), dr. Ion Mitrea, Angela Moșoiu (avocat din București). Liderul PSD Mureș, Silviu Bot a fost nemulțumit de faptul că a fost plasat ultimul pe listă (poziție neeligibilă), motiv pentru care partidul său nu a fost prea activ în campanie și el însuși a intrat în conflict cu PCR (în special cu Romeo Dăscălescu). La fel, nici celelalte partide nu s-au preocupat de campanie în favoarea unor candidați din afara propriei organizații județene, impuși împotriva voinței lor. Candidatul Victor Maior era în conflict cu comuniștii. Aceste tensiuni au împietat grav asupra colaborării din cadrul coaliției în campania electorală. Lipsa de popularitate a tuturor candidaților puterii procomuniste era evidentă, comuniștii raportând că *„rezultatul alegerilor a fost influențat (negativ pentru PCR - n.n.) în mare parte prin faptul că pe lista Blocului și a UPM-ului nu a fost nici un candidat care să fi fost cunoscut îndeajuns de populație și respectat prin munca lui, deoarece centrul n-a dat destulă atenție propunerii județului”*³¹.

Puterea procomunistă a depus lista de candidați a *Uniunii Populare Maghiare* pentru a atrage electoratul etnic maghiar din județele Transilvaniei. Sub acest nou nume, luat în octombrie 1944, Uniunea Populară Maghiară era continuatoarea *Madosz* (Uniunea Oamenilor Muncii Maghiari), organizație legală condusă de PCR în epoca interbelică, care a fost înființată la Târgu-Mureș în 1934³².

PCR și-a subordonat efectiv Uniunea Populară Maghiară atât din exterior, în cadrul coaliției, cât și din interior, acaparându-i conducerea prin intermediul activiștilor comuniști infiltrați. Liderii PCR Mureș raportau că, Uniunea Populară Maghiară *„este una dintre cele mai puternice organizații de masă, unde activează mulți comuniști”* și care *„preia linia politică dictată de partidul nostru”*³³.

PCR a instrumentat UPM ca pe o *„organizație de masă”* criptocomunistă care să proiecteze imaginea de partid etnic unic al minorității maghiare. La Congresul Tineretului Uniunii Populare Maghiare, desfășurat în sala mare a Palatului Culturii din Târgu-Mureș la 4 septembrie 1946, președintele UPM, Kurko Gyárfás a subliniat ideea că scopul acestui partid era să lupte pentru *„unitatea poporului maghiar din Transilvania”* și *„să-și asume pe viitor conducerea maselor maghiare din Ardeal”*³⁴. Numărul membrilor UPM Mureș a sporit considerabil, la 35.000 în mai 1945 și la 43.647 în iunie 1946³⁵. În cadrul strategiei sale electorale, Regionala PCR Mureș dorea să înfăptuiască *„unitatea poporului maghiar”* din Ardeal în jurul Uniunii Populare Maghiare acreditând ideea că *„numai prin UPM se vor putea rezolva revendicările lor naționale”*. De aceea aceste două partide au căutat estomparea disputelor social-economice și politice, a *„luptei de clasă la sate”* în rândurile populației maghiare. Însușindu-și programul reformist-burghez înșelător al BPD, Uniunea Populară Maghiară a avut un discurs prin excelență etno-naționalist, menit să mobilizeze minoritatea maghiară în acapărarea puterii locale în Transilvania. UPM și PCR îi denunțau pe adepții de etnie maghiară ai partidelor istorice drept *„renegații maghiari: maniștii, brătienii și titeliștii”*, declanșând împotriva lor o campanie denigratoare de pe poziții etnice, iar nu de pe poziții politico-ideologice sau de clasă. Această campanie era promovată atât prin intermediul presei și al mitingurilor, cât și prin al așa-ziselor *„îndrumători-țărani”* care vopseau pe casele etnicilor maghiari anticomuniști lozincă *„Jos trădătorii poporului maghiar!”* (cu litere mari, în limba maghiară). La Praid (județul Odorhei) Uniunea Populară Maghiară împreună cu PCR au organizat un miting împotriva liderilor locali de etnie maghiară ai PSD - Titel Petrescu (între care Biro Dionisie) pe care i-au denunțat drept *„trădători titeliști ai poporului maghiar”*³⁶.

În condițiile manipulării problemei Transilvaniei și a problemei naționale de către

Stalin, Tratatul de Pace din 10 februarie 1947 nefiind încă încheiate, Uniunea Populară Maghiară avea la modul neoficial o orientare naționalist extremistă, separatistă și iredentistă, ale cărei manifestări comuniștii făceau eforturi să le estompeze. *“În conducerea acestei organizații găsim multe elemente șovine care împiedică foarte mult bunul mers al lucrurilor”*, după cum raporta PCR Mureș³⁷. Înșiși comuniștii din conducerea UPM, *“stau în fruntea acțiunilor pentru steagul maghiar, pentru alipirea la Ungaria sau pentru autonomia Transilvaniei”*³⁸. Liderii UPM Mureș au contestat afirmația primului ministru Petru Groza conform căreia Uniunea Populară Maghiară ar fi în favoarea revenirii Transilvaniei de Nord la România. Pentru a readuce UPM pe *“linia PCR”*, fruntașii PCR Mureș Schussler Carol, Fuchs Simion și Vársárhely Domokos au participat la ședința Organizației Județene a UPM din 24 ianuarie 1946, la care au susținut că *“dacă ungarimea ar avea o atitudine revizionistă”* partidele istorice românești vor fi favorizate deoarece se vor trezi *“sentimentele naționale ale maselor românești”* iar după încheierea tratatelor de pace apărea pericolul ca românii *“să ceară expulzarea lor (a maghiarilor - n.n.) la fel cum s-a făcut în Slovacia”*³⁹. Decizia Conferinței de Pace de a recunoaște definitiv revenirea Transilvaniei de Nord la România a determinat reacții de nemulțumire în Uniunea Populară Maghiară, care a adoptat, în județul Mureș, o atitudine contrară politicii PCR. Liderii UPM Mureș au respins vehement declarația făcută de vicepremierul Tătărescu la Conferința de Pace, conform căreia Uniunea Populară Maghiară susținea revenirea Ardealului de Nord la România⁴⁰. De asemenea, în *“cazul Horváth”*, intelectual maghiar din Sfântu Gheorghe (jud. Trei Scaune), deferit Curții Marțiale din Cluj pentru *“atitudinea sa anti-românească din timpul lui Horthy”* și în alte cazuri similare, Uniunea Populară Maghiară a înaintat memorii privind *“persecuțiile contra ungarilor”*, subminând credibilitatea puterii procomuniste în fața populației maghiare⁴¹.

Prin urmare, în lipsa unei formațiuni politice burgheze tradiționale maghiare constituite pe criterii etnice, majoritatea electoratului maghiar s-a orientat spre Uniunea Populară Maghiară dintr-un sentiment de solidaritate etnică, nu din convingeri comuniste.

Majoritatea populației județului Mureș avea însă o atitudine anticomunistă, după cum recunoșteau rapoartele secrete comuniste.

PCR Mureș constata *“influența noastră foarte slabă asupra populației din județ”*, cauzată și de comiterea unor *“greșeli tactice în defavorul populației românești”* în anul 1945⁴².

La sărbătoarea de 1 Mai 1946, puterea procomunistă a reușit să mobilizeze mii de oameni la adunarea din Târgu-Mureș, *“însă a lipsit elanul, lozincile au fost strigate fără însuflețire”*. Organizând celebrarea zilei naționale de 10 Mai 1946 la Târgu-Mureș, PCR a încercat să o limiteze la o serbare având un caracter *“regalisto-militar”*, pentru a împiedica propaganda partidelor istorice. PCR nu a reușit însă să controleze manifestația; gimnaziile maghiare *“au făcut demonstrație șovină”* în timp ce țărănimea din satele românești *“a venit împodobită cu exagerat de multe tricoloruri (românești - n.n.) având în frunte portretele regelui și reginei, alături de învățători și preoți care purtau câte o cruce mare în mână”*, refuzând să arboreze și steagul roșu comunist. Comuna Bardoșa a atins *“culmea atitudinii reacționare”*, întrucât preotul său a purtat și portretul lui Iuliu Maniu (alături de cel al regelui Mihai), numai prefectul Anton Mera izbutind să i-l smulgă. La tribună au reușit să vorbească intelectuali români neagreați de PCR Mureș, deși făceau parte din coaliție: Victor Maior (PNL - Tătărescu), profesorul Dașchievici și Cistelean Lazăr (social-democrați *“titeliști”*), colonelul Penescu. În paralel, partidele istorice au organizat o serbare proprie în cadrul căreia *“s-a simțit clar ostilitatea față de Soviete”*. Armata Română, deși implicată în manifestările oficiale, a dovedit simpatie față de opoziția anticomunistă. La serbarea din Reghin, manifestații români au împiedicat discursul unui orator maghiar procomunist, iar la cea din Teaca s-au strigat lozinci anticomuniste. Toate aceste manifestări au dovedit lipsa de aderență a puterii procomuniste în societate și în special *“slăbiciunea Partidului și a Frontului Plugarilor”* în rândul țărânimii mureșene⁴³.

“Conferința Păcii a dominat viața politică a regiunii” Mureș (cu județele Mureș, Odorhei, Ciuc și Trei Scaune) în vara anului 1946, decizia acestora de recunoaștere a revenirii Transilvaniei de Nord la România având un puternic impact asupra stării de spirit a populației. Manifestând satisfacție, *“populația românească a ieșit din pasivitate”*, acordând mai multă încredere partidelor proguvernamentale, care își arogau meritul recunoașterii granițelor. Prin urmare coaliția procomunistă a reușit să-și creeze structuri de putere în zonele rurale

românești Toplița, Valea Gurghiului, Teaca, Reghin, Mureșul de Sus, Mureșul de Jos, Band, Riciu, care erau fiefurile tradiționale ale partidelor istorice, iar la festivitățile din 23 August 1946 a reușit să atragă pentru prima dată un număr mare de români. În schimb, populația maghiară trăia o stare de „dezamăgire”, a refuzat să mai participe în masă la festivitățile din 23 August 1946, ba mai mult, „șoviniștii și revizionistii maghiari” continuau să spere o reanexare la Ungaria. Atitudinea revizionistă a Partidului Comunist din Ungaria „a răscolită sentimentele șovine din rândul muncitorilor” maghiari din Ardeal și „influențază chiar pe membrii noștri de partid (PCR Mureș - n.n.) care spun că din nou s-a făcut o mare nedreptate Ungariei”, raporta PCR Mureș⁴⁴.

În vara anului 1946 liderii Frontului Plugarilor Mureș, Victor Groza (fratele premierului) și Anton Mera (prefectul) au fost alungați din unele sate românești pe care le vizitau, de către populația adeptă a partidelor istorice. PCR Mureș a desfășurat „o activitate foarte slabă”, realizând numai „foarte puțin din problemele programate”, în timp ce „toate manevrele reacționarilor reușesc”, motiv pentru care secretarul Comitetului Județean de Partid a ajuns într-o mare „depresie sufletească” și dorea să-și dea demisia⁴⁵.

Discursul electoral al puterii procomuniste promova un mesaj reformist-burghez și național înșelător, insistând asupra suveranității naționale și a revenirii Transilvaniei de Nord la România, a menținerii proprietății private, monarhiei constituționale și libertății religioase, a democratizării reale și înlăturării vechii clase politice interbelice, etichetată drept coruptă și reacționară. Acest mesaj a fost promovat de însuși prim-ministrul Petru Groza la adunarea electorală de la Târgu-Mureș din 20 octombrie 1946. La adunare, premierul român a ținut și un discurs în limba maghiară, făcând apel la armonia interetnică în condițiile respectării granițelor. Manifestarea a fost concepută ca o „sărbătoare a plugărimii mureșene” și a reconcilierii româno-maghiare, desfășurată de „ziua prieteniei româno-sovietice”. Pentru a fi mai convingător, Petru Groza a împărțit personal țăranilor mureșeni titluri de proprietate provenind din reforma agrară decretată de guvernul său la 23 martie 1945⁴⁶. Această tactică propagandistă perfidă a fost aplicată de toți candidații BPD și UPM care în campania electorală din octombrie-noiembrie 1946 au împărțit direct titlurile de proprietate celor

11.088 țărani din județul Mureș (dintre care 5.940 erau români și 5.190 maghiari) beneficiari ai reformei agrare decretate în 23 martie 1945⁴⁷.

Partidele istorice însă au convins majoritatea electoratului românesc din județul Mureș asupra adevăratelor scopuri ale puterii procomuniste de sovietizare a țării, proiectând o imagine catastrofică asupra acestui fenomen: „Kolhoz, cantina comună, luarea cu forța a copiilor, stârpirea preoțimii și a păturii intelectuale, devastarea și doborârea bisericilor”, deportări, „domnia jidanilor și unguirilor comuniști”, înlăturarea monarhiei, dominația sovietică. De asemenea, sub impactul traumelor și purificărilor etnice provocate de ocupația horthysto-fascistă și de război, apoi de acapararea puterii locale de către partidele extremiste dominate de minoritari (PCR, UPM), precum și sub influența expulzării în 1945 a germanilor din Cehoslovacia și Polonia și a unor maghiari din Slovacia, unii lideri ai partidelor istorice promovau, uneori, idei naționalist-extremiste. Ei promiteau „să scape de jidanii și de unguirile comuniști” prin expulzarea lor peste graniță, urmând ca averile lor să fie împărțite „maselor maniste” și „alungarea unguirilor cu distribuirea bunurilor ungurești între români”⁴⁸. PNT și PNL au fost însă mult timp la putere în epoca interbelică și nu au aplicat astfel de idei și nu intenționau în mod real să le aplice nici în 1946.

Organizația județeană Mureș a Partidului Național Liberal (Dinu Brătianu) era condusă încă din 1934 de dr. Emil Aurel Dandea (1893-1969), o personalitate politică ce se bucura de mare popularitate în zonă datorită meritelor sale în dezvoltarea urbană a Târgu-Mureșului în epoca interbelică. Originar din Țara Moșilor, el a fost un intelectual ardelean de formație europeană, cu studii la Facultatea de Drept din Cluj și la Academia Comercială din Viena, doctor în drept al Universității din Cluj. Luptător pentru Marea Unire, el a fost membru în Comitetul Executiv al Consiliului Național Român din Cluj, împuternicit cu organizarea de gărzi și Consilii Naționale în Comitatul Turda-Arieș, delegat cu credențional al „Tinerimii Universitare Române” din Cluj la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia din 1 Decembrie 1918, primul secretar român al Primăriei Clujului (1919), consilier local la Cluj din partea Partidului Național Român (1919-1922), ofițer voluntar în campania din 1919 a Armatei Române, care a ocupat Budapesta, fiind decorat cu ordinul „Coroana României”.

Primar al Târgu-Mureșului de-a lungul marilor guvernări PNL (1922-1926 și 1934-1937) el s-a remarcat printr-o politică de promovare a intereselor românești și de dezvoltare urbană a orașului, construcții cultural-edilitare precum: Catedrala ortodoxă (1934), Catedrala greco-catolică (1937), Prefectura județului (azi Primăria), Căminul de Ucenici Români (1936), monumentele lui Avram Iancu, al Ostașului Român, al Latinității, al pașoptiștilor Vasile Pop și Constantin Romanu-Vivu etc. El a fost ales deputat PNL de Mureș în Parlamentul României în 1926-1928, și în 1937 (când Parlamentul nu și-a mai deschis lucrările din cauza Dictaturii Regale), și a condus ziarele *"Orașul"* (1923) și *"Glasul Mureșului"* (1935-1940), a fost membru al Frontului Renașterii Naționale (1939) și al Ligii Antirevizioniste române, s-a refugiat la București după Dictatul de la Viena (1940-1945). Emil Dandea era căsătorit (din 1925) cu o nepoată a Patriarhului Miron Cristea (Sidonia Cristea din Toplița) și locuia în Târgu-Mureș, în vila în care azi funcționează Studioul Teritorial de Radio Târgu Mureș⁴⁹.

Organizația județeană Mureș a Partidului Național Țărănesc (Iuliu Maniu) era condusă de profesorul Ioan Bozdog, vechi lider interbelic al PNT local având în proprietate o parte din Băile Sovata, prefect al județului îndată după eliberarea de sub ocupația hortysto-fascistă (în septembrie-noiembrie 1944), înaintea lui Victor Groza.

Cele două organizații județene ale partidelor istorice au încheiat o strânsă alianță în campania electorală din 1946, participând la alegeri pe o listă comună de candidați în fruntea căreia erau Ioan Bozdog (PNT) și Emil Dandea (PNL), în timp ce la nivel național PNT (Maniu) și PNL (Brătianu), au mers pe liste separate⁵⁰. Pe lista comună a PNT - PNL din județul Mureș mai candidau Pintilie Gliga (PNL), preotul greco-catolic Iuliu M. Pop din Sînmihaiul de Cîmpie (PNT) etc.⁵¹

În fruntea opoziției anticomuniste locale, alături de Ioan Bozdog și Emil Dandea, se manifestau: protopopul greco-catolic de Reghin, dr. Alexandru Todea (viitorul mitropolit-cardinal al Bisericii Române Unite cu Roma), medicul Eugen Nicoară din Reghin, învățătorul Neagu din Grebeniș, controlorul fiscal Stuchimeanu de la Administrația financiară Mureș, notarul Florea și preotul Bardosiu, ambii din Sînmărtinul de Cîmpic, preotul

greco-catolic Iuliu Pop din Sînmihaiul de Cîmpie (PNT), preoții reformați Horvath din Reghin și Zoltan Pal din Jedtelep, maiorul Ciurea din Batalionul II Vânători de Munte Reghin etc., dr. Theodor Bordan (secretarul organizației județene PNL), avocatul Micu⁵². Dintre aceștia, Eugen Nicoară era o personalitate locală interbelică, a fost directorul Spitalului din Reghin, liderul organizației Reghin a Partidului Național-Creștin (Octavian Goga - A.C. Cuza), președinte al secțiilor locale ale *"Astrei"*, *"Frăției Ortodoxe Române"*, șef-păzitor al Eparhiei Ortodoxe din Reghin, consilier al Episcopiei de Cluj, vicepreședinte al *"Societății Intelectualilor Români"* secția Reghin⁵³. Deși avea convingeri și atitudini anticomuniste, presiunile puterii procomuniste l-au silit, în cele din urmă pe E. Nicoară să adere la Frontul Plugarilor Mureș, în octombrie 1946, exprimându-și public opțiunea la Congresul acestei organizații desfășurat la 10 noiembrie 1946 în Palatul Culturii din Târgu-Mureș⁵⁴.

Partidele anticomuniste de opoziție aveau structuri și în cele trei județe vecine cu populație majoritar secuiască (Odorhei, Ciuc și Trei-Scaune). La aceste partide au aderat în preajma alegerilor și o parte a forțelor tradiționale maghiare pentru a colabora cu cele românești, ca urmare a recunoașterii granițelor de către Conferința de Pace de la Paris. Astfel, în septembrie 1946, în județul Odorhei a fost înființată secția maghiară a PNT-Maniu, în frunte cu avocatul dr. Sebesi Janko din orașul Odorhei, Szokács Zoltán (moșier local expropriat în 1945 și fost senator horthyst), Kiss Kálmán (moșier din comuna Kecsetkiszfalva, expropriat în 1945 și fost deputat horthyst, groful Normady (din comuna Szederes). PSD titelist a fost organizat în comuna Cristur de avocatul Ciochină. În județul Odorhei opoziția anticomunistă a depus o listă de candidați a PNT în frunte cu Sebesi Janko și Titu Prescurea și o listă a PSD titelist în frunte cu Ciochină⁵⁵. În județul Ciuc activau PNT-Maniu în frunte cu avocatul Țetu (fost prefect în octombrie 1944) și cu Csedé Emeric (etnic maghiar) și PNT-N. Lupu în frunte cu Czado Endre (etnic maghiar). La alegeri PNT-Maniu a depus o listă în frunte cu Țetu⁵⁶. În județul Trei Scaune activau în special *"brătienii"* și au depus liste PNL Brătianu în frunte cu Pusztai Alexandru și PNT-Maniu în frunte cu Iuliu Aren⁵⁷. În cele trei județe, partidele anticomuniste de opoziție au atras o parte a electoratului de ambele naționalități. Dar rezultatele ofi-

ciale ale alegerilor au trimis în Parlament exclusiv deputați ai Uniunii Populare Maghiare procomuniste (3 deputați în județul Odorhei, 4 în județul Ciuc și 3 în județul Trei Scaune) și nici unul din partea opoziției și nici chiar ai Blocului Partidelor Democratice (cu candidați români)⁵⁸.

În județul Mureș influența partidelor istorice era covârșitoare în zonele rurale românești: Reghin, Deda, Toplița, Valea Gurghiului, Câmpia Transilvaniei. Baza socială a PNT și PNL era reprezentată de clasa mijlocie, țărănime, intelectualitate și preoțime. Activau însă și forțe anticomuniste maghiare. Comuniștii raportau că *“la fel ca și reacțiunea maghiară, și reacțiunea română se compune din intelectuali și preoțime”*, că Universitatea Maghiară din Târgu-Mureș era *“un cuib al reacționarilor”* cu *“profesori șovini”* (precum Varadi, Lang și Papai), în timp ce rectorul Csongor era comunist, că *“în școli și gimnazii profesorii sunt șovini și maniști”* și *“la sate se găsește un mare număr de profesori maniști”*, în timp ce PCR avea numai *“foarte puțini tovarăși din rândul profesorilor”*⁵⁹. Preoții reformați Horváth din Reghin, Makai din Miercurea Nirajului, Horváth din Gorenii și cel din Iernuțeni aveau un rol foarte important în atragerea unei părți a electoratului maghiar spre PSD titelist, făcând propagandă anticomunistă în campania electorală⁶⁰. Biserica Romano-Catolică maghiară avea o atitudine anticomunistă și uneori revizionistă, semnificative în acest sens fiind discursul episcopului catolic Marton Aron, ținut la 27 octombrie 1946 la Târgu-Mureș și activitatea preoților și călugărilor (mai ales în județul Ciuc)⁶¹.

Întrucât partidele istorice aveau în județul Mureș lideri *“cunoscuți și vechi”*, bucurându-se de o reală aderență, PCR a căutat să le contracareze prin violență. Astfel, în timpul campaniei sale politice în Cîmpia Transilvaniei, liderul PNL Mureș, Emil Dandea, a fost atacat cu ciomege și furci de activiștii procomuniști la adunările organizate de el în satul Șăulia (23 aprilie 1946) și în alte două sate⁶². *“Veteranii partidelor istorice”*, în frunte cu Emil Dandea, și-au continuat însă cu succes campania în zonă, în lunile mai-iunie 1946, avertizând populația asupra pericolului înființării de *“kolhozuri”* și al *“înrobirii poporului român”* și promițând o nouă reformă agrară și chiar expulzarea ungurilor din Ardeal⁶³. Ajungând la Toplița în luna iulie, Emil Dandea a organizat o adunare duminică, după slujba religioasă, avertizându-i pe oameni că guvernul Groza va înfi-

ința *“kolhozuri”* și va instaura *“domnia evreilor și a comuniștilor”*⁶⁴. În august partidele istorice și-au stabilit strategia pentru perioada următoare în cursul unor întruniri desfășurate în casele din Târgu-Mureș ale liderilor lor: Emil Dandea, Ioan Bozdog, dr. Bordan, avocatul Micu⁶⁵. În septembrie, avocatul Bordan a organizat o adunare electorală în satul Pogăceaua la care a atacat dur guvernul Groza, PCR și FND, acuzându-le de criza economică gravă prin care trecea țara și de intențiile viitoare ale noului regim de a face kolhozuri și deportări în Siberia. Bordan a susținut teza partidelor istorice care contestau meritul guvernului Groza în recunoașterea revenirii Ardealului de Nord la România, afirmând că acest merit revenea exponenților din exil ai opoziției anticomuniste, Grigore Gafencu, Viorel V. Tilea, și Alexandru Cretzianu, care activau la Conferința de Pace de la Paris⁶⁶.

Liderii locali ai PNT și PNL și candidații lor de pe lista comună acționau împreună în campania electorală și promovau același tip de discurs. Astfel, la 27 octombrie 1946, dr. Theodor Bordan (secretarul organizației județene PNL), Pintilie Gliga (candidat PNL) și preotul Iuliu Pop (candidat PNT) au organizat împreună o adunare electorală în comuna Hodac. În discursurile lor ei au convins țărănimea participantă că *“azi Țara Românească nu este condusă de primul ministru dr. Petru Groza, ci de comuniști”*, exista pericolul de a fi *“anexați Rusiei sovietice”*, *“guvernul va introduce, dacă va ieși în alegeri, kolhozuri în țară, ca în Rusia sovietică”*, și *“va detrona pe Majestatea-Sa Regele”* Mihai, va face *“deportări în Siberia”* etc. Ei le-au promis hodăcenilor că *“dacă Maniu va ieși în alegeri, va face ca populația maghiară din Ardeal în trei zile să părăsească Ardealul cu 40 kg greutate”*, după cum se arată într-un raport al Legiunii de Jandarmi Mureș, semnat de comandantul acesteia, căpitanul Gheorghe Ionișor⁶⁷.

În 17 noiembrie 1946, după o intensă pregătire propagandistică, puterea procomunistă a organizat o adunare electorală la Toplița, la care a vorbit candidatul Blocului Partidelor Democratice, dr. Mitrea, om necunoscut până atunci localnicilor, membru al minusculului Partid Național Popular. În toiul manifestării a intervenit însă rivalul său, Emil Dandea, care a deturnat adunarea în favoare opoziției anti-comuniste, *“distrugând munca depusă până acum de oamenii Blocului”*. El i-a convins pe alegători cu un fulminant discurs anticomunist în care a folosit *“expresii dure și*

șoviniste". Această confruntare politică directă între cei doi candidați rivali demonstrează încă o dată raportul real de forțe în zonă, care era în mod incontestabil favorabil partidelor istorice⁶⁸.

După cum raporta PCR Mureș, în timp ce *"pe lista blocului și a UPM-ului nu a fost nici un candidat care să fi fost cunoscut îndeajuns de populație și respectat prin munca lui"*, partidele istorice, *"reacțiunea a lucrat cu intelectuali aleși, care erau cunoscuți și respectați de masele țărănești, iar prin aceasta munca lor a fost mai ușoară"*. Tineretul țărănist și liberal *"a lucrat cu însuflețire"*, deși cu bani puțini⁶⁹.

Din cauza politicii brutale a puterii de obstrucționare a opoziției, partidele istorice nu aveau presă proprie în județul Mureș și nu puteau organiza suficiente adunări electorale, motiv pentru care campania lor s-a remarcat mai ales prin *"munca de la om la om"* și printr-o activitate deosebit de intensă, cu câteva zile înainte de alegeri, când au strâns oamenii în biserici și i-au învățat *"cum trebuie să voteze și le-au arătat unde este lista numărul 5"* (a PNT - PNL). Prin urmare, munca opoziției de numai 1-2 săptămâni a avut un efect mai mare decât campania puterii procomuniste, desfășurată de-a lungul a câteva luni și cu forțe propagandistice și coercitive considerabile. PCR a constatat în campania electorală slăbiciunea propriei organizații județene, care era lipsită de aderență în mediile intelectualității și țărănimii, ale populației românești în general. Blocul Partidelor Democratice avea o slabă aderență în satele românești, unde nu i-a putut atrage pe liderii de opinie, iar la adunările sale electorale nu a reușit să-i convingă nici măcar pe participanți, care, după împrăștierea adunărilor BPD, manifestau atitudini anticomuniste⁷⁰.

Comparativ, PNT și PNL au avut un succes real în atragerea electoratului, *"lozincile lor aveau efecte uriașe"*, astfel încât comuniștii raportau că *"în ziua alegerilor ne-am găsit față în față cu o masă minunat organizată de maniști"*, în special în plășile Riciu, Teaca, Gurghiu, Reghin, Toplița, Mureșul de Jos, Mureșul de Sus⁷¹. Chiar și unii țărani împrăștiți de Guvernul Groza au votat pentru opoziție. Deși a acordat drept de vot femeilor pentru prima dată în istoria României, puterea procomunistă nu a obținut sprijinul electoral al acestora, din cauza faptului că *"este drept, majoritatea femeilor române erau sub influența preoților maniști, dar au fost și femei și bărbați maghiari sub influență manistă"*⁷². De asemenea, adepții puterii

procomuniste recunoșteau că *"nu am putut să mobilizăm în rândurile noastre pătura intelectuală"*. Dimpotrivă, în fruntea propagandei anticomuniste se afirmă intelectuali români și maghiari, precum și *"atât preoțimea greco-catolică și ortodoxă, cât și cea maghiară romano-catolică și reformată"*. În fața succesului propagandistic și electoral al PNT și PNL, *"garda de propagandă a blocului era slabă și nepregătită, fiind compusă din țărani și muncitori scoși din producție, din învățători cu două fețe"*, iar puterea procomunistă s-a confruntat în alegeri cu *"probleme grave"*⁷³.

Cunoscând bine starea de spirit anticomunistă a majorității populației județului Mureș și faptul că se contura o victorie electorală a partidelor istorice, puterea procomunistă a organizat falsificarea alegerilor parlamentare din 19 noiembrie 1946. Mai întâi, PCR a împiedicat în mod abuziv depunerea unei liste de candidați din partea unei formațiuni politice maghiare de opoziție, care era capabilă să ofere electoratului maghiar o alternativă politică etnică anticomunistă în concurență cu Uniunea Populară Maghiară (partid etnic procomunist). În lipsa unui partid etnic maghiar necomunist, majoritatea electoratului maghiar a votat pentru Uniunea Populară Maghiară dintr-un sentiment de solidaritate etnică, nu din convingeri procomuniste. PCR Mureș raporta cu satisfacție că *"în județul nostru ungurii reacționari nu au putut să depeșă o listă separată, deoarece încercarea lor în această privință am zădărnicit-o de la început, prin care fapt am înlăturat din drum un mare obstacol"*⁷⁴.

De asemenea, în județele Odorhei, Ciuc și Trei Scaune, prin teroare (amenințări, arestări, calomnii), PCR a silit trei candidați de etnie maghiară (între care Kelemen Domokos) să-și retragă candidaturile de pe listele opoziției⁷⁵.

Apoi, PCR și-a selectat activiștii cei mai capabili, instruindu-i asupra procedurii de fraudare a alegerilor și a clasificat circumscriptiile electorale în două categorii: 1. *"periculoase - adică sectoarele locuite de români opoziționiști"* și 2. *"fără pericol - sectoarele românești și maghiare unde opoziția nu a putut să lase rădăcini"*. În funcție de această clasificare, comuniștii notau că *"în sectoarele cele mai primejdioase am trimis tovarășii cei mai de încredere, în timp ce în sectoarele fără prea mare primejdie tovarășii mai slabi, lăsând judecătoriei sectoarele fără nici o primejdie"*.

În foarte multe circumscripții, activiștii comuniști au falsificat rezultatele alegerilor chiar în secțiile de votare. Rezultatele oficiale ale alegerilor în acele circumscripții au fost determinate de abilitatea cu care *“tovarășii au manipulat”* la centrele de votare și de înlăturarea abuzivă a delegațiilor opoziției. Activiștii care au dat dovadă de duritate și energie în fraudarea alegerilor s-au întors cu rezultate *“mai bune”* pentru puterea procomunistă, în timp ce *“câțiva mai puțin îndrăzneți s-au întors cu rezultate mai slabe, fiind în acele sectoare supravagherea reacțiunii mai întărită”*. În unele secții activiștii comuniști au provocat scandal în mod deliberat pentru a determina evacuarea delegațiilor opoziției, astfel încât delegații puterii să rămână singuri la numărătoarea voturilor. Astfel, seara, spre sfârșitul zile de votare, cel puțin în trei secții (două din Tîrgu-Mureș și una din satul Band) au avut loc *“incidente provocate din partea tovarășilor noștri, ca astfel să se poată înlătura și oamenii opoziției, rolul fiind jucat bine din partea tovarășilor”*⁷⁶.

O serie de delegați s-au remarcat în *“manipulația”* alegerilor: medicul Charap Eugen (de la Spitalul de Stat Tîrgu-Mureș), inspectorii școlari Szigeti, Gagy și Csabi Frank, profesorii Sănduleac și Ioncu Maria, inspectorul Cora Gheorghe (de la Administrația Financiară), Tamas (subdirectorul Poștei Tîrgu-Mureș), Koller (șef de birou la Primăria Tîrgu-Mureș), colonealul Toneanu, maiorul Dumitrescu, un judecător, primgrefierul Stănceanu, grefierii Albu, Ady, Korch, Csángyi, Szacsvai Gábor, Barabas, Cseh, Veress, Berecki. Un rol important au avut prefectul Anton Mera, președintele Tribunalului, Traian Bratu, chestorul Poliției, Ștrul, comandantul Legiunii de Jandarmi, Gh. Ionișor, maiorul Vasiliu și gen. Stanciu din Armată⁷⁷.

Dar nu toți delegații puterii la secțiile de votare au participat la falsificarea alegerilor, exponenții categoriilor profesionale implicate în organizarea procesului electoral având un comportament diferențiat. Atitudinea militarilor *“depindea în majoritate de ofițerul sau subofițerul comandant”*, voturile lor fiind împărțite între putere și opoziție. Atitudinea jandarmilor a fost de asemenea influențată de comandanți, iar *“voturile lor numai în parte au fost pentru Bloc”*. Poliția, în frunte cu chestorul Ștrul, a avut o atitudine procomunistă. O mare parte dintre primari și notari, majoritatea preoților și a învățătorilor (mai ales învățătorii români membri ai PSD procomunist) *“au ajutat opo-*

ziția” împotriva încercărilor de fraudă electorală⁷⁸.

Conform rezultatelor oficiale falsificate ale alegerilor, puterea procomunistă a acaparat toate cele șapte locuri de deputați din județul Mureș, nepermițând opoziției să trimită nici un deputat. În Parlamentul României au ajuns 4 deputați români ai Blocului Partidelor Democratice, anume Iacob Ichim (Frontul Plugarilor), Victor Maior (PNL-Tătărescu), Ioviță Dumbra-vă (Frontul Plugarilor) și Ion Mitrea (Partidul Național Popular), și trei deputați ai Uniunii Populare Maghiare, reflectând astfel structura etnică reală a populației județului, dar nu și opțiunile reale ale electoratului⁷⁹.

Care a fost însă amploarea reală a fraudei electorale și care au fost rezultatele reale ale alegerilor? În raportul lor secret credibil, liderii PCR Mureș afirmau cu toată claritatea că, *“în caz dacă manipulația noastră nu ar fi reușit, opțiția ar fi obținut doi deputați în județul nostru”*⁸⁰. Adică în mod cert lista comună de candidați a partidelor istorice a întrunit numărul de voturi necesar pentru a trimite cel puțin doi deputați în Parlament, aceștia fiind Ioan Bozdog (PNT) și Emil Dandea (PNL), dar falsificarea alegerilor a împiedicat acest fapt. În mod real majoritatea covârșitoare a electoratului maghiar a optat pentru Uniunea Populară Maghiară ca partid etnic în timp ce jumătate din electoratul românesc a votat pentru Blocul Partidelor Democratice, iar cealaltă jumătate pentru lista comună PNT-PNL. Prin urmare, pe baza voturilor reale ale electoratului au ajuns în Parlament cei trei deputați ai Uniunii Populare Maghiare și primii doi deputați ai Blocului Partidelor Democratice (Iacob Ichim și Victor Maior), dar lor trebuia să li se adauge doi deputați ai opoziției (Ioan Bozdog și Emil Dandea). Dată fiind starea de spirit anticomunistă a populației în campania electorală, credem că PNT și PNL au obținut în mod real chiar mai mult, adică majoritatea voturilor electoratului românesc și o parte a voturilor electoratului maghiar, pentru a trimite mai mulți deputați, în timp ce și Partidul Social Democrat titelist a întrunit un anumit număr de voturi. De exemplu în comuna Teaca (județul Mureș) conform raportului președintelui secției de votare profesorul Emil Suciu, *“numărul real al voturilor a fost: circa 1.500 pentru Maniu, circa 450 pentru UPM, circa 400 pentru Bloc”*. Așadar lista comună a PNT-PNL a obținut de aproape patru ori mai multe voturi decât lista Blocului Partidelor Democratice, Opoziția anticomunistă

avea în comună un electorat numeros și disciplinat, iar "votarea a fost organizată de maniști așa încât oamenii și femeile stăteau în ploaie și așteptau să voteze". Alegerile au fost corecte în această comună, fapt recunoscut și de "delegații maniști". Au fost implicați în organizarea alegerilor primarul, preotul și învățătorul, care erau adepți ai Blocului Partidelor Democratice, (învățătorul fiind membru al Frontului Plugarilor), fiind prezent și candidatul BPD, dr. Mitrea⁸¹. De asemenea credem că majoritatea voturilor acordate coaliției procomuniste nu au însemnat o opțiune pentru ideologia comunistă ci, doar pentru o reformă reală în limitele sistemului capitalist și democrat și pentru obiective etnonaționale, majoritatea electoratului românesc și maghiar nu dorea sovietizarea țării în 1946.

Rezultatele reale ale alegerilor din 1946 și fraudă electorală din județul Mureș sunt comparabile cu cele din județele ardelenne învecinate. Astfel, istoricul Virgiliu Țărău a analizat rapoartele secrete comuniste care indicau rezultatele reale: în județul Cluj, BPD - 23%, UMP - 33%, PNT Maniu - 42%, altele - 2%; în județul Someș: BPD - 22,8%, UPM - 18,6%, PNT Maniu - 51,6%, PNL Brătianu - 2,5%; în județul Turda: BPD - 30%, UPM - 17%, PNT - 40%, PNL - 7%, PSD Titelist - 3%, Independenți - 3%⁸². Într-un mod similar, Dorel Vidican a relevat că în județul Năsăud BPD a obținut 35,38%, PNT Maniu 51,69%, alții - 12,93% și în mod real au reușit un deputat BPD și trei PNT, dar din cauza fraudei electorale au fost trimiși trei deputați BPD (Gheorghe Stroie, Amedeu Bădescu, Amedeu Nichiti), și doar un deputat PNT (Leonida Pop)⁸³.

Puterea procomunistă și-a serbat la Tirgu-Mureș victoria electorală, prin "demonstrația înmormântării reacțiunii", o manifestație sinistă în care au fost folosite două sicrie adevărate, unul al "reacțiunii române" pe care erau afișate numele lui Ioan Bozdog și Emil

Dandea, iar celălalt al "reacțiunii maghiare". Acolo s-a produs o "greșală politică căci sicriul reacțiunii maghiare a fost mai mic și pe el nu figurau numele reacționarilor maghiari", fapt ce a cauzat nemulțumirea demonstranților români procomuniști. Manifestația a fost organizată de Mogyorosi Eszter (soția lui Mogyorosi Sándor), iar unul dintre oratori a fost Silviu Bot (liderul PSD județean)⁸⁴.

Însă PNT și PNL continuau să fie active în județul Mureș, în fiefurile lor tradiționale Teaca, Gurghiu, Deda, Râciu, Toplița, avertizând populația asupra perspectivelor catastrofice deschise de victoria puterii procomuniste în alegeri: "Acum va fi introdus cu siguranță colhozul, se vor închide bisericile, se vor aresta preoții și pe tinerii buni de muncă îi vor expedia în Siberia". Partidele istorice susțineau că puterea procomunistă în alegeri a "obținut pretutindeni rezultatele numai prin furturi", motiv pentru care SUA și Anglia "nu au recunoscut alegerile din România, aceste alegeri vor fi anulate și se vor organiza noi alegeri", corecte. Întrucât "populația este contra guvernului" Groza, se răspândeau zvonul că "masa populației va face revoluție contra guvernului și a regimului" procomunist. Ca reacție, autoritățile locale și echipele lor de bătași au organizat atacuri violente împotriva adepților PNT și PNL⁸⁵.

În realitate discursul partidelor istorice privind falsificarea alegerilor și procesul sovietizării României a exprimat un adevăr crud și incontestabil. Dar puterile occidentale nu s-au opus cu fermitate acestui proces, iar PNT și PNL nu au organizat o rebeliune violentă împotriva regimului (cu excepția unor grupuri de rezistență armată izolate în munți). În 1947 puterea comunistă va desființa în mod abuziv partidele de opoziție, aruncându-i în temniță pe liderii acestora și va distruge apoi o întreagă elită politică și intelectuală românească atașată valorilor naționale și democratice.

NOTE

1. KEITH HITCHINS, *România 1866-1947*, București 1996, p. 533-581; HUGH SETTON-WATSON, *The East European Revolution*, London, 1961, p. 169-170; JOSEPH ROTSCCHILD, *Înlocuirea la diversitate. O istorie politică a Europei Centrale și de Est după al doilea război mondial*, 1998, p. 158-168; GHITA IONESCU, *Comunismul în România*, București 1994, p. 116-176; VLAD GEORGESCU, *Istoria românilor*, București 1992, p. 241-253; FLORIN CONSTANTINIU, *O istorie sinceră a poporului român*, București 1997, p. 434-474;
2. *Ardealul Nou*, I, nr. 50, 23 noiembrie 1946, p. 1;

3. KEITH HITCHINS, *op. cit.*, p. 426-428; V. GEORGESCU, *op.cit.*, p. 206-208; *Mureș. Monografie*, București 1980, p. 58-61;

4. GRIGORE PLOEȘTEANU, VASILE T. SUCIU, LAZĂR IADARIU, *Epopeea de pe Mureș*, Tirgu-Mureș 1985, p. 66-256;

5. Arhivele Naționale, Direcția Județeană Mureș, *fond nr. 2, Comitetul Județean de Partid Mureș (PCR)*, dos. 2, f. 88, 39; dos. 15, f. 27-28, 33-34;

6. *Ibidem*, dos 15, f. 39, dos 2, f. 102;

7. *Ibidem*, dos 2, f. 87-88;

8. *Ibidem*, dos. 15, f. 102;

9. *Ardealul Nou*, I, nr. 42, 12 noiembrie 1946, p. 1;
10. SIMION COSTEA, *Aspecte privind instaurarea puterii comuniste în județul Mureș. Cazul orașului Reghin (1945-1946)* în *Reghinul cultural*, vol. IV (coord. Grigore Ploșteanu, Marin Șara), Reghin, 1998, p. 170-177;
11. Arhivele Naționale, Direcția Județeană Mureș, *fond nr. 2, Comitetul Județean de Partid Mureș (PCR)*, f. 141-143, Ghiță Ionescu, op. cit. p. 393;
12. JACQUELINE ENACHE, *Familia lui Petru Groza*, în *Dosarele istoriei*, III, nr. 2 (18), 1998, p. 5;
13. Arhivele Naționale, Direcția Județeană Mureș, *fond nr. 2, Comitetul Județean de Partid Mureș*, dos. 2, f. 96;
14. Ibidem; *Înfrățirea*, an I, nr. 1, 4 ianuarie 1945, p. 1;
15. *Ardealul Nou*, an I, nr. 1, 21 iunie 1946, p. 1;
16. Arhivele Naționale, Direcția Județeană Mureș, *fond nr. 2, Comitetul Județean de Partid Mureș (PCR)*, dos. 2, f. 94-95, dos. 15, f. 34;
17. Ibidem, dos. 2, f. 94-96; *Înfrățirea*, an I, nr. 3, 21 ianuarie 1945, p. 3;
18. Arhivele Naționale, Direcția Județeană Mureș, *fond nr. 2, Comitetul Județean de Partid Mureș*, dos. 2, f. 69-70;
19. Ibidem, f. 70;
20. Ibidem, dos. 15, f. 102;
21. *Ardealul Nou*, I, nr. 40, 5 noiembrie 1946, p. 2;
22. Ibidem, I, nr. 45, 16 noiembrie 1946, p. 4;
23. PAVEL I. ARDELEAN, *Notițe autobiografice, Caietul nr. 2 din anii 1945-1955 (manuscris)*, p. 5-83;
24. *Ardealul Nou*, I, nr. 44, 15 noiembrie 1946;
25. P. ARDELEAN, op. cit., p. 5-83;
26. K. HITCHINS, op. cit., p. 563;
27. PAVEL I. ARDELEAN, op. cit., p. 65-66
28. Arhivele Naționale, Direcția Județeană Mureș, *fond nr. 2, Comitetul Județean de Partid Mureș*, dos. 15, f. 106;
29. Ibidem, dos. 15, f. 123;
30. *Ardealul Nou*, I, nr. 48, 19 noiembrie 1946, p. 3;
31. Arhivele Naționale, Direcția Județeană Mureș, *fond nr. 2, Comitetul Județean de Partid Mureș*, dos. 15, f. 123;
32. LADISLAU BĂNYAI, *Pe făgașul tradițiilor frățești*, București 1971, passim; DUMITRU ȘANDRU, *Minoritatea maghiară din Transilvania după 23 august 1944*, în *Acta Musei Porolissensis*, nr. XIX/1995, p. 401-417; ARON PETRIC, IOAN SCURTU, *Istoria României între anii 1918-1981*, București 1981, p. 81;
33. Arhivele Naționale, Direcția Județeană Mureș, *fond nr. 2, Comitetul Județean de Partid Mureș*, dos. 15, f. 19;
34. *Ardealul Nou*, an I, nr. 20, 6 septembrie 1946, p. 4;
35. Arhivele Naționale, Direcția Județeană Mureș, *fond nr. 2, Comitetul Județean de Partid Mureș*, dos. 2, f. 40-41, dos. 15, f. 33-34;
36. Ibidem, dos. 15, f. 106-109;
37. Ibidem, dos. 15, f. 19; D. ȘANDRU, op. cit.; GH. ONIȘORU, *Statutul Nord-Vestului Transilvaniei de la 23 august 1944 la 10 februarie 1947*, în *Acta Musei Porolissensis* nr. XIX/1995, p. 419-428;
38. Arhivele Naționale, Direcția Județeană Mureș, *fond Regionala Mureș (PCR)*, dos. 2, f. 54;
39. Ibidem, *fond Comitetul Județean de Partid Mureș*, dos. 15, f. 10-15;
40. Ibidem, dos. 15, f. 101;
41. Ibidem;
42. Ibidem, dos. 2, f. 88;
43. Ibidem, dos. 2, f. 33-34;
44. Ibidem, dos. 15, f. 76-77;
45. Ibidem, dos. 15, f. 39-40;
46. *Ardealul Nou*, I, nr. 37, 26 octombrie 1946, p. 1-4;
47. Ibidem, nr. 34, 15 octombrie 1946, p. 4;
48. Arhivele Naționale Mureș, Direcția Județeană Mureș, *fond nr. 2, Comitetul Județean de Partid Mureș*, dos. 15, f. 121;
49. *Un om pentru Tirgu-Mureș: Emil Dandea*, Tirgu-Mureș 1995, passim, EMIL DANDEA, *Politică și administrație*, Tirgu-Mureș 1994, passim, LUCIAN PREDESCU, *Enciclopedia României. Cugetarea*, București 1999, p. 253;
50. Arhivele Naționale Mureș, dos. 15, f. 106;
51. VIRGILIU ȚĂRAU, IOAN MARIUS BUCUR, *Strategii și politici electorale în alegerile parlamentare din 19 noiembrie 1946*, Cluj Napoca 1998, p. 288, documentul nr. 38;
52. Arhivele Naționale Mureș, Direcția Județeană Mureș, *fond nr. 2, Comitetul Județean de Partid Mureș*, dos. 15, f. 33-34;
53. LUCIAN PREDESCU, op. cit., p. 597; MARIANA PLOȘTEANU, *Biografia lui Eugen Nicoră în Reghinul cultural*, vol II, Reghin 1990, p. 181-186; LIVIU BOAR și CORNEL SIGMIREAN, *Contribuții documentare la o biografie - dr. Eugen Nicoră*, în *Reghinul cultural*, vol. IV, Reghin 1998, p. 178-194;
54. Arhivele Naționale Mureș, Direcția Județeană Mureș, *fond nr. 2, Comitetul Județean de Partid Mureș*, dos. 15, f. 106-107; *Ardealul Nou*, I, nr. 42, 12 noiembrie 1946, p. 2;
55. Ibidem, dos. 15, f. 101, 106;
56. Ibidem, dos. 15, f. 101, 106;
57. Ibidem;
58. *Ardealul Nou*, I, nr. 50, 23 noiembrie 1946, p. 1;
59. Arhivele Naționale, Direcția Județeană Mureș, *fond nr. 2, Comitetul Județean de Partid Mureș*, dos. 15, f. 39-40;
60. Ibidem, f. 54-57;
61. Ibidem, f. 107;
62. Ibidem, f. 28;
63. Ibidem, f. 39-40;
64. Ibidem, f. 50-51;
65. Ibidem, f. 71;
66. Ibidem, dos. 15, f. 54-57;
67. V. ȚĂRAU, I.M. BUCUR, op. cit., p. 287-289, documentul nr. 38;
68. Ibidem; Arhivele Naționale, Direcția Județeană Mureș, *fond nr. 2, Comitetul Județean de Partid Mureș*, dos. 15, f. 112;
69. Arhivele Naționale, Direcția Județeană Mureș, *fond nr. 2, Comitetul Județean de Partid Mureș*, f. 123;
70. Ibidem, f. 114;
71. Ibidem, f. 114;
72. Ibidem, f. 123;
73. Ibidem, f. 121;
74. Ibidem, f. 121;
75. Ibidem, f. 106;
76. Ibidem, f. 121;
77. Ibidem, f. 121-123;
78. Ibidem, f. 122;
79. *Ardealul Nou*, I, nr. 50, 23 noiembrie 1946, p. 1;
80. Arhivele Naționale, Direcția Județeană Mureș, *fond nr. 2, Comitetul Județean de Partid Mureș*, dos. 15, f. 123;
81. V. ȚĂRAU, M. BUCUR, op. cit., p. 298-299;
82. Ibidem, p. 312-323, V. ȚĂRAU, *Campania electorală și rezultatul real al alegerilor din 19 noiembrie 1946 în județele Cluj, Someș, Turda, în Studii de istoria Transilvaniei. Tinerii istorici*, vol I, Cluj, 1994, p. 204-212; FL. CONSTANTINIU, op. cit., p. 467-468;
83. DOREL VIDICAN, *Rezultatul alegerilor din anul 1946 în județul Năsăud, în lumina unui raport informativ întocmit de autoritățile comuniste*, în *Revista Bistriței*, nr. IX/1995, p. 313-318;
84. Arhivele Naționale, Direcția Județeană Mureș, *fond nr. 2, Comitetul Județean de Partid Mureș*, dos. 15, f. 113;
85. Ibidem, dos. 15, f. 147.

ABSTRACT

The Falsified Elections from 1946 in Mureș County

This study reconstitute aspects of the evolution of political parties, electoral campaigns and election falsification in 1946 in Mureș county, using for the first time, as historical sources the secret reports of the Mureș Party's County Committee sent to the Central Committee of the Romanian Communist Party. At the 1946 elections, the procommunist power had two candidate lists: one, belonging to Democratical Parties Block (Romanian Communist Party, Social Democrat Party, Ploughmen's Front, National Liberal Party Tatarescu, National Popular Party) for the Romanian voters and the other belonging to Hungarian Popular Union for the Hungarian voters. These parties were infiltrated by communist activists and became criptocommunist parties. Their message had an ethnic and deceptive bourgeois-reformist character, avoiding the socialist revolution rhetoric. The opposition "historical parties" (National Liberal Party and National Peasant Party) have warned the population that the procommunist power wanted the sovietization of the country. The leaders of these anticommunist parties were local personalities: Emil Dandea (ex-mayor of Tg. Mureș), Ioan Bozdog (ex-prefect), Alexandru Todea (priest of Reghin), Eugen Nicoară (manager of the Reghin hospital). National Peasant Party and National Liberal Party have participated to 1946 elections with a common list in Mureș County and have obtained the votes of the majority of the Romanian electors and of a part of the Hungarian electors. They have obtained the votes of the peasants, priests, intellectuals and middle-class. The majority of the Hungarian electors have voted for the Hungarian Popular Union, an ethnic and criptocommunist party. However, the communists have falsified the election results and sent in the parliament only progovernmental deputies.

Cercetător drd. Simion Costea

Institutul de Cercetări Socio-Umane "Gheorghe Șincai"

Târgu-Mureș, Str. Bolyoi nr.17

Tel. 065/160238

Soarta tragică a Arhivelor fostului județ Ciuc

*"Arhiva unui stat este o avere publică
ce merită cea mai aproape îngrijire
a cârmuirii. Ea este colecția tuturor
actelor publice, atât administrative cât
și judecătorești și politice, care slujesc
de temelie legiilor și istoriei țării"*
(Vasile Alecsandri)

Așezați în "calea tuturor răutăților" după cum spunea cronicarul, românii au avut de suferit, de-a lungul istoriei, năvălirile și ocupațiile străine. Spoliindu-ne de bunuri materiale incalculabile, acești stăpânitori vremelnici au atentat și la ființa noastră națională, distrugându-ne arhivele sau strămutându-le peste granițele noastre atunci când au fost nevoiți să se retragă. Așa se face că documente importante pentru istoria românilor se află astăzi la Viena, Budapesta, Istanbul, Moscova și în alte țări ale lumii.

Silite să se retragă - în urma ofensiunii româno-sovietice din septembrie - octombrie 1944 - armatele Ungariei hortyste au distrus și evacuat numeroase arhive aparținând instituțiilor din fostul județ Ciuc.

La solicitarea Ministerului Afacerilor Externe, Ministerul Afacerilor Interne, prin Ordinul nr. 942 din 8 februarie 1946, solicita tuturor Prefecturilor din județ să întocmească "inventarul tuturor bunurilor mobile, arhivelor și valorilor de orice fel, proprietatea administrației și instituțiilor locale, evacuate de autoritățile maghiare"¹ în urma retragerii din toamna anului 1944.

În privința inventarierii arhivelor se arată: felul arhivei (genul actelor)², autoritatea sau instituția³ locală căreia îi aparține, data și locul evacuării⁴, specificarea autorității⁵ care a dispus evacuarea. În toate cazurile se arată că autoritatea care a emis ordinul de evacuare⁶, a fost Comandamentul Militar Maghiar sau Prefectura județului Ciuc.

Din lunga listă a arhivelor evacuate, vom enumera doar câteva:

- de la primăria Tomești - registrele de stare civilă din anii 1895 - 1944, arhiva și conturile de

gestiune până în anul 1944 - locul evacuării fiind necunoscut⁷.

- de la Primăria Dănești⁸ - registrele de stare civilă din anii 1895 - 1944, registrele și actele de gestiune din anii 1940 - 1944, cărțile cadastrale și arhiva comunală - locul evacuării fiind Primăria comunei Vasvár⁹ din Ungaria.

- de la Primăria Ineu¹⁰ - registrele de stare civilă din anii 1895 - 1944 - locul evacuării fiind județul Vas¹¹ din Ungaria.

- de la Primăria Șumuleu¹² împreună cu Cioboteni și Șoimeni - registrele de naționalitate - evacuate și păstrate la mănăstirea de călugări din Ikervár¹³ din județul Zala sau Vas din Ungaria.

- de la Primăria Cârța¹⁴ - registrele de stare civilă din anii 1895 - 1944 - locul evacuării fiind necunoscut.

- de la Primăria Suseni¹⁵ - registrele de stare civilă din anii 1895 - 1944 și registrele cadastrale.

- de la Primăria Sândominic¹⁶ - registrele de stare civilă din anii 1895 - 1944 și întreaga arhivă comunală - evacuate în provincia "Transdunăreană"¹⁷ a Ungariei.

- de la Primăria Valea-Strâmbă¹⁸ - registrele de stare civilă din anii 1895 - 1944 - nu se știe unde au fost evacuate.

- de la primăria Hodoșa¹⁹ - întreaga arhivă comunală.

- de la Primăria Siculeni²⁰ - registrele de stare civilă și cele cadastrale.

- de la pretura Centrală Miercurea-Ciuc²¹ - arhiva cu toate registrele.

În multe cazuri, arhiva a fost distrusă în totalitate, așa s-a întâmplat la Tulgheș²² și Bicazul-Ardelcan²³.

Arhiva a numeroase școli elementare²⁴ a fost de asemenea evacuată: Miercurea-Ciuc, Voșlobeni, Joseni, Suseni, Siculeni, Dămuc,

Sâncrăieni, Tulgheș, Bicazul-Ardelean, Bicaz-Chei, Ghimeș-Făget ș.a.

Din păcate distrugerea de arhive a fost favorizată și de neglijența și nepăsarea autorităților locale, care aveau obligația să păstreze documentele create în condiții corespunzătoare.

În multe ședințe ale Consiliului Județean, consilierii au ridicat problema arhivei. Astfel în ședința din 1 martie 1927²⁵, președintele Consiliului Județean, Dezideriu László, arăta: *“am informații că arhiva veche a județului este complet deranjată, actele împrăștiate, o parte prin pod, și prin diferite localuri, iar altă parte chiar vândută ca maculatură, astfel că toată arhiva este pe cale să fie cu totul distrusă”*. El ruga Consiliul să i-a măsurile ce se impun pentru conservarea actelor rămase, ferindu-le de distrugere totală *“care au poate preț istoric”*²⁶.

De asemenea în ședințele Comisiei Interimare a Consiliului Județean din anul 1932 se ridică problema arhivei²⁷ - ordonarea, inventarierea, conservarea și selecționarea ei - cea veche dinainte de 1870 și cea mai recentă din anii 1871 -1924 *“se află răsfirată prin podul, iar o parte îngărmădită în grajdul Prefecturii”*²⁸.

Cu toate aceste neajunsuri, înaintașii noștri arhiviști au reușit să salveze mare parte din arhiva fostelor scaune secuiești: Ciuc, Giurgeu și Cașin și a fostei Prefecturi a Județului Ciuc.

Noi, cei de astăzi, trebuie să le fim recunoscători, pentru că pe baza documentelor salvate de la distrugere, putem să reconstituim istoria zonei Ciucului.

NOTE

1. Arhivele Naționale – Direcția Județeană Harghita, Miercurea Ciuc, *fond, Prefectura județului Ciuc*, inventar, nr. 158, dosar nr. 24, fila 134;

2. Ibidem;

3. Ibidem;

4. Ibidem;

5. Ibidem, filele 130-131;

6. Ibidem, fila 131;

7. Ibidem, fila 52;

8. Ibidem, fila 131;

9. Ibidem, fila 12;

10. Ibidem, fila 131;

11. Ibidem, fila 79;

12. Ibidem, fila 131;

13. Ibidem, fila 2;

14. Ibidem, fila 131;

15. Ibidem;

16. Ibidem;

17. Ibidem, fila 8;

18. Ibidem, fila 131;

19. Ibidem;

20. Ibidem;

21. Ibidem;

22. Ibidem, fila 42;

23. Ibidem, fila 32;

24. Ibidem, *fond, Revizoratul școlar al jud. Ciuc*, dosar nr.

45, fila 110;

25. Ibidem, *fond, Prefectura jud. Ciuc – Consiliul Județean*,

registru nr. 49, fila 28;

26. Ibidem;

27. Ibidem, registru nr. 54, filele 36-38;

28. Ibidem.

ABSTRACT

The Tragic Fate of the Archives of the Former Ciuc District.

As a result of the Romanian and Russian offensive in September - October 1944, the armies of the Horthy Hungary were forced to withdraw. During this retreat they destroyed and evacuated numerous archives which belonged to institutions from the former Ciuc District.

Unfortunately, the destruction of the archives was also favored by the negligence and carelessness of the local authorities, which had the duty to preserve the documents in proper conditions.

Nevertheless, a part of the archives belonging to the former Sekler territories Ciuc, Giurgeu and Cașin, and to the former Prefect's Office of the Ciuc District was saved. They are used today as a basis for reconstructing the history of the area.

Arhivist Valentin Istrate

Arhivelor Naționale Direcția Județeană Harghita

Bulevardul Frăției, nr.6, Miercurea Ciuc

Tel. 066/112598

PREFECTURA JUDEȚULUI CIUC
Nr.12.406/1946.MONT.

134

Tatarilor Primărilor rurale și urbane și
Președintilor

La remediere

Alăturat vă comunicăm în copie, ordinul Ministerului Afacerilor Interne, Dir. Mont. Nr. 942/1946 privitor la inventarierea bunurilor mobile, arhivele și valorile de orice fel, proprietatea administrațiilor și institutiilor locale, evacuate de autoritățile maghiare invadente, cu scopul ca să fie întocmit în două exemplare, scris cu mâna și să se înaintați cel mai târziu până la 15 Martie s.c.

De executare în termen sunt răspunzători: notarul și primarul comunei.

Mercurea=Ciuc, la 27 Februarie 1946.

Prefect,
ss. Mihail Mănuil

Șeful Dir. Mont.,
ss. M. Ștefanu

C O P I E Ministerul Afacerilor Interne, Dir. MONT. Nr. 942 din S. II. 194

M. O. M. T.

Ministerul Afacerilor Straine prin adresă Nr. 3005/1946, cere ca toate bunurile mobile, arhivele și valorile de orice fel, proprietatea administrațiilor și institutiilor locale, evacuate de autoritățile maghiare odată cu retragerea trupelor inamice din județele noastre Ungariei prin dictatul de la Viena să fie inventariate.

În privința bunurilor mobile și a valorilor de orice fel, tabelele ce se vor întocmi în legătură cu inventarierea cerute vor cuprinde:

- = numirea descrierea sumara a bunului,
- = localitatea de unde a fost evacuat,
- = menționarea autorității care a emis ordinul de evacuare și data la care a fost făcută evacuarea,
- = evaluarea bunului în lei la data cumpărării, estimarea și data când au fost cumpărate,
- = eventuale rețineri,
- În ocazie privința inventarierea arhivelor se vor arăta:
- = felul arhivei,
- = autoritatea sau institutia locală, careia îi aparține,
- = data și locul evacuării,
- = specificarea autorității care a dispus evacuarea,
- = eventuale informații.

Tabelele în dublu exemplar conținând detale de mai sus, centralizate pe județe, se vor trimite Ministerului Afacerilor Straine - Direcțiunea Afacerilor Politice - până la 20 Martie 1946.

M I N I S T R U,
/L.S./ss. Indescifrabil

Director,
ss. Indescifrabil

Pentru conformitate:

[Signature]

[Signature]

T A B L O U

de toate bunurile, mobile și valori de orice fel, proprietatea administrațiilor și instituțiilor locale, evaluate de autoritățile maghiare din județ.

Nr. crt.	Sumirea descrierea su- cară a bunului	Localitatea de unde a fost evacuat	Menționarea au- torității care a emis ordinul de evacuare	D a t a evacuării	Evaluarea bunului în Lei la data cumpărării	D a t a când a fost cumpărat	Eventuale relațiuni
1.	Mobilieri de birou: 12 buc	Prefectura jud- Ciuc	Comandamentul Militar Maghiar	29.VIII.19.	32.837	1942	
2.	Mașina de scris: 12 "	"	"	11.IX.1944	119.737	"	
3.	Mașina de calculat: 1 "	"	"	"	21.600	"	
4.	Multiplicator de scris: 1 "	"	"	"	81.000	"	
5.	Covoare: 16 "	"	"	"	114.974	"	
6.	Prosoape: 22 "	"	"	"	1.188	"	
7.	Rufe de pat: 15 "	"	"	"	16.206	"	
8.	Automobil lux pentru 5 persoane: 1 "	"	"	"	218.708	"	
9.	Tauri comunați: 2 buc	Comuna Voșlobeni	Prefectura Ciuc	"	54.000	1945	
10.	Mașina de scris: 2 buc	Comuna Tomești	Prefectura Ciuc	"	33.000	1940	
11.	Car cu osie de fier: 1 buc	Comuna Toplița	Prefectura Ciuc	"	227.500	1942	
12.	Tauri de rașă: 3 buc	Ciuc	"	"	"	"	
13.	Mașina de scris: 1 buc	"	"	"	"	"	
14.	Mașina de scris: 2 buc	Comuna Sumuleu	"	"	36.000	1940	
15.	Aparat de radio: 1 "	"	"	"	16.000	1938	
16.	Multiplicator de scris: 1 "	"	"	"	2.000	1936	
17.	Mașina de scris: 1 buc	Comuna Suseni	Comand. Honv. Ma- ghiar	"	60.000	1941	
18.	Mașina de scris: 2 buc	Prefectura Flăgiu	Comandamentul	"	6.000	1941	
19.	Ceas de birou: 1 "	Mercurea-Ciuc	Militar Maghiar	"	1.200	1941	
20.	Hârtie de scris: 1000 coale	"	"	"	150	1941	
21.	Mașina de scris: 1 buc	Comuna Siculeni	"	"	15.000	1941	
Total					1.057.792 Lei		
22.	<u>Bate sosite ulterior</u> Una caruta cu doi cai cu harnaci complicate	Comuna Josani	Prefectura Ciuc si Com Militar	6.Sept 1941			
23.	Bani magherari din casa con.	"	"	"			
24.	Carton de deșeură	"	"	"			
					315.000 3.360.000 150.000 4.882.792 Lei.		

Miercurea Ciuc la 27 Martie 1946

Prefect
Balint Mihail
Prefectura Județului Ciuc

Sez. bir. M.C.N.T.
Baza Cloniste

T A B I O U

de toate arhivele proprietatei administrațiilor și instituțiilor locale

Nr. crt.	Titlul arhivei	Autoritatea sau instituția locală cărui aparține	Data și locul evacuării	Specificarea autorității care a dispus evacuarea	Evenimente informaționale
1.	a/Registrele de stare civile dela 1895-1944 b/Arhiva și cont.de gestiune până în anul 1944	Primăria com. Tomești "-	8.IX.1944. Prim.Tomești "-	Prefectura Ciuc Prim.Tomești "-	
2.	a/Registrele de stare civile dela 1895-1944 b/Registrele și actele de gestiune 1940-1944 c/Cărți cadastrale d/Arhiva comunala	Primăria com. Mănești "- "- "-	8.IX.1944. Mănești "- "-	"- "- "- "-	
3.	Registrele de stare civile și Bir.Populației 1895-1944	Primăria com. Ineu	8.IX.1944. Ineu	"- "-	
4.	a/Registrele de stare civile dela 1895-1944 b/Cadastrul și fișele cad. c/Registru de Naționalitate	Primăria com. Sumeleu, Ciobotenii și Soimeni	8.IX.1944. Sumeleu, Ciobotenii și Soimeni	"- "- "-	
5.	Registrele de stare civile dela 1895-1944	Primăria com. Cârța	8.IX.1944. Cârța	"- "-	
6.	a/Registrele de stare civile dela 1895-1944 b/Registrele cadastrale	Primăria com. Suseni "-	9.IX.1944. Suseni "-	Comand. Adm. Hongh Maghiar "-	
7.	a/Registrele de stare civ. dela 1895-1944 b/Arhiva comunala c/Registrele de contab.com. cu actele justificative d/Rolurile reg.bilete de vize e/Evidența tutelară și alte evidențe f/Rolurile comunale	Primăria com. Săndonic "- "- "- "- "-	2.IX.1944. Săndonic "- "- "- "-	Subprefectul jud.Ciuc "- "- "- "- "-	
8.	Registrele de stare civile dela 1895-1944	Primăria com. Valea-Strâmbă	11.IX.1944. Valea-Strâmbă	Autoritățile Filial. Maghiar "-	
9.	Arhiva comunala	Primăria com. Fodoga-Ciuc	11.IX.1944. Fodoga-Ciuc	"- "-	
10.	a/Arhiva cu toate registrele b/10-15 vol.legi	Primăria com. Mercurea-Ciuc "-	4.IX.1944. Mercurea-Ciuc "-	"- "-	
11.	Registrele de stare civile și cadastrale	Primăria com. Siclești	4.IX.1944. Siclești	"- "-	

Miercurea Ciuc, 11/09/46 Martie 1946.

Prefect
Balint Mihail

[Signature]

Ser.bir.M.O.N.T.

Dara Dionisie
[Signature]

Câteva considerații privind populația județului Ciuc în anul 1945

“Dimensiune a istoriei” - cum o definea cunoscutul istoric francez al populației, Marcel Reinhard -, demografia intervine în istorie sub dubla ei înfățișare cantitativă și calitativă¹.

Demografia cantitativă pune accentul pe factorul numeric, fără o anumită densitate a populației, structura politică nu se poate afirma, organizarea administrativă este irealizabilă și dezvoltarea economico-culturală de neconceput². Demografia calitativă privește aspecte multiple, variate, legate de trăsăturile somatice, caracteristicile psiho-morale, faptele culturale ale diferitelor societăți umane³.

De-a lungul timpului, autoritățile administrative și fiscale au întocmit diferite situații (catagrafii, conscripții, recensăminte ș.a.) privind numărul populației, pentru a avea o evidență cât mai aproape de realitate în vederea achitării sarcinilor fiscale (și nu numai) de fiecare persoană.

Un raport⁴ deosebit de interesant privind populația județului Ciuc, a fost întocmit de medicul șef Elthes Andrei, în anul 1946, la solicitarea Inspectoratului General Sanitar și de Ocrotire Sibiu. Iată cum își începe raportul: *“Județul Ciuc în anul 1945 a fost zonă de front. Populația orașelor în procent de 80%, iar populația satelor în procent de 25% este refugiată sau prizonieră. Toate podurile și linia ferată distrusă, poșta nu este în funcție, trenul circulă în fiecare a doua zi, și anume câte un tren mixt sau de marfă”*⁵. În continuare este arătată situația grea în care se desfășoară activitatea sanitară, din cauza spitalelor distruse. Lipsei medicilor, a medicamentelor și instrumentarului medical.

Din punct de vedere administrativ, județul Ciuc era împărțit în 5 plase: Plasa centrală (19 comune), Plasa Frumoasa (9 comune), plasa Gheorghieni (18 comune), plasa Sânmartin (17 comune) și plasa Tulgheș (4 comune), având o populație totală de 157.295 locuitori⁶,

majoritatea 142.085 locuitori⁷ locuind în mediul rural, iar ceilalți 15.210 locuitori⁸ în comunele urbane Miercurea Ciuc și Gheorghieni.

Populația cea mai numeroasă se afla în plasa Gheorghieni⁹ - 53.537 locuitori, urma apoi plasa Centrală - 42.374 locuitori și plasa Tulgheș - 13.660 locuitori.

Structura pe naționalități¹⁰ se prezenta astfel: români - 21.673 (23%), maghiari - 133.885 (85 %), germani - 35, ruși - 32, evrei - 262, armeni - 71, țigani - 1288, alții - 47.

Numai în plasa Tulgheș românii erau majoritari ca număr (86,8% din totalul populației).

Raportul prezintă de asemenea principalele fapte de dinamica populației în anul 1945. Astfel, la nivelul județului au avut loc doar 4 divorțuri¹¹, toate în plasa Frumoasa¹² (3 în comuna Păuleni și 1 în comuna Ghimeș - Făget) ceea ce arată stabilitatea familiei. Căsătoriile au fost mult mai numeroase¹³ - 1318, pe întregul județ, cele mai multe încheindu-se în luna noiembrie¹⁴ - 167, lucru explicabil, știut fiind faptul că în perioada de toamnă se fac cele mai multe nunți. Firesc, în localitățile cu populație mai numeroasă s-au relaizat cele mai multe căsătorii¹⁵: Gheorghieni - 73, Miercurea Ciuc - 35, Lunca de Jos - 53, Ghimeș-Făget - 48, Sândominic - 57, Remetea - 77 ș.a.

În ceea ce privește sporul natural¹⁶ al populației la nivelul județului, aceasta a fost de 694 persoane, rezultat din diferența dintre cele 3.550 de nașteri și 2.856 de decese. Situația¹⁷ pe fiecare plasă se prezenta astfel: plasa Centrală - 886 nașteri și 804 decese - excedent natural - 82; plasa Frumoasa - 583 nașteri și 390 decese - excedent natural - 193; plasa Gheorghieni - 1270 nașteri și 933 decese - excedent natural - 29; plasa Tulgheș 322 nașteri și 269 decese - excedent natural - 53.

Mai multe nașteri s-au produs în localitățile: Gheorghieni – 244, Remetea – 214, Joseni – 192, Ditrău – 189, Ghimeș-Făget 138, Sândominic – 139, Lunca de Jos – 133, Ciumani – 127. Excedentul natural¹⁸ cel mai ridicat s-a înregistrat în comunele: Lunca de Jos (54), Ghimeș-Făget (48), Ditrău (46) și comuna urbană Gheorghieni (53). Dintre localitățile cu excedent natural negativ¹⁹ amintim: Tomești (-19), Casinul Nou (-18), Plăieșii de Jos (-8), Cârța (-7), Soimeni (-7).

Din cele 7 comune ale plasei Sânmartin, numai 6 (Armășeni, Bancu, Ciucsângeorgiu, Cozmeni, Sânsimion și Tușnad-sat) au avut excedent natural pozitiv.

În cei circa 59 de ani, care au trecut de la întocmirea acestui raport demografic de către

medicul șef al județului Ciuc, constatăm că populația românească a scăzut (nu numai din cauze naturale) afirmăm noi, în majoritatea localităților din zona Ciuc, actualul județ Harghita, conform datelor oferite în ultimul recensământ al populației²⁰ României din ianuarie 1992.

Iată doar câteva exemple care vin să susțină cele spuse mai sus: Joseni²¹ erau 368 de români, astăzi – 35; la Iacobeni²² erau 259 români, astăzi – 75; la Imper²³ erau 249 români, astăzi – 106; la Ciucsângeorgiu²⁴ erau 45 români, astăzi – 12; la Tomești²⁵ erau 16 români, astăzi – 5; la Lunca de Jos²⁶ erau 56 de români, astăzi – 17 ș.a. Acestea arată că mulți români și-au pierdut identitatea națională, sporind numărul populației maghiare, majoritară în actualele județe Harghita și Covasna.

NOTE

1. Apud, ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU, *Demografia, dimensiune a istoriei*, București, Ed. Facla, 1974, p.7;

2. ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU, *Demografia, dimensiune a istoriei*, București, Ed. Facla, 1974, p.8;

3. Ibidem, p. 28;

4. Arhivele Naționale – Direcția Județeană Harghita, Miercurea-Ciuc, *fond Oficiul medicului primar al județului Ciuc*, dosar nr. 467;

5. Ibidem, f.3;

6. Ibidem, f.33;

7. Ibidem, f.3;

8. Ibidem;

9. Ibidem, f.33;

10. Ibidem, f.14;

11. Ibidem, f.20;

12. Ibidem;

13. Ibidem, f.23;

14. Ibidem;

15. Ibidem, f.22;

16. Ibidem, f.31;

17. Ibidem;

18. Ibidem, f.30;

19. Ibidem;

20. Arhivele Naționale – Direcția județeană Harghita, Miercurea-Ciuc, *fond Direcția județeană de statistică Harghita, centralizatorul recensământului populației din România din ianuarie 1992*;

21. Ibidem, *fond Oficiul medicului primar al județului Ciuc*, dosar nr. 467, f. 32;

22. Ibidem, f.33;

23. Ibidem;

24. Ibidem;

25. Ibidem, f.32;

26. Ibidem.

ABSTRACT

Some Consideration Regarding the Population of the Ciuc District in 1945.

In this paper, the writer dwells upon a report from the year 1946, regarding the population of the Ciuc District, drawn up by the Elthes Andres, house surgeon, at the request of the General Inspectorate of Health and Protection from Sibiu.

The report presents the difficult situation of the sanitary service/activity and an analysis of the population from an administrative point of view. There are also presented the main facts, the dynamics of the population, the structure of the population in 1945 and the natural growth at the level of the district.

Arhivist Valentin Istrate

Arhivelor Naționale Direcția Județeană Harghita

Bulevardul Frăției, nr.6, Miercurea Ciuc

Tel. 066/112598

PETRE A. BOȚIANU

exponent al intereselor patrimoniale ale obștilor unor așezări de la poalele Călimanilor

Îngăduiți-ne ca, dintru început, să transmitem gazdelor și organizatorilor acestei reuniuni expresia satisfacției noastre de a ne afla printre invitați, în rândul participanților la lucrările sesiunii de comunicări științifice *“Valea Superioară a Mureșului, vatră de istorie românească și credință străbună”*.

Manifestarea pregătită cu sârg și susținută cu devoțiune de topleteni, având drept patroni spirituali două personalități nepereche - geniul tutelar al culturii românești alături de simbolul unității noastre sub cupola bisericii neamului autocefale - ne redă tăria ozonată a înălțimilor și limpezimea izvoarelor, drept condiții propice unui demers pentru minte și inimă, pentru suflete și conștiințe.

Este impresionant și pilduitor faptul că aici, la Toplița Română, în condițiile în care în România postdecembristă, și mai cu osebire postnoiembristă, ideea națională e vestejită chiar de către cei întâi chemați să-i întrețină vitalitatea, aici, iată, găsim destulă tărie și virtute într-o mână de oameni, așezați temeinic pe bunul fâgaș al respectului față de valorile trecutului, resuscitate drept seve ale necesarei revigorări a neamului nostru.

Cu atât mai mult vom putea aprecia osârdia organizatorilor unei noi ediții a *“Zilelor Miron Cristea”*, cu cât aceasta se desfășoară într-un timp al eclipsei materiale și morale, fără precedent în vreme de pace, a unui popor debusolat, aruncat în întunecata genune a politicianismului abject.

În aceste condiții, nevoia de modele este imperativă. Trebuie să le identificăm în istorie, în încercările pe care le-au biruit, prin trudă, credință și jertfă, înaintașii noștri, pentru ca aceste pilde să le putem reitera în actualitate, în România aflată la pragul dintre veacuri și la cumpăna destinului ființării sale.

O privire retrospectivă asupra veacului care amurgește ne învederează că românii au cunoscut în acest răstimp o istorie zbuciumată, de lumini și umbre, de înălțimi și prăbușiri, de împliniri și destrămări, o pendulare în care în echilibru rămâne doar speranța.

S-a apreciat, pe bună dreptate, că cea mai grandioasă împlinire a acestui veac din istoria bimilenară a românilor a fost Marea Unire din anul 1918. Împlinire care s-a datorat nu doar conjuncturii istorice favorabile, nu doar nemăsuratei dorințe de afirmare monolitică a unui popor zdruncinat de *“pohetele”* imperiilor vecine, ci mai ales bărbăției și clarviziunii unui contingent uman fără egal - generația României Mari. Ei au împlinit visul multiseclar al ființării statului național românesc în spațiul său de legitimă moștenire. Ei au avut totodată proiecte limpezi de organizare a vieții social-economice și culturale a acestui popor, în scopul propășirii lui multdorite prin vremi. Istoria i-a așezat pe acești bărbați în Panteonul Neamului, memoria populară i-a trecut în nemurire și veșnică slavă.

Personalitatea pe care o s-o evocăm se numește **PETRE A. BOȚIANU**. Viața lui publică începe la 1 Decembrie 1918, pe Platoul Romanilor, în apropierea locului de supliciu al lui Horea, iar anii cei mai buni ai singurei vieți i-a dăruit așezărilor de sub Călimani, între care și Toplița Română, pentru ca vatra sa natală - odată cu Patria reîntregită - să prospere. Ni se pare necesar să-i evidențiem azi câteva jaloane ale vieții și activității, spre neuitare și pioasă pomenire și pentru generațiile ce vor să vină. Petre A. Boțianu s-a născut în anul 1894 în Dumbra-va, ca fiu al lui Alexandru, preotul unit din sat, cu rădăcini în familii țărănești din localitatea natală, din Ibănești, Filpișul Mare Mureș și Prislop-Năsăud. Rămas orfan de la 4 ani, Petre este crescut de bunicul Petre Boțianu, *“popa unit al bătrân”*, care l-a dat la școala primară locală, apoi la gimnaziul

grăniceresc din Monor. Liceul l-a urmat la Blaj și apoi la Năsăud, după care a studiat la Școala Superioară de Administrație din Cluj, obținând diploma de notar. Mai târziu va urma cursurile Academiei de Drept la Oradea și Cernăuți.

Încorporat în armata imperială, participă la bătăliile de pe fronturile din Galiția și Italia, experiență umană și militară pe care o va fructifica în organizarea Gărzii Naționale din Dumbrava, Râpa de Jos și Râpa de Sus (Văta-va), formațiune armată care în vremea pregătirii și înfăptuirii Unirii a menținut ordinea și a asigurat instaurarea administrației românești. În calitate de comandant al Gărzii Naționale, Petre A. Boțianu a participat la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia. Pagini memoriale, de aleasă valoare documentară, a redactat mai târziu sub titlul *„Și eu am fost la Alba Iulia...”*, depuse din 1968 la fondul de manuscrise al Bibliotecii “Petru Maior” din Reghin.

În România Mare, între 1918 și 1923, Petre A. Boțianu a ocupat postul de notar cercual pentru comunele Dumbrava, Văta-va, Râpa de Jos și Maiorești. În aceeași perioadă, a îndeplinit și delegarea ca pretor judecător al secției contravenționale la plasa Reghinul de Sus.

Din anul 1923 și până în 1931, vrednicul funcționar public a fost prim-notar și secretar general al Primăriei orașului Toplița Română, revenindu-i sarcini importante în înfăptuirea reformei agrare în vastul teritoriu aparținând acestei localități. Tot pentru organizarea vieții comunitare și ridicarea culturală a locuitorilor, a scos la Toplița publicația periodică intitulată *“Glasul Călimanilor”* (1929). Notarul Boțianu a depus în această perioadă eforturi deosebite pentru a mobiliza pe localnici la adunarea din munți, din locurile de jertfă, a rămășițelor pământești ale soldaților și ofițerilor români căzuți în campania din toamna anului 1916 pe Mureșul Superior și pe văile afluate. Astfel s-a amenajat locul de piosă memorie de la Gura Secului, la intrarea în Toplița dinspre Moldova, inaugurat în anul 1924 în prezența Patriarhului Miron Cristea. (Trebuie să menționăm că tânărul notar se căsătorise în anul 1920 cu Valeria Popovici, descendentă dintr-o familie de preoți ortodocși înrudită cu părinții întâiului Patriarh al Românilor).

În anul 1932, Boțianu revine în Văta-va ca notar cercual al comunelor Dumbrava, Râpa de Jos și Văta-va, unde funcționează până în

ianuarie 1941, când este destituit de administrația horthystă. Au fost ani de restriște în care a fost ținut sub o severă supraveghere și chiar înmormântat și maltrat în cetatea medievală a Târgu-Mureșului; casa și gospodăria i-au fost răvășite. Cu toate acestea, la întoarcerea frontului a refuzat orice gest de răzbunare și a prevenit înfăptuirea unor abuzuri antimaghiare de către armata română.

După Eliberare, până în 1948, a ocupat din nou postul de notar cercual la Văta-va și totodată a îndeplinit și delegația de prim-pretor al plășii Toplița, calitate în care s-a bucurat de cele mai bune aprecieri din partea autorităților județene de la Târgu-Mureș.

În decursul anilor, acest fiu al Călimanilor îndrăgostit de natura carpatină și iscusit vânător, a îndeplinit sarcini administrative și obștești pe linia organizării patrimoniului cinegetic național din județele Mureș, Năsăud și Ciuc.

Petre A. Boțianu, în calitatea lui de funcționar public, nu a făcut parte din nici un partid politic, dar a împărtășit până la trecerea la cele veșnice idealurile generației de români ardeleni înfăptuitori ai Marii Uniri. Noua putere, instaurată sub directivele Moscovei, i-a adus un lanț de suferințe morale și prejudicii materiale, privațiuni și marginalizare socială până spre sfârșitul vieții, survenit la vârsta de 81 de ani. I s-a sechestrat averea, i-a fost hărțuită familia, el a fost anchetat și molest, i-a fost distrusă o valoroasă bibliotecă de peste 4000 de volume. Anii bătrâneții i-a trăit la Ilva Mică, Năsăud, Bistrița și apoi la Cluj, unde își odihnește somnul de veci din anul 1975.

Personajul a cărui memorie ne încumetăm a o aduce în actualitate, după un sfert de veac de la trecerea sa în lumea umbrelor, a scris, a cugetat, a înfăptuit. Soarta a fost nedreaptă cu el și cu această țară, încât fapta lui dăruită intereselor de obște uneori a intrat sub tăvălugul istoriei, ca atâtea altele din câte au croit precursorii pentru prosperarea neamului, a patriei.

Vom prezenta, în cele ce urmează, doar trei exemple asupra unor semnificative realizări ale lui Petre A. Boțianu, ca jaloane ale luptei vieții unui exponent al intereselor patrimoniale ale obștilor unor așezări de la poalele Călimanilor.

1. Fiind transferat în iulie 1923 la Toplița, notarul Boțianu, își ia drept obiectiv principal sarcina realizării *"de facto"* a obiectivelor Legii pentru reforma agrară din Transilvania, votată de Parlamentul României la 30 iulie 1921. Constată că Toplița cu o populație de 10.000 de locuitori (90%) țărani, avea un hotar de 70.000 de iugăre din care 2/3 erau în mâna latifundiarilor străini: Baronul Bánffy, Baronul Kemény, Urmánczy și Compania Săsească.

Notarul instrumentează demersurile pentru aplicarea legii la organele abilitate: Comitetul agrar, Comisiunea Județeană de expropriere, Comisiunea de ocol pentru expropriere. Cauzele ajung în justiție - la judecătoria Reghin, la Curtea de Apel Târgu-Mureș, la Înalta Curte de Casație. În cele din urmă, la 15 nov. 1927, notarul de la Toplița adresează un memoriu către Înalta Regentă - al cărei prim regent era un fiu al Topliței, Patriarhul Miron Cristea - și astfel de la cel mai înalt for se obține dreptatea pentru toplițeni, pădurile și pășunile pe care cred că le dețin și astăzi.

În demersurile sale, funcționarul este adesea obstrucționat. Se încearcă fără rușine mituirea, coruperea lui. Dar Boțianu este un incoruptibil.

Întreaga robinsonadă judiciară este prezentată de notar în broșura intitulată *"Căutând dreptatea..."*, tipărită la Toplița în anul 1927. În prefață autorul face următoarea dedicație: *"Închin aceste rânduri memoriei acelor bravi, care au apărut cu atâta vitejie tranșeele române din pădurea Bătrâna și Fâncel și celor 1000 de eroi, cari odihnesc în cimitirul din Toplița ca unora, care cu scump trupul și sângele lor au îngreșat pământul codrilor din Călimani și prin moartea lor au sfărâmat grelele cătușe ale robiei..."*

2. În anii interbelici, Petre A.Boțianu a îndeplinit și funcția de inspector general al terenurilor de propagandă națională cinegetică din Toplița, calitate în care a amenajat teritoriile de vânătoare din această zonă.

A înființat la Reghin Societatea de vânătoare "Mureșul", societate deschisă, fără îngrădiri pe criterii etnice, care a înlocuit vechile societăți săsești "Ursus" și "Hubertus" și maghiare "Regenvidéki" din care românii nu puteau face parte. Această asociație, având peste 600 de membri, cuprinzând hotarele a peste 70 de comune, era în acel timp cea mai

mare societate cinegetică din țară. Pe această temă, Petre A. Boțianu scrie, cu degajare... vânătoarească, broșura intitulată *"Busuioc vânătoarească"*, în care natura Călimanilor și Gurghiuului, fauna și flora acestei zone sunt prezentate ca un patrimoniu inestimabil, care se cere cunoscut și ocrotit. Această zestre naturală este considerată de autor o mare avuție și totodată un mijloc de propagandă națională.

3. În calitate de notar cercual pentru Vătava, Râpa de Jos și Dumbrava, Petre A. Boțianu - cunosător, în teorie și practică, al principiilor "Astrei" și ale Școlii sociologice gustiene, elaborează programe pentru dezvoltarea economico-gospodărească și edilitară a acestor comune, cu obiective eșalonate pe etape, de o seriozitate și o concretețe care le face și astăzi, după șase decenii, documente vrednice de luat în seamă pentru renașterea satului românesc.

Citez din preambulul la program:

"... am luptat cu atâta dârzenie pentru împlinirea justă a reformei agrare, pentru a asigura comunelor pădurile și pășunile necesare, care - chivernisite rațional - să formeze primul mijloc de bază materială, care, împletit cu aportul muncii raționale și al energiei morale, să împlinească cununa operei izbăvitoare. Succesele obținute de comunele noastre prin câștigarea trupurilor Vătava, Creanga, Șaraștiu, Secu și Donca-Cotu ne-au încurajat mult, dar la începutul lunii august 1923 am fost mutat la conducerea administrației din Toplița, unde am stat până în 1932, câștigând pe seama Topliței peste 22. 000 jug. iar pe seama comunelor de jos peste 6. 000 jug., din care 2.300 jug. comunelor Dumbrava, Râpa de Sus, și Râpa de Jos, în tot timpul purtând - pe cât am putut - și grija acestor trei comune..."

Înfăptuirea programului elaborat de Boțianu este întreruptă de nedreptul Dictat de la Viena și ocuparea unei părți din Ardeal între care și satele de sub Călimani.

Sechestrat în locuința păzită de armata de ocupație, Boțianu redactează o succintă dare de seamă a ceea ce s-a înfăptuit, un soi de *"Reportaj cu ștreangul de gât"* - Citez:

"Doamne al rațiunii și al luminilor! Primește enorma noastră jertfă, îndreptându-ne pașii spre bine, întărind binuința dreptății, a păcii și înfrățirii tuturor oamenilor. Zidește întru toți inima purificată, mântuindu-ne de tot ce-i rău,

*ca să putem sluji Pacea dreptății și a progesului în
sfântă voia ta. Ajută-ne Doamne! - să ne putem
răzbuna prin generozitate și omenie sporită.
Ocrotește Doamne! - familia, satele, Neamul și
Patria și Europa!*

... Sept.1944"

În încheiere doar trei note "post-scrip-
tum" ne-am mai îngădui:

a) în aprilie 1945, Petru Alexandru
Boțianu, numit de prefectul de Mureș prim-
pretor al Plășii Toplița are de înfruntat la
Borsec o situație incredibilă. Primăria Borse-
cului ocupată de o gardă de teroriști unguri
care nu recunoșteau autoritatea statului
român!... În unele așezări harghitene oare nu
au fost răbufniri similare și după 22 decembrie
1989?!...

b) Între descendenții direcți ai lui Petru
Alexandru Boțianu, în linie bărbătească sunt
trei generații de medici chirurghi, iar dintre
femei se remarcă o nepoată în domeniul liric:
poeta Rodica Barna, trăitoare în Bistrița.

Cel care vi s-a adresat astăzi, reținându-
vă poate prea mult, o face și cu dragostea unei
rude de sânge, bunica pe linie paternă, Ioana
Mircea, fiind, ca și Petru A. Boțianu între
nepoții martirului Gavrilă Pop, unul din cei 200
de martini asasinați de unitățile secuiești în
1848 în Podășelul Dumbrăvii.

c) Sperăm că la în viitor să putem
prezenta volumul postum de scrieri social-
istorice ale lui Petre A.Boțianu, aflat în lucru la
Editura Fundației "Sfântul Ioan" din Târgu-
Mureș.

BIBLIOGRAFIE

PETRU A. BOȚIANU, *Căutând dreptatea...*, Toplița, 1927;
PETRU A. BOȚIANU, *Busuioc vânătoresc*, Toplița, 1938;
PETRE A. BOȚIANU, *Materiale cu privire la satele Vătava și
Râpa de Jos, 1894-1975*. 182 p. dactilo. (În Arhiva familiei
dr. Boțianu și la B.J.M.);
PETRE A. BOȚIANU, *Materiale cu privire la satul Dumbrava,
1894-1975*, 155 p. dactilo (În Arhiva familiei dr.Boțianu și
la B.J.M.);
PETRE A. BOȚIANU, *Lupta vieții. Scrieri social-istorice,
Volum în curs de apariție la Ed.Fundației "Sfântul Ioan"*
din Târgu-Mureș, în îngrijirea prof. dr. Alexandru Mihail
Boțianu;
ALEXANDRU-MIHAIL BOȚIANU, *Petre A. Boțianu (1834-
1973) [Date biografice]*. Din volumul în pregătire pentru
tipar la Fundația "Sfântul Ioan" Târgu-Mureș, 2000,
aprox. 400 p;
AUREL C.GOCIMAN, *Industria și comerțul lemnului din
Bazinul Murășului Superior*. Cluj, 1929;
MIHAIL ART.MIRCEA, *Plutăritul în bazinul Mureșului*

Superior. Lucrare de licență la Facultatea de istorie-
filosofie a Universității "Babeș-Bolyai", Cluj, 1972;
LAURIAN SOMEȘAN, *Vieța pastorală în Munții Călimani*, în
"Buletinul Societății Regale Române de Geografie",
Tomul LII, 1933, p.283-342;
LAURIAN SOMEȘAN, *Viața umană în regiunea Munților
Călimani*, Extras din "Lucrările Institutului de Geografie
al Universității din Cluj", vol.III. 64 p.+7 pl.+1 h. Cluj,
Tipografia "Cartea Românească", 1936;
*** *Lege pentru reforma agrară din Transilvania, Banat,
Crișana și Maramureș*, din 30 iulie 1921. În: "Codul general
al României", vol.IX, 1919-1922, p.733-756;
*** *Regulamentul de aplicare al Legii pentru reforma agrară
din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș*, din 4
noiembrie 1921. În "Codul general al României", vol.IX,
1919-1922, p.756-803;
D. ȘANDRU, *Reforma agrară din 1921 în România*,
București, Editura Academiei R. S.R., 1975, 360 p.

ABSTRACT

Representative of the Patrimonial Interests of the Communities of some settlements from the Foot of the Călimani Mounties (Poalele Călimanilor)

The author evokes P. Boțianu's personality. Born in 1894, at Dumbrava, Petre A. Boțianu was an orphan at the age of 4. He was raised by his grandfather who sent him to the local primary school and then to the frontier guard - secondary school from Monor. He attended high school in Blaj and then in Năsăud. He studied at the Superior school of Administration from Cluj where he got the notary license. Later, he will attend the courses of the Academy Law from Oradea and Cernăuți.

The author dwells upon three significant aspects in Boțianu's life as representative of the patrimonial interests of the communities of some settlements from the foot of the Călimani Mounties.

The first aspect refers to the fact that being transferred to Toplița in June 1920, notary Boțianu proposes as main objectives the carrying out "de facto" of the objectives of the Law for agricultural reform in Transylvania, voted on the 30th July 1921.

The secondary aspect presents Boțianu. as general inspector of the territories of cymegetic national propaganda from Toplița. As general inspector he arranged the hunting territories in his area and founded the Mureșul Hunting Society.

The last aspect deals with his position, notary for Vătava, Râpa de Jos and Dumbrava. In his position, Boțianu drew out a programme for the economic, household and municipal development of the communes.

Mihail Artimon Mircea

Biblioteca Județeană Mureș, Șef Serviciu Relații Publice

Str. George Enescu, nr.2, cod 4300, Târgu-Mureș

Tel. 065/162631

Dr. IOAN HARȘIA din Reghin, renumită personalitate a vieții politice, administrative și culturale românești

Personalitate marcantă a vieții politice, juridice, administrative și culturale românești din județul Mureș, luptător pentru realizarea unității naționale, fiind unul din cei 1228 de delegați care a semnat actul Marii Uniri din 1 Decembrie 1918 de la Alba Iulia. După constituirea României Mari, prin funcțiile deținute, a contribuit la consolidarea, propășirea și apărarea integrității și suveranității naționale, în calitate de senator, membru și președinte al Consiliului județean și Sfatului județean Mureș, primar al municipiului Târgu-Mureș, membru în Consiliul superior al Uniunii avocaților din România, președintele Asociației funcționarilor din România, Secția județului Mureș, membru în conducerea unor partide politice, președintele Reghin al Astrei, membru în consiliile de administrație ale unor instituții economice și bancare. De aceea îl putem considera pe dr. Ioan Harșia ca făcând parte din elita română a județului Mureș.

S-a născut la 12 aprilie 1872 în localitatea Milășel din județul Mureș. Părinții Harșia Ilisie și Harșia Maria (născută Mera), era o familie de țărani înstăriți. Soția: Aurelia Harșia (născută Bondriș)¹ provenea dintr-o familie formată din șase copii: Ștefan, Iustin, Ioan, Vasile, Maria și Elena².

A studiat Gimnaziul superior greco-catolic din Blaj (1883-1891), pe care l-a absolvit cu rezultat *"bun"*³. A urmat Facultatea de drept și științe juridice din cadrul Universității Ferencz Jozsef din Budapesta (1891/92-1894/95)⁴. A fost angajat *"practician cu plată"* la Tabla regească din Târgu Mureș, obținând diploma de avocat⁵. La scurt timp și-a susținut doctoratul la 5 februarie 1898 în științe juridice la Universitatea din Cluj⁶.

S-a stabilit în Reghin, unde s-a impus prin temeinica lui pregătire profesională și prin apărarea intereselor celor mulți și nevoiași. S-a remarcat, în mod deosebit, prin angajarea sa în

lupta pentru progresul cultural și întărirea economică a elementului românesc. Devine membru al Despărțământului Reghin al Astrei din anul 1900⁷, iar din anul 1907 membru fondator, plătind taxa de 40 de coroane⁸. La adunarea Despărțământului Reghin din 10 august 1906, a fost ales membru în Comitet și secretarul Despărțământului⁹. Dar mai ales în calitate de vicepreședinte și director al Despărțământului (1910-1914)¹⁰, a dat, prin activitatea și inițiativele sale, un nou și puternic impuls activităților cultural-naționale din zonă. Inovația introdusă de dr. Ioan Harșia a constat în înființarea agențiilor culturale și a bibliotecilor populare în fiecare sat. Numărul agențiilor și al bibliotecilor a crescut. S-au înființat agenturi comunale ale Astrei în Ibănești, Râpa de Sus (azi Vătava), Râpa de Jos, Idicel, Cașva, Hodac, Teleac, Filipișu Mare, Chiheru de Jos, Urisiu de Jos, Urisiu de Sus¹¹ etc.

Chiar în al doilea an de activitate, Despărțământul este citat printre cele 49 care au desfășurat o activitate multumitoare. Numărul agențiilor și al bibliotecilor a crescut¹². Se arată că în această perioadă Comitetul a ținut 3 ședințe în: 14 decembrie 1911, 1 februarie 1912 și 4 iulie 1912. În ședința din 14 decembrie 1911, darea de seamă menționează că la petrecerea din Toplița română din 2 august 1911 s-a încasat 202 coroane, 32 fileri și 2 lei. De asemenea, țărancă Vărvara Rusu din Corbu primește 25 coroane ca remunerație pentru frumoasele cusături expuse la expoziția etnografică și de artă casnică din Toplița română din 2 august 1911. Președintele Despărțământului dr. Ioan Harșia a propus să se țină în fiecare ținut din Despărțământ câte două ședințe, iar Despărțământul să se împartă în patru ținuturi: 1. Râului; 2. Valea Beicilor; 3. Mureșul de Jos până la Deda; 4. Mureșul de Sus de la Deda în sus¹³.

Menționăm că la Adunarea generală a Despărțământului din 2 august 1911 de la Toplița română, a participat un număr mare de

intelectuali din întreaga Transilvanie, fiind una din cele mai grandioase manifestări de acest fel organizate în cadrul Despărțământului Reghin. Din cuvântarea președintelui, rostită cu această ocazie, desprindem câteva fragmente din care reies preocupările culturale, sociale și naționale ale Astrei, îndemnul și chemarea spre educarea poporului: *“Tu dascăl român, trebuie să semeni între odraslele încredințate îngrijirii tale sămânța adevăratei științe – să deprinzi pe școlarii tăi prin pilda ta cu adevărul nefăit, cu iubirea de-aproapelui și cu pterea de a-și stăpânii patimile și pornirile, de a-și îndrepta voința spre tot ce e nobil, frumos și bun”*.

“Tu om al legii, trebuie să înveți pe frații tăi să trăiască în bună înțelegere cu alții, să împaci pe cei învrăjbiți, să aperi pe cei nedreptățiți și în genere prin lucrarea ta să cauți să iasă biruitoare dreptatea și adevărul”.

“Tu învățacelul lui Aesculap trebuie să povățuiești pe cei mai puțin pricepuți cum să-și păstreze sănătatea, să alergi la timp și în ajutorul celor bolnavi și să întrebuințezi toată știința pentru restabilirea sănătății lor zdruncinate”.

“Tu om al condeiului și al Muzelor, trebuie să dai neamului tău, tot ce se poate aștepta de la tine, trebuie să fii un adevărat propovăduitor al adevărului și al frumosului, trebuie să propagi prin scrierile tale între frați iubirea de neam, de patrie, libertatea și cultul frumosului etern”¹⁴.

De asemenea, în înflăcărata cuvântare pe care a rostit-o, dr. Ioan Harșia a reamintit celor prezenți sfaturile adresate de *“unul dintre cei mai mari dascăli ai noștri”* – Nicolae Iorga -, de a contribui cu toții la ridicarea națiunii române și a accentuat că numai de *“munca noastră cinstită și conștientă atârnă să avem lângă noi o țărănime bogată, cu moravuri bune, sănătoasă la trup și la suflet, frumoasă, cinstită, iubitoare de legi și cultură națională; să avem industriași și neguțători isteți, pricepuți, silitori, cu stare bună, (...) și numai de la noi atârnă că conducătorii noștri să fie aievea o clasă inteligentă, superioară în cultură, cu vederi largi, bine situată, cu autoritate în viața publică, cu tragere de inimă față de înaintarea poporului nostru și față de interesele superioare ale neamului, care să fie adevărați conducători ai poporului”¹⁵*. Tot el adresa celor prezenți chemarea: *“Trebuie dar cu toții să ne înrolăm sub steagul ei (...) ca frați adevărați, umăr la umăr să lucrăm sub drapelul Asociațiunii pentru ajungerea supremului scop, pentru gloriificarea națiunii noastre și prin aceea a*

omenirii!” Tot atunci s-a hotărât pentru prima oară și ridicarea unui bust marelui înaintaș Petru Maior¹⁶. Aceste idei, desprinse din cuvântarea de la Toplița au călăuzit întreaga activitate a Despărțământului.

În ședința din 4 iulie 1912 s-a arătat printre altele, că numărul membrilor Despărțământului a fost, un membru fondator, 4 pe viață, 47 ordinari și 77 ajutători¹⁷. Parcurgând paginile arhivei acestui Despărțământ, trebuie să ne oprim la anul 1913 deoarece simbolizează începutul unei noi etape din punct de vedere organizatoric, cât și al activității în general. Din documentele de arhivă reiese că în cursul anului 1913 s-a constituit Comitetul Despărțământului, alegându-se ca vicepreședinte dr. Tit Liviu Tilea, secretar Ioan Varga, casier Emil Marinovici¹⁸.

Referitor la activitatea Despărțământului, se arată că în anul 1913 s-au înființat 6 agenturi noi, ajungându-se la 14, iar numărul bibliotecilor *“poporale”* la 8, exceptând pe cele școlare și parohiale. Numărul membrilor s-a mărit cu doi: Galaction Șagău și *“Mureșiana”*, Institutul de credit din Reghin. La adunarea cercuală a Despărțământului ținută la Reghin la 9 octombrie 1913, a participat și Octavian Tăslăuanu, ca delegat al Comitetului Central al Astrei, care a contribuit la reușita adunării, ținând cu această ocazie în fața iubitorilor de cultură din Reghin, o conferință despre Șt. O. Iosif. Tot cu această ocazie se fixează definitiv împărțirea Despărțământului în două părți: Despărțământul Reghinului și Despărțământul Gurghiului¹⁹. A susținut expuneri cu caracter instructiv-educativ: *“Despre alcoolism”* (Solo-văstru – 1910), *“Despre tovărășiile de asigurare a vitelor”* (Jabenița – 1910)²⁰.

În 1898, la stabilirea în Reghin, a fost ales președintele tinerimii române din Reghin, organizând și participând, în fiecare an, până la declanșarea războiului, la tradiționalele petreceri de vară, în fiecare lună august²¹. La aceste petreceri erau invitați intelectuali români din Reghin și împrejurimi, și chiar din alte județe, contribuind fiecare cu sume de bani în folosul școlii și bisericilor (greco-catolică și ortodoxă) din Reghin, așa cum s-a întâmplat la petrecerea din 10 august 1898. Din presa vremii reiese și sumele de bani cu care a contribuit la aceste petreceri sau alte activități filantropice. Astfel la petrecerea din 10 august 1903, a contribuit cu 6 coroane, iar suma încasată de la participanți, 174 coroane și 50 fileri, a fost donată

școlii greco-catolice din Reghin²²; la cea din 10 august 1905 organizată de Comitetul Despărțământului Reghin, a contribuit cu 4 coroane, iar suma totală încasată, 205 coroane, 82 fileri, a intrat în patrimoniul Despărțământului pentru bibliotecile populare²³; în anul următor, a contribuit cu 2 coroane, iar venitul curat rezultat din donații, 330 coroane, s-a împărțit între biserica greco-catolică și cea ortodoxă²⁴; în anul 1908 a contribuit cu 6 coroane, iar venitul net realizat, 450 coroane, a intrat în folosul bisericii și școlii confesionale greco-catolice²⁵; tot în anul 1908, pentru fondul jubiliar al "Gazetei Transilvaniei", a contribuit cu 7 coroane²⁶; cu ocazia petrecerii din 1/14 februarie 1909 care a avut loc la școala confesională ortodoxă din Deda, a donat 2 coroane pentru școală; în anul 1910, pentru fondul cultural al Arhidiecezei greco-catolice din Blaj, a donat 500 coroane²⁷; la 11 ianuarie 1914 a participat la introducerea noului preot și protopop al Ludușului, Enea Pop Bota, donând 6 coroane; suma rezultată din donații, s-a distribuit studenților blăjeni și bisericii greco-catolice din Luduș²⁸. În septembrie 1906, alături de un număr mare de intelectuali români, a participat la expoziția națională din București, organizată cu ocazia aniversării a 40 de ani de la urcarea pe tron a regelui Carol I²⁹.

Totodată dr. Ioan Harșia era membru fondator al Reuniunii învățătorilor greco-catolici, vicepreședinte al Comitetului filial din Reghin al Societății pentru crearea unui fond de teatru român, și s-a implicat și în primele încercări de înființare a Societății meseriașilor Români³⁰.

Pe linia apărării intereselor naționale, avocatul din Reghin, a fost organizatorul și unul dintre participanți la adunarea populară desfășurată în Reghinul săsesc (14 aprilie 1907), la care alegătorii dietali din cercurile Reghinului săsesc și Gornești, unde s-a dezbătut situația politică din Transilvania, votul universal și proiectul de lege al guvernului maghiar referitor la școlile populare. La această adunare a vorbit despre însemnătatea votului universal și faptul că guvernul tergiversează a-l pune în aplicare³¹. Adunarea s-a încheiat prin adoptarea unei rezoluții: 1. Adunarea pretinde ca guvernul în cel mai scurt timp să prezinte Camerei proiectul de lege despre votul universal, secret, după comune și fără restricțiuni și în legătură cu aceasta; 2. Protestează solemn contra proiectului de lege școlar prezentat de actualul ministru de culte și instrucțiune pub-

lică, pentru că acela scurtează drepturile naturale ale cetățenilor și lovește în autonomia bisericilor noastre și precum s-a dovedit și până acum e apt numai să producă ură și neînțelegeri între cetățenii pașnici ai țării, plecând chiar în zilele aceste de grea încercare pentru patrie e mai consult să fim cu toții într-un simțământ și într-o voință; 3. Aprobă procedarea preavrednicilor și iubiților noștri arhieriei precum și a deputaților naționaliști, rugându-i să meargă neînfricați înainte pe calea apucată; 4. Adunarea decide, în fine, ca proiectul de rezoluțiune să se predea deputatului dr. Teodor Mihali spre a-l înainta Camerei³².

Dr. Ioan Harșia este și unul din semnatarii convocării unei conferințe generale a credincioșilor greco-catolici din Provincia Metropolitană de Alba Iulia și Făgăraș, referitoare la preconizata înființare a unei biserici greco-catolice maghiare. Convocarea a fost semnată de 104 personalități și publicată în ziarul "Unirea" din 8 mai 1912. A participat la adunarea de la Alba Iulia, din 29 mai 1912, ca protest împotriva episcopiei maghiare greco-catolice de Hajdudorog. La acea adunare s-au luat următoarele hotărâri: I. 1. Înființarea episcopiei maghiare greco-catolice, pentru multele rele ce urmează din cauza ei, e primejdioasă; 2. Congresul protestează cu tărie împotriva acestei episcopii, așa cum ea este proiectată de guvernul maghiar; II. Decide să înainteze un memoriu, în înțelesul acestor hotărâri, la Sfântul Scaun Apostolic din Roma. Acest memoriu îl înaintează prin Excelența Sa, Înalt Prea Sfințitului mitropolit de la Blaj; III. Pentru executarea hotărârilor aduse, congresul alege o comisie mai restrânsă de 50 membri, care, sub președinția lui Gheorghe Pop de Băsești, să ia toate măsurile necesare și legale, pentru apărarea autonomiei Bisericii Române Unite, precum și pentru păstrarea limbii liturgice românești, chiar și în cazul, când episcopia proiectată de guvern s-ar înființa. Memoriul acestui congres, redactat de canonicul V. Suciuc, este o capodoperă. El combate, punct cu punct și cu mijloace uimitor de bogate, toate afirmațiile din memoriul guvernului maghiar. Numitul Comitet s-a întrunit, sub președinția lui Gheorghe Pop de Băsești, la Cluj, în hotelul Central (27 iulie 1912), unde s-a propus: a.) să se înainteze Sfântului Părinte de la Roma un nou memoriu, arătând temeinic pentru ce nu se poate înființa noua episcopie maghiară; b.) proteste din toate cele 83 parohii dezmembrate, acoperite cu cât mai numeroase iscăli-

turi; c.) să se dresze procese verbale, acoperite de foarte multe semnături la Budapesta și în alte parohii, unde nu se respectă ordinele Romei, cu privire la limba liturgică, și să se înainteze aceluiași Sfânt Părinte; d.) în temeiul acestor procese verbale, să se facă alte proteste pentru nerespectarea bullei papale; e.) ajutoare parohiilor nevoioase; f.) în caz de executarea bullei, protest pasiv, ținut (afășat) pe ușa bisericii; g.) unde se poate, protest și rezistență; h.) ajutoare pe seama preoților primejduiți prin astfel de rezistență; i.) dare de seamă amănunțită, despre tot ce se face, pentru orientarea episcopilor și a mitropolitului român unit.

După dezbaterile acestor propuneri, pentru înfăptuirea lor s-a ales un comitet mai restrâns de 20 de persoane, în care a fost ales și dr. Ioan Harșia. Acel comitet urma să acționeze în 3 direcții: a) religioasă; b) redactarea memoriilor. O nouă consfătuire a acestui comitet a avut loc la Baia Mare (6 dec. 1912), unde Vasile Lucaciu a prezentat hotărârile conferinței preoților români uniți, încorporați la noua episcopie de Hajdudorog, din eparhiile Gherla și Oradea³³. Deci dr. Ioan Harșia a fost un apărător al autonomiei bisericii române unite.

După izbucnirea primului război mondial, a fost mobilizat în armata austro-ungară și trimis pe frontul din Galiția. În aceste condiții, la conducerea Despărțământului vine protopopul ortodox Vasile Duma din Reghin, care va deține această funcție până în anul 1923³⁴. A căzut prizonier la ruși³⁵. S-a înrolat în corpul voluntarilor ardeleni³⁶. Reîntorcându-se la Reghin în toamna anului 1918, a avut un rol important în crearea și activitatea Consiliului (Senatului) Național Român județean Mureș-Turda³⁷.

Ales la 5 noiembrie 1918 secretar al C.N.R. din Reghin și membru în biroul acestuia, a semnat manifestul adresat *"Fraților români"* din județ³⁸. În adunarea care s-a ținut la 7 noiembrie în curtea casei sale, în care își avea sediul C.N.R., în cuvântul său a relevat *"necesitatea organizării poporului român din județ în consilii și gărzii naționale"*³⁹. A fost numit, alături de dr. Titus Rusu, comisar militar pentru județul Mureș-Turda⁴⁰. A participat la constituirea C.N.R. comunal și a gărzii naționale în localitatea Săcalu de Pădure (8 noiembrie 1918)⁴¹. În adunarea electorală a cercului Reghin desfășurată la 28 noiembrie 1918 în Reghin, sub președinția lui Vasile

Duma, notari fiind Dumitru Antal, student, și Sever Barbu, secretar la banca "Mureșiana" din Reghin, a fost ales ca delegat titular la Alba Iulia⁴². A luat parte, în 30 noiembrie, la adunarea în care s-a discutat proiectul de hotărâre ce urma să fie prezentat Marii Adunări Naționale. El s-a pronunțat pentru unirea fără condiții a Transilvaniei cu România⁴³, așa cum va fi ea proclamată a doua zi la 1 Decembrie 1918. Este semnatarul actului Unirii, alături de cei 1228 de delegați. Ca prețuire a meritelor sale, a fost ales în Marele Sfat Național Român⁴⁴.

S-a reîntors urgent la Reghin pentru a participa, alături de protopopii Vasile Duma și Ariton M. Popa și alți intelectuali români, la primirea armatei române în ziua de 2 decembrie 1918, când Divizia VII infanterie în frunte cu generalul Traian Moșoiu, însoțit de coloneii Gherescu și Gotin, a intrat în Reghin. Dr. Ioan Harșia în cuvântarea de bun sosit *"aduce la cunoștința generalului român că neamul românesc din Transilvania, Ungaria și Banat, a hotărât la Alba Iulia Unirea lor cu toți românii într-un singur stat național: România Marea. E fericit că poate saluta armata română în orașul lui Petru Maior"*⁴⁵. În cuvântul său de răspuns, generalul Moșoiu a spus: *"Nu vin ca și cuceritor, căci voi v-ați cucerit deja Ardealul și celelalte părți locuite de români, vin numai ca să cimentez ceea ce voi înșivă ați cucerit, și să vă dau viață visului mare, de jalea căruia mi-au răposat și moșii și părinții"*. Ultimele cuvinte ale generalului român, transilvănean de origine, au fost acoperite de uralele poporului⁴⁶.

După Unire și-a continuat activitatea politică, culturală și juridică. La primele alegeri parlamentare din noiembrie 1919, a fost numit membru în Comisia Centrală Electorală a județului Mureș-Turda⁴⁷. Se înscrie în Partidul Poporului (1920), devenind un membru de bază în conducerea județeană. A fost ales senator, la alegerile parlamentare din 30-31 mai 1920, în circumscripția Tg. Mureș, pe lista acestui partid, obținând 1120 de voturi, față de Vasile Suci, fost senator (1919-1920), candidatul Partidului Național Român, care obținuse doar 100 de voturi⁴⁸. Renunță la activitatea parlamentară, fiind numit primar al municipiului Tg. Mureș (22 octombrie 1920 - 22 decembrie 1922)⁴⁹. În această calitate a înțeles că funcționarul de stat trebuie să reprezinte *"principiul dreptului și al legalității și principiul eticii de guvernământ precum și al eticii funcționărești"*⁵⁰. După doi ani de activitate este revocat din funcție datorită *"delictului de calomnie"*.

Ordinul este semnat de ministrul de interne Arthur Văitoianu⁵¹.

Pe plan local este numit membru în Comisia permanentă a județului Mureș-Turda (1923-1925), și președintele Secției administrative⁵². Ca membru activ al Partidului Poporului, este prezent la numeroase întruniri politice (Töplita, Deda, Râciu, Dodac, Ibănești etc.)⁵³. Participă la alegerile parlamentare parțiale din 30-31 decembrie 1923, pentru un loc de senator, în circumscripția Reghin, în locul devenit vacant al protopopului Vasile Duma, ales episcop de Argeș. A avut ca și contracandidați pe Vasile Stroescu, reprezentantul Partidului Național, și colonel I. Coculescu, reprezentantul Partidului Național Liberal. Deși a fost susținut în campania electorală, de personalități marcante averesciene, dr. Elie Dăianu, Octavian Goga, dr. Aurel Baci, Flore Bogdan, Emil Andreșan etc., este înfrânt în alegeri. Victoria revine lui Vasile Stroescu care obține 2.420 voturi, față de 1.293 cât obținuse dr. Ioan Harșia⁵⁴. În mai 1924 participă la marea întrunire regională a Partidului Poporului, organizată la Cluj, unde au vorbit Alexandru Averescu, Octavian Goga, Elie Dăianu etc.⁵⁵

La alegerile parlamentare din 28 mai 1926, lista Partidului Poporului pentru două locuri de senatori în județul Mureș-Turda (dr. Ioan Harșia, contele Teleki Arthur) obține victoria cu 15.334 voturi, față de lista Partidului Național Român (dr. Ioan Vescan, Ioan Suci) cu 5.304 voturi, și lista Partidului Național Liberal (Ioan Sălăgean, Ion M. Dumitrescu) cu 434 voturi⁵⁶. Este deci senator în Parlamentul României (1926-1927). Participă și la alegerile locale pentru primul Consiliu județean de după Unire. A fost consilier. La prima ședință a Consiliului a fost ales președinte, funcție pe care o va îndeplini în perioada anilor 1926-1929⁵⁷.

Deși ocupă importanta funcție, va participa și la următoarele alegeri parlamentare din iulie 1927 pentru un loc de senator din partea consiliilor județene și comunale, unde obține doar 128 de voturi, față de câștigătorul alegerilor dr. Dimitrie Ionescu (P.N.L.) cu 1.487 voturi și dr. Adrian Popescu (P.N.R.) cu 385 voturi⁵⁸; și la alegerile din 12 decembrie 1928, pe lista Partidului Poporului și Partidul Național – Nicolae Iorga, cartelat, pentru un loc de deputat (dr. Aurel Baci, Elic Câmpeanu, Dumitru Antal, dr. Ioan Harșia, Nicolae Suci, Gavrila Branea), listă ce obține doar cu 1.393

voturi, față de lista Partidului Național Țărănesc care obține victoria cu 27.049 voturi⁵⁹.

Din iunie 1932 devine membru al Partidului Național Agrar și va participa la alegerile parlamentare din 17 iulie 1932, pentru un loc de deputat, pe lista acestui partid (Octavian Goga, dr. Aurel Baci, Dorift Șuteu, Iosif Popp, Nicolae Suci, dr. Ioan Harșia), care va obține 4.793 voturi⁶⁰. Victoria a revenit Partidului Național Țărănesc cu 17.251 voturi⁶¹. Participă la aceste alegeri și pentru un loc de senator, alături de Nicolae Suci, obținând 1.179 voturi, față de lista Partidului Național Țărănesc, care cu 9.824 voturi obține victoria⁶². Va participa și la alegerile parlamentare din anul următor, din 22 decembrie 1933, pentru un loc de senator, alături de preotul Dorift Șuteu, obținând 2.782 voturi. Victoria revine listei Partidului Național Liberal cu 10.206 voturi⁶³.

După cum este cunoscut, la 14 iulie 1935, prin fuziunea Partidului Național Agrar prezidat de O. Goga, și Liga Apărării Național Creștine prezidată de profesorul A. C. Cuza, s-a constituit Partidul Național Creștin⁶⁴, devenind membru al acestui partid, și membru în conducerea județeană a partidului, alături de dr. Aurel Baci⁶⁵. Va participa la alegerile parlamentare din 22 decembrie 1937, pentru un loc de senator, pe lista noului partid, alături de protopopul Ioan Maloș, obținând 1.784 voturi. Nu au fost aleși, întrucât victoria a revenit listei liberale (Dumitru Gafton, Melinte Căpruceanu) cu 6.360 voturi⁶⁶. Dar parlamentul ales în urma acestor alegeri, a fost dizolvat de noul guvern prezidat de O. Goga, care a preconizat noi alegeri parlamentare în luna martie 1938. Consiliul județean Mureș alcătuit după alegerile din 24 iulie 1937, a fost dizolvat de noul guvern prezidat de Goga. O nouă comisie interimară județeană a fost numită și instalată la 5 ianuarie 1938, în care dr. Ioan Harșia a deținut funcția de președinte⁶⁷. Dar odată cu căderea guvernului Goga-Cuza (10 februarie 1938), și această comisie interimară a fost dizolvată. Ulterior, Harșia s-a înscris în Frontul Renașterii Naționale, singurul partid acceptat de noua Constituție adoptată la 20 februarie 1938, de guvernul prezidat de patriarhul Miron Cristea⁶⁸. A participat în data de 6 aprilie 1940, la prima ședință a Consiliului F.R.N. din județ și orașul Tg. Mureș, devenind membru în Sfatul județean Mureș, la categoria agricultură și artă manuală, organul administrativ de conducere a județului Mureș, înlocuitorul Consiliului

județean. A conferențiat în cadrul Gărzii F.R.N. (18 aprilie 1940) la Tg. Mureș, cu tema *“Rolul avocaților în dezvoltarea omenirii”*⁶⁹. A activat în cadrul în cadrul Sfatului județean până în 4 septembrie 1940, când administrația românească a fost schimbată și înlocuită cu cea hothystă.

Cel care și-a dat semnătura pe actul Unirii și a militat pentru crearea statului național unitar român, a fost un dușman neîmpăcat al revizionismului. A participat la marea adunare națională antirevizionistă care a avut loc la Tg. Mureș în dat de 28 mai 1933, la care au participat peste 20.000 de persoane. A vorbit în numele Baroului avocaților din Tg. Mureș. *“Drepturile firești ale neamului nostru de a trăi toți între marginile etnice, sub acelaș acoperiș de țară, sub domina aceluias rege și acelorași legi, nu se mai pot răpi și scânteia sfântă, aprinsă în inimile noastre de căldura unei vieți naționale liberale, fie vremurile cât de vitrege, nu se va mai atinge niciodată din inimile și piepturile noastre. Noi vrem bună pace și frăție sinceră și adevărată cu toți fiii credincioși țării, precum și cu toate popoarele civilizate ale lumii, cinstim drepturile și libertățile tuturor, căci ne mândrim a fi noi cei dintâi care am preconizat și înființat pe plaiurile acestea, atât în viața de stat cât și în viața individuală, principiul «Nici un om peste om, nici un popor peste popor» și a preconizat aceste principii îndeosebi baroul român, care totdeauna a fost în stare a pricepe și a-și lua în apărare orice idee mare, orice simțire nobilă, care a fost și este un zid de apărare pentru toate drepturile publice și private, pentru fiecare cetățean contra mâniei detentorilor puterii, contra încălcărilor de legi și contra persecuțiunilor nedrepte. Preconizând aceste principii, nu admitem ca dreptul verdict al istoriei, tocmai pentru că e drept, să fie falsificat și schimbat. Deci să știe toți cei ce vreau și aspiră la pământul nostru sau la o bucățică cât de mică a pământului cucerit de brațele românești și adjudecat nouă de soborul popoarelor lumii, că întru apărarea și menținerea acstui pământ suntem gata a ne jertfi cu toții cu toate bunurile noastre, până la ultimul ban, până la ultima picătură de sânge, până la ultimasuflare”*⁷⁰.

A fost membru al Ligii antirevizioniste din județul Mureș încă de la înființare (1934). În cursul anului 1935, a ținut conferințe la Reghin în care a combătut tezele și prin aceasta a granițelor, cu amenințare și a granițelor românești⁷¹. În anul următor, 1936, pentru comemorarea zilei de 1 Decembrie, ziua Unirii și ziua antirevizionistă, din însărcinarea Ligii

antirevizioniste, a susținut o comunicare în localitatea Reghin⁷².

S-a remarcat, după Unire, și pe tărâmul vieții culturale. Despărțământul Reghin al Astrei a fost reorganizat la 19 aprilie 1923, când s-a ales un nou comitet de propagandă culturală cu scopul de a propaga în comunele Despărțământului menirea Astrei, educația și cultura, de a însuflăii poporul pentru idealul național prin pilde istorice. A fost ales vicepreședinte, alături de protopopul Ariton M. Popa. Director fiind ales Eugen Nicoară, iar ca membri în comitet, dr. Eugen Truția, Ioan Bojor, Gheorghe Mureșan și Victor Câmpean⁷³.

Un eveniment important în viața Despărțământului l-a reprezentat Adunarea generală a Astrei, ținută în Reghin în zilele de 29-30 august 1925, a treia găzduită de către reghineni (celelalte au fost în 1875 și 1890), care încheie epoca de viață care a pus bazele unei noi activități, condusă cu multă pricepere de noul președinte Vasile Goldiș. În Reghin s-a sărbătorit memoria celor doi fruntași – baronul Vasile Pop și Visarion Roman. Ordinea de zi mai prevedea alegerea noului președinte, în urma morții lui Andrei Bârseanu. Acest fapt aduce la Reghin un număr însemnat de fruntași ardeleni și alți intelectuali din vechea Românie. Menționăm pe Vasile Goldiș, mitropolitul Vasile al Blajului, Ion Lepădatu, dr. Sever Dan, Silviu Dragomir, Tiberiu Brădiceanu, Zaharia Bârsan, Adrian Maniu, Horea Petra Petrescu, Augustin Maior, Iuliu Maior, prof. univ. Mihail Șerban, Alexandru Borza, Emil Isac, Emanoil Bucuța etc.⁷⁴

Comemorarea a cincizeci de ani de la moartea baronului Vasile Pop, fost președinte al Astrei în anii 1867-1875 și a patru decenii de la moartea lui Visarion Roman, fondatorul băncii “Albina”, a prilejuit conducătorului Asociațiunii, Vasile Goldiș și președintelui Despărțământului Reghin, dr. Eugen Nicoară, ocazia să prezinte în fața Adunării generale marile pilde de muncă și de jertfă ale acestor străluciți reprezentanți ai Ardealului.

Printre hotărârile luate la această adunare menționăm: dările de seamă să se prezinte și să cuprindă lucrările de la 1 ianuarie până la 31 decembrie, societățile culturale să se ajute unele pe altele armonizându-și lucrările prin înființarea, cu puteri unite, numai a unei biblioteci populare în fiecare comună; armonizarea ținerei conferințelor și preleg-

rilor populare; înființarea unui singur cerc cultural cu Casă națională (cămine culturale), casă de citire, muzeu; reorganizarea secțiilor științifice; modificarea regulamentului. Ca președinte al Astrei a fost reales Vasile Goldiș. Populația Reghinului a întâmpinat cu multă bucurie și simpatie pe participanții veniți la Adunarea generală. Având experiența celorlalte două adunări ținute la Reghin, Comitetul local al Astrei a reușit să imprime acestei adunări un cadru sărbătoresc, organizând cu acest prilej un *“Conduct etnografic”* (Festival folcloric), care a uimit prin frumusețea costumelor și dansurilor populare⁷⁵.

Această manifestare a dovedit capacitatea organizată a conducerii Despărțământului și bogăția folclorului de pe Mureșul Superior, din Valea Gurghiului, a Beicii și de pe Câmpie. Pentru edificare, redăm un fragment din relatarea ziarului *“Unirea Poporului”*: *“Două zile întregi Reghinul nu a mai fost a sașilor bogați și mândri, ci a românilor de pretutindeni, a țăranilor fruntași din jur și din munții apropiați, care prin călușerii și dansurile lor, prin feciorii și fetele lor, prin sănătatea și vigoarea pe care au dovedit-o cu acest prilej, au arătat că noi, suntem stăpânii adevărați ai Mureșului de Sus. Adunarea de la Reghin a fost cu adevărat sărbătoarea cârtii și a învățaturii românești, în care cei de același sânge și de aceeași limbă, au știut să se ridice peste orice deosebire și au arătat că dacă este vorba de lucruri mari, de porniri înălțătoare, ei sunt într-adevăr frații care se înțeleg foarte bine și pot merge pe aceeași cărare a izbânzii depline”*⁷⁶. La reușita adunării generale cât și sărbătorilor organizate, și-au adus o contribuție însemnată dr. Eugeniu Nicoară, Dumitru Antal, dr. Ioan Harșia, dr. Eugen Truția, dr. Alexandru Ceușianu, Alexandru Moldovan și Victor Mera⁷⁷.

Despărțământul Reghin, având permanente preocupări pentru folclor, în cursul anului 1928, cu ocazia *“Maialului”* organizat în comuna Beica română (azi Beica de Sus), la care au participat 10 sate, s-au premiat 40 de costume naționale, 36 de mame cu copii, 3 dansuri naționale. Premiile bănești au fost acordate de avocatul dr. Ioan Harșia și de dr. Eugen Nicoară⁷⁸.

A sprijinit învățământul românesc și culturalizarea maselor populare. A sprijinit inițiativa dr. Eugen Nicoară de a organiza la Reghin primele școli țărănești. Începute în 1935 cu participarea a 59 de țărani și 60 de femei, la 10 ianuarie 1936 s-au redeschis aceste școli țără-

nești. A susținut numeroase conferințe, în cadrul acestor cursuri, pe diferite teme: de cultură și educație națională, cetățenească, morală, economică și igienică⁷⁹. În anul 1931 a susținut la Reghin conferința *“Cultul istoriei”*⁸⁰; în anul 1934 a susținut 6 conferințe⁸¹, iar în 1936, 4 conferințe⁸². A participat la congresul Astrei care a avut loc la Tg. Mureș în zilele de 8-9 septembrie 1934, din partea baroului de avocați⁸³.

La aniversarea celor 75 de ani de la înțemeierea Astrei, Despărțământul din Reghin a organizat (1 iunie 1936) un festival de proporții, susținând o vibrantă cuvântare, în care a făcut un succint istoric al activității și a realizărilor Astrei⁸⁴. În ziarul *“Drum drept”* (Tg. Mureș) a publicat articolul *“Rosturile Astrei în trecut, prezent și viitor”*⁸⁵, în care elogiind meritele venerabilei instituții cultural-naționale, care a pregătit sufletește pe românii din Transilvania *“la sosirea vremurilor mari”*, îi tratează noile obiective: *“Generațiile vechi au asigurat ființa acestei națiuni, generațiilor viitoare le incumbă datoria de a înnobilita această națiune. Chemarea generațiilor viitoare nu e numai a păstra, a conserva pentru omenire această națiune în specificul său, ceea ce au făcut cei vechi. Ci e datoria noii generații ca, cultivând și nobilând forțele, calitățile și virtuțile acestui neam dotat, până la plenitudinea formației sale, a le pune la contribuție nu numai pentru glorificarea ființei sale de națiune distinctă, ci și pentru glorificarea genului uman”*⁸⁶.

De asemenea dr. Ioan Harșia a fost președintele Societății Tinerimea română din Reghin (1920-1923)⁸⁷; președintele Comitetului școlar al gimnaziului român de stat din Reghin⁸⁸. Alături de alți patrioți români, a contribuit la ridicarea de monumente eroilor români căzuți în primul război mondial, a căror memorie le proslăvește în cuvântările rostite la Filea, Aluniș, Habic (1935)⁸⁹. De ziua eroilor (iulie 1937), a participat în localitatea Milășel, la sfințirea monumentelor: unul în centrul satului pentru cei căzuți în primul război mondial, și altul, pe dealul dintre localitățile Crăiești și Milășel, pentru martirii (11 la număr) împușcați în acel loc de unguri în timpul revoluției de la 1848⁹⁰. A participat la sfințirea bisericii ortodoxe din Deda-Bistra (septembrie 1930), alături de o seamă de personalități, precum dr. Ioan Vescan, prefectul județului, dr. Eugen Nicoară, protopopii Ioan Malos, Dumitru Antal și alți intelectuali⁹¹, precum și la inaugurarea căminelor Astrei din plășile Reghin și Gurghiu (aprilie 1939), unde a rostit și o cuvântare⁹².

Ca patriot a donat sume de bani în scop umanitar sau cultural: 30 de coroane la fondul jertfelor liniei de demarcație (aprilie 1919) în războiul cu armatele lui Bela Kun⁹³; a contribuit cu 70 de lei pentru ridicarea unui bust lui Petru Maior în Reghin (august 1926)⁹⁴; a donat fonduri pentru cercul studentesc "*Câmpia și Mureșul*" (1927)⁹⁵; a contribuit cu 1000 de lei la ridicarea catedralei ortodoxe din Tg. Mureș (1935)⁹⁶. De asemenea a făcut parte din comitetul constituit în iulie 1938 pentru ridicarea unui monument lui Octavian Goga în Tg. Mureș, comitet constituit din personalități, precum gen. Georgescu Pion, col. Gh. Dumitriu, primarul municipiului, protopopii Ștefan Rusu, Iosif Pop, Ioan Maloș, și dr. Petru Muscă, dr. Ioan Bozdog, dr. Aurel Baci, dr. Eugen Nicoară etc.⁹⁷

Ca jurist, dr. Ioan Harșia a fost președintele Asociației funcționarilor administrativi, Secția județului Mureș⁹⁸; secretar, apoi membru al baroului avocaților din Tg. Mureș⁹⁹ și județul Mureș¹⁰⁰, membru în Uniunea avocaților din România și apoi delegat în Consiliul superior al Uniunii avocaților¹⁰¹.

Ilustrul avocat din Reghin a fost membru al Societății meseriașilor români din Reghin, de la înființare (1912)¹⁰², membru al Camerei de industrie și comerț din tg. Mureș, la categoria credit și asigurări¹⁰³, jurisconsult al județului Mureș-Turda¹⁰⁴, precum și membru în Consiliile de administrație de la: "Mureșiana", Institut de credit și economii S.A. Reghin¹⁰⁵; "Cartea Românească din Valea Târnavei", S.A. Târnăveni (după fuziunea Băncii Românești din Târnăveni cu Banca "Mureșiana" (dec. 1933)¹⁰⁶; "Tehnica"¹⁰⁷ S.A. Tg. Mureș¹⁰⁸; "Helios", Fabrică de împletituri și mașini, S.A. Tg. Mureș¹⁰⁹; "Transilvania", Fabrică de armături și mașini, S.A. Tg. Mureș¹¹⁰; "Furnica", Cooperativă de consum și valori fiecare din Tg. Mureș¹¹¹; "Râureana", Institut de credit și economii, S.A. Gurghiu¹¹²; "Fabrica de cărămizi cu aburi", Soc. pe acții din jurul Reghinului¹¹³; "Ratoșnea", Soc. Anonimă pentru industria de păduri¹¹⁴; "Deda-Bistra", S.A. pentru comerțul de lemne¹¹⁵ etc. Pentru întreaga sa activitate desfășurată, a fost răsplătit cu Ordinul Coroana României în gradul de Ofițer¹¹⁶, și Medalia Meritul Comercial și Industrial, Clasa I¹¹⁷.

Dictatul de la Viena răpește Românici o parte din Transilvania, care a fost dată pe nedrept Ungarici horthyste. Reghinul a intrat în

zona de ocupație. Dr. Ioan Harșia a făcut parte din rezistența românească în timpul ocupației. Reghinul cu satele din jur fiind un centru al mișcării naționale a românilor, a intrat sub supravegherea poliției horthyste, care sub controlul Secției K a poliției din Tg. Mureș. În raportul poliției din Reghin, datat din septembrie 1943, se afirmă că cei mai activi români sunt Ioan Popescu, dr. Eugen Truția, dr. Ioan Harșia, Melinte Căpruceanu, Victor Mera, Vasile Nicolescu, P. Turcu, Gh. Sava¹¹⁸. Reacția autorităților horthyste s-a concretizat la 10 noiembrie 1943, când au fost arestați mai mulți români reghineni, printre care, se pare, și dr. Ioan Harșia, care au fost duși la Tg. Mureș, acuzați de spionaj, culegere de știri și date, precum și că fac parte din mișcarea națională românească din zonă¹¹⁹.

Întrucât mulți membri ai Despărțământului Reghin s-au refugiat, alții au fost concentrați sau persecutați, activitățile Despărțământului au scăzut. Totuși, cunoaștem că intelectuali români rămași în Reghin, în perioada 1940-1944, au încercat să reorganizeze activitatea Despărțământului în condițiile ocupației. S-au făcut propuneri, care până la urmă au fost acceptate de autorități, dar cu condiția modificării Statutului. Astfel, al 23 aprilie 1942, are loc o ședință de reorganizare a Despărțământului și de modificare a Statutului, care începând cu acea dată se va numi "*Cercul intelectualilor români din Reghin și jur*". La acea ședință au participat dr. Ioan Harșia, dr. Enea Popa, Ioan Popescu¹²⁰. Deși i s-a cerut, nu a colaborat cu ocupanții, refuzând să facă parte din "*Casa Magnaților*" din Budapesta¹²¹.

Are ocazia să vadă și să urmărească momentele eliberării Transilvaniei și reinstaurarea administrației românești. Dar bucuria a fost de scurtă durată. Au fost încercări de activizare a Despărțământului în noile condiții politico-sociale. Ziarul "Ardealul Nou", din 23 noiembrie 1947, consemnează că la o adunare a organizației Frontului Plugarilor, s-a reorganizat Despărțământul Reghin. Nu se cunosc însă date concrete despre acest eveniment, mai ales că regimul comunist instalat, și-a impus propria politică în toate domeniile, forțând și impunând încetarea activității Astrei reghinene în toamna anului 1948¹²².

Ultima apariție în public, consemnată în presa vremii, a fost participarea la praznicul de Sf. Gheorghe (mai 1947), cu participarea episcopului Nicolae Colan care a vizitat orașul

Reghin. La acest eveniment au mai participat dr. Eugen Nicoară, încă inspector general sanitar, avocații G. Sava și dr. Șandru, Melinte Căpruceanu, directorul Coperativei "Izbânda", dr. Eugenia Truția, notar public, Gh. Sălăgeanu, învățător director, și un număr mare de preoți și credincioși¹²³.

Consolidarea regimului comunist, după 1948, și începerea "luptei de clasă" împotriva celor care proveneau din vechiul regim, duc la marginalizarea, supravegherea, arestarea intelectualilor, mai ales a celor care au făcut politică în vechiul regim. O grea lovitură primește

dr. Ioan Harșia prin moartea soției la 12 august 1948¹²⁴. Urmărit de autoritățile timpului, în anul 1950, a fost arestat la vârsta de 78 de ani, anchetat și întemnițat, fără judecată, la Gherla. Fiind bolnav și având o vârstă înaintată, a fost eliberat în 1951, dar cu domiciliul forțat în Reghin. S-a stins din viață la 26 iunie 1953. La înmormântare nu s-a acceptat nici un fel de participare, decât membrii direcți ai familiei. De remarcat că mai bine de 15 ani, pe mormântul său nu s-a dat voie să existe nici o inscripție, la omul care luptase și semnase pe actul Unirii¹²⁵.

NOTE

1. Consiliul județean Mureș, *Buletin statistic de moarte*, nr. 111/1953; GRIGORE PLOEȘTEANU, *Ioan Harșia*, în *Reghinul cultural*, II, Studii și articole, 1990, p. 146;
2. Muzeul județean Mureș, *Foaia familială a lui Ștefan Harșia*, fotocopie, Dos. nr.12.497, fila 2;
3. GRIGORE PLOEȘTEANU, *op. cit.*, p.146;
4. CORNEL SIGMIREAN, *Formarea intelectualității din Transilvania 1867-1918. Studenții români la institutele de învățământ superior din Transilvania, Ungaria și Slovacia*. Lucrare de doctorat, 1999, p. 435;
5. GRIGORE PLOEȘTEANU, *op. cit.*, p. 146;
6. CORNEL SIGMIREAN, *op. cit.*, p. 435;
7. "Transilvania, Analele Asociațiunii", An I, 1902, ian.-febr., p. 4;
8. "Gazeta Transilvaniei", nr. 192, 31 aug./13 sept. 1907;
9. Idem, nr. 179, 13/26 august 1906;
10. VASILE NETEA, *Sub stindardul "Astreii". Două decenii de activitate. Cultură în Despărțământul Reghinului 1919-1923*, p. 1939, p. 13; "Transilvania", nr. 7-12, 1 dec. 1915, p. 200; nr. 7-12, 1 dec. 1919, p. 89; nr. 5-9, sept. 1920, p. 28;
11. GRIGORE PLOEȘTEANU, *op. cit.*, p. 146;
12. "Transilvania", nr. 5, sept.-oct. 1912, p.63; MARIN ȘARA, *125 de ani de la înființarea Despărțământului Reghin al Astei*, în *Astra Reghineană*, Reghin, 1929, p. 32-34;
13. MARIN ȘARA, *op. cit.*, p. 32-34;
14. Ibidem;
15. GRIGORE PLOEȘTEANU, *op. cit.*, p. 147;
16. Ibidem;
17. MARIN ȘARA, *op. cit.*, p. 32-34;
18. Ibidem;
19. Ibidem; Arhivele Naționale, Direcția județeană Mureș, (în continuare Arh. Naț. Mureș), *Fond Astra Reghin*, Pachet 1, Dos. nr. 31, f. 6-7;
20. GRIGORE PLOEȘTEANU, *op. cit.*, p. 146-147; "Transilvania", iulie-august 1911, nr. 4, p. 531;
21. "Gazeta Transilvaniei", nr. 160, 23 iul./4 aug. 1898;
22. Idem, nr.173, 5/18 aug. 1903;
23. Idem, nr. 215, 30 sepr./13 oct. 1905;
24. Idem, nr.180, 15/28 aug. 1906;
25. Idem, nr. 195, 5/18 sept. 1908;
26. Idem, nr. 147, 5/18 iul. 1908; nr. 163, 25 iul./7 aug. 1908;
27. "Unirea", nr. 14, 2 april. 1910;
28. Idem, nr. 6, 24 ian. 1914; nr. 9, 31 ian. 1914;
29. "Gazeta Transilvaniei", nr. 205, 16/29 sept. 1906;
30. GRIGORE PLOEȘTEANU, *op. cit.*, p. 147.
31. "Gazeta Transilvaniei", nr. 77, 5/18 april. 1907;
32. Ibidem;
33. IOAN GEORGESCU, *George Pop de Băsești, 60 de ani din luptele naționale ale românilor transilvăneni*, Oradea, 1935, p. 271-285;
34. MARIN ȘARA, *op. cit.*, în *Astra Reghineană*, Reghin, 1999, p. 34;

35. GRIGORE PLOEȘTEANU, *op. cit.*, p. 147;
36. "Patria", nr. 220, 13 oct. 1920;
37. GRIGORE PLOEȘTEANU, *op. cit.*, p. 147.
38. IOAN SILVIU NISTOR, *Contribuții mureșene la Marea Unire din 1918*, Cluj-Napoca, 1918, p. 39, 144-145;
39. GRIGORE PLOEȘTEANU, *op. cit.*, p. 147-148;
39. IOAN SILVIU NISTOR, *op. cit.*, p. 40;
40. Ibidem; GRIGORE PLOEȘTEANU, *op. cit.*, p. 148;
41. IOAN SILVIU NISTOR, *op. cit.*, p. 156;
42. Idem, p. 127; *Consiliul Dirigent, Gazeta Oficială*, nr. 5, 5/18 ian. 1919, p. 22-23; *Marea Unire de la 1 Decembrie 1918*, București, 1943, p. 71; *Documentele Unirii. 1918 la Români*, vol. IX, p. 15-16;
43. ȘTEFAN PASCU, *Făurirea statului național unitar român*, 1918, vol. II, București, 1983, p. 182;
44. *Consiliul Dirigent, Gazeta Oficială*, nr. 13, 15/28 febr. 1919, p. 63-64; DR. AUREL GALEA, *Formarea și activitatea Consiliului Dirigent al Transilvaniei, Banatului și Ținuturilor Românești din Ungaria (2 dec. 1918 - 10 aprilie 1920)*, Tg. Mureș, 1996, p. 438;
45. IOAN SILVIU NISTOR, *op. cit.*, p. 133;
46. Ibidem;
47. Arhivele Naționale București, *Fond Consiliul Dirigent, Administrația generală*, 1919, Dos. nr. 13/1920, fila 462;
48. Idem, Dos. nr. 13/1920, fila 16-17;
49. *Dare de seamă despre starea generală a municipiului Tg. Mureș și activitatea administrativă în anul 1934*, de DR. EMIL AUREL DANDEA, An IV-XIII, 1934, p. 42; OKROS ARPAD, *Egy Emberolto*, Tg. Mureș, 1937, p. 7; "Patria", nr. 220, 13 oct. 1920;
50. GRIGORE PLOEȘTEANU, *op. cit.*, p. 148;
51. Monitorul Oficial (în continuare M.O.), nr. 224, 14 dec. 1922;
52. *Gazeta Oficială a județului Mureș-Turda*, nr. 19, 10 martie 1923; p.1-3; nr. 3, 30 ian. 1925, p. 4-5;
53. "Glasul Poporului", Reghin, nr. 11, 13 martie 1923; nr.12, 20 martie 1923; nr. 13, 27 martie 1923; nr. 14, 3 april. 1923; "Mureșul", Tg. Mureș, 17 mai 1924;
54. Idem, nr. 50, 13 dec. 1923; nr. 1, 3 ian. 1924;
55. "Tărnava", Tărnăveni, nr. 1, 6 ian. 1924; "Mureșul", Tg. Mureș, 6 ian. 1924;
55. "Glasul Poporului", Reghin, nr. 13, 29 martie 1924; nr.19, 15 mai 1924; nr. 20, 20 mai 1924;
56. "Înfrățirea Poporului", Cluj, nr. 16, 18 april. 1926; M.O., nr. 123, 5 iun. 1926, p. 8.134;
57. "Calendarul Mureșului", Reghin, Vol. I, 1927, p. 45; *Gazeta Oficială a Județului Mureș*, nr. 7, 30 mart. 1927; nr. 20, 15 oct. 1928; "Tărnava", Tărnăveni, nr. 30, 25 iul. 1926; "Semănătorul", Reghin, nr. 30, 29 iul. 1926; nr. 31, 5 nov. 1927;
58. M.O., nr.155, 16 iul. 1927, p. 9.767;
59. Idem, nr. 283, 19 dec. 1928, p. 10.701-10.702;
60. S. CUIȘTEANU, GH. I. IONITA, *Flectoratul din România*

în anii interbelici, Cluj-Napoca, 1981, p. 206;
61. M.O., NR. 173, 26 iul. 1932, p. 4547-4548;
62. Idem, nr.176, 29 iul.1932, p.4.671;
63. Idem, nr.301, 30 dec.1933, p. 8.108;
64. MIRCEA MUȘAT, ION ARDELEANU, *România după Marea Unire, vol. II, Partea a II-a, noiembrie 1933-septembrie 1940*, București, 1988, p. 251; "Drum drept", Tg. Mureș, nr.12, 27 sept. 1937;
65. "Drum drept", Tg. Mureș, nr.1, 15 april.1936;
66. "Țara noastră", nr.1532, 20 dec. 1937; M.O., nr.4, 5 ian. 1938, p. 49;
67. "Glasul Mureșului", Tg. Mureș, nr. 123, 23 ian. 1938; *Gazeta Oficială a județului Mureș*, nr.4, 15 febr. 1938, p.1.
68. "Renașterea Națională", Tg. Mureș, nr.1, 8 iun. 1940;
"Glasul Mureșului", nr. 233, 4 april.1940; nr.234, 11 april. 1940;
69. "Glasul Mureșului", Tg. Mureș, nr. 237, 25 april. 1940;
70. "Gazeta Mureșului", Tg. Mureș, nr.23, 11 iun. 1933;
71. "România Mare", Tg. Mureș, 1 dec. 1935;
72. Idem, 1 decembrie 1936;
73. MARIN ȘARA, *125 ani de la înființarea Despărțământului Reghin al Astei, în Astra Reghineană*, Reghin, 1999, p. 37; "Transilvania", nr.8-9, aug.-sept., 1923;
74. MARIN ȘARA, *op.cit.*, p.40;
75. Idem, p.40-42;
76. Ibidem; "Unirea Poporului", nr.30, 6 sept. 1925;
77. MARIN ȘARA, *op. cit.*, p. 42;
78. Idem, p. 40-42;
79. "Glasul Mureșului", Tg. Mureș, nr. 47, 24 ian. 1936;
"Drum drept", Tg. Mureș, nr. 7-8, 1 aug. 1936;
80. "Transilvania", nr.1-8, ian.-aug., 1931, p. 93;
81. Idem, nr.4, iul.-aug.1935, p. 208;
82. Idem, nr.4, iul.-aug. 1936, p. 411;
83. "Gazeta Mureșului", Tg. Mureș, nr.32, 16 sept. 1934;
84. "Glasul Mureșului", Tg. Mureș, nr.64, 7 iun. 1936;
85. "Drum drept", Tg. Mureș, nr.5, 15 iun. 1936;
86. *Gazeta Oficială a județului Mureș*, nr. 14, 15 iul. 1930.
87. FELICIA MARIA CĂRAUȘ, *Dr. Enea Sever Popa, în Reghinul cultural, III*, 1994, p. 238;
88. GRIGORE PLOEȘTEANU, *op. cit.*, p. 149;
89. "Glasul Mureșului", Tg. Mureș, nr. 26, 8 iun. 1935; nr.28, 22 iun. 1935;
90. Idem, nr. 108, 11 iul. 1937;
91. "Renașterea", Cluj, nr.37, 14 sept. 1930;
92. "Glasul Mureșului", Tg. Mureș, nr. 177, 23 april. 1939;
93. Arh. Nat. Mureș, *Fond Prefectura județului Mureș*, Subprefect, Dos. nr. 39/1919, fila 16;
94. "Semănătorul", Reghin, nr. 44, 26 aug. 1926;
95. Idem, nr.13, 5 mai 1927;
96. "Glasul Mureșului", Tg. Mureș, nr.28, 22 iun. 1935;
97. Idem, nr. 144, 15 iul. 1938;
98. 1924 – *Almanahul orașului municipal Tg. Mureș*, redactat de DR. IULIUS GHILA, FRANCISC PANZEK, Tg. Mureș, 1924, p. 272;

99. Arh. Naț. Mureș, *Fond Prefectura județului Mureș*, Subprefect, Dos. nr. 16/1920, fila 236; GUSTAV TARKANYI, *Călăuza – Utmutato*, Tg. Mureș, 1935, p. 33, 34;
100. DR. IULIUS GHILA, FRANCISC PANZEK, *op. cit.*, p.272;
101. Ibidem; GUSTAV TARKANYI, *op. cit.*, p. 244;
102. "Semănătorul", Reghin, nr. 2, 20 ian. 1928;
103. M.O., nr. 220, 7 oct. 1925, p. 11.137; "Orașul", Tg. Mureș, nr.19, 15 sept. 1925, p. 167; "Viitorul Mureșului", Tg. Mureș, nr. 3, 20 sept. 1925;
104. *Gazeta Oficială a județului Mureș – Turda*, nr. 3, 30 ian. 1925, p. 4-5;
105. Compas, Cluj, 1923-1924, p. 325; M.O., nr. 35, 14 febr.1925, p. 1.501; nr.38, 16 febr.1926, p. 1940; nr.36, 17 febr. 1927, p. 2.108; *Astra- Despărțământul Mureș*. Tg. Mureș, nr. 12, 17 febr. 1927; nr.10, 9 febr. 1928; nr. 7, 14 febr. 1929; "Țărnavă", Târnăveni, nr. 12, 3 dec.1933;
"Semănătorul", Reghin, nr. 16, 17 febr.1927; nr.4, 15 febr. 1928; nr. 2, 25 febr. 1930; nr.6, 20 febr. 1931; nr. 1, 31 mart. 1936;
106. "Țărnavă", Târnăveni, nr. 12, 3 dec. 1933;
107. DR. IULIUS GHILA, FRANCISC PANZEK, *op.cit.*, p. 283; Compas, Cluj, 1923-1924, p. 317; M. O., nr.107, 20 mai 1924, p.5. 589;
108. DR. IULIUS GHILA, FRANCISC PANZEK, *op. cit.*, p.311; M.O., nr.1989, 29 aug. 1925, p. 9. 773;
109. DR. IULIUS GHILA, FRANCISC PANZEK, *op. cit.*, p. 301; 110. Idem, p. 311;
111. Idem, p. 313;
112. *Anuarul băncilor române*, Sibiu, p. 75; 1918, p. 54;
113. M.O., nr.99, 10 mai 1924, p. 5. 204;
114. Idem, nr.127, 11 iun. 1927, p. 7. 971;
115. Idem, nr. 125, 9 iun. 1927, p. 7. 878-7.879;
116. M.O., nr. 184, 23 nov. 1922;
117. Muzeul Județean Mureș, Doc. nr. 8. 714, fila 1 - (Brevet- fotografie);
118. G.A. PETEA, *Anul 1943-Germania a pierdut războiul*, în „*Gazeta Reghinului*”, Reghin, nr. 11, 1997;
119. Ibidem;
120. MARIN ȘARA, *op.cit.*, p. 51-52;
121. TRAIAN BOSOANCA, *Personalități politice românești în închisorile comuniste*, în „*Jurnalul de Mureș*”, nr. 25, 7-13 aug. 1995, p. 7;
122. MARIN ȘARA, *op. cit.*, p.51-53;
123. "Renașterea", Cluj, nr.18-19, 11 mai 1947;
124. Consiliul Județean Mureș, *Buletin statistic de moarte* nr. 152/1948;
125. Informații primite de la prof. Iulia Harșia din Tg. Mureș, nora dr.Ioan Harșia, care ne-a pus la dispoziție, cu multă amabilitate, fotografiile, atât cu dr. Ioan Harșia, cât și cu alte personalități politice și culturale din perioada interbelică; Consiliul Județean Mureș, *Buletin statistic de moarte* nr. 111/1953.

RÉSUMÉ

Dr. Ioan Harșia, personalité renommée de la vie politique, administrative et culturelle roumaines

Personalité marquante de la vie politique, juridique, administrative et culturelle de département de Mureș, combattant pour la réalisation de l'unité nationale, l'un d'entre les 1228 délégués qui ont signé l'acte de la Grande Union de 1 Décembre 1918 de l'Alba Iulia. Après la constitution de la Grande Roumanie, par les fonctions détenues, il a apporté son contribution à la consolidation, e la prospérité et détenues, a la prospérité et a la défense de l'intégrité et de la souveraineté nationale, comme sénateur, membre et président du Conseil départementale Mureș, maire du municipe Târgu Mureș, membre dans le Conseil Supérieur de l'Union des avocats de la Roumanie, président du Département ASTRA – Reghin, membre dans les conseils d'administration des instituts économiques et bancaires. Par consequence nous pouvons le consideré de l'élite roumaine du département Mureș.

Muzeograf Dr. Traian Bosoanca
Muzeul Județean de Istorie Mureș,
Tg. Mureș, Str. Horea, nr.24
Tel. 065/136987

Dr. PETRU MUSCĂ (1833 - 1969)

o personalitate marcantă a vieții politice și medicale românești din zona Mureș

Printre medicii români care au militat pentru înfăptuirea idealului de unitate națională, s-a aflat și medicul Dr. Petru Muscă.

Semnatar al actului Uniunii Transilvaniei cu România la 1 Decembrie 1918, în perioada următoare s-a implicat, alături de alți patrioți români, în lupta pentru păstrarea independenței și suveranității României Mari, prin funcțiile deținute atât pe tărâmul public cât și politic. De două ori primar al municipiului Tîrgu-Mureș, vice-primar, consilier municipal și județean, om politic, asistent la Institutul de biologie din Cluj, medic primar, director al spitalului de stat din Tîrgu-Mureș, profesor, autor a unor articole de popularizare a medicinei, sunt câteva repere ale celui care a fost Dr. Petru Muscă.

“Nu ne este permis să dăm uitării acea pleiadă de confrăți modești, rămași în anonimat, care au adus importante contribuții la pregătirea, realizarea sau consolidarea unirii neamului, fără de care multe din cele cu care ne mândrim astăzi, n-ar fi fost întru totul posibile. Ei n-au luptat pentru motive egoiste și de moment, ci pentru cauza eternității poporului nostru”. Cuvinte frumoase, pătrunzătoare și adevărate, scrise de medicul dr. Florea Marin într-o lucrare a Domniei sale¹, în care a prezentat contribuția medicilor și farmaciștilor la îndeplinirea marilor idealuri ale poporului român, și în primul rând la Unirea Transilvaniei cu Patria Mamă, la 1 Decembrie 1918.

Printre acești medici s-a aflat și dr. Petru Muscă, personalitate ce s-a implicat nu numai în lupta pentru desăvârșirea unității naționale, fiind unul din cei 1128 de delegați care au semnat pe actul realizării Marii Uniri, dar și pentru păstrarea independenței și suveranității României Mari, prin funcțiile deținute, atât pe tărâmul public cât și politic. Primar de două ori al municipiului Tîrgu-Mureș, viceprimar, consilier municipal și județean, om politic, asistent la

Institutul de biologie (fiziologie) din Cluj, medic primar, director al spitalului de stat din municipiul de pe Mureș, profesor, autor a unor articole de popularizare a medicinei etc., sunt câteva repere ale celui care a fost dr. Petru Muscă.

S-a născut la 24 iulie 1883 în localitatea Hodoșa-Subcetate², județul Harghita. A fost primul născut într-o familie de țărani înstăriți cu unsprăzece copii³. Tatăl său era un mare proprietar de pământ⁴. După școala primară urmează gimnaziul superior de stat din Sibiu. A avut bursa militară “Pheningsdorf” de la Ministerul de război din Viena⁵. A studiat între anii 1905/6 - 1909/10 la Universitatea Ferencz József din Cluj, Facultatea de Medicină⁶. A susținut licența în 9 iunie 1910, iar doctoratul în medicină îl susține la 24 septembrie 1910⁷. Ca student, leagă o strânsă prietenie colegială cu Iuliu Hațieganu. Ca urmare a pregătirii sale, este numit asistent la Institutul de biologie (fiziologie) din Cluj, din cadrul Facultății de Medicină, post pe care-l ocupă timp de doi ani⁸. Se căsătorește cu Aurelia Muscă, născută Corșoi, fiica unui preot greco-catolic de prin părțile Zalăului⁹. În urma morții tatălui său, preferă să se apropie de casa părintească, stabilindu-se ca medic, mai întâi la Ghimeș¹⁰ și apoi la Tulgheș¹¹. La declanșarea primului război mondial este concentrat în armata austro-ungară cu gradul de medic colonel¹².

La încheierea războiului revine pe plaiurile natale, participând alături de alți români, la lupta pentru desăvârșirea unității naționale. A fost notarul adunărilor colegiilor electorale al cercului Ciuc, adunării ținute în ziua de 22 noiembrie 1918 în localitățile Cârța și Sântimbru, în care au fost aleși cei 5 delegați spre a participa la Marca Adunare Națională de la Alba Iulia (dr. Emil Precup, Ioan Suciu, Ioan Baciuc, Ioan Platon și Grigore Platon, toți din Ghimeș)¹³. Tot în aceeași zi, 9/22 noiembrie, în cercul electoral Gheorgheni, au fost

aleși ca delegați ai acestui cerc dr. Petru Muscă din Ditrău-Hodoșa, Toader Urzică din Subcetate, Dumitru Muscă din Subcetate, Ioan Urzică din Sărmaș și Ioan Cotfas din Bilbor¹⁴. De asemenea a fost ales de către Marea Adunare, membru în Marele Stat Național Român¹⁵.

La începutul anului 1919 se stabilește în Târgu-Mureș. În urma raportului prefectului județului Mureș-Turda dr. Ioan Vescan, Consiliul Dirigent, Resortul afacerilor interne, cu ordinul nr. 506 din 15 februarie 1919, l-a numit în mod provizoriu ca medic la spitalul din Târgu-Mureș¹⁶. Cu data de 22 iulie 1921 este numit medic șef și director la spitalul de stat din Târgu-Mureș¹⁷, iar cu data de 1 aprilie 1923 este medic primar și director la același spital și la școala de moașe din Târgu-Mureș¹⁸. Va deține funcția de director al spitalului din localitate până la Dictatul de la Viena¹⁹. Pe lângă înalta funcție de conducere a spitalului, s-a specializat pentru boli interne²⁰, și va deține funcțiile de vicepreședinte al Societății pentru profilaxia tuberculozei²¹, și secretarul Asociației medicilor din Târgu-Mureș și județul Mureș²². Tot în domeniu profesional a fost membru în Consiliul igienic orășenesc²³, și în Consiliul igienic județean²⁴, șeful Secției medicale a Spitalului de stat²⁵, și președintele Asociației de pediatrie "Principele Mircea"²⁶.

Dr. Petru Muscă va activa și pe tărâmul vieții politice, ca membru al Partidului Național Român și apoi al Partidului Național Tărănesc. Deși nu a participat la alegerile locale (județene), în anul 1927 este numit membru de drept în Consiliul județean Mureș, în locul lui dr. Victor Groza²⁷, până în anul 1930. În schimb participă la alegerile locale din 14 martie 1930, fiind ales consilier municipal (1930 - 1931). În prima ședință de constituire a Consiliului municipal a fost ales președintele Comisiei de propuneri, numiri și înaintări a funcționarilor municipali²⁸. Consiliul municipal va funcționa până în august 1931.

După aproape doi ani și jumătate de guvernare național-tărănistă, la 18 aprilie 1931 s-a format un nou guvern, numit de "*Uniunea Națională*", avându-i în frunte pe Nicolae Iorga și Constantin Argetoianu (18 aprilie 1931 - 6 iunie 1932)²⁹. Între primele măsuri ale noului guvern, au fost dizolvarea consiliilor județene și comunale și înlocuirea lor cu comisii interimare, precum și noi alegeri parlamentare, la 1 iunie 1931 pentru Adunarea Deputaților și 4 -

6 iunie 1931 pentru Senat³⁰. După obținerea victoriei în alegerile parlamentare, guvernul de "Uniune Națională" a dizolvat consiliile județene și comunale. Noua comisie interimară a municipiului Târgu-Mureș, ca locțiitor al Consiliului municipal, în conformitate cu punctul B din Legea pentru organizarea administrației locale, publicată în Monitorul Oficial nr. 161 din 15 iulie 1931, a fost instalată la 31 octombrie 1931, și era formată din: dr. Petru Muscă, președintele Comisiei Interimare (primar), Maximilian Costin, vicepreședintele (viceprimar), Iosif Tothfajusi, Alexandru Radó, Gavril Szigyártó, dr. Grigore Ursace și Ioan Ciupe, membrii. Secretar general dr. Simion Pântea³¹. Comisia era formată din punct de vedere politic din reprezentanți ai Partidului Național Tărănesc și Partidul Maghiar până în octombrie 1932.

După un an de guvernare, revin în fruntea țării un guvern național-tărănesc condus de Alexandru Vaida-Voevod (11 august-19 octombrie 1932)³². Cu această ocazie, pe plan local, la 11 octombrie 1932 era loc prima ședință de reinstalare și constituire a Consiliului municipal, cu aceași membri aleși în martie 1930. Va face parte din Comisia de verificare, Comisia de recepționări și Comisia de recepționări și Comisia pentru cercetarea și aflarea modalităților de rezolvare a problemei gazului metan³³.

Între timp, guvernul național-tărănesc condus de Vaida-Voevod a fost înlocuit tot cu un guvern național-tărănesc condus de Iuliu Maniu (20 octombrie 1932-13 ianuarie 1933)³⁴. Cu această ocazie se suspendă, din nou, toate consiliile municipale și orășenești, și s-au numit noi comisii interimare. Noua comisie interimară, numită la 9 decembrie 1932, a municipiului Târgu-Mureș era formată din: dr. Ioan Pantea, președinte (primar), dr. Petru Muscă, vicepreședinte (viceprimar), iar ca membri Alexandru Radó, Ioan Dredețeanu, Gavril Szigyártó, dr. Ioan Sârbu, Béla Bustya și Alexa Kovács³⁵. Această comisie interimară va funcționa în perioada decembrie 1932-ianuarie 1933.

Schimbarea lui Iuliu Maniu din fruntea guvernului și revenirea lui Alexandru Vaida-Voevod la conducerea țării (14 ianuarie - 13 noiembrie 1933)³⁶, duce la dizolvarea comisiilor interimare și reinstalarea consiliilor municipale și orășenești alese în martie 1930. La 28 ianuarie 1933 este reinstalat vechiul Consiliu Municipal, avându-l ca primar pe dr. Ioan Pantea, viceprimar Alexandru Radó, iar dele-

gația Consiliului era formată din dr. Petru Muscă, Gavril Szgyártó, dr. Iov Roman și Béla Bustya. Noua conducere a municipiului a depus jurământul în ziua de 28 ianuarie 1933 și a fost instalată la aceeași dată de prefectul județului dr. Ioan Vescan. Acest consiliu municipal va funcționa între 28 ianuarie-11 decembrie 1933³⁷. În noile comisii interimare (ianuarie 1934 - decembrie 1937), numite de guvernul liberal, nu va mai face parte.

În calitate de membru al Partidului Național Țărănesc va participa la Congresul organizației Mureș desfășurat la Târgu-Mureș în data de 28 mai 1936, fiind ales în comitetul județean și apoi unul din cei trei vicepreședinți (Ariton M. Popa, Nicolae Vulcu și dr. Petru Muscă) ai organizației județene. Va participa la alegerile locale (județene) din iunie 1937 fiind ales consilier județean³⁸. Și la alegerile parlamentare din 22 decembrie 1937 este prezent, fiind pe lista național-țărănistă, alături de Nicolae Vulcu, pentru cele două locuri de senatori care reveneau județului Mureș. Din păcate cei doi au obținut doar 3586 de voturi, față de lista Partidului Național Liberal (dr. Dumitru Gafton, Melinte Căpruceanu), care cu cele 6360 voturi, au fost declarați aleși³⁹.

Odată cu instaurarea guvernului autoritar condus de patriarhul Miron Cristea (10 februarie 1938), și conform Constituției din 27 februarie 1938, grupările și partidele politice au fost desființate. Frontul Renașterii Naționale era "unica organizație politică de stat", orice activitate politică decât cea a F.R.N. era socotită clandestină⁴⁰. Se înscrie în F.R.N. din Târgu-Mureș⁴¹ devenind membru și în Garda Națională F.R.N.⁴². În aprilie 1940 a fost numi în Sfatul județului Mureș la categoria ocupații intelectuale (organism ce înlocuia Consiliul Județean, dar cu atribuții mai restrânse)⁴³.

Pe lângă activitatea desfășurată pe tărâm profesional, ca director la Spitalului din

municipiu, precum și ca om politic, dr. Petru Muscă a îndeplinit și alte activități: a fost membru în comitetul Casinei Române din Târgu-Mureș, iar în perioada anilor 1926 - 1930 a fost președintele Casinei din Târgu-Mureș⁴⁵; membru în Comitetul școlar orășenesc⁴⁶; membru în comitetul pentru ridicarea unei statui lui Avram Iancu în municipiu (statuie dezvelită la 10 mai 1930)⁴⁷; cenzor la Banca de Scont din Târgu-Mureș⁴⁸; profesor de igienă la Liceul de băieți "Alexandru Papiu Ilarian" (1919 - 1928) și la Liceul de fete "Unirea" (1919 - 1940)⁴⁹; membru în Comitetul parohial al Protopopiatului greco-catolic român al Mureșului. Tot de numele său se leagă construirea unui spital modern, corespunzător cerințelor tehnico-științifice ale timpului, și care în zilele noastre funcționează ca și clinică a Institutului de Medicină din Târgu-Mureș⁵⁰.

În timpul ocupației horthyste nu părăsește localitatea, limitându-se doar la activitatea în cabinetul său particular. Tot în această perioadă grea a existenței românești, a făcut parte din cercul de români care au apărut interesele conaționalilor săi din Târgu-Mureș și împrejurimi⁵¹.

După alungarea trupelor horthyste și eliberarea municipiului Târgu-Mureș (28 septembrie 1944), noul prefect român al județului Mureș, dr. Ioan Bozdog, îl propune, iar Ministerul Afacerilor Interne îl numește ca primar al municipiului pe dr. Petru Muscă⁵². Dar la 15 noiembrie 1944, odată cu instaurarea administrației militare sovietice în Ardealul de Nord, și renumitul medic este revocat din post, reluându-și activitatea de medic. S-a stins din viață la 4 aprilie 1969 în Târgu-Mureș⁵³, fiind înmormântat în cripta familiei, aflată lângă Biserica de piatră, de pe strada Mitropolit Andrei Șaguna nr. 11.

NOTE

1. FLOREA MARIN, *Medicii și Marea Unire*, Tîrgu-Mureș, 1993;
2. *Consiliul județean Mureș, Registrul de stare civilă*, Act de deces nr. 353/1969;
3. FLOREA MARIN, *op. cit.*, p. 203;
4. DAMO JENŐ, *Ki kicsoda? Az Erdélyi és Bánsági Közelítő Lexikonja*, Timișoara-Arad, 1931, p. 311;
5. CORNEL SIGMIREAN, *Formarea intelectualității din Transilvania 1867-1919. Studenți români la Institutele de învățământ superior din Transilvania, Ungaria și Slovacia*, Lucrare de doctorat, Cluj-Napoca, 1999, p. 552;
6. Ibidem: "*Gazeta Transilvaniei*", nr. 201, 19 septembrie/2 octombrie 1909;

7. Ibidem: DAMO JENŐ, *op. cit.*, p. 311;
8. DAMO JENŐ, *op. cit.*, p. 311; FLOREA MARIN, *op. cit.*, p. 203;
9. FLOREA MARIN, *op. cit.*, p. 203;
10. DAMO JENŐ, *op. cit.*, p. 311;
11. FLOREA MARIN, *op. cit.*, p. 203;
12. DAMO JENŐ, *op. cit.*, p. 311;
13. *1918 la Români. Documentele Unirii*, vol. VIII, București, 1989, p. 186-187; *Marea Unire de la 1 Decembrie 1918*, București, 1943, p. 68;
14. Ibidem; Ibidem;
15. *Gazeta Oficială a Consiliului Dirigent*, nr. 13, 15/28 februarie 1919;

16. Arhivele Naționale, Direcția județeană Mureș (în continuare Arh. Nat.Mureș), *Fond Prefectura județului Mureș, Acte confidențiale*, dos. nr. 3/1919, f. 1,5;
17. Monitorul Oficial (în continuare M.O.), nr. 143, 22 iulie 1921, p.5758-5759;
18. M.O., nr. 150, 7 octombrie 1923, p.7521; 1924 - *Almanahul orașului municipal Tîrgu-Mureș*, redactat de dr. IULIU GHILA și FRANCISC PARIZEK, Tîrgu-Mureș, 1924, p. 332;
19. "Renașterea", Cluj, nr. 21, 26 mai 1940; "Glasul Mureșului", nr. 58, 25 aprilie 1936;
20. "Viitorul Mureșului", nr.1, 5 septembrie 1925;
21. "Astra organ săptămânal al Despărțământului Mureș", An II, nr.25, 24 mai 1928;
22. 1924 - *Almanahul orașului municipal Tîrgu-Mureș*, redactat de DR. IULIU GHILA și FRANCISC PARIZEK, Tîrgu-Mureș, 1924, p. 273;
23. Idem, p. 254;
24. Ibidem;
25. Ibidem;
26. DAMO JENÓ, *op. cit.*, p. 311;
27. *Gazeta Oficială a județului Mureș*, nr.7, 30 martie 1927;
28. Arh.Naț.Mureș, *Fond Primăria municipiului Tîrgu-Mureș, Procesele verbale ale Consiliului municipal Tîrgu-Mureș* (în continuare Procesele verbale...), 1926-1934, p.304, 346;
29. MIRCEA MUȘAT, ION ARDELEANU, *România după Marea Unire, vol.II, Partea I, 1918-1933*, București, 1986, p.939; 1149;
30. Idem, p. 942;
31. Arh.Naț.Mureș, *Fond Primăria municipiului Tîrgu-Mureș, Procesele verbale...*, 1931, p. 290; *Darea de seamă despre starea generală a municipiului Tîrgu-Mureș și activitatea administrativă în anul 1934* (în continuare Darea de seamă), DR. EMIL AUREL DANDEA, Tîrgu-Mureș, An IV-XIII, p. 43;
32. MIRCEA MUȘAT, ION ARDELEANU, *op.cit.*, p. 1150;
33. Arh.Naț.Mureș, *Fond Primăria municipiului Tîrgu-Mureș, Procesele verbale...*, 1930-1934, p. 320-321, 350, 355;
34. MIRCEA MUȘAT, ION ARDELEANU, *op.cit.*, p. 1051;
35. Arh.Naț.Mureș, *Fond Primăria municipiului Tîrgu-Mureș, Procesele verbale...*, 1932, p. 1;
36. MIRCEA MUȘAT, ION ARDELEANU, *op.cit.*, p. 1151;
37. Arh.Naț.Mureș, *Fond Primăria municipiului Tîrgu-Mureș, Procesele verbale...*, 1933-1934, p.1, 115, 117, 125, 437;
38. "Mureșul", Tîrgu-Mureș nr.43, 12 iunie 1937;
39. M.O., nr.4, 5 ianuarie 1938;
40. MIRCEA MUȘAT, ION ARDELEANU, *România după Marea Unire, vol.II, Partea a II-a, 1933-1940*, București, 1988, p.894-895;
41. "Avântul obiectiv", Tîrgu-Mureș, nr.8, 16 ianuarie 1939;
42. "Glasul Mureșului", Tîrgu-Mureș, nr.157, 8 ianuarie 1939;
43. "Glasul Mureșului", Tîrgu-Mureș, nr. 204, 27 septembrie 1939;
44. Idem, nr.233, 4 aprilie 1940;
45. "Mureșul", Tîrgu-Mureș, nr.6, 8 februarie 1923;
46. "Astra - organ săptămânal al Despărțământului Mureș", Tîrgu-Mureș, An II, nr.9, 2 februarie 1928;
47. 1924 - *Almanahul orașului municipal Tîrgu-Mureș*, redactat de DR. IULIU GHILA și FRANCISC PARIZEK, Tîrgu-Mureș, 1924, p. 252;
48. "Mureșul", Tîrgu-Mureș, nr.47, 16 decembrie 1923;
49. Compas, Cluj, vol. II, 1923-1924, p.390;
50. Liceul "Alexandru Papiu Ilarian", *Semicentenar, 1919-1969*, Tîrgu-Mureș, 1969, p. 166-167; *Anuarul liceului de fete "Unirea" din Tîrgu-Mureș*, Tîrgu-Mureș, 1926, p. 13;
51. "Glasul Mureșului", nr.60, 10 mai 1936;
52. FLOREA MARIN, *op.cit.*, p. 204;
53. Ibidem; "Tribuna", Cluj-Napoca, nr. 36, 6 septembrie 1990;
54. Ibidem; Arh.Naț.Mureș, *Fond Prefectura județului Mureș, Acte confidențiale*, Dos. nr. 17/1944, f. 39;
55. *Consiliul județean Mureș, Registrul de stare civilă*, Act de deces, nr.363/1969.

ABSTRACT

Dr. Petru Muscă, a great personality of political and medical Romanian life

Dr. Petru Muscă was one of the first Romanian physician who actively militated for fulfilling the ideal of national unity.

He signed the paper of Unity between Transilvania and Romania at 1st of December 1918, and there after, together with other Romanian patriots got involved in the struggle for keeping the independence and sovereignty of Great Romania, due to his political and public functions.

There was some of his functions he kept: he was vice - mayor, county and municipal counselor, a (prominent) political personality, assistant professor at Biology Institute of Cluj-Napoca, senior physician, general manager of Tîrgu-Mureș Hospital, teacher, author of many articles for spreading the knowledge of medicine.

Dr. Eugenia Moldovan

Medic primar, cercetător științific II

Spitalul Clinic Județean,

Tg. Mureș, Str. Gheorghe Marin, nr. 40

Tel 065.212111, int.250

Muzeograf Dr. Traian Bosoancă

Muzeul Județean de Istorie Mureș,

Tg. Mureș, Str. Horea, nr.24

Tel. 065.136987

Profesorul Universitar ALEXANDRU TOHĂNEANU

– date din viață și activitate –

Alexandru Tohăneanu a fost unul dintre intelectualii români de elită, care și-a dedicat științei și practicii pedagogice activitatea unei îndelungate vieți. Plecat dintr-o localitate românească, cuibărită pe valea râului Buzău, în zona de curbură a Carpaților, el a avansat prin muncă și talent, parcurgând toate treptele profesoratului, reușind să ajungă un valoros profesor universitar.

S-a născut la 28 iulie 1907 în Întorsura Buzăului¹ ca fiu al lui Nicodim Tohăneanu și al soției acestuia Domnica.

Alexandru Tohăneanu arăta că tatăl său era țăran sărac. Declarația este credibilă, câtă vreme se referea la un sătean din zona de munte, acolo unde suprafața terenului agricol este mică și pământul puțin productiv.

A avut doi frați, Eugen și Vasile. Eugen a murit pe front, în munții Tatra. Despre Vasile știm doar că era declarat ca fiind muncitor, fără a deține alte detalii.

Putem bănui că Alexandru a urmat școala primară din satul natal, fiind unul dintre acei copii ale căror calități intelectuale și străduință la învățătură îi făcea pe învățători să convingă părinții că merită cheltuiala și efortul de a-i trimite la oraș ca să urmeze gimnaziul.

A urmat liceul, cu siguranță obținând rezultate foarte bune încât, după obținerea diplomei de bacalaureat, a luat drumul Bucureștilor, pentru a urma cursurile învățământului superior.

A ales Academia de Arte Frumoase, pe care a terminat-o. A obținut licența în filosofie, psihologie, estetică și pedagogie.

Din timpul în care era student, o colegă de promoție de la Academia de Arte Frumoase din București, doamna Constanța Pancu², își amintește dintre profesorii mai deosebiți pe

care i-au avut pe Alexandru Steriadi și pe Tzigara Samurcaș. Pe atunci studentele și studenții Academiei studiau în grupe deosebite, încât se cunoșteau în prea mică măsură. Totuși ea și l-a amintit pe Alexandru Tohăneanu ca premiat la grupa de băieți, la un concurs studențesc de fine de an, în timp ce ea a fost, tot atunci, premianta grupei de fete.

L-a întâlnit de mai multe ori apoi, pe parcursul anilor, la diferite expoziții, cu caietul de schițe în mână, mereu activ, creionând portrete ale artiștilor prezenți la manifestare. Întrebându-l la un moment dat dacă are multe asemenea caiete el i-a răspuns imediat, cu o oarecare mândrie: *"Am peste șaiszeci de caiete de schițe!"*.

A început activitatea de profesor la Școala Normală din Bacău, în anul 1929. Aici predă timp de doi ani școlari, până în 1931.

În paralel cu activitatea didactică îl vedem preocupat de publicistică. Semnează un timp cronica literară la cotidianul regiunii Dunărea de Jos, Acțiunea, care a apărut din 1930 până în 31 iulie 1944³.

În anii școlari 1931-1932 și 1932-1933 îl aflăm profesor la Școala Normală din Năsăud.

Este perioada în care s-a căsătorit. Soția sa a fost învățătoarea Ana, născută Nistor. Căsătoria a avut loc în anul 1932.

Din activitatea profesională a Anei Tohăneanu știm doar că a lucrat un timp la Școala de 8 ani purtând numărul 171 din București.

Alexandru și Ana Tohăneanu au avut două fiice: Sonia Domnica, născută în 1934, și Sanda, născută în 1936.

Sonia Domnica a fost asistent medical la Spitalul Panduri din București. Căsătorită

Constantinescu, a locuit o vreme pe strada Aprodul Purice nr. 12.

Sanda s-a căsătorit cu numele de Blejan. A fost medic. A practicat o vreme în Micăsasa, localitatea de pe Târnava Mare, dintre Blaj și Mediaș.

Ambele fiice au emigrat în Germania.

În anul școlar 1933-1934 Alexandru Tohăneanu este profesor la Gimnaziul Industrial din Năsăud, pentru ca între 1934 și 1937 să funcționeze la Liceul din Dej.

Acești ani sunt marcați prin colaborarea la publicația *Freemătul școlai*, revistă de pedagogie și cultură generală a învățătorilor din județul Cluj. Revista a apărut lunar între 1 noiembrie 1935 și iunie 1938⁴.

Dar ceea ce este mai important, acum este perioada în care, se înscrie pentru doctorat la Universitatea din Cluj. Obține titlul de doctor în filosofie și litere în anul 1937.

Noul titlu de doctor îi facilitează transferul în 1937 la Seminarul Pedagogic Universitar din Cluj. Aici rămâne până în 1940.

A făcut parte din grupul celor care au inițiat publicarea revistei de cultură, cu apariție trimestrială, *Symposium*. Revista a apărut la Cluj, între octombrie 1938 și decembrie 1939⁵.

Ca urmare a punerii în aplicare a dictatului de la Viena, el este nevoit să părăsească Clujul. Vine cu familia la București. Aici este, între 1940 și 1948 profesor la Seminarul Pedagogic Titu Maiorescu.

În anul 1947 participă la Paris, la Congresul Internațional al Educației, cu comunicarea *Diagnosticarea aptitudinilor la desen*.

După reforma învățământului este angajat la Școala Medie Tehnică de Geologie din București, unde predă între anii 1948 și 1955. Tot din anul școlar 1948 este și profesor la Liceul Nr. 1 din București, unde lucrează pe timpul a doi ani școlari, între 1948 și 1950. În 1955 este transferat la Școala de 7 ani Nr. 7 din București, unde rămâne până în anul 1961.

În afară de colaborările la presa periodică menționate mai sus, a scris și publicat diverse studii și eseuri pe teme de pedagogic, în special legate de predarea desenului în școală. Lucrările sale ni-l arată ca pe un spirit deschis, interesat de numeroase domenii ale culturii.

Toate aceste lucrări publicate, pe lângă activitatea deosebită de profesor, pedagog și psiholog, îl impun ca un foarte bun specialist în pedagogie, cu aplicare deosebită în predarea desenului. Ca urmare Ministerul Învățământului îl solicită să analizeze unele dintre programele analitice de specialitate. În anii 1959-1961 a întocmit referate științifice asupra programelor analitice pentru predarea desenului la școlile speciale. De asemenea a lucrat la adaptarea cursurilor de pedagogie și psihologie pentru specificul de arte plastice.

Între 1961 și 1966 a funcționat ca lector la Institutul Pedagogic de 3 ani de pe lângă Universitatea București.

În această perioadă de timp s-a mutat pe strada arhitect Ion Mincu la nr. 8, în sectorul 1. Aici locuia și la data ieșirii la pensie.

În anul 1966 a devenit lector la Facultatea pedagogică de arte plastice din cadrul Universității București, devenită apoi Institutul de Arte Frumoase, actuala Universitate de Artă. Din octombrie 1966 a primit titlul de conferențiar. A funcționat la catedra tehnico-teoretică, predând cursul de metodica predării desenului și caligrafiei. A elaborat diverse cursuri pentru folosința studenților săi, ca de exemplu *Cursul de metodica desenului și caligrafiei și Desenul în școală*. Acestea au fost păstrate sub formă de manuscris.

A ieșit la pensie de pe funcția de conferențiar universitar.

Alexandru Tohăneanu a realizat lucrări de pictură și desen. A expus la saloane oficiale și în expoziții personale.

După ieșirea la pensie s-a retras la Năsăud, în Transilvania.

A murit în anul 1989.

*

Profesorul Alexandru Tohăneanu a fost o personalitate valoroasă și complexă a culturii române. Viața sa a fost, în primul rând, dedicată profesoratului și pedagogiei. Ca profesor de desen, el nu s-a limitat doar la atribuțiile stricte care îi reveneau prin activitatea de la catedră, ci a înțeles să studieze pe marii pedagogi ai vremii sale, pentru ca apoi să prezinte ideile valoroase ale acestora, dar și pe cele originale ale sale, în eseuri și manuale, pe care le-a publicat sau le-a lăsat sub formă de manuscris.

Mai mult decât atât, el și-a lărgit zonele de interes și spre filosofie și literatură, obținând doctoratul în filosofie și litere.

A fost și un artist, cu o operă meritorie, de vreme ce știm că a avut participări la expoziții de grup și personale⁶.

Figura deosebită și valoroasă, de artist și pedagog, a profesorului Alexandru Tohăneanu prezintă interes atât pentru istoria școlii și pedagogiei cât și pentru cea a artelor plastice românești.

Parcursul unora dintre publicațiile lui Alexandru Tohăneanu ne permite să ne formăm o imagine asupra valorii sale de filosof al pedagogiei și al artei.

O interesantă analiză a sufletului copilului, așa cum acesta poate fi văzut prin desenele realizate, a realizat-o în două articole publicate în revista *"Copilul"*⁷. Astfel, el arată că jocul copilului este însăși viața acestuia, în care el arată cea mai mare sinceritate. În joc arată copilul capacitățile sale, energia și dorul de viață. Un aspect al jocului este desenul, o cale naturală de exprimare. Desfășurat neîngrădit de reguli, desenul devine o frântură din sufletul copilului. Este motivul pentru care cercetători ai psihologiei copilului, ai evoluției acestuia către conștiința opoziției dintre eu și non eu, au studiat manifestările acestuia prin desen.

Ochii sinceri ai copiilor privesc totul mirați și setoși de a cunoaște. Ceea ce au înțeles și cum au înțeles, ei nu ezită să le arate și celor din jurul lor. Nu cer decât să fie aprobați, darurile lor să fie primite cu dragoste, pentru a le oferi din plin. Sufletele copiilor se manifestă cu toată sinceritatea și ca să rămână sincere nu cer decât să nu fie înăbușite de neînțelegerea celor mari și atât de puternici în ochii lor. Copiii leagă desenele pe care le execută de istorisire. Dacă sunt ascultați, ei prezintă întreaga legendă a desenului pe care îl realizează.

Sufletul copilului și al adolescentului, prin structura lui complexă aflat în continuă frământare și transformare datorită influențelor mediului, cere eforturi deosebite pentru a fi cunoscut. Este necesară foarte multă răbdare și foarte mult efort de înțelegere.

Copiii nu trebuie judecați pe baza primelor impresii.

Participarea la organizarea unei expoziții de desene a copiilor din grădinițe și școli, organizată în 1947 la București de Asociația generală a învățătorilor, i-a oferit ocazia să publice un articol⁸ prin care a dorit să transmită profesorilor și educatorilor un mesaj privind marile posibilități educative pe care le aduce introducerea desenului în programele de joacă și de învățământ din grădinițe și din școli.

El arată că desenul reprezintă una *"dintre cele mai bogate modalități de expresivitate a sufletului copilului"*.

Îl vedem cum se preocupă de pedagogia predării desenului prin studierea operei multor autori⁹. Pentru început el își exprimă obiecțiunile față de exagerarea prin care copiii sunt îndemnați să deseneze limitându-se la reproducerea altor desene, metodă de lucru care împiedică afirmarea și dezvoltarea personalității. În schimb desenul după natură solicită gândirea copilului, care este lăsat liber să se exprime conform opticii sale proprii, alta decât cea a oamenilor maturi.

Cum cea mai bogată experiență a copilului este cea vizuală, el trebuie stimulat să deseneze din imaginație. Desenul din imaginație premerge pe cel după natură. Aici Alexandru Tohăneanu atrage atenția asupra necesității evitării automatismului, a reproducerii la infinit a aceluiași leit-motiv.

Părinții și educatorii trebuie să determine pe copii să practice desenul ca formă de joacă, prin aprecieri și încurajări.

Îl citează pe G. H. Luguët arătând care sunt cele patru faze ale evoluției desenului copilăresc:

- a desenului involuntar (a mâzgălelilor),
- a intenției de a se exprima realist, încercând intenționat să reprezinte lucrurile sau ființele pe care le vede,
- a realismului intelectual sau ideoplastic, fază socotită a apogeeului desenului copilăresc, în care copilul încearcă să reproducă obiectele nu numai prin ceea ce poate vedea, dar și prin ceea ce el știe că există,
- a realismului vizual, când copilul începe să se supună legilor perspectivei.

Pentru educator este important să facă distincție între dexteritate, care nu înseamnă talent, și talentul veritabil, care presupune înzestrarea interioară, capacitatea de creație pe plan psihic.

Ceea ce trebuie urmărit este de a descoperi și a stimula posibilitățile copilului de a observa, de a stabili proporțiile și fenomenele perspectivei corecte, de a dovedi consecvență logică, de a imagina și de a realiza compoziții. Toate acestea arată puterea lor de creație și sunt de preferat capacității de a se exprima printr-o grafică exactă, această calitate fiind mai ușor de câștigat prin exercițiu.

În volumul *Metodica predării desenului la clasele V-X școala generală*¹⁰ Alexandru Tohăneanu, împreună cu profesoara coautoare Maria Iliaia, a realizat un valoros ghid pentru profesorii de desen.

Pe pagina de prezentare, autorii au menționat: *“Această carte este o lucrare nouă, originală și umple un gol mult simțit, în literatura noastră didactică. Metodica desenului este utilă profesorilor de desen, atât pentru munca lor la catedră, cât și pentru perfecționarea lor postuniversitară, ca și studenților de la facultățile de artă. În lucrare se pledează pentru întărirea noii concepții despre rolul învățării desenului în dezvoltarea multilaterală a personalității elevilor, ca factor de cultură și de stimulare a capacităților lor de creație artistică, științifică și tehnică”*.

Parcursul titlurilor unora dintre capitolele lucrării este revelatoare pentru sistemul strict științific pe care l-au folosit autorii în elaborarea metodicii:

- Probleme metodice ale cercetării științifice asupra desenului copiilor.
- Importanța și scopul instructiv-educativ al desenului ca obiect de învățământ.
- Formele de activitate la desen și corelarea lor.
- Metodica dezvoltării deprinderilor necesare activității de desenare la elevii preadolescenți.
- Metodica observărilor organizate și redării unor fenomene ale perspectivei din observație.
- Conținutul și metodica organizării lecțiilor de desen la clasele V-X școala generală.

Luăm cunoaștință cu un alt gen de preocupări ale lui Alexandru Tohăneanu dintr-un articol publicat în revista *“Freemățul Școlii”*¹¹, în anul 1936, când era profesor la Liceul din Dej. Aici îl vedem în postura de vizionar al evoluției artei plastice practicate de către talentele Transilvaniei, pe care o dorește să devină o poartă a spiritualității acestei provincii a

României. El consideră, pe bună dreptate, că arta este una dintre cele mai puternice fețe ale spiritualității unui popor. De aceea dorește ca în plastica Ardealului să se vadă tot ceea ce este specific acestuia: pitorescul peisajului, coloritul portului, elementul istoric și tradițional, dar mai cu seamă trebuie ca sensibilitatea artistului creator să oglindească atmosfera incomparabilă a acestor meleaguri. El arată cum consideră că numai artiștii ardeleni au chemarea de a realiza o artă reprezentativă, deoarece doar ei pot avea încărcătura emoțională provenită dintr-o adâncă înțelegere a specificului regional, simțire imprimată adânc în suconștientul lor.

Izvoarele unei arte plastice valoroase ardeleni sunt multe și bogate. Trebuie însă, cere el, ca talentele să fie ridicate și încurajate; trebuie create foruri de îndrumare, luminătoare de orizonturi: muzee, expoziții, saloane colective și altele asemenea.

Pe aceeași linie a stimulării dezvoltării unor talente artistice capabile de a realiza o artă valoroasă românească, Alexandru Tohăneanu a scris o serie de trei articole în revista *“Sympozion”*¹². Sunt articole de largă informare asupra artelor plastice, dedicate oricărui cititor interesat de a înțelege mesajul acestora.

Arta decorativă este prezentată în contextul general al artei plastice. Este remarcată înclinația acestei arte către util, scopul ei fiind de a înfrumuseța lucrurile cu care omul vine în contact. Aici se cuprinde arhitectura clădirilor, parcurilor și grădinilor, decorul teatral, arta aplicată asupra obiectelor: vase, mobile, stoffe etc.

Ornamentica este definită ca o ramură a artei decorative, prin excelență o artă socială, în opoziție cu arta individuală, ca expresie a unei anumite individualități. Ornamentica egipteană este înțeleasă ca fiind o artă hieratică, care dorea să creeze mediul sugestiv necesar credinței religioase, oferind impresia permanenței, a veșniciei. Se arată limitele pe care le-a impus artei ornamentale egiptene încadrarea ei în norme fixe, care nu au permis creații cu caracter individual. Egiptul nepătrunselor mistere, sub semnul lui Osiris, și-a statornicit linia permanenței, găsind concretizarea plastică în ornamentica geometrică. Aceasta poartă în ea un duh hieratic prin atitudinea ei interioară, prin smerenia cu care îngenuchiază în fața tradiției multiseculare.

Dacă arta ornamentală egipteană a insistat pe atitudinea metafizică, cea chaldeo-asiriană a reprezentat viața impulsurilor sălbatice, departe de calmul și aristocratica eleganță a celei egiptene.

Ornamentica rămâne, pe plan plastic, simbolul trăinicieii de viață și a resorturilor care păstrează continuitatea și coeziunea spirituală a popoarelor în ceea ce au ele mai caracteristic.

La greci, nu se poate face o delimitare precisă a artei majore de cea minoră. De exemplu pictura vaselor ceramice nu este cu nimic mai prejos de cele mai strălucite statui ale lui Policlet, Fidias, Praxitel sau Scopas. Totuși, arta majoră greacă, căutând expresia ideală a frunuseții abstracte, a neglijat-o pe cea a trăirilor interioare.

Datorită mediului natural, poporul grec era într-o permanentă animație sufletească. Frământarea forțelor naturii a sugerat ideea unor ființe acționând conștient aceste forțe. Omul a antropomorfizat realitatea, și-a proiectat propriul său suflet în natură. Legenda vie, animatoare a funcțiilor de creații înalte a fost concretizată în mod plastic de ornamentica elină. Cele două aspecte, cel al legendei și mitului și cel de înțelegere sistematică și logică a lucrurilor, au fost îmbinate armonic și expresiv în ornamentica greacă, realistă în simțire, dar cumpănită și minunat înțeleasă în rolul de operă de artă.

Arta majoră năzuie spre independență, spre descătușare din constrângerile formale. Ea nu înțelege să îngenunche în fața altor valori. Apariția artei majore rămâne aureola spiritului elen și reprezintă, în același timp, un uriaș salt spre spiritualitate. Întreaga mare cultură elenă a fost înțeleasă artistic. La realizarea unității spiritului elen au contribuit, în egală măsură, dramaturgii, filosofii și artiștii, prin excelență cei ai epocii lui Pericle.

În puține pagini, Alexandru Tohăneanu a sintetizat cu mare acuratețe și înțelegere elementele definitorii ale artelor plastice, evolute de la ornamentală la marea artă a antichității. Aceasta demonstrează marea sa capacitate de înțelegere și de prezentare a fenomenului artistic, pe baza unei bune informații artistice, filosofice și pedagogice, dar și a unor calități personale înnăscute și formate prin studiu.

Lucrări ale profesorului Alexandru Tohăneanu (o bibliografie sumară):

1. *Cronica literară a cotidianului regiunii Dunărea de Jos, "Acțiunea"*¹³
2. *Rostul biologic al percepției spațiului*, în revista "Societatea de Măine", nr. 5/1936, p. 125-126¹⁴
3. *Pentru plastica ardeleană*, în revista "Freamătul școalei"¹⁵, Anul II, Nr. 3-4, martie-aprilie 1936, p. 206-212
4. *Anuarul școlar*, în "Revista de Pedagogie"¹⁶, anul VII, ianuarie-martie 1937, p. 397-400;
5. *Învățământul desenului integrat în ansamblul materiilor și rolul său ca factor al educației naționale. Istoria Artelor Românești*, în "Revista de Pedagogie", anul VII, octombrie-noiembrie 1937, p. 43-52;
6. *Ornamentica Hieratică*, în revista "Symposion", anul I, nr. 2 octombrie 1938, p. 164-167
7. *Ornamentica realistă în Hellada*, în revista "Symposion", anul II, nr. 1 februarie 1939, p. 68-74
8. *Endocrinologia și temperamentul ca problemă pedagogică*, în revista "Freamătul Școalei" nr. 9-10/1940¹⁷.
9. *Sufletul copilului și cunoașterea lui*, în revista "Copilul", Anul VII, nr. 9-10, mai-iunie 1940
10. *Sufletul copilului oglindit în desen*, în revista "Copilul", Anul VII, nr. 5-6, ianuarie-februarie 1940¹⁸
11. *Revista asociației generale a învățătorilor din România*, în revista "Școala și viața", Anul XII, nr. 5-6 ianuarie-februarie 1942
12. *Apariția categoriei plastice majore*, în revista "Symposion", nr. 2/1943, 18 pagini¹⁹
13. *Fenomenul artistic românesc*, referat, București, 1943, 1 pagini+1 f., extras din "Revista de pedagogie"²⁰
14. *Diagnosticarea aptitudinilor la desen*, comunicare prezentată la Congresul Internațional al Educației, Paris, 1947
15. *Expoziția de desen școlar*, broșură editată de Ministerul Educației Naționale, 1947, București, și în revista "Școala și viața", 16 pagini²¹
16. *Expoziția internațională de desene ale copiilor și școlarilor*, în revista "Arta plastică" nr. 12/1965
17. *Pregătirea profesorilor de desen pentru munca culturală de masă*, în "Revista Învățământului superior" nr. 1/1966
18. *Catalogul Expoziției de arte plastice deschisă*

în cadrul sesiunii științifice a Universității București. Cadre didactice, studenți, elevi și ai absolvenților, 14 octombrie 1967. Cuvânt înainte de conf. Alexandru Tohăneanu (Universitatea București. Facultatea pedagogică de arte plastice)²²

19. *Constantin Mihalcea, Expoziția de pictură și grafică*, București, 1969, prezentare de Alexandru Tohăneanu, București 1969, 8 pagini, cu ilustrații 220x147 (Uniunea artiștilor plastici din Republica Socialistă România) Combinatul Fondului Plastic)²³

20. *Metodica predării desenului la clasele V-X școala generală*, în colaborare cu Maria Iliaia, București, Editura didactică și pedagogică,

1971, 248 pagini+4 planșe²⁴

21. *Metodica predării desenului și caligrafiei* - 3 volume, litografiată pentru uz intern de Institutul Pedagogic București

22. *Evoluția nuvelei românești*

23. *Portretul în baladele populare*

24. *Dezvoltarea gândirii logice a elevilor prin predarea sintaxei*

25. *Realizările psihologiei experimentale. Principii și probleme de economie dirijată*

26. *Curs de metodica desenului și caligrafiei*, manuscris dactilografiat, depus la Facultatea de Arte Plastice din București

27. *Desenul în școală*, manuscris, dactilografiat

NOTE

1. Informațiile biografice provin din documentele păstrate în arhiva Universității de Artă din București;

2. Constanța Virginia Pancu (Lili), căsătorită Georgescu, locuind în prezent în cartierul Vatra Luminoasă, nonagenară, pictoriță activă și plină de energie;

3. Revistă de pedagogie și cultură generală a învățătorilor din județul Cluj. Vezi I. HANGIU, *Dicționarul Presei Literare Românești 1790-1990*, București, Editura Fundației Culturale Române, 1996, p. 6 (BAR P IV 10805);

4. I. HANGIU, *op. cit.*, p. 202 (BAR PI 14734);

5. I. HANGIU, *op. cit.*, p. 456 (BAR PI 1666);

6. Aceasta explică de ce se preocupă de viața și activitatea sa artistul plastic și cercetătorul Gheorghe Gheza, de la institutul de specialitate al Academiei Române;

7. *Sufletul copilului și cunoașterea lui*, nr. 9-10, mai-iunie 1940 și *Sufletul copilului oglindit în desen*, nr. 5-6, ianuarie-februarie 1940, pozițiile 9 și 10 în Bibliografie;

8. *Expoziția de desen școlar*, în Bibliografie, poziția 15.

9. Se referă la autorii: John Broeders, Corrado Ricci, G. Kerschensrteiner, C. Kik, G. Rouma, E Ivanof, Florence Goodenough, Henry Turner Bailey, F. C. Ayler, G. H. Luguët, dar și la o discuție, purtată în anul 1938 cu M. Lambercier, asistentul marelui profesor de pedagogie Jean Piaget;

10. Poziția 20 în Bibliografie;

11. *Pentru plastica ardeleană*, poziția 3 în Bibliografie;

12. *Ornamentica Hieratică, Ornamentica realistă în Hellada și Apariția categoriei plastice majore*, pozițiile 6, 7 și 12 în Bibliografie;

13. Revistă cu apariție între anul 1930 și 31 iulie 1944. (BAR, P IV 10805);

14. Revistă cu apariție trimestrială, Cluj 1924-1940, București, 1940-1945, (BAR P II 7401) cf. I. HANGIU, *op. cit.*, p. 445-446;

15. Revista a apărut lunar, între 1 noiembrie 1935 și iunie 1938;

16. Apărea sub direcția valorosului profesor universitar de pedagogie Constantin Narly;

17. Revistă cu apariție lunară. Cluj 1935-1938, cf. I. Hanguiu, *op. cit.* p. 202;

18. BAR II 559360 et. 3 nou, P I 14715;

19. BAR P I 16766;

20. BAR II 193636 et. 4 vechi, P I 10740 și Biblioteca Națională III 11484;

21. Tipografia "Școala Poporului", BAR II 181621 et. 4 vechi;

22. Biblioteca Națională III 68478 - 064(498) "1967" Buc: 37(498): 378 (498Buc) 73/76 - 064 (498) "1967" Buc:73/76 (498)(084);

23. Biblioteca Națională III 76128 - 064(498) "1969": 75(498) Constantin Mihalcea (084) (Nr. 149436/69);

24. Tiparul la I. P. "Oltenia" Craiova, Str. Mihai Viteazul nr. 4, Comanda 290/1852.

ABSTRACT

Univ. Professor Alexandru Tohăneanu. - Life and Work.

The author dedicates this paper to university professor Alexandru Tohăneanu, born on the 28th of July 1909 at Întorsura Buzăului.

Alexandru Tohăneanu dedicated 44 years of his life to pedagogical science and practice.

Licentiate in philosophy, psychology, aesthetics and pedagogy, Alexandru Tohăneanu wrote and published various studies and essays on pedagogical subjects, especially connected with teaching drawing in school.

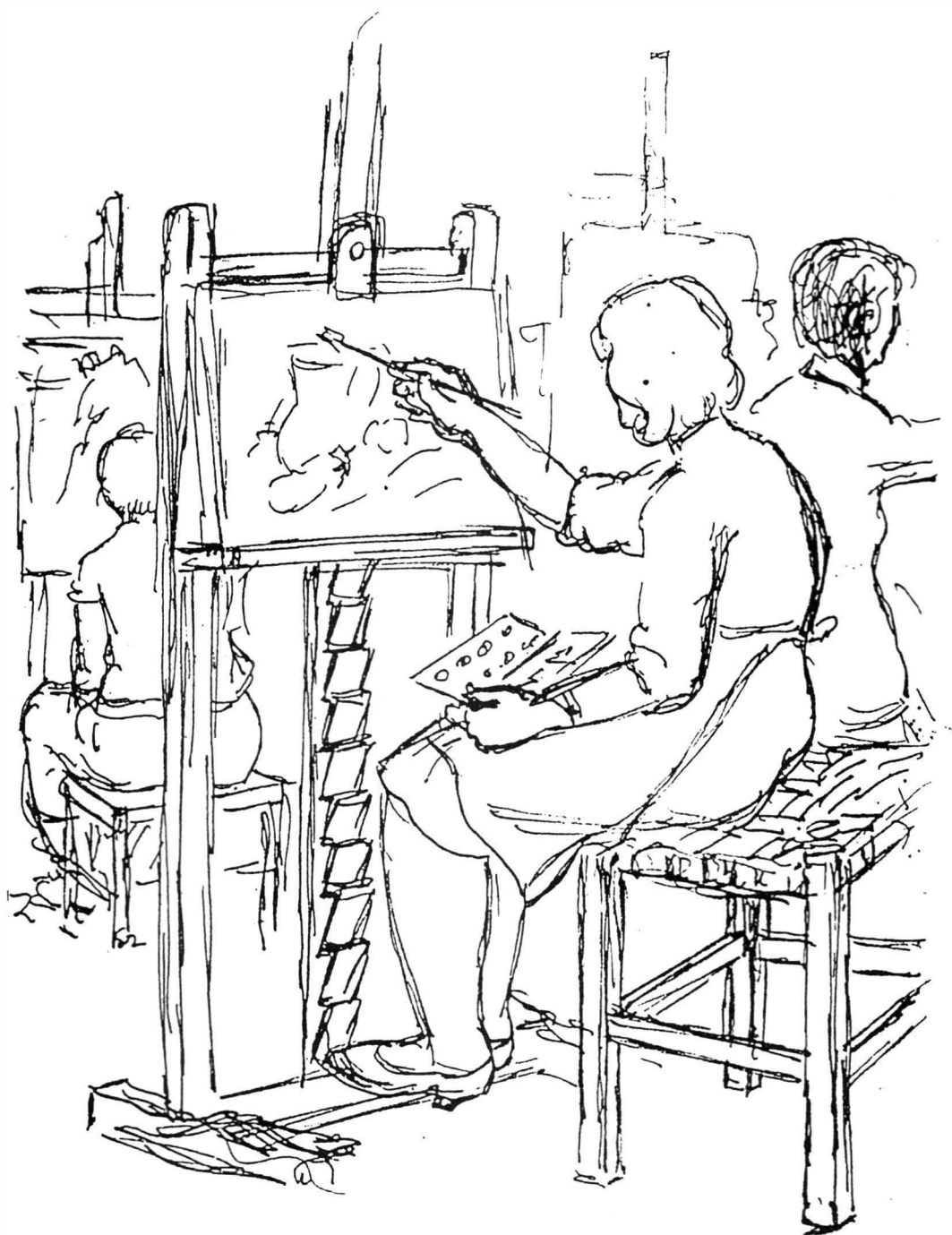
Professor Alexandru Tohăneanu was an important and complex personality of the Romanian culture.

Bibliograf Oana Dimitriu

Biblioteca Academiei Române,
București, Calea Victoriei, nr. 125
Tel. dom. 01.6503043

În atelierul școlii – cu autoportret
28 septembrie 1962

În atelierul școlii – cu autoportret
28 septembrie 1962

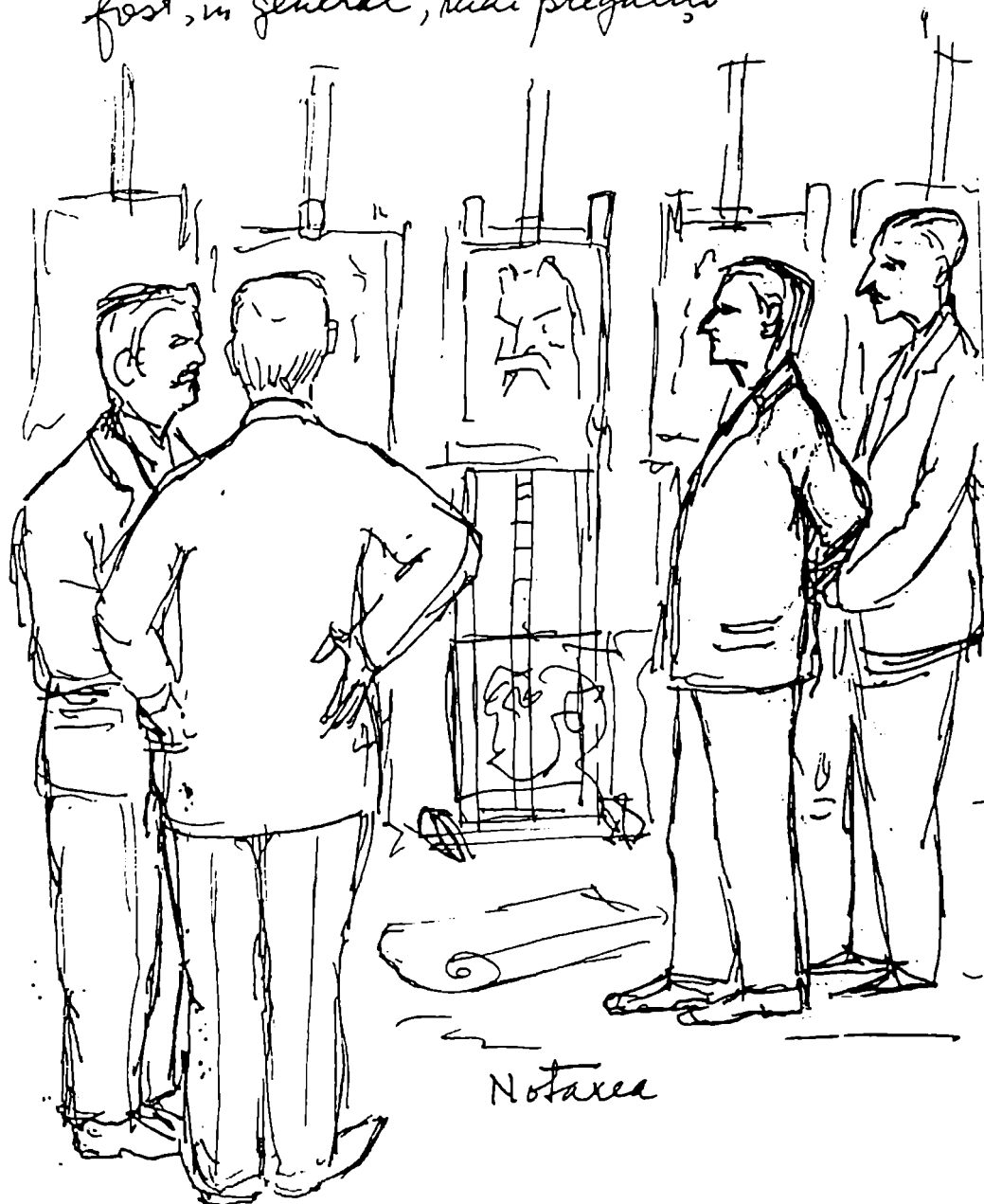

Gândurile fără teamei,
Închipuirile pe de-a lătura
cu realitatea sunt mai
rele decât dracul

„Gândurile fără teamei, închipuirile pe de-a lătura cu realitatea sunt mai rele decât dracul.”
28 septembrie 1962

30 sept. 1962

La 8³⁰ am început să notăm lucrările
candidatilor și am terminat aproape la ora
12. Candidații de la primul examen au
fost, în general, mai pregătiți.

Notarea

Notarea lucrărilor studenților
30 septembrie 1962

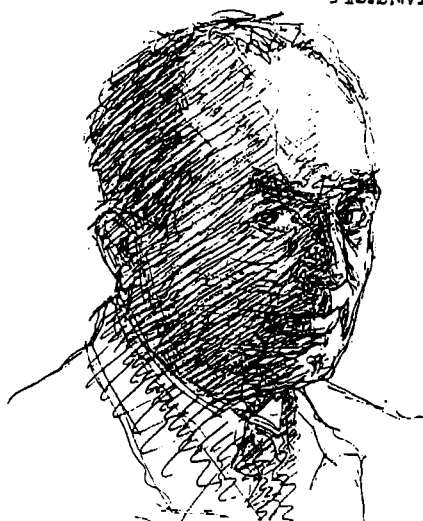

Un autoportret al celui ce ține acest
jurnal --- realizat la peste 15 ani după
începerea jurnalului (27 oct. 1977)

Autoportret - 4 noiembrie 1962

HOMO SUM: HUMANI NULI AME
ALIENVM PITO

EGO

Autoportret - 13 noiembrie 1962

Am plecat la expoziția anuală de artă plastică

La expoziție m-am întâlnit cu Cîrdei și cu Secopescu care mi-a spus că ieri a fost confirmat decan.

Un tablou interesant are expus Margineanu. Mai au lucrări expuse încă Paul, Demetrescu Duval, Nedel, Ghiorghiu etc.

La expoziția anuală de artă plastică
30 decembrie 1962

ETNOGRAFIE

Moartea și renașterea timpului anual și a timpului uman: revelionul și priveghiul de înmormântare

Întotdeauna în clipe de restriște, în clipe de nesiguranță ori de cumpănă, oamenii au știut să-și deschidă porți spre eternitate, să întindă punți peste timp sau chiar dincolo de timp, pentru a-l anula prin cucerirea veșniciei.

Dorința de a dăinui în permanență, gândul perpetuei înnoiri a tot ceea ce are viață, credința nestrămutată că moartea nu este decât un moment de trecere spre un *“dincolo”* mai bun, toate acestea reprezintă în gândirea și în simțirea umană o constantă care s-a menținut și prin intermediul unor tradiții, obiceiuri sau chiar practici cotidiene.

La o primă vedere, încercarea de a descoperi similitudini între un **revelion** și un **priveghi de înmormântare** pare surprinzătoare, date fiind contextele atât de diferite în care cele două evenimente se desfășoară.

Atunci când spunem *“revelion”* ne gândim imediat la veselie, la mese îmbelșugate, la colinde și urări de bine, la fericire și frumos. Gândindu-ne însă la un *“priveghi de înmormântare”*, în minte ne apar imagini asociate sentimentului de tristețe, de doliu, de jale și de chin sufleteș.

Și totuși, la o analiză atentă, aceste două obiceiuri nu sunt atât de tranșant separate: le leagă tocmai credința oamenilor în reînnoire, modul în care ei percep scurgerea timpului.

În legătură cu această percepție a timpului trebuie spus că poporul român a folosit drept unitate de măsurat timpul nu numai anul calendaristic, cu multiplii și submultiplii săi, ci și o altă unitate: *“viața de om”* sau *“veacul de om”* (Ghinoiu, 1992) exprimată nu neapărat prin număr de ani, ci prin indicatori care marcau *“împlinirea sau neîmplinirea biologică și social-culturală a vieții: căsătoria, nașterea, creșterea și educarea copiilor, inclusiv căsătoria acestora”* (Ghinoiu, 1992).

Pornind deci de la cele două dimensiuni fundamentale ale timpului prezente în cultura populară românească - timpul anual și timpul uman - vom constata că revelionul și priveghiul întruchiează de fapt aceeași idee, dar că sunt construite fiecare pe o anumită dimensiune a timpului. Dacă revelionul înseamnă moartea și renașterea timpului anual, priveghiul de înmormântare exprimă moartea și renașterea timpului uman.

De ce moarte și renaștere a timpului? - ne putem întreba. Pentru că omul din popor a știut să personifice nu numai natura, cu codrii, râurile, munții și câmpiile ei, dar și timpul, timpul care duce cu el bucuria și amarul, tinerețea și bătrânețea, într-un cuvânt, viața. Numai că acest *“fugar”* care este timpul nu poate lua în drumul său spre destinul necunoscut speranța. Speranța în perpetua reînnoire și în viața eternă.

Astfel că timpul nu este văzut în mod absolut ca o săgeată cu mers ireversibil, adică reprezentarea lineară a timpului nu e una pură. Se adaugă reprezentarea ciclică, timpul văzut ca un cerc, supus logicii unei permanente reînnoiri. Timpul anual moare și renaște cu iuteală, după 365 sau 366 de zile. Timpul uman se stinge și reînvie în ritmul *“vieții de om”*: fiecare moarte este însoțită de o naștere; pierde un om, dar altul îi ia locul.

În scopul ilustrării ideii care pune alături revelionul și priveghiul, vom face câte un scurt popas în spațiul plin de semnificații al acestor două manifestări populare cu rădăcini adânc înfipite în *“țărâna”* spiritualității poporului nostru.

Mai întâi, ce este **revelionul** și prin ce se particularizează el? Revelionul este sărbătoarea care marchează momentul încheierii unui an și al începerii altui an calendaristic. Anul Vechi e bătrân și moare; Anul Nou abia își deschide ochii spre lume. Cu această ocazie oamenii practică ritualuri de renovare a timpului.

Acest proces de renovare cuprinde o perioadă de mai multe zile: ultimele ale vechiului an și primele ale anului ce tocmai începe.

Vom stăruî în continuare asupra momentului de la miezul nopții de revelion, când timpul cunoaște ruptura spirituală, reînnoindu-se. Este noaptea descătușării unor energii uriașe, noaptea când controlul asupra comportamentului se diminuează, când, în concepția oamenilor, forțe supranaturale se amestecă cu forțe umane creând dezordine, haos. Anul cel vechi a îmbătrânit, s-a degradat și va muri. Un alt an, poate mai bun, venind cu *"forțe proaspete"*, va repune în ordine ceea ce acum nu mai poate fi încătușat. De aici necesitatea ritualurilor de purificare practicate în ceasurile și în zilele de început ale noului an (iluminații, producerea de zgomote, stropirea cu apă), cu scopul principal de izgonire a spiritelor malefice, a răului dintre oameni.

Literatura etnologică românească consemnează o mare bogăție a practicilor din noaptea Anului Nou. Acum se fac petreceri, pronosticuri, farmece și vrăji de dragoste, acum se merge cu uratul și se întocmesc calendare precum cel din foi de ceapă, în dorința de a afla cum va fi anul ce vine.

Pentru a surprinde câteva aspecte din pitorescul tablou al revelionului tradițional ne vom localiza în spațiul folcloric moldovenesc, referindu-ne la manifestarea ce poartă numele de **Malancă** sau **Țurcă**.

Malanca este o ceată de tineri care poartă diferite măști, fiecare mască având un anumit rol în piesele de teatru popular ce se joacă prin curțile gospodariilor ori pe uliți.

Se știe că măștile au o semnificație profundă în momentele de răscruce temporală. După Mihai Pop, jocurile cu măști reprezintă defularea, în formă simbolică, a tensiunilor acumulate în tot cursul anului (Ghinoiu, 1994).

Într-adevăr, masca poate fi o evadare din regimul normativ cotidian, o eludare a controlului social, dar poate fi și o tentativă de depășire a granițelor propriiei personalități. Cu mască ești un altul, oricine, real sau imaginar. Sunt puse astfel în funcțiune importante mecanisme psihice de simulate și de disimulare, dar și de identificare, căci printr-o mască individul poate fi ceea ce-și dorește, identificându-se astfel cu modelul, cu referențialul său care poate fi chiar divinitatea.

În manifestările Malancăi apar simulări ale morții și învierii unor personaje cu însemnătate pentru viața comunității respective. Ideea că timpul nu poate renaște decât prin plățirea *"tributului mitic al morții și învierii zeului sau substitutului său"* (Ghinoiu, 1994) îi determină pe oameni să sacrifice zeitatea în ipostaza sa zoomorfă (măști ce reprezintă animate venerabile) ori fitomorfă (grâul sub formă de colac și covrigi).

În jocul Malancăi ursul, de pildă, ca mască, e un personaj supus acestui ritual. Divinizat în perioadele precrestine, ursul se înscrie în ritmul timpului anual, murind și renăscând simbolic odată cu acesta.

Jocul Malancăi aduce în scenă numeroase personaje, ocupații și comportamente din viața de fiecare zi, cele mai multe fiind însă parodiate, ironizate. De pildă, boierii sunt satirizați căci apar îmbrăcați urât, murdar, sărăcăcios.

Alte măști ilustrează personalități publice sau militare: împărați, miniștri, generali. Măștile acoperă o gamă largă de roluri sociale, comunitatea satului creându-și pentru o zi, doar pentru o zi, o lume numai a ei, o societate în miniatură, în care ordinea obișnuită este răsturnată.

În acest moment de răscruce a timpului, când ordinea lumii este deci afectată, apar țișanii, *"căldărarii"* și *"căldărărițele"* ce ghicesc viitorul. Își fac apoi apariția elementele cele mai turbulente, *"dracii"*, care umplu paharul dezordinii, realizând pe bună dreptate un tablou orgiastic. *"Rolul for se reduce la crearea și întreținerea unei atmosfere de veselie exuberantă"*; *"se dau peste cap, se urcă pe case, în copaci, se bagă sub pat, incurcă jocul celorlalți, mănșesc fetele cu funingine"* (Jula și Mănăstireanu, 1968, pag. 13).

Anul Vechi, personificat în chipul unui *"bătrân istovit, gheboșat și zdrențuit"* (idem, pag. 56) dialoghează cu Anul Nou, reprezentat de un băiețandru deghizat în mireasă, probabil simbol al purității, al fertilității și al rodniceii anului ce va veni.

Numeroase alte obiceiuri de revelion se regăsesc pe întreg spațiul cultural românesc.

Ele atestă faptul că, departe de a fi un eveniment sărac, revelionul leagă între ei nu numai doi ani de calendar, ci unește milenii întregi de spiritualitate prin tradițiile transmise din generație în generație.

Ne vom muta acum pe celălalt meridian al timpului, timpul uman, spre a vedea ce se

întâmpla în vremurile de demult atunci când un om se despărțea pentru totdeauna de această lume. Care erau deci manifestările specifice **priveghiului de înmormântare**?

Priveghiul cuprinde un ansamblu de ritualuri ce se desfășoară la casa mortului în nopțile ce urmează decesului, până în ziua îngropării. La bază se află credința că mortul nu trebuie lăsat nici o clipă singur noaptea întrucât sufletului său, care rătăcește în jurul casei, îi dau târcoale spiritele malefice.

În acest scop, la casa mortului se strânge aproape întregul sat, fără a exista vreo restricție de vârstă, de sex ori de altă natură.

Manifestările la care ne vom referi în continuare s-au păstrat până în zilele noastre în foarte puține locuri din țară. Ele se mai întâlnesc astăzi în unele sate izolate din Vrancea sau în câteva localități din Munții Apuseni (Gaur, 1971).

Atmosfera care se naște la casa mortului în nopțile priveghierii este de o veselie și de un dinamism neobișnuite. Toată lumea râde, glumește sau strigă. Foarte numeroase și variate sunt așa-numitele "jocuri de priveghi" care pun în scenă ocupații cotidiene, evenimente semnificative din viața comunității sau elemente aparținând practicilor religioase creștine.

Uneori mortal însuși e prins în joc, mișcările fiindu-i imprimate de către participanți prin diferite sisteme de susținere și de mișcare a corpului.

Multe din aceste jocuri pun în evidență, sub formă simbolică, starea de graviditate și comportamente sexuale. Momentele acestea - credem - sunt încărcate de semnificații pentru că ele așează foarte aproape viața și moartea, dragostea și moartea, termeni duali, dar care nu pot exista unul fără celălalt.

Veselia și exuberanța de la priveghi ating cote maxime atunci când mortul este un bărbat bătrân. O explicație ar fi aceea că, în concepția populară, bărbatul în vârstă decedat ar avea o foarte mare putere fertilizatoare potențială (Ghinoiu, 1992), ceea ce înseamnă că există o șansă sporită ca locul aceluia bărbat să fie luat curând în comunitate de un nou-născut.

Așadar, toată această bună dispoziție de la priveghi se justifică prin credința oamenilor că viața celui care a murit va fi înlocuită de o altă viață, a unui copil ce se va naște, asigurându-se astfel continuitatea existenței umane. La

revelion - am văzut bucuria era determinată de nașterea unui an nou în locul celui vechi, bătrân și degradat. Priveghiul marchează și el bucuria unei vieți noi care se va naște în locul vieții încheiate a răposatului priveghiat.

Mascații sunt nelipsiți de la acest eveniment, ca și la Revelion. Ei poartă măști ce reprezintă figuri hidoase ori capete de animale sălbatice. Împreună cu tinerii, mascații se prind în jocuri nebunești. Zarva din ogradă este acoperită de tropotele ritmice ale pașilor și de strigăte neobișnuite cu caracter apotropaic, pentru alungarea demonilor.

Priveghiul este deci momentul ce marchează finalul unei unități de timp: "viața de om". De aceea, *"apariția mascaților la priveghiul de înmormântare se înscrie în același ritual de renovare a timpului"* (Ghinoiu, 1994).

În desfășurarea revelionului și a priveghiului există deci multe elemente comune. Am văzut că jocurile, mascații, elementele de petrecere ce pot atinge chiar niveluri orgiastice și starea de bună dispoziție sunt prezente în ambele evenimente. Dincolo de acestea, există și alte aspecte similare, cum ar fi aprinderea unui foc ritual.

Astăzi, în noaptea Anului Nou, se aprind lumânări și artificii. În vechime însă, cu acest prilej era incinerat însuși substitutul divinității. Obiceiul *"arderii Crăciunului"* se plasează în acest cadru. În veacurile precreștine, Crăciun era un personaj divin care trebuia să moară odată cu timpul, ceea ce se simboliza prin arderea unui butuc.

Focul ritual apare și la priveghi. În mijlocul curții se aprinde un foc mare întreținut cu așchii de brad întreaga noapte, creând efecte stranii prin jocul de lumini și umbre produs. În jurul focului dansează mascații. Este un foc de purificare, fapt dovedit de mărturii ce atestă că, foarte demult, însuși mortul era trecut prin foc. Apare aici un aspect ce plasează foarte adânc în milenii trecute obârșia locuitorilor de pe pământul românesc: focul ca element sacru, purificator care la moarte distruge trupul, ancorând însă sufletul în eternitate.

Atât revelionul cât și priveghiul se desfășoară noaptea. Acesta e de fapt timpul când au loc cele mai importante sărbători ale calendarului popular sau ale celui creștin. *"Întinericul, care pe plan simbolic este asemuit cu haosul inițial, reprezintă cadrul propice să-*

vârșirii marilor prefaceri" (Ghinoiu, 1992). Noaptea e timpul când o viață ia locul alteia; noaptea e timpul dragostei, al procreerii, dar și al ursitoarelor care apar la nașterea unui copil pentru a-i dezvălui destinul. În noaptea de revelion oamenii căutau să intre în relație cu spiritele; dacă în tot timpul anului se temeau de ele - recurgând la felurite practici apotropaice - acum le cereau ajutorul în a cunoaște viitorul (Ghinoiu, 1994).

Un alt element comun, despre care am pomenit mai devreme, îl reprezintă actele de purificație. Luminățiile, săritul peste foc, chiar trecerea vitelor prin foc, fumegațiile, stropirea cu apă, producerea zgomotelor sunt întâlnite și la revelion, și la priveghi.

De asemenea, toate elementele orgiastice, înțelegând prin acestea toate excesele care în viața de zi cu zi ar fi condamnate (petreceri,

beții, glume obscene etc) sunt, în aceste nopți, conduse de la care nimeni nu are dreptul să se sustragă. Poate că aici se încadrează și acel dans unde sărutul este oficializat și obligatoriu, perinița, a cărei origine pare a se afla în jocurile de priveghi.

Acestea ar fi deci câteva elemente ce ne permit să facem o punte de legătură între sărbătoarea revelionului și obiceiul priveghierii morților, momente apoteotice pe firul timpului anual și uman. Cele două evenimente au o importanță deosebită tocmai pentru că marchează momente cruciale ale existenței. Sunt momente în care oamenii își dezvăluie puterea sufletului lor: puterea de a năzui și puterea de a-și face mai bună viața ce se înscrie în ritmul cosmic căruia oricum nu i se pot împotrivi.

BIBLIOGRAFIE

GHINOIU, ION, "Bazele etnografiei române", Partea a doua, București, 1992

GHINOIU, ION, "Vârstele timpului", Editura Știința, Chișinău, 1994

GRAUR, TIBERIU, "Jocuri de priveghi în Munții Apuseni", în "Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei pe anii 1971 - 1973", pag. 593 - 598

JULA, N. și MĂNĂSTIREANU V., "Tradiții și obiceiuri românești", Editura Pentru Literatură, 1968

NISTOR, FRANCISC, "Măștile populare și jocurile cu măști din Maramureș", Baia Mare, 1973

TUFESCU, VICTOR, "Oameni din Carpați", Editura Sport - Turism, București, 1982

RÉSUMÉ

La meurt et la renaissance du temps annuels et du temps humain: le Reveillon et le veille d'enterrement.

L'article fait une parallèle entre la meurt et la renaissance du temps annuel et du temps humain, en relevant des similitudes surprenantes en egard leurs significations dans l'espace roumain et dans les traditions et les mœurs que les accompagne le Reveillon et le veille d'enterrement.

Drd. Codrina Șandru

Asistent universitar "Universitatea Transilvania",

B-dul Eroilor nr. 29, Brașov

Tel. dom. 068/161079

IMAGINI ȘI SIMBOLURI ÎN FOLCLORUL PĂSTORESC HARGHITEAN

În istoria acestei lumi, omul este singura ființă creatoare de semnificații, numai el reușind să diferențieze materia consumabilă, de materia comunicabilă¹ și mai mult decât atât, el fiind capabil de a converti orice obiect natural în semn și de a da naturii o semnificație culturală. Așa omul a devenit purtătorul unui cod comportamental, un emițător permanent de mesaje. De-a lungul mileniilor omul a purtat un dialog fecund cu munții, cu apele și câmpiile, cu tot și toate ce-l înconjoară, pătrunzând, foarte de timpuriu, cu imaginația sa, și în spațiul cosmic, în lumea mitului.

Dacă *"poporul este izvorul celor mai poetice creații, ale celor mai nepieritoare opere"*² – așa cum afirma V. Alecsandri, tot atât de adevărat este și faptul că rădăcinile fabulosului din poezia narativă pastorală a românilor sunt adânc înfipite în realitățile istorice-sociale, în practici de viață proprii anumitor epoci, în moravurile și obiceiurile poporului. Și pentru ca ele să devină cât mai valoroase sub aspectul artei, creatorii anonimi încadrează viața în imagini minunate, fantastice luate deseori din mit ori basm și recreate în chip personal.

*"Popor de agricultori în trecut, ... cântăreții – poeți n-au dezvoltat nici o temă agrară. Ei s-au oprit însă la ciobănie, îndeletnicire și ea principală în trecutul nostru, pe care au ridicat-o pe culmile unei poezii eroice specifice. Impletind legenda milenară – o esență nelipsită genului eroic – cu înseși experiențele de viață din Carpați și șesurile Dunării, ei au realizat balade păstorești de o rară măiestrie artistică."*³

Plecând de la observații directe, din lumea înconjurătoare, oamenii din popor, înzestrați cu un mare spirit de pătrundere și imaginație, selectează din această lume ceea ce constituie esența lucrurilor și ființelor, a fenomenelor din natură și întruchipează sub formă de suite de imagini unice și specifice cântecul păstoresc. Toate sunt tablouri de viață, imagini pătălițe ori globale, simboluri, folosite ca

mijloace fundamentale de exprimare. Imaginile create de popor relative la codru, pământ, cer, brad, izvor, sunt unice în felul lor și tipice liricii pastorale. Lumea acestora o constituie omul cu toate manifestările legate de ființa lui fizică, apoi flora și fauna, cosmosul. O bună parte dintre aceste creații populare constituie admirabile tablouri poetice, imagini tipice care încântă prin frumusețea lor pe cei care le ascultă. Folosirea imaginilor și simbolurilor în creațiile folclorice păstorești, le datorăm desigur talentului poporului nostru de a poetiza, dar această lirică o mai atribuim păstorului care trăiește în zilnică atingere cu natura montană, încât pentru el *"stelele, norii, izvoarele, cutrerările vântului, zborul păsărilor sunt priveriști așa de obișnuite, și ca atare, potrivite să fie asociate de viața lui"*⁴, ajungând la originalele viziuni poetice cunoscute deacum nouă. Dar poate nu acest aspect artistic devine esențialul, ci mai suntem interesați și mișcați de dramatismul acțiunii, de ingenioasa folosire a simbolurilor pentru intuitura obiectului ori ființei și fenomenului din natură descoperind și recunoscând astfel esența lumii vizată de poezia și cântecul pastoral.

De-a lungul secolelor cântăreții populari au simțit nevoia să portretizeze și să caracterizeze eroi și situații epice, să creeze tablouri tipice vieții oierești. Idei general-umane, întâlnite în materiale poetice la mai multe popoare, au căpătat colorit etnic, specific lumii de păstori din Carpați, într-o baladă ca a Mioriței. Reamintim că spre mijlocul veacului trecut eseistul Alecu Russo și poetul Vasile Alecsandri au cules, primul în sudul Moldovei, în Vrancea, al doilea în munții Ceahlău, cântecul Miorița, pe care apoi poetul l-a publicat în 1850 în revista "Bucovina" și l-a inclus mai târziu în culegerile sale de balade. În Miorița – conform aprecierii lui G. Călinescu e *"simbolizată existența pastorală a poporului român și chiar unitatea lui în mijlocul real al țării reprezentat de lanțul carpatic"*⁵;

Fie că circulă sub formă de colind, fie de bocet sau baladă, Miorița constituie încă o temă activă în folclorul din sudul Transilvaniei, ceea ce concordă cu concluziile la care ajunge și Adrian Fochi pe baza întregului material românesc: *"Miorița este un proces artistic viu și complex, care se desfășoară în timp și spațiu și se obiectivează în numeroase variante individuale"*⁶. Azi vorbim de numeroase variante răspândite pe tot teritoriul țării. A. Fochi notează în studiul monografic ce i-a consacrat, 700 texte⁷. În studiul *Însemnări despre folclorul românesc*, apărut în aceeași sursă bibliografică⁸, Mihai Pop pomeneste de această dată de clasificarea tipologică a Mioriței făcută în anul 1964 de A. Fochi a celor peste 800 de variante culese, și cartografiază răspândirea lor geografică.

Aflat în gura multimilor, fie chiar sub forma unor balade fragmentare, ori cântece lirice reduse la câteva versuri, motivul Mioriței trăiește și pe meleagurile harghitene. Deși variantele cunoscutei balade nu sunt așa de răspândite în Harghita ca în alte zone ale țării, numai în zona limitrofă Valea Gurghiului au fost culese 35 variante⁹, și cu toate că aceste variante nu se ridică la valoarea artistică a arhetipului cules de Russo – Alecsandri, piesele întâlnite de noi prezintă interes și pentru faptul că o serie de elemente s-au păstrat, altele primind coloratură locală, atât de explicabilă în asemenea situații, - cântăreții anonimi folosind imagini artistice și simboluri tipice în stare să ne încălzească sufletele.

Înainte de-a trece la interpretarea câtorva texte folclorice păstorești întâlnite în Harghita, privitor la imaginile și simbolurile folosite de creatorul popular, vom sublinia câteva direcții și prudențe: a) În încercarea interpretării textelor folclorice, precum au mai constatat-o deseori exegeții domeniului, suntem mereu pândiți de riscul subiectivității. Așa cum remarcă Mihai Coman¹⁰ în cercetarea unei asemenea creații trebuie pornit de la substratul arhaic, pentru că Miorița s-a creat prin contopirea mai multor motive narative străvechi, purtătoare ale unor semnificații și orientări simbolice diferite. b) La analiza imaginilor va trebui să fim mereu călăuziți de ideea precum că imaginea semnifică o reacție umană în prezența realității, iar spațiul și timpul în care ființează imaginea artistică nu sunt spațiul și timpul fizic, uniforme și fără coloratură, ci un spațiu și un timp ideal al artei, altul decât cel obiectiv. De aici deci și acea fantezie artistică a creatorului popular care va merge până la

dilatarea sau densificarea timpului, deformarea spațiului pentru înfăptuirea acelei imagini capabile de-a semnifica trăiri umane perene. c) Existența simbolului, care prin definiție este obscur, opac și constituie, cum va spune Mircea Eliade, un *"mister"*, o *"enigmă"*, ce se cere pătrunsă, descoperită, înțeleasă – cât și investigația prin simbol au o valoare obiectivă. Iată de ce *"cheia"* oricărui simbol este în același timp originală și ascunsă¹¹. Și pentru că în baladele populare dominante sunt simbolurile nu ca elemente poetice, deoarece *"simbolul revelează anumite aspecte ale realității – cele mai profunde"* – vom mai adăuga acest citat aparținător aceluiași Mircea Eliade pentru a conchide referitor la cele trei aspecte pomenite: *"Imaginile, simbolurile și miturile nu sunt creații iresponsabile ale psihicului; ele răspund unei necesități și îndeplinesc o funcțiune: să scoată la iveală cele mai secrete modalități ale ființei"*¹². Mitul și simbolul instituie realitatea faptelor reflectate sau narate. Miturile considerate, pe drept cuvânt, *"vise colective ale popoarelor"* stau la originea majorității simbolurilor. Mitul constituie *"copilăria simbolului"* sau faza lui *"primăvăratecă"* (Lucian Blaga). Simbologia este așa dar un dicționar pentru *"citirea"* adecvată a miturilor.

Factorul important care trebuie să ne călăuzească atunci când analizăm o atare temă este acea recunoaștere că simbolul nu e o simplă convenție sau o reuniune întâmplătoare de diferite sensuri și valori ocazionale sau de întrebuințări rituale și artistice. Vom admite și demonstra că simbolul rămâne o structură ordonată în care sensurile se înlanțuie între ele, se constituie diacronic, se determină și se motivează reciproc. Nu este lipsită de interes precizarea că simbolul poate fi supus unor operațiuni de transpoziție formală fără a pierde prin aceasta însușirea de a fi purtătorul unui anumit tip de sens, numit sens simbolic¹³.

Având ca suport aceste considerații vom încerca să tratăm tema propusă din acel concept definitoriu conform căruia imaginile și simbolurile au un rol determinant în cunoașterea realului obiectiv sau celui imaginat, dar și acea putere plasticizatoare în semnificații și frumuseți poetice ce se desprind din variantele existente ale Mioriței, ce emoționează și azi sufletul poporului.

Una din cele mai semnificative creații folclorice păstorești păstrată până azi pe meleagurile harghitene este o variantă a Mioriței, întâlnită la Toplița¹⁴, pe care o reproducem în forma comunicată:

Colo-n sus la munte sus
Sînt vreo trei turme de oi
Și vreo trei păcurări.
Numai unu-i străinel
Și pă ăla l-o mînat
Să bată oile-n sat.
El oile le-o bătut
Lui gre lege i-o făcut
Or să-l puște, or să-l taie
Or capu să i-l ieie.
El din grai așa-o grăit:
"Pe mine nu mă pușcați
Numai capul mi-l luați
Și pe mine mă-ngropați
În strunguța oilor
În jocuțul mieilor
Și pe mine nu puneți
Nici lut, nici pămînt
Numai draga gluga mea
Cînd vîntul o trăgăna
Fluierîșca mi-o cînta".

În varianta toplineană ciobanul e trimis să "bată oile-n sat", fără vreo altă precizare, asemeni altor colinde de altfel, ca în versurile: "Și pe ăla l-o mînat / Să bată oile-n jos". Aproape identic cu varianta citată mai sus, doar în loc de "oile-n sat", apare "oile-n jos"¹⁵. Imaginea poetică "Și pe mine nu puneți / Nici lut, nici pămînt / Numai draga gluga mea" apare și în subtipul "Trei păcurări pe munte": "Pe mine pămînt nu puneți/Numa sfînt gluguța me"¹⁶. Refuzul ciobanului de a nu fi acoperit cu țărână: "nici lut, nici pămînt" este legată de caracterul ambivalent al simbolului Pămînt. Gîndirea arhaică atribuia tuturor ființelor, fenomenelor și lucrurilor când un caracter benefic, când unul malefic¹⁷. Opoziția lumea terestră (locuită de ființe) – lumea subpămînteană, tărîm demonic, spațiu a întunericului și a morții, este o constantă a gîndirii mitice. "Greutatea glii" – îl apasă pe om (pe cioban), îl ține pe loc. Fața întunecată a Pămîntului trimite la simbolurile derivate din acest arhetip: *Infern*, *Mormînt*. Preferința spre acoperămîntul ușor, gluga, obiect de îmbrăcăminte tradițional la ciobani – estompează "suferința" trupului.

Comunicarea omorului este făcută direct, ciobanului nerămîndu-i doar de-a alege alternativele din cele trei impuse: "Or să-l puște, or să-l taie / Or capu să i-l ieie". Dorința sa: "Numa capul mi-l luați" și neacoperirea trupului: "Și pe mine nu puneți / Nici lut, nici pămînt / Numai draga gluga mea" cu această finală consolare: "Cînd vîntul o trăgăna / Fluierîșca mi-o cînta", sunt traduse în imagini precise, sobre,

totuși bogate în conținut, semnificînd aceea perpetuă rămînere a eroului alături de mediul familiar, de care este legat pentru vecie. Se desprinde ideea că sferile din care oamenii (creatorii populari) și-au selectat simbolurile aparțin, înainte de toate, lumii lucrurilor și formelor vizibile. În mod virtual orice obiect din natură sau din lumea culturii poate fi valorificat în chip simbolic¹⁸. Mitologia și simbolica uneltelor derivă din experiența de viață a omului care a utilizat instrumentul (în cazul nostru fluierul), în acțiunile sale devenind simbolul vieții pașnice, al puterii înțelepciunii. Este de reținut și fenomenul că pe măsură ce uneltele se perfecționează puterea magică atribuită mai întîi animalului (oaia – mioara) – "ajutor năzdrăvan" este transmisă și instrumentului (fluierului).

Revenind la textul Mioriței toplineane precizăm că nu de moarte îi este teamă cioba-nului ci de faptul că ar putea fi despărțit de "strunguța oilor", de "jocuțul mieilor", de turma pe care a păstorit-o și i-a devenit atât de apropiată¹⁹. Este știut că ciobanii aflați în majoritatea timpului în afara colectivității rurale nu participă la multe din ceremoniile satului iar "stăna nu cunoaște sărbătorile, praznicele, petrecreile"²⁰. Spațiul lor profesional (natura, uneltele de muncă, turma, stăna) reprezintă adevăratul lor spațiu social²¹. Ruperea de acest mediu este regretul propriu-zis al ciobanului. Prin ruga păstorului, folosindu-se cele mai potrivite imagini și simboluri, este preamărită viața pămînteană, dragostea de propria îndeletnicire – *păstoritul*.

Testamentul ciobanului (aici a păcurarului), cu dorința de a nu fi împușcat ci îngropat "în strunguța oilor / în jocuțul mieilor" și a se pune pe cap "gluga" iar pe mormînt fluierul – simbol al îndeletnicirii sale, care va cînta "cînd vîntul o trăgăna" (adică cu sensul "va bate"), are în arhitectonica versurilor rolul de mediator purificator în opoziția fundamentală dintre viață și moarte. Sensul metaforelor este de a însenina, pe plan poetic, momentul tragic al morții. Această "rugă" a păcurarului (ciobanului) devine ritul prin care-și va asigura liniștea pe lumea cealaltă. Acceptarea ca trupul să nu-i fie vătămat prin împușcare adâncește acel dialog, acea statornicie cu ființele și lumea terestră. Acoperirea în schimb a părții corpului cu gluga sa, inclusiv a locului de unde "corpul a fost luat" are o dublă semnificație: aceea de-a nu-i fi frig "cînd vîntul va sufla" dar și aceea de a atenua, uneori a emoțiilor și durerilor de

care ar putea fi cuprinsă turma la vederea stăpânului lor ucis prin decapitare.

S-ar putea pune întrebarea de ce această reacție senină a ciobanului, fără a opune rezistență agresiunii? Această atitudine de resemnare nu este de baladă, ci de rit, de mit și "se plasează în sfera acelei logici a sensibilului care guvernează toate reprezentările izvorâte din confruntările străvechi și în fond esențiale ale omului cu lumea"²². Relevante sunt în acest sens și comentariile făcute de Mihai Coman în studiul *Miorița eternă*²³.

Confruntând varianta topliteană cu cele din monografia publicată de Adrian Fochi (*Miorița. Tipologie, circulație, geneză, texte*²⁴), sau cu cele din Zona Văii Gurghiului putem sesiza că acestea îi lipsește acel final caracteristic și atât de frecvent întâlnit în numeroase variante din alte zone ale țării: jelania oilor pentru stăpânul lor, ori "bocetul" naturii. Balada harghiteană a rămas, cu alte cuvinte, la această gravă exprimare, mult simplificată ce-i drept, a veșniciei: "*Când vîntul o trăgăna / Fluierîșca mi-o cînta*", amintindu-ne de clasicele versuri pline de semnificații poetice a versiunii notată de Alecsandri²⁵. Vânturile au și ele o viață zbuciumată și participă activ la viața oamenilor. În poezia populară, cum o atestă versurile, vântul este considerat un agent purtător al dragostei și dorului. Este, cu alte cuvinte, purtătorul germenelor vieții dintr-un mediu în altul. Semnificația versurilor "*Cînd vîntul o trăgăna / Fluierîșca mi-o cînta*" ne trimite la credința universală precum, aerul respirat este purtătorul părții purificate și neperisabile a persoanei umane (lat. *spiritus*, slavul *duša* ne duce la noțiunea de "aer, suflu")²⁶. Aerul (suflul), în unele mitologii, reprezintă acea forță subtilă ce îl animă pe primul om zămislit din lut²⁷.

Cu privire deci, la finalul poemului mioritic se impune următoarea precizare: dacă sentimentul eternizării e sugerat în varianta topliteană prin neîntreruptul cântec al fluierului, declanșat de eternul suflu al vântului, în varianta Alecsandri eternizarea este de natură erotică: ciobanul mioritic devine etern prin înfăptuirea actualui nupțial²⁸.

Într-o altă interesantă picșă pastorală "*Balada lui Cristea Păcurar*", întâlnită la Bilbor²⁹, personajul, ca și-n celelalte variante ale Mioriței, este plasat în atmosfera florală, imagini cu care începe de fapt balada:

*"Sus la vîrfurile muntelui,
La unda părăului,*

*La umbrița bradului,
În bătaia vîntului,
Zice lin din fluieraș
Cristea bun păcurăraș
Că din toți câți îs tustrei
Ăl mai mîndru-i dintre ei !"*

Această baladă se pare că a pătruns aici din zonele de interferență fiind și azi auzită, doinită cu diferite prilejuri. Ea are aceleași două momente tematice, descoperite și notate de Al. I. Amzulescu, care aduce un punct de vedere nou privind rădăcinile etnografice ale Mioritei³⁰: 1) Cadrul epic inițial- "*judecata*" sau "*complotul păcurarilor*" (înțelegi de a-l ucide pe Cristea, deși cum o atestă multe variante el este ciobanul sânguinos și ascultător: "*Cel mai mîndru-i dintre ei*"). 2) "*Testamentul*" păstorului, o adevărată cântare a vieții, relevând dragostea pentru muncă, pentru profesie.

Primul moment "*judecata păcurarilor*" are rădăcinile îndreptate spre o ancestrală practică rituală privind primirea în stână a ucenicului păcurar. "*Verii primari*" sau "*frații*" mai mari pregătesc rânduiala și vor decide "*moartea*" celui "*mic*" și "*străin*"³¹. Uciderea este de fapt simbolizarea preparativelor pentru primirea în ceata ciobanilor:

*"Dar ceilalți păcurărei,
Doi voinici cu Cristea trei,
Sfat țineau pe după târlă
Pe Cristea să mi-l răpună
Pe'nnoptat la ceas de lună!"*

Luna este un alt mare simbol al vieții, al reînnoirii naturii și al fertilității solului, care a înlesnit marea sinteză antropocosmică înfăptuită de omul culturilor arhaice. Mircea Eliade în studiile sale consacrate mitului, sacrului și profanului precizează: "*Simbolismul lunar reunește într-un singur și același sistem realități atât de diverse ca femeia, apele, vegetația, șarpele, fertilitatea, moartea și renașterea*"³². (sub. ns. - N.B.). Așa se motivează versurile: "*Pe Cristea să mi-l răpună / Pe'nnoptat la ceas de lună*". Este stabilit deci și cadrul uciderii "*la ceas de lună*", acesta fiind orizontul iconografic și simbolic care semnifică omorul în baladă³³.

Imagina dramatică este continuată prin enunțarea că ciobanul va fi deposedat de celc mai dragi ființe și lucruri, de însăși "*lumea lui mioritică*":

*"Să-i fure mioarele
Fluiera și câinele
Doinitu' să-i pustiască*

Codru să nu-l mai dorească !"

Astfel se vrea pregătită, ca în final să se săvârșească despărțirea-îndepărtarea de toate cele lumești, deși natura se alătură acestei dureri:

*"Brazii se cutremurau,
Miorițele zbiereau,
Izvorașu' că-mi bocea,
Și pe Cristea că-l vesteă!
Spuneți stâncilor surori
Și tufe cu merișori
Unde îmi sunt frații mei
Ceilalți doi păcurărei?"*

Așa cum atestă versurile, și această variantă conține acel bocet, vorbindu-se de jalea elementelor din natură aflând de răpunerea ciobanului.

Prezentarea cadrului, a imaginii de ansamblu este însăși plaiul românesc specific conform tradiției, acea "gură de rai", o imagine sintetică a naturii :

*"Sus la vârful muntelui
La unda pârăului
La umbrița bradului
În bătaia vântului."*
(Balada lui Cristea Păcurar - Bilbor)

sau o prezentare mai simplificată:

*"Colo-n sus la munte-n sus
Sunt vreo trei turme de oi"*
(Balada toplițeană)

Portretul făcut ciobanului prilejuiește creatorului popular această descriere sintetică compusă din elemente metaforice - comparative adecvate mediului păstoresc și geografic :

*"Fața roua câmpului
Ochii mura codrului
Statu'naltu' bradului
Glasu izvorașului!"*

Bradul figurează ca arbore mitic în toate credințele populare, considerat copac-totem al daco-românilor³⁴. Bradul, simbol masculin prin excelență, apare mai cu seamă, în comparații destinate să sublinieze statura mândră a tânărului (aici a ciobanului), tinerețea și vigoarea lui, iar pe vremuri era, probabil, o zeitățe masculină, un june divin³⁵.

Completarea portretului se face cu această semnificativă precizare a farmecului cântării din fluier, imaginile curgând spontan, natural:

"Din fluieră cînd zicea

*Codru crengile-și pleca,
Câinii din lătrat stăteau
Și mioarele plîngeau!"*

Inefabilul metaforic al Mioriței, a variantei bilborene este imaginea nunții, aici cununia păcurarului Cristea cu „mireasa codrului” și prefigurarea simbolică a morții "Pământu mi-a fi lăcaș / Zestrea dragu fluieraș, / De jale și greu doinaș !" - nuntă - pentru că în text apare și această a doua alternativă, la care soarele este nănaș.

Dacă avem creații, texte în care sensurile simbolice instituie realități din plăsmuiri ale imaginației și urcă obiectele reale în lumea visului și ficțiunii, imaginile citate mai sus sunt discrete, calculate, în măsură a sublinia adâncă durere. Este incontestabil că simbolul are o semnificație ce nu poate fi descifrată decât prin raportări la structuri și mecanisme simbolice³⁶. Așa trebuie privită și varianta toplițeană care pare și mai directă, și mai crudă în imagini și simboluri. Dacă la cea bilboreană lirismul domină, la cea toplițeană imaginile se derulează prozaic, narativ :

*"Lui gre lege i-a făcut
Or să-l puște, or să-l taie
Or capu să i-l ieie".*

Se pretează aici observația lui Ovid Densusianu, care deși recunoaște existența elementelor lirice, crede că Miorița "se rezumă pe un fond epic"³⁷. Deci este un cântec epico-liric, în sensul care se dă astăzi tot mai mult baladei.

Hotărârea de omor implică schimbarea cadrului natural, a mediului. Opoziția între atmosfera senină de la început și tragismul anunțat de versurile: "Pe l-apus de soare" (Miorița - Alecsandri), "Pe'nnoptat la ceas de lună" (Balada lui Cristea Păcurar - Bilbor) capătă semnificații simbolice, în varianta bilboreană hotărârea monstruoasă "a răpunerii" prelungindu-se într-un târziu mai îndepărtat - în noapte, când misterul devine și mai pronunțat. Vom sublinia aici că ciobanul și turma ce semnifică un simbol, în mai toate variantele, își desfășoară acțiunea nu neapărat într-un timp, ci în eternitate.

Simbolurile: lună ("la ceas de lună"), soarele ("soarele mi-a fi nănaș"), pământul ("pământu' mi-a fi lăcaș") au menirea de a realiza psihologic acel cadru dramatic de desprindere a ciobanului din mediul familial: ("Să mi-l răpună! pe'nnoptat la ceas de lună" /...Doinitu' să-i pustiască! Codru sū nu-l mai dorească!"), și

integrarea în acel mediu geografic de veșnicie, când soarele *"va fi nănaș"* și pământul *"lăcaș"*. Eroul nu încearcă nici un gest de rezistență: nu se revoltă împotriva destinului și singura lui consolare este că moartea îi va permite să se odihnească în sânul naturii³⁸. *"Ciobanul primește moartea - este de părere Romulus Vulcănescu - nu din resemnare mistică sau filosofică, ci din respectul legii pământului, care nu poate și nu trebuie încălcată de nimeni, pe această lume, pentru că în această lege a pământului stă tăria neamului lui"*³⁹.

Symbolismul solar, ca și atâtea altele, reunește într-o singură paradigmă un număr mare de simboluri (Discul, Roata, Coroana, Nimbul, Albina, Șoimul, Leul, Aurul, etc.). În textul baladei *"Soarele mi-a fi nănaș"*, astrul, ca obiect aparținător macrocosmosului, capătă semnificație microcosmică: Soare-bărbat – adică nănaș. În acest context avem o metaforă. Sinonimia, în celelalte cazuri, este parțială, căci fiecare din simbolurile sus amintite posedă și un număr de semnificații particulare, care îl deosebesc de restul elementelor paradigmei simbolice.

Simbolul Pământului, ca principiu structurant al gândirii, este prezent nu numai în imaginația mitică a popoarelor, ci și în filosofia veche și cea nouă și are diverse valori și conotații. Acest arhetipal simbol are în textul de față semnificația de Pământ – mamă (*Terra Mater*) iar omul (ciobanul) – fiu al pământului (*Terrae filius*). Străvechiul cult al Pământului viu, al Pământului sacru își are rădăcinile în creațiile populare de la noi. Acesta este considerat *"sfânt"*⁴⁰, *"în fața lui trebuie să te închini.... ; să nu-l bați cu bățul; să nu-l sapi nici la amiază, nici noaptea – se odihnește"*⁴¹.

Cele două simboluri: soarele și pământul apar ca două relevante elemente: soarelui ca simbol ordonator păstorul îi încredințează titlul de nănaș, iar pământul devine lăcașul nunții, de fapt locul de veci al ciobanului. Există așadar în perimetrul culturii folclorice românești o permanentă interferență a simbolurilor, ele completându-se semantic. Simbolul este deci un semn care se identifică cu obiectul simbolizat, *"semn care trimite la obiect prin intermediul unui alt semn"*⁴². Aceste simboluri dezvăluie adevărul și anume acela al punerii omului de acord cu sine, îndeplinind și rolul de element unificator al nivelelor realului – *"dialogul"* dintre real și imaginar nuanțând discursul folcloric. Ciobanul mioritic nu va rămâne *"uitat"* în lume, risipindu-și mediocru viața și

faptele alături de frații (păcurarii) care l-au trădat. Dimpotrivă el va trăi bucuria împlinirii visului său statornic: câștigarea prin cunoaștere și acuratețe morală, a dreptului la o viață *"fără de sfârșiri"*⁴³.

Relația om/natură definește ipostaze lirice care își subsumează un fond inedit de semnificații. Departe de a constitui numai o simplă recuzită de imagini, material pentru plasmuirea alegoriei, metaforei sau a comparației, permanențele cadrului natural pătrund în substanța lirismului popular ca factori activi, care definesc existența și trăirile omului; participă la sentimentele și acțiunile lui; îi ascultă destăinuirile și îi potolesc durerile sau își urmează propriul lor destin opus tribulațiilor destinului omenesc și indiferent față de ele.

Dialogând cu natura (*"stâncile surori și tufe de merișori"*) păstorul își anunță definitiv plecarea, își face testamentul:

*"Că m-oi duce, m-oi culca
Poate că nu m-oi scula
Nici la vremea zorilor
La treziu' florilor!"*

Frecvent în lirica populară substantivul zori: *"Nici la vremea zorilor / La trezitul florilor!"* este întâlnit și în basmele românești ca substantiv propriu - *Zorilă*, personificare a zorilor, animal fantastic din basme care se arată în zori. Face parte din cele trei spirite ale nopții, luminii și întunericului - *Murgilă* (Serilă), *Miezilă* (Miez de noapte), *Zorilă* (Zori de zi), acesta din urmă fiind numit și *"Aripă – frumoasă"* (valoare simbolică atribuită calului, ca metaforă a timpului)⁴⁴.

Prin catrenul sus menționat se trece la partea a doua a baladei bilborene: *"testamentul păstorului"* ce se vrea un adevărat imn închinat vieții. Reacția ciobanului în fața vestei tragice nu implică spaima, neliniștea, ci chiar seninătatea, vorbind de *"depărtare"*. Dar verbul *"m-am depărtat"* e folosit cu sensul de moarte, făcând legătura cu acea cununie, contopire într-o nuntă dintotdeauna, ce se celebrează în natură:

*"Fluiera de mi-a tăcea
Și cîntec n-a mai avea
Îți ști că m-am depărtat
Și-ș gata de cununat!
Cu mireasa codrului
Sus la gura plaiului
Și-oi chema la nunta mea
Poienița cu turma!"*

Păstorul reușește să prefacă un eveniment nefericit într-o taină a nunții, „*nunta mioritică*” constituind o soluție riguroasă și originală dată brutalității de neînțeles a unui destin tragic. El a impus deci un sens absurdului însuși, răspunzând printr-o feerie nupțială nefericirii și morții⁴⁵. Lirismul tragic este deci dominant, și nu tensiunea dramatică:

„Soarele mi-a fi nănaș
Pământu mi-a fi lăcaș
Zestrea dragu fluieraș
De jale și greu doinaș !”

Nunta mioritică aici nu ne apare doar ca o imagine –o metaforă, ci este chiar promisiunea de viață conținută în însuși actul morții inițiatice! Dorința și speranța de a duce până la capăt, chiar într-o manieră simbolică, existența prematur și violent întreruptă, explică importanța pe care o capătă în baladă tema *morții-nuntă*⁴⁶. Putem afirma că „*existența*” păstorului se continuă prin prelungirea simbolică a „*activității sale profesionale*”⁴⁷: fluierul va continua să cânte „*de jale și greu doinaș*”, melodia familiară urmând să fie auzită de oile sale spre amintirea vieții petrecută împreună.

În versurile baladei nu ni se spune nimic cu privire la intenția ciobanului de-a evita moartea, de-a se salva de amenințarea ei, dar nici că el nu are o atare intenție. În fața acestei alternative eroul nostru are totuși o reacție, aceasta este cea de suflet: e „*zbuciumul*” – opțiune pentru viață, adică manifestarea dorinței să rămână și după moarte în „*poenița cu turma*”.

Se poate conchide că existența ciobanului nu este curmată definitiv : el își prelungeste ființa prin contopirea cu mediul ambiant (îngropat alături de uneltele sale, în preajma stânii și în sânul naturii). Ciobanul mioritic își transferă energia vitală din orizontul existenței umane în acela al ritmurilor cosmice. Moartea este depășită, apărând nu ca sfârșitul unei vieți, ci ca un salt, ca o trecere de la o formă de viețuire la alta⁴⁸.

Comparând textele noastre cu varianta clasică a Mioriței este elocventă observația că dacă în varianta Alecsandri reacția ciobanului este determinată nu de o realitate, ci de o ipoteză⁴⁹: „*Și de-o fi să mor*” („*dacă am să mor*”) – același lucru întâlnim și în varianta bilboreană. Cristea nu va zice „*nu m-oi scula*”, ci: „*Poate că nu m-oi scula*”. Presupunerea, anticiparea fiind prezentă. Monologul „*personajului*” este pus deci, sub semnul unei eventualități, a posibilității, nu a inevitabilului. Modul acesta de expri-

mare este încă frecvent acelor părți din cântecele ceremoniale funebre în care se relatează împlinirea pe planul mitului a acelei părți a ritului de trecere dintr-o lume-ntr-alta: „*Dintr-o țară-ntr-alta / Din țara cu dor / În cea fără dor / Din țara cu milă / În cea fără milă*”⁵⁰. Dacă nu avem finalitatea epică în varianta Alecsandri, nu vom afla de înfăptuirea omorului, narațiunea reducându-se la cadrul inițial, același aspect îl găsim și la varianta noastră din Bilbor, dragostea de viață și atașamentul față de mediul natural fiind motivate: „*Și-oi chema la nunta mea / Poienița cu turna !*”, iar „*zestrea*” constând din „*dragu fluieraș*”. Monologul liric domină și nu dialogul.

Motivul maicii bătrâne (ca în toate variantele din Ardeal) lipsește din cele două variante harghitene. Moartea este imaginată și aici în natură și va veni când: „*Fluiera de mi-o tăcea / Și cântec n-a mai avea*”. Imaginația poetului popular trece de la concretul uman, la concretul natural. Alegoria moarte – cununie – nuntă („*A lumii mireasă*” – Alecsandri) – folosită ca o metaforă a spațiului cosmic, este înlocuită de imaginea „*cu mireasa codrului*” (Balada lui Cristea Păcurar), o metaforă terestră deci („*Sus la gura plaiului*”). Aici nu va avea loc despărțirea definitivă de mediul pământean, ca în varianta Alecsandri, unde „*tragismul este provocat de sentimentul disparării ființei umane în cosmosul înfinit, în necunoscut*”⁵¹.

Vom observa deci că între cele două imagini ale piesei folclorice harghitene: 1) testamentul ciobanului și 2) alegoria moarte-cununie există o unitate: moartea se va întâmpla în mijlocul naturii, în cadrul terestru. În varianta clasică în schimb moartea este imaginată mai întâi ca integrare în sânul naturii și apoi ca expansiune cosmică. În ambele cazuri însă „*ciobanul . . . nu dorește moartea pentru că aceasta ar fi în concepția sa identică cu nunta; el dorește numai să i se îndeplinească acel ceremonial funerar care convine situației sale speciale de nelu-mit*”⁵².

Interesant de notat că în variantele Mioriței, fie că circulă sub formă de baladă, ori colind, cum arătam, fie că e considerată o tablă orală de cult (așa cum notează Paul Tutungiu în eseul „*O viziune asupra Mioriței*”, 1975)⁵³, personajul principal (ciobanul, păstorul, păcurarul, în unele variante chiar nominalizat) își privește cu seninătate ritualul prevestit; ciobanul nu se apără pentru că „*el înțelege, știe că sorții au căzut asupra lui, că el, individul, menirea sa, are acum valourea socială, că va trebui să repre-*

zinte interesele neamului său în fața zeului atotputernic”⁵⁴ (în fața nemuririi – n.n.-N.B.). Privită într-o viziune modernă, interpretarea din finalul citatului sus menționat deși pare forțată, am notat-o aici fără alte comentarii.

Atitudinea păstorului exprimă o decizie existențială mai profundă: “nu te poți apăra împotriva destinului cum te aperi împotriva dușmanului”. Voința păstorului de a schimba sensul destinului său, de a prefăce nefericirea lui într-un moment al liturghiei cosmice, transfigurând moartea în “nuntă mistică” – se vrea chiar mesajul baladei. Privind ideea centrală – balada fiind concepută ca o colindă de doliu după cioban – este testamentul ciobanului. Așa cum consemna Ovidiu Bârlea⁵⁵, baza “etnografică” a Mioriței este dorința eroului de a păstra legături postume cu lumea terestră, la care se adăugă nunta mortului.

Repertoriul de gesturi, imagini, și simboluri, pe care le-am încercat a le surprinde, revelează solidaritatea mistică între om și natură, marchează misterioasa și paradoxala unitate a vieții și a morții.

Numărul mare de variante ale Mioriței (s-au publicat peste o mie iar încă pe atâtea sunt cunoscute în diferite spații regionale ori locale, mărturie stau și cele două creații pomenite în studiul de față), confirmă și explică un adevăr etnografic - prezența masivă a acestei îndeletniciri la români dar și o aserțiune de ordin spiritual, sufletesc, și anume gravitatea

cu care și-a pus poporul nostru problema trecerii individului din existența lui pământeană în cealaltă existență, și problema asigurării intrării lui în rândul “moșilor”, de unde să vegheze apoi asupra celor vii din rândurile cărora s-a desprins⁵⁶.

Balada Miorița sau Cântecul Mioarei acest “miracol artistic atât de profund tulburător”, cum o numea Adrian Fochi și socotită de Mihail Sadoveanu “drept cea mai nobilă manifestare a neamului nostru” iar de G. Călinescu “al doilea mit, cu ecoul cel mai larg” - împlinește în anul 2000 un secol și jumătate de existență scrisă, documentară (1850).

Și azi, parcurgând și poposind lungul și latul țării, dai peste mireasma proaspătă și curată a nestematelor folclorice, unele vechi păstrate în “lăzi de zestre” cum îi place să spună țaranului nostru. Stăpânit de oralitate poporul român și-a păstrat acea tradiție mișcătoare, nu întepenită. Faptul că am conservat această cultură populară, ne dă dreptul să ne mândrim în fața acelor țări, unde el există în arhive sau a dispărut totalmente. Miorița își are azi mulțimea de autori anonimi iar pentru specialiștii domeniului constituie în continuare temă și subiect de discuție și cercetare. Cu trecerea timpului alte și alte întrebări, enunțuri, ipoteze, judecăți vor fi rostite și așternute pe hârtie, lărgind mereu aria de cuprindere a acestei unice și geniale creații a spiritului acestui popor.

NOTE

1. HENRI WALD, *Homo significans*, Ed. Enciclopedică Română, București, 1970, p. 7.
2. VASILE ALECSANDRI, *Poezii*, E.S.P.L.A. p. 354.
3. GHEORGHE VRABIE, *Folclorul. Obiect - Principii - Metodă - Categori*, Ed. Academiei R.S.R. București, 1970, p. 311 - 312.
4. OVIDIU DENSUSIANU, *Viața păstorească în poezia noastră populară*. București, 1943, p. 73.
5. G. CĂLINESCU, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, Ed. Minerva, 1982, p. 58.
6. ADRIAN FOCHI, *Miorița*, Ed. Academiei R.P.R., 1964, p. 299.
7. Ibid. p. 173. Cf. MIHAI POP în *Revista de etnografie și folclor*, Tomul 42, 1-2, 1977, Ed. Academiei Române, p. 53.
8. Ibid. *Revista de etnografie și folclor*, p. 42.
9. Cf. *Folclorul Văii Gurghiuului (I). Folclorul obiceiurilor calendaristice. I. Colindatul și colindele* de ION TALOS, p. 581, în *Marisia, Studii și materiale*, VI C.J.C.F.S. Mureș, Muzeul județean Mureș, Tg. Mureș, 1976; Vezi și *Aspecte privind folclorul păstoresc din Harghita și Voinești-Covasna* de NICOLAE BUCUR, în *Aluta*, Muzeul Sf. Gheorghe (rezumatul maghiar și francez), 1980, p. 263-267.
10. MIHAI COMAN, *Izvoare mitice*, Ed. Cartea Românească, București, 1980, p. 204.
11. Cf. ADRIAN MARINU, *Hermetica lui Mircea Eliade*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1980, p. 183.

12. MIRCEA ELIADE, *Images et symboles*, Gallimard, Paris, 1952, p. 13-14.
13. Cf. IVAN EVSEEV, *Cuvânt - simbol-mit*, Ed. Facla, Timișoara, 1983, p. 13, 35, 52.
14. Varianta publicată în studiul nostru *Aspecte privind folclorul păstoresc din Harghita și Voinești-Covasna*, în *Aluta*, Muzeul Sf. Gheorghe, 1980, p. 263-264.
15. Cf. *Folclorul Văii Gurghiuului (I)* în *Marisia*, vol. cit., p. 582. În subtitlul “Colo colo, după deal” opt variante precizează același lucru; Vezi și ADRIAN FOCHI, *Miorița-Tipologie, circulație, geneză, texte*, Ed. Academiei R.P.R., 1964, p. 712.
16. Vol. citat, *Marisia*, p. 582. (Notația conform satelor din Valea Gurghiuului: Adrian, Orșova, Larga, Glăjărie). Vezi studiul citat de Nicolae Bucur, *Aspecte privind ...*, cu notele respective, în *Aluta*, 1980, p. 264-268.
17. Vezi IVAN EVSEEV, *Cuvânt-simbol-mit*, cap. II, Structura unui simbol arhetipal: Pământul, p. 50-66, Ed. Facla, Timișoara, 1983.
18. Ibid., p. 101.
19. OVIDIU BÎRLEA, *Poetica folclorică*, Ed. Univers, București, 1979, p. 13.
20. Vezi TRAIAN HERSEN, *Probleme de sociologie pastorală*, Institutul de științe sociale al României, București, 1941, p. 173.
21. Cf. MIHAI COMAN, *Izvoare mitice*, Ed. Cartea Româ-

nească, București, 1980, p. 209.

22. MIHAI POP, *Revista de etnografie și folclor*, Tomul 42, 1 – 2, 1997, Ed. Academiei Române, p. 56.

23. MIHAI COMAN, *op. cit.*, p. 205 și următoarele.

24. ADRIAN FOCHI, *op. cit.*

25. "Fluieraș de fag, / Mult zice cu drag! / Fluieraș de os, / Mult zice duios! / Fluieraș de soc, / Mult zice cu foc!..." Cf. Versiunea V. Alecsandri în *Poezii populare ale românilor*, E.P.L., București, 1968, Vezi și *Miorița*, Ed. Albatros, București, 1972.

26. Cf. IVAN EVSEEV, *op. cit.*, p. 193.

27. IVAN EVSEEV, *Simboluri folclorice*, Ed. Facla, Timișoara, 1987, p. 87

28. Cf. *Miorița* de PAVEL RUXANDOIU, în *Limbă și literatură*, Societatea de Științe Filologice din R. S. R., București, 1972, nr. 3, cap. Analize și texte, p. 435. Pentru întreaga discuție privitor la această variantă a *Mioriței* vezi Nicolae Bucur, *Aspecte privind ...* în vol. cit.

29. Informatoare: Mera Miluță, 47 ani (1977).

30. AL. I. AMZULESCU, *Noi observații despre Miorița - colind*, în *Revista de etnografie și folclor*, 1979.

31. Ibid.

32. MIRCEA ELIADE, *Histoire des croyances et des idées religieuses. I. De l'âge de la pierre aux mystères d'Eleusis*, Ed. Payot, Paris, 1976, p. 33; *Le Sacré et le Profane*, Gallimard, Paris, 1965, p. 134.

33. MONICA SPIRIDON, *Creație și model la Sadoveanu: Balagul și Miorița*, în *Limbă și literatură* nr. 1 / 1982, p. 77.

34. ROMULUS VULCĂNESCU, *Coloana cerului*, Ed. Academiei R. S. R., București, 1972, p. 14.

35. TRAIAN HERSENI, *Forme străvechi de cultură poporană românească*, Ed. Dacia, Cluj – Napoca, 1977, p. 184.

36. ADRIAN MARINO, *Hermeneutica lui Mircea Eliade*, Ed. Dacia, Cluj – Napoca, 1980, p. 189.

37. OVID DENSUSIANU, *Miorița în Viața păstorească în poezia noastră populară*, București, 1966, p. 362.

38. LIVIU RUSU, *Le sens de l'existence dans la poésie populaire roumaine*, Paris, 1933, p. 84, după MIRCEA ELIADE, *De*

la Zalmoxis la Genghis-Han, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1980, cap. VIII, Mioara năzdrăvană, p. 232.

39. Cf. ROMULUS VULCĂNESCU, *Etnologie juridică*, București, 1970, p. 100.

40. VEZI TUDOR PAMFILE, *Mitologia românească, III, Pământul*, București, 1924, p. 6.

41. ELENA NICULIȚA-VORONCA, *Datinile și credințele poporului român, adunate și așezate în ordine metodologică, vol. I-III*, Cernăuți, 1903, p. 5.

42. ION COTEAU, *Stilistica funcțională a limbii române. Stil, stilistică, limbaj*, București, 1973, p. 22.

43. VASILE TUDOR CRETU, *Ethosul folcloric-sistem deschis*, Ed. Facla, Timișoara, 1980, p. 128.

44. VEZI OVIDIU BIRLEA, *Mică enciclopedie a poveștilor românești*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1976, p. 261.

45. MIRCEA ELIADE, *De la Zalmoxis la Genghis-Han*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1980, cap. VIII. Mioara năzdrăvană, p. 249.

46. Ibid. p. 244.

47. Ibid. p. 242.

48. Cf. MIHAI COMAN, *Izvoare mitice*, Ed. Cartea Românească, București, 1980, p. 205.

49. Cf. PAVEL RUXANDOIU, *Miorița*, în *Limbă și literatură* nr. 3 / 1972, p. 431.

50. MIHAI POP, *Revista de etnografie și folclor*, Ibid., p. 55.

51. Ibid., PAVEL RUXANDOIU, *Miorița*, p. 434.

52. MIRCEA ELIADE, *op. cit. De la Zalmoxis la Genghis-Han*, Mioara năzdrăvană, p.245.

53. PAUL TUTUNGIU, *O viziune asupra Mioriței*, în *Gazeta literară*, 1975.

54. Ibid.

55. OVIDIU BIRLEA, *Miorița, colind*, în *Revista de etnografie și folclor*, nr. 5/1975, p.344.

56. Cf. DUMITRU POP, *Reflecții pe marginea baladei populare românești*, p.151, în *Cercetări de folclor românesc*, Casa de Editură Sedan, Cluj-Napoca, România, 1998.

RÉSUMÉ

Images et symboles dans le folklore pastoral du département d'Harghita

L'emploi des images, et des symboles dans les créations folkloriques pastorales est du au talent de poétiser de notre peuple, mais on peut attribuer aussi cette oeuvre lyrique au berger qui vit en permanent contact avec la nature montagnaise.

Dans le démarche d'interpréter les textes folkloriques d'une thématique pareille, l'auteur attire l'attention sur quelques prudences: dans l'analyse des images artistique, par exemple, il faut être guidé par l'idée que l'image signifie une réaction humaine en présence des secrètes modalités de l'être humaine.

L'étude comparée traite deux créations folkloriques pastorales significatives, gardées jusqu'à présent dans nos parages: une variante de Miorița à Toplița et la pièce pastorale „La ballade de Cristea Păcurar”, rencontrée en 1977 à Bilbor.

Profesor Dr. Nicolae I. Bucur

Grupul Școlar Economic „Johannes Kájoni” Miercurea Ciuc, Str. Topliței, nr. 22

Tel. dom. 066.172817

Casă din Livezi - Harghita,
veche de cca. 100 de ani

Din fluieră când zicea
Codrul crengile-și pleca,
Câinii din lătrat stăteau
Și mioarele plângeau!

(Mera Miluță, 47 ani -1977, Bilbor)

EVOLUȚIA ETNODEMOGRAFICĂ A ZONEI TOPLIȚA (1785-1992)

Procese și structuri etnografice

Datorită localizării zonei Toplița la confluența celor trei masive muntoase: M-ții Giurgeului, M-ții Călimani și M-ții Gurghiu, ea a reprezentat și a jucat un rol polarizator cu puternice funcții de intercomunicare. Istoria zonei Toplița s-a înscris în istoria generală transilvăneană, cu rădăcinile ei în antichitate, străbătând evul mediu și epoca modernă până azi, ca o vatră etnoculturală de stabilitate antropogeografică și continuitate etnoistorică. Acest cadru depresionar a fost favorabil așezărilor și evoluția zonei este dată de rezultanta relațiilor determinate de factori demografici, economici și social-istorici, etnografici și lingvistici.

Analiza evoluției istorice a așezărilor zonei Toplița poate începe odată cu antichitatea, când aici trăiau dacii liberi și carpii. În vecinătate, pe Valea Gurghiului, în timpul statului dac, populația formată din obști sătești agropastorale a folosit în comun pământul, pășunile, fânețele, pădurile și munții din zonă. Valea Gurghiului reprezenta marca extremității, de N-E a provinciei romane după cucerirea Daciei, fiind cunoscut sistemul de întărituri și valuri de la poalele munților vulcanici Călimani, apoi Gurghiu, Harghita, Baraolt. În sec. II d. Hr. romanii au mai construit unele castre pe lângă cel din zona Gurghiu, la Brâncovenești pe Mureș, la Călugăreni pe Valea Nirajului ș. a.

Și în perioada stăpânirii romane, agricultura, păstoritul (local și pendulator), pădurăritul (inclusiv prelucrarea meșteșugărească a lemnului), mineritul (exploatarea de sare de la Jabețița Mureș) și-au păstrat statutul de ocupații de bază. Prin intermediul păstorilor de la stânele montane de vârat, daco-romanii din Valea Gurghiului păstrau legături cu dacii liberi și carpii de pe versantul estic al lanțului montan în zonele Toplița și Gheorgheni. În secolele următoare zona va ajunge sub stăpânirea goților și carpile, iar mai târziu a slavilor, obștile sătești agropastorale ale autohtonilor dăinuind până în secolele XIII-XIV¹.

Odată cu reorganizarea teritorial administrativă determinată de orânduirea feudală, un loc important a revenit vechilor centre strategice. S-a ridicat și în apropierea fostului castru roman cetatea domeniului feudal Gurghiu (*castrum regalis*). Acesta era cel mai înaintat domeniu regal din estul Transilvaniei și una din cele mai importante și vechi așezări. O primă atestare medievală în anul 1248 ne vorbește de Gurgeu, apoi Ciorgeu și Gurghiu. În sec. XIII-XIV feudalitatea maghiară regală înlocuiește vechile instituții prestatale românești (scaunele de judecată) cu scaunele secuiești, iar cel din Gurghiu, din apropierea zonei Toplița, va fi chiar una din reședințele comiților secui, dar și unul slav (sec. XIII) și doi români (sec. XIV) (mai târziu, chiar și Mihai Viteazul din considerente strategice va prelua și stăpânirea Gurghiului). În anul 1453, domeniul cetății Gurghiu era format din 26 de așezări omenesti, alcătuind unul din scaunele importante de pe versantul vestic al Carpaților Orientali, în strânse legături cu zona Toplița ce aparținea de scaunul Gheorgheni.

Printre mărturiile care atestă vechimea așezării de pe cursul superior al Mureșului se află și denumirea, toponimul actualei localități, care penetrând secolele aceasta datează din perioada feudalismului timpuriu, atunci când "toplița" desemna locul de unde izvorăște un șuvoi de apă caldă.

În tot cursul evului mediu, românii au viețuit în zona Toplița și a împrejurimilor sale, fără întrerupere, ei constituind cea mai veche și majoritatea populației, alături de care s-au așezat și alte etnii, cea mai importantă fiind secuii. Stabilindu-se și aici, secuii au găsit o populație românească ocupată cu creșterea animalelor, cultivarea pământului și unele meșteșuguri. Cronica maghiară a lui Simon de Keza, scrisă între anii 1282-1285, arată că noii veniți pleaseră din Câmpia Panonică și se stabiliseră "în munții de la margine", alături de românii

băstinași de la care ar fi învățat și scrierea. Astăzi aceste teorii sunt controversate, dar cert este că de atunci, românii au conviețuit cu secuii și maghiarii până astăzi în zona de care ne preocupăm. Unele documente ale epocii vorbesc despre organizarea românilor, care în timpul marii invazii tătaro-mongole de la 1241, au apărut trecătorile Carpaților printre care și Tulgheș din apropierea Topliței, împreună cu secuii (*siculi*). Un alt document din 23 iunie 1250 amintește de oastea condusă de comitele sibian Ioachim, formată din români, sași, secui și pecenegi².

Cea mai veche mărturie documentară despre Toplița este o hartă din anul 1382 (actualmente aflată la Muzeul Secuiesc al Ciucului - Miercurea Ciuc), care situează așezarea la contactul dintre munte, luncă și pantele înșorite, la distanță de locurile mlăștinoase de lângă râu. Pe la mijlocul secolului XV, nucleul localității se găsea probabil la confluența pârâului Toplița cu Mureșul, în fața defileului. Teritoriul ei s-a extins apoi pe valea Topliței, în amonte și pe malul stâng al Mureșului. Defrișarea pădurii a creat ochiuri pentru vetre, iar apa Mureșului a favorizat plutăritul, contribuind la dezvoltarea economico-socială a așezării.

Zona Toplița aparținea politico-administrativ în evul de mijloc scaunului secuiesc Ciuc (Gheorgheni) fiind numită și Toplița Giurgeului, apoi comitatului Turda. Toplița și împrejurimile ei se bucurau de o largă autonomie administrativă, juridică și militară. Libertatea lor era însă compensată prin obligații asumate în slujba statului feudal.

Cu ocazia războaielor din anii 1415, 1506, 1511, 1514 pentru menținerea autonomiei locale și stăvilirea inegalității sociale, locuitorii din Toplița și din împrejurimi, au răspuns chemării căpitanilor de scaun³. După repri-marea războiului țărănesc condus de Gheorghe Doja, urmă o perioadă cu legiuiri aspre (Tripartitul lui Werboczi), țărani fiind legați de glie, devenind iobagi veșnici.

După răzcoala din 1562, procesul aservirii feudale a luat proporții la Toplița și satele învecinate, legiferat prin hotărârea Dietei Transilvaniei, sutele de familii țărănești decăzute în starea de iobăgie, aparținând unui grup restrâns de înstăriți, parte dintre ei ajunși nobili după încheierea războaielor.

În anii 1594 și 1595, prin participarea unor locuitori din zonă în oastea lui Mihai Viteazul împotriva turcilor s-a sperat elibera-

rea din starea de iobăgie, dar după cum se știe, aceasta nu s-a petrecut. Are loc răzcoala condusă de Gál János, în scaunul Gheorgheni (Ciuc) împotriva menținerii iobăgiei de către Dieta Transilvaniei întrunită în decembrie 1595, contrar actului emis de Sigismund Báthory.

În ciuda contradicțiilor sociale, dezvoltarea generală economică a zonei Toplița din secolele următoare reflectă un real progres, inițial practicându-se mai ales păstoritul, creșterea animalelor, vânătoarea și pescuitul. Documentele Hurmuzaki atestă o economie pastorală deosebită, într-o zonă de transumanță și de întreținere a unor legături neconținute cu Moldova, vorbind de o *"neconținută trecere de oi și de produse ale acestora între Ardeal și de aici în Moldova, la stânele multe ce au acolo"*⁴. Există drumul comercial numit chiar *"drumul oilor"*, care trecea prin Târgu Mureș, Reghin, Deda, Toplița, Borsec și Tulgheș, iar de aici spre iarmaroacele moldovene. Pe această rețea de comunicație, existau din loc în loc târguri unde se vindeau brânză, lână, slănină și vite. Încă din vechime, pasul Tulgheș reprezenta unul din punctele de numărare a oilor și de vamă. Turmele de oi, cirezile de vite și hergheliile de cai se îndreptau pe aici spre Piatra Neamț, de unde crescătorii de animale își procurau făina și mălaiul. Tot prin Tulgheș trecea și drumul comercial spre Bistrița unde un document din colecția Hurmuzaki ne atestă că locuitorii satelor Borcești din ținutul Neamțului și Toplița, vindeau la un moment dat Bistriței: 11 boi, 5 vaci, o iapă, un cal, pe 50 de ducați⁵.

Odată cu intrarea Transilvaniei sub dominația habsburgică, au fost cedate austrie-cilor și cetățile Chioar, Gurghiu și Brașov, ceea ce va duce și la o fiscalitate excesivă și la izbucnirea unor manifestări de nemulțumire, așa cum a fost răzcoala antihabsburgică din anii 1703-1711 condusă de Francisc Rákoczy al II-lea numită și *"răscoala curuților"*. La aceasta, au participat și locuitorii români și secuii din zona Toplița.

Ecolul războaielor condusă de Horea, Cloșca și Crișan din anul 1784 a dus la frământări ce au cuprins și satele Zencani - Toplița, Bilbor și Tulgheș.

Toplița era la anul 1785, conform descripției urbariale de la acea dată, un sat iobăgesc, având 227 gospodării cu 255 familii iobăgești. Dacă înmulțim numărul familiilor cu cifra rotundă de 5, rezultă o populație iobă-

gească de 1275 suflete⁽⁶⁾. Recensământul lui Iosif al II-lea din același an, dă 254 familii, dar pentru care înregistra o populație de 1470 suflete⁷. Statistica făcută de generalul Buccow împreună cu baronul a Diltterich și baronul de Mohringer, pe criterii confesionale, de la 1760-1762, 79 familii neunite (ortodoxe), 4 preoți uniți, o biserică ortodoxă; deși trebuie privită cu oarecare reținere, această statistică arată că satul iobăgesc Toplița, a rezistat campaniei de trecere la Biserica Romei, din moment ce nu sunt înregistrate familii greco-catolice, ci doar ortodoxe⁸.

Revenind la conscripția urbarială din 1785, observăm că ea cuprinde întreaga populație a satului, care la acea dată era un sat pur iobăgesc. Însă, dacă împărțim cele 1470 de suflete la 254 familii, obținem o medie simțitor de ridicată de 5,8 suflete de familie, care întrec cu mult și pe cea de 4,99 obținută la recensământ pentru gospodăria ardeleană. Aceasta indică o prolificitate ridicată care se întâlnește mai rar în Ardeal⁹.

Populația iobăgească era românească în Toplița anului 1785 așa cum reiese din numele iobagilor, regăsindu-se 50 de nume diferite de familie; 24 familii purtau astfel numele de Truța, 20 familii Stoian, 18-Dușa, 17-Vulcan, 16-Braic, 12-Nache, 9-Ciobotă și Tătaru, 8-Vodă și Goia, 7-Puiu și Antal, 6-Sbârcea, Buruș, Zbanca, Văga. Antroponimele, frecvența mai mare a aceluiași nume poate fi socotită ca un indiciu nu numai de prolificitate a familiei, ci și de vechime, ceea ce ne dovedește o anumită stabilitate și continuitate în zonă.

Alături de familiile consemnate cu aceste nume, mai apar și trei-patru nume de familie ca Antal, Marton, Hajdu, Deak ce ar putea fi considerate drept maghiare, dar până și acestea au trecute ca nume de botez în dreptul lor: Togyer, Juvan, Lup, Gligoraș, Gavril, Ștefan etc. care trebuie să fi designat tot români.

Stăpânii celor 255 familii iobăgești erau numeroși pentru un singur sat: 22. Cel mai important era baronul Ivan Bornemisza care stăpânea 52 familii iobăgești, urmat de baronul Simion Kemeny cu 30 iobagi, contele Mihail Teleki cu iobagi 18, o serie întreagă având sub 10 iobagi.

Fărămițarea proprietății nobiliare ar putea fi luată și ca un indiciu de vechime a așezării, deoarece pentru a se ajunge la o asemenea diviziune a trebuit să treacă mult timp. Există și posibilitatea ca fărămițarea să aibă la

bază și cumpărăturile. Dar de regulă, timpul presupune divizarea prin moștenire care trebuie să fi fost și principalul motiv.

Cele 227 unități iobăgești (gospodării) au intrat în cele 6 categorii oficiale stabilite de instrucții în următoarele proporții: *coloni perpetuae obligationis, subditi haereditarii, integrae, mediae, quartalis vel octavalis sessionis* 184; *coloni liberae migrationis, sea inquilini*, cu aceleași mărimi de sesie 24. Restul erau *inquilini* (jeleri) perpetui(3) sau cu drept de liberă mutare (3), *subinquilini* perpetui (11) și cu drept de liberă mutare(2). *Inquilinii* erau socotiți cei care aveau casă și sesie sub 1/8 sau deloc, iar *subinquilini* cei care nu aveau nici sesie nici casă, ci locuiau la alții. Rezultă din conscripție că doar 30 de familii aveau drept de liberă mutare (11%), restul populației cuprinsă în celelalte 211 familii fiind iobăgesc legate de loc.

În ceea ce privește condițiile economice, observăm că economia satului la 1785 avea trei surse principale și anume: pământul (sesia), vitele și pădurea.

Intravilanul satului (sesia) era foarte întins, cele 208 sesii însumând 550.405 stânjeni pătrați adică 344 iugăre (1 iugăr = 1.600 st. p. = 5754 m. p.). Dintre acestea, doar 77 erau sub un iugăr, 100 variaua între 1 și 3 iugăre iar 31 treceau de 3 iugăre.

Istoricul D. Prodan este de părere că avem de a face cu o așezare naturală, nereglementată de vreo putere exterioară, îngrădită doar de conformația și întinderea terenului, de nevoile sau posibilitățile de utilizare ale omului și de cercul așezărilor vecine. Categorisirile venite cu reglementările urbariale, nu introduc nici ele vreo uniformizare (ci doar raportează dimensiunile existente la schemele oficiale).

Același erudit istoric mai apreciază că dimensiunile acestea ridicate ale sesiei ne dau și numai prin cifrele lor imaginea structurii satului. Astfel, Toplița apărea la 1785 ca o așezare de munte, cu casele răsfirate; dimensiunile sesiilor mici pot fi rezultatul subdiviziunilor prin moșteniri, dar pot indica și părți adunate ale satului. Totuși, majoritatea lor indică o structură răsfirată, cu gospodării și case destul de distanțate unele de altele. De asemenea, dimensiunile sesiilor mai pot indica și faptul că satul era în dezvoltarea sa de la acea vreme cu tendința de întindere mai mult, decât de concentrare.

Repartizarea pământului arător arăta că acesta era foarte restrâns, majoritatea familiilor având puțin (1 iugăr). Câteva aveau doar 3/4 sau jumătăți de iugăr, 8 gospodării abia 1/4; abia 21 de gospodării aveau de la 3 iugăre în sus. Ion Zbârceă avea cel mai mult: 9,1/4 iugăre.

Repartizarea pământului pentru fânaț diferă, acesta cuprinzând 392 iugăre; reprezentă de două ori cât arătorul.

Pentru definirea structurii satului din punct de vedere economico-funcțional, pe lângă repartizarea terenului în arabil și fânaț, importantă este și conscripția din 1773 care în ceea ce privește creșterea vitelor pe domeniul familiei Lázár ne dă pentru 24 gospodării iobăgești: 26 cai, 34 boi, 45 vaci, 213 oi. Această situație este una destul de obișnuită pentru o așezare de munte. Chiar dacă media este mai ridicată în ce privește numărul oilor pe gospodărie, nu indică un sat păstoresc.

Evoluția și structura așezărilor din zona Toplița a fost însă (și mai este și azi în mare măsură) determinată de bogăția patrimoniului forestier, pădurea fiind adevărata bogăție a locului și legat de ea, plutăritul a reprezentat o ocupație care a ridicat Toplița și împrejurimile la o putere economică deosebită. Plutăritul a devenit cu timpul aici o adevărată specialitate. Chiar și serviciile iobăgești, iobagii le făceau cu plutele. Atât pentru iobagi, cât și pentru stăpâni, plutăritul aducea principalul venit.

Pe măsură ce a crescut în importanță exploatarea lemnului, plutăritul s-a dezvoltat și el, un avânt deosebit având în sec. XIX, odată cu intrarea în funcțiune a societăților care îl vor organiza și exploata intensiv. Odată cu construirea căii ferate la începutul sec. XX, acesta decade, el practicându-se doar pe arterele secundare, pe afluenții Mureșului.

Structura ocupațională și-a pus amprenta deci și asupra organizării și evoluției habitatului, așezărilor, între evoluția acestora existând de fapt o strânsă interdependență, așa cum există și o condiționare a relațiilor și raporturilor sociale în sânul comunităților din zonă.

În ceea ce privește obligațiile iobăgești, acestea erau în funcție de condițiile naturale, fizice și economice variind de la o categorie iobăgească la alta (iobagi sau jeleri) sau de la un stăpân la altul. Obligațiile acestor iobăgești puteau varia foarte mult în interiorul aceluiași sat, chiar trăind în condiții economice foarte asemănătoare.

Prestațiile față de nobil se făceau în forme diferite în cele mai diverse sectoare ale economiei sau nevoilor stăpânilor, în agricultură, la pădure, la pescuit, la lucru domestic ș.a. Slujba, lucrul, se făcea cu vitele, cu palmele, cu ziua, cu săptămâna, cu ruptul (cu anumite munci stabilite cantitativ), după obicei sau după contract, răscumpărată, cu om plătit (simbriaș, birish, argat) în cantități hotărâte sau nehotărâte¹⁰.

Pentru ilustrare prezentăm ce obligații aveau iobagii celui mai mare proprietar, baronul Ioan Bornemisza: o plută (fiecare sau toți împreună?) încărcată cu 50 de lațuri, 100 de pari, 12 corni pe care o transportau pe Mureș până în Petelea, iar drept taxă; mai plătea fiecare câte 6 merieși (1 merieș = 17 creițari; 1 florin renan = 2 creițari).

De reținut este faptul că odată cu plutăritul pentru serviciile față de nobili, țărani își transportau propriile plute "*pe seama*" lor. Pe plute de obicei erau încărcate și alte produse de schimb, în secolele XVII și XVIII, acestea participau la aprovizionarea piețelor din Reghin, Tg. Mureș, Budapesta, Viena și Leipzig¹¹.

Schimbându-se diferite produse, cu siguranță că se schimbau și informații, cunoștințe, idei, mentalități. Negustorii de regulă erau și agenți culturali și desigur, purtători ai spiritului novator.

Plutăritul nu a reprezentat doar specialitatea zonei Toplița, ci, dincolo de aspectul ocupațional, a fost un element de legătură, de comunicare interculturală locală sau inter-regională.

Apariția primelor gateri încă de la sfârșitul secolului al XVIII-lea crease posibilitatea apariției mai târziu a micilor fabricuțe prelucrătoare de cherestea și material lemnos pentru piața internă și export. Creșterea numărului acestora a influențat și habitatul zonei Toplița la sf. sec. XIX și începutul sec. XX. Pe lângă faptul că se restructurează economia zonei, foarte important este că aceasta a contribuit la stabilizarea ocupațională a populației și în acest fel la stabilitatea și continuitatea etnoculturală a satelor.

Analiza factorului demografic ne poate furniza date deosebit de importante privind evoluția și destinul comunităților țărănești din zona Toplița. Indicatori ca: evoluția populației, compoziția pe vârste sau sexe, rata natalității și a mortalității etc., pun în evidență două modele demografice:

1. Modelul demografic echilibrat;
2. Modelul demografic dezechilibrat.

Modelul demografic echilibrat este specific unei perioade istorice lungi, începând cu primele informații statistice ale recensământului din 1784-1787. Principalele lui caracteristici sunt:

- a) Expansiunea lentă dar continuă a populației rurale;
- b) Distribuția pe sexe este echilibrată, având tendințe de dezechilibrare numai în cazul populației de peste 65 de ani, datorită duratei medii de viață mai ridicată în cazul femeilor;
- c) Ratele ridicate ale natalității și mortalității infantile;
- d) Puternica stabilitate ocupațională cu predominanță a agriculturii, creșterii animalelor și pădurăritului¹².

S-a putut constata în timp o mobilitate teritorială extrem de scăzută, fiind de regulă limitată la tendințele preponderent feminine de schimbare a rezidenței prin căsătorie în sate învecinate.

Se mai poate surprinde și o slabă mișcare demografică sezonieră înspre alte zone cum ar fi transumanța ovinelor din Călimani până în Bărăgan și Dobrogea, unde se asociau cu oieri din Mărginimea Sibiului.

În ceea ce privește modelul demografic dezechilibrat, acesta apare mai recent, spre anii '80. Au existat (și mai există pericolul!) evoluții demografice configurate în acest model instabil ce au dus și vor duce la dispariția unor întregi comunități sătești prin epuizarea fondului lor demografic.

Principalele caracteristici ale acestui model sunt:

- a) Din punctul de vedere al evoluției numerice a populației, tendința este în general regresivă, după 1980 fiind accelerată continua scădere a populației rurale;
- b) Rata natalității este extrem de scăzută, în ultimii 10 ani existând localități cu o rată a nașterilor aproape de 0 (zero);
- c) Populația activă din agricultură este afectată în ultimii ani de un accentuat proces de feminizare. Populația activă masculină a fost supusă și unei mobilități teritoriale și ocupaționale mult mai accentuate decât populația feminină;
- d) Exodul de la sat la oraș, după 1970 mai ales;
- e) Datorită exodului rural, populația tânără între 18-40 ani rămasă în mediul rural va

fi scăzută, cu consecințe directe asupra ratei natalității ce va scădea într-un mod dramatic în unele sate¹³.

Localitățile necolectivizate ca Subcetate, Sărmaș, Gălăușas, Bilbor, Corbu, Tulgheș ș.a. nu au fost marcate puternic de fenomenul de migrație către oraș. În unele localități se poate constata chiar o oarecare creștere demografică datorită asocierii activităților agricole cu cele industriale. O parte a populației masculine din zonă s-a angajat în activitățile industriale de la oraș (Toplița, Gheorgheni sau Reghin). Astfel apare fenomenul de navetism. Deși făceau zilnic naveta, continuau să presteze în paralel activități agricole (la fel și azi). Ba mai mult, locuitorii din Gălăușas, Sărmaș, Hodoșa, Subcetate au fost scutiți de navetism majoritatea, întrucât la Gălăușas și Hodoșa au funcționat continuu fabrici de prelucrare a lemnului. Complementaritatea ocupațiilor și continuitatea lor au determinat o relativă prosperitate economică a satelor din zonă în anumite perioade, cel mai adesea însă în ultimele decenii, activitatea industrială completa nevoile de subzistență ale locuitorilor într-o zonă agricolă de munte slab productivă.

Perioadele de relativă prosperitate economică au coincis și cu un model demografic caracterizat printr-o creștere relativă a populației.

Structura populației pe grupuri de vârstă oferă alte repere importante în analiza proceselor demografice ale zonei. Trebuie însă avut în vedere faptul că în recensămintele austriece, maghiare sau românești, nu au fost configurate aceleași grupe de vârste, ceea ce îngreunează analiza.

Dacă ne referim la un sat cu model demografic echilibrat, creșterea populației este asociată cu o mare proporție a populației tinere. Aceasta se poate observa din statistici (vezi anexa).

Acolo unde s-a manifestat într-o oarecare măsură exodul rural, structura populației se schimbă radical. Treptat cea mai mare pondere va fi ocupată de populația vârstnică iar tineretul va fi tot mai redus numeric.

Fenomenul de inversare a raporturilor dintre populația tânără și populația în vârstă se constată și prin analiza ponderii de vârstă fertilă, adică cea cuprinsă între 20-44 de ani.

Analizând evoluția demografică a zonei Toplița, se observă că românii și etnicilor maghiari li s-au adăugat alte etnii ca: evreii,

armenii, germanii, slovacii, ucrainenii, țigani și alții. Odată cu explozia industrializării lemnului și plutăritului, aceștia au venit cu unele elemente specifice, dar s-au integrat în general în etnocultura zonei.

Se mai poate afirma că dinamicitatea internă a satului s-a manifestat prin creșterea densității gospodăriilor în spațiul intravilan al satelor din zona Topliței. Dinamicitatea spațiului rural se exprimă prin fenomenele de roire a noilor gospodării dincolo de vatra satului care, uneori, devine doar o realitate mai mult simbolică. Și în zona la care ne referim, în satul tradițional, schimbările demografice prin căsătorie au reprezentat practic unica formă de mobilitate demografică intersătească. Chiar dacă se constată în satul actual față de satul tradițional o mai accentuată disoluție a structurilor familiale, se poate afirma o oarecare stabilitate etnoculturală.

Pentru a se putea urmări mai concret unele aspecte privind evoluția demografică a zonei Toplița, prezentăm mai jos, unele date furnizate de recensămintele efectuate de-a lungul vremii.

Conform recensământului din 1857 pentru Transilvania¹⁴, Toplița avea la acea vreme: 524 proprietari de pământ, 8 industriași, 5 comercianți, 328 agricultori, 11 funcționari, 3 preoți; cea mai mare comună din zona Toplița, Subcetate (Varviz), avea de asemenea după ocupație: 332 proprietari de pământ, 176 agricultori, 2 industriași, 2 comercianți, 1 preot; altă localitate, Bilbor, avea: 130 proprietari de pământ, 49 agricultori, 10 funcționari; localitatea Tulgheș de la granița cu Moldova înregistra: 94 proprietari de pământ, 43 agricultori, 14 industriași, 13 comercianți, 20 funcționari, 1 preot (vezi anexa).

Dacă urmărim același recensământ, în ceea ce privește numărul locuitorilor¹⁵ avem următoarea situație: pentru Toplița la cele 629 case, un număr total de 3117 locuitori; pentru Subcetate, 355 case și 1649 locuitori; pentru Tulgheș 345 case și 1651 locuitori; pentru Sărmaș, 216 case 1109 locuitori (vezi anexa și pentru alte localități).

Recensământul din 1880¹⁶, constată următoarea evoluție: pentru Toplița la cele 942 de case, 4276 locuitori; pentru Subcetate, 493 case și 2112 locuitori; pentru Sărmaș, 255 case și 1123 locuitori; Tulgheș, 546 case și 2501 locuitori; Stânceni, 289 case și 1389 locuitori (vezi anexa).

Structura populației după religie¹⁷ conform datelor aceluiași recensământ de la 1880, pentru Toplița arăta astfel: 2633 ortodocși, 663 greco-catolici; 849 romano-catolici; 57 reformati; 11 evangheliști; 35 izraeliți; 28 de alte religii; pentru Subcetate, avem: 0 ortodocși, 2000 greco-catolici; 88 romano-catolici; 19 izraeliți; pentru Tulgheș avem: 13 ortodocși, 823 greco-catolici, 1326 romano-catolici, 11 evangheliști, 4 unitarieni, 272 izraeliți(vezi anexa).

Structura populației după limba maternă la 1880, era următoarea¹⁸:

-pentru Toplița: 3140 români, 898 maghiari, 17 germani, 3 slovaci, 81 de alte naționalități;

-pentru Subcetate: 1843 români, 118 maghiari, 3 germani;

-pentru Tulgheș: 750 români, 1621 maghiari, 13 germani;

-pentru Stânceni: 1064 români, 114 maghiari, 17 germani(vezi anexa).

Evoluția populației cunoaște modificări profunde după cum arătam mai sus, la sfârșitul sec. al XIX-lea și începutul sec. XX, datorită exploziei pe care a înregistrat-o industria exploatarei și prelucrării lemnului, activitatea economică ce a rămas predominantă până azi și determinantă în mișcarea demografică¹⁹. Astfel Toplița număra la 1910, conform statisticilor, 7383 de locuitori, 9094 la 1941, 17212 la 1992. La 1992, populația localităților mai importante din zona Topliței se prezenta astfel: 2317 locuitori în Subcetate; 4283 în Sărmaș; 2771 în Gălăuțaș; 3780 în Tulgheș, 2838 în Bilbor, 1592 în Stânceni(vezi anexa).

Din punct de vedere etnic, structura populației zonei Toplița se prezenta în 1992 astfel²⁰:

-pentru Toplița: 11903 români, 5038(?) maghiari, 32 germani, 2 evrei, 241 țigani, 16 ucraineni;

-pentru Subcetate: 2222 români, 115 maghiari, 8 țigani, 1 ucrainean, 1 slovac;

-pentru Gălăuțaș: 1998 români, 742 maghiari, 9 germani, 20 țigani;

-pentru Tulgheș: 2432 români, 1318 maghiari, 2 germani, 28 țigani;

-pentru Stânceni: 1284 români, 297 maghiari, 11 țigani(vezi anexa).

De remarcat totuși că din declarațiile celor care au făcut recensământul din 1992, rezultă faptul că mulți țigani s-au declarat maghiari.

Datorită reliefului montan și deluros, densitatea medie a populației în zona Toplița este mult inferioară în prezent, ca și în trecut. Actualul județ Harghita, în care sunt incluse majoritatea localităților zonei Toplița, are o densitate medie a populației de 52 locuitori/km², nivel mult inferior mediei pe țară, care este de 95 locuitori/km², doar județele Caraș-Severin și Tulcea având densități mai mici. Pentru unele comune, densitatea populației se situează la niveluri foarte scăzute, printre cele mai mici din țară, revenind între 10 și 19 locuitori/km²: de exemplu comunele Corbu și Tulgheș, situate în zona montană, dar și la periferia județului Harghita au cunoscut în ultimile trei decenii scăderi importante de populație, între 35-50%, doar Bilborul fiind o excepție unde populația a fost în ușoară creștere. Se disting câteva comune care au dovedit o vitalitate deosebită, populația lor fiind în creștere continuă, în întreaga perioadă a ultimilor 30 de ani: Gălăuțas 32,6%, Sărmaș 29,1% (datorită în principal concentrării de întreprinderi de prelucrare a lemnului).

Conform datele furnizate de Direcției Comisiei Naționale de Statistică²¹ în general se observă, conform recensămintelor efectuate, că ritmul de creștere a populației în ultimii 30 de ani a înregistrat trei perioade cu caracteristici distincte:

- sfârșitul deceniului șapte și întreg deceniul opt, când ritmul de creștere a fost alert, în medie cca. 1,3% pe an;

- deceniul nouă când ritmul de creștere a devenit mai lent, în medie 0,5% pe an;

- ultimul deceniu, când creșterea a stagnat și a început chiar o ușoară reducere a populației²².

De asemenea se observă și un proces demografic de îmbătrânire a populației, accentuat în special prin scăderea numărului de copii.

Aspectele demografice critice apărute în unele localități ale zonei Toplița sunt în mare parte cauzate și de insuficienta echipare tehnică a teritoriilor respective, căi de comunicații necorespunzătoare, absența rețelilor electrice în unele sate ca Filpea - comuna Subcetate, Preluca - comuna Gălăuțas sau Zăpodea, aceeași comună; de asemenea slaba dezvoltare a rețelei hidroedilitare, lipsa unor dotări social-culturale corespunzătoare (învățământ, sănătate, cultură), gradul redus de valorificare a resurselor existente (potențial agricol, turism, resurse ale subsolului ș.a.).

Redresarea economică și social-culturală a acestor zone, impune măsuri urgente de ameliorare a disfuncționalităților menționate, pe baza unor programe complexe de amenajare a teritoriului și de dezvoltare economică, social-culturală, după cum arătam, a localităților, program guvernamental de urgență, cu aplicabilitate atât pe termen scurt, cât și pe termen mediu sau lung, susținut de o politică de stat atentă, pentru această zonă sensibilă a țării, integrarea problematicei zonei într-un program național.

NOTE

1. vezi *Geografia României*, vol.III, București, Ed. Academiei, 1987
2. NICOLAE DUNĂRE, *Civilizație tradițională românească în Curbura Carpatică Nordică*, Ed. Științifică și Enciclopedică., București, 1984 p. 21; RUDOLF PUFULETE, CORNEL M. DUMITRESCU, *Toplița*, Ed. Sport-Turism, București, 1987, p.28-29
3. Ibidem, p.30
4. HURMUZAKI, vol.XV, pag.1576-1577, doc. nr. 1972/I ianuarie 1720; R. PUFULETE, C. M. DUMITRESCU, op.cit.
5. ALEXANDRU I.GONTA, *Legăturile economice dintre Moldova și Transilvania în sec.XIII-XVII*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1989, p.158
6. DAVID PRODAN, *Toplița la 1785*, Ed. Minerva, Cluj, 1947, p. 3; idem, *Din Istoria Transilvaniei, Studii și evocări*, Ed. Enciclopedică, București, 1991, p. 288; vezi și *Conscripția urbană Toplița la 1788*, originalul la Biblioteca Filialei Academiei Cluj-Napoca, copia în colecția Muzeului Etnografic Toplița
7. ȘTEFAN METES, *Contribuții la studiul populației din Transilvania în trecut*, în *Arhivele Academiei Române, Mem. Sect. Istorie*, seria a III-a, Tom. XXN, 1941-42, Mem. 3,

tab.V

8. *Statistica românilor din Ardeal (1760-1762)*, copiată de VIRGIL CIOBANU din Arhiva de Război din Viena, publ. în Inst. de arte grafice, Cluj, 1926, p.29
9. DAVID PRODAN, op.cit., 188-189; și urm.
10. Idem, *Problema iobăgiei în Transilvania (1700-1848)*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1989, p.189
11. RUDOLF PUFULETE, CORNEL M. DUMITRESCU, op.cit., p. 33
12. GHEORGHE ȘIȘTEȘTEAN, *Forme tradiționale de viață țărănească*, Ed. Centrului Județean de Conservare și Valorificare a Tradiției Populare, Sălaj, Zalău, 1999, p.180-181
13. Ibidem
14. *Recensământul din 1857 din Transilvania*, coord. TRAIAN ROTARIU, Ed. Staff, 1997, Cluj-Napoca, Studia Censualia Transilvanica, Catedra și Laboratorul de Sociologie, Univ. Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca
15. Ibidem
16. *Recensământul din 1880 din Transilvania*, coord. TRAIAN ROTARIU, Ed. Staff, 1997, Cluj-Napoca, Studia Censualia Transilvanica, Catedra și Laboratorul de Sociologie, Univ. Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca

17. Ibidem
18. Ibidem
19. *Erdély etnicai és felekezeti statistikaia, Kovaszna, Harghita és Maros megye Népszámlálási adatok 1850-1992 között*, összeállította VARGA E. ARPAD, Teleki László Alapítvány, Pro-Print Könyvkiadó, Budapest, Csikszereda(Miercurea-Ciuc), 1998
20. Ibidem
21. Comisia Națională pentru Statistică, Direcția Generală Județeană pentru Statistică, Proiectare și Amenajare Teritoriu Jud. Harghita, 1996, Miercurea-Ciuc
22. vezi IOAN LĂCĂTUȘU, "Habitat și populație. Procese și structuri demografice în județele Covasna și Harghita", în "Angustia", nr. 4, 1999, p. 403-421, Ed. "Carpații Răsăriteni" Sfântu Gheorghe

ANEXA-Statistici Etnodemografice

Tabelele anexate au fost întocmite analizând următoarele surse:

- Conscriptia urbarială Toplița la 1785
- Recensământul din 1857 din Transilvania, coord. Traian Rotariu, Ed.Staff, 1997, Studia Censualia Transsilvanica, Catedra și Laboratorul de Sociologie, Universitatea "Babeș-Bolyai", Cluj-Napoca
- Recensământul din 1880 din Transilvania, coord. Traian Rotariu, Ed. Staff, 1997, Studia Censualia Transsilvanica, Catedra și Laboratorul de Sociologie, Universitatea "Babeș-Bolyai", Cluj-Napoca
- Erdély etnikai és felekezeti statisztikáia. Kovaszna, Harghita és Maros megye. Népszámlálási adatok 1850-1992 között, összeállította Varga B. Arpad, Teleki László Alapítvány, Pro-Print Könyvkiadó, Budapest, Csikszereda, 1998
- Comisia Națională de Statistică, Direcția Județeană Harghita, Proiectarea și Amenajarea Teritoriului, Județul Harghita, 1996

RESUME

L'évolution de la structure éthno-démographique dans la zone de Toplița

Noire étude sur l'évolution éthno-démographique de la zone de Toplița, entre 1785-1992 a voulu surprendre les aspects concernant la structure de la population selon l'occupation, d'après sex, l'appartenance religieuse, la nationalité, l'état civil, l'âge, la densité de la population, la natalité, la mortalité.

On a élaboré ce problème d'une perspective interdisciplinaire, en utilisant des méthodes spécifiques de la recherche historique, démographique, sociologique, ethnographique, tout comme des dates statistiques fournies des recensements faits tout le long des années.

Les résultats de cet étude soulignent la stabilité ethnoculturel et la continuité de la population roumaine dans la zone de Toplița, de la rivière Mures - le cours supérieur.

Muzeograf Drd. Dorel Marc

Muzeul Etnografic, Toplița, Str. Eroilor, nr. 24

Tel. 066.142827

CONSCRIPTIA URBARIALĂ TOPLIȚA LA 1785

Stăpîni*	Total familii iobăgești	Coloni perpetuae obligationis	Coloni liberae migrationis	Inquilini perpetui	Inquilini liberae migrationis	Subinquilini liberae migrationis	Subinquilini perpetui	Total cupași
22	255	184	24	3	3	2	11	227

* Stăpînul principal era baronul Ioan Bomeniezu cu 52 de familii iobăgești, baronul Simion Kemény avea 30, contele Mihail Te aki 18, o parte din stăpîni aveau sub 10, iar ceilalți abia câte 1, 2, 3 sau 4 iobagi.

Recensământul din 1850 din Transilvania - Zona TOPLIȚA - Populația după starea civilă

Nr. crt.	NUMELE LOCALITĂȚII (astăzi)	Case	Locuințe	Populația de drept	Plecăți	Străini	Populația prezentă	Bărbați					Femei			
								Total	Nec- storțiți	Căs- tători	Văduvi	Incorpo- rabili	Total	Nec- storțiți	Căs- tători	Văduve
1.	TOPLIȚA	470	512	2342	2	3	2343	1160	682	452	26	139	1182	678	452	52
2.	SUBCETATE	281	294	1344	2	23	1365	680	406	259	15	70	664	375	259	30
3.	SARMAȘ	172	182	861	2	10	869	434	256	164	14	42	427	254	164	9
4.	BILBOR	130	135	628	12	-	616	330	193	127	10	7	298	164	127	7
5.	CORBU	148	160	702	14	30	718	358	211	135	12	29	344	198	135	11
6.	TULGHEȘ	268	298	1240	5	73	1308	649	399	229	21	69	591	324	229	38
7.	STÂNCENI MESTERA	92	205	972	-	-	972	502	308	183	11	87	470	266	183	21
8.	LUNCA BRADULUI	27	59	246	-	-	246	129	72	54	3	17	117	59	54	4
9.	RĂSTOLITA	37	83	364	-	-	364	182	101	74	7	25	182	95	74	13

POPULAȚIA DUPĂ NAȚIONALITATE POPULAȚIA DUPĂ RELIGIE

Nr. crt.	Numele Localității	Populația după naționalitate									Populația după religie							Populația de drept	
		Români	Maghiari	Serbi	Săbi	Germani	Tigani	Arm.	Ev.	Alte naț.	Ortodocși	Greco-Cat.	Rom. Cat.	Reformati	Evangelici	Unitarieni	Izraeliți		
1.	TOPLIȚA	2115	181	-	4	8	21	13	-	-	1910	204	208	20	-	-	-	-	2342
2.	SUBCETATE	1283	-	17	-	-	44	-	-	-	-	1327	17	-	-	-	-	-	1344
3.	SARMAȘ	799	6	48	-	-	8	-	-	-	-	807	54	-	-	-	-	-	861
4.	BILBOR	575	5	30	-	3	12	-	-	3	-	583	45	-	-	-	-	-	628
5.	CORBU	533	75	41	-	13	37	2	-	1	-	568	134	-	-	-	-	-	702
6.	TULGHEȘ	616	207	349	-	11	14	40	2	1	1	626	607	3	1	-	2	-	1240
7.	STÂNCENI MESTERA	882	75	-	-	-	15	-	-	-	886	6	50	30	-	-	-	-	972
8.	LUNCA BRADULUI	232	-	-	-	-	14	-	-	-	246	-	-	-	-	-	-	-	246
9.	RĂSTOLITA	345	3	-	1	-	15	-	-	-	360	-	-	4	-	-	-	-	364

ANIMALE

Nr. crt.	Numele localității	Animale	
		Cai	Bovine
1.	TOPLIȚA	72	945
2.	SUBCETATE	68	404
3.	SARMAȘ	30	335
4.	BILBOR	27	79
5.	CORBU	37	187
6.	TULGHEȘ	44	349
7.	STÂNCENI MESTERA	5	155
8.	LUNCA BRADULUI	3	18
9.	RĂSTOLITA	18	121

Recensământul din 1857 din Transilvania - Zona Toplița - Populația după sex și religie

Nr. crt.	Localitatea	Case	Locuințe	Locatarii	Străini	Total	Locatarii plecăți	Bărbați prezenți	Bărbați plecăți	Femei prezențe	Femei plecate	TOTAL LOCALNICI	Ortodocși	Greco catolici	Romano catolici	Reformați	Luterani	Unitarieni	Izraeliți	Armeni - alții	Armeni - greci	Alte religii	Observații
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24
1	TOPLIȚA	629	610	3082	35	3117	-	1553	-	1529	-	3082	2326	288	377	1618	15	-	-	5	-	-	-
2	SUBCETATE	352	345	1643	6	1649	-	845	-	798	-	1643	5	1618	15	-	-	-	-	-	-	-	-
3	SARMAȘ	216	215	1102	7	1109	22	551	2	551	-	1104	-	981	122	-	-	-	-	1	-	-	-
4	STÂNCENI	220	244	1151	14	1165	3	585	2	566	1	1154	918	12	151	59	4	4	-	6	-	-	-
5	LUNCA BRADULUI	104	114	543	6	549	-	279	-	264	-	543	534	-	3	4	-	-	2	-	-	-	-
6	RĂSTOLITA	48	47	237	2	239	-	126	1	111	-	238	226	1	-	-	-	-	11	-	-	-	-
7	BILBOR	150	145	689	7	696	10	332	7	357	3	699	6	637	55	-	-	-	-	1	-	-	-
8	CORBU	187	181	865	37	902	13	426	5	439	8	878	2	724	143	1	-	-	-	8	-	-	-
9	TULGHEȘ	345	346	1364	87	1651	15	785	9	779	6	1379	8	722	810	11	3	-	-	21	4	-	-

CONSCRIPTIA URBARIALĂ TOPLIȚA LA 1786

Stăpâni*	Total familii iobăgești	Colorii perpetuae obligationis	Colorii liberae migrationis	Inquilini perpetui	Inquilini liberae migrationis	Subinquilini liberae migrationis	Subinquilini perpetui	Total supași
22	255	184	24	3	3	2	11	227

* Stăpânul principal era baronul Ioan Bonemisz cu 52 de familii iobăgești, baronul Simon Kemeny avea 30, contele Mihail Teleki 18, o parte din stăpâni aveau sub 10, iar ceilalți abia câte 1, 2, 3 sau 4 iobagi.

Recensământul din 1850 din Transilvania - Zona TOPLIȚA - Populația după starea civilă

Nr. crt.	NUMELE LOCALITĂȚII (satelor)	Case	Locuințe	Populația de drept	Plecători	Străini	Populația prezentă	Bărbați					Femei			
								Total	Necăsătoriti	Căsătoriti	Văduvi	Incorporabili	Total	Necăsătoriti	Căsătoriti	Văduve
1.	TOPLIȚA	470	512	2342	2	3	2343	1160	682	452	26	159	1182	678	452	52
2.	SUBCETATE	281	294	1344	2	23	1365	680	406	259	15	70	664	375	259	30
3.	SARMAȘ	172	182	861	2	10	869	434	256	164	14	42	427	254	164	9
4.	BILBOR	130	135	628	12	-	616	330	193	127	10	7	298	164	127	7
5.	CORBU	148	160	702	14	30	718	358	211	135	12	29	344	198	135	11
6.	TULOHEȘ	268	298	1240	5	73	1308	649	399	229	21	69	391	324	229	38
7.	STÂNCENI MESTERA	92	205	972	-	-	972	502	308	183	11	87	470	266	183	21
8.	LUNCA BRADULUI	27	59	246	-	-	246	129	72	54	3	17	117	59	54	4
9.	RĂSTOLITA	37	83	364	-	-	364	182	101	74	7	25	182	95	74	13

POPULAȚIA DUPĂ NAȚIONALITATE POPULAȚIA DUPĂ RELIGIE

Nr. crt.	Numele Localității	Populația după naționalitate								Populația după religie								Populația de drept
		Români	Maghiari	Serbi	Sepi	Germani	Tigani	Arm.	Evr.	Alte nat.	Ortodocși	Greco-Cat.	Rom. Cat.	Reformati	Evangelici	Unitarieni	Luterani	
1.	TOPLIȚA	2115	181	-	4	8	21	13	-	-	1910	204	208	20	-	-	-	2342
2.	SUBCETATE	1283	-	17	-	-	44	-	-	-	-	1327	17	-	-	-	-	1344
3.	SARMAȘ	799	6	48	-	-	8	-	-	-	-	807	54	-	-	-	-	861
4.	BILBOR	575	5	30	-	3	12	-	-	3	-	583	45	-	-	-	-	628
5.	CORBU	533	75	41	-	13	37	2	-	1	-	568	134	-	-	-	-	702
6.	TULOHEȘ	616	207	349	-	11	14	40	2	1	1	626	607	3	1	-	2	1240
7.	STÂNCENI MESTERA	882	75	-	-	-	15	-	-	-	886	6	50	30	-	-	-	972
8.	LUNCA BRADULUI	232	-	-	-	-	14	-	-	-	246	-	-	-	-	-	-	246
9.	RĂSTOLITA	345	3	-	1	-	15	-	-	-	360	-	-	4	-	-	-	364

ANIMALE

Nr. crt.	Numele localității	Animale	
		Cai	Bovina
1.	TOPLIȚA	72	945
2.	SUBCETATE	68	404
3.	SARMAȘ	50	335
4.	BILBOR	27	79
5.	CORBU	37	187
6.	TULOHEȘ	44	349
7.	STÂNCENI MESTERA	5	155
8.	LUNCA BRADULUI	3	18
9.	RĂSTOLITA	18	121

Recensământul din 1857 din Transilvania - Zona Toplița - Populația după sex și religie

Nr. crt.	Localitatea	Case	Locuințe	Localnici	Străini	Total	Localnici plecători	Bărbați prezenți	Bărbați plecători	Femei prezențe	Femei plecătoare	TOTAL LOCALNICI	Ortodocși	Greco-catolici	Romano-catolici	Reformați	Luterani	Unitarieni	Izraeliți	Armeni - iolici	Armeni - greci	Alte religii	Observații
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24
1	TOPLIȚA	629	610	3082	35	3117	-	1553	-	1529	-	3082	2326	288	377	38	5	-	53	-	-	-	-
2	SUBCETATE	352	345	1643	6	1649	-	845	-	798	-	1643	5	1618	15	-	-	-	-	5	-	-	-
3	SARMAȘ	216	215	1102	7	1109	22	551	2	551	-	1104	-	981	122	-	-	-	-	1	-	-	-
4	STÂNCENI	220	244	1151	14	1165	3	585	2	566	1	1154	918	12	151	59	4	4	-	6	-	-	-
5	LUNCA BRADULUI	104	114	543	6	549	-	279	-	264	-	543	534	-	3	4	-	-	2	-	-	-	-
6	RĂSTOLITA	48	47	237	2	239	-	126	1	111	-	238	226	6	137	-	-	-	11	-	-	-	-
7	BILBOR	150	145	689	7	696	10	332	7	357	3	699	6	637	55	-	-	-	-	1	-	-	-
8	CORBU	187	181	863	37	902	13	426	5	439	8	878	2	724	143	1	-	-	-	8	-	-	-
9	TULOHEȘ	345	346	1564	87	1651	15	785	9	779	6	1579	8	723	810	11	3	-	-	21	4	-	-

Recensământul din 1880 din Transilvania - Zona TOPLIȚA - Populația după limba maternă

Nr. crt.	Localitatea	Români	Maghiari	Germani	Slovaci	Alte naț.	Șteini	Limba maternă necunoscută	Alte btrări
1.	TOPLIȚA	3140	898	17	3	18	7	130	259
2.	SUBCETATE	1843	114	3	-	73	1	78	55
3.	BĂRMAS	1026	34	-	-	3	-	60	44
4.	STÂNCENI MESTERA	1027	238	16	11	-	-	-	-
5.	LUNCA BRADULUI	536	58	25	2	10	1	25	32
6.	RĂSTOLIȚA	234	133	10	-	28	5	19	54
7.	BILBOR	843	116	2	-	-	-	35	35
8.	CORBU	778	319	2	-	-	3	44	101
9.	ITULOHEȘ	750	1621	12	-	21	9	88	342

EVOLUȚIA STRUCTURII ETNICE A POPULAȚIEI DIN TOPLIȚA - (1850-1992)

Anul	Total populație	Români	Maghiari	Germani	Evrei	Țigani	Ucraineni	Slovaci	Alții
1850	2342	2115	181	12	-	21	-	-	34
1880	4276	3140	898	17	-	-	-	3	121
1890	4929	3493	1293	24	-	-	-	4	119
1900	5218	3679	1499	34	-	-	1	1	6
1910	7388	4194	2417	651	-	-	85	4	126
1920	6056	4133	1382	34	420	-	-	-	307
1930	8314	4678	2790	100	630	15	10	8	747
1941	9094	4511	4255	62	146	61	22	4	266
1956	8944	5210	3584	19	71	35	3	-	131
1966	10993	6554	4365	24	4	30	5	2	50
1977	13618	8580	4903	36	13	57	11	1	99
1992	17212	12074	3039	17	1	67	11	-	82

EVOLUȚIA STRUCTURII CONFESIONALE A POPULAȚIEI DIN TOPLIȚA - (1850-1992)

Anul	Total	Ortod.	Greco cat.	Romano cat.	Reformați	Evangh.	Unitariani	Izraeliți	Alte Rel.	Baptiști	Pentecostali
1850	2342	1910	204	208	20	-	-	-	-	-	-
1857	3082	2326	288	372	38	5	-	-	53	-	-
1869	3641	2612	333	603	22	12	1	10	48	-	-
1880	4276	2633	663	849	57	11	-	35	28	-	-
1890	4929	2845	786	1061	98	19	1	118	1	-	-
1900	5218	3029	801	1165	122	8	10	82	-	-	-
1910	7388	3117	1239	1955	291	74	11	701	-	-	-
1930	8314	3388	1320	2264	452	35	14	746	95	82	-
1941	9094	3255	1397	3030	485	35	10	788	94	94	-
1992	17212	11486	94	4262	917	2	23	2	426a)	104	197

a) dintre care 58 adventiști

ETNOFORME – PROIECT PLASTIC

Arhetip și Geneza

Timp și căutări.

Dacă plecarea de acasă, ruperea de satul dat spre *"purtare"*, prin 1975 mi-a creat o disponibilitate dureroasă de reflecție neîntreruptă la cele lăsate în urmă, stare care s-a materializat într-o corespondență entuziastă cu foștii prieteni de joacă, cu părinții, însoțită de minunate desene care scuză astăzi și totdeauna neputința cuvintelor; preocuparea de a desena m-a dominat prin faptul că prin desen simteam că pot recăpăta, recupera orice. Gustul excepțional de plăcut al vacanțelor, recuperarea Locului prin fotografii, desene, jurnale, se constituie într-un exercițiu în care m-am format, într-un atașament puternic la locurile originare.

Acest atașament, o voință recuperatoare permanentă, structura mea psihică integrată organic naturii, atașamentul la lucrurile simple, de început de lume, a rezistat și s-a manifestat cu putere sporită în timp. Statul *"dat"* l-am purtat peste tot, chiar și la București, unde maestrul Mircea Dumitrescu mă vedea în prag de Licența stăpânit de *"mitologia locurilor de baștină"* iar colaborarea susținută la Muzeul Satului – București, o vede ca o opțiune importantă, o recomandare pentru comisia de Licență *"... un univers îmbunătățit de munca făcută în domeniul etnografic la care a aderat"*. Prin Doamna Doina Dascălu-Isfanoni, care s-a ocupat de instrucția noastră estetică, și nu numai, la Academia bucureșteană, cercetător științific la muzeul amintit, am primit cele mai bune recomandări și am putut în felul acesta să pătrund în scurt timp, după un scurt periplu la Muzeul Național de Istorie Naturală "Grigore Antipa" – București, în elita de muzeografi cu o activitate impresionantă în cercetarea etnografică: I. Godea și G. Stoica, pe atunci aflați la conducerea muzeului, I. Ciotoiu, Anca Sârbu, Gh. Pleșa, G. Dinuță, A. Tudor, R. Isfanoni, ș. a. Aici, purtat de aprecieri favorabile și de încurajări permanente, am realizat cele mai complexe mape de studiu pe diferite teme, în care

am reușit să ridic grafica muzeală, îndeobște un apanaj al textului științific, la o expresie construită, racordată la principiile compoziționale, lucrări apte să urce pe simeze (uși, ferestre, îmbinări din lemn, broderie tradițională de piele, podoabe din metal). O metropolă care îmi dădea posibilitatea de a evada într-o lume de lemn și pământ, îmi crea o stare în care, la un moment dat, simțeam că parcă aș desena cu ochii închiși, ca totul era deja transpus pe un film interior deosebit de viu; consecința a fost desene clare, explicate, într-un sistem de percepție și organizare deosebit de echilibrat, în spiritul și intimitatea ultimă a materialelor avute în studiu.

Ipostaza de căutător în terenul uneori iluzoriu al unui univers pierdut sub perdeaua vechimii îmi prefigura tot mai clar drumul ce aveam să-l urmez. *"Excavațiile"* sau *"Eseu despre linie"*, sugerat de maestrul Dumitrescu, gândite și realizate în ambianța muzeului de la Toplița (HR), care se contura într-un entuziasm general – poartă pecetea cercetării *"Foilor de cercetare"* în care mi-am notat micile bucurii, mi-am consolidat o ipostază de *"aflător"* la sursă, cu o intenție declarată de a mărturisi prin lucrările mele existența unui spațiu uman, felul în care eu ca *"văzător"* aflat în spațiul real mă raportează, îl simt, îl percep, îl trăiesc – relația care se stabilește între realitatea naturală și cea construită de imaginație și spiritul ordonator al plasticii. Oarecum împotriva așteptărilor, frotajele scoase de pe gravurile în *"lino"*, *"zmeul"* desfășurat într-o formulă spațială zig – zagată, format din ferestre acoperite cu straturi succesive de hârtie semitransparentă, cu minunate efecte spațiale sub acțiunea luminii, un spațiu *"împachetat"* populat cu forme la început fără o filiație precisă, câteva studii mari de atelier – prefigurau imaginile unei *"deschideri"*, a unei rupturi de nivel în suprafața omogenă și limitată a celor două dimensiuni. Simt și acum o anume sincopă într-o coerentă de *"bloc"* a expoziției finale ori poate o nedorită ruptură de

limpezimea învățaturii de atelier împreună cu iubitul nostru maestru și trecerea pe un teren alunecos al experimentului. "Ecranele" s-au născut între două drumeții de cercetare etnografică, între un demers în care căutam să recuperez și să restituim anumite forme în destrămare, aflându-mă deci în contact nemijlocit cu formalul, cu semnificările conținute și o experiență nouă care mă trecea dincolo de ele – într-un subteran structural pe care mi-am propus să-l descopăr printr-o acțiune de "excavație" a nivelului de contact, printr-o deschidere a suprafeței.

Deschiderea Muzeului de Etnografie de la Toplița (HR) a însemnat un efort uriaș de a ridica din moloz și abandon un spațiu care se cerea bine structurat, care să spună ceva despre lumea veche românească de pe cursul superior al Mureșului, despre o zonă provocatoare sub aspectul cercetării etnografice, de interpretare a fenomenului de întrepătrundere a nuanței moldovenești pe culoarele montane spre Transilvania (Tulgheș – Corbu), expresia etno-culturală secuiască, zona etnografică Mureș – Bistrița cu care ne învecinăm și evident, populația preponderent românească din bazinul Topliței. S-a cumulat un patrimoniu bogat de obiecte, mărturii, informații, fotografii, desene studiu, un perpetuu atelier etnografic afirmat odată cu inaugurarea din iulie 1998 pusă sub semnul hramului Mănăstirii Sfântul Prooroc Ilie și al Zilelor Miron Cristea – întâiul Patriarh al României – fiu luminat al Topliței. Desenele în peniță, dar și acuarele, peisaje din lunca Mureșului ori de pe pantele muntoase care străjuiesc acest mirific spațiu, colecția cea mai valoroasă fiind Fântânile din zona Subcetate – Sârmaș (HR); au însoțit piesele etnografice cu succes, creând vizitatorilor o stare caldă de împăcare și predispoziție spre meditație și contemplare. Cum s-a și urmărit de fapt, componența plastică a discursului nefiind anunțată printr-un afiș) lucrările au trecut oarecum neobservate, însă prin atmosfera pe care au impus-o au reușit să facă corp comun cu plasamentul obiectual structurat sistematic. S-au evidențiat dispoziții cu "scenariu", unele trasee de vizitare în care nu s-au putut plasa obiecte au devenit un interludiu estetic binevenit. Colecția de desene "Fântâni" a avut o putere acaparatoare imediată și un caracter inițiativ profund, un subiect care ne-a îmbogățit substanțial înțelegerea profundă a câmpului în care ne mișcăm și care s-a lărgit cu generozitate odată cu trecerea timpului.

Expediția etnografică din Obcinile Bucovinei, inițiată de Muzeul Obiceiurilor din Bucovina – Gura Humorului (SV) s-a derulat sub un nimb de lumină mângâietoare, venind într-un moment în care simțeam nevoia unei corelări a cercetărilor noastre cu zonele limitrofe ariei investigate, iar faptul că obiectul restaurării etno-grafice era o populație montană (huțulă), a putut să ne clarifice multe semne de întrebare asupra înțelegerii unitare a fenomenului de persistență a Etnoformelor de tip arhaic în fața modernității atotacaparatoare.

Plăcerea descoperirii și transpunerii în schițe într-un Caiet în "bandă", transpunerile îngrijite în liniștea atelierului, reușita lucrului în echipă, experiența fiecăruia în parte, cumulată și canalizată spre un scop bine precizat, și nu în ultimul rând, înscrierea cu toată ființa într-un spațiu care dincolo de pitoresc se constituie într-o experiență unică cu putere de revelație, adeseori romantic – entuziastă, stare în care spiritul scormonitor iese din orice metodă statornicită și reușește să fixeze uneori intuitiv aspecte nebănuite ale problematicii ce ține în acest caz de o Moștenire – sunt elementele din care s-a încheiat Expoziția – Etnoforme, Gura Humorului, ianuarie 1999.

Dacă etnografia urmărește aspecte ale culturii materiale, *Etnoformele*, gândite și schițate în spațiul unei pagini de caiet, în schițe fugare, dar păstrând prospețimea și autenticitatea notației la fața locului – desemnează structura internă și externă aflată sub puterea Semnului, modul de organizare al elementelor componente și, mai presus de toate, fără a deforma, păstrând autonomia detaliului – un context, o gândire dimpreună a unor elemente aflate într-un dialog ascuns, dar care are uneori slăbiciunea de a se revela privirii și ascultării. Am considerat, încă de atunci, acest demers o bază bună de plecare, ce răspunde unei cerințe științifice imediate iar în sens expozițional propune un spațiu în care ființa omului modern se poate solid ancora; o etapă într-o tendință constantă de apropiere și înglobare într-un complex bine articulat în care lucrarea de artă conviețuiește într-un unic angrenaj cu obiectul – mărturie. Această experiență unică s-a încununat cu un film bine structurat, cu adevărate aspecte de pelerinaj la locuri învăluite în aura tradiției, a unei frumuseți puternic spiritualizate cum se desfășoară azi privirii Bucovina, film realizat de Cati Vasincu din Suceava. În timp s-a afirmat ca o dovadă a unei căutări încununate de succes, făcută de oameni de o mare

probitate personală, talentați "dirijori" precum Elvira Romaniuc, Mihai Camilar (Muzeul Gura Humorului), Doina Dascălu – Isfanoni (Muzeul Satului – București), adevărați dirijori pricepuți în a armoniza, însoțiți și de ucenici dornici să dobândească experiența, spre a putea defini un loc cu tot ce are el specific, o stare de fapt pentru un anumit timp din curgerea inexorabilă. S-a căutat ritmul ascuns a unei respirații prin notații nervoase, schițe de interviuri, casete înregistrate, convorbiri uneori asincrone și false, contrafăcute și abandonate însă ziditoare de experiență, desene înecate în notații, notații ascunse prin desene, limpezite însă târziu după miezul nopții în înfiorarea rece a munților. Ziua însemna mers, căutări, notații într-o vălmășie care venea din marea bogăție de aspecte care se dezvăluiau privirii și gândirii; seara era cea a liniștii și meditației, a conexiunilor și sintezelor care se impuneau, filmul creștea încet, încet cu fiecare zi adăugată.

Într-un cadru este surprinsă mână ducând firul liniei de tors la început într-o însăilare firavă apoi câștigând vigoare spre o grandoare ce aduce aminte de o perpetuă Facere. O prindere selectivă, fixare într-o relație de împreună viețuire apoi o calmă așezare în puterea unei semnificări cel mai adesea de sorginte mitică. Atunci pentru prima oară, văzând imaginile acestei lucrări, a fost posibil să pot gândi de undeva din afara spațiului investigat, am realizat că experiența prin care treceam se impunea să capete un nume, o formulare pusă în lumina unui demers care cere documentare, că este o etapă importantă a unui proiect a cărui date trebuie să am puterea de a le ordona. Prin "Atelier etnografic" am ajuns la "etnoforme", faza în care am început să stăpânesc un repertoriu mereu îmbogățit în formă.

Etapă *Foilor de cercetare* avea o finalitate imediată într-o memorie muzeală, însă mi se cerea în virtutea scopului urmărit transformarea unui nivel formal cu numeroase trimiteri în ancestral, în mitic – în materie artistică ideală pentru un modelaj sintetic, pentru un spectacol vizual complex. "Scrierea și înscrierea formelor" (1977), "Excavațiile" (1998), ultimele gândite în ambianță etno; mutațiile de la formele arhaice ieșite din sfera temporalului la structurile plastice, vin după o sedimentare îndelungată cu puncte de sprijin în ambianță italiană (1996), după o conviețuire, atingere și mânuire nemijlocită a materialelor. Studiul aprofundat al structurilor, formularea teoretică a acestor experiențe cu o căutare disperată a cuvintelor

într-o formulare explicită și coerentă atât cât permite experiența manevrării a unor morfologii în permanentă schimbare, arătarea unor jaloane de înaintare a lucrului prin puterea relativă a cuvântului; cu grija permanentă de a nu dezmembra întregul bine încheșat, perfect funcțional – am accentuat în planșele de început anumite forme matrice închise într-un mister care se lăsa cu greu deslușit – le-am identificat, surprinzător, refugiate în componentele unor angrenaje de uz imediat, în unelte, într-o existență ascunsă, lipsită de contextul primar. Le supun atenției publicului în seria ultimă de lucrări cu ajutorul șabloanelor – tipar cu care am reușit, folosind diferite tipuri de hârtie și materiale să amprentez, să decupez, să excavez în diferite grosimi pentru a "îngropa" într-o pastă maleabilă "semnele". Pe nesimțite am evoluat spre obiect atins de sfera sculpturaturii, spre un spațiu comprimat, "împachetat", populat cu forme sub puterea reducăției la Semn, obiecte – semnal într-un câmp perceptiv cuprins și integrat, afirmat prin fotografiile – martor, structurile naturale obligate să se dezvolte, împinse de o necesitate constructivă. "De – văzutul" cotidian se polarizează cu o vedere ca revelație dobândită printr-o angajare de tip inițiativ de înghițire a spațio-temporalului printr-o percepție de o factură și încărcătură superioară, urmată de o înstăpânire într-un Loc dobândit în acest fel.

Puterea lucrătoare a luminii am simțit-o încă din 1997 când începeau să se contureze "Excavațiile" cu perforații și decupaje în strat, structural diferite, de factură sedimentară, care obturau în grade diferite pătrunderea luminii dând grade diferite de opacitate, foite infime sub amenințarea perisabilității, dând game diafane de tonalități în "aripa de fluture" – lucru pe care l-am exploatat din plin.

Dacă "Excavațiile" corespund în planul evoluției ideatice deschiderii suprafeței, surmontării bidimensionalului, ea se multiplică în foite de strat, dând un pachet care din punct de vedere al percepției, sub impactul luminii se dezvoltă, se extinde spre înainte și înapoi cât ține puterea vederii spre înafară. Fotografiile făcute, cerute de fragilitatea și de stabilitatea relativă a materialelor au câștigat o putere independentă, o întoarcere acasă în suprafață a formelor – dintr-o încercare de tip labirintic plină de capcane. Atenția maximă, în această etapă, mi s-a îndreptat spre a evita ca amprentările – aceste umbre neliniștite – să nu rămână la stadiul de citate etno – culturale, răstăl-

măcite – ar fi o facilitate nedorită și un risc enorm pe care nu mi-l asum, situație care nu exclude prezența obiectelor de muzeu domi-

nate de duhul veșniciei alături de amintirile “înmuguriri”.

RÉSUMÉ

Cet ouvrage a pu être finaliser après une longue période, grâce au désir de fixer – pour un être qui sent le besoin de s'expliquer – ou de surprendre en mots un démarche plastique, la conséquence d'un „modus vivendi” étroitement lié à l'espace paysan natal. Le démarche plastique y présente est le miroir d'un niveau de la connaissance qui aide l'être humain à s'intégrer, à s'adapter à un espace culturel, le don de un pendrement récupérateur du Lieu, obtenu par les moyens d'une art plastique particulier, abouti comme moyen de recherche au champ de l'Etnographie.

Par l'étude systématique d'un univers des formes archaïques qu'on peut trouver “à la maison”, à la campagne ou bien dans les salles de musée, on a insisté d'éviter les interprétations mécaniques des modèles prégnants, facile à déchiffrer, qui se constituent dans une mythologie personnelle malheureuse – en mettant en valeur ceux les plus cachés au regard humain, hors de l'art témoigné ou qualifié comme paysan, dans le spectre utile des outils.

Les œuvres cherchent un Archétype, elles essaient à suggérer une Genèse dans la lumière de l'universalité des symboles mytho – religieux, éléments d'une spiritualité grâce au fait qu'on les voit, grâce à nos peines en domaine, qui se constituent comme sens et raison de l'existence des communautés traditionnelles.

Résumé entrainé après le texte de présentation de l'Exposition du Musée d'art “Ion Irimescu”, Fălticeni, Suceava. Mai – juin 2000.

Muzeograf Zorel Suci
Muzeul Etnografic, Str. Eroilor, 24, 4220 – Toplița
Harghita
Tel. 066/142827

Monografia folclorică a satului Livezi - pagini de etnografie -

Cultura populară a fost creată și s-a dezvoltat în limitele unui microcosmos ale cărui coordonate definitorii - apă, munte sau șes, drum, pădure, pământ - au permis structurarea în componentă etnografică a așezărilor rurale. Valorile și funcționalitatea acestei culturi s-au reformulat în jurul unor "*locuri*" precis stabilite de o tradiție ancestrală, în jurul unor "*inimi*" ce constituiau nucleeele tuturor manifestărilor vieții. Semnificația simbolică încifrată a acestor nucleee era marcată prin elemente cu funcții variate, de la valoarea utilitară la aceea sacrală, magică, ludică, socială sau, de multe ori, interferate simbolic: moara, fântâna, biserica, troița, locul de horă, răscrucea, podul, stâna, gardul, poarta, prisma etc.

Este un univers de creație al unor valori prin care omul sfințește locul pe care îl reprezintă și de unde își făurește, ca păstrător al unor experiențe ancestrale, un fond de trăiri, sentimente de forme și culori, devenit sub mîna lui măiastră valoare supremă - *artă populară*. Într-o continuitate și unitate definitorie, peisajul natural s-a transformat într-un peisaj etnografic - expresie a energiilor și forței artistice ale satului.

Cine va căutat să examineze imensul tezaur al etnografiei românești, va constata neasemănata noastră superioritate "...*consfințită într-o cascadă de senzații, care nu va avea niciodată puțința de a se coborî pe hîrtie*"².

Astfel cultura populară apare în contextul celei naționale ca o poartă spre conturarea unui specific și al unei geneze adâncită în dimensiunile aceluia microcosm ancestral. Aici ea a apărut "*ca o duminică în viața de toate zilele a țărânului, a fost numai clipa sa de sărbătoare*"³.

În ansamblul culturii populare formale și particularitățile culturii materiale întregesc mărturiile arheologice și documentele istorice asupra permanenței poporului în spațiul și specificul său, dar, în același timp, relevă caracte-

ristici ale universului existențial - care fundamentează valori materiale și spirituale.

Astfel, ca să vorbești de un popor și de tot ce-i aparține, trebuie să ai nu o idee aproximativă de dînsul, ci de cunoștințe întemeiate... Fără a lua viața sub toate aspectele ei și a îmbrățișa în legătura lor firească toate domeniile de le un capăt la altul al experienței nu e posibilă alcătuirea unei "*icoane*" fidele a satului și poporului⁴.

De aceea monografia folclorică a satului - ca imagine completă - include cercetarea și relevarea formelor care individualizează "*nucleul rural*" respectiv ideea că folclorul este "*studiul tuturor manifestărilor de viață ale poporului*".

Viața satului înseamnă înainte de toate peisajul istoric, geografic și social, stăruința moralei țărănești în lumina cultului pentru muncă și tradiție, pământul în care se păstrează tainele dorului și ale suferinței.

Din timpuri străvechi, oamenii cu truda lor au răscolit pământul, lăsând urmele unei permanente viețuiri. La adăpostul pădurii, de-a lungul văilor, pe culmile dealului și-au așezat vetrele fără a putea fi mișcați de pe pământul lor.

Poate că în nici una din limbile romanice termenul "*pământ*" nu se apropie atât de mult de activitatea omului ca în limba română. În alte limbi s-a păstrat cuvântul "*terra*". Noi mai păstrăm din limba latină și termenul "*pavimentum*" care înseamnă pământ pietruit bătătorit, lucrat de om. De aici derivă "*pămîntean*", omul care păstrează și întruchiează obiceiul pământului - acel cod nescris al conștiinței și tradiției neamului. "*Omul pămîntului*" și-a întemeiat așezări ce se află într-o strînsă legătură cu peisajul natural.

1. Așezare

Mărturiile localnicilor privind întemeierea satului Livezi duc la concluzia că apariția în timp a așezării este legată de fenomenul emi-

grării peste Carpați în interiorul spațiului transilvănean, *“fenomen demografic permanent”*. În vremuri de bejenii când n-au mai putut îndura sărăcia și asuprirea, unii au luat drumul pribegiei trecând dintr-o țară în alta. Mai mare a fost exodul dinspre Transilvania spre Moldova și Țara Românească. În perioadele de puternice frământări sociale, naționale și religioase în Transilvania au pornit pe drumul pribegiei mari mase de locuitori, din toate părțile țării. Amploarea exodului este consemnată de cronicarul contemporan Halmagy Ștefan, care relatează în septembrie 1764: *“Mulți oameni au trecut anul acesta în Moldova. Au fost trimiși de canceliști să ancheteze cauzele emigrării. Puțini au amintit greutățile dărilor, cei mai mulți au invocat asprimea domnilor de pământ”*⁶.

În concepția aceluiași cercetător circulația transcarpatică s-a intensificat o dată cu dezvoltarea tipului mai evoluat de păstorit la români, păstoritul transhumant *“stimulat într-o primă etapă de cerințele postăvarilor din Brașov sau Sibiu; într-un număr restrâns de sate din zonele învecinate au fost oferite locuri de așezare pe întinsele pășuni și fânețe din munți – la poalele cărora s-au situat. Transhumanța a sporit legăturile dintre cele trei țări românești având semnificația reflectării generalului prin particular”*⁷.

O serie de particularități lingvistice, fie caracterizând graiul, fie nivelul toponimic sau portul popular poartă amprenta contactelor cu românii transilvăneni sau moldoveni.

Geograful Victor Tufescu face precizări în legătură cu toponimele unor sate din culoarul depresionar al zonei Trotuș, invocând argumentul numelui *“Bârsan”*. *“Aceasta poate reprezenta o realitate lexicală – păstorii sunt numiți astfel – sau una a provenienței lor din zona Bârsei”*⁸. În toponimia satului Livezi s-a păstrat numele *“La Bârseanu”*, *“La Bârsăncuța”* ilustrând, după mărturiile sătenilor, ambele realități: a existat pe acest loc o așezare primitivă, a unui cioban care trebuie să descindă din familia primului venit.

Satul s-a constituit ca o așezare liberă cu pământuri dobândite nu prin acte de eroism, cum este cazul satului răzășesc, ci prin muncă și existență, încrâncenate în vitregiile locului și ale istoriei.

Întemeiate pe fundamentul unor *“sălașe”*, transformate în gospodării, risipite pe câmp, iar apoi adunate într-un nucleu, așezarea a luat ființă *“fie acolo unde marii proprietari și-au vândut o parte din moșie, fie acolo unde pă-*

*mânturile erau foarte depărtate de centru”*⁹. Pe înălțimile de aproximativ 1000 m cu păduri, poieni și locuri pentru fâneță sau pășuni în preajmă se pot distinge gospodăriile oamenilor.

Numele satului, atestat sub forma Lovez (Lobez) în cel mai vechi document de arhivă (Registrul parohial) la 1786, după cum am arătat în capitoul anterior, are semnificația de *“pășune”*, explicație dată de Iorgu Iordan, ocupându-se de toponimul *“Livezi”* din zonele Bacău, Ciuc, Iași, Craiova: *“După Tiktin livadă înseamnă pășune, în Transilvania și Moldova, sau grădină de pomi, în Moldova”*¹⁰.

Întrucât altitudinea nu permite existența *“grădinilor cu pomi”*, trebuie acceptată semnificația cealaltă, ținând seama și de faptul că tradiția orală consfințește această realitate: primii veniți au găsit aici întinse păduri de brad care adăposteau poieni pentru pășunat.

În *Pagini din creația folclorică a unui sat*, autorii aduc în discuție, în sprijinul unor semnificații adiacente, corespondențele maghiare ale numelui – *Lövesz* și *Lóvész* – pe care de altfel le și prezintă ca forme unice atestate documentar. Termenii sunt explicați în felul următor: *“Lóvész înseamnă ciurma cailor și această denumire este legată de o legenda ce narează despre un călăreț care, trecând pe aici, și-a pierdut calul lovit de ciurma care bântuia printre animale. Interesant este faptul că în hărțile căilor ferate de prin 1928, stația Livezi de astăzi figura sub numele de Ciumeni, semn că pe aici a trecut pârjolul moliemei..., dar denumirea străveche a fost mai puternică reimpunându-se ulterior. Lövesz are sensul de pușcaș, trăgător, cuvântul provenind din slavul loviți. Așadar ar putea fi vorba despre un loc unde se organizau vânători”*¹¹. În favoarea ultimei explicații autorii exemplifică prin toponimul *“Cărarea pușcașilor”* ce denumește o fâșie de pădure defrișată în scopul organizării vânătorilor.

Admitem cu rezerve ultimele interpretări. Ne argumentăm poziția prin constatări făcute pe marginea documentelor pe care studiul mai sus amintit nu le ia în considerare.

Numele date și atestate documentar în studiile maghiare despre ținutul secuilor sunt forme evidente de maghiarizare. Dacă numele satului ar fi provenit ca urmare a situațiilor invocate, înseamnă că ne aflăm în fața unui toponim maghiar pentru o populație românească. Dar, cercetând consemnarea în registrul parohial al căsătorilor și morților (reamintind cea mai veche dată păstrată: 1786) constatăm că

prima înscriere a numelui satului, chiar în alfabeta chirilic, are terminala "z", ceea ce demonstrează că forma "Lovez" trebuia să fie o echivalență pentru un cuvânt care să conțină aceeași consoană. Menționăm că, anterior înregistrării numelui, grafia toponimelor și antroponimelor din alte localități aparținând parohiei, include grupul "sz", fonetism specific maghiar. Abia mai târziu, spre 1840 în același registru apare forma "Lovész", dar și "Lovészu". Așadar, atestările din documentele maghiare sunt echivalente omonimice într-o formă maghiarizată a numelui Livezi. Proveniența lui este legată deci de explicația lingvistului I. Jordan adăugând și situația prin care în unele locuri termenii "livada", "livadea", "livezile" sunt asociați cu sensurile de "teren defrișat", "colină", "pădure tăiată". De altfel, concluzia este aceeași în studiul la care ne-am referit: "*cea mai fondată acreditare a toponimului este Livezi cu sensul de "pășune". Și se precizează mai departe: "interpretând cei doi termeni maghiari (ambii justificați, având acoperiri de conținut printre vorbitorii de limbă maghiară – din satele învecinate, n.n.) drept niște echivalente toponimice ale formei de bază"*"¹².

Rămânem susținători ideii că toponimul este de origine pur românească de la care s-a ajuns la forme adaptate sau traduceri. Invocăm și argumentul lui Emil Popovici care, analizând forme de trecători peste culmi și dorind să răspundă la întrebarea: De ce origine sunt numele topice dintr-o regiune locuită în prezent și în trecut de mai multe grupări etnice?, conchide: "*Deoarece zonele muntoase sau deluroase sunt aproape în întregime locuite de români, e firesc ca trecătorile peste dealuri și mai ales peste munți să poarte nume românești*"¹³. Livezi nu e trecătoare, dar este un popas încadrat etnografic și spiritual peisajului inconfundabil al românilor în trecerea peste munți...

Deslușești monumentalitatea unei naturi care se dezvăluie în toată măreția ei fie spre înălțimi, fie în bătătura omului. Și toate ogrăzile mărturisesc rigoarea și destoinicia gospodarului care-și amintește doar de un timp al sărăciei. Impresionează seninătatea privirii, a gândului, a faptei – toate "*de atunci*" și "*de acum*" - cu care amintirea se materializează în mărturisiri. Spun ei că un sac cu făină nu intra niciodată în casă. Umblau desculți pentru a păstra hainele și încălțările de sărbătoare. Sau aveau opinci făcute din piele de vită sau porc. Feciorii erau luați forțat în armată, iar fetele plecau din sat "*să-și câștige un bănuț ca slujnice la casele boierilor*".

În vremuri de adâncire a stăpânirii, localnicii lucrau pământul în arendă sau slujeau fără plată ca slugi. Așezarea evoluează spre o diferențiere economică a locuitorilor care a fixat în psihologia și conștiința lor o reținere în fața celor mai înstăriți, păstrată până astăzi: "*Noi am fost feate sarașe, mama ne-a făcut lucruri așa cum a putut, nu ca gazdoarele seale mar' care să puteau dușe în Moldova, or la Brașov, or la Sâgheu ca să cumpere stramatură*" se mărturișește (informator: Bucur Varvara).

Construirea căii ferate în 1895 a marcat o mutație socială profundă și definitivă. Bărbații, la început lucrători la edificarea viaductului, au devenit într-o majoritate covârșitoare meseriași feroviari, urmând cursuri de specializare la școlile din Brașov.

Anterior acestui fapt stăpânește dificultatea de a primi o învățătură – situație atât de specifică și altor zone. Prima lor carte a fost viața și greutatea existenței, munca. Au răsărit apoi oameni care au dăruit lumina învățaturii lor celor dornici să știe carte. Învățători ai satului au pornit cu aceeași greutate în organizarea unei activități de învățătură. Sunt pomeniți ca învățători Stan, Nedelcu, Bucur – și casele unde se adunau copiii.

Prima școală a fost construită în 1907, "*o baracă cu două odăi și un cerdac pe pământul lui Almășan Gheorghe*", apoi în 1927 se construiește o școală din lemn cu mai multe încăperi. Cu nostalgie oamenii povestesc: "*O! La școală? Ne dușeam cum puteam: când n-aveau parință cu sine lucra, nici vorbă! Când apucam să ne dușem, înduram destule batăi... Umblam cu opchinși pe care le purtam până le rupeam. N-aveam niși cărți, niși caiate, scriam pe tăbliță cu cărbune de scris. Ș-apoi nu ne lăsau mai mult de doi tri ai ...*" (informator: Bucur Varvara, 78 ani).

Dar "*viața săracă* – spunea Rebreanu – nu exclude bogăția sufletească. Săracul e mai aproape de sufletul său și are mai multă nevoie de frumosul care, transfigurând realitatea, devine izvor de speranță și mângâiere"¹⁴.

Apropiată de sufletul lor a rămas școala. Astăzi este impunătoare, prin ambianță și curățenie, în arhitectura satului. În ea s-au format generații de copii pentru a-și împlini cu adevărat un vis. Și ei au ajuns muncitori sau dascăli, ofiteri sau ingineri, au rămas țărani sau, departe de sat, și-au găsit un rost. Toți însă poartă în unduirea gândului lumina cărții aprinsă pe tărâmul copilăriei.

În ansamblul său, satul cuprinde șase sectoare constituite ca niște grupuri de case al căror nume derivă fie din acela al familiilor mai numeroase și care au întemeiat grupul, fie consemnând semantic particularități geografice.

Bucureni, cea mai veche parte a așezării, este situată „*deasupra*” sau „*de la deal*” de linie, adică în jumătatea dinspre nord de calea ferată care străbate satul împărțindu-l în două mari părți: una superioară, spre înălțimi, pe culmi sau versant, alta spre adâncimi și văi, de-a lungul apelor. Pe spațiul acestui sector a existat și primul cimitir, loc marcat de crucea de lemn din apropierea pădurii care coboară până aproape de case.

Aceeași realitate se întâmplă la Cilipeni spre nord-est, sector cu o gospodărie situată la cea mai mare altitudine. În preajmă, câteva rotunjimi ale pământului semnalează prezența primei construcții de cult – o bisericuță de lemn – și al doilea loc pentru eternitate, în ordine cronologică. Săpăturile au scos la iveală un „*ort al popii*” – bănuț de argint cu un crâmpei din ceara care lipise și având înscris anul 1848.

Numele sectorului a împrumutat numele de Cilip – antroponim consemnat în registrul parohial spre anul 1841.

În seria aceluiași denumiri se află și Condoreni, loc aproape de vatra satului, în apropierea apei, un grup mic de case între care s-a distins cea a lui Condorut – poreclă pentru familia Almășan Andrei. În privința toponimului, Iorgu Iordan spune: „...*acestea sunt antroponime în forma de plural în -ești, -eni. Aceste sufixe arată în mod strict proveniența, dar se deosebesc după modul în care ilustrează acest fapt. Sufixul -ani (-eni) este mai cuprinzător decât -ești, căci un toponimic derivat cu el denumește pe toți locuitorii satului indiferent de relațiile familiale și de altă natură dintre dâșii. Sufixul -ești trimite în mod strict la originea personală... Numeroase cuvinte derivate astfel pot avea tot atât de bine semnificație personală cât și locală, pot fi adică nume de oameni (porecle) și totodată nume de locuri*”¹⁵.

Alte trei părți din sat poartă pecetea locului: Caracău, Pârâul Florilor, Racu Marc, primele două fiind așezate pe văile apelor și unind gospodăriile în vatră satului. Ultimul sector situat în partea de est, dincolo de culmea care închide relieful ca într-un vas uriaș, într-o vale adâncă a pârâului Racu, afluent al Oltului.

„*Pe Chiod*” sau „*în Vâlca Chiodului*”, „*Sub Pod*” sunt locuri cu case răzlete din margine de

sat – unul spre nord-vest, altul spre nord-est, în preajma viaductului.

Caracăul reprezintă „*centrul*” satului începând de la viaduct și până la ultima casă, „*pe drumu satului*”. Căci, chiar dacă nu stau în inima satului, drumurile poartă fiecare numele lui: „*drumu Țării*” – cel care duce spre șosea, „*drumu Loveasului*”, „*drumu prin Părare*”, „*drumu Ghiurghianului*”, „*drumu Borocoasă*”, ca și apele de altfel: „*parău*’ Caracăului”, „*parău*’ Moșneagului”, „*parău* Obârșăi”, „*parău* Chiodului” – care în forma Kód este întâlnit și pe hărțile județului.

Despre semnificația acestui sat în context cultural și istoric ne vorbesc și celelalte așezări din comună.

Comuna Mihăileni, situată în partea estică a județului Harghita, la 15 km de Miercurea Ciuc, se întinde de o parte și de alta a pârâului ce trece prin mijloc și formează un șes mare între înălțimile dealurilor. Casele sunt așezate de-a lungul drumului ce leagă comuna de Frumoasa – localitatea învecinată la sud. Locuitorii comunei sunt cu toții maghiari (în 1940 în localitate trăiau 493 de români).

Inscripțiile și documentele religioase, istorice atestă comuna în 1332 într-o evidență a zecuielii către Papa de la Roma¹⁶.

La biserica catolică din localitate a fost găsit un toc de fereastră în stil roman. Primii locuitori au aparținut satului Cibrefalva din estul regiunii, pe pârâul cu același nume.

În anul 1694 întreaga comună a fost jefuită și arsă de tătari. Se spune că au rămas doar șapte bătrâni, care au rezistat pârjolului și au întemeiat satul de azi.

G. Popa Lisseanu, într-o statistică a credincioșilor români din secuime înscrie comuna la 1750 cu 213 greco-catolici, la 1760 cu 225 greco-catolici și ortodocși, apoi la 1920 cu 418 credincioși¹⁷.

Dacă ne mai amintim de impunătoarea biserică din mijlocul comunei, dărmată în „*anii puterii populare*”, construită în același stil ca și cea din Livezi, vom înțelege că aici a existat de mai înainte o populație românească.

Satele Nădejdea și Văcărești completează ansamblul comunei. Prima este o prelungire a comunei spre partea estică și pe același șes. Numele maghiar de Ajnad, după relatarea lui O. Balász, ar proveni pe de o parte din turcescul *ajna* = oglindă, pe de alta din maghiară. Când turcii năvăleau, vedeau de pe vârful

munților niște lacuri mici, mlaștini care luceau ca oglinda. Sau atunci când Oltul în strâmtoarea Tușnad nu era uniformizat, inunda tot ținutul Ciucului și în cele mai multe locuri terenul era mlăștinos. Deci *aj* = *partea de jos*, și *nad* = *stuf* au format un cuvânt cu sensul de loc mlăștinos.

Satul Văcărești este situat în partea vestică. În traducere din limba maghiară, numele ar însemna "*noroi orb*", adică loc cu ochiuri mlăștinoase (*vak* = *orb*, *șar* = *noroi*).

Învecinate cu satul Livezi în partea de vest se află Mădăraș și Tomești, iar spre răsărit Lunca de Sus, primul sat din lanțul celor care formează Valea Ghimeșului.

Din dorința integrării lor în peisajul social al ținutului, livezenii au întreținut permanent legături de bună vecinătate și chiar de prietenie, uimind prin rapiditatea cu care au învățat limba maghiară, prin atitudinea lor de a respecta personalitatea umană indiferent de unde provine. Sporadic câteva familii s-au întemeiat prin căsătorii mixte, feciorii aducând în sat fete de pe Valea Ghimeșului sau din comună.

Întreg satul este românesc, statornicit într-o tradiție și credință de la care oamenii nu se abat. Numai în sectorul Racu Mare – cel mai apropiat de Nădejdea – conviețuiesc alături de localnici și câteva familii de maghiari. Firea blândă și ospitalieră a oamenilor de aici rămâne dovada certă a unei morale țărănești sănătoase, înțeleasă ca sens al armoniei, al echilibrului unei existențe, mai ales, al bunei înțelegeri. O serie de particularități ale graiului, ale peisajului etnografic – portului sau obiceiurilor – poartă amprenta contactelor cu Țara Ardealului sau a Moldovei. S-au împământănit aici valori spirituale și materiale într-o unitate desăvârșită.

2. Tipul satului

Satul a fost temelie vieții poporului de secole și chiar de milenii, un univers în sine, același în timp și spațiu. Nici o lege din afară – atât timp cât a fost simțit drept unicul rezervor spiritual al țării – nu i-a putut afecta destinul. Valorile sale clare, logice, coerente, verificate de vreme, capabile să dea răspuns, în stilul propriu gândirii tradiționale, oricărui aspect al existenței – au stăpânit acest destin tot așa cum, integrat spațiului național, așezarea lui domină prin unicitate arhitectonică și formă, locul întreg și acceptat ca vatră.

Universul satului se particularizează și prin forma conturată în strânsă dependență de momentul originar, dar și de configurația spațială.

Dintr-o tipologie care însumează preocupări multiple în domeniul clasificării așezărilor rurale – rămâne concludentă concepția etnografului Valer Butură, care consideră că structura așezărilor este în bună parte determinată de ocupații, sub influența cărora s-au organizat gospodăriile și s-au dezvoltat principalele tipuri de sate: adunate, răsfirate, risipite¹⁸.

Imaginea tipologică în care se încadrează satul Livezi este cea intermediară între risipit și adunat, un sat răsfirat - "*sat de coline, de dealuri, dar și al ocupațiilor mixte din zonele cu posibilități de agricultură, livezi, fânețe*"¹⁹. Peisajul se alcătuiește din aceleași elemente: la contactul muntelui cu dealul sau de-a lungul celor trei văi stăpânesc locul gospodăriile livezenilor.

După ce satul a cucerit lunca, aceasta s-a putut ridica și mai sus de coaste, din "*sat înșirat riveran*" în sat răsfirat de "*terasă sau de coastă*". Partea din susul văii este de tip risipit. Aceasta reprezintă ultima fază de populare a depresiunii intracarpătice. Acolo unde micile văi afluențe au versanții cu pante mai domoale decât văile principale, satul se înșiră în lungul acestora. Între gospodăriile se află grădini cu fânețe sau terenuri cultivate cu cereale sau legume. Densitatea gospodăriilor este mai mare în vatra inițială, devenită centrul satului și scade pe margini unde se disting pâlcurile de gospodărie pe neamuri. O parte sunt mai departe de vatră, pe umerii văilor principale sau/și micilor văi afluențe.

3. Structura gospodăriei

Adaptată și supusă spațiului, produs al unui complex de factori, gospodăria țărănească a căpătat trăsăturile specifice zonei imprimate în tehnica de construcție, în dimensiunile și funcționalitatea acareturilor. Ea se constituie ca un ansamblu, un organism unitar, un nucleu colectiv, individualizat în timp prin planul și arhitectura casei, profilul și numărul construcțiilor anexe, modul de grupare în cadrul curții, orientarea în funcție de ulițe etc.

În aria cercetată, complexul tradițional țărănesc se compune din locuință – casa și construcțiile anexe. Terenul pe care se află întreaga gospodărie este numit "*loc de casă*". Alegerea lui se făcea în vechime în funcție de

poziția terenului, *“cu fața spre soare”*. Se ține și astăzi seama de alegerea celor mai potrivite poziții în sensul acomodării la condițiile de climă, relief sau de exercitare a ocupațiilor.

Primul loc de casă este situat la *“Bucureni”* cu un teren ușor înclinat, partea superioară a dealului cu gospodării despărțite de grădini. La marginea acestui grup de case începe pădurea. De la prima casă ulița străbate prin mijloc întregul pâlc.

La Cilipeni ulițele se ramifică trecând de pe un *“picior de deal”* pe altul.

Amplasarea risipită a caselor se observă *“Pe Chiod”* cu distanțe mari între ele.

La Caracău gospodăriile se aliniază drumului din care radiază ulițe ce duc la amplasări mai depărtate de centru. Situarea pe o singură parte a văii pârâului Racu, dincolo de colina sud-estică a unui grup de gospodării întregeste așezarea.

Gospodăria din Livezi este de tipul agricol pastoral, specifică ținutului muntos, organizată pentru funcționalitatea unei străvechi ocupații – creșterea animalelor într-o strânsă relație cu aceea de cultivare a pământului.

Determinant ca factor al evoluției structurale a gospodăriei, ocupația locuitorilor, de la simpla creștere a animalelor într-un timp inițial la cultivarea pământului, a rămas elementul de sprijin al existenței sătenilor. Și-au adaptat așezările conform acestei evoluții. Ele erau compuse din casă și anexe: *“grajdiuțuri”*, *“coșare”* și *“găbănașe”* – locuri pentru păstrarea produselor. În podul casei se țineau produsele alimentare.

Mai târziu și-au construit șuri, ca un complex de adăpost pentru vite integrat construcției și destinată păstrării fânului, a cerealelor. Cotetele și staulele erau construite separat. Spre primăvară oile treceau în coșare mutătoare pentru îmbogățirea solului pe terenurile de cultivat. Vitele, ținute în grajd până dădea colțul ierbii se scoteau toată vara în *“văratic”* sau *“văraticuț”*. Bătrânii spun că la început nu existau decât așa numitele *“corle”* – adăposturi improvizate.

Astăzi pot fi întâlnite doar în așezările temporare ale păstorilor care migrează spre munte. Totodată, primele gospodării din sat nu erau împrejmuite, iar într-o etapă ulterioară gardul împrejmuita întreaga gospodărie fără să delimiteze elementele constitutive. Este o rea-

litate care se integrează unui tip de gospodărie cu curte deschisă sau fără îngrăditură, răspândită în zonele de munte. Casa este construită împreună cu toate acareturile ei în centrul suprafeței de teren. În jurul lor se întind fânețele cu poteci care duc la o altă gospodărie.

Întregul complex a evoluat pe fondul unor necesități impuse de dezvoltarea și amplasarea activităților, spre tipul de gospodărie *“cu curte deschisă în fața casei”* sau cu *“curte dublă”*. Primul tip – cu mai multe construcții-anexe legate între ele, al doilea – o gospodărie alcătuită din curtea din fața casei unde se află și bucătăria de vară *“grădinuța”* pentru cultivarea legumelor și ocolul vitelor, *“ograda”* în care se află grajdul, șira cotetele, șopronul pentru mijloacele de transport, coșarele²⁰.

Conform clasificării mai amănunțite a lui V. Butură aceste forme se diversifică după linia de amplasare. Interes în acest caz poartă tipul de gospodărie cu casa *“în latul curții”*: casa se retrage dinspre vale sau drum înspre coastă, lăsând terenul plan din fața anexelor dispuse pe alte linii și oferind posibilitatea unei mai bune supravegheri.

În această diversitate se impune o imagine unitară: ograda animalelor împrejmuită anexele economice, iar casa, fântâna, cămări sau bucătăria de vară au a doua curte, care formează *“bătătura”*.

Șura este amplasată în unghi sau paralel, niciodată alipită de casa, uneori la distanță considerabilă. Pentru mulți din sat construcția este etalon al vredniciei gospodarului. De aici, grija nu numai pentru dimensiune impunătoare, dar și pentru aspect. S-a constituit și a rămas un ansamblu complex, sub al cărui acoperiș sunt rânduie într-o arhitectură unitară încăperile specializate pentru adăpost...

Materialele folosite pentru construcție erau bârnele lungi de brad nefasonate la început, apoi cioplite *“în patru muchii drepte, încheiate cu cheutori”*. Pereții vechilor construcții erau netencuiți, având interstițiile dintre bârne uneori umplute cu paie. Treptat, această tehnică a fost abandonată, pereții grajdului sunt tencuiți în exterior și lipiți în interior, iar ceilalți, căptușiți cu scândură. Acoperișul, sprijinit pe căpriori, s-a realizat până nu demult din șindrila (*“dranișă”*), dar și din paie – jupi (*“jupchi”*) de secară. Astăzi aceste materiale, în dispa-
riție, sunt înlocuite cu țigla.

Întregul ansamblu cuprinde „șura” – un termen numind două elemente: unitatea complexă cu toate componentele, dar și numai încăperea din mijloc, destinată păstrării fânului. Mărimea de 4m/5m are rolul de a permite adăpostirea calului. Partea superioară deschisă spre acoperiș, formează „podul șurii” sau podina pentru fân sub care se află adăpostul pentru vite. De cealaltă parte, pornind de la podea, un perete ridicat doar până la jumătatea întregii încăperi delimitează „odorul” folosit pentru otavă sau paie.

Grajdul, anexat de o parte a șurii, este multifuncțional. Un loc de trecere prin mijloc desparte cele două sectoare: ieslele și compartimentele pentru vite și viței și târla oilor, uneori cotețe pentru animale mici. Hrana vitelor se pune prin „ferestruici” mici aflate în peretele comun cu șura, numite „obloane” după ușița care le închide. În aceeași formă, dar comunicând cu exteriorul, se află uneori „polițele”, „stinghiile” și grilajul care formează cotețul pentru păsări.

Sunt gospodării în care „târla” și cotețele sunt independente, alăturate de șură.

De cealaltă parte a întregului ansamblu se află „șopru”, „șopronul” deschis în față, spre curte, adăpostind unelte și atelaje. De peretele din spate erau atârinate scara, „școrșia” adică sania, sau „sancăul”, grapa și alte unelte.

Spațiile de depozitare a cerealelor se numesc „gobonașe”, amenajate în șură lângă odor sau separat.

Alte produse – cartofi, legume sau fructe se păstrează în beci sau pivniță („chimniță”), de cele mai multe ori amenajată sub casă. În trecut au existat acele gropi săpate în pământ în apropierea terenului cultivat, căptușite cu

paie, acoperite cu scândură, paie și pământ, numite „varmăc”.

Elementul cel mai caracteristic al gospodăriei de aici îl constituie existența formei cu ocol întărit, legată strict de specificul mediului și al ocupațiilor. Este de obicei poligonală, cu laturi neregulate, adaptată formei de relief pe care a fost amplasată, evoluând astăzi în zona centrală spre o formă dreptunghiulară sau pătrată. Dintotdeauna însă construcțiile au fost amplasate cu fața spre curte.

Întregește acest ansamblu împrejmuirea cu rol protector și aspect decorativ. Făcut din răzloage la început, apoi din nuiiele groase împletite, gardul a închis ca într-o cetate așezările sătenilor. Împletiturile din nuiiele, artistice lucrate în formă de cunună sau dispuse vertical, erau acoperite cu șindrilă sau scândură, pentru a le proteja. Aceste forme au dispărut. Gardul de ulucă, din „șuvenuri” sau „lețuri” dispuse vertical, este forma dominantă. În centrul satului, dar și spre deal lețurile au tăietură decorativă și apoi sunt vopsite, înlocuite chiar cu gardul din fier și beton.

Element fundamental component al gospodăriilor țărănești, poarta a avut rolul unui mijloc de comunicare între om – familie și ogor, pădure, munte sau târg, între om și semenii săi, ca simbol al deschiderii spre viața colectivității și a momentelor de sărbătoare. Construită la început din același material ca și gardul, capătă mai târziu o formă particulară: bârne dispuse în „Z” și bătute cu scândură tăiată decorativ la vârf. Lângă poarta mare este un loc mai ușor de trecere prin porțiță. Pitorești rămân la trecerea spre o altă gospodărie situată pe versant sau colină, peste gardul de „răzloage”, amenajată ca un pod în formă de cruce dacă gardul este mai înalt sau simplu – „trecătoarea” sau „podîșca”.

NOTE

1. TANCRED BANĂTEANU, *Prolegomene la o teorie a esteticii artei populare*, București, Ed. Minerva, 1985, p.63
2. OCTAVIAN GOGA, *România*, în vol. *Discursuri*, București, 1942, p.149.
3. ION SERB ȘI FLORICA SERB, *Frumosul românesc în concepția și viziunea poporului*, București, Ed. Minerva, 1977, p. 218.
4. MIHAI POP, PAVEL RUXĂNDROIU, *Folclorul literar românesc*, București, Ed. Didactică și Pedagogică, 1978, p.54.
5. Cf. MIHAI POP, P. RUXĂNDROIU, op. cit., p.40.
6. VALER BUTURĂ, *Etnografia poporului român*, Cluj, Ed. Dacia, 1978.
7. Ibidem, p.49.
8. V. TUFESCU, *Subcarpații și depresiunile marginale ale Transilvaniei*, București, 1966, p.111.
9. V. BUTURĂ, op. cit., p.55.
10. IORGU IORDAN, *Toponimia românească*, București, Ed. Academici, 1963, p. 31-32.

11. NICOLAE BUCUR, C. COSTIN, *Pagini din creația folclorică a unui sat. Livezi – Harghita*, M. Ciuc. 1972
12. Ibidem
13. EMIL PETROVICI, *Studii de dialectologie și toponimie*, București, Ed. Academiei, 1970, p. 264.
14. LIVIU REBREANU, *Laudă țărânului român*, Discurs de recepție la Academia Română.
15. IORGU IORDAN, op.cit., p.378.
16. Cf. ORBÁN BALÁZS, *Descrierea ținutului secuiesc (Székely föld leírása)*, Budapesta, 1868, vol.II, p.123.
17. G. POPA LISSEANU, *Dates statistiques concernant la population roumaine de la région de sicules*, Arhivele Statului, M. Ciuc, proveniență recentă, neînregistrată.
18. V. BUTURĂ, op. cit., p.378.
19. V. MIHĂILESCU, *O hartă a așezărilor rurale din România*, în B.S.C., I, III, București, cf. ibidem, p.58.
20. ION VLĂDUȚIU, *Etnografia românească*, București, Ed. Științifică, 1973, p.136.

ABSTRACT

The Folklore Monography of the Livezi Village. Elements of the Material Culture

The article is part of a more ample research referring to the folklore monography of the Livezi Village, and stops only at sketching some ethnographic pages, presenting the geographical situation, the type of village and the structure of the households.

Profesor Dorina Drăghici,
Colegiul Național "Octavian Goga", Miercurea Ciuc,
Str. Tudor Vladimirescu, nr. 40
Tel. 066/112570

SOCIOLOGIE

Aspecte demografice privind căsătoria etnic mixtă

Studiile de specialitate (demografice și statistice) din ultimele trei, patru decenii au pus în evidență faptul că și în România se produce fenomenul general de îmbătrânire demografică.

În țările europene, începând cu anul 1970 s-a produs acest fenomen, când în majoritatea țărilor a avut loc o diminuare a fertilității care a dus la scăderea progresivă a procentului de copii în totalul populației și o diminuare a mortalității generale care a făcut să crească durata medie a vieții. Procesul de îmbătrânire demografică în unele țări a mai fost întreținut și de emigrarea populației tinere (cum este și cazul României în anii 1990-1992).

Procesul de îmbătrânire demografică a populației României în perioada 1956-1991 s-a caracterizat prin următoarele aspecte:

- scăderea indicelui sintetic de fertilitate de la 2,89 copii la 1,56 copii;
- accentuarea procesului de îmbătrânire în mediul rural prin migrația populației tinere către oraș.

“În mediul rural ponderea populației tinere a scăzut cu 6,4%, iar ponderea populației adulte a scăzut cu 4,4% în perioada 1956-1991”.

În aceeași perioadă luată în studiu, scăderea fertilității a dus la o atenuare a ratei de dependență economică a populației tinere (cu excepția perioadei de redresare a fertilității).

Modificările socio-economice (începute în 1980 și culminând cu 1989) cele structurale și funcționale ale familiei, explică raportul complex între nupțialitate și fertilitate cu implicațiile de gloare.

În România nivelul nupțialității a fost și continuă să fie ridicat, datorită modelului cultural bine încheiat (impus) în care tradiția și normele sociale au avantajat căsătoria legal

constituită. În ultimele trei, patru decenii nupțialitatea s-a menținut la valori ridicate.

“Începând din anul 1980 rata brută a nupțialității a oscilat între 7-9 căsătorii la 1.000 locuitori; valori care situează România printre țările europene cu nupțialitatea cea mai ridicată, dacă avem în vedere că ratele predominante pentru popoarele europene sunt - în această perioadă - de 5-6 la mie”.

Atât numărul de căsătorii, cât și rata nupțialității marchează o scădere moderată în prima parte a anilor '80, urmată de o redresare în cea de-a doua parte a deceniului. Ambele mișcări sunt asemănătoare ca ritm, iar valorile din anii extremi sunt aproape identice: 8,2‰ în anul 1980 și 8,3 la mie în anul 1990. După anul 1990 se înregistrează o nouă scădere, mai importantă ca intensitate decât cea din anii 1981-1983.

În condițiile absenței acțiunii unor factori socio-economici sau legislativi particulari și conjuncturali, numărul de căsătorii și rata nupțialității sunt determinate - aproape în totalitate - de numărul și structura (pe sexe și vârstă) a populației mariabile. Or, în anii '80 această populație a cunoscut variații deosebite prin intrarea unor generații extrem de diferite ca dimensiune: cele născute în prima jumătate a anilor '60, când natalitatea avea valori scăzute, urmate de cele născute după anul 1966, având efective de 1,5 ori mai mari.

Este recunoscută în România, dezordinea și lipsa de echilibru pe piața căsătoriei, consecință a evoluției de excepție a natalității în anii 1960.

Urmează generațiile mari născute după 1966, fapt ce explică creșterea ponderii căsătoriilor (de rangul I) în a doua jumătate a anilor '80. Specialiștii ne-au semnalat și un aspect complementar, acela al nivelului relativ scăzut al divorțialității.

Anul 1989 a adus schimbări sociale și economice cu impact imediat începând cu anul 1990 asupra nupțialității în anii următori. La începutul perioadei se remarcă valorile mai crescute ale ratelor de nupțialitate în toate județele (1990 față de 1988) ca urmare a unor factori psihologici, a unor căsătorii amânate, ca apoi să urmeze scăderea, culminând cu 1993 ceea ce reprezintă reacția fenomenului la un context socio-economic mai puțin favorabil căsătoriei. Trebuie subliniat că fenomenul s-a mișcat diferit pe medii și în profil teritorial. Scăderea netă a fost în mediul urban, iar ruralul a marcat o cvasistagnare.

“La nivelul anului 1993 ratele de nupțialitate se regăsesc sub valorile anului 1989, cu excepția județelor în care ponderea populației rurale este mai importantă. În 1993 cele mai puține căsătorii s-au încheiat în județele Covasna și Harghita (5,5 respectiv 5,3 la mia de locuitori, iar cele mai multe în județele Galați, Gorj și Ialomița (8,3; 8,3; 8,0 la mie) această evoluție fiind strâns corelată și cu ponderea populației din grupa de vârstă 20-29 ani, vârste la care se încheie cele mai multe căsătorii.

În județele cu nupțialitate minimă, ponderea grupei de vârstă 20-29 ani este de circa 5,5% în totalul populației, iar în județele cu nupțialitate maximă, ponderea de peste 8%. La scăderea ratelor de nupțialitate au contribuit alături de factorii demografici și factori de natură socio-economică”.

“Procesul de scădere al numărului de nașcuți - vii la 1.000 femei de vârstă 15-49 ani în anul 1993 față de anul 1989 nu a fost uniform la nivelul județelor, acesta înscriindu-se într-un evantai de 25,1 la sută (Suceava) și 43,4 la sută (județul Covasna)”.

Situația județului Covasna

Evoluția structurii demografice a populației județului, prezintă tendințe diferite de creștere sau scădere. Modificările structurale intervenite în populația județului se înscriu în tendința de lungă durată, de accentuare a gradului de îmbătrânire a populației țării, în special în mediul rural (așa cum s-a mai arătat începând cu anul 1956). Conform datelor din Anuarele statistice, populația județului Covasna a fost în creștere până în anul 1992, după care, urmează o descreștere cu ritm mediu anual negativ de *“00,34% față de populația țării, care scade într-un ritm mediu anual negativ de doar 0,15%”.*

Dacă în 1930 recensământul înregistra pe județ, doar 152.563 persoane din care 136.638 locuiau în mediul rural, iar 15.925 în orașe, cifrele merg crescendo până în 1977 (199.017) și descresc din 1990-1996 (de la 233.256 la recensământul din 1992 la 231.491 în 1997).

De remarcat este scăderea permanentă a populației în mediul rural (vezi Tabelul 1).

Așa cum au fost comunicate datele statistice ale județului Covasna, ele indică o scădere a numărului populației județului în 1996 cu 2,73% față de 1990 datorită, în mare parte, și diminuării numărului de nașcuți vii (în special primii ani după revoluție), mortalitatea infantilă situându-se totuși printre cele mai mici rate (13,3‰ în 1996 față de 35,3‰ în Vaslui).

Și aici se poate vorbi de o schimbare a comportamentului demografic al cuplurilor față de propria reproducere și față de migrația externă.

“În anii 1990 și 1991 scăderea populației județului a fost determinată exclusiv de soldul negativ al migrației externe, care era de 1.360 persoane în timp ce sporul natural era încă pozitiv 1.180 persoane.

Începând din anul 1992 sporul natural devine negativ, crește an de an, ajungând ca în anul 1996 să îl depășească în intensitate pe cel migratoriu (236 față de 161 persoane)”.

Scăderea natalității a antrenat reducerea absolută și relativă a populației tinere, între 0-14 ani (de la 24,3% în 1992 la 20,5% în 1997) și creșterea populației vârstnice de 60 ani și peste (de la 15,3% în 1992 la 16,1% în 1997).

Încercăm o privire asupra localităților avute în studiu privind căsătoria etnic mixtă și eventualele corelații cu fenomenele demografice menționate.

Chiar dacă - așa cum s-a arătat - tendința de scădere a populației rurale pe județ este vizibilă, nivelul nupțialității a fost și este totuși ridicat, rata nupțialității oscilând între 7-9 căsătorii la 1.000 locuitori cu excepția anilor de vârf 1978 cu 11,6‰, 1979 cu 9‰ și scăderea bruscă a numărului căsătoriilor la 5,5‰ în 1993, iar cea mai scăzută valoare din istoria demografică a țării înregistrată în 1996 se reflectă și în județul Covasna cu 5,4‰ căsătorii (vezi Tabelul 2).

Am cercetat pe o perioadă de 30 de ani dinamica nupțialității și procentul căsătoriilor etnic mixte în localitățile Zagon, Brețcu, Belin, Hăghig și Vâlcele (Araci). Datele statistice ne-au fost oferite de Prefectura județului Covasna.

Comuna Zagon. Prima localitate investigată a fost Zagon. O populație relativ stabilă variind între 5.517 locuitori în 1966 și 5.327 la 1 ianuarie 1999 (conform C.N.S.).

În decursul unei generații nupțialitatea a fost destul de ridicată în acord cu tendințele pe județ și pe țară, dar mai mici decât rata brută pe județ în perioada de scădere pe țară adică 1980-1983 (vezi Tabelul 3).

Anul de vârf 1978-1979 indică o nupțialitate de 8,9‰ și 7,9‰ în comună față de 11,6 respectiv 9 la mie pe județ. 1978 este anul cu cele mai multe căsătorii, din care mixte, 10 la sută.

Cum ne indică Tabelul 3, scăderile în perioada 1980-1983 sunt vizibile: 5,8‰, 6,9‰, 5,1‰, 3,5‰ (1981 nici o căsătorie mixtă), cu redresare în 1988 8,4‰ și 8,8‰ căsătorii mixte.

Dacă impactul anului 1989 e vizibil din 1990 privind nupțialitatea pe județ, comuna Zagon nu pare să fi fost afectată decât cu întârziere în 1995, când rata scade la 3,7 la mie și nu se încheie nici o căsătorie etnic mixtă. Din 1992-1997 avem aproape descrescând 8,7‰ căsătorii, 6,8‰, 7,2‰, 3,7‰, 6,6‰ și din nou 3,7‰.

În aceeași perioadă sau contractat căsătorii mixte în procente de 12,7%, 10,8%, 5,1%; nici una brusc, 8,3 la sută și 15%.

Populația localității Zagon nu a scăzut niciodată sub 5.000 locuitori, oscilând mai mult între 5.788 în 1975, apoi în scădere, aproximativ 560 pe deceniu, pentru ca în 1992 să ajungă la 5.394 locuitori (conform datelor primăriei) și astăzi la 5.327 locuitori (la 1 ianuarie 1999 conform C.N.S.).

În decursul a treizeci de ani, indiferent de evenimentele istorice, în acord însă cu celelalte tendințe demografice, conchidem că rata nupțialității a fost remarcabilă, iar căsătoriile mixte au avut și au viabilitate (7,8 la sută din 1.028 căsătorii încheiate).

Comuna Vâlcele. Urmând aceleași puncte de reper pentru analiză, constatăm pen-

tru comuna Vâlcele, anul exploziv pe județ, 1978, privind rata de nupțialitate (11,6‰) cu valoarea de 9,3 la mie la o populație ce nu a depășit 3.400-3.600 locuitori timp de zeci de ani (ultima cifră conform C.N.S., la 1 ianuarie – 1999 - 3.389 locuitori) (vezi Tabelul 4).

Scăderea nupțialității și a ratei căsătoriilor începând cu anul 1980 și redresarea în a doua parte a deceniului pe țară, se oglindește și în fluctuațiile comunei în studiu.

1980 ... 3,3‰
 1981 ... 4,7‰ dar crește în 1984 - 7,9‰
 1982 ... 3,3‰
 1983 ... 4,4‰
 apoi scade din nou
 1985 ... 3,2‰
 1986 ... 2,9‰ crește în 1988 - 5,9‰
 1987 ... 3,2‰

Binecunoscutul record al județului de 5,5 la mie căsătorii (cea mai mică pe țară) în 1993-1994 e prezent și în studiul nostru cu procentul de 4,4‰ în comună în anul 1994, după care urmează o redresare spectaculoasă cu aproape dublul 8,5‰ dar, în acord cu cea mai scăzută rată pe țară privind căsătoriile, în 1996 scade și aici la 3,5 la mie.

Per generația 1967-1996 nu s-au încheiat căsătorii mixte, doar în anii 1978, 1985, 1986, 1989, totalul indicând 10,7 la sută mariaje mixte în ceilalți ani. Schimbarea compoziției etnice și-a spus cuvântul, la aceasta adăugându-se și repercusiunile migrației externe în perioada 1990-1992.

Comuna Hăghig. Cu o populație de 2.206 locuitori (la 1 ianuarie 1999 conform C.N.S.) reprezentând tendința de scădere pe județ după 1990, nici în deceniile trecute nu a avut mai mult (2.359 locuitori în 1971; 2.297 în 1975). În cele trei decenii urmărite din căsătoriile contractate 14,7% au fost etnic mixte în șapte ani neînregistrându-se nici o căsătorie mixtă (vezi Tabelul 5).

Nupțialitatea a avut valori minime de 2,2 la mie în 1981, 1984, și maximă în anul 1978, de 13 la mie (față de maximum pe județ 11,6‰), în 1986 de 9,1‰ și 8,6‰ în 1995. Dar, dacă în anul de vârf privind rata brută de nupțialitate 1978, se înregistrau și 10,3 la sută căsătorii etnic mixte, în anul 1993 cu cele mai puține căsătorii pe județ și țară (5,5‰) se înregistrau în localitate 18% căsătorii mixte din cele efectuate în comuna (5 la mie).

1995 ...8,6‰ nici o căsătorie mixtă
 1996 ...7,2‰ val. destul de ridicată față de total țară
 1997...4,5‰ - 30% căsătorii mixte
 1998...5,8‰ - 23% căsătorii mixte

Comuna Brețcu. Comuna mare, bogată cu populație numeroasă, ce a fluctuat între 4.402 locuitori în 1930, apoi 5.027 în 1972, diminuată la 4.087 în 1990, iar la 1 ianuarie 1999 număra 4.036 locuitori (conform datelor C.N.S.) (vezi Tabelul 6).

În decursul unei generații studiate (1968-1998) am remarcat doar două date cu rata brută de nupțialitate mai mică decât celelalte în profil comunal, respectiv anii 1990 și 1995 cu 3,7 la mie căsătorii, dar și cu căsătorii mixte.

În anii 1968, 1977, 1979, 1980 se înregistrează rate mari de 7,3‰ și 7‰ căsătorii.

1968 ... 7,3‰ - 8,3% căsătorii mixte
 1974 ... 5,6‰ - 25% căsătorii mixte
 1977 ... 7‰ - 5,7% căsătorii mixte
 1979 ... 7‰ - 5,5% căsătorii mixte
 1980 ... 8,8‰ - 16% căsătorii mixte

Dar, aici nu se mai respectă tendința celorlalte localități care s-au înscris înspre limitele maxime de nupțialitate a județului din anul 1978 (11,6‰) ci scade brusc la 5,4 la mie, însă cu un procent de 7,4 la sută căsătorii mixte.

Cea mai scăzută valoare din istoria demografică a țării înregistrată în anul 1996, nu se confirmă nici aici, rata căsătoriilor la 1.000 locuitori fiind de 6,4‰ și 26% căsătorii etnic mixte.

Din cele 811 căsătorii contractate în perioada avută în studiu 11,3% au fost bietnice.

Comuna Belin. Localitate micuță, cu o populație a cărei identitate e greu cuantificabilă la un recensământ, datorită așa-numitei duble ascendente identitare și a diferenței din-

tre valorile demografice ipotetice și cele reale ale populației aparținând unei etnii sau alteia.

Urmând aceeași schemă de analiză ca și în cazul celorlalte localități, remarcăm anul de vârf privind rata maximă de nupțialitate în 1976 de 9,4 la mie de locuitori și 8,6‰ în 1974 (vezi Tabelul 7).

Cele mai mici procente s-au înregistrat în 1971 și 1989, apoi 1986 și 1997.

1971 ... 2,4‰ - nici o căsătorie mixtă
 1989 ... 2,6‰ - 28,5%
 1986 ... 3‰ - 1
 1997 ... 3,6‰ - 1

În 11 ani din 30 nu s-au înregistrat căsătorii bietnice deși existau trei, chiar patru grupuri etnice.

Nici anul 1996, dificil pentru întreaga țară sub raportul valorilor demografice, comuna Belin nu se aliniază tendinței generale, realizând o nupțialitate de 6 la mie. Nici anul 1993, chiar 1994 cu scăderile spectaculoase la nivel de județ nu se oglindesc în procentele localității în studiu.

Chiar dacă și în județul Covasna ponderea populației tinere a scăzut, rata nupțialității a avut valori crescute, exceptând spectaculoasa scădere din anul 1993 (5,5‰), 1996 fiind anul cu cea mai scăzută valoare demografică din România.

Indiferent de tendințele pe țară și cele proprii județului Covasna, căsătoriile etnic mixte au avut și au viabilitate, neinfluențată nici politic, mai puțin social, aproape deloc statistic.

BIBLIOGRAFIE

Revista Română de Statistică, nr. 5/1993.
Revista Română de Statistică, nr. 4/1995.
Revista Română de Statistică, nr. 3/1995.
 Elvira Racolța, *Situația demografică a județului Covasna*, în *Revista Română de Statistică*, nr. 7/1998.

ABSTRACT

Demographical Aspects Regarding the Mixed Ethnic Marriage

This study is part of a more ample research referring to the essential problems regarding the socio-cultural repercussions of the mixed ethnic couples. The correlation between the demographical aging, the level of the nuptiality and the percentage of fertility are also dealt with at national level and in the Covasna District. The evolution of mixed marriages over a period of 30 years is analysed in 5 places in the district. As a conclusion, the authors sustain that the mixed marriages had and have viability, influenced neither politically nor socially, and almost not at all statistically, no matter what the tendencies in the whole country or those particular to the Covasna District were and are.

Cercetător Dr. Lily Rain

Institutul de Sociologie al Academiei Române,

București, Calea 13 Septembrie, nr.13

Tel. 01.6343679 (domiciliu)

Tabelul 1 – Evoluția populației județului Covasna

1930	1948	1956	1966	1977	1992
136.638	137.518	129.566	121.549	116.800	110.351

**Tabelul 2 - Căsătorii și rata brută de nupțialitate în anii 1966-1995
(căsătorii la 1.000/locuitori)**

1966	1967	1968	1969	1970	1971	1972
1462	1343	1404	1357	1318	1274	1325
8,1	7,6	7,8	7,5	7,1	6,8	7,0

1973	1974	1975	1976	1977	1978	1979
1384	1461	1594	1573	1761	2030	1883
7,3	7,6	8,2	8,0	8,8	11,6	9,0

1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986
1744	1664	1682	1431	1506	1548	1535
8,2	7,7	7,6	6,4	6,7	6,8	6,7

1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993
1618	1674	1651	1589	1496	1502	1289
7,0	7,2	7,0	6,7	6,3	6,4	5,5

1994	1995	1996
1271	1465	1261
5,5	6,3	5,4

Tabelul 3 – Comuna Zagon

Nr. Crt.	Anul	Nr. Căsătorii	Căsătorii mixte
1	1967	32	3
2	1968	34	2
3	1969	40	3
4	1970	35	2
5	1971	37	6
6	1972	38	2
7	1973	44	2
8	1974	38	2
9	1975	42	2
10	1976	38	3
11	1977	33	4
12	1978	46	3
13	1979	50	5
14	1980	33	1
15	1981	39	0
16	1982	29	3
17	1983	20	1
18	1984	27	2
19	1985	29	2
20	1986	22	2
21	1987	26	3
22	1988	45	4
23	1989	31	2
24	1990	36	3
25	1991	39	5
26	1992	47	6
27	1993	37	4
28	1994	39	2
29	1995	20	0
30	1996	36	3
31	1997	20	3

Tabelul 4 – Comuna Vâlcele

Nr. Crt.	Anul	Nr. Căsătorii	Căsătorii mixte
1	1967	25	4
2	1968	14	1
3	1969	12	1
4	1970	10	1
5	1971	22	2
6	1972	18	-
7	1973	21	4
8	1974	10	3
9	1975	20	2
10	1976	22	3
11	1977	26	4
12	1978	32	2
13	1979	24	4
14	1980	20	3
15	1981	16	3
16	1982	20	3
17	1983	15	4
18	1984	24	3
19	1985	11	-
20	1986	10	-
21	1987	11	1
22	1988	20	2
23	1989	14	1
24	1990	18	-
25	1991	14	1
26	1992	21	2
27	1993	23	2
28	1994	15	1
29	1995	29	1
30	1996	12	1

Tabelul 5 – Comuna Hăhig

Nr. Crt.	Anul	Nr. Căsătorii	Căsătorii mixte
1	1969	11	3
2	1970	16	-
3	1971	15	1
4	1972	18	1
5	1973	17	4
6	1974	10	3
7	1975	14	3
8	1976	15	-
9	1977	20	3
10	1978	29	3
11	1979	18	4
12	1980	10	1
13	1981	5	2
14	1982	11	-
15	1983	9	-
16	1984	5	-
17	1985	13	1
18	1986	21	5
19	1987	10	5
20	1988	11	2
21	1989	13	2
22	1990	17	3
23	1991	10	2
24	1992	20	1
25	1993	11	2
26	1994	14	5
27	1995	19	-
28	1996	16	-
29	1997	10	3
30	1998	13	3

Tabelul 6 – Comuna Brețcu

Nr. Crt.	Anul	Nr. Căsătorii	Căsătorii mixte
1	1968	36	3
2	1969	22	-
3	1970	31	-
4	1971	26	2
5	1972	22	4
6	1973	29	2
7	1974	28	7
8	1975	31	4
9	1976	27	4
10	1977	35	2
11	1978	27	2
12	1979	36	2
13	1980	36	6
14	1981	25	1
15	1982	23	2
16	1983	25	2
17	1984	28	4
18	1985	22	3
19	1986	32	-
20	1987	24	3
21	1988	32	3
22	1989	25	3
23	1990	15	2
24	1991	27	6
25	1992	23	-
26	1993	22	1
27	1994	19	6
28	1995	15	3
29	1996	26	7
30	1997	24	4
31	1998	18	2

Tabelul 7 – Comuna Belin

Nr. Crt.	Anul	Nr. Căsătorii	Căsătorii mixte
1	1968	14	-
2	1969	14	3
3	1970	18	2
4	1971	7	-
5	1972	12	1
6	1973	13	1
7	1974	24	-
8	1975	14	-
9	1976	26	4
10	1977	22	1
11	1978	17	1
12	1979	20	2
13	1980	17	-
14	1981	22	1
15	1982	13	1
16	1983	11	-
17	1984	16	1
18	1985	11	-
19	1986	8	1
20	1987	18	-
21	1988	15	2
22	1989	7	2
23	1990	11	-
24	1991	11	1
25	1992	15	1
26	1993	12	1
27	1994	15	2
28	1995	14	-
29	1996	15	1
30	1997	9	1
31	1998	12	1

Problematica elitelor etnice între Teoria Latențelor și Teoria Grupurilor de Interese

1. Teoria elitelor

Ceea ce noi astăzi numim în sociologie "elită" a existat dintotdeauna în cadrul colectivităților umane și a reprezentat obiect al interesului gânditorilor din orice epocă. Spre exemplificare, putem aminti preocupările filosofilor antici legate de calitățile și rolurile conducătorilor cetății: în viziunea lui Socrate, stăpânirea trebuia să urmărească binele celor pe care-i conduce, să formuleze legi bune și să fie compusă din oameni virtuoși, luptători pentru interesele cetății și nu vânători de privilegii; Platon, deși distinge între statul ideal, cu caracter moral și statul real, avansează și el ideea unei aristocrații de merit întemeiată nu pe criterii de avere, ci pe criterii de valoare, de moralitate și de demnitate; Aristotel va face separația între guvernanți, orientați spre prudență și caracterizați de virtute și guvernați, a căror principală trăsătură o reprezintă supunerea.

Sociologia elitelor își are rădăcinile în operele celor doi mari clasici ai școlii elitiste italiene: Gaetano Mosca și Vilfredo Pareto. În 1884 Mosca lansează termenul de "clasă politică" pentru a desemna existența, în orice societate, a unei minorități guvernante care este întotdeauna organizată, îndeplinește funcțiile politice în regim de monopol și se bucură de avantaje ce derivă din exercitarea puterii. Acest exercițiu al puterii se face față de o minoritate guvernată, mult mai numeroasă, dezorganizată și care oferă primeia mijloacele materiale necesare realizării funcțiilor politice.

Aproximativ în aceeași perioadă, Pareto ajungea la concluzii asemănătoare: orice societate este caracterizată de dihotomia guvernanți – guvernați iar guvernanții constituie întotdeauna o minoritate. Pareto sugerează indicarea clasei guvernante prin termenul de elită, termen care va avea mare succes și largă difuzare în câmpul studiilor sociologice.

Descriind o logică a combinării reziduurilor – concept fundamental al operei sale – Pareto arată că problema echilibrului social se rezolvă prin raporturile dintre clasa guvernantă și clasa guvernată, schimburile de la una la alta constituind procesul de circulație a elitelor.

În lucrarea "*Clasa politică*", Mosca arăta că minoritățile guvernante se disting de masa guvernaților prin certe calități care le conferă superioritate materială, intelectuală sau chiar morală. Pentru Pareto, aceste calități devin esența definiției elitelor. Elita este astfel compusă din acei indivizi care au indicii cei mai mari de capacitate în domeniul lor de activitate. Din elită fac parte deci "*i migliori*", adică cei mai buni.

În orice clasă guvernantă Pareto distinge trei tipuri de elită: *elita politică* (în opinia sa, cea mai importantă pentru determinarea echilibrului social), *elita economică* și *elita intelectuală*. Fiecare tip poate fi caracterizat printr-o pereche de elite, din care una predomină în societate: pe plan politic, *elite-vulpi* (guvernează cu șiretenia) și *elite-lei* (guvernează cu forța); pe plan economic, *clasa speculanților* (mai ales antreprenori) și *clasa rentierilor* (proprietarii de terenuri); pe plan intelectual, *oamenii de știință* (tind spre scepticism) și *oamenii de credință* (tind spre dogmatism).

În societate, diversele tipuri de elită se combină în mod variat.

În 1911, un alt gânditor italian, dar care și-a petrecut o bună parte a vieții în Germania, Roberto Michels, publică "*La sociologia del partito politico nella democrazia moderna*" unde formulează celebra "*lege de fier a oligarhiei*" adică: procesul de democratizare ajunge să fie sufocat prin însăși tendința firească de organizare a grupului social; structura organizată a grupului creează poziții privilegiate care se asociază cu puterea crescândă a conducătorilor,

ducând la constituirea oligarhiilor. Logica însăși a organizării instituie deci o rigidă ierarhie între membrii grupului (fie el partid politic, sindicat sau chiar întreaga societate), coagulează la vârf o oligarhie tot mai despotică și perpetuează destinul aservirii maselor.

Pentru poziția pe care au avut-o față de raportul elită-masă și, implicit, față de problematica democrației, Pareto, Mosca și Michels au fost numiți neo-machiavelici (Bovero, 1975). Cu toate că la Michels antiteza elită – masă e netă, el nu este un antidemocrat. La Pareto și Mosca însă apar accente aristocratice și poziții conservatoare (Bovero, 1975).

Având drept scop combaterea acestor poziții sub acuza că ar fi susținut mișcarea fascistă, grupul *“eliștilor democratici”* va încerca să demonstreze că democrația este compatibilă cu anumite tipuri de guvernare și deci cu anumite tipuri de elite. Se înscriu în acest grup Karl Mannheim, Joseph A. Schumpeter, Raymond Aron sau Harold Lasswell.

Vedem așadar că prin plasarea chestiunii elitelor în spațiul analizei raporturilor dintre acestea și mase, pe fondul reflecțiilor asupra democrației ca regim politic, în prima jumătate a secolului nostru chestiunea capătă o tentă mai degrabă politologică decât sociologică.

În anii '50, cu ocazia polemicii suscitată de opera lui Ch. W. Mills, *“The power elite”*, se conturează disputa între curentul elitist ce susține că puterea este centralizată în mâinile a puțini indivizi, aceștia ocupând vârfurile ierarhiilor instituționale ale societății și curentul pluralist conform căruia puterea se distribuie la nivelul mai multor grupuri, fiecare definit de interese sectoriale și capabil de a controla și de a contrabalansa puterea celorlalți.

În *“The power elite”*, Wright Mills demonstrează că structura de putere americană e formată din trei niveluri:

- la nivel superior se găsește elita puterii, adică un grup restrâns de indivizi ce ocupă pozițiile de comandă în cele trei mari ordini instituționale ale societății (economică, politică și militară);
- la nivel mediu se află asociații, partide și sindicate care în mod tradițional sunt considerate actori specializați ai câmpului politic;
- la nivel inferior se găsește masa, obiect al unei constante manipulari din partea celorlalte două niveluri.

Ca reacție la teza lui Mills, Robert A. Dahl (1961) sugerează o imagine pluralistică a societății, în care puterea e subdivizată între diverse grupuri, fiecare grup fiind în măsură să exercite propria influență într-un limitat sector de probleme.

În încercarea de a aprofunda chestiunea tipurilor de elite în societate, un important ajutor ne vine din partea lui Dimitrie Gusti. Marele nostru sociolog interbelic vorbește despre elite, deci la plural, în sensul de *“conducători ai sectoarelor specifice ale vieții sociale”* (Bădescu, 1996, p. 628), îndepărtându-se deci de concepția monistă, a unei elite unice. Există conducători pentru fiecare categorie socială a unei națiuni – arată Gusti – iar din calitățile acestor conducători decurg însăși calitățile organizării statului respectiv. Elitele apar deci ca instanțe ale garantării ordinii sociale, dar și ca agenți ai dezvoltării naționale.

Un model teoretic util în stabilirea tipurilor de elite poate fi schema AGIL a lui Parsons (Laumann, 1995) care împarte societatea în patru sectoare, după principala funcție îndeplinită în cadrul sistemului social: *funcția adaptativă, funcția atingerii scopului, funcția de integrare și cea de conservare*. Acestor funcții le corespund respectiv sectoarele: *economic, politic, societal* (în particular, educațional) și *cultural*. În fiecare sector se poate distinge un segment numit elită, care îndeplinește funcții specifice.

Într-o formă simplificată și frecvent utilizată în sociologie, modelul parsonian devine unul cu doar trei segmente, distingând astfel sectorul economic, sectorul politic și sectorul cultural. Această simplificare o găsim la Domenico Fisichella (1992) care distinge două mari sisteme sociale: cel politic și cel social propriu-zis, acesta din urmă fiind format din subsistemul economic și din subsistemul cultural.

Putem astfel vorbi despre trei tipuri principale de elite în orice societate: elita economică, elita politică și elita culturală, între ele existând numeroase interferențe (granițele nu sunt deci rigide, un membru al elitei economice putând fi și membru al elitei politice etc).

2. Comunități etnice și elite etnice

Despre comunitate etnică se vorbește mai ales atunci când avem de-a face cu o realitate pluriethnică. De exemplu, vorbim despre comunitatea românească sau despre comuni-

tatea maghiară în zona Harghita – Covasna, dar când ne referim la o societate în ansamblul ei, de pildă la România ori la Ungaria, utilizăm termenul de națiune: națiunea română sau națiunea maghiară. Sigur că atât românii, cât și maghiarii din Covasna și Harghita sunt parte integrantă a națiunii române, ca unitate fondată pe un stat, numai că, raportându-se cultural la societatea românească în ansamblul ei, maghiarii se simt altfel, se percep ca fiind diferiți de restul populației. Astfel că ei alcătuiesc un grup distinct sau o comunitate distinctă. Românii din aceste două județe, deși aparțin etniei net dominante la nivel național, sunt mai puțini decât maghiarii. De aceea, prin raportare la aceștia, formează și ei o comunitate etnică definită prin alte atribute culturale decât cea maghiară.

În același sens vorbim despre comunitatea etnică croată din Italia, dar când ne referim la croații din Croația îi numim națiune croată, întrucât croații au ajuns la *"împlinirea politică"* a grupului etnic, construindu-și un stat național.

În zonele unde trăiesc mai multe comunități etnice, viața socială se structurează pe un criteriu suplimentar față de zonele etnic omogene: criteriul etnic. Intensitatea manifestării acestui criteriu este diferită în funcție de relațiile dintre comunitățile etnice respective. Acolo unde relațiile sunt de bună înțelegere, de conviețuire pașnică, criteriul etnic este mai degrabă unul latent, implicat în auto-definirea etnică a indivizilor, dar cu puternice deschideri spre ceilalți și cu acceptarea mixajelor. Un exemplu ar fi modelul conviețuirii etnice în zona Sibiu, relevat de cercetări recente (Cobianu – Băcanu, 1998). Dacă însă între comunitățile etnice apar tensiuni sau chiar conflicte, criteriul etnic va deveni dominant în structurarea relațiilor sociale din zona respectivă.

Orice comunitate etnică are o elită. Înțelegem prin elită etnică un segment social care își asumă rolul de purtătoare a intereselor comunității etnice căreia îi aparține. Membrii elitei sunt deci lideri, persoane recunoscute de către comunitate ca promotori și susținători ai identității și intereselor ei. În cazul unui model interetnic bazat pe înțelegere și pe cooperare, elită etnică nu are un rol de primă mână în spațiul social respectiv. În societatea americană, de pildă, liderii multor comunități etnice au mai degrabă un rol pasiv și o funcție cultu-

rală. Ei pot fi identificați printre directorii de ziare tipărite în limba comunității respective, printre scriitori sau artiști ce promovează elementele culturale distincte ale acelei etnii. În cadrul unui model interetnic tensionat sau conflictual, elitele etnice capătă un rol-cheie. Definindu-se ca reprezentante ale intereselor acelor comunități, ele vor mobiliza resurse variate (economice, politice, informaționale etc.) și vor recurge la strategii diverse pentru a-și atinge scopurile.

Reprezentarea elitei în termeni etnici a răsunat în filosofia germană prin J. G. Fichte. Convins că orice națiune are o misiune, o investitură pe scena istoriei, Fichte conferea omului de elită, văzut ca om etnic, rolul de a sluji acestei misiuni.

Toate încercările științifice de descoperire a unui segment social pe care îl numim elită etnică și de relevare a obiectivelor și strategiilor urmate de ea slujesc unui răspuns la întrebarea generală: care este actualitatea și care este rolul factorului etnic în societatea contemporană? Dacă Marx susținea că societatea este stratificată în două clase din cauza contradicției dintre capital și muncă, dacă Weber își manifesta scepticismul față de previziunile marxiste arătând că diviziunea de clasă este atenuată de grupurile de status și de organizațiile politice, începând cu anii '70 devine clar rolul factorului etnic în procesul de stratificare a societății. În 1975, Nathan Glazer și Daniel Moynihan susțineau chiar că raporturile de proprietate devin subordonate față de raporturile etnice.

De cele mai multe ori mizele mișcărilor etnice țin de obținerea unei cote mai mari de resurse într-o anumită societate sau de realizarea autonomiei politice ori a independenței statale. Rolul jucat de elitele etnice în aceste procese și modalitățile prin care ele acționează sunt probleme de interes major pentru sociolog.

În primul rând, elita etnică trebuie văzută ca o grupare a liderilor comunității etnice respective. Adoptând modelul celor trei sectoare ale sistemului social (economic, politic și cultural), elita etnică apare ca un spațiu de intersecție al elitelor din cele trei sectoare în sensul că ea reunește anumiți membri ai elitelor culturală, politică și economică după criteriul orientării comune a acestora spre interesul etnic. În al doilea rând, interesant de studiat vor fi relațiile dintre membrii acestei

elite, strategiile și resursele mobilizate de ei, extrem de utilă fiind la acest punct analiza rețelelor sociale de care ei dispun.

În sociologia românească, la Eminescu, la Brăileanu, la Bărbat, la Manolescu sau la Gusti, raportul dintre elită și masă se circumscrie noțiunii de *“elită organică”*. Pentru a înțelege mai bine ce înseamnă o elită organică trebuie să apelăm la teoria latențelor formulată de profesorul Ilie Bădescu.

3. Teoria latențelor

Această teorie ne arată că există niște latențe difuze ale sufletului care se exprimă prin trăirea colectivă a popoarelor, prin trăirea comunitară. Latențele sunt ansambluri de sentimente și de atitudini comune unei colectivități umane, având o natură pozitivă în sensul de natură morală și care alcătuiesc un întreg, o unitate de simțire, de gândire și de atitudine ce dispune de forță de reacție în cazul în care sunt încălcate.

Aceste latențe stau la baza ordinii sociale întrucât orientează stabilirea normelor, a regulilor de conviețuire. Având o natură morală, latențele nu fundamentează orice tip de ordine, ci o ordine la rândul ei morală, *“bazată pe virtuți”*. De aceea, ele intră în contradicție cu sistemele totalitare bazate pe o ordine impusă, suprapusă, ale cărei reguli nu au nimic de-a face cu fondul sufletesc al colectivității respective. Teoria latențelor, de altfel, se și fundamentează pe strălucitele intuiții devenite ele înseși teorii explicative, precum *“formele fără fond”* ale lui Maiorescu, *“politi-cianismul”* lui Motru sau concepțiile de sociologie politică ale lui Eminescu.

Orice epocă și orice societate se definesc printr-o anumită configurație psiho-culturală, caracterizată de un anumit tip de *“sentimente, înclinații, atitudini, neliniști chiar, comune marii majorități a indivizilor dintr-o societate”* (Bădescu, 1997, p. 33). Aceasta este configurația latențelor sufletești și ea este comună mediei sociale. Media socială nu este înțeleasă ca mediocritate, ci ca un câmp social creativ, unde se plămădesc și se dezvoltă conținuturi culturale. Media socială este deci cadrul unde se formează sufletul popular, acesta fiind de fapt sistemul latențelor. Aici se nasc formele culturale de exprimare ale sentimentelor și atitudinilor latente, în forma creațiilor populare la care orice persoană normală din aceea societate aderă *“spontan”*. Se exemplifică cu bas-

mul, ale cărui mesaje axiologice sunt împărțite fără nici un fel de rezervă de membrii comunității respective.

A. D. Smith consideră că orice națiune are o bază etnică. O știință a identității naționale, spune el, trebuie să cerceteze această bază profundă, acest substrat (Petrosino, 1991). Substratul unei națiuni este, în opinia profesorului Bădescu, tocmai spațiul latențelor și această realitate apare în multe concepții despre viața colectivă sau despre trăsăturile culturale ale unui popor ori ale unui grup social, purtând denumiri diferite. De pildă, suflet al popoarelor în psihologia lui Wundt, arhetip și inconștient colectiv la Jung, matcă sau matrice stilistică la Blaga.

Teoria latențelor permite întemeierea sociologiei comunităților. Comunitățile nu pot fi concepute în afara unor ansambluri de sentimente, atitudini, modele de gândire și de acțiune comune membrilor unei populații. Comunitățile îndeplinesc o funcție de organizare, de sistematizare a vieții sufletești colective în *“sinteteze noologice”* (*noos = spirit*), adică *“în acele moduri de viață spirituală de valabilitate mai generală și de participare comună a membrilor care compun un anume cerc social”* (Bădescu, 1997, p. 174).

Mergând mai departe, teoria latențelor fundamentează însăși o sociologie a națiunii. Națiunea este concepută ca *“o sinteză specială dintre un sentiment special și o nouă idee colectivă”* (idem, p. 156) de factură politică. Națiunea are, așadar, o bază organică, o temelie comunitară. Ea nu este deci rezultatul unor decizii oportuniste și arbitrare. Marea problemă a tuturor formațiunilor imperiale o reprezintă neconcordanța dintre granițele comunității noologice și granițele statale, dintre *“fundamentele sufletești ale poporului și fundamentele ideologice ale statului”* (idem, p. 158).

O dată clarificate aceste chestiuni, putem trece la analizarea caracteristicilor și a rolului elitelor în societate. Pentru a înțelege însă care este profilul și care este prestația elitelor, autorul *“teoriei latențelor”* introduce distincția conceptuală cultură – suprastructură. Noțiunea de suprastructură a fost lansată în opera lui Marx, exprimând nivelul creațiilor ideale ce derivă din structura relațiilor sociale, în particular a relațiilor de producție. În teoria latențelor, conceptul de suprastructură are tot o natură derivată, dar din altceva. În timp ce

cultura este *"cadru creației și al funcționării nemijlocite a operei"* (idem, p. 184), locul unde apar creatorii și *"marii slujitori ai culturii"* (idem, p. 184), suprastructura este definită drept *"zona de manifestare mijlocită a culturii, regiunea utilizărilor pe care o epocă și elitele ei se pricepe să le dea culturii"* (idem, p. 184). În suprastructură se demonstrează deci ce face o societate cu cultura ei.

Ideea este extrem de interesantă pentru că schimbă unghiul de vedere asupra funcțiilor elitei în societate. Dacă în teoriile clasice asupra elitelor acestea sunt văzute ca singurele creatoare de cultură și de istorie, ele opunându-se masei amorfe și obediente, aici elitele au alte valențe, ele devenind vehiculatoare de cultură sau un fel de agenți de gestiune ai creației autentice ce se produce la un alt nivel: cel al culturii unui popor.

Profilul și rolul elitelor devin de acum clare. Elitele care nu respectă spiritul, fondul, liniile culturale fundamentale ale colectivității pe care o guvernează sunt elite inculte sau anorganice iar cele care respectă, promovează și dezvoltă cultura spirituală a colectivității sunt elite culte sau organice.

Un exemplu ilustru de elită falsă, neorganică, deci străină de fondul spiritual al poporului guvernat îl reprezintă partidul comunist în cazul popoarelor est-europene.

Consider că din punctul de vedere al cercetătorului social preocupat de problematica elitelor, conceptul de elită organică definit în cadrul teoriei latențelor este fundamental.

Sociologul american Wright Mills oferă, în lucrarea *"The power elite"*, o definiție instituțională a elitelor, adică: elitele sunt formate din acele persoane care ocupă funcțiile sociale cele mai importante sau, cu alte cuvinte, pozițiile cele mai înalte pe scara ierarhică a unei societăți. În acest fel, Mills se îndepărtează de definiția clasică oferită de Pareto în viziunea căruia elita e formată din persoanele care au cei mai înalți indici de capacitate în domeniul unde activează. Caracterul meritocratic și inoperațional al definiției paretiene este evident. Eminescu va răsturna concepția lui Pareto, arătând că între poziția superioară deținută și nivelul de capacitate al indivizilor nu există o relație direct proporțională.

Definiția lui Mills corelează cu viziunea asupra elitelor în teoria latențelor. Elitele nu

sunt neapărat instanțele creatoare ale unei colectivități, ci ele mai degrabă guvernează, gestionează resursele spirituale și materiale ale acesteia. Ele pot îndeplini acest rol doar dacă ocupă pozițiile-cheie, pozițiile ierarhice superioare din societate.

4. Teoria grupurilor de interese

În demersul de studiere a elitelor etnice pornim de la premisa că o elită etnică, așa cum a fost definită mai sus, este o elită organică. Problema sociologică pe care o ridicăm se referă la selectarea acestei elite în spațiul social, la studierea compoziției acesteia și la relevarea modalităților ei de organizare și de interacțiune cu alți actori sociali. Ipoteza generală pe care o propunem este următoarea: elita etnică într-un spațiu plurietnic funcționează ca un grup de presiune. Grupul de presiune este un caz particular al grupului de interese. Pentru aceasta trebuie să vedem ce înseamnă grup de interese și grup de presiune.

Prin grup de interese se înțelege un actor al sistemului social care îndeplinește funcția de *"articulare a intereselor"* unei colectivități, adică acțiunea de a conferi *"raționalitate, congruență, imagine și viabilitate întrebărilor celor care împărtășesc o determinată atitudine față de alți actori ai sistemului social"* (Fischella, 1992).

Domenico Fischella distinge două tipuri de grupuri de interese:

- a) grupuri ce promovează interese economice (de exemplu, o asociație de industriști);
- b) grupuri ce promovează valori (de exemplu, o ligă contra divorțului).

Am văzut mai sus că Domenico Fischella face distincție între sistemul social și sistemul politic. Introducerea conceptului de *"grup de presiune"* va face legătura între cele două sisteme. Astfel, în momentul în care un grup de interese intră pe scena politică el devine grup de presiune. Un grup de presiune este întotdeauna un grup de interese, dar un grup de interese nu devine întotdeauna grup de presiune.

Cele două noțiuni nu sunt totuși ușor de delimitat, existând o mare varietate de fenomene care ar putea fi încadrate în clasa grupului de interes sau a celui de presiune. Din punct de vedere structural, Almond și Powell (1978) rețin patru tipuri de astfel de grupuri:

- a) *grupuri agnomice* (mulțimi revoltate dezorganizate, forme de protest mai mult sau mai puțin spontane);
- b) *grupuri non-asociative* (se caracterizează prin absența unei organizări specializate, dar față de grupurile anomice dispun de o continuitate în timp);
- c) *grupuri instituționale* (cele care activează în interiorul unor organizații precum partidele politice, corporațiile, corpurile legislative, forțele armate, birocrăția, biserica etc.);
- d) *grupurile asociative* (structuri specializate cu scopul de a articula interese care sunt în mod special desemnate să reprezinte obiectivele unui agregat particular; organizarea lor presupune personal angajat să lucreze efectiv pentru aceste scopuri, roluri interne diversificate și proceduri oficiale de formulare a intereselor).

Samuel E. Finer (1958) arată că "presiunea" asupra aparatului politic se poate face în mai multe moduri: sprijinind cu propriile voturi un partid politic, suspendând sau întrerupând susținerea financiară a unui partid, corupând un om politic, refuzând plata taxelor și impozitelor, promovând un referendum etc.

În cazul nostru, interesant este de văzut ce tip de grup de interes reprezintă elita etnică și, dacă ea funcționează ca grup de presiune, prin ce mecanisme își promovează interesele. Metodologia cea mai adecvată pentru un asemenea obiectiv este analiza rețelelor sociale combinată cu analiza scalelor de interese și de valori ale membrilor elitei etnice. Putem astfel descoperi orientările de interes ale membrilor acestei elite, relațiile dintre ei, posibilele grupuri cu înalt grad de coeziune în cadrul

elitei, posibilității centrării de decizie precum și legăturile elitei etnice cu alți agenți (economici, politici etc.) la care ea apelează pentru a-i sprijini acțiunile.

Concluzii

Articolul de față a fost structurat în funcție de două obiective principale:

- 1) de a propune conceptul de elită etnică drept un concept necesar analizei spațiilor plurietnice;
- 2) de a prezenta un cadru teoretic adecvat, după părerea noastră, abordării problematicei acestei elite (teoria latențelor și teoria grupurilor de interese).

Articolul reprezintă totodată și o declarație de intenții pentru o viitoare cercetare a elitelor etnice în Harghita și Covasna. Ipoteza generală de studiu este că elitele etnice, văzute ca elite organice, acționează ca grupuri de interese sau, chiar mai mult, ca grupuri de presiune.

Confirmarea unei asemenea ipoteze precum și relevarea intereselor efective ce ghidează acțiunile elitelor etnice sau explorarea rețelelor sociale de care ele dispun pot contribui la cunoașterea actualității și importanței fenomenului etnic în lumea contemporană.

Și cum rolul sociologului este și acela de a oferi agenților politici informații valide despre pulsul societății, ca bază pentru viitoarele decizii politice, un asemenea studiu poate sluji și acestui scop!

BIBLIOGRAFIE

1. BĂDESCU, ILIE, "Teoria latențelor", Editura Isogep-Euxin, București, 1997
2. BĂDESCU, ILIE; DUNGACIU, DAN; BALTASIU, RADU, "Istoria sociologiei", Editura Eminescu, București, 1996
3. COBIANU-BĂCANU, MARIA, "S.O.S.-românii din Harghita și Covasna", Editura Petru Maior, Târgu-Mureș, 1998
4. FISICHELLA, DOMENICO, "Gruppi di interesse e di pressione" in "Enciclopedia delle scienze sociali", vol. IV, Istituto della Enciclopedia Italiana, Roma, 1992
5. PARKIN, FRANK, "Classi e stratificazione sociale", in "Enciclopedia delle scienze sociali", vol. II, Istituto della Enciclopedia Italiana, Roma, 1992
6. ALBERTONI, ETTORRE A., "Fonti e sviluppi dell'elitismo politico" in "Elitismo e democrazia nella cultura politica del Nord-America", Archivio Internazionale "Gaetano Mosca" per lo Studio della Classe Politica, serie italiana, vol. V, tomo I
7. BOVERO, MICHELANGELO, "La teoria dell'élite", Loescher Editore, Torino, 1975
8. PIETRO SCARDUELLI (coordonator), "Stati, etnie, culture", Edizioni Angelo Guerini, Milano, 1996
9. PISELLI, FORTUNATA (coordonator), "Reti. L'analisi di network nelle scienze sociali", Donizelli Editore, Roma, 1995
10. MILLS, WRIGHT C., "The power elite", NY, Oxford University Press, 1959
11. MOSCA, GAETANO, "La classe politica", Editori Laterza, Bari, 1994
12. PARETO, VILFREDO, "Trattato di sociologia generale", volume II, Firenze, Barbera Editore, 1916
13. PETROSINO, DANIELE, "Stati, nazioni, etnie. Il pluralismo etnico e nazionale nella teoria sociologica contemporanea", Franco Angeli, Milano, 1991
14. LAUMANN, EDWARD O.; PAPP, FRANZ U., "Reti di azione collettiva" in "Reti. L'analisi di network nelle scienze sociali" a cura di Fortunata Piselli, Donizelli Editore, Roma, 1995
15. Dizionario delle Scienze Sociali, a cura di PAOLO JEDLOWSKI, Il Sagittario, Milano, 1997

ABSTRACT

The ethnical elites question between the latencies theory and the interest groups theory

This study has two main objectives: to propose the concept of "ethnical elite" as a very important one for the analyse of pluriethnical spaces and to present a theoretical frame suitable for this sociological problem (the latencies theory and the interest groups theory).

The ethnical elite is a social segment that assumes the role of representing the interest of the ethnical community to which it belongs. If the interethnical space is a conflictual one, this elite has a very active role.

The general hypotesis for such a research is that the ethnical elites act as interest groups or, more, as pression groups on the political scene.

Drd. Codrina Șandru,
Asistent universitar "Universitatea Transilvania",
B-dul Eroilor nr. 29, Brașov,
Tel. dom. 068/161079

Aspecte ale evoluției structurii etnice și confesionale în zona Covasna-Harghita și semnificațiile lor geopolitice

1. Evoluția structurii etnice a localităților din Covasna și Harghita între 1850-1992

Județele Covasna și Harghita, situate pe cursul superior al Oltului, în zona interioară a Carpaților de curbură, au o poziție centrală în cadrul țării. Datorită acestei așezări, teritoriul lor este străbătut de importante căi de comunicații ce fac legătura între Transilvania, Moldova și Muntenia și care converg spre zona de concentrare urbană și industrială Brașov. Această poziție geografică a făcut ca Sud-Estul Transilvaniei să constituie întotdeauna o zonă de întrepătrunderi și confluențe culturale și demografice. Din cele mai vechi timpuri până în prezent, viața comunităților umane din acest teritoriu a fost și rămâne marcată de strânse legături între cele trei provincii românești, iar văzut mai larg, între Bazinul Carpatic, arealul balcano-dunărean și spațiul nord-pontic.

Împreună cu o parte din județul Mureș, județele Harghita și Covasna formează o zonă relativ compactă locuită de maghiari (fostele scaune secuiești), reprezentând o *"insulă maghiară"* înconjurată de județe cu populație românească.

Harghita și Covasna sunt singurele județe din România în care, potrivit rezultatelor recensământului din anul 1992 locuitorii de naționalitate maghiară formează majoritatea populației: Harghita – 84,76% și Covasna – 75,21 %. Populația de etnie maghiară din cele două județe, înregistrată în anul 1992, de 470.606 persoane reprezintă o treime (29%) din numărul total al maghiarilor din România de 1.625.000 persoane (ianuarie 1992). În comparație cu recensământul din anul 1930, populația maghiară din zonă înregistrează creșteri în anul 1992, cu 50% în județul Covasna și 36,2% în județul Harghita. Întrucât, însă, populația totală a acestor județe a crescut, în aceeași perioadă, într-o proporție mai mare decât populația maghiară, proporția populației

de naționalitate maghiară a scăzut nesemnificativ în perioada 1930-1992, de la 86,6% la 84,7% în județul Harghita și de la 76,6% la 75,2% în județul Covasna (Lăcătușu, 1998)¹.

Analiza schimbărilor demografice, în primul rând a celor privind structura etnică și confesională, ce au avut loc în localitățile județelor Covasna și Harghita, în perioada 1850-1992, a fost înlesnită de punerea și repunerea în circulație a datelor recensămintelor efectuate pe teritoriul Transilvaniei, începând cu anul 1850, prin grija cercetătorilor Catedrei și Laboratorului de Sociologie al Universității "Babeș-Bolyai" Cluj-Napoca. Studiul evoluției structurii etnice și confesionale a localităților județelor Covasna și Harghita a putut fi finalizat datorită faptului că în lucrările respective, informațiile demografico-statistice coboară până la nivel de localitate, iar sistemul de localități este transpus în forma actuală de organizare a teritoriului (Rotariu, 1996)².

Între 1850 și 1992 populația județului Covasna s-a dublat, crescând de la 114 mii la 223 mii (vezi Tabelul 1).

Componenta românească a populației a cunoscut o dinamică mai accentuată decât cea maghiară, respectiv de 3,38 ori față de 1,85 ori. Creșterea cea mai importantă a populației s-a înregistrat în mediul urban (6,14 ori față de 1,7 ori în mediul rural) (Rotariu, Mezei, 1998)³.

Pe etnii, în orașe, populația românească a crescut de 11,4 ori față de 5,46 ori cea maghiară. Și în mediul rural românii au crescut în perioada la care ne referim de 1,78 ori față de maghiari a căror creștere a fost de doar 1,09 ori.

În județul vecin Harghita, în aceeași perioadă, s-au înregistrat valori foarte apropiate, atât în ceea ce privește populația totală (în urban și rural), cât și pe cele două etnii principale (Lăcătușu, 1998) (vezi Tabelul 2)⁴.

Între 1850 și 1992 populația județului Harghita s-a dublat, crescând de la 163.184 la 348.335 locuitori.

Urmărind modificarea ponderii populației românești și maghiare a celor două județe, se observă că în timp ce în județul Harghita populația de etnie română din mediul rural a rămas aproximativ la aceeași pondere, în județul Covasna aceasta a crescut de la 14,2 % la 21,6 %.

În ambele județe ponderea celor de altă etnie a scăzut de la cca. 3 % din totalul populației la 1 %. De remarcat scăderea din orașele județului Harghita a persoanelor de altă etnie de la 9,69 % în 1850 la 0,97 %, dispărând practic puternica comunitate a armenilor (1235 persoane în 1850, din care 1144 în Gheorgheni) și germanii (518 persoane în același an) (vezi Tabelul 3).

Pentru a putea surprinde corelația dintre evoluția populației totale a localităților județului Covasna și structura etnică a acestora, în perioada 1850-1992, am împărțit localitățile județului în trei categorii: localități monoetnice cu populație de etnie română, localități cu populație etnic mixtă și localități monoetnice cu populație de etnie maghiară. S-a avut în vedere structura etnică a localităților județului la recensământul din ianuarie 1992.

În timp ce populația totală a județului Covasna s-a dublat în perioada 1850-1992, în jumătate din comunele județului (15 din 33), populația a scăzut sau a rămas aceeași. Cele mai mari scăderi s-au înregistrat în localitățile: Ilieni (-36%), Aita Mare (-32%), Brateș (-28%), Poian (-24%), Moacșa (-22%), Boroșneul Mare (-18%), Cernat (-15%), Lemnia (-14%) (toate sunt localități monoetnice maghiare).

Datele prezentate pun în evidență o evoluție demografică diferențiată pe cele trei categorii de localități.

Localitățile monoetnice cu populație de etnie română au cunoscut, în perioada de referință, o creștere de aproape 5 ori, iar fără orașul Întorsura Buzăului, de 4 ori.

Populația din cele 9 localități etnic mixte a crescut de 3,8 ori, iar fără cele două orașe, Sfântu Gheorghe și Covasna, de 3 ori.

Grupul cel mai numeros al localităților monoetnice cu populație de etnie maghiară a crescut doar de 1,3 ori, iar fără cele două orașe, Tg. Secuiesc și Baraolt, creșterea este aproape nesemnificativă (de 1,04 ori).

Ca urmare a unor procese demografice complexe și interdependente legate de mișcarea naturală și spațială a populației, asistăm, pe de o parte, la creșterea populației românești, îndeosebi în mediul urban și în localitățile monoetnice românești, iar pe de altă parte, la scăderea sa substanțială în multe localități ale județului Covasna.

În perioada 1850-1992, în 32 de localități rurale din județul Covasna elementul românesc a pierdut teren în favoarea celui maghiar, prin pierderea identității etnice (vezi Tabelul 4).

Între anii 1850 și 1992, în 11 localități numărul românilor s-a redus substanțial, iar în altele 21, românii practic au dispărut. Asimilarea s-a realizat, în principal, în localitățile etnic mixte în care ponderea românilor era sub 10% din totalul populației. De remarcat totuși că în 22 de localități în care românii au fost asimilați, procentul lor în totalul populației, în 1850, era de peste 10%. Iată câteva exemple, cu menționarea ponderii din 1850 și 1992: Micfalău (64,9 – 1,2), Dobolii de Jos (53,0 – 33,5), Valea Zălanului (50,2 – 3,2), Lisnău (48,1 – 1,7), Bixad (46,5 – 0,6), Mărtănuș (43,8 – 24,2), Chichiș (36,1 – 11,7), Belin (25,2 – 13,4), Sântionlunca (21,02 – 0,9), Bicfalău (14,7 – 4,2).

În scopul evidențierii intensității reducerii populației românești din localitățile covăsnene redăm lista acelor așezări (indicând în paranteză orașul sau comuna) în care populația românească a scăzut cu mai mult de 20 de persoane, listă care cuprinde 6 clase, în funcție de nivelul efectivelor ce s-au modificat și de intensitatea declinului (prima cifră indicând populația românească, în 1850, iar a doua, în 1992):

A. Localități cu până la 50 de români, în 1850, în care aceștia practic au dispărut:

1. Bodoș (Baraolt) – 26; 3
2. Micloșoara (Baraolt) – 37; 9
3. Boroșneul Mic (Boroșneul Mare) – 40; 7
4. Filin (Brăduț) – 28; 4
5. Ghidfalău (Ghidfalău) – 29; 7
6. Măgheruș (Ozun) – 45; 0

B. Localități cu 51-100 români, în care numărul acestora s-a redus substanțial (cu

peste 30 persoane):

1. Chilieni (Sfântu Gheorghe) – 56; 25
2. Căpeni (Baraolt) – 93; 22

C. Localități cu 51-100 români, în care aceștia practic au dispărut:

1. Racoșul de Sus (Baraolt) – 85; 5
2. Bățanii Mici (Bățani) – 62; 1
3. Icfalău (Cernat) – 62; 0
4. Poian (Poian) – 99; 1

D. Localități cu 101-200 români, în care numărul acestora s-a redus substanțial (cu peste 30 persoane):

1. Aita Mare (Aita Mare) – 122; 76
2. Aita Medie (Aita Mare) – 209; 83
3. Bățanii Mari (Bățani) – 148; 69
4. Aita Seacă (Bățani) – 158; 47
5. Vârghiș (Vârghiș) – 156; 35
6. Arcuș (Vl. Crișului) – 108; 26

E. Localități cu 101-200 români, în care aceștia aproape au dispărut:

1. Ilieni (Ilieni) – 109; 17
2. Lemnia (Lemnia) – 172; 14
3. Valea Zălanului (Malnaș) – 135; 6
4. Bicfalău (Ozun) – 164; 18
5. Sântionlunca (Ozun) – 184; 7
6. Reci (Reci) – 128; 17
7. Turia (Turia) – 141; 18

F. Localități cu peste 200 români, în care numărul acestora s-a redus substanțial:

1. Brețcu (Brețcu) – 1181; 747 (în %: 40; 26)
2. Mărtănuș (Brețcu) – 360; 205 (în %: 44; 24)
3. Dobolii de Jos (Ilieni) – 530; 192 (în %: 53; 34)

G. Localități cu peste 200 români, în care aceștia aproape au dispărut:

1. Cernat (Cernat) – 340; 43
2. Micfalău (Malnaș) – 674; 23
3. Bixad (Malnaș) – 378; 11
4. Lisnău + Lisnău Vale (Ozun) – 469; 8 în Lisnău și 53 în Lisnău Vale. (Rotariu, 1996)⁵.

Sunt deci peste 30 de localități în care elementul românesc a pierdut teren, în cifre absolute de populație, în favoarea celui maghiar, însă, firește, mai semnificative sunt cazurile de la coada listei, dat fiind că aici sunt evidențiate situațiile unde comunitatea românească respectivă avea, la mijlocul secolului trecut, o consistență serioasă, ceea ce înseamnă că stingerea ei nu poate fi pusă pe seama unui fenomen „*natural*” de asimilare, specific minorităților reduse și izolate în masa de majoritari.

În județul Covasna, românii au crescut, între 1850 și 1992 în 3 orașe (Sfântu Gheorghe, Covasna, Târgu Secuiesc) și în 8 comune cu populație etnic mixtă. Dintre acestea în 6 creșterea s-a făcut prin înființarea unor noi sate componente monoetnice: Belin-Vale (Belin), Băcel (Chichiș), Valea Dobârlăului și Lunca Mărcușului (Dobârlău), Iarăș (Hăghig), Hetea (Vâlcele). Satele Belin-Vale și Hetea sunt locuite de populație țigănească vorbitoare de limbă română.

În majoritatea localităților în care românii au scăzut, fenomenul s-a produs prin asimilarea lor de către populația maghiară. În localitățile respective procesul de asimilare poate fi urmărit prin existența persoanelor cu dublă ascendență identitară și prin bisericile românești rămase fără credincioși.

Dacă urmărim dispersia teritorială a localităților monoetnice românești și a celor etnic mixte, în care românii nu au fost asimilați, constatăm că toate acestea se află la poalele munților de curbură, începând de la Brețcu-Zăbala-Covasna-Zagon-Valea Mare-Depresiunea Întorsurii Buzăului-Mărcuș-Dobârlău-Băcel și terminând cu zona Vâlcele-Araci-Hăghig – aflată în vecinătatea localităților românești din județul Brașov. Toate celelalte comunități rurale românești situate în interiorul județului au fost asimilate.

Grăitoare este și dispunerea spațială în cadrul localităților etnic-mixte a cartierelor locuite de români, situate, de regulă, la marginea dinspre pădure a satului, împreună cu modestele lor biserici de lemn (Brețcu, Mărtănuș, Ojdula, Ghelinta, Zăbala, Covasna, Păpăuți, Zagon, Lisnău, Aita Medie, Belin, Vârghiș, ș.a.). Bisericile ortodoxe construite în perioada interbelică, în centrul localităților, cu sprijinul statului și a forurilor eclesiastice superioare, reprezentând și un alt raport al conviețuirii interetnice, au fost toate dărmate în toamna anului 1940 (10 în județul Covasna și 7 în județul Harghita).

Populația de etnie maghiară din județul Covasna a crescut între 1850 și 1992, de 1,85 ori. Creșterea cea mai mare a avut loc în mediul urban (5,46 ori). Ponderea maghiarilor a crescut în 15 comune, respectiv cele în care ponderea românilor a scăzut. Din totalul de 23 comune cu populație monoetnică maghiară, numai în 10 populația a crescut în 1992 față de 1850. Cele mai mari creșteri s-au realizat în

localitățile: Malnaș – 1,9 ori, Brăduț – 1,7 ori, Ghelinta – 1,6 ori, Ojdula – 1,4 ori, Vârghiș – 1,3 ori.

Pornind de la constatarea că localitățile județului Covasna, din perspectiva compoziției etnice, atât la 1850, cât și în 1992, au fost și sunt preponderent localități monoetnice, respectiv acelea în care o etnie deține o majoritate covârșitoare din populație, de pildă, peste 90 %, este surprinsă o tendință numită de *“omogenizare etnică”*, în sensul că procente etniei dominante sunt, în multe cazuri, în 1992, mult mai aproape de 100% decât erau în 1850 (Rotariu, 1996)⁶.

Și în județul Harghita, populația totală s-a dublat în perioada 1850-1992. În acest interval, din totalul celor 55 de localități, în 21 populația a scăzut sau a rămas aceeași. Cele mai mari scăderi s-au înregistrat în localitățile: Plăieșii de Sus (0,55 %), Ulieș (0,53%), Atid (0,40 %), Dîrjiu (0,35 %), Mărtiniș (0,30 %), Ocland (0,26 %) (toate sunt în prezent localități monoetnice maghiare, cuprinzând comunități românești maghiarizate, reduse numeric).

Spre deosebire de județul Covasna, în județul vecin, Harghita, creșterea populației după structura etnică a localităților nu mai este atât de diferențiată. Astfel, în timp ce localitățile monoetnice românești (doar două) cresc de 2,49 ori, cele 38 de localități monoetnice maghiare au crescut de 1,29 ori, iar cele rurale etnic mixte au rămas cu același număr de populație. Au cunoscut creșteri însemnate doar localitățile urbane, cele etnic mixte de 7,51 ori și cele monoetnice maghiare de 6,06 ori.

Și pentru județul Harghita am întocmit lista cu cele 6 clase de localități în care populația românească a scăzut cu mai mult de 20 de persoane, în perioada 1850-1992.

A. Localități cu până la 50 de români în 1850, în care aceștia practic au dispărut:

1. Armășeni (Ciucsângiorgiu) – 24; 0
2. Armășenii Noi (Ciucsângiorgiu) – 48; 2
3. Bancu (Ciucsângiorgiu) – 31; 2
4. Ineu (Cârța) – 47; 3
5. Lunca de Sus – 32; 9
6. Porumbenii Mici (Mugeni) – 39; 0
7. Satu Nou (Ocland) – 29; 1
8. Racu (Siculeni) – 29; 6
9. Simonești (1880) – 46; 19

B. Localități cu 51-100 români, în care numărul acestora s-a redus substanțial:

1. Beclean (Odorhei) – 51; 19
2. Plăieșii de Jos – 75; 29
3. Ciceu (Siculeni) – 63; 39
4. Sâncrăieni – 69; 23
5. Sândominic – 98; 19

C. Localități cu 51-100 români, în care aceștia aproape au dispărut:

1. Satu Mare (Brădești) – 55; 2
2. Dănești – 76; 11
3. Mădăraș (Dănești) – 60, 12
4. Lueta – 59; 5
5. Mărtiniș – 56; 14
6. Betești (Mugeni) – 75; 1
7. Șoimeni (Păuleni-Ciuc) – 52; 1
8. Șoimușu Mare (Săcel) – 62; 2
9. Cozmeni (Sânmărtin) – 54; 6
10. Petecu (Ulieș) – 55; 0

D. Localități cu 101-200 români, în care numărul acestora s-a redus substanțial:

1. Imper (Plăieșii de Jos) – 190; 106
2. Uilac (Săcel) – 127; 29

E. Localități cu 101-200 români, în care aceștia aproape au dispărut:

1. Filiaș (Cristur) – 139; 2
2. Cușmed (Atid) – 115; 0
3. Ciucsângeorgiu – 139; 3
4. Ciumani – 127; 17
5. Mihăileni – 185; 6
6. Crăciunel (Ocland) – 106; 2
7. Cașinul Nou (Plăieșii de Jos) – 140; 8
8. Bodogaia (Secuieni) – 139; 8
9. Eliseni (Secuieni) – 182; 6
10. Suseni – 110; 14
11. Valea Strâmbă (Suseni) – 147; 15

F. Localități cu peste 200 români, în care numărul acestora s-a redus substanțial:

1. Joseni – 419; 36
2. Iacobeni (Plăieșii de Jos) – 213; 75
3. Plăieșii de Sus (Plăieșii de Jos) – 254; 64
4. Vidacut – 645; 199.

G. Localități cu peste 200 români, în care aceștia aproape au dispărut:

1. Tomești (Cârța) – 240; 5
2. Ditrău – 264; 12
3. Frumoasa (1880) – 248; 11
4. Merești – 291; 1
5. Porumbenii Mari (Mugeni) – 365; 11
6. Lăzărești (Sânmărtin) – 259; 4

În perioada 1850-1992, în 47 localități rurale din județul Harghita elementul românesc a pierdut în favoarea celui maghiar, prin pierderea identității etnice (vezi Tabelul 5).

Și în cazul județului Harghita cele mai vulnerabile la asimilare au fost comunitățile românești, cu o pondere de sub 10 % din totalul populației. Se observă totuși diferența dintre numărul de localități în care practic românii au dispărut (36) și cele în care numărul acestora s-a redus substanțial (11). În această perioadă, în județul Harghita, au dispărut, prin pierderea identității etnice, comunități din peste 20 de localități, cu peste 100 de persoane, inclusiv comunități mari precum: Porumbenii Mari, Merești, Ditrău, Lăzărești, Frumoasa, Tomești, Joseni, Iacobenii, Plăieșii de Sus, Eli-seni, Mihăilenii, Ciucsângeorgiu, Valea Strâmbă, Filiaș, Bodogaia, ș.a.

Specific județului Harghita este câștigul etnic realizat în câteva localități cu populație majoritar românească, de către populația de etnie maghiară (vezi Tabelul 5a).

În localitățile etnic mixte din județul Harghita, doar în 4 comune etnic mixte, ponderea populației românești a crescut între 1850-1992: Bilbor, Corbu, Mihăilenii și Tulgheș.

2. Amploarea și evoluția procesului de asimilare a românilor din zona Covasna-Harghita

Asimilarea ca proces complex, compus din numeroase faze succesive, ce se suprapun unele altora, în timpul cărora are loc renunțarea la propria limbă și adoptarea alteia în loc, ca și un complicat mixaj și o adaptare a codurilor culturale, caracteristicilor structurii sociale și specificităților afective (Olah, 1999)⁷. Dizolvarea totală în organisme informale ale societății acceptate, este precedată de etapa aculturalizării, preluarea limbii comunității acceptate, însușirea codurilor culturale de bază, urmate de integrarea structurală, socială când în sistemele de relații publice mecanismele de integrare devin preponderente față de cele antagonice (Gyam, 1995; Pazmont, 1992 în Olah, 1999)⁸.

Amestecul social etnic, de mari proporții, s-a produs de o îndelungată perioadă de timp în întreaga zonă a secuimii. La mijlocul secolului trecut fenomenul deznaționalizării românilor era foarte avansat, aproape încheiat în localitățile din zona centrală. Despre vechile comunități românești dispărute prin deznaționalizare mai vorbesc doar vestigiile documentare.

Vechiul strat românesc prezent la venirea secuilor (despre prezența căruia există

mențiuni documentare) organizat în obști și cnezate, după decăderea treptată sub raport social-politic, economic și juridic, a dispărut prin asimilare aproape din toate localitățile din interiorul secuimii.

În epoca regilor arpadieni, a regilor angevini și a Corvineștilor, "secuizarea" s-a făcut prin catolicizarea clasei conducătoare, a nobililor (statul nu era atunci un stat maghiar național, ci un stat bisericesc, un stat clerical, regii fiind reprezentanții papalității). În epoca principilor ardeleni "secuizarea" s-a făcut prin ostracizarea elementelor românești, prin scoaterea lor din rândul națiunilor și apoi prin legile draconice ale lui Verböczi, iar în ultimile secole prin forță.

Se cunoaște că "secuizarea" s-a făcut prin diferite căi și cu diferite metode însă lovitura principală a fost dată celor două bastioane ale românismului: *BISERICA* și *ȘCOALA*.

George Popa Lisseanu considera că maghiarizarea românilor s-a făcut în mare parte din pricina sărăciei, sărăcie cu care comunitatea românească era într-o continuă confruntare. Explicația pe care o dă istoricul e următoarea: "*neavând mijloace, profesiunile românești să plătească preoții în fiecare comună, iar în același timp, celelalte profesii, favorizate de cârmuire, putând să lucreze prin diferite metode nestânjeniți de nimeni, s-a făcut ca mulți români să-și părăsească legea strămoșească*."

Toate aceste treceri au fost favorizate și susținute de cârmuire. Aceasta, conștientă de sărăcia românilor, oferea celor ce-și părăseau credința ortodoxă și treceau la confesiunea ungurească, substanțiale sume bănești (5-10 coroane). Pe lângă, acestea, românii erau scutiți de orice plată către biserică sau cantor lucru favorizat de faptul că bisericile ungurești erau patronate de magnați și sprijinite de stat, iar cele românești erau avizate la contribuția credincioșilor."

Maghiarizarea s-a întâmplat ușor în satele unde nu erau preoți români, mai greu era însă în parohiile cu preoți. Școlile românești care existau, urmau a fi desființate, preoții erau siliți să facă catehizarea elevilor în limba maghiară. Nici chiar «Tatăl nostru» nu-l puteau învăța copii în limba română, iar preoții erau opriți de a-i învăța pe copii cântări liturgice românești.

Deoarece pentru istoria așezărilor, pentru istoria culturii, pentru a codurilor culturale,

caracteristicilor demonstrarea evoluției și continuității așezărilor tocmai existența bisericilor aduce argumentele materiale cele mai sigure (Entz G., 1980, în Cristache-Panait, 1990)⁹, vom prezenta localitățile în care existența bisericilor românești este consemnată în izvoare documentare din sec. XVII - XIX, iar astăzi comunitățile românești sunt dispărute. Astfel în 1643, preotul Bârsan din Mărcuș slujea și la Ozun, Sântionlunca și Comolău.

La recensământul din 1699 sunt menționați preoții din Bodoc, Sânzieni și cantorul din Ghelinta. În 1733 la parohia din Arcuș slujea preotul neunit Abraham; la Bodoc era consemnat *"papa George"* iar la Ghidfalău *"preotul Moise Boieru"*. În Leț este menționat *"papa neunit Ionașcu"*, iar la Moacșa ultimul preot ortodox cunoscut a fost *"papa Ștefan"*. Alt preot Ștefan deservea parohia din Ilieni, iar pe cea din Lemnia *"papa Dragomir"*.

La Turia, în 1771 este menționat ca administrator intermediar preotul Bucur Stoi-coviciu. În anul 1750, sunt consemnați preoții din : Valea Crișului, Sânzieni, Turia, Dobolii de Jos, Boroșneul Mare, Lisnău și Chichiș. La începutul sec. al XIX – lea sunt menționate documentar bisericile ortodoxe din: Angheluș, Olteni, Sâmbreaza (azi cartierul Simeria din municipiul Sf. Gheorghe), Bicsad, Chilieni, iar la mijlocul sec. al XIX – lea bisericile din Bicfalău, Micfalău, Măgheruș, Valea Zălanului.

Mulți dintre *"săcuii"* de azi povestesc despre ei înșiși că au fost cândva *"olahi ortodocși"*, dar nu mai știu limba românească. Și aici viața bisericii ortodoxe nu e decât lupta națiunii pentru păstrarea drepturilor, credinței și datinilor străvechi. Toate știrile și documentele din sec. XVIII - XIX lasă să se vadă un singur lucru clar și anume existența bisericii ortodoxe române din timpuri îndepărtate. Asimilarea a însemnat și posibilitatea propășirii sociale, în satele din centrul secuimii în care românii au trăit disparat sau în comunități mici, asimilarea a fost un proces natural (așa cum în zona de câmpie, românii au asimilat o parte a maghiarimii aflată în minoritate). Românii greco-catolici au fost cei mai expuși asimilării. Potrivit recensământului din 1910, în Treiscaune, 74,7% din greco-catolici și doar 20,2% din ortodocși erau de limbă maternă maghiară. Această situație poate fi atribuită și faptului că așezările cu populație română compactă de lângă graniță erau de religie ortodoxă.

Corelația dintre etnie și apartenență religioasă poate furniza informații extrem de

importante privind procesul de pierdere a identității etnice. La nivelul Transilvaniei aceste pierderi etnice calculate la recensământul din 1900 sunt de 43.981 persoane, iar la recensământul din 1910 de 70.247 persoane. În valori absolute pierderile etnice românești, cele mai pronunțate se produc în 1900 în județele: Trei Scaune - 7.766, Ciuc - 5.324 și Mureș - 5.380, urmate de județele: Târnava Mare - 4.818, Solnoc-Dăbâca - 3.244, Odorheiul Secuiesc - 2.544, Târnava Mică - 2.699 și Hunedoara - 2.444.

Un caz aparte îl constituie județul Odorheiul Secuiesc: atât la 1900 cât și la 1910 pierderile etnice îl situează în zona a II-a (județe cu pierderi etnice între 2.000 - 5.000 persoane), însă dacă se analizează raportul dintre totalul greco-catolicilor și al ortodocșilor (5.430 la 1900 și 5.528 la 1910) și cel al românilor înregistrați oficial la recensământuri (2.882 la 1900 și 2.840 la 1910), rezultă pentru acest județ pierderi etnice extrem de mari, de 46,9% în 1900 și 48,6% în 1910. Valoarea acestui indicator (proportia pierderilor etnice în totalul populației de religie ortodoxă și greco-catolică) este mai mare și în județul Trei Scaune (28,5% în 1900 și 26,2% în 1910) cât și în județul Ciuc (25,1% în 1900 și 24,5% în 1910)(Șișeștean, 1999)¹⁰.

În fostele județe secuiești se înregistrează, procentual, atât la 1900 cât și la 1910, cele mai mari pierderi etnice românești. La recensământul din 1910 pierderile de peste 100 de persoane se localizează în 21 de așezări din județul Covasna, cele mai mari valori înregistrându-se la: Malnaș - 1.749, Belin - 745, Bățani - 663, Sf. Gheorghe - 484, Ilieni - 470 și în 17 localități din județul Harghita dintre care se detașează: Plăieșii de Jos - 1.084, Frumoasa - 552, Joseni - 459, Ciucsângeorgiu - 328 (vezi Tabelul 6 - Sursa: Rotariu, Mezei, Semeniuc, 1999)¹¹.

Cifrele menționate reprezintă rezultatul înăspririi procesului de maghiarizare a românilor din această zonă unde ei erau numericește minoritari. Faptul că nu suntem în fața unor cazuri izolate, ci a unui proces de amploare rezultă și din numărul persoanelor de religie ortodoxă și greco-catolică care la recensământurile din 1880, 1890, 1900 și 1910 s-au declarat maghiari după limba maternă, cât și a românilor care la recensământurile amintite și-au declarat apartenența la unele din confesiunile maghiare (vezi Tabelul 6a - Sursa: Varga, 1998)¹².

Între 1850 și 1910, în județul Covasna, ponderea românilor scade de la 14,1% din totalul populației la 11,1%, timp în care ponderea celor care aparțin confesiunilor românești crește de la 15,4% la 17,3%

Unele comunități românești au fost lipsite de "sistemul imunitar" de apărare a identității, cum la fel de adevărat este și faptul că unor români din Secuime le-a lipsit voința de a-și menține identitatea, iar alții când au ajuns în poziții sociale înalte și-au uitat neamul. Și Statul Român își are vina sa. Cităm în acest sens un fragment din "*Cronica parohiei ortodoxe Bățanii Mari*" scrisă de părintele Ioan Garcea, în perioada interbelică. Referindu-se la activitatea preotului ortodox din Vârghiș care timp de trei decenii a păstrat identitatea credincioșilor săi pe care "i-a trecut curați puntea critică a războiului și i-a dat Țării Românești înflăcărați, cu cele mai calde sentimente naționale. Îmbătrânind nu a lăsat această grijă pe seama altora ci Statului care acum era Stat Românesc. Dar Statul nu i-a primit! I-a neglijat și în doi, trei ani după unire au început românii de a se lepăda de legea strămoșească" (Garcea, 1940)¹³.

Procesul de secuizare a românilor s-a produs de-a lungul secolelor, lent, pe cale pașnică și naturală. Au existat însă și presiuni și constrângeri de natură etnică și confesională (Racovițean, 1997)¹⁴, "*cum au existat și momente de constrângere, de trecere forțată a românilor vorbitori de limbă maghiară din satele etnic mixte la religii de expresie maghiară*".

Cronologic, aceste momente de maximă intoleranță față de confesiunea și etnia românilor din Secuime au avut loc după cum urmează: anii 1848/1849; toamna anului 1916 (după retragerea Armatei române din Ardeal); lunile ce au urmat retragerii administrației românești și instalării administrației Comisiei aliate de Control (noiembrie 1944 – martie 1945), primăvara anului 1990. Prezente în memoria colectivă a românilor din județele Covasna și Harghita aceste momente reprezintă, o "piatră grea" a conviețuirii interetnice, manifestându-se ca o adevărată "teroare a istoriei".

Unele cercetări recente au relevat că specificul maghiarilor și culturii maghiare în zona Covasna-Harghita este tendința de absorbire a oricărui grup alogen – români, germani, țigani, dublată de cca de enclavare, separare brutală de cci ce le rezistă și vor să-și păstreze

identitatea proprie. Ca mediu aculturativ, aici, cultura maghiară este puțin deschisă la inter-schimburi culturale reciproce... puțin permisivă și ospitalieră față de nevoia celorlalți de a-și afirma și dezvolta propria identitate pe care o apreciază ca pe o amenințare la identitatea lor (Cobianu-Băcanu, 1998)¹⁵.

Teoretizările recente asupra fenomenelor de deznaționalizare au fost trecute în revistă și cu prilejul cercetărilor Institutului de Studii Socio-comportamentale și Geopolitice asupra românilor din teritoriile pierdute după cel de al doilea război mondial (Basarabia și Bucovina de Nord), au distins trei stadii ale proceselor care le compun, corespunzând la trei nivele de profunzime: 1. Instituțiile Statului; 2. Limba oficială; 3. Planul psihomental al indivizilor (Bădescu, 1999)¹⁶.

Analogii surprinzătoare cu procesul de deznaționalizare și asimilare a românilor din Basarabia și Bucovina au ieșit la iveală în cercetarea lansată recent de același institut asupra stagiului procesului de deznaționalizare a românilor din Harghita și Covasna. S-a apreciat că determinarea stadiului proceselor de asimilare ale unei etnii trebuie să țină seama deci de toate palierele ale acestor procese: instituțional, etnolingvistic, etnocultural, etnospiritual și psihoafectiv. Paralel se vor distinge mecanismele de enclavare etnică: instituționale, etnolingvistice, etnoculturale, etnospirituale și în plan psihoafectiv, dar și mecanismele politice de enclavare etnică, (prin partide etnice), economice etc. (Bădescu, 1999)¹⁷.

În cadrul procesului de aculturație a avut loc o transmisie interculturală, prin care pe lângă însușirea altei limbi (cu practicarea la început a bilingvismului și apoi pierderea limbii originale) s-a adoptat și comportamente exterioare ale civilizației dominante, vestimentație, habitat (Mureșan Camil, 1996)¹⁸.

Numărul persoanelor cu dublă ascendență identitară trebuie analizat împreună cu problema familiilor mixte.

Și pentru românii din "secuime" căsătoria mixtă a reprezentat un instrument de alterare a purității etnice, materializat într-un comportament matrimonial discriminatoriu, bazat pe ostilitate față de căsătoriile mixte și față de ideea înrudirii cu "străinii".

Condițiile concrete din zonă au determinat însă încheierea unui număr mare de căsă-

torii mixte în multe din localitățile județului, încă înainte de 1918. Un exemplu ni-l oferă localitatea Cernatul Inferior unde în 1900 existau *“16 familii românești întregi, 37 mixte și 16 văduve. Din totalul celor 154 de copii rezultați din aceste familii, 92 erau de religie ortodoxă, iar 62 aveau ‘altă religie’*. Numărul familiilor etnic mixte au sporit în perioada interbelică și, mai ales după 1944 (Lăcătușu, 1995)¹⁹.

Structura familiilor consemnată la ultimul recensământ arată că, în județul Covasna, din cele 55.622 nuclee familiale complete, o pondere de 95,1% erau nuclee omogene sub aspect etnic- soții având aceeași naționalitate – iar un număr de 2.724 nuclee, respectiv 4,9% din totalul nucleelor complete aveau soți aparținând de naționalități diferite, constituind nuclee mixte. În județul Harghita, din totalul celor 83.787 nuclee familiale, 2.960 sunt nuclee etnic mixte reprezentând 3,5% din total. (Hallus, 1995)²⁰.

Incertitudinile demografice privind descendenții căsătoriilor mixte, care este câștigul etnic sau pierderea demografică fac obiectul unui studiu amplu în curs de finalizare a cercetătoarei (Lily Rain, 1997)²¹.

3. Geopolitică și demografie în Covasna și Harghita

Evoluția viitoare a structurii etnice și confesionale a populației din județele Covasna și Harghita va fi influențată de climatul de conviețuire interetnică din zonă și de perspectiva formării unei enclave etnice maghiare, dacă nu sunt stopate la timp tendințele de enclavizare și autonomie pe criterii etnice promovate de UDMR.

Conceptul de enclavă etnică trebuie raportat la analizele sociologilor și geopoliticienilor români interbelici, precum și la noile tendințe din cercetarea contemporană a *“sistemelor (sau complexelor) inter și multiculturală (în sistemul sociologiei gustiene acestea s-ar fi numit unități sociale etnic – mixte). Studiul mecanismelor de enclavare etnică și practicilor autonomiste se încadrează unei legi sau teorii cuprinzând Sociologia și geopolitica dominației, teoriile imperialismului, modelul teoretic al proceselor de deznaționalizare pe care cercetătorii Institutului de Studii Sociocomportamentale și Geopolitice București le-a cercetat pe larg”* (Bădescu, Dungaci, 1995)²².

Esențială pentru descifrarea semnificațiilor geopolitice ale acestor fenomene este teoria spațiului de securitate a istoricului Gheorghe Brătianu, după care *“spațiul de securitate este acela care ar cuprinde regiunile și punctele fără de care o națiune nu poate îndeplini nici misiunea ei istorică, nici posibilitățile care alcătuiesc destinul ei”*.

Referitor la punctele de vedere ale geopoliticienilor români interbelici, menționăm concluziile lui Anton Golopenția referitoare la *“statutul minorității etnice cu tendințe centrifugale care acționează de obicei sub coordonarea elitei etnocratice din «țara mamă», devenind prin aceasta «grupuri cu risc pentru ordinea statului»”*.

În România există numeroase fragmente de populație în afara granițelor dar și *“regiuni care nu intră în spațiu etnic și totuși intră în mod imperativ în spațiul de securitate...în centrul podișului Transilvaniei, înfiptă ca o pană în mijlocul regiunii românești există o regiune secuiască, regiune care aparține cu necesitate spațiului de securitate al poporului român”* (Bădescu, Dungaci, 1995)²³.

Așa cum au fost definite în sistemul sociologic a lui Dimitrie Gusti, unitățile sociale sunt: *“totalitatea de viață”*, caracterizată de o voință comună, voință socială. În cazul unităților sociale mixte etnic, se poate presupune că voința socială va fi rezultatul a două tipuri de forțe:

- *Forțe armonizatoare*, integrative având drept ideal comunicarea interculturală, respectul diversității și pluralismul culturilor, cunoașterea și găsirea reciprocă a zestrei culturale comune. Această tendință, venind dinspre societate ca atitudine a unității sociale, poate fi stimulată de stat prin programe și politici la nivel guvernamental de gestionare a diversității etnoculturale.
- *Forțe centrifuge*, atomizatoare, autonomiste, a căror acțiune duce nu la *“totalitatea de viață”*, ci la o formațiune socială comună în care cele două etnii se află în raporturi de coexistență, în comunicare, fie mai mult, în situația predominanței unui grup etnic asupra celuilalt, unul fiind în cele din urmă asimilat. În acest caz fenomenul de *“reflux etnic”* al unei etnii corelat cu *“fluxul politic”* al celeilalte etnii semnalează existența unei zone cu *“deficit de stabilitate”* (Bădescu, 1999)²⁴.

Când o minoritate este numeric majoritară într-un spațiu (cazul județelor Covasna și Harghita) și dispune de un potențial etnic *“cu o*

strategie identitară bazată pe izolare și excludere, prin acțiunile sale autonomiste (în raport cu teritoriul provoacă o reducere drastică a cooperărilor cu restul populației și contribuie astfel la «despiritualizarea frontierelor»). Un exemplu edificator în acest sens îl constituie izolarea comunităților educaționale pe culturi etnice. În felul acesta spațiul școlar și-a pierdut calitatea de spațiu inter-etnic, preschimbându-se în spațiu de izolare etnică. Autonomia etnică va crea o frontieră interioară între cele două populații asupra căreia Statutul Român nu va mai avea control (Roncea, 1997)²⁵.

Strategia identitară ofensivă și chiar agresivă promovată de UDMR prin izolare și excludere riscă să transforme minoritatea maghiară din zonă dintr-o minoritate „inclusă”, într-o minoritate „exclusă”, respectiv minoritate etnocratică.

Strategia populației de etnie română prinsă într-o asemenea enclavă devine catastrofală, fiindcă norma exclusivității etnice îi condamnă la o practică asimilaționistă foarte rasială.

Acest tip de evoluție poate fi favorizată și de diferența dintre elita maghiară, numeroasă, întinerită, unită și activă și cea română, diminuată drastic prin exodul de după decembrie 1989, îmbătrânită și deprimată. În rândul acelorași factori se află și diferențele dintre organizarea comunitară, sprijinul financiar și logistic, solidaritatea națională, accesul la mass-media ș.a.

Constituirea unei enclave în zona Covasna-Harghita nu va fi benefică pentru maghiari și niciodată acceptată de români. Istoria ne arată că ungurii, inclusiv cei din arcul intracarpatic, nu se pot afirma împotriva românilor, ci numai împreună cu ei. Niciodată nu vor fi puternici și siguri maghiarii și secuii din Covasna și Harghita dacă și românii de aici nu vor fi puternici și siguri (Nicolescu, 1999)²⁶.

Strategia autonomiei pe criterii etnice va constitui permanent o sursă majoră de discordie, un obstacol insurmontabil în calea unei

conviețuirii pașnice. Pretenția la un statut politic autonom va produce noi „epurări etnice”. De fapt nici o minoritate etnică nu poate duce o existență insulară, desprinsă de contextul relațiilor cu populația majoritară și cu celelalte minorități naționale. Interese comune, aspirații, drepturi și îndatoriri, limba oficială a statului, sistemul de educație, activitățile profesionale, etc., leagă pe toți cetățenii țării într-o spiritualitate multiculturală, prezidată de valori general umane, superioare (Tucicov-Bogdan, 1996)²⁷.

Pledează în acest sens și concluziile unor cercetări sociologice întreprinse în zonă în care au ajuns la concluzia că modelul cultural interetnic din Covasna și Harghita este unul de tip piramidal. „La bază, la nivelul comunităților locale sunt dominante tendințele de conviețuire și bună vecinătate, iar la vârf, la nivelul elitelor, cele de separatism etnic” (Cobianu-Băcanu, 1998)²⁸.

Este baza pe care, printr-o strategie bine elaborată și implementată se poate asigura o corelare corespunzătoare a „fluxurilor etnice” cu „fluxurile politice” și prin acesta transformarea zonei dintr-una apreciată ca fiind cu „deficit de stabilitate”, într-una cu o capacitate de absorbție geopolitică în care caracterul multietnic și pluriconfesional să asigure atenuarea asperităților de orice fel.

Normalizarea climatului de conviețuire interetnică prin stoparea tendințelor de enclavizare și instaurare a autonomiei pe criterii etnice poate asigura o valorificare superioară a potențialului uman și material din zonă, în beneficiul tuturor.

S-ar putea astfel corobora avantajele ce decurg din poziția geografică, economia complementară și tradiția relațiilor economice și umane cu provinciile istorice Moldova și Muntenia cu cele ce izvorăsc din relațiile istorice, lingvistice, culturale și confesionale cu Ungaria.

Argumente pentru un asemenea tip de evoluție sunt numeroasele interferențe etnoculturale româno-maghiare (secuiești) stabilite în decursul celor șapte secole de conviețuire.

NOTE BIBLIOGRAFICE

1. LĂCĂTUȘU (IOAN), 1995- *"Identitate și cultură la românii din secuime"*, Ed. Carpatica, Cluj Napoca
2. ROTARIU (TRAIAN), SEMENIUC (MARIA), MEZEI (ELEMER) – *"Evoluția structurii etnice și confesionale a populației județului Covasna, între 1850-1992"*, în *Angustia* 1/ 1996, Cluj-Napoca, Sfântu-Gheorghe
3. ROTARIU (TRAIAN), 1996, *op. cit.*
4. LĂCĂTUȘU (IOAN), 1999, *"Habitat și populație. Procese și structuri demografice în județele Covasna și Harghita"*, în *Angustia* 4/1999, Sfântu-Gheorghe
5. ROTARIU (TRAIAN), 1996, *op. cit.*
6. Ibidem
7. OLAH (ȘANDOR), 1999 – *"Asimilarea românilor în Țara Securilor"*, în *Altera*, nr. 11/1999, Tg. Mureș
8. Ibidem
9. CRISTACHE-PANAIT (IOANA), 1990 – *"Alte mărturii ale originii etnice românești ale așezărilor din Sud-Estul Transilvaniei"*, în *"Românii și secuii"* de IOAN I. RUSSU, Editura Științifică, București
10. ȘIȘEȘTEAN (GHEORGHE), 1999 – *"Pierderi etnice românești în Transilvania și Partium, la începutul secolului al XX-lea"*, în *"Limens"*, an II, Zalău
11. ROTARIU (TRAIAN), SEMENIUC (MARIA), MEZEI (ELEMER) – *"Recensământul din 1910. Transilvania"*, Seria Studia Censuaria Transilvanica, Universitatea "Babeș-Bolyai" (în curs de apariție)
12. VARGA (ARPAD), 1998 – *"Erdélyi etnikai és felekezeti statisztikája"* – Budapesta, 1998
13. GARCEA (IOAN), 1940 – *"Cronica parohiei ortodoxe din Bășanii Mari"* (Sf. Gheorghe – mms)
14. RACOVITAN (MIHAI), 1999 – *"Evoluția secuizării românilor din arcul carpatic (județele Covasna, Harghita, parțial Mureș)"*, în *"Istoria României. Transilvania. Volumul II (1867 – 1947)"*, Societatea cultural-științifică "George Barițiu", Cluj- Napoca
15. COBIANU-BĂCANU (MARIA), 1998 – *"S. O. S. - Români din Covasna și Harghita"*, Editura "Petru Maior", Tg. Mureș
16. BĂDESCU (ILIE) și colaboratorii, 1999 – *"Memorie colectivă și istorie zonală în nord-vestul Transilvaniei"*, București (manuscris)
17. Ibidem
18. MUREȘAN (CAMIL), 1996 – *"Națiune, naționalism. Evoluția naționalităților"*, Centrul de studii transilvane, Fundația Culturală Română, Cluj-Napoca
19. LĂCĂTUȘU (IOAN), 1995, *op. cit.*
20. HALUS (RADU), 1996 – *"Caracteristici ale componenței gospodăriilor și familiilor după naționalitate"*, în *"Revista de statistică"*, nr. 10/1996, București
21. RAIN (LILY), 1997– *"Căsătoria etnic mixtă și dilemele ei"*, în *"Revista română de sociologie"*, anul VIII, serie nouă, nr. 5 – 6/1997
22. BĂDESCU (ILIE), DUNGACIU (DAN), 1995 – *"Sociologia și Geopolitica Frontierei"*, Editura Floare albastră, vol I, București
23. Ibidem
24. Ibidem
25. RONCEA (GEORGE), 1997 – *"Provocarea autonomiei – «frontiera internă». Războiul logistic și «armele» sale în Europa Centrală"*, în *EUXIN*, nr. 1 – 2/ 1997
26. NICOLESCU (COSTION), 1998 – *"Covasna și Harghita, aceste preafrumoase și preaplânse surori, ale unei familii vechi, pre numele ei România"*, în *"Legea românească"*, nr. 1/ 1998, Sf. Gheorghe
27. TUCICOV-BOGDAN (ANA), 1996 – *"Vocația familiei în dezvoltarea comunicării interetnice în România"*, Fundația "Armonia pentru familiile etnic mixte din România", București
28. COBIANU- BĂCANU (MARIA), 1998, *op. cit.*

ABSTRACT

Aspects of the Ethnic and Confessional Evolution in the Covasna - Harghita Area and their Geographical and Political Significations

The study analyses the evolution of the ethnic and confessional structure of the localities from the Covasna and Harghita Districts between 1850-1992, insisting upon the dimensions of the processes of assimilation of Romanians in the two districts and also upon the necessity to stop the tendencies of ethnic discrimination and enclavization. In the end, the author appreciates that using a well-structured strategy one can ensure a proper correlation of the ethnic fluxes with the political fluxes and, thus, the transformation of the area from one appreciated as lacking stability, to an area with a geographical absorption capacity where the multiethnic and pluriconfessional character ensures the superior revaluation of the human and material potential in the area, to every one's benefit.

Muzeograf Drd. Ioan Lăcătușu

Centrul Ecclesiastic de Documentare "Mitropolit Nicolae Colan",
Sf. Gheorghe, str. Școlii, nr. 2
Tel./Fax. 067.313534

**Tabelul 1 Populația județului Covasna la 1850 și 1992,
pe principalele naționalități**

Populația totală	Total	Români	Maghiari	Țigani (rromi)	Germani (sași)	Alte naț.
1850	114.390	16.139	94.697	3.038	152	363
1992	233.256	54.586	175.502	2.641	252	275
Creștere absolută	+ 118.866	+ 38.447	+ 80.805	- 397	+ 100	- 88
Creștere relativă	2,04 ori	3,38 ori	1,85 ori	0,87 ori	1,65 ori	0,75 ori

**Tabel 2 Populația județului Harghita la 1850 și 1992,
pe principalele naționalități**

Populație totală	Total	Români	Maghiari
1850	163.184	13.805	143.969
1992	348.335	48.948	295.036
Creștere absolută	+ 185.151	+ 35.143	+ 151.067
Creștere relativă	2,13 ori	3,54 ori	2,04 ori

**Tabel 3. Modificarea ponderii populației românești și maghiare a
județelor Harghita și Covasna, între 1850 și 1992,
pe total județ și pe medii (%)**

Județul Harghita

	Recensământul 1850			Recensământul 1992		
	Români	Maghiari	Alții	Români	Maghiari	Alții
Populația totală	8,45	88,24	3,31	14,05	84,69	1,26
Populația rurală	7,88	89,83	2,29	9,38	89,11	1,51
Populația urbană	12,00	78,31	9,69	19,59	79,44	0,97

Județul Covasna

	Recensământul 1850			Recensământul 1992		
	Români	Maghiari	Alții	Români	Maghiari	Alții
Populația totală	14,1	82,8	3,1	23,4	75,2	1,4
Populația rurală	14,2	82,7	3,1	21,6	76,8	1,6
Populația urbană	13,5	83,0	3,5	25,0	73,8	1,2

Tabel 4 Numărul localităților din județul Covasna în care elementul românesc a scăzut în anul 1992 față de 1850

	Localități în care românii practic au dispărut	Localități în care numărul românilor s-a redus substanțial
Localități cu până la 50 de români	6	-
Localități cu 51-100 de români	4	2
Localități cu 101-200 de români	7	6
Localități cu peste 200 de români	4	3
Total	21	11

Tabel 5 Gruparea localităților din județul Harghita, după mărime, în care elementul românesc a scăzut în 1992 față de 1850

	Localități în care practic românii au dispărut	Localități în care numărul românilor s-a redus substanțial
- localități cu până la 50 de români	9	-
- localități cu 51-100 de români	10	5
- localități cu 101-200 români	11	2
-localități cu peste 200 români	6	4
Total	36	11

Tabel 5a. Localitățile cu majoritate românească în care minoritatea maghiară a crescut procentual

Localitatea	% ponderea populației de etnie maghiară	
	1850	1992
Voslobeni	0,92	37,84
Subcetate	1,26	4,89
Sărmaș	6,27	22,01
Toplița*	7,72	29,0
Borsec*	45,0	79,7
Frumoasa**	86,0	97,0

* localități urbane

** localități cu o minoritate armeană asimilată.

**Tabel 6 Corelația dintre apartenența religioasă și apartenența etnică
(recensământul maghiar din 1910), în localitățile din județul Covasna**

Localitatea	Limba română	Ortodocși	Greco -catolici	Total ortodocși și greco-catolici	Abatere (pierdere etică) > 100 pers
Sf.Gheorghe	117	481	120	601	- 484
Baraolt	17	282	74	356	- 339
Covasna	1105	1058	174	1232	- 127
Tg. Secuiesc	62	69	94	163	- 101
Aita Marc	10	320	13	333	- 323
Bățani	26	499	190	689	- 663
Belin	12	758	1	757	- 745
Brăduț	61	228	28	256	- 195
Cernat	9	216	16	232	- 223
Chichiș	169	414	5	419	- 250
Ghelinta	92	27	362	389	- 292
Ilieni	593	992	71	1063	- 470
Lemnia	50	68	261	329	- 279
Malnas	16	1618	147	1765	- 1749
Ozun	1153	1745	322	2067	- 914
Poian	8	4	151	155	- 147
Reci	21	161	21	182	- 161
Turia	5	4	255	259	- 254
Valca Crișului	15	32	105	137	-122
Vârghiș	7	182	17	199	- 192
Zagon	2652	2414	389	2803	- 151
TOTAL	19.433	25.063	3107	28.170	- 8753

Tabel 6 Corelația dintre apartenența religioasă și apartenența etnică (recensământul maghiar din 1910), în localitățile din județul Harghita.

Localitatea	Limba română	Ortodocși	Greco-catolici	Total ortodocși și greco-catolici	Abatere (pierdere etnică) > 100 pers
Gheorghieni	155	9	438	447	- 292
Toplița	4194	3117	1239	4356	- 162
Ciucsângeorgiu	7	6	329	335	- 328
Dănești	1	1	128	129	- 128
Ditrău	362	2	554	556	- 194
Frumoasa	92	4	640	644	- 552
Joseni	15	2	472	474	- 459
Lăzarea	155	3	283	286	- 131
Lunca de Jos	22	-	159	159	- 137
Mărtiniș	7	6	161	167	- 160
Mugeni	9	207	11	218	- 209
Ocland	9	4	121	125	- 116
Plăieșii de Jos	23	10	1097	1107	- 1084
Sândominic	8	1	317	318	- 310
Sânmartin	5	16	304	320	- 315
Subcetate	2547	28	2534	2562	- 15
Suseni	523	3	765	768	- 245
TOTAL	14.891	4.467	17.093	21.560	- 6.669

Tabel 6a - Maghiari de religie “română” (ortodoxă și greco-catolică)

Județul	1880	1890	1900	1910
Ciuc	3.847	4.049	5.257	5.717
Trei Scaune	7.035	7.310	7.669	7.940
Odorhei	2.165	2.147	2.912	2.197
Mureș	2.255	2.622	5.304	6.808
TOTAL	15.302	16.128	21.142	22.662

Români de religie “maghiară” (romano-catolică, reformată și unitariană)

Județul	1880	1890	1900	1910
Ciuc	58	89	49	139
Trei Scaune	144	28	23	51
Odorhei	29	50	16	29
Mureș	566	388	336	259
TOTAL	797*	555*	424*	478*
	din care 138 evrei	din care 267 evrei	din care 151 evrei	din care 53 evrei

RECENZII

RECENZII

Românii din secuime și răscoala lui Horea,
de IOAN RANCA, Editura Pax Historica, Târgu Mureș, 2000

Apărută din păcate într-un tiraj restrâns pentru interesul față de o carte cu un titlu atât de incitant, lucrarea istoricului târgumureșan Ioan Ranca fost decenii în șir director al Arhivelor Statului, azi Arhivele naționale din fosta regiune și apoi din județul Mureș, s-a difuzat, fiind în curs de epuizare prin tot mai rarele librării și din acest motiv nu numai prin rețeaua comerțului de carte, ci, și prin asociațiile culturale sau cultice care au manifestat interes față de ea. Aceasta și pentru faptul că, eroii, marea majoritate a capilor de răzmerițe, de căpitani sau de corifei locali au fost preoții, dascălii de strănă sau chiar de școală acolo unde existau, sau numai credincioșii ambelor culte românești din centrul și răsăritul Transilvaniei corespunzând atunci fostelor scaune secuiești Mureș, Odorhei și Trei Scaune, omogenizate artificial de Iosif al II-lea în comitatele înființate tocmai în preziua izbucnirii Răscoalei lui Horea.

Urmând volumelor I și II dintr-o amplă lucrare despre *"Românii din Scaunele Secuiești Mureș (I) Ciuc Giurgiu și Casin (II)"*, lucrarea recentă este o prezentare mai accesibilă publicului larg, a tezei de doctorat a autorului. Ea cuprinde doar rezumativ, dată fiind marea cantitate de documente consultate - atitudinea, nu numai a românilor dar, chiar și a secuilor și a sașilor răspândiți din centrul până răsăritul Transilvaniei, de pe câmpie, văile Mureșului, Oltului și de pe ambele Târnave.

Iobăgia generalizată, în ceea ce-i privește pe români, încă din secolul al XV-XIX-lea peste tot în Transilvania devenise prea totul de nesuportat, mai ales în secolul *"luminilor"* când, în multe țări din spațiul european, această odioasă instituție a iobăgiei fusese desființată, iar prin apropiere, în Ungaria, Slovenia, Croația, fuseseră sistată definitiv prin reforme

sociale, cu două sau chiar trei decenii anterioare răscoalei lui Horea.

Numai în Transilvania, o nobilime rapace, având hăturile puterii economice subordonând astfel Guvernul, Cancelaria Aulică și Dieta Transilvaniei, nobilime avidă de venituri substanțiale procurate prin muncă și prin privilegii, adesea nejustificate, prelunga, la infinit, agonia iobăgiei care la noi a durat, ca nicăieri altundeva, până chiar după Revoluția de la 1848-1849 (teoretic) de fapt până în 1854. Momentul Răscoalei lui Horea, surprins de autor în cartea sa a premers cu cinci ani Marea Revoluție Franceză din 1789, semnalând direcțiile de urmat a ultimelor zvâcniri a luptei antif feudale din Europa. De aceea, în ciuda unei literaturi feudale contemporane ei, care o defăimează, Revoluția, cum i se spune nu tocmai nejustificat, condusă de Horea, s-a bucurat de o primire entuziastă chiar, din partea presei și a publicisticii Europei civilizate, recunoscând cu prea multă răutate, de unii, azi.

În scaunele secuiești din est, tratate în carte în două capitole substanțiale, unde știrea despre izbucnirea răscoalei din Munții Apuseni a ajuns tocmai când răscoala începuse să fie *"pacificată"* cu ajutorul spânzurătorilor și cu tragerea pe roată, românii și foarte adesea și secuii n-au apucat să se răscoale, dar aveau răscoala în conștiință afirmându-și-o expresiv adesea. Dar nobilimea concentrată degrabă în tabere, exercitând o represiune fără precedent asupra țărânimii, a lăsat posterității documente de pe care deprindem noi cei de azi, adevăruri ca acestea. Este redată pe larg în carte remarcabila activitate a preoțimii române din satcele mai răsărite, în care mai existau încă parohii, la Covasna, Sfântu Gheorghe care, socotiți *"corifei"* fuseseră urmăriți de autorități ca fiind sus-

pecti "național" și înțemnițați din acest motiv. Lucrarea aduce în actualitate, acea "urgisită" temă a românilor din Secuime, prezența lor din totdeauna pe aici, activitatea lor creativă concretă și evident lucrativă, deci profitabilă spre beneficiul păturilor privilegiate, sortite întotdeauna prin privilegii, de dări, robote, slujbe, taxe de servicii comerciale etc., pături ai căror urmași sub imboldul "legii lupului" printr-o retrogradă și total anacronică sintagmă "restitutio in integrum", revendică moșiile de odinioară.

ră, deși pentru ceea ce au cedat foștilor lor iobagi, fuseseră despăgubiți pe deplin și înzecit, între anii 1854-1880 de către stat.

După această necesară divagație de la subiect, și tocmai pe acest fond de adevăr, recomandăm cartea ca fiind o exemplară filă de necesară apropiere în trecut și azi în toate marile momente ale istoriei etniilor acestui binecuvântat pământ.

Dr. Ioan Pop

Oameni și locuri din Călimani, de ILIE ȘANDRU, Editura Petru Maior, Târgu Mureș, 2000, 152p

Publicistul Ilie Șandru continuă să-și ducă la îndeplinire o înaltă chemare, aceea de a fi un autentic rapsod al plaiurilor de la poalele Călimanilor. Rapsod zic, pentru că a reunit în recentul volum "*Oameni și locuri din Călimani*" -un adevărat cântec, în ce privește stilul, și o modă în conținut - poezia lucrurilor și chipurile spirituale ale unor dintre cei care au avut ori au tangență cu aceste locuri, fiind unii fiii lor, iar alții legați cu trup și suflet de acest ținut de basm.

Despre oamenii de seamă ai locului de aici Ilie Șandru a mai scris. Rememorarea vieții și operei remarcabilului om de cultură, fiul Bilborului - *Octavian C. Tăslăuanu*, în bună măsură lui Ilie Șandru i se datorează: (Ilie Șandru - "*Pe urmele lui Octavian C. Tăslăuanu*", Ed. Petru Maior, Târgu Mureș, 1998). Spre deosebire, însă, de cele publicate până acum, recentul volum urmărește mai puțin a aduce note bibliografice referitoare la cei care-i prezintă, ci îi redă din unghiul de vedere al reporterului, așa cum ei i-a cunoscut, prin filtrul amintirilor și impresiilor sale, culese fie mai demult, în copilărie, fie de-a lungul anilor, când s-a legat, de unii cu prietenie, dar de toți cu admirație pentru ceea ce au gândit și au făcut. Astfel, autorul găsește calde cuvinte referitoare la universul copilăriei lui Octavian C. Tăslăuanu, la factorul spiritual local în formarea omului de cultură și de știință, istoricul Vasile Netea, prezentat ca un continuator al celor care în decursul vremii au înălțat făclia culturii românești și au relevat identitatea spirituală a poporului nostru în trăirea unor momente de seamă ale istoriei sale, episcopul Dumitru Emilian Antal, nepotul Patriarhului Miron Cristea, e văzut ca un înflă-

cărat propagandist al actului Unirii din 1918; doctorul Eugen Nicoară, din Reghin, e prezentat prin idealul său umanist, de om în sprijinul oamenilor, dar și un înflăcărat patriot, idealuri pentru care nu și-a precupețit nici eforturile materiale, nici cele spirituale; sculptorul, pictorul și scriitorul Ion Vlasiu, preocupat de spațiului și timpului; preoții Romulus Sever Todea, Elie Câmpeanu și Gavril Filip s-au ori se află pe altarul împlinirii îndatoririlor nobile, de îndrumători spirituali ai poporenilor. Două talente, cu contribuții de seamă la valorificarea comorilor folclorice ale acestor locuri; renumitul oboist Pavel Tornea și maestrul viorii Victor Radu, sunt relevați prin talentul și aportul lor uriaș adus la cunoașterea patrimoniului spiritual al neamului nostru. Alți oameni de seamă ai acestor locuri: Leon Mircea, din Pietriș, întemeietorul bibliotecii publice din Reghin, devenită acum Biblioteca municipală "Petru Maior"; profesorul universitar Simion Mândrescu, din Râpa de Jos, cel care a afirmat: "*oriunde s-ar produce o mișcare pentru libertatea românilor din Transilvania, acolo voi fi și eu*"; învățătorii: Dumitru Gaftorn, din Subcetate, întemeietorul școlii românești din Gălăuțaș și Mihai Tomșa, autorul unei ample și valoroase monografii a satului Râpa de Jos; profesorul Dumitru Husar, cel care trudește de ani buni la editura "*Gazetei Reghinului*", care a lăsat deja în urma sa o istorie; doctorul Ovidiu Bojor, născut în Reghin, expert al Națiunilor Unite, întemeietorul fitoterapiei moderne din țara noastră; profesorul dr. Pavel Mureșan, din Sărmaș, care a avut șansa de a face parte din echipajul primei expediții în Himalaia, din 1985; renumitul crescător de animale Ioan Groza, din Gălăuțaș-Pîrîu, și alții. Ei sunt prezentați prin răspunderile și pasiunile

pe care le au, puse în slujba celor mulți, împlinindu-și menirea prin strădania lor, demonstrând că aprecierea semenilor nu e determinată de vreo funcție, ci de capacitatea de a te racorda la cerințele lor și ale țării.

Merită subliniat faptul că toți acești eroi ai cărții lui Ilie Sandu sunt încadrați în peisajul natural și spiritual al așezărilor de la poalele Călimanilor. Fie că prezintă personalități de seamă ale culturii și științei românești, originari de pe aceste meleaguri, fie trudituri de rând, autorul le reliefează rădăcinile sănătoase, con-

tribuția lor la patrimoniul național și chiar universal al culturii, științei și artei.

Scrise cu suflet, într-un stil alert, reportericesc, fără pretenția unor note stilistice personale, reportajele și portretele sunt citite cu plăcere, locurile și oamenii devenindu-ne apropiați, iar atitudinea eroilor cărții demnă de cinstea noastră, pentru înalta conștiință cetățenească, talentul și răspunderea lor de a se pune în slujba colectivităților cărora le-au slujit, ori le slujesc.

Mihai Filimon

Un nume pentru istorie - Patriarhul Miron Cristea,
de ILIE ȘANDRU și VALENTIN BORDA, Casa de Editură Petru Maior,
Târgu Mureș, 1998, 293p + 14f. ilustr.

Personalități din Covasna și Harghita,
de IOAN LĂCĂTUȘU, Editura Carpatica, Cluj-Napoca, 1998, 182p.

De câte ori vreo faptă cărturărească îmi cheamă gândul la obârșie, îmi stăruie chinuitor în minte felurite întrebări. Cum e cu puțință ca pe această "gură de rai" - Toplița Română - de pe valea de sus a Mureșului, veșnicia să fi înmărmurit doar în maiestatea și solemnitatea moliștilor; unde sunt obsedantele urme de viață, de oameni, care au sfințit aceste locuri?

Milioane de ani această față de dinlăuntru a Carpaților Orientali a fost, din vrerea lui Dumnezeu și a oamenilor, "o margine" de podiș, de munte, de păduri. Sute de ani-o margine de țară, ograniță de imperii și de stăpâniri samavolnice, locuri iobăgite. Toate vremelnice. Să fi slăvit în lungi, opreliștea lor, sufletul locului, nevoia lui firească de a se exprima? Să fie oamenii munților mai puțin creatori de cultură? Clio, muza istoriei, ne ajută să decodificăm aparentul anonimat. Știri tulburătoare ne vin din îndepărtata istorie a naturii. Înaintea slovei scrise vorbește pădurea, istoria ei de peste cinci milioane de ani, cu relicvele ei păstrate în adevărate "arhive vegetale" la Bilbor și la Borsec. Ne vine chiar un mesager, un semn al rezistenței salvat de glaciațiuni în refugiul Carpaților Orientali. Acesta este molidul, bradul roșu. Pădurile lui au vegheat copilăria poporului nostru, au concrescut cu el și i-au imprimat chir unele trăsături ale firii. În istoria neamului, oamenii locului sunt prezenți din antichitate, în evul mediu, momentul Supplex (1791). Răscoala lui Horea

(1784), 1848, Mișcarea memorandistă (1891-1894), Marea Unire din 1918 etc., așa cum atestă istoriografia relativ tânără a locului.

În ceea ce privește istoria culturală a acestor locuri, ea zace încă în acumulări amorfe, anonime, ca și metalul nobil în agregatele minerale. Cei care cunosc limbajul cărților vechi, al cărților sfinte, al icoanelor și cel al bisericilor de lemn, ne-au relevat azi știri foarte prețioase despre trecutul spiritual al zonei Mureșului, Harghitei și Covasnei. Este evident că lucrările istorice, etnografice, lingvistice și științifice, de artă, se vor augmenta într-o istoriografie regională valoroasă. Cercetătorii, muzeografii, cărturarii se află pe un teren bogat în resurse, plin de făgăduinți. Ei și-au asumat condiția de "oșteni" pe acest hotar românesc, mutând zăngănitul lăncilor în cărți și muncă creatoare.

În acest sens semnalăm cu bucurie două din aparițiile editoriale ale anului 1998: ILIE ȘANDRU, VALENTIN BORDA, *Un nume pentru istorie-Patriarhul Elie Miron Cristea*, Târgu Mureș, Casa de editură Petru Maior, 293 p., 14 f. ilustr., și Ioan Lăcătușu, *Personalități din Covasna și Harghita*, Cluj-Napoca, Edit. Carpatica, 1998, 182 p.

Amândouă lucrările completează fericit arta literaturii biografice naționale. Dacă "*Personalități din Covasna și Harghita*" restituie crâm-

peie de cultură regională, atât de importante și valoroase nouă, ce se cer imperios continuate, cartea închinată Patriarhului Elie Miron Cristea dovedește o strălucită afirmare a celei mai puternice trăsături spirituale a locului: pioșenia, religiozitatea. Ele au ridicat pe aceste locuri arhitecți-țărani, cioplitori de biserici, precum popa Ujică cu fiii săi, la 1847, în Stânceni. Au ridicat însă și un mare conducător, un "păstor" al Bisericii Ortodoxe-pe primul patriarh al României întregite, Elie Miron Cristea.

Personalitate puternică, eroică, reformatoare, înzestrată cu mult har creator, o minte apreciată de Nicolae Iorga drept plină de "*realism național și ortodox*" - Patriarhul și-a realizat în multe planuri opera sa: religios, bisericesc, literar, publicistic, epistolar, politic, în planul învățământului. Este acesta și bunul motiv pentru care autorii cărții s-au luptat cu un uriaș și divers material documentar. Printr-o concepție mai unitară de sistematizare al acestuia s-ar fi evitat, poate, repetarea unor date, în beneficiul unei limpeziri a planurilor, al unei bune respirații a cărții. Separarea aparatului critic de text și trimiterea lui în subsolul paginii sau la sfârșit de capitol, precum și prezența "*eratei*", ar fi favorizat aerisirea textului și îndreptarea unor erori tipografice. Lucrarea nu este o biografie romanțată, ci una documentară, științifică, ce răspunde exigențelor științificului. De aceea ea servește atât cercetătorul, specialistul, cât și nevoia publicului larg de a-și cunoaște veridic trecutul și eroii neamului.

Autorii I. Șandru și V. Borda, Ioan Lăcătușu și Dorel Marc au scris o carte importantă; cu certitudine-o *carte germen* - din care se vor nutri viitoarele cărți ale generației de azi, despre această personalitate exemplară a Văii de Sus a Mureșului și a întregului neam românesc. Iubitorii culturii naționale vor relua, frământa, cântării, iarăși și iarăși, viața și faptele marelui bărbat. Vor scoate la iveală noi izvoare asupra climatului și potențialului spiritual extraordinar al Sibiului din veacul XIX (religios, politic, literar, științific, pedagogic) în care s-a format tânărul Elie Miron Cristea (vezi presa sibiană a vremii: "*Tribuna*", "*Telegraful Român*", "*Foișoara Telegrafului Român*", "*Foaia Pedagogică*", "*Foaie Ilustrată*", "*Rândunica*" ș.a.). Vor înțelege marea forță spirituală care a unit oameni ca: Mitropolitul Andrei Șaguna, Sava Popovici Barcianu, George Bariț, Octavian Goga, Octavian Tăslăuanu, Ilarie Chendi, Daniil Popovici Barcianu, Eugen Brote, Petre Șpan, Demetriu Comșa, Ilie Cristea ș.a., într-un veac potrivit afirmărilor noastre de orice fel.

Modelul spiritual acceptat de toți cărturarii transilvăneni ai veacului s-a săvârșit, invariabil, între creație, știință și militantă, apostolat cultural. Patriarhul Miron Cristea este un astfel de model, ce nu și-a pierdut forța și actualitatea.

Lucrările de referință elaborate în cadrul unei culturi sunt reperatele ei spirituale - de la mari construcții documentare de tipul enciclopediilor, lexicoanele, marile lucrări de sinteză, până la dicționarele biografice, chiar și până la biografiile individuale, științifice și critice.

Așa cum spunea istoricul scoțian Thomas Carlyle, "*biografia este singura istorie adevărată*". A și fost cultivată de toate popoarele lumii vechi și moderne, încât s-ar putea spune că istoria scrisă a început prin biografia conducătorilor de popoare. Dacă grecii au fixat într-o astfel de memorie valorile filosofice ca cele mai înalte ale omului (*De viis sophistarum*, *Vitae philosophorum*) sau pe cele morale (Plutarchos, *Vitae parallelae*), latinii, creatorii marelui Imperiu Roman rețin pentru eternitate valorile și virtuțile politice și militare (Suetonius, *XII Caesares*, *Liber illustrisium virorum* etc.). Cultura creștină ridică jertfa între valorile supreme ale omului. O întreagă ramură a teologiei, hagiografia, se consacră studiului vieții martirilor și sfinților. Mari colecții ca *Patrologia Graeca* sau *Patrologia Latina* antologhiază sute de biografii ale Sfinților Părinți ai Bisericii creștine. La noi, singura încercare de succes, care are și azi viabilitate, este *Enciclopedia Cugetarea* (1940) a lui Lucian Predescu, ce prezintă exclusiv material românesc: oameni și fapte din toate domeniile culturii și civilizației românești. Eforturi de a produce o literatură biografică de referință au fost numeroase. Vom reține ca model, din toate, realizarea genului de cea mai de autoritate (ca întindere, concepție unitară de selecție și redactare, metodă de lucru critică, riguros științifică), "*Dictionarul scriitorilor români*", lucrare coordonată de profesorii clujeni M. Zăciu, M. Papahagi, A. Sasu, din care au apărut volumele I și II. Ca debut al unei literaturi biografice regionale la noi, relevăm lucrările extrem de utile, precum: "*Cărturarii brașoveni*" (1972); "*Cultură, știință și artă în județul Galați*" (1973); "*Personalități ieșene*", 5 vol. (1972-1985); "*Știința în Bucovina*", 2 vol. (1982-1983); "*Personalități ale culturii dâmbovițene*" (1972); "*Argeșeni, oameni de seamă ai patriei*" (1972); "*Oameni din Bihor*", 2 vol. (1972); "*Profiluri mureșene*" (1972); "*Teleormăneni prin veacuri*" (1933); "*Figuri din marginitime*", 2 vol. (1941, 1976) ș.a.

Iată că anul 1998 ne-a adus și o antologie biografică pentru *“Personalități din Covasna și Harghita”*. Lucrarea reunește 31 de personalități ce s-au afirmat prin operă semnificativă în istoria politică, socială, economică, religioasă, învățământ, literatură, artă, știință - a locului și a țării. Biografiile d-lui Lăcătușu sunt de tip informativ, cu potențial documentar. Ele pun în circulație un tezaur inedit de informații, cules din izvoarele primare de documentare (arhive, documente, corespondență, manuscrise etc.) - ceea ce le conferă obiectivitate și valoare științifică.

Ca semnificație de fond, lucrarea *“Personalități din Covasna și Harghita”* alimentează și întreține permanența spiritului transilvan, care s-a petrecut mereu între afirmarea ființei naționale, între cărturărie, știință și luptă politică/apostolat cultural. Această permanență vorbește mereu de jertfă, de feroarea / patetismul cu care s-au susținut ideile și faptele românilor, de erudiția și tenacitatea cu care au creat în condiții politice, sociale, vitrege afirmărilor de orice fel. Pământul Harghitei și Covasnei a ridicat vârfuri în cultura și spiritualitatea românească, precum: întâiul Patriarh al României Mari - Elie Miron Cristea, pe mitropolitii Nicolae Colan și unitul Alexandru Nicolescu, pe sciitorul și publicistul Octavian C. Tăslăuanu. Toți ceilalți, a căror viață și operă sunt redată în această antologie biografică: preoți, învățători, profesori, medici, pretori, militari-slujitori ai Bisericii, școlii și administrației românești din secuime-ne dau dimensiunea unei forțe

de coeziune națională, supusă presiunilor istoriei nu o dată, întreținută exemplar de admirabilul cler românesc din secuime. În majoritatea covârșitoare, oamenii aceștia au fost contemporani cu momentul Memorandumului (1892) și a celebrului *“proces al memorandiștilor”* de la Cluj (1894). Au făcut parte activă din cei ce au pregătit și săvârșit Marea Unire de la 1 Decembrie 1918; au pus în evidență realizările unei administrații sănătoase, democratice, pragmatice, în perioada interbelică. Sunt oameni ai locului pe care i-a dat satul românesc. Asemeni satelor din Mărginimea Sibiului: Rășinari, Săliște, Avrig - din care s-au ridicat adevărați eroi ai culturii românești (Sava Popovici Barcianu și fiul său Daniil, memorandist, O. Goga, dr. Ilarie Mitrea, E. Cioran, D.D. Roșca, Ion Lupaș, Onisifor Ghibu, Gh. Lazăr și mulți alții) -, satul Araci din margine de secuime a dat familii de preoți și intelectuali: fam. Colan, Nistor, Cioflec, Rafiroiu etc, ce s-au implicat în destinele Bisericii, Școlii, publicisticii, ASTREI, - generații la rând. E încă un argument copleșitor al satului românesc transilvan al veacului XIX, care a fost, fără îndoială, pepiniera elitei românești.

Oamenii aleși ai Covasnei și Harghitei ne restituie, înainte de toate, pagini autentice de istorie națională, cu specificitatea ei. Ecoul lor în conștiința politică a acestui sfârșit de veac și de mileniu aduce firesc recunoașterea și prețuirea noastră. Mai mult, ne invită la trează și adâncă reflecție.

Simona Puia

Aurel Nistor - o pagină din istoria Bisericii și Neamului - volum de studii și documente alcătuit și îngrijit de IOAN LĂCĂTUȘU, Editura Carpații Răsăriteni, Sf. Gheorghe, 1999, 192 p.

Autorul ei, Ioan Lăcătușu, este directorul Centrului Ecleziastic de Documentare *“Mitropolit Nicolae Colan”* din Sfântu Gheorghe, un neobosit om de cultură ce duce o rodnică muncă de cercetare, concretizată în cele peste 25 de studii publicate în reviste de specialitate din toată țara, precum și în cărțile scrise de dânsul: *“Identitate și cultură la românii din secuime”*, *“Personalități din Covasna și Harghita”*, *“Aurel Marc - contribuții la istoria județului Harghita”*. Domnia sa coordonează împreună cu dr. Valeriu Cavruc alcătuirea anuarului Angustia și își aduce o contribuție decisivă la apariția ziarului eparhial *“Grai Românesc”*.

Lucrarea a apărut cu binecuvântarea Prea Sfințitului Ioan, ce a scris o *“Precuvântare”* prin care a creionat personalitatea părintelui Aurel Nistor, precum și faptul că această carte se înscrie în preocupările eparhiei noastre, prin Centrul Ecleziastic, de a scoate la lumină, din negura istoriei, *“personalitățile pe care această parte de țară le-a dat Bisericii și culturii românești”*.

Autorul a scris o *“Notă asupra ediției”* prin care, de asemenea, reliefează succint personalitatea unui preot și prezintă pe scurt structura cărții: patru portrete ale părintelui scrise de actualul protopop de Sfântu Gheor-

ghe, P.C. Părinte Gheorghe Rățulea, de profesorul Ion Soiu, de Aurel A. Nistor, fiul părintelui Nistor și de către autorul cărții. Capitolul al II-lea cuprinde studii și articole aparținând protopopului Aurel Nistor, așezate în ordine cronologică. Finalul volumului reproduce câteva documente referitoare la viața și activitatea părintelui Nistor, documente referitoare la activitatea Comitetului Cultural Județean Treiscaune pentru reromânizarea elementului etnic românesc maghiarizat. Lucrarea se încheie cu un bogat material ilustrat.

P.C. Pr. Protopop Gheorghe Rățulea l-a cunoscut bine pe părintele Aurel Nistor și, de aceea, putem spune că-i surprinde foarte bine caracterul prin *moto*-ul scris la începutul articolului: *“Domnul este ajutorul și apărătorul vieții mele. În El a nădăjduit inima mea și mi-a ajutat”* (Ps. 27,9). Într-adevăr, unul din principiile după care și-a trăit viața a fost: *“Să îndrăznești să începi orice lucrare, fie ea oricât de grea și care, după judecata oamenilor poate părea imposibilă. În același timp să nu uit, fie și pentru o clipă, că nu eu lucrez, ci Cel de sus, a cărui unealtă doresc să fiu toată viața”*. *“După stilul de viață și după puterea cuvântului său răscolitor de conștiințe, desprindem imaginea unui preot profund credincios și plin de energie”*.

Profesorul Ion Soiu insistă pe prezentarea familiei din care provine părintele Aurel Nistor: tatăl - preot; mama - trăgându-se din familie de preot, precum și a fraților acestuia: Dionisie - profesor la Liceul “Andrei Șaguna” din Brașov; Virgil - a studiat Teologia, a fost călugărit cu numele de Veniamin și a ajuns episcop de Caransebeș; Pompiliu - medic de renume. *“Urmărind aceste existențe, de la sine se reliefează nobilele trăsături ce-au marcat familia Nistoreștilor: dragostea de Neam și spirit de sacrificiu, erudiție și înalt profesionalism, aplecare spre îndrumare și luminarea celor mulți, toate puse sub semnul și puterea Sfintei Cruci”*.

Aurel A. Nistor aduce noi amănunte din viața tatălui său, momente văzute din interiorul familiei.

Toți cei patru autori prezintă momentele importante ale vieții părintelui Aurel Nistor. S-a născut în anul 1882 și a trecut la cele veșnice în anul 1974, după 70 de ani de preoție. A fost hirotonit preot în anul 1903 pentru parohia Araci, între 1926-1940 a fost protopop de Sfântu Gheorghe, între 1940-1942, protopop de Avrig, apoi preot la biserica din Brașovul vechi până în 1952, când revine paroh în satul natal, Araci. Fiind în vârstă de 75 de ani el se încumetă să se apuce să clădească actuala biserică.

Nu agreea moravurile politice, nu a făcut politică, dar și-a iubit neamul. Pentru aceasta a fost arestat în anul 1916 de către autoritățile maghiare, fiind eliberat în anul 1918. A participat la Adunarea Națională de pe Câmpia Libertății la Alba Iulia din 1 decembrie 1918. A fost consilier orășenesc și județean, s-a implicat în viața socială a păstoriților săi, cât și în cea a secuilor. Și pe plan cultural s-a remarcat, fiind ales președinte al ASTREI, președintele filialei județene a “*Ligi pentru unitatea culturală a românilor*”. Acestea sunt numai câteva repere sumare despre activitatea părintelui Aurel, dar suficiente pentru a ne forma o imagine despre modul în care a reușit să-și facă datoria față de neamul său.

Volumul de față reprezintă o veritabilă punte peste timp, aducând cititorului buna mireasmă a faptelor bune săvârșite din iubire față de Dumnezeu și față de Neam de către înaintași de-ai noștri preoți care au trăit pe aceste meleaguri atât de vitregite de istorie. Bunul Dumnezeu să binecuvinteze osteneala autorului și să-i dăruiască putere pentru a da tiparului și alte lucrări cel puțin tot așa de valoroase.

Pr. Teofil Tecuschi

Reflexii,

de NICU VRABIE, Editura Eurocarpatica, Sf. Gheorghe, 2000, 140 p.

Volumul “*Reflexii*” al autorului Nicu Vrabie, apărut la editura Eurocarpatica din Sfântu Gheorghe, este o incursiune în cultura românească și europeană, organizat pe domenii tematice: folclor, istorie literară și culturală, filosofie și pedagogie.

Cele nouăsprezece profiluri spirituale inserate include câte o latură exemplară, anunțată încă din titlu, comentarii sau prețexte de reflexii, remarcându-se prin bogăția informațională și profunzime analitică. Raportarea personalităților literare sau filosofice la domeniul culturii, al vieții publice, ca și la procesul “*lumină-*

rii” ființei umane prin artă, este metoda ce conferă individualitate volumului. Așa aflăm, de pildă, despre rolul lui Gh. Asachi în societatea timpului său: *“militant neobosit - notează autorul - pentru repunerea în drepturile ei a limbii române, Asachi așează pe temelii noi Seminarul de la Socola, fiind, implicit, deschizător de drumuri în presa românească”*. Octavian Goga, *“poetul pătimirii noastre”*, este prezentat într-o ipostază spirituală mai puțin cunoscută lectorului, și anume, aceea de secretar literar al *“Asociațiunii pentru literatura română și cultura poporului român”*. Rolul revistei *“Luceafărul”*, precum și activitatea Astrei - studiate ca fenomene culturale specifice spațiului geografic al Transilvaniei - sunt alte elemente care impun volumul *“Reflexii”* ca o contribuție inedită prin rigoarea științifică - venind în completarea laturii formative a tânărului. Aceluiași ideal i se subordonează și selecția metodelor oferite de literatură, al căror rol este *“de a da strălucire și sens spiritualității”* ființei umane.

Aron Pumnul, Miron Cristea, aparțin acelor tipuri umane de nobilă ascendență, pentru care întâiul dintre sentimentele omenești - dragostea de patrie - depășește orgoliul personal. Este un patriotism tulburător prin sinceritatea simțirii, străin de formalismul demagogic al vremilor noi, ce are un singur privilegiu: acela de a rămâne model exemplar pentru tânărul studios, în care să se reflecteze pe sine însuși. Un trecut aproape uitat în paginile istoriilor literare, se transformă sub penelul autorului într-un prezent etern, chiar și atunci când este vorba despre modelul voievodal al domnitorului medieval, Ștefan cel Mare.

Din punct de vedere cronologic, fenomenul literar și istoric cuprinde o arie extinsă. Cuvintele lui Miron Costin *“stă, dară numele cel vechiu ca un temel de neclătit”* prilejuiesc drept motto unui studiu de evocare a începuturilor fabuloase ale etnotipului românesc. *“Legenda întemeierii”*, etnogeneza poporului ca și specificul limbii sunt doar câteva aspecte umaniste pe care volumul le reține.

Literatura de călătorie constituie obiectul predilect a două studii: primul, consacrat călătoriei lui M. Kogălniceanu la Luneville, în Franța, o călătorie ce surprinde prin semnificația culturală, cel de-al doilea vizează specificul spațiului autohton din perspectiva altor doi călători și oameni de cultură celebri, Daniel Scavinschi și Vasile Alecsandri.

O adevărată fascinație a cărții o reprezintă însă *“reflexiile”* asupra filosofiei europene, cuprinse în medalioane consacrate gânditorilor celebri: Aristotel, Platon, Fer. Augustin ori Toma d'Aquino, reprezentând Antichitatea și Evul Mediu, ... Schopenhauer, Nietzsche, Kierkegaard - culmi ale filosofiei moderne.

Detaliul referitor la viața personală altemează cu definirea identității spirituale a personalităților evocate incluzând totodată semnificațiile majore ale operei. Fiindcă spațiul nu ne o analiză amplă, selectăm spre exemplificare câteva elemente ce fundamentează aceste portrete - medalion, enunțate chiar din titlul studiilor. Platon, considerat *“un Platon renăscut”*, se impune posterității prin calitatea de întemeietor al neoplatonismului și misticismului filosofic, tratatele sale fiind *“niște exerciții spirituale în care sufletul se sculpează singur”*.

Profilul moral și spiritual al Fericitului Augustin, cel mai complex din întreg volumul, este un îndemn la meditație asupra rostului omului în lume, a raportului dintre om și Dumnezeu: adevărul *“reprezintă o iluminare divină”*, rațiunea este *“privirea sufletului”* și, în consecință, Dumnezeu nu poate rămâne decât *“ultimul temei al ființei”*.

Reprezentant al scolasticii, alături de Albert cel Mare, Toma d'Aquino a înfruntat secolele *“depășind apologia dogmei părinților Bisericii, încercând să descifreze misterele divinității, prin credință și rațiune speculativă”*. Gânditorul demonstrează existența lui Dumnezeu *“prin cinci probe, încercarea reprezentând cea mai vestită contribuție la filosofia religiei”*.

Sunt studii ce pot veni în ajutorul elevilor, seminaristilor, prin bogăția informațională și finețea analizei, dar și a acelora care tind să-și desăvârșască formația spirituală.

Gândirea raționalistă a secolului al XVII-lea, reprezentată de Spinoza, este situată *“sub urgia blestemului”*, prin emanciparea spirituală a filosofiei în raport cu dogma religioasă. Rolul lui Spinoza, evreul excomunicat de sinagoga religioasă, a fost acela de a fi afirmat primatul libertății intelectuale și al demnității umane, în calitate de întemeietor al filosofiei moderne.

Admirabile prin sensibilitatea viziunii sunt alte două studii ce îndeamnă la cugetare din chiar ineditul titlului: iată-l pe Arthur Schopenhauer *“un buddist rătăcitor în Occident”*, sau pe Hegel *“cel care a gândit gândurile lui Dumne-*

zeu". Kierkegaard - la rândul său- este "*excepția indispensabilă*" a cărui menire a fost "*să certe creștinătatea descreștinizată*", în timp ce gânditorul care a comis impietatea de a-L nega pe Dumnezeu este numit simplu: "*Nietzsche*".

Concurând rigoarea științifică, precum și intuiția valorilor perene, titlul - blazon ce antici-

pează "*in nuce*" esența profilului spiritual, face parte integrantă din nota de originalitate a volumului "*Reflexii*".

Drd. Doina Butiurcă

CRONICA ACTIVITĂȚII

Muzeul Carpaților Răsăriteni

Centrul Eclesiastic de Documentare „Mitropolit Nicolae Colan”

Cronica activității pe anul 1999

Participări la acțiuni științifice pe anul 1999

= Simpozionul **“24 ianuarie, Ziua Unirii Principatelor Române – 140 de ani”**, organizat de Prefectura Județului Covasna și Filiala Covasna a Partidului Democrat

- Gheorghe Tătu – *“Semnificația Actului Unirii”*
- Vasile Stancu – *“Problematika Unirii Moldovei cu Țara Românească în perioada 1848-1859”*

- Dan Baicu – *“Personalitatea domnitorului Ioan Cuza”*

- Ioan Lăcătușu – *“Documente locale privind legăturile românilor din sud-estul Transilvaniei cu cei de peste Carpați”*

= **“Primăvara culturală”**, ediția a VII-a, Sf. Gheorghe, 25 martie - 4 aprilie 1999

- masă rotundă *“Tradiții monahale ortodoxe în arcul carpatic”*, moderator Ioan Lăcătușu, ținută la Mănăstirea “Sfântul Ioan”, Valea Mare, 25 martie 1999.

= Dezbaterea **“Basarabia – memento istoric și contemporan”**, Centrul Eclesiastic de Documentare “Mitropolit Nicolae Colan”, 27 martie 1999; participanți: Ion Ungureanu, Dumitru Mățaș, Dumitru Acu, Gheorghe Tătu, Ioan Solomon, Petre Străchinaru, Ioan Lăcătușu.

= Evocarea scriitorului Romulus Cioflec, reactivarea Societății culturale **“Romulus Cioflec”**, Casa Memorială “Romulus Cioflec”, Araci, 28 martie 1999; participanți: Luminița Cornea, Valeriu Cavruc, Ioan Lăcătușu.

= Conferința ASCOR și LTCOR – Chișinău, 26-29 martie 1999; participanți: Violeta Pătrunjel – LTCOR Sf. Gheorghe

= Dezbaterea **“Stadiul realizării proiectului – Amenajarea punctului muzeal “Prima Școală Românească din Sf. Gheorghe, 1799-1999”**, la

Centrul Eclesiastic de Documentare “Mitropolit Nicolae Colan”, Sf. Gheorghe, 30 martie 1999; participanți: Valeriu Cavruc, Ioan Solomon, Gheorghe Tătu, Ioan Lăcătușu.

= Evocarea **“Ziua Jandarmeriei Române”**, organizată împreună cu Comandamentul de Jandarmi Județean Covasna și Direcția Județeană Covasna a Arhivelor Naționale.

- col. Aurel Șerb – *“Jandarmeria, ieri și astăzi”*

- Dan Baicu – *“Momente din istoria unității de jandarmi din Sf. Gheorghe”*

- Ioan Lăcătușu – *“Tradiții istorice ale comunităților românești din județul Covasna”*

= Dezbaterea **“Aspecte ale cercetării muzeografice în Depresiunea Întorsurii Buzăului”**, organizată cu sprijinul Primăriei din Întorsura Buzăului, 2 aprilie 1999; participanți: Valeriu Cavruc, Ghiță Baicu, Ioan Lăcătușu.

= **“Sfatul înțelepților”**, întâlnire cu bătrânii de frunte ai comunității românești din Covasna, organizată împreună cu Asociația Culturală *“Iustinian Teculescu”*, 2 aprilie 1999.

= Evocarea **“Nicolae Bogdan”**, organizată cu Asociația Culturală *“Nicolae Bogdan”*, Hăghig, 4 aprilie 1999.

= Manifestări culturale și de spiritualitate ortodoxă în cadrul **“Zilelor Sfântu Gheorghe”**, 23-25 aprilie 1999.

= Conferința **“Geografie și ecoteologie”**, susținută de Prof. Dr. Ilie Moldovan de la Facultatea de Teologie Ortodoxă din Sibiu, cu ocazia Zilei Internaționale a Pământului.

= Simpozionul **“Catedrala ortodoxă Sfântu Gheorghe – 60 de ani de la punerea pietrei de temelie”** – 24 aprilie 1999; participanți: Alexandru Porțcanu, Gheorghe F. Angelescu, Mircea Sfârlea, Șerban Alexianu, Ilie Moldovan, Pompei

liu Dumbravă, Constantin Gane, Gheorghe Rățulea, Vasile Stancu, Mircea Botnar, Mihaela Negoită, Gabriel Lambescu, Petre Țurlea, Ioan Solomon, Petre Străchinariu, Virgil Florea și Ioan Lăcătușu.

= **Sesiunea anuală de comunicări științifice "România – un pol de stabilitate în Europa central-sud-estică"**, Institutul de Informații, București, 1 mai 1999.

- Maria Cobianu Băcanu, Ioan Lăcătușu – *"Covasna și Harghita sub semnul instabilității interetnice – implicații asupra suveranității și securității naționale"*.

= **Conferința româno-maghiară de Tineret**, organizată de *Young Europeans for Security – Yes Romania*, București, 6-9 mai 1999; participanți: muzeograf Violeta Pătrunjel, Centrul Eclesastic de Documentare "Mitropolit Nicolae Colan".

= **Conferința "Interferențe culturale româno-japoneze"**, susținută de scriitorul George Muntean, Centrul Eclesastic de Documentare "Mitropolit Nicolae Colan", Sf. Gheorghe, 28 mai 1999.

= **Colocviile ASTREI**, Cercul Militar din Miercurea Ciuc, 4 iunie 1999

- Gheorghe Tătu – *ASTRA, tradiție și contemporaneitate*

- Ion Roman – *ASTRA și provocările contemporane*

- Dumitru Acu – *ASTRA în pragul mileniului trei*

- Ioan Lăcătușu – *Despărțământul ASTRA Covasna-Harghita, realizări și proiecte*.

= **Vizita documentară a delegației Colegiului Național de Apărare în Sf. Gheorghe**, Centrul Eclesastic de Documentare "Mitropolit Nicolae Colan"

- Gheorghe Tătu, Ioan Lăcătușu – *Repere actuale ale conviețuirii interetnice în județul Covasna*

= **Forumul ONG-urilor din județul Covasna**, Centrul de Cultură Arcuș, 16 iunie 1999; participanți: Gheorghe Tătu, Stela Buda, Ioan Lăcătușu.

= **Sesiunea națională de rapoarte arheologice, XXXIII**, Vâslui, 30 iunie - 4 iulie 1999; participanți: Valeriu Cavruc.

= **Zilele "Andrei Șaguna"**, ediția a VII-a, Sf. Gheorghe, 1- 4 iulie 1999, Conferința *"Ortodoxie și românism în opera mitropolitului Andrei*

Șaguna", susținută de pr. Ioan Tămaș.

= **Constituirea Asociației Cultural-Științifice "Carpații Răsăriteni" și alegerea conducerii**: Băncilă Leca, Valeriu Cavruc, Ioan Lăcătușu, Gheorghe Tătu, Mihai Sarca, Marc Dorel, Marius Dănilă, Mihai Gorgoi, Petre Străchinariu, Ghiță Baci; Sf. Gheorghe, 2 iulie 1999.

= **Conferința Ligii Cultural-Creștine "Andrei Șaguna"**, Muzeul Spiritualității Românești, 3 iulie 1999.

= **Masa rotundă "Familia Cioflec în contextul vieții intelectuale românești"**, Casa Memorială "Romulus Cioflec", Araci, 3 iulie 1999.

- Anda Gârbuleț – *Aspecte ale prieteniei dintre Romulus Cioflec și Panait Istrati*

- Ligia Ghinea – *Spania în proza lui Romulus Cioflec*

- Luminița Ghinea – *Romulus Cioflec în corespondența lui G. T. Kirilanu*

- Ioan Lăcătușu – *Contribuția familie Cioflec la înființarea casei Culturale Românești din Araci*

- Sorin Rafiroiu – *Arborele genealogic al familie Cioflec*

- Oana Dumitriu – *Scrisori inedite între Virgil Cioflec și Ileana Chendi*

= **Universitatea de vară Episcopul Nicolae Popovici**, Ediția a V-a, programul de la Sfânta Mănăstire Recea, 12 iulie 1999

- Ioan Lăcătușu – *Repere actuale ale păstrării identității naționale a românilor din Covasna și Harghita*

= **Zilele "Miron Cristea"**, Toplița, 18-20 iulie 1999. Sesiunea de comunicări **"Valea Superioară a Mureșului, vatră de istorie românească și credință străbună"**

- Valeriu Cavruc – *Priorități ale cercetării arheologice în Carpații Răsăriteni*.

= **Sesiunea de comunicări "Miron Cristea, personalitate a Bisericii strămoșești, a istoriei și culturii naționale"**

- Ioan Lăcătușu – *Patriarhul Miron Cristea, noi repere bibliografice*.

= **Universitatea de vară Izvorul Mureșului "Cultură și civilizație în spațiul românesc"**, 9-20 august 1999, organizată împreună cu Fundația Națională pentru Românii de Pretutindeni, ASTRA, Asociația Pro-vita, LICOR, ASCOR.

= **Dezbaterea “Problematica identității naționale a românilor din sud-estul Transilvaniei”**, 10 august 1999; participanți: Gheorghe Tatu, Mihai Sarca, Ioan Roman, Ioan Lăcătușu, Ilie Moldovan, Costion Nicolescu, Dumitru Acu.

- *Excursie documentară în localitățile din județul Harghita, cu tema “Istorie și etnografie românească în arcul intracarpatic”*, 11 august; participanți: Costion Nicolescu, Ilie Șandru, Mihail Goia, Mircea Dușa, Marc Dorel, Antim Nan, Ioan Lăcătușu.

- *Conferința “Globalism – etnocrație – alternativa social-democratică”*, susținută de Adrian Năstase, 12 august 1999.

- *Dezbaterea “Istorie și civilizație românească”*; participanți: Mihai Drecin, Vasile Rusu, Petre Țurlea, Alexandru Porțeanu, 12 august 1999.

- *Dezbaterea “Cercetări sociologie și de geopolitică”*; participanți: Elena Cobianu, Maria Cobi-anu-Băcanu, Ilie Bădescu, Radu Baltasiu, Claudia Buruiană, Lily Rain, Gheorghe Șistănu, Corne-liu Grad, 13 august 1999.

- *Conferința “Satul românesc contemporan”*, susținută de scriitorul Corneliiu Leu, 13 august 1999.

- *Dezbaterea “Românii din afara granițelor în preocupările instituțiilor de stat și asociațiilor neguvernamentale”*; participanți: Viorel Badea, Eugen Popescu, Antonie Popescu, Marian Munteanu, Areta Moșu, Cezar Teclean, Silviu Moldovan, 14 august 1999.

- *Dezbaterea “Ortodoxie și românitate”* cu participarea P. S. Ioan Selejan, pr. prof. Ilie Moldovan, pr. prof. dr. Constantin Galeriu, 16 august 1999.

- Întâlnire cu ambasadorul SUA la București James Rosapepe.

- *Dezbaterea “Mass-media și promovarea valorilor naționale”*; participanți: Dan Brudașcu, Claudia Buruiană, Mihail Groza, Ștefan Danciu, Ilie Moldovan, Constantin Galeriu, Ioan Roman, George Muntean, Adela Popescu, Alexandru Porțeanu, 17 august 1999.

- *Dezbaterea “Limba română în medii multiculturale”*; participanți: George Muntean, Areta Moșu, Stelian Busuioc, Constantin Costea, Narcis Calotescu, Valeria Pop, Virginia Hodoroșea, Dan Cucuietu, Ion Andrieș, Vasile Avram.

= **Universitatea de Vară “Societatea civilă, Istorie, Tendințe”**, organizată de către Departamentul pentru relațiile cu românii de peste hotare, Fundația națională pentru românii de pretutindeni, Centrul “Eudoxiu Hurmuzachi pentru românii de pretutindeni” și “Liga Studenților” din Universitatea București, Covasna, 25-3 septembrie 1999.

- Ioan Lăcătușu – *Comunitățile Românești din sud-estul Transilvaniei*, Covasna, 1 septembrie 1999.

= **Seminarul Internațional “Civilizație și geopolitică în Bazinul Carpatic”**, Cercul Militar Național, București, 11-12 octombrie 1999

- Ioan Lăcătușu – *Aspecte ale evoluției structurii etnice și confesionale în zona Covasna-Harghita și semnificațiile lor geopolitice*.

= **Simpozionul “Drepturile omului și dimensiunea spirituală și acțiunea civică”**, Durău, Institutul Român pentru Drepturile Omului, 28-31 octombrie 1999.

- Violeta Pătrunjel, Alin Câmpeanu – *Majoritatea minoritară. Considerații privind situația românilor din Covasna-Harghita*.

= **Masa rotundă cu tema “Rolul societății civile în pragul mileniului trei”**, Prefectura Județului Covasna, 8 noiembrie 1999.

- Ioan Lăcătușu – *Reromânizarea românilor maghiarizați din secuime. Încercări de evaluare a unui proiect interbelic*.

= **Simpozionul “1 Decembrie 1918 – Ziua Marii Uniri”**, organizat de Filialele Covasna PDSR și PUNR, Sf. Gheorghe, 27 XI 1999; participanți: Adrian Cășuneanu Vlad, Leca Băncilă, Ioan Lăcătușu, Ioan Tămaș, Dumitru Furtună, Maria Peligrad, Petre Țurlea.

= **Simpozionul “Mărturii documentare ale vremii privind făurirea unității naționale”**, organizat de Prefectura Județului Covasna și Direcția de Cultură a Ministerului de Intrene, Sf. Gheorghe, 29 noiembrie 1999; Participanți: Corneliiu Mihail Lungu, Mihai Rachieru, Dan Baicu, Ioan Lăcătușu.

= **Zilele “Nicolae Colan”**, ediția a VII-a, 30 noiembrie-decembrie 1999

- *Itinerar religios-istoric, cu participarea studenților ASCOR și LTCOR din principalele centre universitare ale țării, în parohiile ortodoxe Bararolt, Vârghiș, Aita Mare, Belin, Sf. Gheorghe*, 30 noiembrie 1999.

- *Ședința de lucru a Centrului European de Studii Covasna-Harghita pentru stabilirea programelor și proiectelor de lucru pentru anul 2000*, Sf. Gheorghe, 7 decembrie 1999. Moderatori: Ioan Lăcătușu, Eugen Poepescu.

= **Sesiunea națională de comunicări științifice “Românii din sud-estul Transilvaniei. Istorie.**

Cultură. Civilizație, ediția a V-a, Miercurea Ciuc, Sf. Gheorghe, 6-7 decembrie 1999.

- Dr. Valeriu Cavruc, Muzeul Carpaților Răsăriteni, Mihai Gorgoi, Ministerul Culturii – *Muzeul Carpaților Răsăriteni la trei ani de la înființare*.

- Dr. Dan Antonescu, Muzeul Satului, București – *Prioritățile cercetărilor etnografice în sud-estul Transilvaniei*

- Dr. Ilie Bădescu, Universitatea București, Eugen Popescu, Fundația pentru Românii de Pretutindeni – *Centrul European de Studii Covasna-Harghita. Scopul și obiectivele sale*.

- Ana Grama, Muzeul Civilizației Populare Tradiționale ASTRA, Sibiu – *Temele majore ale cercetărilor arhivistice în sud-estul Transilvaniei*.

- Drd. Ioan Lăcătușu, Centrul Eclesiastic de Documentare "Mitropolit Nicolae Colan" – *Programe și proiecte științifice prioritare ale Centrului Nicolae Colan*

- Dr. Maria Cobianu-Băcanu, Institutul de Sociologie al Academiei Române – *Identitatea națională – noțiune disputată și realitate amenințată*.

- Ioan Oancea, Institutul Român pentru Drepturile Omului – *Drepturile omului în România. Principii și realități. Unele considerații privind spațiul geografic al Harghitei*

- Dr. Liviu Boar, Direcția Județeană Mureș a Arhivelor Naționale – *Românii din Scaunele Ciuc, Giurgeu și Cașin în secolul al XIX-lea – istoriografia temei*

- Dr. Nicolae Bucur, Colegiul "Octavian Goga" din Miercurea Ciuc, *Imagini și simboluri în folclorul păstoresc harghitean*

- Dr. Gheorghe Lazarovici, Mihai Meșter, Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei – *Noi contribuții la cunoașterea neoliticului din sud-estul Transilvaniei*

- Dr. Zoia Maxim, Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei – *Utilajul litic cioplit din așezarea neolitică de la Leț*

- Conf. Dr. Adrian Sabin Luca, Universitatea "Lucian Blaga" – *Cultura Vinca în Transilvania*

- Drd. Dragomir Popovici, Muzeul Național de Istorie a României – *Din nou despre înmormântările în aria culturii Cucuteni-Tripolie*

- Dr. Valeriu Cavruc, Muzeul Carpaților Răsăriteni – *Șantierul arheologic Ciomortan-Păulenii Ciuc*

- Dan Buzea, Muzeul Carpaților Răsăriteni – *Descoperirile aparținând culturii Ariușd de la Ciomortan-Păulenii Ciuc*.

- Dr. Szekely Zsolt, Institutul Român de Tracologie – *Descoperirile aparținând Culturii Coțofeni de la Ciomortan-Păulenii Ciuc*

- Dr. Mihai Rotea, Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei – *Descoperirile aparținând culturii Wietenberg de la Ciomortan-Păulenii Ciuc*

- Dr. Gheorghe Dumitroaia, complexul Județean Neamț – *Raporturile dintre estul Transilvaniei și vestul Moldovei la începutul bronzului mijlociu*.

- Drd. Anca Popescu – *Ceramica striată în cadrul culturii Costișa*

- Dr. Szekely Zoltan Sf. Gheorghe – *Câteva precizări din epoca bronzului Zoltan, jud. Covasna*

- Dr. Cristian Schuster, Institutul Român de Tracologie – *Legăturile Bronzului timpuriu din Muntenia cu cel din Transilvania*

- Dr. Carol Kacso, Muzeul Județean Maramureș – *Descoperirile din epoca bronzului în Peștera Valea Rea de la Vălenii Șomcutei*

- Drd. Mihai Wiettenberger, Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei – *Diferențele tipologice în aria culturii Noua*

- Dr. Viorica Crișan, Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei; Dr. Valeriu Sârbu, Muzeul Brăilei – *Cetatea dacică "Valea Zânelor"*

- Dr. Florea Costea, Muzeul de Istorie Brașov – *Fortificațiile dacice de la Racoș*.

- Istvan Janovics, Miercurea Ciuc – *Istoricul cercetării arheologice din Depresiunea Ciucului*

- Dr. Gheorghe Bichicean, Academia Trupelor de Uscat "Nicolae Bălcescu", Sibiu – *Instituții centrale în Principatul Transilvaniei*

- Aura Popa, Muzeul Județean de Istorie Mureș – *Activitatea misiunii iezuite din rezidența Alba Iulia și relansarea catolicismului în Ardeal (1579-1588)*

- Sidonia Puiu, Biblioteca Academie Române, Cluj Napoca – *Noi date privind activitatea lui Ion Căianu*

- Maria Băilă, Școala generală "Várady József", Sf. Gheorghe – *Biserică și Comunitate. Discurs eclesiastic ortodox și viața cotidiană în Trei Scaune (1750-1850)*

- Dr. Ioana Cristache Panait, Institutul de Istorie a Artei – *Înălțarea bisericii de zid de la Întorsura Buzăului*

- Vasile Crișan, Muzeul Bruckenthal – *Opinca Română, o respectată societate culturală în anul centenar al revoluției lui Horea*

- Cristian Crișan, Direcția Județeană Covasna a Arhivelor Naționale – *Conscripții urbariale în Scaunul Trei Scaune – începutul secolului al XIX-lea (1820)*.

- Drd. Octavian Tătar, Academia Trupelor de Uscat "Nicolae Bălcescu", Sibiu – *Situația Transilvaniei în contextul confruntării otomano-habsburgice pentru moștenirea Regatului Ungar în perioada 1840-1852*

- Dr. Gelu Neamțu, Institutul de Istorie al Academiei Române, Cluj Napoca – *Persecuții și abuzuri împotriva unor preoți ortodocși din Transilvania la 1848*

- Dorin Ioan Rus, Muzeul Județean de Istorie Mureș – *Situația Regimentului 2 Năsăud în perioada 1848-1849 oglindită în monografia "Geschichte des R.U.R. Infanterieregiments nr. 63" a lui Michael Schneider*
- Vasile Lechința, Direcția Județeană Cluj a Arhivelor Naționale – *Date inedite despre biserica și școala românească din protopopiatele Giurgeu și Odorhei în sec XIX*
- Conf. Dr. Ionel Căndea, Muzeul Brăilei – *Românii ardeleni în Câmpia Brăilei*
- Elena Mihu, Muzeul Județean de Istorie Mureș – *Vizita episcopului Andrei Șaguna în biserica de lemn din Tg. Mureș*
- Octavian Zegrean, Vasile Lechința, Direcția Județeană Cluj a Arhivelor Naționale – *Correspondența de la românii din Secuime în "Gazeta Transilvaniei" la 1890*
- Traian Bosoancă, Muzeul Județean de Istorie Mureș – *Dr. Ioan Harșia din Reghin, renumită personalitate a vieții politice, administrative și culturale mureșene*
- Cristina Dinu, Asociația Arhiviștilor, București – *Activitatea patriarhului Miron Cristea reflectată în fondul arhivistic "Dudu Velihicu"*
- Ioana Burlacu, Asociația Arhiviștilor, București – *Patriarhul Miron Cristea, prețuitor și ocrotitor al Patrimoniului Național Cultural*
- Dr. Alexandru Porțeanu, Institutul de Istorie a Academiei Române – *Istoriografia Marii Uniri*
- Dr. Aurel Galea, Universitatea Ecologică "Dimitrie Cantemir", Tg. Mureș – *Unele proiecte de legi ale Consiliului Dirigent dezbătute în Marele Sfat Național Român*
- Dan Baicu, Direcția Județeană Covasna a Arhivelor Naționale – *Rolul organelor de ordine din județul Trei Scaune în consolidarea Marii Uniri*
- Elisabeta Marin, Direcția Județeană Brașov a Arhivelor Naționale – *Câteva considerații privind problematica asupra politicii minoritare în perioada interbelică*
- Ancu Damian, Ioan Bălan, Direcția Județeană Giurgiu a Arhivelor Naționale – *Sud-estul Transilvaniei în parlamentul interbelic*
- Virgiliu Z. Teodorescu, Asociația Arhiviștilor, București – *Problema minorităților în dezbaterile Președenției Consiliului de Miniștri 1929-1939*
- Elisabeta Teodorescu, Virgiliu Z. Teodorescu, Asociația Arhiviștilor, București – *Simboluri ale cinstirii dedicate mitropolitului Andrei Șaguna*
- Drd. Virgil Pană, Muzeul Județean de Istorie Mureș – *Considerații privind prezența minorităților în magistratura Transilvaniei interbelice*
- Eugenia Crișan, Biblioteca ASTRA, Sibiu – *Viața ilustrată (1934-1943) privind funcția educativă a cârșilor și a lecturii*
- Dr. Dorin Goția, Direcția Județeană a Arhivelor Naționale – *Membrii ASTREI în Perioada Primului Război Mondial*
- Beatrice Dobozi, Ramona Păcurar, Direcția Județeană Mureș a Arhivelor Naționale – *Date și fapte privind soarta românilor refugiați pe teritoriul județului Târnava Mare după 1 septembrie 1940*
- Valentin Istrate, Direcția Județeană Harghita a Arhivelor Naționale – *Soarta tragică a arhivelor fostului județ Ciuc (1944)*
- Dr. Constantin I. Stan, Liceul de Artă, Buzău – *Ghiță Popp și semnarea armistițiului cu Națiunile Unite – 12 septembrie 1944*
- Nicolae Marius Ardian, Direcția Județeană Buzău a Arhivelor Naționale – *Începuturile ocupației sovietice în curbura Carpaților*
- Ilie Șandru, Toplița – *Vasile Netea și Valea Mureșului Superior*
- Oana Lucia Dimitriu, Biblioteca Academiei Române – *Profesor Universitar Ion Tohăneanu, date biografice și bibliografice*
- Serafim Pătrunjel, Mănăstirea Sâmbăta de Sus – *Două prezențe de pomenit – Arhimandritii Veniamin și Timotei Tohăneanu*
- Alina Iancu, Muzeul Carpaților Răsăriteni – *Presa românească din fostul județ Trei Scaune după Marea Unire din 1918*
- Violeta Pătrunjel, Centru Eclesiastic de Documentare Mitropolit Nicolae Colan – *Biserica Ortodoxă și viața românească din Covasna în anii 1944-1945*
- Zamfir Bălan, Muzeul Brăilei – *Correspondența lui Panait Istrati cu Romulus Cioflec*
- Drd. Mihail Gorgoi, Ministerul Culturii – *Proiectul muzeului în aer liber la Covasna-Voinești*
- Lily Rain, Institutul de Sociologie al Academiei Române – *Identități pierdute – identități câștigate*
- Elena Cobianu Băcanu, Institutul de Sociologie al Academiei Române – *Trăsături identitare ale românilor care favorizează sau frânează procesul de maghiarizare*
- Drd. Codrina Șandru, Universitatea Transilvania – *Problematica elitelor etnice între teoria latențelor și teoria grupurilor de interes*
- Delia Gabriela Ferchiu, Colegiul Octavian Goga, Miercurea Ciuc – *Sărăcia și relațiile inter-etnice*
- Drd. Ioan Lăcătușu, Centrul Eclesiastic de Documentare Mitropolit Nicolae Colan – *Treceri interconfesionale. Studiu de caz - comuna Micfalău*
- Felicia Diculescu, Institutul de Etnografie și Folclor Constantin Brăiloiu – *Cântecul popular și interpretii lui din zona Buzăului Ardelean*
- Alexandru Cristureanu, Cluj Napoca – *Nume de familie tradiționale la românii din județul Covasna*
- Alexandru Cristureanu, Ana Cristureanu, Cluj

Napoca – *Modificările numelor de botez românești și ungurești din județul Covasna*

- Alexa Constantin, București – *Aspecte ale relațiilor interetnice în zona Covasna-Harghita*

- Drd. Marc Dorel, Muzeul Etnografic Toplița – *Evoluția demografică a zonei Toplița (1785-1992)*

- Zorel Suciu, Muzeul Etnografic Toplița – *Etnoforme. Proiect plastic*

- Alin Câmpean, Centrul Ecleziastic de Documentare Mitropolit "Nicolae Colan" – *Biserica și Media*

- Violeta Pătrunjel, Centrul Ecleziastic de Documentare Mitropolit Nicolae Colan – *Structuri eclesiale actuale de tineret*

- Nicolae Moldovan, Sfântu Gheorghe – *Mestesuguri tradiționale în localitățile județului Covasna*

- Vasile Mureșan, Elena Miha, Eugenia Boca, Ileana Ignat, Muzeul Județean de Istorie Mureș – *Muzee bisericești – o posibilitate de punere în valoare a patrimoniului ecleziastic*

- Ședința de lucru a Centrului European de Studii Covasna-Harghita

Șantiere Arheologice

• **Zoltan**, Comuna Ghidfalău, județul Covasna, Epoca Bronzului

• (**Șoimeni**), **Păuleni** – **Ciuc**, județul Harghita, Epoca Neolitică – Ciomortan

• **Valea Zânelor**, Covasna, județul Covasna, Cetatea Dacică

Editare de lucrări și publicații

• **Angustia 4/1999**, anuarul Muzeului Carpaților Răsăriteni și al Centrului Ecleziastic de Documentare Mitropolit Nicolae Colan, redactori responsabili: Valeriu Cavruc, Ioan Lăcătușu; secretari de redacție: Alina Iancu, Violeta Pătrunjel.

• **Aurel Nistor** – **O pagină din istoria Bisericii și a neamului** – volum de studii și documente alcătuit și îngrijit de Ioan Lăcătușu, apărut în colecția Restituiri a Muzeului Carpaților Răsăriteni.

• **Grai Românesc nr. 1-4/1999**, Foaie de spiritualitate ortodoxă a Episcopiei Ortodoxe a Covasnei și Harghitei, redactor-șef Ioan Lăcătușu, secretar de redacție, Violeta Pătrunjel.

• **Oituzul – nr. 78-89/1999**, Foaie de cuget și simțire românească (apare lunar în cuprinsul cotidianului Cuvântul Nou), editată de Liga Cultural-Creștină Andrei Șaguna, redactor Ioan Lăcătușu

• **Predania – nr. 1-2/1999**, Foaie de atitudine creștin-ortodoxă (apare lunar în cuprinsul cotidianului Cuvântul Nou) editată de Centru Ecleziastic de Documentare Mitropolit Nicolae

Colan și Liga Tineretului Creștin-ortodox Român, redactor: Violeta Pătrunjel

• **Legea Românească nr. 1/1998**, revista participanților la Universitatea de Vară Făgetel, redactori: Ioan Lăcătușu, Violeta Pătrunjel, Alin Câmpean, Sebastian Pârvu, Ciprian Staicu

• Valeriu Cavruc – **Considerații privind situația etno-culturală în sud-estul Transilvaniei în epoca bronzului mijlociu**, în *Angustia 4/1999*

• Alina Iancu – **Oituzul – gazetă independentă de informație culturală, socială și politică**, în *Angustia 4/1999*

• Violeta Pătrunjel – **Biserica ortodoxă și viața românească din Covasna sub semnul tranziției și incertitudinii (1944-1945)**, în *Angustia 4/1999*

• Maria Cobianu-Băcanu, Ioan Lăcătușu – **Județele Covasna și Harghita, sub semnul instabilității relațiilor interetnice**, în *Angustia 4/1999*

• Ioan Lăcătușu, Galina Cavruc – **Cronica activității pe anul 1999 a Centrului Ecleziastic de Documentare Mitropolit Nicolae Colan și a Muzeului Carpaților Răsăriteni**, în *Angustia 4/1999*

• Ioan Lăcătușu, Violeta Pătrunjel – **Credință ortodoxă și grai românesc în sud-estul Transilvaniei**, în *Grai Românesc nr.1/1999*

• Ioan Lăcătușu – **Catedrala ortodoxă din Sfântu Gheorghe, 60 de ani de la punerea pietrei de temelie**, în *Grai Românesc nr.2/1999*

• Ioan Lăcătușu, Violeta Pătrunjel, Alin Câmpean – **Restaurarea ființei naționale prin Biserică. Graiul faptelor**, în *Grai Românesc nr. 3/1999*

• Ioan Lăcătușu – **Pledoarie într-o problemă națională prioritară**, în *Românul liber, nr.1/1999*

• Ioan Lăcătușu – **Eroi ce-și așteaptă cinstirea**, în *România Eroică, nr.6-7/1999*

• Muzeul Carpaților Răsăriteni – **Cercetări etnoarheologice în zona Toplița – Tulgheș, cu achiziții muzeale**

• Muzeul Carpaților Răsăriteni – **Cercetări etnografice cu achiziții muzeale, zona Buzaielor**

• Muzeul Carpaților Răsăriteni – **Pregătirea pentru publicare a "Repertoriului arheologic al județului Harghita"**

Alte activități

• Cursurile de pregătire a muzeografilor din colecțiile muzeale ale Bisericii Ortodoxe Române, Mănăstirea Sfânta Maria Techirghiol, 20-30 septembrie; a participat Violeta Pătrunjel;

• Cursul de "*Conservare bunuri din patrimoniul cultural-național*" în cadrul programului "*Bazele conservării științifice*", organizat de Centrul de pregătire și formare a personalului din instituțiile de cultură ale Ministerului Culturii – a participat Galina Cavruc

• Colaborare și sprijin în elaborarea unor lucrări

de licență, masterat și doctorat, din domeniul științelor socio-umane, din arealul sud-est transilvan

• Organizarea de vizite și lecții de istorie, religie, limba română la Centrul Ecclesiastic de Documentare Mitropolit Nicolae Colan, Muzeul Spiritualității Românești, Casa memorială Romulus Cioflec

• Noi dotări și aciziții de obiecte etnografice, documente și cărți pentru Muzeul Carpaților Răsăriteni și Centrul Ecclesiastic de Documentare Mitropolit Nicolae Colan

• Sprijin în realizarea unor reportaje TV, radio și în presa scrisă despre șantierul arheologic de la Zoltan, Ciomortan, Valea Zânelor și despre "Zilele Sfântu-Gheorghe", Universitatea de vară Izvorul Mureșului

• Ioan Lăcătușu – referate de doctorat: *Habitat și populație. Procese și structuri demografice în județele Covasna și Harghita, Aspecte ale structurii etnice și confesionale a populației județelor Covasna și Harghita, între 1850-1992; Dimensiunile conviețuirii interetnice în Covasna și Harghita*

• Violeta Pătrunjel – *Biserica ortodoxă și viața românească în județul Covasna între anii 1944-1945*. Lucrare de licență în Teologie

• Alina Iancu – *Presa românească din fostul județ Trei Scaune după Marea Unire din 1918*. Lucrare de licență în jurnalistică

Expoziții temporare

• *Odiseea unui monument - Catedrala ortodoxă din Sfântu-Gheorghe*, realizată cu sprijinul Arhivelor Naționale a Județului Covasna, 24.04.1999

• *Expoziția de pictură a elevei Alina Maria Stroe*, 02.07.1999

• *Expoziția de pictură Ion Theodorescu - Sion*, 10.09-04.10

Diverse

• Note de fundamentare pentru Hotărârile de Guvern referitoare la transferul de la Ministerul de Interne, respectiv de la S.C. Gospodăria Comunală Sfântu-Gheorghe la Muzeul Carpaților Răsăriteni a imobilelor din Piața Libertății nr.7 (fostul sediu al Arhivelor Statului) și Várady József nr.38 (clădirea primei școli românești din Sfântu-Gheorghe)

• Includerea pe lista monumentelor istorice a

clădirii în care a funcționat prima școală confesională în limba română din Sfântu-Gheorghe (1799)

• Donarea a 400 de volume Prefecturii județului Chișinău

• Scrisoare deschisă, Apel, Memorii adresate de asociațiile culturale românești Parlamentului, Președintelui și Guvernului României

• Participarea la lucrările Adunării Naționale Bisericești, Adunării Eparhiale a Episcopiei Ortodoxe a Covasnei și Harghitei, Consiliului Central al ASTREI, Consiliului Județean Covasna

• Predarea orelor de religie și limba română la Liceul Mihai Viteazul (Violeta Pătrunjel, Alina Iancu)

• Festivalul de colinde și obiceiuri de Crăciun împreună cu Fundația culturală Mihai Viteazul și Inspectoratul pentru Cultură al Jud. Covasna 17-18.12.1999

• Festivale folclorice în Sfântu-Gheorghe, Covasna, Întorsura Buzăului

Lansări de carte

• ION CIUREA – *Căutări, Nelinisti*

• ADELA POPESCU – *Între noi timpul*

• MIRCEA TOMUȘ- *Romanul romanului românesc*

• Protopopul Elie Câmpăan – *Omul și faptele sale*

• COSTION NICOLESCU - *Spre o cultură liturgică*

• RODICA CIUREA - *Pe urmele lui Quetzalcoatl Mexic. Note de călătorie*

• VALENTIN BORDA – *Cardinalul Todea*

• VASILE NETEA – *Patriarhul Miron Cristea (reeditare)*

S-au mai realizat:

• Articole de popularizare – 33

• Conferințe de popularizare – 25

• Interviu la radio, televiziune, presa scrisă – 12

Muzeograf Drd. Ioan Lăcătușu

Centrul Ecclesiastic de Documentare "Mitropolit Nicolae Colan",
Sf. Gheorghe, str. Școlii, nr. 2

Tel./Fax. 067.313534, E-mail: colhara_r@yahoo.com

Muzeograf Galina Cavruc

Muzeul Carpaților Răsăriteni, Sf. Gheorghe, Piața Libertății, nr. 2
Tel. 067.314139, E-mail: mcr@planet.ro

ABREVIERI

AIIN = Anuarul Institutului de Istorie Națională, Cluj.

AMN = Acta Musei Napocensis, Cluj-Napoca.

ActaArhBp = Acta Archaeologica, Budapest, 1 (1951) și urm. (AAC)

ActaMN = Acta Musei Napocensis, Cluj Napoca, 1 (1964) și urm.

ActaPm = Acta Musei Porolissensis, Zalău, 1 (1977) și urm.

AIIA = Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie, Cluj Napoca, continuare a publicației AIIC, Cluj, 1 (1958) și urm.

Aluta = Aluta. Studii și comunicări, Sfântu Gheorghe, 1 (1969) și urm.

AMA = Acta Musei Apulensis, Alba Iulia

ANI = Arhivele Naționale Istorice

AO = Arheologiceskie Otkrytiia, Moscova

AVSL = Archiv des Vereins für Siebenburgischen Landeskunde, Hermannstadt (Sibiu), 1, 1862

ArchÉrt = Archaeologiai Értesito, Budapest

ArchKorrbl = Archeologisches Korrespondenzblatt, Urgeschichte, Pomerzeit, Frühmittelalter, Herausgegeben von Rom: - Germ. Zentralmuseum Mainz a. Rhein.

ArchKözl = Archeologiai Közlemények. Pest, Budapest.

ArchHung = Archaeologia Hungarica, Budapest, 1 (1926) și urm.

BCMI = Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice, București, I (1908) - XXXVIII (1945)

BMI = Buletinul Monumentelor Istorice, București, 1 (1971) și urm.

BMN = Bibliotheca Musei napocensis, Cluj Napoca

BOR = Biserica Ortodoxă Română

B. Orban, Székelyföld = Orbán Balázs, Székelyföld leírása, történelmi, földrajzi és nép szempontból, Pesta, 1868

Comori = Comori ale epocii bronzului în România, București, 1995

C.C.D.J. = Cultură și civilizație la Dunărea de Jos, Călărași

Dacia N.S. = Dacia. Revue d'archeologie et d'histoire, București, 1 (1957) și urm.

EpBronz = epoca bronzului

FHDR = Fontes Historiae Daco-Romanae, București, III, ed. Al. Elian și N.-Ș. Tanașoca, 1975.

GazTrans = Gazeta Transilvaniei, Brașov

I. Barnea, Ș. Ștefănescu, DID, III = I. Barnea, Ș. Ștefănescu, Din istoria Dobrogei, III, Bizantini, români și bulgari la Dunărea de Jos, București, 1971.

IG = Institutul Geologic, București

IGG = Institutul Geologic Geofizic, București

Marisia = Marisia. Studii și materiale, Arheologie, istorie, etnografie. Muzeul Județean Târgu Mureș, Târgu Mureș, 1 (1971) și urm.

MCA = Materiale și cercetări arheologice, București

MIA = Materiali I issledovania po arheologii, Moscova

MIN = Muzeul Național de Istorie, București, 1 (1974) și urm.

MNIT = Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei

P. Diaconu, Despre situația politică... = Despre situația politică la Dunărea de Jos în secolul al XII-lea, în SCIVA, 27, 3, 1976, p.293-307.

PÖR = Protopopiatul Ortodox Român

RepCov = Repertoriul Arheologic al județului Covasna, 1998

RepMureș = Repertoriul Arheologic al județului Mureș

RepBrașov = Repertoriul Arheologic al județului Brașov, I și II, 1995, 1996

RevBistriței = Revista Bistriței

RevTrans = Revista Transilvania

RepCluj = Repertoriul Arheologic al județului Cluj, Bibliotheca Musei Napocensis, V, Cluj Napoca, 1992

RevMuz = Revista Muzeelor, București, 1 (1964) și urm.

SAI = Studii și Articole de Istorie, București, 1 (1956) și urm.

SCA = Studii și cercetări de Antropologie, București

SCIV = Studii și cercetări de Istorie veche, București, 1 (1950) - 24 (1973); vezi și SCIVA

SCIVA = Studii și cercetări de istorie veche și arheologie, București, 25 (1974) și urm.

SlovArch = Slovenska Archeologia. Casopis Slovenskej Akademie Vied. Bratislava, 1 (1953) și urm.

StComSibiu = Muzeul Bruckenthal. Studii și comunicări. Arheologie-Istorie, Sibiu, 1 (1956) și urm.

SympThr = Symposia Thracologica, București

V. Spinei, Realități etnice și politice = Realități etnice și politice în Moldova meridională în secolele X-XIII. Români și turanici, Iași, 1985.

